

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİNİN
KORUNABİLİRLİĞİ**

EBRU HARMAN ASLAN

**DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
RÖLÖVE-RESTORASYON PROGRAMI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. CENGİZ CAN**

İSTANBUL, 2016

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİNİN
KORUNABİLİRLİĞİ**

Ebru Harman Aslan tarafından hazırlanan tez çalışması 30.11.2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Cengiz CAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Eş Danışman

Prof. Dr. İclal DİNÇER
Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

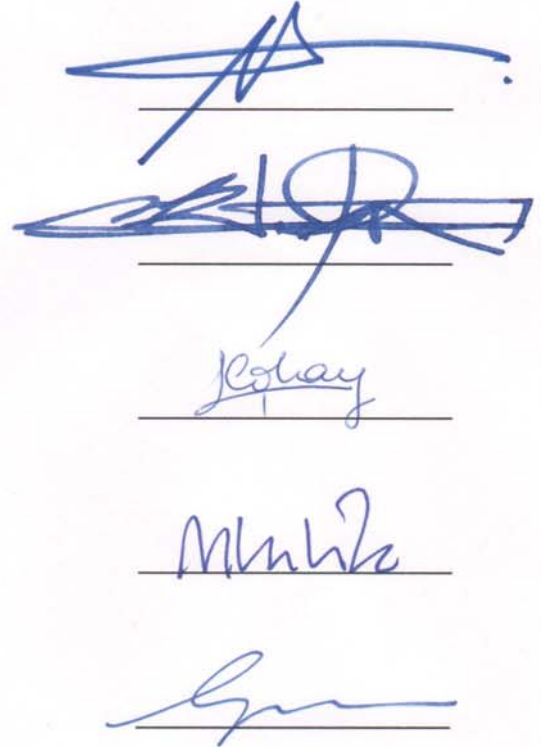
Prof. Dr. Cengiz CAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Can BİNAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Sedef ÇOKAY KEPÇE
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yegan KAHYA
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Aynur ÇİFTÇİ
Yıldız Teknik Üniversitesi

The image shows five handwritten signatures in blue ink, each placed above a horizontal line. The signatures are: 1. A stylized signature with a large 'A' and a long horizontal stroke. 2. A signature that appears to be 'CAN' with a large 'C' and a long horizontal stroke. 3. A signature that appears to be 'BINAN' with a large 'B' and a long horizontal stroke. 4. A signature that appears to be 'ÇOKAY' with a large 'Ç' and a long horizontal stroke. 5. A signature that appears to be 'KAHYA' with a large 'K' and a long horizontal stroke.

ÖNSÖZ

Öncelikle, bu ilgi çekici konu üzerinde kendisiyle çalışma fırsatı sunan ve ilham verici düşünceleriyle çalışmayı zenginleştiren tez danışmanım Prof. Dr. Cengiz CAN'a ve yol gösterici ve motive edici tutumuyla çalışmanın tamamlanmasına önemli katkı sağlayan eş danışmanım Prof. Dr. İclal DİNÇER'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte, değerli görüşleri ve yapıcı eleştirileri yanında yardımlarını esirgemeyen tez izleme komisyonu üyelerim, Prof. Dr. Can BİNAN, Prof. Dr. Gül ASATEKİN ve Doç. Dr. Sedef ÇOKAY KEPÇE'ye çok teşekkür ederim.

Yurtdışı doktora araştırmalarım sürecinde Università del Salento, Dipartimento di Beni Culturali'de beni misafir eden başta Prof. Francesco D'ANDRIA ve Prof.ssa Grazia SEMERARO olmak üzere bölümün diğer tüm öğretim üyelerine teşekkür ederim. Bunun yanında, alan çalışmalarım sürecinde beni kazı ekibine dâhil ederek konuya ilişkin bilgilerini esirgemeyen ve imkânların faydalanmama olanak tanıyan Aizanoi kazı başkanı Prof. Dr. Elif ÖZER'e ve tüm kazı ekibine teşekkür ederim. Ayrıca, Delphi anket çalışmasına katılmayı kabul ederek teze derinlik kazandıran tüm uzmanlara teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın çeşitli aşamalarında kaynaklarından yararlandığım ICCROM ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphaneleri ile tez çalışmasının başlangıcından sonuna keyifli bir çalışma ortamı sunan ISAM Kütüphanesi ve çalışanlarına teşekkür etmek isterim.

Yıldız Teknik Üniversitesi, Restorasyon Anabilim Dalı üyelerine ve iş arkadaşlarıma, özellikle çalışmanın son döneminde gösterdikleri anlayış, hoşgörü ve yardımları için şükranlarımı sunmak isterim.

Tezin tamamlanma sürecinde, yardımlarını eksik etmeyen annem ve babama minnetlerimi sunarım. Tez çalışmam boyunca, akademik katkısı yanında her türlü konuda desteğini hep yanımda hissettiğim sevgili eşim Ahmet Suvar ASLAN'a çok teşekkür etmek isterim. Son olarak, varlığıyla hayatımı daha anlamlı kılan oğlum Robin'e teşekkür ederim.

Kasım, 2016

Ebru HARMAN ASLAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMA LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiv
ÖZET	xv
ABSTRACT	xvii
BÖLÜM 1	
GİRİŞ.....	1
1.1 Literatür Özeti	6
1.2 Tezin Amacı	9
1.3 Hipotez	11
1.4 Kapsam ve Yöntem	11
BÖLÜM 2	
KAVRAMSAL ARKA PLAN.....	20
2.1 Koruma Kuramında Değer Kavramı	20
2.1.1 Kültürel Miras Değerlerinin Tarihsel Gelişimi.....	22
2.1.2 Değer Kavramı Üzerine Uluslararası Belgeler.....	45
2.1.3 Değer Kategorileri.....	51
2.2 Arkeolojik Miras Değerleri	61
2.2.1 Uluslararası Belgelerde Arkeolojik Miras Değerleri.....	61
2.2.2 Ulusal Yasal Düzenlemelerde Arkeolojik Miras Değerleri	70
2.3 Kırsal Mimari Miras Değerleri	78
2.3.1 Uluslararası Belgelerde Kırsal Mimari Miras Değerleri	79
2.3.2 Ulusal Yasal Düzenlemelerde Kırsal Mimari Miras Değerleri	87
2.4 Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğinin Değerleri	90
2.4.1 Özgünlük ve Tarihsel Katmanlaşma Değeri	92
2.4.2 Bütünlük ve Sit Değeri	100
2.4.3 Tarihi Değer ve Eskiçilik Değeri	105

2.4.4	Estetik Değer ve Tasarım Değeri, Rastlantısallık ve Patina.....	107
2.4.5	Belgesel Değer	110
2.4.6	Bilimsel Değer ve Etno-Arkeolojik Değer.....	114
2.4.7	Sosyal Değer ve Yöresel/Yerel Kimlik	116
2.4.8	Eğitim Değeri	117
2.4.9	Kullanım Değeri ve Süreklilik Değeri.....	119

BÖLÜM 3

ANADOLU GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİ		123
3.1	Anadolu Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimleri	124
3.1.1	Altınkaya/Selge Antik Kenti	126
3.1.2	Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda Antik Kenti	136
3.1.3	Ballıhisar/Pessinus Antik Kenti	143
3.1.4	Behramkale/Assos Antik Kenti	153
3.1.5	Eski Balat/Miletos Antik Kenti	164
3.1.6	Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti.....	173
3.1.7	Eski Geyre/Aphrodisias Antik Kenti	195
3.1.8	Eskihisar/Stratonikeia Antik Kenti	205
3.1.9	Hisarköy/Amorium Antik Kenti.....	213
3.1.10	Ildırı/Erythrai Antik Kenti	220
3.1.11	Kapıkırı/Latmos Herakleia Antik Kenti	229
3.1.12	Oğuz/Dara Antik Kenti.....	237
3.1.13	Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea Antik Kenti	249
3.1.14	Yoran/Didyma Kutsal Alanı	258
3.2	Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimlere İlişkin Sınıflandırma Önerisi..	273

BÖLÜM 4

GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİN ÖRNEK VAKA İNCELEMESİ VE UZMAN DEĞERLENDİRMELERİ İLE KORUMA VE DEĞER İLİŞKİLERİNİN İRDELENMESİ		274
4.1	Örnek Vaka İncelemesi	275
4.1.1	Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti.....	275
4.1.1.1	Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi.....	275
4.1.1.2	Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi	284
4.1.2	Oğuz/Dara Antik Kenti	293
4.1.2.1	Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi.....	293
4.1.2.2	Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi	300
4.1.3	Yoran/Didyma Kutsal Alanı	310
4.1.3.1	Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi.....	310
4.1.3.2	Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi	319
4.1.4	Değerlendirme	331
4.2	Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimlerin Kültürel Miras Değerleri Hakkında Uzman Görüşlerinin İrdelenmesi.....	334
4.2.1	Yöntem: Delphi Tekniği	334
4.2.1.1	Delphi Tekniğinin Tanımı ve Amacı	334
4.2.1.2	Delphi Tekniğinin Özellikleri.....	335

4.2.1.3	Kullanılan İstatistikler	337
4.2.1.4	Sınırlayıcı ve Üstün Tarafları.....	338
4.2.2	Delphi Tekniğinin Uygulanması ve Analizi	339
4.2.2.1	Anket Tasarımı ve Katılımcıların Seçimi	339
4.2.2.2	Veri Toplama Araçları.....	340
4.2.2.3	Verilerin Toplanması	341
4.2.2.4	Veri Analizi ve Bulgular	346
4.2.3	Uzman Görüşlerinin Değerlendirilmesi	377
BÖLÜM 5		
SONUÇ VE ÖNERİLER		387
5.1	Sonuç.....	387
5.2	Öneriler	397
KAYNAKLAR.....		404
EK-A		
ARKEOLOJİK SİTLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN İLKE KARARLARI		422
EK-B		
DELPHİ ANKETİ KATILIMCI LİSTESİ		425
ÖZGEÇMİŞ.....		426

KISALTMA LİSTESİ

COE	Council of Europe
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
GK-AY	Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşim
ICCROM	International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
KTVKBK	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
KUDEB	Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WHC	World Heritage Center

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2. 1	(a) Nimes Amfitiyatrosu'nu ekleriyle birlikte gösteren 1782 yılı planı (b) 18. yüzyılda Arles Amfitiyatrosu ve ekli yapıları gösteren gravür.....	29
Şekil 2. 2	(a) Osmanlı evleri ve cami yıkılmadan önce Atina Akropolü (b) 19. yüzyılın ilk yarısında Parthenon ve çevresindeki Osmanlı yapıları	30
Şekil 2. 3	(a) Roma'daki Teatro di Marcello'nun ilk halini gösteren restitüsyon çizimi (b) Ortaçağ'da üzerine eklenen katlar (c) Günümüzdeki durumu	94
Şekil 3. 1	Çalışma kapsamında incelenen Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri.....	126
Şekil 3. 2	(a), (b) Altınkaya/Selge'nin konumu	126
Şekil 3. 3	Selge antik kent planı	128
Şekil 3. 4	1842 yılında Selge anti kenti kalıntılarının betimlendiği gravür.	131
Şekil 3. 5	(a), (b) Antik dönem kalıntıları ve köy evleri.....	131
Şekil 3. 6	1884 yılı Lanckoronski kent planında köy evlerinin toplandığı alanlar	132
Şekil 3. 7	(a) Altınkaya'nın genel görünümü (b) Yerleşimdeki tiyatro, evler ve tarım arazileri (c), (d) Altınkaya geleneksel konutları.....	133
Şekil 3. 8	Altınkaya (Zerk), Selge antik yerleşimi arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi.....	134
Şekil 3. 9	(a), (b), (c), (d) Açık alan öğelerinde devşirme malzeme kullanımı	135
Şekil 3. 10	(a), (b) Geleneksel kırsal yapılarda devşirme malzeme kullanımı	135
Şekil 3. 11	Selge antik kenti 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları ve sınırlar dâhilinde kalan geleneksel kırsal yapılar.....	136
Şekil 3. 12	(a), (b) Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda'nın konumu	136
Şekil 3. 13	Alabanda antik kent planı	138
Şekil 3. 14	(a), (b), (c) 1907 tarihli arşiv fotoğraflarında Alabanda antik kenti üzerindeki geleneksel yapılar	140
Şekil 3. 15	(a) Araphisar genel görünümü (b), (c), (d) Geleneksel kırsal yapılar	141
Şekil 3. 16	Araphisar/Alabanda antik kent kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi	142
Şekil 3. 17	(a), (b) Araphisar'da yerleşim ölçeğinde katmanlaşma (c), (d) Geleneksel yapı cephelerinde izlenebilen antik fragmanlar	143
Şekil 3. 18	(a), (b) Ballıhisar/Pessinus'un konumu	144
Şekil 3. 19	Pessinus haritasında arkeolojik kalıntılar	147

Şekil 3. 20	Ballıhisar/Pessinus yerleşim planı (a) Texier, 1835 [107]. (b) Humann, 1882	149
Şekil 3. 21	(a) Ballıhisar'ın genel görünüşü (b) Geleneksel kırsal mimari örneği.....	150
Şekil 3. 22	Ballıhisar/Pessinus antik yerleşimi arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi	151
Şekil 3. 23	(a), (b) Pessinus kalıntıları ve kırsal doku ilişkisini gösteren 1996 yılına ait hava fotoğrafı ve fotoğraf (c) Sivrihisar'daki hamamda Pessinus'dan gelen sütun ve sütun başlığı (d) Dinek'te Osmanlı dönemi yapısında kullanılan antik parçalar (e) Evin inşasında kullanılmış olan kilise sütun parçası.....	152
Şekil 3. 24	Ballıhisar/Pessinus 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları içindeki geleneksel kırsal doku	153
Şekil 3. 25	(a), (b) Behramkale/Assos'un konumu	153
Şekil 3. 26	(a) Assos antik kalıntılarını gösteren harita (b) Akropolis planı.....	156
Şekil 3. 27	Agora planı.....	157
Şekil 3. 28	(a) Assos kent planı, Gouffier 1776 (b) Assos kent planı, Texier 1835	159
Şekil 3. 29	(a) Behramköy, Gouffier 1776 (b) Behramköy, Texier 1835	159
Şekil 3. 30	(a) Behramkale hava fotoğrafı (b) Behramkale genel görünümü (c), (d) Behramkale evleri	161
Şekil 3. 31	Behramkale, Assos Antik Kenti arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal mimari ilişkisini gösteren harita.....	162
Şekil 3. 32	(a) Akropolis'te Bizans ve Osmanlı izleri (b) Hüdavendigar Camisi son cemaat yerinde kullanılan antik döneme ait sütunlar (c) Bahçe duvarına çevrilen Ahır Kilisesi'ne ait kalıntı (d) Kiliseye ait parçalar kullanılarak inşa edilen ahır	163
Şekil 3. 33	(a), (b) Eski Balat/Miletos'un konumu	164
Şekil 3. 34	Kent merkezindeki arkeolojik kalıntıları gösteren plan, B.F. Weber, 1999	168
Şekil 3. 35	(a) 1900 tarihli Miletos haritasında Balat (b) 1901 tarihli Miletos kenti planında Balat (Palatia)	169
Şekil 3. 36	Miletos arkeolojik alanında Türk dönemi yapı ve yapı kalıntıları.....	170
Şekil 3. 37	(a), (b) 1910'da Balat kırsal yerleşimi yapıları.....	171
Şekil 3. 38	(a), (b), (c) 1921 yılı fotoğraflarında Balat kırsal yapıları (d) 1922'de Balat'ta bulunan kırsal yapılar.....	171
Şekil 3. 39	(a) 1955 depremi sonrası Eski Balat'ın taşındığı alan (b) W. Bent tarafından hazırlanan 1965 yılına ait topografik haritada Eski Balat'ın arkeolojik kalıntılarla ilişkisi	172
Şekil 3. 40	(a), (b) Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un konumu	173
Şekil 3. 41	Eski Çavdarhisar içerisinde antik dönem kalıntılarının konumları.....	177
Şekil 3. 42	1838'de Çavdarhisar yerleşimi ve Aizanoi planı	180
Şekil 3. 43	(a) Çavdarhisar'da Pankalas Çayı üzerindeki köprü ve kırsal yapılar (b)Tiyatro ve geri planda kırsal yerleşim.....	180
Şekil 3. 44	Fellows'un Aizanoi antik kentini gösteren şematik planı	181
Şekil 3. 45	Texier'in Aizanoi antik yerleşimi haritasında görülen kırsal mimari.....	182
Şekil 3. 46	(a) Tiyatro'dan kırsal yerleşime bakış (b) Çay kenarında antik parçalar üzerinde çamaşır yıkayan yerel kadınlar.....	182
Şekil 3. 47	E. Landron tarafından hazırlanmış olan Aizanoi haritası, 1844	182

Şekil 3. 48	1928 yılında Theodor von Lüpke tarafından hazırlanan Aizanoi kent planında arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal yerleşim.....	184
Şekil 3. 49	(a) 1926-28 yıllarında Zeus Tapınağı'nın alınışından kuzeye bakış; tiyatro ve köy evleri (b) 1926-28 kazı çalışmalarında köy evleri arasındaki antik yapılar	184
Şekil 3. 50	1970 depremi sonrasında Eski Çavdarhisar'ın taşındığı yeni yerleşim alanı	185
Şekil 3. 51	Eski Çavdarhisar'ın mahalleleri	185
Şekil 3. 52	(a) Aşağı Camii (b) Cereller Mahallesi, misafirhane çizimi (Günümüzde fırın olarak kullanılmaktadır) (c) Meydan Mahallesi, misafirhane (Günümüzde fırın olarak kullanılmaktadır) (d) Kemaller Mahallesi, çamaşırhane kalıntıları ve çamaşırhanede kullanılan mezar stelleri (e) Küçük Mahalle, çamaşırhane kalıntıları (f) Yukarı Mahalle çamaşırhane çizimi (Günümüze ulaşmamıştır) (g) Kemaller Mahallesi fırın çizimi (h) Yukarı Mahalle, fırın (ı) Küçük Mahalle, fırın	186
Şekil 3. 53	(a), (b), (c), (d), (e) Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusu; sokaklar	187
Şekil 3. 54	(a), (b), (c), (d), (e), (f) Çavdarhisar konut yapılarından örnekler	188
Şekil 3. 55	Halil Efendi Evi (588 parsel)'ne ait görseller (a) Zemin ve 1. kat planı (b) Ön cephe görünüşü (c) Arka bahçede bulunan ambar (d) Ambarın görünüşü (e) 1. kat oda (f) Ahşap tavan kaplama detayı (g) Ahşap dolap detayı	189
Şekil 3. 56	Eski Çavdarhisar/Aizanoi yapıları çevresine ait dönem analizi	191
Şekil 3. 57	Aizanoi kentinin Helenistik dönemine ilişkin hipotetik rekonstrüksiyon çalışması	191
Şekil 3. 58	Zeus Tapınağı duvarları üzerine Çavdar Tatarları tarafından betimlenen atlı savaşçılar	192
Şekil 3. 59	Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal mimarinin katmanlaşması (a), (b) Zeus Tapınak kalıntıları ve geleneksel doku (c) Mozaikli hamam ve çevresi (d), (e) Sütunlu Cadde kalıntıları ve geleneksel konut yapıları (f) Macellum ve geleneksel ticaret yapıları (g), (h) Roma dönemi köprüsü ve geleneksel kırsal yapılar	193
Şekil 3. 60	(a), (b), (c), (d), (e), (f), (g), (h), (ı) Arkeolojik parçaların yapı beden duvarlarının inşasında kullanımı	194
Şekil 3. 61	(a) Geleneksel konut giriş zemininde kullanılan devşirme taşlar (b), (c) Geleneksel konut taşlığında kullanılan devşirme arkeolojik parçalar	194
Şekil 3. 62	(a), (b), (c) Arkeolojik fragmanların bahçe duvarlarının inşasında kullanımı	194
Şekil 3. 63	(a), (b), (c) Arkeolojik parçaların açık alan ögesi olarak kullanımı	195
Şekil 3. 64	(a), (b) Eski Geyre/Aphrodisias'ın konumu	195
Şekil 3. 65	Aphrodisias arkeolojik kalıntıları gösteren plan	198
Şekil 3. 66	(a), (b) 1826 yılında antik kenti ziyaret eden Laborde'un gravürlerinde Eski Geyre yerleşimi ve yapıları	199
Şekil 3. 67	(a) Eski Geyre hava fotoğrafı (b) Eski Geyre genel görünüm	200
Şekil 3. 68	Eski Geyre'nin taşındığı alan	201
Şekil 3. 69	Aphrodisias Çevre Düzenleme Planı, 1978	201
Şekil 3. 70	(a), (b) Eski Geyre geleneksel kırsal yapıları	202

Şekil 3. 71	(a) Eski Geyre köy meydanında bulunan Deveci Han (b) Eski Geyre geleneksel konutları	203
Şekil 3. 72	Taşınan Eski Geyre geleneksel kırsal yerleşiminin arkeolojik alandaki konumu	203
Şekil 3. 73	(a), (b), (c), (d) Eski Geyre yapılarında devşirme malzeme kullanımı	204
Şekil 3. 74	(a), (b) Eskihisar/Stratonikeia'nın konumu	205
Şekil 3. 75	Stratonikeia antik kent planı	207
Şekil 3. 76	Eskihisar ve Eskihisar'ın taşındığı yeni yerleşim alanları.....	208
Şekil 3. 77	J.B. Hilair'in Eskihisar'da Ağa konağını betimlediği gravür	209
Şekil 3. 78	(a) Köy meydanı (b) Şaban Ağa Camisi.....	210
Şekil 3. 79	(a), (b), (c) Eskihisar evleri.....	210
Şekil 3. 80	Eskihisar/Stratonikeia antik kenti arkeolojik kalıntıları ile geleneksel kırsal doku birlikteliği	211
Şekil 3. 81	(a), (b) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik ve kırsal miras katmanlaşması	212
Şekil 3. 82	(a) Devşirme taşlardan inşa edilmiş Ağa Evi (b) Tek yapı ölçeğinde katmanlaşma	212
Şekil 3. 83	(a), (b) Hisarköy/Amorium'un konumu.....	213
Şekil 3. 84	Amorium antik kenti haritası	215
Şekil 3. 85	(a) Höyükten Hisarköy'e bakış (b) Margaret Gill tarafından çizilmiş Hisarköy camisi ve okul yapısı (c) Margaret Gill tarafından çizilmiş terk edilmiş bir köy evi	218
Şekil 3. 86	(a) Hisarköy'ün genel görünüşü (b) Köy evi bahçesinde bulunan kuyu (c) Hisarköy'de geleneksel bir fırın	218
Şekil 3. 87	Hisarköy/Amorium antik kenti arkeolojik kalıntıları ve kırsal dokunun ilişkisini gösteren harita	219
Şekil 3. 88	(a) Hisarköy'de arkeolojik kalıntıların ve kırsal dokunun birlikteliğini gösteren hava fotoğrafı (b) Hisarköy'de arkeolojik fragmanlar ve geleneksel bir köy evi (c) Bir köy evinin duvarında kullanılan Phryg Kapı taşı	220
Şekil 3. 89	(a), (b) Ildırı/Erythrai'nin konumu	221
Şekil 3. 90	Erythrai antik kent planı.....	223
Şekil 3. 91	(a) E. Landron gravüründe "Ritri" adıyla gösterilmiş Ildırı kırsal yerleşimi (b) 1900 yılı Weber planında Ildırı	224
Şekil 3. 92	(a) 1960'lı yıllarda Ildırı kırsal yerleşimi (b) Ildırı genel görünümü	225
Şekil 3. 93	(a), (b), (c), (d) Ildırı geleneksel konutları.....	226
Şekil 3. 94	Erythrai arkeolojik kalıntıları ve Ildırı kırsal yerleşimini gösteren hava fotoğrafı	227
Şekil 3. 95	Erythrai arkeolojik kalıntıları ve Ildırı kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı	228
Şekil 3. 96	(a), (b) Ildırı geleneksel dokusunda devşirme malzeme kullanımı	228
Şekil 3. 97	Kapıkırı/Latmos Herakleia'nın konumu	229
Şekil 3. 98	(a) Antik dönemde Latmos Körfezi (b) Herakleia ve öncü kent Latmos ..	229
Şekil 3. 99	Latmos Herakleia antik kenti kalıntıları	231
Şekil 3. 100	Latmos Herakleia'nın panoromik görüntüsünde kırsal mimari, 1826.....	233
Şekil 3. 101	1930'larda Kapıkırı kırsal yerleşimi ve yapıları	234

Şekil 3. 102	(a) Kapıkırı genel görünümü (b) Kapıkırı geleneksel kırsal dokusu (c), (d) Kapıkırı’da geleneksel kırsal konutlar (e) Üst katı harman tuğla ile inşa edilmiş yapı	235
Şekil 3. 103	Kapıkırı/Herakleia Antik Kenti arkeolojik kalıntıları ve kırsal doku birlikteliğini gösteren harita.	236
Şekil 3. 104	(a) Yapı köşelerinde antik taş kullanımı (b) Sınır duvarında devşirme taş kullanımı	237
Şekil 3. 105	(a), (b) Oğuz/Dara’nın konumu	238
Şekil 3. 106	(a) Sinclair’in Dara kent planı (b) Gregory’nin Dara kent planı.....	240
Şekil 3. 107	Dara antik kent planı.....	240
Şekil 3. 108	(a) 1900’lerde Dara’yı betimleyen kartpostalda yerleşim alanı (b) 1911 yılına ait benzer bir açıdan çekilmiş fotoğraf.....	243
Şekil 3. 109	(a) 1911 yılında Dara genel görünümü (b), (c) Önemli bir bölümü hala ayakta olan kent surları (d), (e), (g) Günümüzde cami olarak işlev gören yapıda kullanılan arkeolojik parçalar	244
Şekil 3. 110	(a) Oğuz geleneksel kırsal doku genel görünüm (b) Oğuz geleneksel kırsal dokusu	245
Şekil 3. 111	(a) Cami (b) Açık türbe (c) Mezarlık	245
Şekil 3. 112	(a), (b) Oğuz’da geleneksel mimari yapılar	246
Şekil 3. 113	Dara arkeolojik kalıntıları ve Oğuz kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı	247
Şekil 3. 114	(a), (b) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik kalıntı ve kırsal mimari katmanları (c), (d) Tek yapı ölçeğinde farklı dönemlerin oluşturduğu katmanlaşma	248
Şekil 3. 115	(a) Kırsal yapının inşasında kullanılan arkeolojik fragmanlar (b) Arkeolojik taşların sınır duvarının inşasında yeniden kullanımı (c) Köy evi inşasında kullanılan devşirme taşlar (d) Cami avlusu ve avlu duvarlarında yer alan arkeolojik öğeler	249
Şekil 3. 116	(a), (b) Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea’nın konumu.....	250
Şekil 3. 117	Olba-Diocaesarea arkeolojik kalıntıları	251
Şekil 3. 118	(a), (b) Tiyatro ve içindeki yörük evlerini gösteren 1905 yılı fotoğrafları	253
Şekil 3. 119	Uzuncaburç genel görünümü	254
Şekil 3. 120	(a), (b), (c), (d) Uzuncaburç geleneksel konutları	254
Şekil 3. 121	(a) Olba- Diocaesarea arkeolojik kalıntıları ve Uzuncaburç kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı.....	255
Şekil 3. 122	Olba-Diocaesarea arkeolojik kalıntıları ve Uzuncaburç kırsal yerleşimini gösteren hava fotoğrafı	256
Şekil 3. 123	(a), (b), (c), (d) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik kalıntı ve kırsal mimari katmanları.....	257
Şekil 3. 124	(a) Kırsal yapının inşasında kullanılan devşirme antik parça (b) Arkeolojik taşların bahçe duvarının inşasında yeniden kullanımı (c) Arkeolojik taşların sınır duvarının inşasında yeniden kullanımı	257
Şekil 3. 125	(a), (b) Yoran/Didyma’nın konumu	258
Şekil 3. 126	Didyma Kutsal Alanı arkeolojik kalıntıları	260
Şekil 3. 127	19. yüzyılın başında Apollon Tapınağı çevresindeki köy yapıları	262
Şekil 3. 128	1826 yılı Laborde gravüründe Apollon Tapınağı ve etrafındaki kırsal yapıların panoramik görüntüsü	263

Şekil 3. 129	(a) 19. yüzyıl sonunda Yoran'ın panoramik fotoğrafı (b) 1895/6 kazıları öncesinde Apollon Tapınağı alanındaki evler ve yel değirmeni (c) 1895/6 kazıları sonrasında Apollon Tapınak alanı	264
Şekil 3. 130	(a), (b) 20. yüzyılın başında Yoran.....	265
Şekil 3. 131	(a), (b) Günümüzde Yoran'ın genel görünüşü	265
Şekil 3. 132	(a), (b), (c), (d) Yoran geleneksel kırsal yapıları	266
Şekil 3. 133	Yoran/Didyma Kutsal Alanı'nda arkeolojik ve geleneksel kırsal doku katmanları.....	267
Şekil 3. 134	(a),(b) Yoran'da arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal mimari birlikteliği (c), (d), (e) Geleneksel dokuda kullanılan devşirme öğeler	269
Şekil 4. 1	(a) Macellum'un bulunduğu pazar yerinde Antik Kent Festivali açılış etkinliği (b) Zeus Tapınağı'nda Müzeler Haftası açılış konseri.....	281
Şekil 4. 2	Etnografya sergi evi olarak kullanılan geleneksel kırsal yapı	282
Şekil 4. 3	Aizanoi 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı, 2011	291
Şekil 4. 4	(a), (b) Dara nekropol alanında yapılan sosyal etkinlikler.....	298
Şekil 4. 5	Oğuz kırsal yerleşimine ait 1/2000 ölçekli tarihsiz hâlihazır pafta.....	303
Şekil 4. 6	(a) Zindan adlı yapı, 1977 (b) Günümüzde Zindan adlı yapı.....	304
Şekil 4. 7	Dara'da korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli yapı ve yapı kalıntıları	306
Şekil 4. 8	Dara 1. ve 3 derece arkeolojik sit alanı sınırları	307
Şekil 4. 9	Miletos ve Didyma arasındaki Kutsal Yol güzergâhı.....	313
Şekil 4. 10	(a) Kutsal Yol Yürüyüşü (b) Didim Çiçek Şenliği.....	317
Şekil 4. 11	GEEAYK'nun 13.11.1976/A-229 sayılı kararı eki	319
Şekil 4. 12	Yıkım kararı verilen (a) 1852 parsel sayılı yapı (b) 1915 parsel sayılı yapı kalıntısı.....	324
Şekil 4. 13	Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescile değer bulunmayan (a) 1742 parsel sayılı yapı (b) 1797 parsel sayılı yapı	325
Şekil 4. 14	(a), (b) Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen 1843 parsel sayılı yapı	325
Şekil 4. 15	Delphi süreci	341

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 2. 1	Miras değerlerini odağına alan uluslararası belgeler..... 51
Çizelge 2. 2	Bazı uzman ve kurumların miras değerleri sınıflamaları..... 60
Çizelge 2. 3	Arkeolojik mirasa ilişkin uluslararası belgeler..... 69
Çizelge 2. 4	Arkeolojik mirasa ilişkin ulusal yasal düzenlemeler..... 77
Çizelge 2. 5	Kırsal mimari mirasa ilişkin uluslararası belgeler..... 86
Çizelge 2. 6	Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri..... 92
Çizelge 3. 1	19. yüzyılda Aizanoi antik kentini ziyaret eden gezginler..... 179
Çizelge 3. 2	Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri..... 270
Çizelge 3. 3	Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin ikamet durumuna göre sınıflandırılması..... 273
Çizelge 4. 1	Çavdarhisar/Aizanoi'a ilişkin koruma kurulu kararları..... 292
Çizelge 4. 2	Oğuz/Dara'ya ilişkin koruma kurulu kararları..... 307
Çizelge 4. 3	Yoran/Didyma'ya ilişkin koruma kurulu kararları..... 326
Çizelge 4. 4	Örnek vakaların koruma yaklaşım ve pratiklerinin karşılaştırılması..... 333
Çizelge 4. 5	Anket soruları, ölçüt ve önermeler..... 342
Çizelge 4. 6	Üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre ölçütlerin önem sıralaması..... 347
Çizelge 4. 7	Uzlaşma ölçütleri..... 350
Çizelge 4. 8	İkinci tur Delphi sonuçları..... 351
Çizelge 4. 9	Üçüncü tur Delphi sonuçları..... 352
Çizelge 4. 10	2. ve 3. tur Delphi anketi sonuçlarına göre uzman görüşlerinde uzlaşma..... 378
Çizelge 4. 11	Delphi anketi sonuçlarına göre uzlaşma olmayan önermeler..... 382
Çizelge Ek-B.1	Delphi anketi katılımcıları ve uzmanlık alanları..... 425

**ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİNİN
KORUNABİLİRLİĞİ**

Ebru HARMAN ASLAN

Mimarlık Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz CAN

Eş Danışman: Prof. Dr. İclal DİNÇER

Anadolu toprakları tarih öncesi çağlardan günümüze sürekli yerleşim alanı olarak kullanılagelmiştir. Bu süreklilik içinde pek çok farklı uygarlık kendi yaşam biçimini ve kültürünü yansıtan mimari yapıtlar üretmiş; bunların bir araya gelerek oluşturdukları yerleşimler, kendine özgü bir coğrafya meydana getirmiştir. Bu yerleşimlerin pek çoğunun ortak özelliği, sürekli yerleşim sonucu oluşan fiziksel ve kültürel katmanlaşmadır.

Fiziksel ve kültürel katmanlaşma, kentsel alanlar kadar kırsal yerleşimlerin de bir özelliği olabilmektedir. Tarihsel süreçte bazı yerel topluluklar yerleşim için antik kalıntıların bulunduğu alanları seçmiş ve çoğu kez bu kalıntıları da kullanarak arkeolojik alan üzerine kendi yapılarını inşa etmişlerdir. Günümüzde bu mütevazı yapıların, sahip oldukları mimari ve teknik özellikleriyle miras kapsamında değerlendirilmesi tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır. Çalışma kapsamında “geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim” olarak adlandırılan bu alanlar, arkeolojik kalıntılar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları iç içe barındırarak bir bütün halinde günümüze ulaşmıştır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, çoğu kez arkeolojik alanlarda bilimsel kazı faaliyetleri sürerken, geleneksel kırsal dokular içerisinde de yaşamının devam ediyor

olması, bu yerleşimlere ilişkin koruma sorunlarını karmaşık bir hale getirmektedir. Türkiye koruma pratiklerinde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşmelerde bulunan arkeolojik mirasın korunmasına öncelik verildiği görülmektedir. Arkeolojik alanların korunması ve bilimsel araştırmalar için kullanılması doğru ve yerinde bir yaklaşımdır. Ancak, bu süreçte geleneksel kırsal dokuların çoğu kez kültürel miras kapsamında değerlendirilmediği; dahası, geleneksel yapıları çevrenin ve yerel nüfusun arkeolojik kalıntıların korunmasında tahribat kaynağı ve tehdit unsuru olarak algılandığı görülmektedir. Olası tahribatın önüne geçmek amacıyla, bu miras alanlarına çoğu kez 1. derece arkeolojik sit statüsü verilerek, bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlar olarak tanımlanmaktadır. 1. derece arkeolojik sit alanları için belirlenen kullanım kısıtlamaları ve bunlara koşut getirilen “kamulaştırma” veya “trampa” gibi çözümler de giderek kullanıcıların bu alanları terk etmeleri; hatta bazı durumlarda kırsal yerleşimin tüm kullanıcılarının devlet eliyle yeni yapılandırılan başka bir alana taşınmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu yaklaşım, arkeolojik ve kırsal mimari mirası bir arada barındıran yerleşimlerin, bu özellikleri ve sosyal yapıyla birlikte bir bütün olarak korunması ve yaşatılmasına olanak sağlamayıp, miras alanının katmanlaşma ve süreklilik değerlerinin de zedelenmesine ve giderek yok olmasına neden olmaktadır.

Koruma pratiklerine yansıyan bu sorunlar, özellikle yasal çerçevede geleneksel kırsal dokuların kültür varlığı olarak kabul görmemesinden ve arkeolojik miras alanı olarak düşünülen bu çevrelerin, yerleşim alanı olarak kullanılması yönündeki çekincelerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü kültürel miras değerlerinin tanımlanması ve kültür varlığı niteliklerinin ortaya konması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında bu tezin amacı, arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve günümüz yaşantısını içeren yerleşimlerin kendine has miras değerlerinin belirlenmesi ve bu nitelikleriyle bir bütün olarak korunup korunamayacağının tartışılmasıdır.

Bu amaçla, giriş bölümünün ardından çalışmanın ikinci bölümünde literatürde tanımlanmış miras değerleri yardımıyla, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü miras değerler sistemi önerilmiş; bu değerler tanımlanarak tartışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, literatür taraması, arşiv ve alan çalışması yöntemleriyle tespit edilen Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim örnekleri, tarihsel katmanlaşma niteliği bağlamında incelenmiş ve bu yerleşimlere ilişkin bir sınıflandırma önerilmiştir. Dördüncü bölümde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri ve koruma ilişkisi iki alt başlıkta tartışılmıştır. Birinci kısımda, çoklu vaka incelemesi yöntemiyle Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma yerleşimleri, kültürel miras değerleri ile koruma sorun ve tehditleri bağlamında araştırılmıştır. İkinci kısımda, “Delphi Tekniği”nden yararlanılarak, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri, bu değerlerin önem dereceleri ve koruma pratikleriyle ilişkilerine dair uzman görüşlerinin ve görüşler arasındaki uzlaşma düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bilgiler ışığında sonuç bölümünde, arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin oluşturduğu yapıları çevrenin, günümüz yaşamını barındıracak şekilde bütüncül bir yaklaşımla korunmasına yönelik genel yaklaşım ve ilkeler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik sit, kırsal mimari miras, katmanlaşma, kültürel miras değerleri, koruma, Delphi Tekniği.

ABSTRACT

CONSERVABILITY of ARCHAEOLOGICAL and RURAL ARCHITECTURAL HERITAGE COEXISTENCE

Ebru HARMAN ASLAN

Department of Architecture

Ph.D. Thesis

Adviser: Prof. Dr. Cengiz CAN

Co-Adviser: Prof. Dr. İclal DİNÇER

From prehistoric ages to the present time, Anatolia has continuously been used as a settlement area. In this continuum, many different civilizations have created architecture representing their own life styles and culture; the settlements that were generated by gathering these architectural works, have formed a specific geography. Common characteristics of these settlements are the cultural and physical stratification shaped by continuous settling.

In addition to urban areas, physical and cultural stratification can be a characteristics of rural settlements. In historical process, some local communities had chosen ancient remain areas for settling and they often built their own dwellings by using these ancient remains on archaeological sites. Today, discussions on the evaluations of these modest buildings within the scope of heritage thanks to their architectural and technical features are brought to agenda. Within the context of this study, these areas are named as “traditional rural archaeological settlements” and reached to the present as a whole including archaeological remains and traditional rural fabric to be conserved one within the other.

Rural archaeological settlements have presented a number of complicated conservation problems mostly because of the continuing scientific excavations in archaeological settlements and continuing living patterns in traditional rural fabrics. In conservation

practices of Turkey, it is seen that conservation of archaeological heritage in traditional rural archaeological settlements is given priority. Conservation of archaeological sites and use for scientific researches is a proper and valid approach. However, in this process it is observed that traditional rural fabric has not oftenly evaluated within the scope of heritage; moreover, traditional built environment and local communities have been perceived as sources of destruction and threat in conservation of archaeological remains. For the purpose of preventing probable destruction, these heritage sites have been given the statute of 1st degree archaeological site, areas as to be conserved likewise apart from scientific studies. The use restrictions that are defined for 1st degree archaeological sites and solutions that are delivered as “expropriation” and “excambium” parallel to these limitations have concluded with abandoning these areas by local users; even in some circumstances with transferring all habitants of rural settlements to other areas that are constructed by governments. This approach has not given the opportunity for conservation of the settlements as a whole with their social structures and their features of hosting archaeological and rural architectural heritage; it has further caused the stratification and continuity values of the heritage sites to be damaged and gradually destroyed.

These problems reflected in conservation practices, arise mainly from the fact that traditional rural fabric is not regarded as cultural asset in legal framework, and from the drawbacks that these areas, considered as archaeological sites, to be used as residential areas. For this reason, the identification of cultural heritage values specific to traditional rural archaeological sites and the exposure of cultural property qualities have emerged as a necessity. In the light of this information, the purpose of this thesis appears to determine the specific heritage values of the settlements including archaeological sites with traditional rural fabric to be conserved by considering the conditions of today’s life and to discuss whether these settlements can be conserved as a whole with these characteristics

For this purpose, following the introduction section, in the second part of the study a set of heritage values specific to traditional rural archeological settlements is proposed by means of heritage values defined in the literature. In the third part of the study, Anatolian traditional rural archaeological settlements, which are determined by literature survey, archive and field study methods, are examined in the context of historical stratification and a classification related to these settlements is proposed. In the fourth chapter, heritage values of traditional rural archeological settlements and relations of these values with conservation are discussed in two sub-sections. In the first part, Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara and Yoran/Didyma settlements are investigated under the frame of cultural heritage values and conservation problems by multiple case study method. In the second part, by using “Delphi Technique”, it is aimed to determine the expert opinions on heritage values of traditional rural archeological settlements, on the significance level of these values and the relationship of these values with conservation practices and also the level of consensus between expert opinions. In conclusion, general approaches and principles are proposed for conserving the built environment created by the coexistence of archaeological and rural architectural heritage with a holistic approach in a such manner that it also sustains today’s life.

Keywords: Archaeological heritage, rural architectural heritage, stratification, cultural heritage values, conservation, Delphi Technique.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Geçmiş dönem uygarlıkları ve maddi izleri, antik dönemlerden itibaren ilgi odağı olmuştur. Ancak, 18. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa toplumları, kendi uygarlıklarının kökenlerine inme arayışı içinde, geçmişe ve geçmişin maddi izlerine yeni ve alışılmamış türden bir ilgi duymaya başlamış [1] ve bu süreç, insanlığın kültürel geçmişini, kültürlerin değişimini ve birbirleriyle ilişkilerini inceleyen bilimsel arkeolojinin doğmasıyla sonuçlanmıştır.

Uluslaşma sürecinde, kendilerine Antik Yunan ve Roma uygarlıklarının uzantısında bir kimlik inşa etmeye yönelen Avrupalılar, bu uygarlıkların geliştiği Akdeniz kültür coğrafyasında arkeolojik faaliyetlere girişmişlerdir. Arkeoloji alanındaki bu girişimlerin önemli bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleşmiştir. O zamandan günümüze aralıksız olarak devam eden arkeolojik faaliyetler, Anadolu toprakları üzerinde birbiri ardınca yerleşen uygarlıkların tanınmasını ve bunlardan arta kalan eserlerin gün ışığına çıkarılmasını sağlamıştır. Günümüzde Anadolu’da yerli ve yabancı ekiplerce sürdürülen arkeolojik faaliyetler, daha çok kırsal alanlarda bulunan ören yerlerinde gerçekleşmektedir. Bu ören yerlerinin birçoğunun uzak ya da yakın çevresinde günümüzün kırsal yerleşim alanları bulunmaktadır.

Kırsal mimarinin kültür varlığı olarak değerlendirilmesi ilk kez 18. yüzyılın sonunda Endüstri Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Bunun nedenleri arasında, sanayileşme ile birlikte kırsal nüfusun kentlere göç nedeniyle azalması ve kullanılan yeni tarım yöntemlerinin ve yaşam biçimlerinin değişmesi sonucunda geleneksel kırsal çevrenin farklılaşması sayılmaktadır. Kırsal çevredeki bu dönüşüm süreci, kırsal mimarinin korunmasını gündeme taşımıştır [2]. Geleneksel kırsal yerleşimlerin sürdürülebilirlik

bağlamında sağladığı bilgi, doğal kaynaklarının yok olma sürecine girdiği son dönemde, bu yerleşimlere yönelik uluslararası duyarlılığı arttırmıştır. Kırsal yerleşimlerin kendine has niteliklerini kavrama, doğayla kurdukları ilişkileri çözümleme, çevresel, sosyal ve mekânsal değerlerini koruma meselesi, uluslararası gündemde sıklıkla tartışılır olmuştur [3]. Anadolu coğrafyası da geleneksel kırsal yerleşimlere ilişkin zengin bir kaynak sunmaktadır.

Coğrafi konumu nedeniyle Anadolu toprakları tarih öncesi çağlardan günümüze sürekli yerleşim alanı olarak kullanılagelmıştır. Bu süreklilik içinde pek çok farklı uygarlık kendi yaşam biçimlerini ve kültürlerini yansıtan mimari yapıtlar üretmiş; bunların bir araya gelerek oluşturdukları yerleşmeler, kendine özgü bir coğrafya meydana getirmiştir. Günümüzde bu yerleşimlerin pek çoğunun ortak özelliği, sürekli yerleşim sonucu oluşan fiziksel ve kültürel katmanlaşmadır.

Anadolu’da bazı yerleşimler, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan önemlerini tarih boyunca koruyarak günümüzün büyük şehirleri haline gelmişlerdir. Bu kentler arasında tarihsel katmanlaşmanın izlenebildiği en belirgin örneklerden biri İstanbul’dur. Antik dönemlerde görece siyasi, askeri, ekonomik vb. açılardan önemli olan diğer bazı yerleşimler ise, tarihin bir döneminde önemlerini yitirerek, giderek küçülmüş ve/veya terk edilmişlerdir. Sonraki dönemde bu alanlar ya hiç iskân görmeyerek doğal çevreler içindeki günümüz arkeolojik alanlarına dönüşmüşler; ya da farklı toplumlar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmaya devam etmişlerdir. Bu durumda, arkeolojik kaynaklar üzerinde yerleşim yeniden gelişerek bir kent haline gelmiş ya da kırsal bir niteliğe bürünmüş olabilir. Tarih içinde bu süreç kendini tekrar etmiş de olabilir. Sonuç olarak, arkeolojik alanlar ve geleneksel kırsal dokuları iç içe barındırarak bir bütün halinde günümüze ulaşan yerleşimler, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu yerleşimlerde, hem arkeolojik alanlar hem de kırsal dokular korunması gerekli miras niteliği taşımaktadır. Bu yerleşimlerin, “geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler” olarak isimlendirilmesi önerilmekte olup, bu çalışma kapsamında bu şekilde anılacaktır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin, önceki dönemlerde yerleşim görmüş alanları kendine yer seçtiği, kırsal nitelikli günümüz yaşamının antik dönem maddi kalıntılarının yakın çevresinde veya üzerinde, bu kalıntıları da kullanarak oluşturulan geleneksel yapılı

evrelerde devam ettiği gözlenmektedir. Yerleşim yeri olarak arkeolojik alanların seçilmesinin nedeni, bu alanların yerleşime elverişli fiziki koşullara sahip olması yanında, yapılı çevreyi oluşturmak için antik döneme ait kalıntılardan, temellerden ya da altyapıdan faydalanma olanağının bulunmasıdır. Bu yerleşimler, tarihsel süreklilik içinde, farklı dönem ve uygarlıklara ait maddi kalıntıların oluşturduğu fiziksel ve kültürel katmanlaşmayı bünyelerinde barındırmaktadır. Bu katmanlaşmanın görüldüğü kırsal yerleşimlerin yapılı çevresi, geçmiş dönem uygarlıklarının günümüze yansımaları olan arkeolojik kalıntı, iz ve maddi varlıklar ile yakın dönem veya günümüz toplumlarının ürünü olan geleneksel kırsal mimari birlikteliğinden meydana gelmektedir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, çoğu kez arkeolojik alanlarda bilimsel kazı çalışmaları sürerken, geleneksel kırsal dokular içerisinde de günümüz yaşamı devam etmektedir. Bu durum, söz konusu yerleşimlere ilişkin koruma sorunlarını karmaşık bir hale getirmektedir. Türkiye koruma mevzuatında, arkeolojik alanların korumasına ilişkin yasal düzenlemeler bulunmasına karşın, “geleneksel kırsal mimari” ya da “kırsal sit” tanımları veya bunların korunmalarına ilişkin yasal düzenlemeler doğrudan yer almamaktadır.¹ Bu nedenle, kırsal ve arkeolojik mirası birlikte barındıran yerleşim alanlarında birbirinden farklı koruma yaklaşımlarının ve kararlarının uygulamalara yansıdığı gözlenmektedir.

Türkiye koruma pratiklerinde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşmelerde bulunan arkeolojik mirasın korunmasına öncelik verildiği; geleneksel kırsal dokuların ise çoğu kez kültürel miras kapsamında değerlendirilmediği izlenmektedir. Söz konusu uygulamalarda, bu yerleşimlere 1. derece arkeolojik sit alanı statüsü verilerek, koruma-kullanım koşulları bu doğrultuda belirlenmektedir. Ulusal koruma mevzuatı kapsamında, 05.11.1999 tarih ve 658 sayılı ve “Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanım Koşulları” başlıklı ilke kararında (Ek-1), 1. derece arkeolojik sitin koruma ve kullanım koşulları belirlenmiştir. 1. derece arkeolojik sit alanları korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlar olarak tanımlanmış olup, bu alanlarda kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmez. İlke kararı gereği bu alanlarda, bilimsel amaçlı kazılar dışında

---

¹ Geleneksel kırsal dokular çoğu kez “kentsel sit” statüsünde koruma altına alınmaktadır.

hiçbir kazı yapılamaz. Zorunlu durumlarda koruma kurulu görüşü alınarak alt yapı uygulamaları yapılabilir. Yeni tarımsal alanlar açılmaz, sınırlı mevsimlik tarım faaliyetleri yapılabilir. Taş ve maden ocakları açılmaz ve taş, toprak, kum vb. alınamaz. Ören yerlerinde çevre düzenleme projeleri koruma kurulu izni ile yapılabilir. Bu yaklaşım, geleneksel yapılı çevrenin ve yerel nüfusun ihmal edilmesine ve arkeolojik değerlerin korunmasında tahribat kaynağı ve tehdit unsuru olarak algılanmalarına neden olmaktadır. Olası tahribatın önüne geçmek için, 1. derece arkeolojik sit alanları için belirlenen kullanım kısıtlamaları ve bunlara koşut getirilen “kamulaştırma” veya “trampa” gibi çözümler de giderek kullanıcıların bu alanları terk etmelerine neden olmaktadır. Hatta bazı vakalarda kırsal yerleşimin tüm kullanıcılarının, devlet eliyle yeni yapılandırılan başka bir alana taşınması söz konusu olmaktadır.

Arkeolojik alanların korunması ve bilimsel araştırmalar için kullanılması doğru ve yerinde bir yaklaşımdır ancak, taşınmanın gerçekleştiği örneklerde korunması gerekli niteliklere sahip geleneksel kırsal mimari, arkeolojik kazı çalışmaları ya da terk edilmelerinden dolayı zaman içinde kısmen ya da büyük ölçüde hasara uğramaktadır. Eski Balat/Miletos örneğinde anıtsal yapılar dışında geleneksel kırsal doku tamamen kaldırılmıştır. Eski Geyre/Aphrodysias örneğinde, geleneksel dokunun büyük bölümü kaldırılmış, az sayıda yapı korunarak günümüze ulaşmıştır. Eskihisar/Stratonikeia örneğinde geleneksel doku görece korunmuştur. Ancak bu örneklerde, yerel kullanıcılar başka alanlara transfer edilmiş, geleneksel kırsal mimari kullanım dışı kalmış ve bunun sonucunda yaşam alanı vasfını yitiren bu yerleşimler, birer arkeolojik alana haline gelmişlerdir.

1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş olan Ballıhisar/Pessinus; Kapıkırı/Latmos Herakleia, Altınkaya/Selge ve Oğuz/Dara vb. diğer bazı geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde ise geleneksel yaşam hala sürmektedir. Bu yerleşimler, arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari miras birlikteliğinin sosyal yapıyla bütüncül olarak korunması potansiyeline hala sahiplerdir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin bir başka uygulama, kırsal dokunun yoğunlaştığı alanların 2. derece arkeolojik sit olarak belirlenmesidir. Ildırı/Erythrai bu uygulamanın bir örneğidir. 2. derece arkeolojik sit alanlarının koruma kullanım koşulları büyük ölçüde 1. derece arkeolojik alanlarla aynıdır. En belirgin fark, bu alanlarda

günümüzde kullanılmakta olan tescilsiz yapıların basit onarımlarının yapılmasına izin verilmesidir.

Diğer bir uygulamada, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanların 1. derece arkeolojik sit; kırsal dokunun yoğunlaştığı alanların ise Hisarköy/Amorium örneğinde olduğu üzere 3. derece arkeolojik sit olarak belirlenmesidir. İlke kararı gereği, 3. derece arkeolojik sit alanlarında, koruma kullanma kararları doğrultusunda ve denetimli olarak yeni yapılaşmaya izin verilmektedir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere bu statünün verilmesi halinde özellikle yapılaşma baskısının olduğu alanlarda, arkeolojik ve kırsal mimari mirasın tahribatının önünün açabileceği düşünülmektedir.

Son dönem koruma yaklaşımlarında farklı uygulamalar da karşımıza çıkmaktadır. Yoran/Didyma örneğinde olduğu üzere, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde bulunan kırsal yapılar kültürel miras kapsamında değerlendirilerek tekil ölçekte korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Ancak bu koruma pratiği, geleneksel kırsal dokuların bütüncül korumasını garanti altına almamaktadır.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi örneğinde ise 1. derece arkeolojik sit alanının içerisinde, geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar “kentsel arkeolojik sit” alanı olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, kırsal yapıların doku ölçeğinde korunmasına yönelik olup arkeolojik kalıntılarla, geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu birlikteliğin korunmasında bir araç olabilir. Ulusal koruma mevzuatında, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 15.04.2005 tarih ve 702 sayılı ilke kararı ile kentsel arkeolojik sit¹ (Ek-1) alanları koruma ve kullanım koşulları belirlenmiştir. İlke kararında, bu alanlarda kapsamlı arkeolojik belgeleme ve envanter çalışması sonrasında yapılacak planlama çalışmalarında, alana gelecek işlevlerin uyumlu olması, altyapı hizmetlerinin kültür katmanına zarar vermeyecek ve toprak kullanımını minimumda tutacak biçimde alınması, mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmesi ve öneri yapı niteliklerinin geleneksel yapı ile uyumlu

---

¹ İlke kararında kentsel arkeolojik sit, “2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar” şeklinde tanımlanmaktadır [4].

olması konu edilmiştir. Ayrıca, ilke kararında bu alanlarda bulunan tek yapı ölçeğinde korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli ve tescilli olmayan yapıların koruma projeleri onaylandıktan sonra onarılabileceği hükmü vardır. Bu ilke kararı, kentsel alanlara yönelik olduğundan, bazı hükümler kırsal alanda arkeolojik ve mimari miras birlikteliğini koruma sorununun çözülmesi açısından uygun olmayabilir. Örneğin, bu ilke kararında öneri yeni yapılaşmadan söz edilmektedir. Ancak, arkeolojik kültür katmanlarına zarar verebileceğinden geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim sınırları içinde yeni yapılaşmaya izin verilmemesinin daha doğru ve sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı olacağı düşünülmektedir.

Uygulamada karşılaşılan bu farklılıklar, geleneksel kırsal-arkeolojik sit özellikleri taşıyan bu alanlara özgü koruma politika ve araçları ile yaklaşımlarının eksikliğine işaret etmektedir. Bu koruma sorunları, kırsal ve arkeolojik mirası bir arada barındıran yerleşimlerin, bu özellikleri ve sosyal yapıyla birlikte bir bütün olarak korunması ve yaşatılmasına olanak sağlamayıp, bu yerleşimlerin çok katmanlılık ve süreklilik değerlerinin de zedelenmesine ve çoğu kez yok edilmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin koruma pratiklerine yansıyan bu farklılıklar, özellikle yasal çerçevede geleneksel kırsal mimarinin kültür varlığı olarak kabul görmemesinden ve arkeolojik miras alanı olarak düşünülen bu yerlerin, yerleşim alanı olarak kullanılması yönündeki çekincelerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, arkeolojik kalıntılarla birlikte, geleneksel kırsal dokuları bir arada barındıran geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü kültürel miras değerlerinin tanımlanması ve kültür varlığı niteliklerinin ortaya konması, bu yerleşimlerin bütüncül korunması için bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

1.1 Literatür Özeti

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin genel bir çerçevede ele alınarak, bu yerleşimlere özgü kültürel miras değerlerinin ve korunmaya değer niteliklerinin detaylı bir biçimde incelenmesi henüz bir araştırmaya konu olmamıştır. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfedilen değerlerin tanımlanabilmesi için koruma kuramı ve kültürel miras değerleriyle ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bu kapsamda, koruma tarihinin başından günümüze koruma kuramı ve değerlerinin evrimini ele alan Jukka

Jokilehto'nun "A History of Architectural Conservation" ve Françoise Choay'in "The Invention of Historic Monument" adlı yapıtlarından yararlanılmıştır. Klasik koruma kuramını sorgulayan tutumuyla ilgi çeken ve güncel koruma yaklaşımlarını ve değerlerini tartışan Salvador Munoz Vinas'ın "Contemporary Theory of Conservation" isimli kitabı farklı bir bakış açısı sağlamıştır. Avusturyalı sanat tarihçisi Alois Riegl'in koruma alanında günümüzde bir kült metin haline gelmiş olan 1903 tarihli "The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development"¹ adlı makalesinin incelenmesi o dönemde anıtlara atfedilen değerleri anlamak açısından önemli bulunmuştur. Ayrıca, Getty Conservation Institute tarafından kültürel miras korumanın değer ve faydalarına ilişkin yürütülen araştırmanın sonuçlarını içeren iki farklı rapor kullanılmıştır. 2000 yılında yayınlanan "Values and Heritage Conservation" isimli ilk rapor, çağdaş toplumda mirasın önemini farklı uzmanlık alanlarından gelen araştırmacıların bakış açılarıyla sunmaktadır. 2002 yılında yayınlanan "Assessing the Values of Cultural Heritage" isimli ikinci rapor ise, kültürel miras değerlerinin değerlendirme yöntemleri üzerine farklı araştırmacılar tarafından kaleme alınan çalışmalardan oluşmaktadır. Çalışma kapsamında yararlanılan bu iki rapor, kültürel miras değerlerinin kuramsal açıdan önemi ve pratiğe dönük faydalarının anlaşılmasında fayda sağlamıştır.

İtalya, Fransa ve İngiltere'de tarihsel süreçte koruma düşüncesinin gelişimini ve uygulamalarını anlatan Cevat Erder'in "Tarihi Çevre Bilinci" adlı kitabı farklı Avrupa ülkelerinde mirasa atfedilen değerlerin izlenmesi açısından yararlı olmuştur. Doğan Kuban'ın "Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu" isimli çalışması, koruma alanının kuramsal ve pratiğe yönelik tartışmalarını tek yapı ve çevre ölçeğinde incelemektedir. Kitapta miras değerlerinin tartışıldığı kuramsal bölümleri, yol gösterici olmuştur. Kültürel ve doğal mirasın korunmasına ilişkin ulusal mevzuatı detaylı bir şekilde inceleyen Emre Madran ve Nimet Özgönül'ün "Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması" adlı çalışması içeriğindeki kültürel miras ve değer tanımlarından faydalanılmıştır. Bunun yanında, 2013 yılında ICOMOS Türkiye'nin yayınladığı, "Türkiye Mimari Miras Tüzüğü" çalışma sürecinde başvurulmuş kaynaklar arasında yer almıştır.

---

¹ Makalenin orijinal adı "Der moderne Denkmalkultus-Sein Wesen und seine Entstehung" dur.

Arkeolojik miras, mimari miras ve kırsal mimari mirasın korunmasına ilişkin Avrupa Konseyi (COE), ICOMOS, UNESCO vb. uluslararası kuruluşların üretimi olan uluslararası belgeler, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerlerinin tanımlanması ve miras niteliklerinin gerekçelendirilmesinde dayanak oluşturmuştur.

Arkeolojik alanlar üzerinde korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları içeren yerleşimlerin tespitinde pek çok kaynaktan faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan kapsamı en geniş olan, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi kapsamında internet ve basılı ortamda yayınlanan envanter çalışmasıdır. Proje henüz tamamlanmadığından, bitmiş bir envanter sunmamakla birlikte, Anadolu arkeolojik yerleşimlerinin taranabilmesi için önemli bir kaynaktır. Ancak bu kaynakta arkeolojik yerleşimin üzerinde/bitişğinde/yanında kırsal yerleşim olup olmadığı bilgisi nadiren karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgi paylaşılsa bile, genellikle kırsal dokuların niteliği hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır. Bunun yanında, Ekrem Akurgal'ın "Anadolu Uygarlıkları" isimli çalışması sürekli başvurulacak kaynaklardan birisidir. Ayrıca, Bilge Umar'ın Anadolu'yu antik dönem bölgelerine göre ayırarak, ayrı kitaplar halinde yayınlamış olduğu seride arkeolojik yerleşimlerin belirlenmesinde önemli bir kaynak olmuştur.

Çalışma kapsamında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tarihi gelişim süreçlerinin incelenmesinde, pek çok Avrupalı gezginin çalışmasından yararlanılmıştır. Bunların arasında öne çıkan yapıt, Charles Texier'in "Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi" isimli üç cilt halinde yayınlanan çeviri kitabıdır. Anadolu yerleşimlerindeki arkeolojik eserler yanında, yerel halkın o dönemki yaşantısına ve satır aralarında arkeolojik kalıntılara yaklaşımlarına dair bilgiler içeren bu yapıt, tez sürecinde yararlanılan bir başvuru kaynağıdır.

Arkeolojik ve kırsal mimari mirası iç içe barındıran Kapıkırı/Latmos Herakleia ve Eskihisar/Stratonikeia'yı örnek vaka olarak inceleyen doktora tez çalışmaları bulunmaktadır. Kapıkırı'na ilişkin Berlin Teknik Üniversitesi'nde Albert Distelrath tarafından yapılan doktora tezi, kırsal yerleşimin tarihsel gelişimini detaylı bir biçimde incelemekte ve yerleşimin gelişimi için öneriler sunmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Eylem Kazıl Aydoğdu tarafından yapılan tez çalışması, korumada sosyal medya kullanımını Eskihisar örneği üzerinden incelemektedir.

Kültürel miras değeri ve bu yerleşimlerin mevcut durumlarıyla korunmaları konusunda uzmanlar arasında farklı görüşler oluşabilmektedir. Bu çalışma, söz konusu yerleşimlerin miras değeri ve korunmalarına ilişkin uzman görüşlerini incelemeyi hedeflemiştir. Uzman görüşleri arasında uzlaşma olup olmadığı Delphi yöntemiyle sınanmıştır. Delphi yönteminin teknik ve pratik boyutları, editörlüğü Linstone ve Turoff tarafından yapılan “The Delphi Method, Techniques and Applications” adlı kitaptan yararlanılarak çözümlenmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışma konusu gereği birçok tartışmalı alanlara değinmektedir. Araştırma alanlarının sınırlarında veya örtüştüğü konularda saptanan sorunları irdelemeyi hedeflemektedir. Zorunluluk olmadıkça katmanları oluşturan farklı dönem değerlerinden vazgeçmemeyi amaçlamakta ve ortak korumanın mümkün olup olmadığını araştırmaktadır. Konunun değerlendirilmesinde, arkeolojik ve kırsal değerlerin birlikte korunup sunulmasının zenginlik olduğu ilkesinden hareket etmektedir.

Bu çerçevede tez çalışmasının genel amacı, arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve yaşantıyı içeren yerleşimlerin kendine has miras değerlerinin belirlenmesi ve bu nitelikleriyle bir bütün olarak korunup korunamayacağının tartışılmasıdır.

Bu genel amaç perspektifinde, tezin amaçları şunlardır:

- Koruma kuramının gelişiminde miras değerlerinin evriminin incelenmesi, uluslararası ve ulusal yasal düzenleme ve belgelerde arkeolojik ve kırsal mimari mirasa atfedilen değerlerin ortaya konması;
- Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin saptanması, tarihsel gelişimlerinin incelenmesi, arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin tanımlanması;
- Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin bir bütün olarak korunmasını sağlayacak kendine özgü kültürel miras değerlerinin belirlenmesi;

- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerlerini hasara uğratabilecek risk ve tehditlerin tespit edilmesi; bu yerleşimlere ilişkin koruma çaba ve sorunlarının araştırılması;
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere, farklı disiplinlerden gelen uzmanlar tarafından atfedilen değerlerin belirlenmesi, bu değerlerin önem derecelerine ilişkin uzmanların algılarının ortaya konması ve kültür miras değerleri ve koruma ilişkisi hakkında uzman görüşlerinin toplanarak değerlendirilmesi;
- Arkeolojik alanlar üzerinde gelişen geleneksel kırsal mimarinin kültür varlığı değerinin tartışılması;
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin farklı tüm kültür katmanlarıyla bütüncül ve sürdürülebilir korunması ve yaşatılması için genel yaklaşım ve ilkelerin tanımlanmasıdır.

Önemi

Bu çalışma konusunun seçilme nedeni, arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve yaşantıyı içeren yerleşimlerin bütüncül olarak korunmasına yönelik yaklaşımların farklılıklar sergilemesi; korumaya yönelik araçların bulunmaması ve bunun sonucu olarak, kültür katmanlarından biri olan geleneksel kırsal mimarinin yok olma, yerleşimlerin taşıdıkları “katmanlaşma” ve “tarihsel ve mekânsal süreklilik” değerlerinin zedelenme ve yerleşimlerin kullanıcılarını kaybetme riskiyle karşı karşıya bulunmasıdır.

Arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin korunabilirliğinin tartışılacağı bu çalışmada, arkeolojik kaynaklar içeren geleneksel kırsal yerleşimlerin kültürel miras değerlerinin tanımlanması ve bu değerlerin bütüncül ve sürdürülebilir korunmasına yönelik genel koruma yaklaşımlarının ve ilkelerinin ortaya konması beklenmektedir.

Bu çalışmanın, özgün kısımlarını oluşturacağı düşünülen geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerinin saptanması, gelişim ve koruma tarihlerinin incelenmesi ve bu yerleşimlere özgü miras değerlerinin belirlenmesi, uzman görüşleri doğrultusunda koruma değerlerinin ve önceliklerinin tespit edilmesi ve bütüncül ve sürdürülebilir

korunmalarına yönelik yaklaşım ve genel ilkelerin belirlenmesi konularında literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

1.3 Hipotez

Bu çalışmada, yapılı çevresi, arkeolojik alanlar ile korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları iç içe barındıran (bazı) yerleşimlerin, bu özellikleriyle ve yerel kullanıcılarıyla birlikte bir bütün olarak korunması ve yaşatılmasının mümkün olabileceği hipotezinden yola çıkılmıştır.

Bu genel hipotez perspektifinde, tezin hipotezleri aşağıda sıralanmıştır:

- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik ve geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu kültürel ve fiziki katmanlaşma, alanın özgünlüğünün en önemli bileşenidir.
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli kırsal dokular bir bütünlük oluşturur.
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, üst katmanı oluşturan geleneksel kırsal dokular da korunmaya değer nitelikler taşır.
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde geleneksel kırsal mimarinin korunması için, doku ölçeğinde kararlar üretilmesi gerekir.
- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, yerel kullanıcıların başka bir alana taşınarak yerleşimin boşaltılması miras alanının korunmasında olumlu bir etki sağlamaz.

1.4 Kapsam ve Yöntem

Kapsam ve Sınırlılıklar

Çok eski çağlardan itibaren Anadolu toprakları, konumu, doğal ve iklimsel koşullarına bağlı olarak farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihsel süreklilik içinde çeşitli uygarlıklar, aynı coğrafya üzerinde ve birbiri ardınca farklı nitelikte yapılı çevreler oluşturmuşlardır. Bu nedenle, “yerleşim sürekliliği” ve sonucunda oluşan “kültürel ve

fiziksel katmanlaşma”, Anadolu yerleşimlerinin ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır [5].

Arkeolojik ve kırsal miras birlikteliğinin korunabilirliğinin tartışılması amaçlanan bu çalışmanın kapsamı, klasik arkeoloji bilim dalının konusu olan arkeolojik kaynakları yoğun olarak barındıran geleneksel kırsal yerleşimlerle sınırlandırılacaktır. Bilimsel kazı çalışmalarından elde edilecek verilerin nadirlik değeri göz önüne alındığında geleneksel kırsal mimarinin korunabilme olasılığının daha düşük olabileceği düşünülerek, tarihöncesi çağlara ait arkeolojik alanları içeren Boğazköy/Hattuşuş gibi kırsal yerleşimlerin çalışma kapsamı dışında tutulmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada antik dönemlerden günümüze yerleşim yeri olma özelliğini sürdüren ve kültürel ve fiziksel katmanlaşmanın gözlemlendiği “Anadolu” örnekleme alanı olarak seçilmiştir. Bu seçimde, Anadolu’nun kırsal ve arkeolojik miras birlikteliğini barındıran yerleşimlere sahipliği yapması ve bilimsel arkeolojinin ortaya çıkışından bu yana, bu alanda yerli ve yabancı pek çok kazı ekibinin araştırmalar yürütüyor olması gibi kriterler etkili olmuştur.

Anadolu’da yer alan ve arkeolojik miras barındıran geleneksel kırsal yerleşimlere ilişkin tamamlanmış bir envanter oluşturulması, bu çalışma kapsamı içinde değildir. Tüm araştırmalar sonucu elde edilen veriler doğrultusunda, arkeolojik alanlar ile korunması gerekli geleneksel kırsal mimariyi iç içe bir bütün olarak barındırdığı tespit edilebilen kırsal yerleşimler çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Ancak bu süreçte, gözden kaçması muhtemel yerleşimlerin de olabileceği düşünülerek, bu çalışma tamamlanmış bir envanter oluşturma iddiası taşımamaktadır.

Özetlemek gerekirse, çalışma kapsamında kırsal ve arkeolojik miras birlikteliği, arkeolojik mirası içeren geleneksel kırsal yerleşimleri barındıran “Anadolu” örneğinde tartışılacak; tarih öncesi arkeolojik alanları barındıran kırsal yerleşimler kapsam dışında bırakılacaktır.

Yöntem

Kırsal ve arkeolojik miras birlikteliğinin kültürel miras değerlerinin ve korunabilirliğinin tartışılacağı bu çalışma, 4 ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, kültürel miras değeri kavramı genel çerçevede kuramsal olarak incelenerek arkeolojik ve kırsal mimari mirasa atfedilen değerlerin irdelenmesi sonucunda, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin

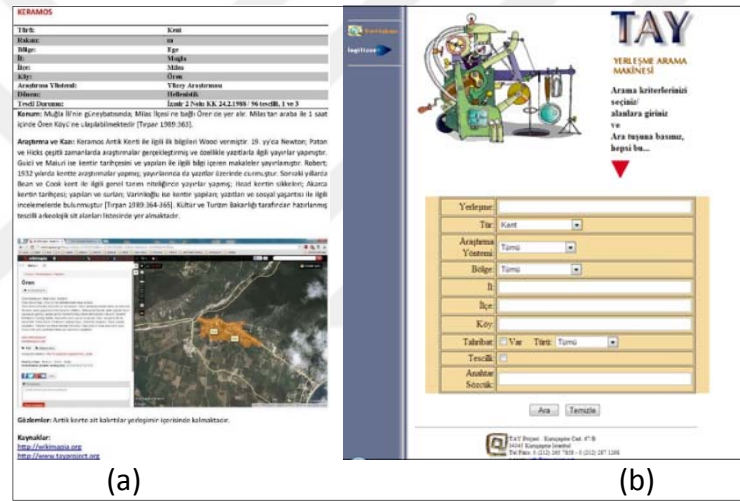
kendine özgü koruma değerleri tanımlanacaktır. Ardından, alışma kapsamına alınan Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri incelenecektir. Sonrasında rnek vaka incelemesi ve uzman görüşleri doğrultusunda, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfedilen kültürel miras değerleri ile koruma ilişkisi analiz edilecek ve son olarak da bu yerleşimlere atfedilen değerlerin bütüncül ve sürdürülebilir korunması için genel ilkeler belirlenecektir.

Tezin kavramsal arka plan bölümü, arkeolojik miras, kırsal mimari miras ve kültürel miras değerlerine ilişkin genel teorik tartişmalar ve ilişkili temel kavramların gelişiminin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bağlamda, konuya ilişkin uluslararası koruma yaklaşımlarını incelemek ve ulusal düzeyde yansımalarını belirlemek üzere literatür araştırması yapılmıştır. Literatür araştırmasının ilk aşamasında, koruma kuramının evriminde kültürel miras değerlerinin işlevi ve önemi, farklı tanımları ve sınıflandırmaları, uluslararası belgeler, farklı kuruluş ya da araştırmacıların bilimsel çalışmaları yardımıyla kavranmaya çalışılmıştır. Literatür taramasının ikinci kısmında, arkeolojik ve kırsal mirasa ilişkin UNESCO, Avrupa Konseyi (COE), ICOMOS vb. uluslararası kuruluşlarca üretilen belgeler incelenmiş, bu belgelerde arkeolojik ve kırsal mirasa ilişkin teorik tartişmalar ile atfedilen miras değerleri araştırılmıştır. Ayrıca, ulusal koruma mevzuatının gelişiminde arkeolojik ve kırsal mirasa atfedilen değerler, ilgili kanun, ilke kararı ve yönetmeliklerin incelenerek ortaya konmuştur. Bu bölümde incelenen belge ve yasal düzenlemelere ilişkin veriler ve miras değerleri, daha kolay anlaşılması amacıyla tablolar halinde sunulmuştur.

Literatür araştırmalarından elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonrasında, kavramsal arka plan bölümünde kültürel miras değerleri üzerine tartişmalar genel kabul gören tanım, kavram ve sınıflamalara atıf yaparak incelenmiştir. Bu bölümün sonunda, literatürde tanımlanmış miras değerleri yardımıyla, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü miras değerler sistemi nerilmış; bu değerler tanımlanarak tartişılmıştır.

nc bölümde, Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim örnekleri incelenmiş ve bu yerleşimlere ilişkin bir sınıflandırma nerisi sunulmuştur. Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tespitinde literatür taraması, arşiv araştırması ve alan çalışması

yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırma sürecinde yerleşimlerin arkeolojik ve kırsal niteliklerine ilişkin bilgi toplanmasında kullanılan esas yöntem literatür ve arşiv araştırmasıdır. Bunun yanında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin değerleri, sorun ve tehditlerine ilişkin veri toplanmasında yerinde yapılan gözlem ve görüşmelere dayalı alan araştırması yönteminden faydalanılmıştır. Bu yerleşimlerin tespit aşamasında kullanılan önemli kaynaklardan biri Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi (TAY Projesi)'nin dijital veri tabanıdır.¹ TAY Projesi bitmiş bir envanter çalışması sunmamakla birlikte, kapsamlı ve ulaşılabilir olması nedeniyle sıklıkla başvurulmuş bir kaynak olmuştur. TAY Projesi envanterinde 237 yerleşim taranarak, bu yerleşimlerin genel bilgilerini içeren bir katalog hazırlanmıştır (Şekil 1. 1). Bu katalog çalışması sonucunda, kapsama dahil edilme potansiyeli taşıyan yerleşimler daha detaylı bir tetkik sürecine alınmıştır.

Şekil 1. 1 (a) Katalog çalışması örneği (b) TAY Projesi internet sitesi tarama sayfası

Bunun dışında, tez sürecinde yapılan literatür ve arşiv çalışmaları sırasında rastlanılan her yerleşim bu bağlamda değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirme kriterleri arasında, geleneksel kırsal dokunun arkeolojik alanın üzerinde/bitişğinde olması, geleneksel kırsal dokuların korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıması, yerleşimin arkeolojik sit koruma statüsüne sahip olması bulunmaktadır. Bu kriterlere uyan 20'den fazla geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim tespit edilmiştir. Çalışma sürecinde, bu yerleşimlerden Altınkaya/Selge; Eski Çavdarhisar/Aizanoi; Eski Balat/Miletos; Kapıkırı/Latmos Herakleia, Oğuz/Dara, Yoran/Didyma ve Kekova/Kaleköy ve Üçağzı yerinde

¹ <http://www.tayproject.org/trhome.html>

incelenerek, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü değerler, sorun ve tehditler belirlenmeye çalışılmıştır.

Belirlenen 20’den fazla yerleşimden, benzer ve farklı boyutlarıyla oluşturduğu çeşitlilik hakkında fikir vermeye yetecek, nitelikli yerleşim örnekleri tez kapsamı dâhiline alınmıştır. Tez içeriğine alınan yerleşimlerin seçim kriterleri şunlardır:

- Arkeolojik araştırma ve kazı faaliyetlerine konu olması,
- Arkeolojik kalıntıların toprak üzerinde izlenebiliyor olması,
- Daha önce arkeolojik ve/veya mimari açıdan bilimsel çalışmalara konu olmuş olması,
- Geleneksel kırsal doku-yeni yapılaşma oranı,
- Ulaşılabilen verilerin yeterlilik düzeyi.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında Anadolu’da bulunan 14 adet geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim dâhil edilmiştir. Bu yerleşimler aşağıda sıralanmıştır:

- Altınkaya/Selge Antik kenti;
- Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda Antik Kenti;
- Ballıhisar/Pessinus Antik kenti;
- Behramkale/Assos Antik kenti;
- Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti;
- Eski Geyre/Aphrodisias Antik Kenti;
- Eski Balat/Miletos Antik Kenti;
- Eskihisar/Stratonikeia Antik Kenti;
- Hisarköy/Amorium Antik Kenti;
- Ildırı/Erythrai Antik Kenti;
- Kapıkırı/Latmos Herakleia Antik Kenti;
- Oğuz/Dara Antik kenti;

- Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea Antik Kenti
- Yoran/Didyma Kutsal Alanı.

Seçilen geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, konum, kısa tarihçe, arkeolojik araştırma ve kazı tarihi, arkeolojik kalıntılar, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliği alt başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde görsellerle desteklenmiştir. Bu alt başlıkların içeriği aşağıda tanımlandığı şekilde düzenlenmiştir:

Konum: Bağlı olduğu il, ilçe vb., ulaşım bilgileri ve yerleşimin harita üzerinde gösterimi.

Kısa Tarihçe: Arkeolojik çalışmalar neticesinde ulaşılan veriler ışığında, ilk yerleşimden günümüze tarihi gelişimi.

Araştırma ve Kazı Tarihi: Geçmişten günümüze arkeolojik yerleşimin konu olduğu bilimsel araştırmalar ve kazı faaliyetleri.

Arkeolojik Kalıntılar: Antik yerleşimin genel özellikleri ve günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıların niteliklerinin tanımlanması.

Geleneksel kırsal mimari: Geleneksel kırsal mimarinin gelişim tarihinin ortaya konması, yerleşim dokusunun ve geleneksel yapıların mimari özelliklerinin tanımlanması, varsa yerel halka ilişkin nüfus, sosyo-ekonomik durum ve ekonomik kaynaklara ilişkin bilgilerin aktarılması.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Arkeolojik kalıntılar ve kırsal mimari mirasın birbirine göre konumlarının tanımlanması, mevcut antik kent planları ile hâlihazır harita ya da uydu fotoğraflarının çakıştırılmasıyla arkeolojik ve kırsal dokuların ilişkisinin görsel olarak sunumu, farklı dönemlerde kullanılmış ve/veya hala kullanılmakta olan antik dönem yapılarının belirtilmesi, kırsal dokuların oluşumunda arkeolojik yapı kalıntılarının ve taşlarının devşirme olarak kullanımı.

Yasal Koruma Statüsü: Arkeolojik alanlara ya da geleneksel kırsal mimarinin mevcut yasal ve yönetsel durumu, koruma alanın türü, korunması gerekli kültür varlığı statüsü verilmiş yapılar.

Anadolu geleneksel arkeolojik yerleşimlerinin niteliklerinin tanımlandığı bu bölümden elde edilen bilgiler ışığında, bu yerleşimlerin sınıflandırılmasına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin, mevcutta iskân görüp görmeme durumuna göre iki ayrı kategoride ele alınması önerilmektedir:

- Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler
- Terk edilmiş/boşaltılmış geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler

Ayrıca bu süreçte söz konusu yerleşimlerin arkeolojik kalıntıları ve kırsal dokularının ayrı ayrı özelliklerinin yanında bir arada olmaları sebebiyle oluşan nitelikleri, doğal ve insanların neden olduğu etkiler ve yasal ve yönetsel durumlarına ilişkin elde edilen bilgiler, sonraki bölümde detaylı incelenmiş olan örnek alanların belirlenmesine yardımcı olmuştur.

Dördüncü bölümde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri ve koruma ilişkisi tartışılmıştır. Bu bağlamda, bu bölüm iki ana kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda, çoklu vaka incelemesi yöntemiyle bir önceki bölümde incelenen yerleşimler arasından üç farklı yerleşim seçilerek daha detaylı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu üç yerleşimin seçim kriterleri arasında;

- Yerleşimde yaşantının devam ediyor olması,
- Arkeolojik kazı çalışmalarının devam ediyor olması,
- Benzer bir çalışmada örnek vaka olarak incelenmemiş olması,
- Geleneksel kırsal dokusunu oluşturan yapıların ve yerel nüfusun niceliksel değeri,
- Koruma bağlamında yerleşimin miras değerlerinin risk ve tehditlere açık olması,
- Arkeolojik ve kırsal dokuların iç içe bulunması,
- Yerleşimlerde birbirinden farklı koruma pratiklerinin uygulanmış olması, bulunmaktadır.

Bu ölçütleri karşılayan Eski Çavdarhisar/Aizanoi; Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma örnek vaka olarak incelenmek üzere seçilmiştir. Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerinin incelendiği 3. bölümde, örnek vaka olarak seçilen yerleşimler de konum, kısa tarihçe, araştırma ve kazı tarihi, arkeolojik kalıntılar, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik ve

kırsal mimari miras birlikteliği açılarından incelenmiş olduğundan, bu bölümde yeniden bu bilgiler tekrar edilmemiştir. Çoklu örnek vaka çalışması, seçilen yerleşimlere ilişkin koruma kararları; kazı başkanı, yerel yönetim temsilcileri ve yerel halkla yapılan görüşmeler, ilgililerin basına yansıyan görüşleri vb. üzerinden söz konusu yerleşimlere atfedilen değerler ile koruma sorun ve tehditleri araştırılmıştır. Örnek vaka çalışmasında, literatür araştırmasında elde edilen bilgileri daha derinleştirmek amacıyla arşiv çalışması, alan çalışması ve sosyal araştırma yöntemlerine de başvurulmuştur (Çizelge 1. 1).

Çizelge 1. 1 Çoklu vaka çalışması yöntemi

Yöntem	Veri Kaynağı	Veri İçeriği
Literatür Taraması	-Literatür -Kazı ve yüzey araştırma raporları -18, 19 ve 20. yüzyıl gezginlerine ait yapıtlar	-Yerleşimlerin tarihsel süreçte gelişimi -Arkeolojik yüzey araştırması ve kazıların sonuçları -Arkeolojik kalıntıların özellikleri -Kırsal mimarinin nitelikleri
Arşiv Araştırması	-Alman Arkeoloji Enstitüsü -Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü -Diyarbakır KVKBK -Kütahya KVKBK -Mardin Müzesi -Çavdarhisar Belediyesi -Didim Belediyesi	-Koruma statüleri ve koruma alanlarının sınırları -Koruma kurulu kararları -Koruma ve imar planları -Hâlihazır haritalar ve kadastral paftalar -Arşiv fotoğrafları ve planlar -Koruma sorunlarına ilişkin veriler
Alan Çalışması	-Yerinde yapılan inceleme ve gözlemler	-Arkeolojik ve kırsal mimari miras bileşenlerinin tespiti ve kültürel miras değerlerinin belirlenmesi -Sorun ve tehditlerin ortaya konması
Sosyal Araştırmalar	-Kazı başkanlarıyla yapılan görüşmeler -Muhtarlarla yapılan görüşmeler -Belediye temsilcileriyle yapılan görüşmeler -Yerel halk ile yapılan görüşmeler	-Arkeolojik ve kırsal mimari mirasa atfedilen kültürel miras değerlerinin belirlenmesi -Sorun ve tehditlerin ortaya konması

Arşiv araştırmaları sırasında, konuya ilişkin ilgili kurumlardan bilgi ve belge toplanmıştır. Oğuz/Dara; Eski Çavdarhisar/Aizanoi ve Yoran/Didyma yerleşimleriyle ilgili koruma kurulları, belediye, müze ve kazı ekiplerine ait arşivlerinden veriler elde edilmiştir. Arşiv araştırmasından ulaşılan veriler arasında koruma kurulu kararları, eski fotoğraflar, hâlihazır ve kadastral planlar, koruma alanı sınırlarını gösteren paftalar, imar planları vb. bulunmaktadır.

Alan araştırmasının amacı, arkeolojik ve geleneksel kırsal mimarinin genel niteliklerinin kavranması, birbiriyle olan ilişkisinin çözülmesi için yerinde gözlemler yapılmasıdır.

Bunların yanında, örnek alanların koruma sorunları ve tehditler tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında örnek vaka olarak çalışılan yerleşimlerin, karşılaştırmalı bir yöntem kullanılarak koruma sorunları tartışılmıştır.

Literatür, arşiv ve alan araştırmalarından ulaşılan verilerden yararlanılarak, yerleşimlerin farklı dönemlere ait kültürel katmanları ve fiziksel yapılanmasına gösteren görseller hazırlanmıştır.

Dördüncü bölümün ikinci kısmında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri, bu değerlerin önem derecelerinin tespit edilmesi ve koruma pratikleriyle ilişkileri hakkında uzman görüşleri ve görüşler arasındaki uzlaşmanın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, uzman görüşlerinin toplanması ve bu görüşler arasındaki uzlaşmanın tespit edilmesinde Delphi Yöntemi kullanılmıştır. Delphi yöntemi konuya ilişkin farklı disiplinlerden gelen 21 kişiye uygulanmıştır. Çoğu miras koruma alanında uzmanlaşmış olan bu kişiler arasında, mimar (5), arkeolog (6), şehir plancısı (4), mimarlık tarihçisi (1), sanat tarihçisi (1), sosyolog (1), antropolog (1), ekonomist (1) ve turizm rehberi (1) bulunmaktadır. Konuya ilişkin hazırlanan anketler, iki ardışık tur halinde yapılarak uzmanlar arasında görüş birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Anket çalışmalarından elde edilen verilerin istatistiki analizleri, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin kuramsal çerçevesi ve çalışma kapsamında uygulama aşamaları, çalışmanın 4.2 numaralı bölümünde detaylı bir biçimde anlatılmıştır.

Çalışmanın 5. bölümünde, kırsal ve arkeolojik miras birlikteliğinin oluşturduğu yapıyı çevrenin, çağdaş yaşamı barındıracak şekilde bütüncül bir yaklaşımla korunup korunamayacağı önceki bölümlerin değerlendirme sonuçları üzerinden tartışılmış ve bu yerleşimlerin korunmasına yönelik genel yaklaşım ve ilkeler önerilmiştir. Tez sürecinde elde edilen tamamlayıcı metaryaller, çalışmanın ek kısmında sunulmuştur.

KAVRAMSAL ARKA PLAN

2.1 Koruma Kuramında Değer Kavramı

Değer kavramının sözlük anlamı, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymettir” [6]. Koruma alanında karşılığı, koruma nesnesinin niteliğini tanımlamak ve bütün içindeki anlamını kavramak olarak ifade edilebilir. Değer, her zaman miras korumanın altında yatan neden olmuştur çünkü toplumlar değerli bulmadıkları şeyleri korumak için çaba harcamazlar. Değer, en basit ve pratik anlamıyla nesneyi faydalı ve istenilir yapılan niteliğidir.

Mason’a göre değer, nesnelerde görülen mevcut ya da potansiyel nitelik ve özelliklere, özellikle de pozitif özelliklere referans vermek için kullanılmaktadır. Değerler, fayda ve yarar ima etmektedir. Kültürel miras, entelektüel bir eylem olmanın ötesinde toplumda araçsal, sembolik ve diğer fonksiyonları yerine getirdiği için değerlidir [7]. Değer, şeyler arasında karşılaştırma yapabilmek için gerekli bir düşünce kategorisidir. Bu nedenle değerler, kültürel mirasın varlığını ve değişimini etkileyecek kararların objektif ölçütlere göre alınmasında ana referans kaynağıdır [8].

Değerlerin özelliklerden biri sürekli dönüşüm halinde olmalarıdır. Değerler, toplumsal kültürel hareketlere bağlı olarak zaman içerisinde değişme eğilimi taşırlar ve toplumlar tarafından sürekli yeniden üretilirler. Bir nesneye değer atfetme süreci, sosyal gelişimin her anını yansıtmaktadır. Böylece, koruma nesneleri maddi var oluşları boyunca değer kazanıp kaybedebilirler [8].

Modern koruma kuramının temel konusunun değerler sorunu olduğunu düşünen Jokilehto, değer kavramının kendisinin bir dizi dönüşüm geçirdiğini ifade etmektedir. Bu

dönüşüme ilişkin Faucault şöyle demiştir: “Değer artık Klasik dönemdeki gibi bütün bir eşdeğerlik sistemine ve eşyanın sahip olduğu birbirini temsil etme kapasitesine dayanarak tanımlanamaz. Değer bir işaret olmaktan çıkmış, bir ürüne dönüşmüştür”¹ [9], [10].

Değerlerin bir diğer özelliği de göreceli olmalarıdır. Nesneler, birçok insan onların sosyal, kişisel veya bilimsel anlam taşımaları üzerinde bir anlaşmaya vardıkları için korumanın nesnesi haline gelmektedir. Eğer özneler, artık nesnenin kendileri için anlam taşıdığı üzerinde uzlaşmazlarsa, nesne basit bir biçimde anlamını yitirecektir [11]. Nesneleri değerli kılan, toplumun onlara atfettiği göreceli nitelikleridir. Değerler, kendi başına var olmazlar, her zaman nesnelerin göreceli niteliğini oluştururlar.

Belirli bir zamanda, belirli bir miras alanı, yapısı ya da nesnesi ona atfedilen bir takım farklı değerlere sahiptir ve miras çok değerlikli bir yapıdadır [7]. Ayrıca, koruma nesnesine atfedilen bu farklı değerler birbirini dışlayıcı nitelik taşımamaktadır. Örneğin tarihi bir kentin hem sembolik (kültürel) hem de faydalı (işlevsel) olması doğasının bir parçasıdır. Korumanın şekline ve düzeyine karar veren, bir değer diğerine göre daha baskın olması değil; daha ziyade, çeşitli değerlerin göreceli değerlendirmesidir [8].

Değerler ve değer atfetme süreçleri, koruma alanında önemli bir rol oynamaktadır. Maddi kültürün ürünlerinin, farklı bireyler ve toplumlar için farklı anlamları ve kullanımlar vardır. Değerler, diğerleri yerine bazı şeylere önem atfetmekte ve böylece bazı nesne, yapı ve yerleri miras haline dönüştürmektedir. Korumanın nihai hedefi de, mirasın bünyesinde bulundurduğu değerleri sürdürmek ve şekillendirmektir [12]. Vinas’a göre de korumanın amacı, bir nesnenin insanlar için taşıdığı anlamın geliştirilmesi ve muhafaza edilmesidir. Elbette, bu bir nesnenin mevcut halini sürdürmesi anlamına geleceği gibi, onun değiştirilmesi anlamına da gelebilmektedir. Aslında koruma bir nesnenin içindeki değer ve anlamları belirlemenin, muhafaza etmenin ve güçlendirmenin bir yoludur [11].

---

¹ “Value can no longer be defined, as in the Classical age, on the basis of a total system of equivalences, and of the capacity that commodities have of representing one another. Value has ceased to be a sign, it has become a product”.

2.1.1 Kültürel Miras Değerlerinin Tarihsel Gelişimi

Modern koruma kuramının temel konularından birini oluşturan kültürel miras değerlerinin tarihsel gelişiminin incelenmesi anlamlı bulunmuştur. Çalışma konusu bağlamında, özellikle arkeolojik ve kırsal mirasa atfedilen değerlere özel vurgu yapılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun 4. yüzyılda Hristiyanlaşması sonrasında, egemenliği altında olan her yerde çok büyük yıkımlar meydana gelmiştir. Antik dönemin en önemli yapıları taş ocağına çevrilmiştir.¹ Pek çok yapı farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmış² ya da yeni yapıların yapımında devşirme malzeme olarak kullanılmışlardır [10], [13]. Antik dönem yapılarının ve yapı fragmanlarının bu şekilde kullanımları, 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Yine aynı dönemde birçok pagan yapısı pratik ekonomik sebeplerle bilinçli olarak korunmuştur [13]. Bunun yanında, bu yapıların korunmasının bir başka sebebi ruhban sınıfının bilgi ve duyarlılığıdır. Rahipler için, pagan anıt ve objeleri aşına oldukları antik metinlerin bir yansımasıydı [14]. Onlara atfedilen değere ve işlevlere aldırmaksızın, bunlar doğrudan benimsenmiş ve dini amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. M.S.609 yılında Pantheon'un kiliseye çevrilmesi, o zamana kadar dokunulmasına tereddüt edilen Roma Dönemi anıtları için yeni bir alışkanlığın başlangıcı sayılabilir [13]. Ancak, taşınabilir ya da sabit antik dönem yapıları tarihi anıt rolü üstlenmemiştir. Korunmaları gerçekte yeniden kullanılmalarıdır. Bu kullanım, iyileştirilerek yeniden kullanma ve çeşitli amaçlarla doğrultusunda değişik ortamlarda kullanılabilecek şekilde parçalara ayrılma olmak üzere iki şekilde gerçekleşmiştir [14].

Tarihi anıtın doğuşu, 1420 yılı civarında Roma'da antik kalıntılar etrafında yeni bir entelektüel iklimin gelişmeye başlamasıyla birliktedir [14]. 1337 yılında Francesco

---

¹ Roma herkese açık büyük bir mermer ocağı gibiydi [13].

² 11. yüzyılda Roma'da Colosseum'un kemerleri doldurularak kapatılmış, konut, depo ve işyerleriyle doldurulmuş, arenaya kilise ve Frangipani'nin iç kalesi inşa edilmiştir. Circus Maximus'un yerini Saint Guy cemaatinin kiraladığı konutlar almıştır. Pompei Tiyatrosu'nun kemerleri şarap tüccarları ve lokantalar; Marcellus Tiyatrosu'nun ise ikinci el kıyafet satıcıları ve tavernalar tarafından işgal edilmiştir. Provence'de Arles Amfitiyatrosu bir iç kaleye dönüştürülmüş, arkaları kapatılmış, merdivenlerine konutlar ve merkeze de bir kilise inşa edilmiştir [10], [13]. Fransa'da antik dönem yapıları, dini işlevle uyarlanarak kullanılmaya devam etmiştir [13].

Petrarch Roma'ya yaptığı ziyarette harabe halindeki yapılarını görünce derin bir üzüntü duymuştur. Yazılarında, Roma'da kaybedilenlere nostaljik bir özlemi barındıran Roma'ya ağıt (Deploratio urbis) yeni bir kavramdan bahsetmesine neden olmuştur. Bu eserlerin bir zamanlar Roma'sının zaferlerinin simgesi olarak korunmalarının onur sayılacağından mektuplarında bahsetmiştir. Bu tutum, özellikle edebiyat alanında antik döneme olan ilgiyi canlandırmıştır [10]. Petrarch anıtların tarihi, estetik, siyasi, edebi, sosyal değerlerinden ziyade, yarattıkları ortamla ilgilenmiştir [13].

Antik dönem anıtları açısından Rönesans bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Koruma alanı ile ilişki olarak bu dönemin en önemli gelişmesi, antik Roma kalıntılarının önemli bir miras olduğunun farkına varılması; bunlara tarihi ve artistik değerler atfedilmesi ve artistik değer konusundaki vurgudur. Bu dönemde, ilkeleri daha sonraki dönemde tanımlanacak antik anıtların ve sanat eserlerinin restorasyonu¹ başlamıştır [10].

Bu dönemde yapıların kendilerinin dışında, klasik mimari çalışmaları için en önemli yazılı kaynak M.Ö. 27'den önce Marcus Vitruvius Pollio tarafından kaleme alınan De Architectura adlı kitabıdır. Bu kitap, Rönesans döneminin mimari yazarlarının temel referansı kaynağı haline gelmiştir. Bu yazarlardan ilki ve en etkisi Leon Battista Alberti (1404-72)'dir. En önemli çalışması Mimarlık Üzerine On Kitap'ın son iki bölümü yapılarda restorasyon ile düzeltilebilecek sorunlara ayrılmıştır. Alberti tarihi yapıları, sahip oldukları mimari nitelikleri, sağlamlıkları, estetik görünüşleri ve güzellikleri, eğitim ve tarihi değerleriyle korunmaya değer buluyordu [10].

1430'ların başlarında hümanistler, Roma anıtlarının korunmasına yönelik çağrı yapmak hususunda birleşmişlerdir. Hep birlikte çalışmalarında ve yazışmalarında, yeni yapılaşmayı ve kireç ocaklarını besleyecek şekilde kentin taş ocağına çevrilmiş olmasını kınanmaktaydı² [14].

---

¹ Bütünlüğü bozulmuş antik dönem heykellerinde ele alınmasında iki farklı yaklaşım vardır. Biri olduğu haliyle kırılmış vaziyette korunması; diğeri olması düşünülen orijinal durumunu oluşturmak için restore edilmesi idi. Burada sorun modern restorasyondan ziyade, olası özgün biçim düşüncesini temel alan estetik bütünlemedir [10].

² Poggio yazışmalarında Roma'nın durumunu şöyle özetlemiştir: "Yapılarda neredeyse sonsuz bir terk edilmişlik var, bazen muhteşem olan saray, konut, mezarlar tamamen harabe halindedir. Bu antik

Papalar tarihi anıtların korunması, kazıların denetlenmesi, eski eserlerin dışarı taşınmamasına vb. konularda önleyici tedbirler almakla yetinmemiş, antik dönem yapıtlarını restore de ettirmişlerdir. Ancak, bu tutumları onların Roma ve onun antik yapıtlarının yıkımına da dâhil olmadığı anlamı taşımaz. Esasında, papalığın yeni yapı politikalarını besleyen antik dönem anıtlarının taş ocağı olarak kullanımı hiçbir zaman sona ermemiştir¹ [14]. Bazı antik anıtlar onarılıp Hristiyanlığın amaçlarına adanırken², diğer antik dönem anıtları tahrip edilmiştir.³ Antik çağrışımlar mümkün olduğunca yok edilmiş, kitabeler kesilerek yapı taşına çevrilmiştir. Sembolik olarak, sonrasında bu anıtlar Hristiyanlığın putperestliğe nasıl üstün geldiğinin göstergesi olmuşlardır [10]. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar papalık yönetimince bir dizi benzer restorasyon pratiği yürütülmüştür. Bunun nedeni, papaların yazılı tarihin bir tanığı olarak harabelerin değeri, turistik önem ve kilise için taşıdıkları politik öneminin bilincinde olmalarına bağlanmaktadır [10].

18. yüzyıl öncesinde antik anıtların ikili tarihi ve artistik değerinin fark edilmiş olması, onların etkili ve sistematik olarak korunmasını başlatmamıştır [14]. Artistik ve tarihi değerler dışında antik kalıntıların eğitim amaçlı kullanımı nedeniyle, bunlara Alberti tarafında da atfedilen eğitim değerinden bahsedilebilir. Ayrıca anıtlar ekonomik/işlevsellik nedeniyle de muhafaza edilmiştir.

18. yüzyıl modern koruma hareketini oluşturan kavramların formüle edilmesi nedeniyle koruma tarihinde önemlidir. Estetik kavramı, bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Winckelmann antik sanat eserlerini, nesneleri ve anıtları incelemesi sayesinde modern

---

yapılardan porfir ve mermerlerin alındığını ve bunların kirece dönüştürüldüğünü görmek utanç verici ve mide bulandırıcıdır. Konunun mevcut durumu gerçekten çok üzücü ve Roma'nın güzelliği yok olma sürecini yaşıyor." [14].

¹ Vatikan arşivlerindeki 1426 tarihli bir belgeye göre, Basilica Julia'nın taşlar, kireççilere çıkarılacak kirecin yarısı karşılığında verilmiştir [13].

² 17. yüzyılda Santa Maria ad Martyres adlı kiliseye dönüştürülen Pantheon, sürekli kullanılmış ve onarım görmüştür [10].

³ "Roma'da kasaplar Nerva Forumu ile Marcellus Tiyatrosu'nun alt revaklarını, balıkçılar Octavia Portikosu'nu, tabaklar Domitianus Stadyumu'nun kriptalarını, kireççiler ve ipçiler Flaminius Sirk'i'ni, mumcular Babus Portikosu'nu, camcılar, şişeciler Agrippa hamamlarını işgal etmişti" [13]. Papa V. Paulus (1605-21) yenileme amacıyla San Pietro Bazilikası'nın doğu yarısını, Constantinus Hamamı ve Minerva Tapınağı'nın tamamını yıktırmıştır. Papa VIII. Urbanus (1623-44) iki kiliseyle birlikte Roma devri anıtlarını hasara uğratmış, yapı malzemelerini dağıtmış ve satmıştır [13].

arkeoloji ve modern sanat tarihini kurulmasına öncülük etmiş; ilk kez biçimsel ölçütlere göre antik sanatın dönemselleştirmesini önermiştir. Dahası, patina ve pitoresk kavramları bu dönemde önce resimde ortaya çıkmış; sonrasında antik kalıntı ve ortaçağ kiliselerine genişletilmiştir [10].

Bu dönemde antik çağa ilişkin sistematik arkeolojik çalışmalar önem kazanmıştır. İlk dönemde İtalya'ya ve giderek daha doğuya, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına uzanan büyük turlar, sanat ve mimarlık eğitimin bir parçası haline gelmiştir. Bu turların etkisi ise, ziyaret edilen topraklardaki antik dönem kalıntılarının belgelenmesi ve bazı kalıntıların veya parçalarının özgün yerlerinden alınarak başka topraklara taşınmasıdır [10]. Ayrıca, Avrupalı araştırmacılar kendi topraklarında kalan Yunan ve Roma ve Roma kolonileşmesi sonraki dönemlere ait harabelerin de arayışına girmişlerdir [13].

Winckelmann (1717-68), arkeolojik buluntular, sanat eserleri ve anıtlar üzerine yaptığı çalışmalarla, bilimsel arkeoloji ve sanat tarihi disiplinlerinin doğmasının önünü açmıştır.¹ Önceki dönemlerde eski eser bulma amacıyla yapılan küçük ölçekli kazılar, Winckelmann'ın etkisiyle anıtları yerleşme içinde değerlendirme amacıyla genişlemiş; kazılarda bütünlük ve düzen, değer kazanmıştır [13]. Bunun yanında modern koruma ilkelerinin gelişimi yönünde de önemli katkılar sağlamıştır. Antik nesnelerin araştırılması, tarihi ve artistik değerlerinin tanımlanması için bilimsel metotların kullanılmasının ilk adımını atmıştır [10].

Winckelmann'a göre sanat eserini değerlendirilmesinde temel kriter "ideal güzellik" tir. O'na göre bu idealin zirvesi, Yunan antik dönemi² olduğundan heykel, sikke, resim ya da mimari anıtlar arasında fark gözetmeksizin, bu döneme ait tüm nesnelerin sistematik belgelenmesi için yöntemler geliştirmiş, bunların sınıflandırılması için çalışmalar yapmıştır. Winckelmann, restorasyonun özgün sanat eserinin artistik değerini yitirmeden ve modern dönem eklerinin izleyiciyi yanıltmasına izin vermeden yürütülmesi üzerinde durmuştur [10].

---

¹ Onun çalışmaları ve yayınları O'nun arkeolojinin babası olarak anılmasını sağlamıştır.

² Winckelmann'ın paradoksal deyişiyle ifadesini bulmaktadır: "Bizim için mükemmel hale gelmenin ve eğer mümkünse taklit edilemez olmanın tek yolu antik eserleri taklit etmemizde yatmaktadır" [10].

Modern koruma ilkelerinin gelişmesinde bazı önemli erken etkiler, bu dönemde İngiltere’de formüle edilen estetik teorilerinden gelmektedir. Bu teoriler, öncelikle İtalya’da klasik peyzajları tasvir eden resimde¹ ve ardından harabe kalıntıları, dolambaçlı patikaları ve mitolojik bağlantılarıyla İngiliz peyzaj bahçesinin gelişimi bağlamında ifadesini bulan “pitoresk” ve “sublime”² kavramları ile ilişkilidir. Daha sonra, pitoresk olma (picturesqueness) antik dönem mimarisinin korunma ölçütlerinden biri olarak görülecektir [10].

Choay, hümanistlerin antik dönem eserlerinde tarihsel ve artistik olmak üzere iki değer keşfettiğini, ancak antik eserlerle ilgili çalışma yapanların çoğunluğunun tarihi değerle ilgilendiğini ve artistik değeri ikinci plana attığını aktarmaktadır [14]. Bu dönemde arkeoloji alanında meydana gelen gelişmelerin etkisiyle, tarihi belge değerinin öne çıktığı ve değerler hiyerarşisinde artistik değerin karşısında güç kazandığı görülmektedir. Kuban [15], arkeolojik kalıntıların her zaman estetik değer taşımayabileceğini, harabe niteliğindeki temel kalıntıları ve yapısal fragmanların, estetik olmaktan ziyade tarihi belge değeri taşıdığı görüşündedir. Tarihi belge değerinin, koruma değerleri hiyerarşisi içerisinde estetik değer ile eş ve ondan bağımsız olarak dâhil olmasını, koruma ve arkeolojinin eş zamanlı gelişimi ile açıklamaktadır.

Terminoloji açılımına paralel olarak, antik eserlerin zaman-mekânsal alanı Herculaneum³ (1713), Pompeii (1748), ve Paestum (1746) gibi büyük antik kentlerin keşfiyle birlikte genişlemiş; bunları İtalya ve Sicilya’da ilk kazı çalışmaları takip etmiştir [14]. Pompei kazıları başlangıçta yalnızca kraliyet koleksiyonlarını zenginleştirmek amacıyla ve genellikle doğaçlama yöntemlerle yürütölmekteydi. 1765 sonrası, sistemli belgeleme

---

¹ 17. yüzyılın başlarında İtalya’da “pittoreresco” olma niteliği, resim ya da resamlara atfedilen özellikler olarak algılanırdı.

² Sublime kelimesi, 17. yüzyılın sonlarında İngiltere’de kullanılmaya başlanmıştır. Düşüncenin yüceliği, yüceltmenin ifadesi ve duygusal yoğunluk anlamını taşıyan kavram, doğal peyzaj içerisinde yüce, vahşi, büyüleyici ve heybetli öğeler bağlantılıdır [10].

³ Herculaneum kazıları çok soruna neden olmuştur. Toprak oldukça sertti, alan Resina kenti altında uzandığından evler alttaki boşluklar nedeniyle yıkılma tehlikesi altındaydı. Yakın zamanda ilgi kalıntıları yüzeye yakın olan ve kazı faaliyetleri yürütmenin daha kolay olduğu Pompeii yönünde değışti [10].

başlamış ve antik nesneleri bulmayı hedeflemek yerine tüm alanın sergilendiği bir yaklaşım benimsenmiş ve kalıntı ve nesnelerin in situ yerinde korunmasına başlanmıştır.

18. yüzyılın sonu, gelişen modern koruma ilkelerinin ilk somut ifadelerini bulduğu dönemdir. Fransız Devrimi de bu gelişmeyi önemli ölçüde teşvik etmiştir. Fransız devriminden en doğrudan etki antik dönem anıtları üzerinde hissedilmiş; antik Yunan anıtları demokrasinin işareti olarak görülmeye başlanmıştır [10].

Fransız Devrimi'nin korumaya yönelik çalışmaları, iki belirgin sürecin sonucudur. Birincisi, kiliseye ve krallığa ait olan mülklerin kamuya geçmesi; ikincisi de bu varlıkların bir bölümünün maruz kaldığı ideolojik yıkımlardır. Fransız Devrimi'nin on yıllık sürecinde, feodal sistemin izlerini silmek ve kilisenin mevcut haklarını kaldırmak amacıyla pek çok saray, şato, kilise vb. yapılarla, heykeller ve simgesel öğeler yıkıma uğramıştır [13]. Bu yıkıcı süreç, acil savunma reaksiyonun doğmasına sebep olmuştur [14]. Ulusun inşa sürecinde geçmiş başarılarının tanıkları olarak bu yapıların değerlerinin algılanması yönünde bir bilinç oluşmuştur. Fransa'da mirasın korunması yeni oluşan devlet tarafından devrim yıllarında desteklenmiş ve sembolik örnekler, "ulusal anıt" olarak belirlenmiştir [13].

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Fransa'nın birçok yerinde kamulaştırılan eserlerin toplandığı müzeler kurulmaya başlanmıştır. Bu müzelerden en önemli ikisi, Louvre (Le Museum National du Louvre) ve Fransız Anıtları Müzesi (Le Musée des Monuments Français)'dir. Louvre Müzesi'nde kilise, manastır, saray ve şatolardan alınarak kamulaştıran eserler yanında, sonraki dönemde işgal edilen ülkelerden getirilen eserlerle zenginleşmiştir. Eserlerin bu şekilde özgün yerlerinden koparılması, tartışmaları da beraberinde getirmiştir [13]. Bir klasik dönem arkeoloğu ve sanat eleştirmeni olan Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy (1755-1849)'de özellikle sanat eserlerinin özgün konumlarında saklanması gerektiğine, aksi halde özel önemlerini kaybedeceklerine

inanmıştır.¹ O'na göre kendi topraklarından koparılan başka yerlere ötürülen eserler de anlamlarını yitirecektir.² [10], [13].

Bunların dışında, Fransız Devrimi sürecindeki yıkımları tariflemek için bu dönemde tanımlanan vandalizm kavramı, miras varlıklarının içinde barındırdığı artistik, bilimsel ve belge değerinin anlaşılmasında büyük katkısı olmuştur [13]. Fransız Devrimi sonrası anıtlara atfedilen değerlere ilişkin, Milli Eğitim Komitesi tarafından basılan karar ve talimatnameler üzerinden bir okuma yapan Choay, bu değerlerin en birincil ve temel olanın ulusal değer olduğunu söylemektedir. Devrim Fransa'sında ulusal değer, ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğu diğer değerleri de meşru kılmakta ve çok katmanlı bu birlikle duygusal gücünü kullanarak bağlantı kurmaktadır [14]. Bu değerlerden ilki aynı zamanda eğitsel de olan kavramsal değerdir³; kavramsal değerden sonra, tarihi anıtların ekonomik değeri gelmektedir. Özellikle büyük turların etkisiyle, tarihi anıtlar yabancı ziyaretçi çekme değeri kazandılar. Hiyerarşik düzende artistik değer en sonda gelmekteydi. Koruma ile ilgili metinlerde "güzellik terimi" nadiren ve imalı olarak belirmektedir [14].

19. yüzyılın başında Fransa'da klasik anıtlarını onarımı için çalışmalar başlamıştır. 1809-13 yılları arasında yürütülen çalışmalarda Nîmes Amfiteyatrosu Roma dönemi kalıntılarının mevcut durumları ile olduğu gibi korunmalarına yönelik kararlar üretilmiştir. Ancak bu çalışmalarda, arenanın içerisinde ve çevresindeki Ortaçağ yapıları yıkılmıştır⁴ [10] (Şekil 2. 1).

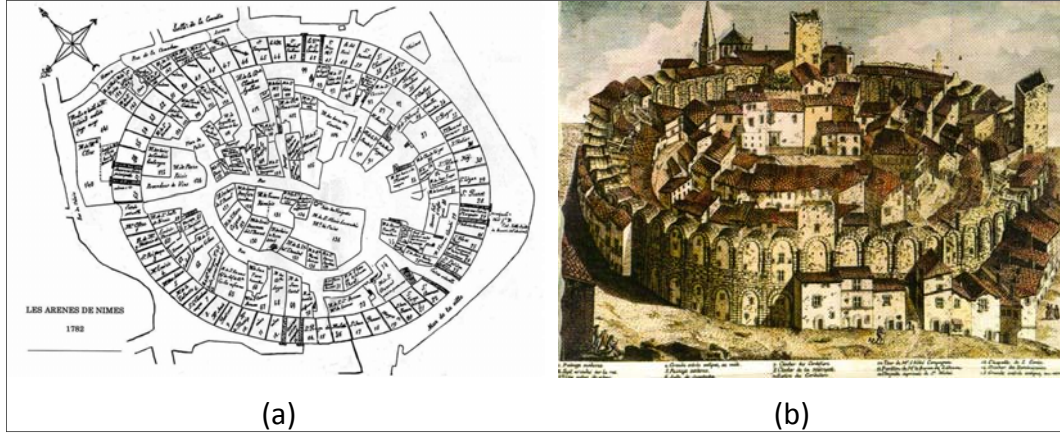
---

¹ Fransız yönetimini Roma'yı tahrip etmekle suçlamış, bunun yerine ülke sınırlarındaki Vienne, Arles, Nîmes ve Orange'daki antik dönem kalıntılara ilgi göstermesi yönünde eleştirmiştir [13].

² Bu görüşlerine karşın, Elgin mermerlerinin özgün yerlerinden sökülerek İngiltere'ye götürülmesine korunmalarını garantiye aldığı için karşı çıkmadığını anlaşılmaktadır [10].

³ Choay kavramsal değeri, soyut ve her çeşit uygulamalı bilgiyle ilgilenecek onları bir dizi dala ayırmaktadır. Tarihi anıtlar, tüm sosyal kategorilere uygulanabilen hem özel hem de genel bilgi değerlerinin taşıyıcısıdır.[14].

⁴ Choay, daha 1583 yılında Francis I amfi tiyatronun içerisini işgal eden konutların yıkılmasını emrettiğini ancak hiçbir şey yapılmadığını aktarmaktadır. 1747 yılında da J.-J. Rousseau amfi tiyatronun hasarlarından şikâyet etmiş ve Fransa'nın duyarsızlığını kınamıştır [14].

Şekil 2. 1 (a) Nîmes Amfiteyatrosu'nu ekleriyle birlikte gösteren 1782 yılı planı [16]. (b) 18. yüzyılda Arles Amfiteyatrosu ve ekli yapıları gösteren gravür [17].

18. yüzyılın ikinci yarısında Yunan klasik mirasının, David Le Roy ve Stuart ve Revet'in yayınları aracılığıyla yeniden keşfedilmesi ve antik Yunan'ın Winckelmann, Goethe ve Hölderlin tarafından yüceltilmesi, daha fazla ziyaretçi ve koleksiyoneri bu eserlerin bulunduğu alanlara yönlendirmiştir. Ancak bu durum, Yunan dönemi eserlerinde kayıpların ve bozulmanın artması ve bu eserlerin farklı Avrupa ülkelerine taşınması ile sonuçlanmıştır¹ [10].

Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olmasının ardından, Yunan geçmişini yansıtan antik anıtların korunması yeni hükümetin amaçlarından biri olmuştur. 1834 yılında Leo von Klenze (1784-1864), Yunanistan'ın yeni başkenti olan Atina'nın planlaması ve yeniden inşası hakkında tavsiyeler vermek üzere Yunanistan'a gönderilmiştir [10]. Klenze, Akropolis'te kazı ve onarım çalışmalarının hemen başlatılması ve simgesel değeri nedeniyle Parthenon'un korunmasına öncelik verilmesini önermiştir. Akropol kazıları, 1835 yılında askeri kullanımı tamamen sona erdiğinde resmi olarak başlamıştır. O dönemde, Akropol'de tahkimatların yanı sıra, küçük evlerden ve bahçelerden oluşan küçük bir yerleşim mevcuttu. Bu durum, geleneksel kent dokusu içerisinde yükselen klasik yapı kalıntılarının tasvir edildiği 18. yüzyıl gravürlerinde görülmektedir (Şekil 2. 2). Yapılan uygulamalarda, klasik dönem olmayan yapıların korunmasına ya da alandan veya

¹ Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1801-03 yılları arasında kont Elgin Akropolis mermerlerini sökerek İngiltere'ye götürmüştü; 1812 yılında Cockerell, Haller, Stackelberg ve Linckh, Aegina'da yaptıkları kazı çalışmaları sırasında buldukları mermerleri Roma'da onarıp, Münih'e taşımışlardır [10].

evlerin yıkımından çıkan devşirme taşların araştırılmasına çok az ilgi gösterilmiştir. Bunlar yapı taşı ya da dolgu olarak kullanılmıştır [10].

Şekil 2. 2 (a) Osmanlı evleri ve cami yıkılmadan önce Atina Akropolü [18]. (b) 19. yüzyılın ilk yarısında Parthenon ve çevresindeki Osmanlı yapıları [19].

18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan romantizm çağı, tarihi varlıkların korunmasına yönelik yeni yaklaşımların geliştirildiği önemli bir zaman dilimine işaret etmektedir. Bu dönemde ilgi, klasik dönem yapılarından ziyade özellikle Ortaçağ yapılarının korunması üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni ise bu dönemde gelişen yeni tarihsel bilinçtir. Fransa ve Almanya’da yapıların sadece estetik nedenlerle değil, ulusal tarihteki başarıların simgesi olarak; İngiltere’de ise dinsel sebeplerle özgün üsluplarıyla korunmaları gündeme gelmiştir. Bu dönemde yapılar, “ulusal anıt” olarak tescil edilmiş ve belirli bir mesajı iletme için restore edilmişlerdir.

Klasik peyzaj modası zamanla yerini, edebiyat ve yeni tarih bilincinin de vasıtasıyla pitoresk Ortaçağ yapı ve harabelerine duyulan merak ve ilgiye bırakmıştır. Pitoresk kavramı, kısa bir süre sonra ulusal antik yapıtlar ve eski manastır ve kale kalıntılarına aktarılmıştır [10]. Romantikler anıtı, estetik niteliklerinden bütünüyle ilişkisiz olarak tamamlayıcı bir pitoresk değer sağlayan, yapay bir teatral sahnenin içerisinde yerleştirmiştir [14]. 19. yüzyılın başında bu tarz resmedilen işler çoğalmıştır. Anıtlar ve antik yapılar, doğal ve kırsal peyzajların ya da kentsel panoramaların vazgeçilmez tamamlayıcı öğesi haline gelerek yeni vasıflar kazanmıştır. Bu yeni pitoresk değer in işaretleri, dramatik konumlandırma, patina ve hayali biçimlenmeydi. Ortaçağ harabeleri, daha az eski olduklarından, göze daha aşina olduklarından ve her yerde bulunduğu ndan,

özellikle Roma döneminin antik harabelerinden daha çarpıcı bir biçimde bu iklime tanıklık etmişlerdir [14].

19. yüzyılda antik eserler için yeni bir statü atfedildiğini düşünen Choay, 1820’den 1964 Venedik Tüzüğü’ne kadar olan bu süreci tarihi anıtların “kutsanma” aşaması olarak tanımlamaktadır. Bu statü, tarihi anıtların donatıldığı değerler hiyerarşisi, zaman-mekânsal sınırları, yasal statüsü ve teknik iyileştirilmesiyle ilişkili bir dizi yeni ve önemli tespitle tanımlanabilmektedir. Esasen, insanların yaşadığı çevrelerin bozulduğu ve dönüştüğü bir süreç olan endüstri devrimi, tarihi anıtlara atfedilen değerler hiyerarşisini ters yüz etmiş; ilk kez bu dönemde özellikle estetik değer başta olmak üzere öncelik insan duyarlılığı ile ilgili değerlere evrilmiştir. Endüstri Devrimi, tarihi anıt kavramına evrensel bir anlam kazandırmış ve restorasyonun bütünüyle bağımsız bir disiplin olarak kurulmasına katkı sunmuştur [14].

19. yüzyılın önemli figürlerinden biri ve en çok tartışılan ismi Fransız Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc’tür. Onun etkileri tüm Avrupa’da hatta diğer kıtalarda hissedilmiş ve “restorasyon” hareketinin neredeyse sembolü haline gelmiştir. Viollet-le-Duc’e göre restorasyon, “Hem restorasyon terimi ve hem de eylemin kendisi moderndir. Bir yapıyı restore etmek onu korumak, onarmak ya da yeniden inşa etmek demek değildir; belki de tarihte hiçbir zaman olmadığı bütüncül bir durumuna getirmektir”. Bu yeni restorasyon anlayışına göre, tüm binalar kendi üslubuna göre restore edilmeli ve bir üslup birliğine ulaşmaları sağlanmalıdır. Bu düşüncelerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği stilistik rekompozisyon anlayışına sahip uygulamaları, miras değerleri ve kavramlarını yeniden tartışmaya açmış ve koruma kuramının gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Viollet-le-Duc, restorasyonun bilimsel niteliğine vurgu yaparak arkeolojinin bir biçimi olarak değerlendiriyordu. Yapının karakterinin ortaya çıkarılması için detaylı incelenmesini, belgelenmesini ve bunların analiz edilmesini savunmaktadır. Yapıyı tarihi bağlamı içine oturtarak kronolojik ve üslupsal bir karşılaştırma konusu yapmış ve bunu sistematik bir disiplin haline getirmiştir [15]. 1830’larda, Fransa’da gerçekleştirilen koruma pratiklerinde, esasen artistik ve belge değerinin korunması amaçlanmaktaydı.

Ancak bu faaliyetlerin hızla çoğalması, restorasyonun pratik amaçlara¹ hizmet ettiğini ortaya koymuştur.

İngiltere’de 19. yüzyıl başında Ortaçağ yapılarının stil birliği yaklaşımıyla onarıldığı izlenmektedir. Bunun neticesinde, 1840’lerde İngiltere’de tarihi yapıların korunması ve restorasyon ilkeleri üzerine yeni bir tartışma başlamıştır. Bu tartışma insanları restorasyon taraftarları (restorers) ve restorasyon karşıtları (anti-restorationist) olmak üzere iki karşı gruba ayırmıştır. Restorasyon taraftarları, temel olarak aslına uygun restorasyonu ve eğer gerekliyse işlevsel ve pratik yönleri de öne çıkararak önceki dönem mimari biçimlenişini yansıtan yeniden yapıyı olumlu buluyorlardı. Restorasyon karşıtları ise, tarihi yapıları birer tanık olarak görerek belge niteliklerinin ve özgünlüklerinin bozulmadan ve çarpıtmadan korunması yönünde daha korumacı bir tavır sergilemişlerdir² [10].

Restorasyon karşıtı görüşlerin sembol figürü John Ruskin (1819-1900)’dir. Koruma alanında bir klasik haline gelen eseri *The Seven Lamps of Architecture*’da, dönemin restorasyon anlayışını eleştirmiş ve daha önce kimsenin yapmadığı bir şekilde tarihi yapıların ve nesnelerin değer ve önemlerini tanımlamıştır. Tarihsellik (historicity) vurgu yaptığı temel kavramlardandır. Koruma kuramının temel kavramlarından biri olan eskilik değeri kavramının şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. O’nun ele aldığı değer ve kavramlar, modern koruma felsefesi için bir temel sağlamıştır.

Ruskin, her yapı ya da eseri belli bir tarihi bağlamın eşsiz yaratımları olarak görmektedir. Eskilik, onun güzelliğine katkıda bulunur. Nesnenin güzelliği ancak birkaç yüzyıl sonunda olgunlaşır ve zamanın izleri nesnenin güzelliğinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmelidir [10].

Ruskin çalışmalarında, güzellik ve pitoresk kavramları üzerinde durmuştur. O’na göre mükemmel güzellik tanrıdadır ve tanrının bir yansıması olarak doğada ve sanatta

---

¹ Violet-le-Duc’e göre, “bir yapıyı korumanın en iyi yolu ona bir fonksiyon bulmak ve tüm gereksinimleri tamamiyle karşılanmalı ki hiçbir değişiklik yapılmasını gerektirecek bir durum oluşmasın” ve böylece bütünlüğü bozulmasın [10].

² İngiltere’de koruma alanında, restorasyon yerine hala konservasyon teriminin kullanımının tercih edilmesinin temeli bu tartışmalara dayanmaktadır.

bulunabilir. Ruskin, çoğu kez harabe yapılarla ilişkili olarak kullanılan pitoresk kavramını, güzellik ve yüceliğin (sublime) bir birleşimi olarak tanımlamıştır. O'na göre tarihi yapılarda rastlantısal harabe pitoreskliği en önemli şey değildi, daha önemlisi yapıya karakterini veren malzeme üzerindeki zamanın ve eskiliğin izleriydi [10]. Ruskin, İngiltere'de gelişmiş olan tarihi anıtların yeşillikler içine oturtulması modasına karşıdır. O'na göre bu anıtlar, müze raflarında sergilenen diğerlerinden farksızdır. Tarihi anıtın, günlük yaşantı içindeki güzelliğine, eski ve yeninin bütünleşmesine ve sürekliliğe vurgu yapmaktır [13].

Ruskin, tarihi anıt için yeni bir rol ve değer, işlev ve anlam bulmuştur: “Olmadan (mimarlık) yaşayabilir ve ibadet edebiliriz, ama o olmadan hatırlayamayız...Mimarlık, kimliğimizi oluşturan geçmiş ile bağlarımızı canlı tutmanın tek yoludur” [20], [14]. Ruskin, Endüstri Devrimi'nin neden olduğu kriz karşısında, mimarlığın dini değerini (Piety Value) nasıl yeniden elde edeceğini, çağdaş mimarının nasıl “tarihi” hale getirileceği sorularını sormuştur. Ruskin'in bakış açısına göre bu ancak mimarının özgün ruhunu ve hatırlatıcı rolünü geri kazanması ile mümkün olabilecektir [14].

Ruskin'e göre geçmişin anıtlarına dokunmaya hakkımız yoktur, çünkü onlar bizim değil, kısmen onları inşa edenlere kısmen de tüm insanlığa aittir. Restorasyonun asıl anlamı, “bir yapının uğrayacağı tümenden yıkımdır”. Bir objenin ya da yapının restore edilmesinin istenmesini, tam da onun özgünlüğünü oluşturan esas niteliklerine saldırı olarak nitelendirmiştir [14]. Düşüncelerini bu abartılı ifadelerle anlatan müdahale karşıtları, uygulama da anıtların sürekli bakımı savunuyor ve sınırlı sağlamlaştırmayı kabul ediyorlardı.

Ruskin'in yerel mimariyi tartışmaya açması tarihi anıt kavramının kapsamını genişletmiştir. Choay'de göre, Ruskin'in aklında en mütevazı konutlardan oluşan tüm dokunun sürekliliğinin tarihi miras olarak korunması vardı [14]. “The Poetry of Architecture” adlı erken çalışmasında Ruskin, İngiltere, Fransa, İtalya ve yazlık ev ve kır evlerinin, tüm zarafet ve güzelliklerinin temelindeki eskilik değerine ve bütünlük algısına özel bir önem atfederek ulusal özelliklerini tanımlamış, karşılaştırmış ve gelişim nedeniyle yok edilmelerine hayıflanmıştır [10].

George Gilbert Scott (1811-78) süregelen bu tartışmaları ele alan ve John Ruskin'in görüşlerinden esinlendiği düşüncelerini 1850 yılında yayınlamıştır. Scott, kilise kalıntılarının da tıpkı antik dönem harabeleri gibi sadece taşıdıkları tarihi belge değeri için korunup korunamayacakları sorgulamıştır. Hangi döneme ait olursa olsun tüm tarihi yapıların eğitim değerine sahip olduğunu ve bu sebeple, yapıların özgün niteliklerinin korunması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte, yapının belli bir amaç için kullanım gereksiniminin de farkındadır. O'na göre pratikte genel kural, yapının tarihini, gelişimini gösteren ve yapılara pitoresk bir özellik veren tüm farklı üslupların ve aykırılıkların korunması olmalıdır [10].

1862 yılında Scott, RIBA toplantısında Ruskin'in ilkelerinin mümkün olduğunca uygulanmasını konu alan bir bildiri sunmuştur. Bu metinde, antik mimarlık ve mimari kalıntılarını dört ayrı kategoriye ayırmıştır: 1. Stonehenge gibi mutlak antik eserler 2. Kiliseye ait ya da seküler bina kalıntıları 3. Kullanılan binalar 4. Daha modern binalarda bulunan antik kalıntı parçaları. Son kategorideki yapı fragmanlarının, öğrencilerin eğitimi için pratik öneminin bulunduğunu vurgulamıştır. Birinci kategoride yer alan antik dönem yapılarının özel sorunlar taşıdıklarını düşünmemektedir¹ [10].

19. yüzyılın ikinci yarısında John Ruskin'in başı çektiği stilistik rekompozisyon modasına yönelik bu eleştiriler, zamanla tarihi yapıların ve sanat eserlerin korunması için modern bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir. William Morris (1834-96) ve Tarihi Yapıları Koruma Derneği (The Society for the Protection of Ancient Buildings, SPAB)²'in çabaları ile bu koruma hareketi önce Avrupa, daha sonra da diğer kıtalara yayılmıştır. Bu anti-restorasyon hareketi, restorasyon mimarlarını yapıların tarihsel özgünlüklerinin tahrip ettikleri gerekçesiyle eleştirmiştir [10].

Morris, modern koruma politikalarına temel oluşturan Manifestosu'nda, artistik, pitoresk, tarihi, antik ya da önem arz eden tüm eserlere, tarihi değişiklik ve ekleriyle bir

---

¹ İkinci kategorideki yapılar, açık hava koşullarının sebep olabileceği hızlı bozulmalara karşı acil eyleme ihtiyaç duymaktadır. Gerekli önlemler alınırken kalıntının özgünlük ve pitoresk değerinin yitirilmemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Kullanımdaki tarihi yapıların mümkün olduğunca bütünlüğünün bozulmamasına dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir [10].

² 22 Mart 1877 yılında kurulmuştur.

bütün olarak saygı gösterilmesi gerektiğini; amaç onları malzemeleriyle birlikte korumak, gelecek kuşaklar için eğitici ve kıymetli bir şekilde aktarmak olduğunu ifade etmiştir [21], [10]. Bu manifestoda üzerinde durulan temel düşüncelerden birisi, belli tarihi dönemlerin temsilcisi olan antik anıtların özgün malzemesi tahrip edilmemeli ve yerinde (in situ) korunmasıdır.

Morris'e göre, yapıya eski haline getirmek için restorasyon adı altında önceki dönem eklerini temizlemek için yıkım yapanlar ya da boşlukları kendi bilgi ve düşüncesine göre tamamlayanlar yapının eskilik değerinin yitimine neden olmaktadır. Sanatın tekrarının mümkün olmadığından, bu eserlerin sanatsal, tarihi, eskilik, estetik değerlerinin korunması için restorasyon yerine konservasyon ve sürekli bakımın tercih edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir [13].

19. yüzyıl sonunda İtalyan koruma hareketinin en göze çarpan öncü kişisi Camillo Boito (1836-1914)'dur. Boito, temsilciliğini Viollet-le-Duc ve Ruskin'in yaptığı birbirine karşıt iki görüşün iyi taraflarını alarak bir sentez oluşturmuştur. Ruskin ve Morris'e, sadece patinanın değil tüm sonraki dönem ilavelerinden oluşan katmanların korunmasını gerektiren özgünlük kavramına dayanan anıtların konservasyonu kavramını borçludur. Bunun yanında, tüm diğer koruma metotlarının (bakım, sağlamlaştırma, onarım) denendiği ancak sonuç alınamadığı durumlarda son çare olarak görse de, Viollet-le-Duc'ün tarafında restorasyonun meşruluğunu onaylamaktadır. Restorasyon ve konservasyon kavramlarının birlikteliğinin onaylanması, Boito'ya restorasyonun zor olan kavramsallaşması için yol gösterici olmuştur [14].

Çağdaş koruma kuramına yakın ilk temelleri ortaya koyan Boito'ya göre bir eser, tarihin tanıdığı olduğu kadar, estetik nitelikleri nedeniyle de korunmalıdır [22]. Kuban, Boito'nun yapıyı, bir tarihi ve estetik belge olarak değerlendirdiğini; restorasyonu ise bu belgeyi bütün içeriği ile korumak için yapılan teknik bir müdahale olarak tanımladığını belirtmektedir [15].

Boito, tarihi yapıların korunması ve restorasyonu için tavsiyelerden oluşan yedi maddelik bir tüzük ortaya koymuştur. İlk modern İtalyan Tüzüğü olan bu belge, *filolojik restorasyon* denilen yaklaşımın temel başvuru kaynağı haline gelmiştir. Tüzükte tüm parçalarında geçmişin tarihini yansıtan belgeler olarak eski anıtı tanımlanmakta, eğitim

değerleri yanında tarihi belge değeri taşıdıklarına vurgu yapılmaktadır. Anıt sadece ilk yapısıyla sınırlandırılmaz; sonraki değişiklik ve eklemelerde eşit olarak geçerli tarihi belge değeri taşımaktadır ve bu yüzden aynı şekilde korunmalıdır [13], [14].

Boito, mimarlığı eskilik durumlarına göre 3 farklı sınıfa ayırmıştır: antik, ortaçağ ve Rönesans'tan itibaren modern. Bunlar birinci sınıfta arkeolojik değerleri, ikincisinde pitoresk görünüşleri ve üçüncüsünde mimari güzellikleriyle ayırt edilmektedir. Buna bağlı olarak, korumanın ve restorasyonun amacı her sınıfın özelliklerine göre tasavvur edilmelidir: arkeolojik restorasyon (*restauro archeologico*), pitoresk restorasyon (*restauro pittorico*) ve mimari restorasyon (*restauro architettonico*). Arkeolojik restorasyon, her şeyden çok bilimsel doğruluk ile ilgilenmektedir. Antik dönem anıtları, tüm parçalarıyla asıl öneme sahipti ve eğitim için en gösterişsiz parçalar bile gerekli olabilirdi. Sonuç olarak, kazı çalışmaları her parçanın göreceli konumu kayıt altına alınarak ve detaylı bir günlük tutularak son derece dikkatli yürütülmeliydi. Amaç özgünden arta kalan ne varsa onu korumaktı; gerekli herhangi bir destek ya da güçlendirme öyle bir şekilde yapılmalıydı ki antik olandan ayırt edilebilsin [10], [14].

İlkesel olarak Boito, bir tarihi yapıyı hepsine saygı duyulması gereken farklı dönemlerinin katkılarıyla oluşan bir katmanlaşma olarak kavramaktadır. Ortaçağ yapılarının onarımında gerekli durumlarda bazı parçaların değiştirilmesi kötünün iyisi bir çözüm olabilirdi. Sonraki dönem ekleri tarihi ya da estetik önem taşımıyorsa kaldırılabilirdi. Farklı öğeleri eskilik ve güzelliklerine göre değerlendirmek kolay bir konu değildir; genel olarak en eski kısımlar en değerli olarak görülür ancak bazen güzellik eskiliğin önüne geçmektedir [10].

İtalya'nın ilk modern restorasyon mimarı sayılan Luca Beltrami (1854-1933), restorasyon için belgelemenin önemini vurgulamıştır. Bu nedenle, onun yaklaşımı tarihi restorasyon (*restauro storico*) olarak adlandırılmaktadır. Onarım yapan kimsenin kendisini ilk yaratıcının yerine koyarak koruma kararlarını üretmesini savunan stil birliğine karşı çıkmıştır [13]. Boito'yu takip ederek, farklı vakaları anıtın türüne göre antik, ortaçağ yapısı ya da daha yakın dönem yapısı olmak üzere ayırtmıştır. Antik yapıların restorasyonu büyük hassasiyet gerektirmektedir. Bir Yunan tapınağında restorasyon, bütünün çizgilerini ve tüm detaylarını tanımlayabilmek için yeterli parçanın mevcut

olması durumunda gerçekleşebilir. Roma dönemine ait bir harabede, yapılacak iş tuğla malzemenin sağlamlaştırılması ile sınırlıdır ve mermer süslemelerde ayrıntılı restorasyondan kaçınmak gerekir [10].

20. yüzyıl büyük ölçüde bir önceki yüzyılın mirası üzerine kurulmuştur, ancak kendine ait özel bir kimliğe de sahiptir. Koruma kuramı ve pratiği tartışmalarında, Ruskin'in görüşlerinin bir ileri aşamaya taşınmıştır. Romantizm ve tarihselcilik gibi 19. yüzyılın önemli akımları sona ererken, koruma alanı da antik anıtların ve sanat eserlerinin romantik korunmasından, devlet otoriteleri tarafından tanınan ve uluslararası organizasyonlarca desteklenen bir disiplin haline gelmiştir. Descartes, Vico, Herder, Kant, Winckelmann, Hegel, Marx, Spengler, Comte, Dilthey ve Nietzsche gibi düşünürlerin özgünlük (specificity) ve göreceliliğe vurgu yapan görüşleri, değerlere olan modern yaklaşımı değiştirmiştir [10]. Jokilehto'ya göre, mutlak ilahi olandan göreceli kültürel değerlere olan değişim, Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)'nin ele aldığı temel konulardan biridir. O'nun felsefesinin çıkış noktası olan ünlü "Tanrı öldü, O'nu biz öldürdük" beyanı kültürel çeşitlilikle ilişkili göreceli değerlerin ortaya çıkması ile birlikte, yüksek değerlerin dışarda kaldığı, bu nedenle yeni değerler yaratmak gereksinimini açıklamaktadır [10].

20. yüzyıl başında, Alois Riegl (1857-1905) miras değerlerini ve koruma teorisinin sistematik olarak analiz eden ilk yazardır. Modern koruma ile ilişkili değerlerin ve kavramları, "Der Moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung" (The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin'; Riegl, 1903) adlı çalışmasında tanımlamıştır. Anıt ve tarihi anıt arasındaki ayrımı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Anıtları, tasarlanmış (intended, gewollte) ve tasarlanmamış (unintended, ungewollte) olmak üzere ikiye ayırmış ve onları belli değerlerle ilişkilendirmiştir [23]. Tasarlanmış anıt, en eski ve en genel anlamıyla bir anı için tasarlanmıştır. İnsanlığın başarı ve felaketlerini yaşatmaya yönelik belli bir amaç için dikilmiş ve gelecek nesillerin bilincine sunulmuştur. Tasarlanmamış anıt, esasen çağdaş kullanım gereksinimlerini karşılamak için yapılmış binalar olup modern algılar neticesinde sonradan tarihi değer kazanmaktadır. Her iki türe de anımsatma değeri atfedilmektedir, aralarındaki fark tasarlanmış anıta anımsatma değeri başkaları tarafından dayatılırken, tasarlanmamış anıta bu değer toplum tarafından verilmektedir.

Riegl, geleneksel ve modern koruma yaklaşımlarını birbirinden ayırmıştır. Bir anıtın onarımının geleneksel amacı onun mesajını bütün olarak muhafaza etmektir; modern tarihi anıt kavramı ise, Riegl'in eskilik değerinde nitelendiği üzere, belirli bir kültürle ilişkili değerleri ve yeni tarihsel gerçeklik kavramını yansıtmaktadır [10].

Riegl, antik dönemdeki anıtların ağırlıklı olarak tasarlanmış olduğunu kaydetmiştir. Genel anlamıyla tarihi anıt kavramı, esasen İtalyan Rönesansı'ndan beri mevcuttur ve bölümlenişi artistik anıt ve tarihi anıt olarak belirlenmiştir. Kültür tarihi zemin kazandıkça, tüm dönemlerde mutlak sanat değerine olan inanç hala mevcutken, ilgi tarihi değere yönelmiş ve kültürel mirasın yeri doldurulmaz parçaları olarak en küçük detay ve parçalara bile önem atfedilmiştir. Kademeli bir süreçte, aslında tarihi değer, detayların sonuçta önemsiz olduğu eskilik değerine dönüşmüştür. Bu yüzden, gerçekte 19. yüzyılın sonuna tarihlenen eskilik değeri en modern olandır.

Riegl anıtlara atfedilen değerleri iki gruba ayırmaktadır:

-Anımsatma Değerleri (Erinnerungswerte): Eskilik değeri, tarihi değer ve amaçlanmış anımsatma değeri.

-Güncel Değerler (Gegenwartswerte): Kullanım değeri, sanat değeri, yenilik değeri ve görece sanat değeri.

Anı değerleri başlığı altında yer alan eskilik değeri, en dikkat çekici olandır. Değerler arasındaki çatışma, eskilik değeri daha fazla taraftar topladığı 19. yüzyılın ortasında görünür olmaya başlamıştır. Riegl'in tanımına göre tarihi değer, bir anıtın belirli ve özgün aşamasını temsil etmekteyken, eskilik değeri zaman içinde kullanım ve hava koşullarından kaynaklanan patina, bütünlüğün yok olması ve biçimin ve rengin zamanla yok olması eğilimi gibi değişimlere atıfta bulunmaktadır [23]. Eskilik değeri daha kapsamlıdır, hatta harabe ve parçalarla da ilişkilidir. Riegl'in tanımladığı biçimi ile eskilik değeri, 20. yüzyılın koruma kuramı ve pratiklerinde en etkili ölçütlerden biri haline gelmiştir. Eskilik değerinin bu kadar etkin olmasının sebebi, bu değer herkes tarafından hemen algılanabilir olma niteliğidir. Bunun aksine tarihi değer, belli bir bilgi birikimine sahip olmayı gerektirmektedir.

Birçok tarihi anıt özellikle kullanım değeri gibi gündelik yaşamla ilgili değerler de taşımaktadır. Kullanıldıklarından dolayı, binalarda korunma ve onarıma gereksinimi

doğar, bu aynı zamanda değişim anlamına da gelmektedir. Kullanım değeri, anıtların özdeştir ve Riegl'e göre, özgün anıtsatma rollerini ve önceki işlevlerini devam ettiriyor olsalar ya da yeni bir işlevle dönüştürmüş olsalar da, tüm tarihi anıtların yaradılışında bu vardır. Kullanım değerinin bulunmayışı, öncelikli değeri tarihsel olan arkeolojik harabeleri ve sahip olduğu yaşı değer kazandırdığı tekil harabeleri, tarihi anıtlardan ayırmak için bir ölçüttür [23].

Riegl, genel olarak minimum müdahale ve nesnenin korunması için restorasyonun kesinlikle gerekli olanla sınırlandırılması taraftarıdır. Kendi uygulamalarında, eskilik değerine saygılı ilkeler yönlendirici olmuştur. 1904 yılında, Riegl Split'de bulunan Diocletian Sarayı'nın restorasyonu için komisyonda görev almıştır. Split, bir Roma sarayı iken ortaçağda karmaşık tarihsel katmanlaşmaya sahip bir kent haline gelmiştir. Riegl, Split kentini önerildiği gibi sadece Roma kalıntılarını restorasyonu lehine kurban edilmemesi gereken önemli bir tarihsel bütün oluşturmasından ötürü savunmuştur. Antik kalıntılar, kentin ortaçağ ve modern kısımlarıyla tamamen birleşmiştir ki; bütünü korunması ve "bu kendi bütünlüğü içindeki eşsiz ve yeri doldurulamaz uyarıcı atmosfer için, en azından sadece antik sarayın korunması için gösterilen bilimsel ilgi gibi, bir koruma kararı gerekmektedir" [10]. Riegl, kentin sahip olduğu tarihsel katmanlaşmanın oluşturduğu bütünü eşsiz ve yeri doldurulamaz olarak nitelendirmiş ve katmanlaşma değerinin korunması yönünde görüşünü ifade etmiştir.

Dehio (1850-1936), 19. yüzyıl tarihselciliğine itibar etse de, korumanın amacı noktasında Riegl ile ayrılmaktadır. Dehio'a göre, bir anıt sadece güzel olduğu için değil "milli varlığın" bir parçası olduğu için korunmalıdır. Ulusçu duygularla ilişkili bu yaklaşım, Riegl'e göre çok dar bir bakış açısına sahiptir. Ulusal değeri, kendi oluşturduğu değerler sistemi dışında bırakan Riegl, korumanın çok daha geniş bir etkene, "insanlık duygusu"na dayandırılması gerektiğini, milli duygular ise daha genel olan tüm insanlığa ait olma duygusunun bir parçası olacağı düşünüyordu [10].

1870'ten sonra Haussmann'ın etkisiyle, Avrupa eski kentlerinde uzun ve geniş düz yollar ve iki yanlarında tek düzen kütle yapılar uygulanmaya başlamıştır. Ancak bu yaklaşıma ve sebep olduğu yıkıcılığa karşı çıkanların sözcüğünü Camillo Sitte (1843-1903) yapmıştır [13]. Kentsel morfoloji kavramının yaratıcısı olan Camillo Sitte, çağdaş kenti dönüştüren

kentleşme sürecinin tarihselliğini tüm bütünlüğü ve pozitifliği içinde kabul etmiştir [14]. Çağdaş metropollerde kentsel estetik eksikliği, onun antik dönem kentlerinde yakalanmış olan bu değeri araştırmaya itmiş ve özellikle kamusal meydanlarda morfolojik analizlere yönlendirmiştir. Roma, Ortaçağ ve Rönesans yerleşmelerinin görsel nitelikleri üzerinden kütesel ilişkileri incelemiş, yerleşmelerin doğal gelişimi sonucu oluşan organik düzene dikkat çekmiştir [13].

Gustavo Giovannoni (1873-1947) bilimsel ve eleştirel yaklaşımı vurguladığı yazıları ve verdiği derslerle modern İtalyan koruma ilkelerini geliştirerek, bilimsel restorasyon (restauro scientifico) için bir temel sağlamıştır. Bu politika, sadece anıtlara değil tüm tarihi yapıları uygulamış, hatta tarihi kentsel alanlara yönelik yeni bir yaklaşım başlatmıştır. Giovannoni, bir kentin zaman içerisinde gelişmesine ve farklı dönemlerde farklı üslupların uygulanmasına vurgu yapmaktadır. Camillo Sitte gibi, Giovannoni’de görsel ve pitoresk değerlere ve şatafatlı saraylarla ikincil mimarinin arasındaki ani sürprizlere ve tarihi bir kentsel dokunun devamlılığını sağlayan ikincil mimarinin (minör architecture) önemine dikkat çekmektedir [10].

Bölgesel planlama ve gelişim genel kavramlarının içine tarihi kentsel dokuları dâhil ederek, onlara hem kullanım değeri hem de müzevi bir değer atfetmiştir [14]. Tarihi kent kendi içerisinde bir anıttır, ancak aynı zamanda yaşayan bir organizmadır. Giovannoni, kentsel mirasın korunması doktrinini, bu ikili varsayımın sentezi üzerinde oluşturmuştur. Üç temel ilkede bu öğreti özetlenebilir. Birincisi, tüm kentsel fragmanların günlük hayatla ilişkisini sağlayacak yerel, bölgesel ve ülkesel planlarla bütüncülleştirilmesi; ikincisi tarihi anıt kavramının, tekil yapıların içinde bulundukları yapıları çevrelerinden bağımsız uygulanmaması; üçüncüsü de bu iki koşulun gerçekleşmesi halinde kentsel grupların korunmasının, Boito’nun anıtlar için tanımladığı prosedürlere benzer bir şekilde gerçekleştirilmesidir [14].

Giovannoni’nin koruma yaklaşımları¹, 1929 yılında yayımlanan “Questioni di Architettura nella Storia e nella Vita” adlı çalışmada ifade edilmiştir. Bakım, onarım

---

¹ Boito’nun koruma yaklaşımını geliştirmiş ve moderleştirmiştir [13]. Onun sunduğu yaklaşım Boito’nun yaklaşımına göre mimari yönü, tarihi bağlamı, çevre ve yapı kullanımları açılarından daha kapsayıcı bir niteliği vardır [10].

ve sağlamlaştırmaya vurgu yapılan bu çalışmada, en son durumda ve gerekliyse modern teknolojinin kullanımı da kabul edilmektedir. Amaç, temelde yapının özgünlüğünün korunması ve anıtın sadece ilk halinin değil tüm artistik yaşamına saygı gösterilmesidir. Herhangi bir modern ek de tarihlenmeli ve kütlenin bütünlenmesi olarak algılanmalıdır [10].

Giovannoni'nin koruma yaklaşımının etkileri, 1931 yılında Uluslararası Müzeler Örgütü tarafından düzenlenen Atina Konferansı kararlarında ve 1932 yılında resmen kabul edilen İtalyan Tüzüğü (Carta del Restauro Italiana)'nde izlenebilmektedir [13]. 1932 yılında yayımlanan Carta del Restauro'nun tamamlayıcı yönerge serisi, 1938 yılında Giovannoni'nin de katkısıyla hazırlanmıştır. Yönergelerde, yönetim, devamlı bakım ve onarım, tarihi ve artistik değeri olan kentlerin korunması yanında, arkeolojik alanlar ve buluntuların acilen sistemli ve yerinde (in situ) korunmasına vurgu yapılmıştır [10].

18. ve 19. yüzyıllarda yavaş yavaş gelişen evrensel miras kavramı, uluslararası konferans ve anlaşmalarda resmi ifadesine erişir hale gelmiştir. Sonuçları Atina Kartası olarak adlandırılan Atina Toplantısı, modern koruma politikalarını destekleyen ilk uluslararası dokümanı ortaya çıkarmıştır. 1931 yılında düzenlenen Atina Toplantısı'nın kapanış metninde, "Bozulma ya da yıkım sonucu restorasyonun kaçınılmaz hale geldiği durumda, geçmişe ait tarihi ya da artistik çalışmaya var olan herhangi bir dönemi dışlamadan saygı duyulması" gerektiği vurgulanmıştır. Harabe yapılar söz konusu olduğunda, özgün parçaların anastilosis yöntemiyle birleştirilmesini, yeni kullanılan malzemenin fark edilebilir nitelikte olmasını önermektedir [10]. Ayrıca bu konferansta anıtsal olmayan kentsel kültür mirasının önemi tartışma konusu olmuştur [22].

1930'lar boyunca mimari restorasyon kavramları tartışılarak genel ilkeler tanımlanmıştır. Bu dönemde Arğan ve Brandi, anıtların ve sanat eserlerinin restorasyonu için birleşik ve bilimsel bir temel kurmak için çalışmalar yürütmüşlerdir. Restorasyonun amacı sadece kayıpların yeniden bütünlenmesi değil, sanat eserinin saklanmış ya da kaybedilmiş olan özgünlüğünün yeniden oluşturulması ve böylece öncelikle malzemesine odaklanılmasıdır [10].

Giulio Carlo Arğan (1909-94), restorasyon için iki farklı metot tanımlamıştır: 1. Korumacı restorasyon (Restauro conservativo); bozulmanın engellenmesi ve sanat eserinin

malzemesinin sağlamlaştırılmasına öncelik vermektedir. 2. Artistik restorasyon (Restauro artistico); sanat eserinin tarihsel-eleştirel değerlendirmesine dayanan bir dizi operasyon. Amaç, kaybedilen artistik niteliklerin yeniden kazanılmasıdır. Bu yaklaşım, İtalya’da modern restorasyon kuramının gelişiminde temel olarak alınmıştır [10].

2. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu hasar, tüm Avrupa’da şok etkisi yaratmıştır. Savaş sonrası dönemde, mimari restorasyon ilkeleri yeniden masaya yatırılmıştır. O güne kadar büyük anıtlar bağlamında tartışılan koruma kavramının ağırlığı, tarihi kent ve çevre korumaya yönelmiştir. Restorasyon toplumun daha geniş kesimlerine mal olarak, daha mütevazı yapılar için de düşünülmesi gereken bir etkinlik alanı haline gelmiştir. Bu nedenle, bu yapıların korunmasında esas alınacak ilkelerin belirlenmesi bir gereklilik olmuştur [15]. Savaş sonrası dönemde koruma alanları tanımı yapılmış; İngiltere koruma yasaları ile ilişkili olarak “grup değeri” tanımlamasını getirmiştir. Aynı zamanda İtalya’da, kentsel dokunun morfoloji ve tipolojilerinin sistemli analizi için yöntemler geliştirilmiştir [8]. Savaşın neden olduğu yıkımlar sonucunda yeniden yapma (rekonstrüksiyon) eğilimleri gelişmiş; Rotterdam, Le Havre vb. Avrupa kentleri modernist akımı benimseyerek eski doku yerine yeni binalar inşa etmiş; Varşova, Saint Malo vb. kentler de eski dokuyu yeniden ayağa kaldırmayı tercih etmiştir [22].

2. Dünya Savaşı sırasında büyük yıkımlara uğrayan Avrupa Kentlerinin yeniden inşa sürecinde “kentsel arkeoloji” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, kentsel alanlarda yürütülen arkeolojik çalışmaları tanımlamak için kullanılan bu terim, zamanla kentlerin çok katmanlı kültürel yapısını anlamaya ve kentin tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışan kent arkeolojisi disiplinine dönüşmüştür [24]. Altınöz bu terimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Kent arkeolojisi, kentin geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kurmak ve tarihsel sürekliliğini sürdürebilmek amacıyla, kentin yatay ve düşey gelişimini, bütün dönemleri ve bu dönemlerin bir araya gelişleriyle birlikte araştırmak, anlamak ve değerlendirmek olarak tanımlanmaktadır” [5]. Bu tanımda kent arkeolojisinin amaçlarından biri, kentin tarihsel sürekliliğinin devamlılığını sağlamak olarak gösterilmiştir. Vurgulanan bir diğer nokta da, kentin bütün katmanlarının ve bunların bir araya gelişleri, yani tarihsel katmanlaşma değerinin ortaya konmasıdır. Kent arkeolojisi disiplininin esas amacı, kentin geleceğini şekillendirecek kararların üretilmesinde yol gösterici bir rol oynamaktır.

Cesare Brandi (1906-1988)'nin, 1963 yılında yayınlanan “Restorasyon Teorisi” (Teoria del Restauro) adlı çalışması, tarihsel ve artistik-estetik açıdan tanımlanan nesnelerin¹ restorasyonu ile ilgilidir. Bu çalışmada, mimariyi de içine alan sanat eseri ile ilişkili olarak temel koruma kavramlarını özetlemiştir. Brandi, yaratıcı sürecin eşsiz sonucu olduğunu iddia ettiği sanat eserinin kendine özgü (specific) olduğu görüşündedir ve herhangi bir müdahaleye temel oluşturacak, tarihi eleştirel tanımlamanın rolünü vurgulamıştır. Tarihsel ve artistik değerlerin, özgünlük ve potansiyel bütünlüğün korunmasının öneminin altını çizmiştir [10].

Brandi'ye göre sanat eseri, tarihi ve estetik olmak üzere iki değer ya da durumdan oluşan iki yönlü kutuplaşmaya sahiptir ve restorasyon tasarlanırken her iki değer de dikkate alınmalıdır. Bu durum, temel restorasyon tanımı ve iki tamamlayıcı ifade ile özetlenmektedir: “Restorasyon, sanat eserinin fiziksel sürekliliği içinde ve iki taraflı estetik ve tarihsel kutuplarıyla gelecek nesillere aktarılacağı da göz önünde tutularak metodolojik olarak tanımlanmasından ibarettir. Sanat eserinin yalnızca malzemesi restore edilebilir. Restorasyon, sanat eserinin artistik ya da estetik taklide kalkışmadan, zamanla sanat eserinde oluşan izleri yok etmeden potansiyel bütünlüğünün yeniden kurulmasını amaçlamalıdır.” [25]. Maddi biçimlerin korunmasına öncelik verilmesi gerekir, çünkü maddi biçimlenme imgenin manifesto alanını temsil etmekte ve imgenin geleceğe aktarılmasını sağlamaktadır [26].

Brandi, mimarlık ve diğer uygulamalı sanatlara ilişkin sanat eserlerinin bir işleve sahip olsalar bile, restorasyonları gündeme geldiğinde fonksiyonlarından kaynaklı özelliklerin yeniden oluşturulmasını, restorasyonun ilk ya da temel bir yön değil, ikincil ya da eşlik eden yönü olduğunu düşünmektedir [26]. Brandi'nin yaklaşımına göre estetik ve tarihi değerler öncellendiği değerler hiyerarşisinde, kullanım değeri ikincil olarak değerlendirilmektedir.

Brandi'nin harabe tanımı, “insanlık tarihine şahitlik eden her şeyi” kapsamaktadır. Harabenin görüntüsü, özgün biçimlenmesinden öyle farklı bir hale gelmiştir ki neredeyse algılanamaz duruma gelmiştir. Harabeye dönüşmüş bir sanat eserinin korunması, büyük

---

¹ Resim, heykel, tarihi yapılar ve antik anıtlar.

ölçüde ona atfedilen tarihsel öneme (historical significance) dayanmaktadır. Harabelerin restorasyon söz konusu olduğunda, sadece sağlamlaştırma ve mevcut durumun (status quo) korunması yöntemleri geçerlidir [26]. Zorluk, sanat eserinin hangi noktaya kadar sanat eseri olduğu ve hangi noktada harabe haline geldiğini bilmektir. Bunu tanımlamanın tek yolu, nesnenin potansiyel bütünlüğünü hangi noktaya kadar koruduğu ile ilişkilidir. Harabenin restorasyonu, tam olarak sanat eserinin bittiği, yani bir kaç iz veya kalıntıya indirildiği noktada başlamalıdır [26]. Potansiyel bütünlüğün yeniden oluşturulması pahasına özgünlük tahrip edilmemelidir; aksi halde, yeni ve özgün olmayan bir gerçeklik yaratılmış olur. Brandi'ye göre arkeolojik kalıntılar genellikle İngiliz peyzaj bahçelerindeki Ortaçağ kalıntıları gibi peyzaj ya da panorama ile bütünleşmiş olurlar ve bu yeni artistik bütünlük ile ilişkili olarak ele alınmaları gerekmektedir [10].

Brandi, sıklıkla kalıntıların sadece tarihsel bakış açısıyla ele alındığı yaygın olan arkeolojik restorasyon uygulamasına karşıdır. Kalıntılar bile çoğu kez bir sanat eserinin parçalarıdır; aynı eleştirel süreci takip ederek incelenmeleri gerekir [27]. Arkeolojik restorasyon, potansiyel birliği restore ederek insan bilincinin sanat eseriyle ilişkili temel amacına ulaşmayı başaramaz, sanat eserinin mevcut kalıntıları makul bütünlemelerin yapılmasına izin vermeyeceğinden, ister istemez sadece ilk halinin bir rekonstrüksiyonu sunacaktır [26].

1964 yılında yapılan Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri 2. Kongresi'nin sonuç ürünü, günümüzde de referans olma özelliğini sürdüren Venedik Tüzüğü'dür. Tüzük, 1931 tarihli Atina Kartası'nın esas almış ve Brandi'nin koruma yaklaşımlarını benimsemiştir. Venedik Tüzüğü, tarihi anıt kavramının kapsamını kentsel ve kırsal alanları içine alacak şekilde genişletmiş; mimari bütünlüğe özel olarak vurgu yapılmış, savaş sonrası artan stilistik rekonstrüksiyonlara karşı tarihi özgünlük ve bütünlüğe dikkat çekmiştir. Tüzüğün 3. maddesinde, korumanın amacı anıtların sanat ve tarihi belge değerlerinin korunması olarak belirtilmiştir. Venedik Tüzüğü'nün 15. maddesi ise arkeolojik kazılara ilişkindir. Bu maddede, harabelerin korunmasında kullanılacak yöntemlerin anıtın anlaşılmasına ve anlamını bozmadan sunumuna olanak sağlaması gerektiği vurgulanmıştır.

19. yüzyılın anıt kavramı ile tanımlanan koruma nesnesinin kapsamı çeşitlenerek ve genişleyerek günümüze kültür mirası şeklini almıştır. Bugün kültür mirası tanımı içerisinde tarihsel bölgeler, endüstriyel miras, vernaküler mimari, kültürel peyzajlar, 20. yüzyıl mirası yer almaktadır. Bu çeşitlilik, koruma nesnesi ile ilişkilendirilen tarihi değer, estetik değeri ve tarihi belge değeri, özgünlük gibi temel kavram ve değerlerin de çeşitlenerek çoğalmasını beraberinde getirmiştir. Venedik Tüzüğü sonrasında kültür mirasının bu farklı boyutları ile ilgili çok sayıda uluslararası konferans ve koruma yaklaşımlarına ilişkin ilke kararlarını içeren belge üretilmiştir. Kültürel miras değerlerini odağına alan uluslararası belgeler çalışma kapsamında daha detaylı incelenmesinin yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2.1.2 Değer Kavramı Üzerine Uluslararası Belgeler

Bu bölümde, miras değerlerini odak alarak şekillenen uluslararası belgelerden; “Burra Tüzüğü, Kültürel Öneme Sahip Yerler İçin Avustralya ICOMOS Tüzüğü (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*)” [28], Faro Sözleşmesi adıyla bilinen “Kültürel Mirasın Toplum İçin Değeri konulu Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi (*Council of Europa Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*)” [29] ve “Kültürel Miras Değerli Yerlerin Korunması İçin ICOMOS Yeni Zelanda Tüzüğü (*ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, Revised 2010*)” [30] belgeleri incelenmiştir (Çizelge 2. 1).

ICOMOS Avusturalya Milli Komitesi tarafından ilk versiyonu 1979 yılında kabul edilen “Burra Tüzüğü: Kültürel Öneme Sahip Yerler İçin Avusturalya ICOMOS Tüzüğü”, en son 2013 yılında yeniden revize edilmiştir.¹ Uluslararası alanda geniş kabul gören bu belge, kültürel önem ve miras değerlerine vurgu yapan temel bir dokümandır [28].

Yer (place), kültürel önem (cultural significance), doku (fabric), ortam (setting) ve anlam (meaning) vb. kavramların açıklandığı tanımlar maddesinin ardından Burra Tüzüğü, koruma ilkeleri, koruma süreci ve koruma pratiği alt bölümlerine ayrılmıştır.

---

¹ Burra Tüzüğü daha öncesinde 1981, 1988 ve 1999 yıllarında revize edilmiştir.

Burra Tüzüğü'ne göre yer, coğrafi olarak tanımlanmış, öğeler, nesneler, mekânlar ve manzaralar barındırabilen alanlardır. Yer, somut ve somut olmayan boyutlara sahiptir. Kültürel önem, geçmiş, şimdiki ve gelecek kuşaklar için estetik, tarihi, bilimsel, sosyal veya manevi değerler anlamına gelmektedir. Kültürel önem, yerin kendisi, dokusu, ortamı, kullanımı, ilişkili oldukları, anlamı, kayıtları, ilişkili mekânları ve ilişkili nesnelerce dışı vurulmaktadır. Kültürel önem terimi, kültürel miras değeri ile aynı anlamı taşımaktadır. Yerler, farklı bireyler ve gruplar için bir dizi değer taşımaktadır (m.1).

Koruma, bir yerin kültürel öneminin muhafaza edilmesi için gerekli tüm gözetim süreçlerini ifade etmektedir (m.1). Koruma, mevcut dokuya, kullanıma, ilişkili insanlara ve anlamlara saygıya dayanmalıdır. Yerin dokusundaki önceki dönem müdahaleleri, ekler ve değişikliklerin izleri, onun öneminin parçası olabilecek tarihin ve kullanımlarının kanıtlarıdır. Koruma eylemi bunların anlaşılmasına yardımcı olmalıdır (m.3).

Tüzüğün değerler alt başlıklı 5. maddesine göre, bir yerin korunması, herhangi bir değere diğeri pahasına haksız vurgu yapmadan, kültürel ve doğal önemin tüm yönlerini dikkate almalı ve tanımlamalıdır (m.5.1) Bu madde, kültürel önemin anlaşılmasında ve ne yapılacağına karar verilmesinde öznellik ve yanlılıklara karşı uyarılar barındırmaktadır. Karar vericiler deneyimli değillerse ya da o yönler ilgilerini çekmiyorsa, önemin bazı yönleri tanınmaz ya da önemsiz olarak görülebilir [31].

Bazen farklı yönler arasında doğrudan çatışmalar oluşabilmektedir. Bir dokunun önceki bir döneme döndürmek amaçlı restorasyonunun, sonraki dönem dokusunu kaldırılmasını gerektirdiği ya da devam etmekte olan önemli geleneksel kullanımın dokunun hasarına yol açtığı durumlar buna örnek verilebilir. Bir döneme ilişkin tarihin himaye edilmesi ve sunumu ve daha az önemli diğer dönemlerin tüm izlerinin kaldırılması, iyi bir uygulama değildir [31].

Burra Tüzüğü'nün 5. maddesi, kültürel önemin göreceli derecelendirilmesinin, farklı koruma pratiklerine yol açabileceği hususuna dikkat çekmektedir (m.5.2). Bir yerin öneminin açılarını ya da bileşenlerini derecelendirilmesi, yerin değerlerini yansıtıyorsa yararlıdır ve yönetim için bir temel oluşturmaktadır. Önemin görece derecelendirmesine yönelik tüm sistemlerin gerekçesini açıklamak şarttır. Bazı yönlerin diğerlerine göre daha az önemli olması, onların değiştirilmesi ya da kaldırılması için bir neden değildir [31].

Bir yerin kültürel önemi ve geleceğini etkileyen konular, karar alınmadan önce bir dizi bilginin toplanması ve analizi yoluyla en iyi biçimde anlaşılmaktadır. Burra Tüzüğü sürecinin ilk aşaması kültürel önemin anlaşılması, sonrasında politika geliştirme ve son olarak politikayla uyumlu bir şekilde yerin yönetimi gelmektedir. Bir yerin yönetim politikası, kültürel öneminin anlaşılmasına dayanmalıdır (m.6). Yerin öneminin, alınacak kararlara yol göstermesi tüzüğün esaslarındandır. Politika, bu tüzükteki koruma ilke, süreç ve pratiklerini uygulayarak önemin sürdürülmesini amaçlamalıdır.

Bir yerin kullanımı kültürel önemi bulunuyorsa, işlev sürdürülmelidir. Çoğu yerin önemi, onların günümüz ya da geçmiş işlevleriyle doğrudan ilişkilidir. Pek çok yerin işlevi, toplum değerlerinin ve anlamlarının temel bileşenlerinden biridir ve sürdürülmelidir (m.7).

Tüzüğün kültürel değerlerin biraradalığı başlıklı 13. maddesinde, kültürel değerlerin bir arada bulunmasının her zaman onaylanması, saygı duyulması ve desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunun özellikle de bu değerlerin çatıştığı vakalar için önemi üzerinde durulmaktadır. Bazı yerlerin birden çok kültürel grupla ilişkilendirilebileceği, bu nedenle farklı gruplar tarafından yere atfedilen tüm değerlerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Tüzüğün değişim ile ilgili 15.4 numaralı maddesinde, bir yerin kültürel öneminin tüm boyutlarının katkılarına saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir. Eğer bir yer farklı dönemlere ait kalıntı, kullanım, ilişki veya anlamlara sahipse, diğerleri aleyhine sadece bir dönemin vurgulanması veya sunumu, sadece kaldırılan ya da yok edilenin kültürel önemi, korunanlara göre çok az olduğu durumlarda haklı bulunabilecektir (m. 15.4) En yakın dönem kalıntılarını, kullanımlarını ve anlamlarını korumak, yerin erken dönem tarihinin anlaşılması ve yorumlanmasını engellemesi gerekmez. Yakın dönem kullanımları çoğu kez yerin yaşamasına desteklemekte ve kanıtların muhafazası anlamların korunmasına yardımcı olmaktadır [31].

Burra Tüzüğü'nün 28. maddesi dokunun bilimsel çalışmalar nedeniyle bozulması hakkındadır. Önemli dokunun çalışmalar ya da kanıt elde etmek için bozulması en az seviyeye indirilmelidir. Arkeolojik kazılar da dahil olmak üzere, fiziksel dokuya herhangi bir hasar veren çalışmalar, sadece yerin korunmasına ilişkin kararların üretimi için gerekli verinin sağlanması amacıyla yapılmalıdır. Bunun dışındaki incelemeler, yerin politikaları

ile tutarlı olması halinde uygun görülebilir. Bu incelemeler, yeni bilgi sağlama potansiyeline sahip, başka yollarla elde edilmesi mümkün olmayan ve dokunun hasarını en aza indiren önemli araştırma sorularına dayanmalıdır (m.28).

Avrupa Konseyi 2005 yılında Faro Sözleşmesi olarak bilinen “Kültürel Mirasın Toplum İçin Değeri konulu Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi”ni kabul etmiştir [29]. İnsanları ve insani değerleri, kültürel miras kavramının merkezine yerleştirmek gerektiğini ifade edilen sözleşmede, değer kavramı yanında insan hakları ve demokrasi kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Her insanın, başkalarının özgürlük ve haklarına saygı göstermek kaydıyla, dilediği kültürel miras ile ilişki kurmaya hakkı olduğu ve herkesi kültürel mirasın tanımlama ve yönetim sürecine dâhil etme gerekliliği ifade edilmiştir. Kültürel mirasın, toplumda sürdürülebilir gelişim ve hayat kalitesi için bir kaynak olarak kullanılmasının değerini ve potansiyeline dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda, sözleşmeye taraf ülkelerden kültürel mirasın barışçıl, demokratik toplum yaratmada, sürdürülebilir gelişimde ve kültürel çeşitliliğin teşvik edilmesindeki rolüne dair gerekli adımları atması beklenmektedir [29].

Sözleşmenin 2. maddesinde kültürel miras, “sahiplikten bağımsız olarak, insanların sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin yansıması ve dışavurumu olarak niteledikleri geçmişten günümüze ulaşmış bir kaynak grubu” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca sözleşmede koruma alanında görece yeni kullanılmaya başlayan miras toplumu kavramı, “kültürel mirasın belirli yönlerine değer atfeden insanlar” olarak nitelenmiştir (m.2).

Sözleşmenin 4. maddesinde herkesin kültürel mirastan faydalanmaya ve onun zenginleşmesine katkı sağlamaya hakkı olduğu; bunun yanında herkesin kendi mirasına olduğu kadar başkalarının kültürel mirasına saygı duymak sorumluluğu taşıdığı ifade edilmiştir (m.4).

Sözleşmenin 5. maddesinde taraf devletler kültürel mirasın değerinin, onun tanımlanması, çalışılması, yorumlanması, korunması ve sunumu yoluyla geliştirilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Bununla birlikte, taraf ülkeler köken gözetmeksizin kendi yetki alanlarında bulunan kültürel mirasın değerinin kabul etmelidir (m.5). Aynı maddede, katılım süreçlerinin desteklenmesi de dile getirilmiştir.

Kültürel miras ve diyalog alt başlıklı 7. maddede, aynı kültürel mirasa farklı topluluklar tarafından birbiriyle çatışan değerler atfedildiği durumlarda, resmi makamları tarafların uzlaşmasını sağlamakla görevlendirmiştir (m.7).

Sözleşmenin 9. maddesi, sürdürülebilir kullanım alt başlığını taşımaktadır Bu maddede, değişimle ilgili kararlarda kültürel değerlerin dikkate alınarak, kültürel mirasın bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (m.9).

Kültürel miras ve ekonomik faaliyetler alt başlıklı 10. maddede kültürel miras, sürdürülebilir ekonomik gelişmenin potansiyel bir aracı olarak ele alınmaktadır. Ekonomik politikalar tasarlanırken kültürel mirasın kendine özgü nitelikleri, değerleri ve önemini dikkate almak ve miras bütünlüğüne saygılı olmak konularında hükümler aktarılmaktadır (m.10).

Kültürel mirasa, tüm miras toplulukları tarafından yüklenen değerlerin dikkate alınması hususunu yeniden hatırlatan 12. maddede taraf devletler, mirasın değerleri, koruma ihtiyacı ve ondan elde edilebilecek faydalara ilişkin bilinci arttırmak için mirasa erişimi geliştirecek adımların atılması ile görevlendirilmiştir (m.12).

ICOMOS Yeni Zelanda'nın 2010 yılında revize ettiği "Kültürel Miras Değerli Yerlerin Korunması İçin ICOMOS Yeni Zelanda Tüzüğü" kültürel miras değeri kavramı üzerinden şekillenmiştir. Kültürel miras değerleri, "estetik, arkeolojik, mimari, anı, kullanım, tarihi, peyzaj, anıtsal, bilimsel, sosyal, manevi, sembolik, teknolojik, geleneksel ve ya insan faaliyetleriyle ilişkili diğer somut ve somut olamayan değerleri" ifade etmektedir [30]. Bu tüzükte yer, zamanla kendine özgü değerleri çoğalan kültürel peyzajlar, binalar ve yapılar, bahçeler, arkeolojik alanlar, geleneksel alanlar, anıtlar ve kutsal mekânlara işaret etmektedir. Tüzüğün 1. maddesinde korumanın amacı, "kültürel miras değerli yerlerin değerlerini ortaya çıkarmak ve korumak; devam eden fonksiyon ve anlamları desteklemek" olarak ifade edilmiştir (m.1).

Tüzüğün 2. maddesi miras değerinin anlaşılmasına ilişkindir. Bir yerin korunması, o yerin somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin tüm yönleriyle anlaşılması ve takdirine dayanmalıdır. Mevcut tüm bilgi ve delil biçimleri, bir yerin ve kültürel miras değerlerinin ve öneminin anlaşılmasını sağlamaktadır. Kültürel miras değerleri ilişkili insanlarla istişare yanında; sistemli belgeleme ve sözlü araştırmalar, yerin fiziksel

incelemesi ve kaydı ve diğer benzer yöntemler kullanılmak suretiyle anlaşılmalıdır. İlişkili tüm kültürel miras değerleri tanınmalı ve saygı gösterilmeli ve uygun durumda farklılaşan, çatışan ya da yarışan değerler de dâhil olmak üzere açığa çıkarılmalıdır. Bir yerin koruma yönetim politikaları ve uygulamaları, yerin kültürel miras değerlerinin anlaşılmasına dayandırılmalıdır (m.2).

Koruma, kültürel miras değerlerinin muhafaza edilmesi amacıyla bir yerin anlaşılması ve bakımı için gerekli tüm süreçleri ifade etmektedir. Koruma planı, yerin kültürel miras değerlerini ve önemini tanımlamalı ve önceliği yerin özgünlük ve bütünlüğünü korunmasına vermelidir (m.4). Koruma zamanın kanıtlarını ve tüm dönemlerin katkılarını kabul etmeli; bir değere diğerlerinin pahasına mesnetsiz ehemmiyet verilmemelidir (m.5).

Müdahale, somut ve somut olamayan değerleri ve bunlarla bütünleşmiş kullanımları muhafaza edebilmek için gerekli minimum seviyede olmalıdır (m.6). Koruma müdahalelerin kapsamına, yerin kültürel miras değerleri tarafından yön verilmelidir. Kültürel miras değerlerini azaltan ya da riske atan herhangi bir müdahale sakıncalıdır ve gerçekleşmemelidir (m.17).

Bazı durumlarda, yerin kültürel değer analizi o zaman herhangi bir koruma müdahalesi gerçekleştirmenin istenmediğini gösterebilir. Bu yaklaşım, bir kutsala alanın manevi çağrışımları gibi, somut olamayan değerlerin bozulmamış değişmezliği için uygun olabilir (m.22).

Yerin çevresi, onun kültürel miras değerleriyle bütünlük gösteriyorsa, yerin kendisiyle birlikte çevresi de korunmalıdır (m.9). Bir yerin kültürel miras değeri ve önemi ile yerin korunmasının tüm yönleri, şimdiki ve gelecek nesillerin erişimi için bütünüyle belgelenmelidir (m.11).

Uygun olan durumlarda, sunum yerin somut ve somut olamayan değerlerinin, anlamlarının ve ilişkili insanlar için yerin çağrışımlarının anlaşılmasına yardımcı olmalıdır. Tüm sunumlar, yerin kültürel miras değerlerine saygı göstermeli, somut ve somut olmayan değerler üzerinde ters etkisi olmamalıdır (m.23).

Tüzüğün sonundaki tanımlar bölümünde müdahale, “bir yerde ya da dokusunda değişikliğe ya da bozulmaya sebep olacak tüm faaliyetler” şeklinde tanımlanmış, arkeolojik kazılar da müdahale kapsamı içinde değerlendirilmiştir [30].

Çizelge 2. 1 Miras değerlerini odağına alan uluslararası belgeler

TARİH	AKTÖR	BELGE ADI	AÇIKLAMA
1999	Avustralya ICOMOS	Burra Tüzüğü: Kültürel Öneme Sahip Yerler İçin Avustralya ICOMOS Tüzüğü	Yer, kültürel önem, doku, ortam ve anlam kavramlarının tanımlanmıştır. Kültürel önem, estetik, tarihi, bilimsel, sosyal veya manevi değerler anlamına gelmektedir.
2005	AVRUPA KONSEYİ	Faro Sözleşmesi “Kültürel Mirasın Toplum İçin Değeri konulu Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi”	İnsanları ve insani değerleri, kültürel miras kavramının merkezine yerleştirmektedir. Her insanın, başkalarının özgürlük ve haklarına saygı göstermek kaydıyla, dilediği kültürel miras ile ilişki kurmaya hakkı vardır ve herkes kültürel mirasın tanımlama ve yönetim sürecine dâhil edilmelidir.
2010	ICOMOS Yeni Zelanda	Kültürel Miras Değerli Yerlerin Korunması İçin ICOMOS Yeni Zelanda Tüzüğü”	Kültürel miras değerleri, estetik, arkeolojik, mimari, anı, kullanım, tarihi, peyzaj, anıtsal, bilimsel, sosyal, manevi, sembolik, teknolojik, geleneksel ve ya insan faaliyetleriyle ilişkili diğer somut ve somut olamayan değerleri ifade etmektedir.

2.1.3 Değer Kategorileri

Riegl’in yazılarından Burra Tüzüğü politikalarına kadar değerler farklı kategoriler halinde düzenlenmiştir. Değerlerin bu şekilde tanımlanması ve düzenlenmesi, bu değerlerin nasıl en iyi şekilde korunacağına ilişkin fiziksel koruma kararlarının alınmasında bir araç olarak işlev görmektedir [12].

Çok farklı değer türlerinin mevcut olması ve bunlar arasındaki etkileşimin çok karmaşık olmasından ötürü bu durumla başa çıkmada daha etkili bir yol, farklı miras değer tiplerinin açık, tarafsız ve üzerinde anlaşılacak bir şekilde nitelendirilmesiyle başlamalıdır. Koruma planlaması ve yönetiminde farklı miras değerlerinin değerlendirilmesi ve bütünleştirilmesi sağlamak için değerler kavramının en azından geçici olarak parçalanması ve bir tipoloji içinde tanımlanması gereklidir. Bir miras değerleri tipolojisi, farklı miras koruma durumlarında yararlanılarak farklı bir tipolojinin elde edilebileceği ortak bir başlangıç noktası, etkili bir rehber olacaktır [7].

Farklı koruma teorisyenleri ve kurumlar tarafından hazırlanmış miras değer tipolojileri, aynı pastayı tarif etmekle birlikte zarif bir şekilde farklı biçimlerde bölünmesiyle oluşturulmuştur. Tipolojiler, dolaylı olarak bazı değer türlerini önemsemezken diğerlerini yüceltir ya da belirli değerlerin gelişimleri arasındaki çatışmaları diğerleri pahasına ön plana alır. Örneğin Burra Tüzüğü'nde, ekonomik değerlere ikincil bir önem verilmiştir çünkü bunların kültürel ve tarihi değerlerden kaynaklandığı kabul edilmiştir. Riegl'in tipoloji önerisi sanat tarihi, Frey'inki ise ekonomi alanı bakış açısı ön plandadır [7].

Değer analiz süreçlerinin çok göreceli olması nedeniyle, farklı uzmanlar farklı değer kategorileri oluşturmuştur. Farklı sınıflandırma ölçütlerinin anlaşılabilmesi için, bu çalışmada ana yaklaşımları temsil eden kategoriler ele alınmıştır. Farklı uzman veya kurumlar tarafından önerilen sınıflandırmalar (Çizelge 2. 2) kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır:

Riegl (1903), anıtlara atfedilen değerleri *anımsatma* (Erinnerungswerte) ve *güncel değerler* (Gegenwartswerte) olmak üzere iki alt gruba ayırmaktadır:

1. *Anımsatma Değerleri*: (a) *Eskilik değeri*: Yaşlanma ve zamanın somut izlerini yansıtmak (b) *Tarihi değeri*: İnsan etkinliğinin gelişiminde belirli bir aşamayı temsil etme (c) *Amaçlanmış anımsatma değeri*: Belirli bir olay veya kişiyi anımsatması için bilinçli olarak tasarlanmış olma.
2. *Güncel Değerler*: (a) *Kullanım değeri*: Bir işleve sahip olma (b) *Sanat değeri*: Sanatsal niteliklere sahip olma (b1) *Yenilik değeri*: Bitmiş ve yeni olma durumu (b2) *Görece sanat değeri*: Düşünce, şekil, renk açısından özel ve ayırt edici olma [23].

Riegl, tarihi ve artistik nesnelerin değerli olmasının sebeplerini araştırmıştır. Koruma nesnelerinin tanımlanmasında anıt (monument) terimini kullanan Riegl'e göre anıt, artistik ve tarihi değer taşıyan tüm nesnelerdir. Anıtlar, gerçekte modern özneler-biz onlara değerler atfettiğimiz için anıttır [11].

Kiesow (1982), kültürel mirasın değerlerini, *sanat tarihi değeri*; *şehircilik yönünden değeri*, *tarihi değeri* ve *teknik değeri* olmak üzere dört ana başlık altında toplamıştır.

1. *Sanat tarihi değeri*: Üstün sanat değeri taşımak; üslup gelişimi, tipolojik gelişim açısından önemli olmak; ünlü bir sanatçı, mimarla ilişkili olmak; bir sanat üslubunun temsilcisi olmak.
2. *Şehircilik yönünden değeri*: Peyzaj ve kent görünümü açısından önemli olmak; bulunduğu yerin simgesi olarak kabul edilmek; tarihi çevrenin bir parçası olmak.
3. *Tarihi değeri*: Tarihi bir olay, kişi veya gelişme ile ilişkili olmak, yerel söylencelere göre anı değeri taşımak.
4. *Teknik değeri*: Yapım sistemi, malzeme ve işçilik açısından nitelikli olmak, özgün tasarım özellikleri korumuş olmak [32].

Lipe (1984)'in değer tipolojisine göre değerler; 1. *Ekonomik değeri*: parasal yarar 2. *Estetik değeri*: güzellik ve sanatın takdiri, 3. *Çağırışım-sembolik değeri*: geçmişle kurulan somut bağ ve 4. *Bilgisel değeri*: bilgi ve veri sağlama olmak üzere dört kısma ayrılmıştır [7].

Fielden and Jokilehto (1993), kültür mirası ile ilişkili değerleri, kültürel ve çağdaş sosyo-ekonomik değerler olmak üzere iki gruba ayırmıştır.

1. *Kültürel değerler*: (a) *Kimlik değeri*: Toplumun belirli nesne ya da alanlara olan duygusal bağlarıyla ilişkilidir. (b) *Göreceli artistik veya teknik değeri*: Eleştirel ve bilimsel tarihsel değerlendirme ve miras kaynağının tasarımının değerlendirmesine ve işlevsel, strüktürel ve teknik konseptinin ve işçiliğinin önemine dayanmaktadır. (c) *Enderlik değeri*: Miras kaynağının aynı tip, tarz, mimar, dönem ve bölge yapılarıyla ilişkili olup mirasın enderliğini, temsiliyetini ve eşsizliğini tanımlamaktadır.
2. *Çağdaş sosyo-ekonomik değerler*: (a) *Kullanım değeri*: Bir yapı ya da alanın özgün işlevin devamı ya da uygun bir işlev verilmesiyle ilişkilidir. (b) *Sosyal değeri*: Geleneksel sosyal faaliyetler ve günümüz kullanımı ile ilişkilidir. Toplumdaki güncel sosyal etkileşimi içermekte ve sosyal ve kültürel kimliğin inşasında rol oynamaktadır. (c) *Ekonomik değeri*: Miras kaynağı ya da koruma eyleminin oluşturduğu bir değer olarak anlaşılabilir. (d) *Eğitim değeri*: Kültürel turizm için potansiyel barındırmakta ve tarihi kaynakların günlük yaşamla bütünleşmesinin

bir yolu olarak teşvik ettiği kültür ve tarih bilincini kapsamaktadır. (e) *Politik değer*: Bölge ya da ulusun tarihindeki önemli olaylarla ilişkilidir. Kültür mirasının günümüzdeki önemi, güncel politik önceliklerle örtüştüğü derecede bu olaylardan etkilenebilir [33].

Frey (1997): Kültürel mirasının sahip olduğu ekonomik değerlerin değerlendirmesine ilişkin çalışmalar yürüten Frey'in kültürel miras değerleri sınıflaması, 1. *parasal* (monetary), 2. *seçenek* (option), 3. *var olma* (existence), 4. *vasiyet* (bequest), 5. *prestij* (prestige) ve 6. *eğitim* (educational) değerleri şeklindedir [34].

Burra Tüzüğü (1999) değerleri estetik, tarihi, bilimsel ve sosyal olmak üzere dört ana başlık altında toplamıştır:

1. *Estetik değer*: Saptanabilecek (saptanması gerekli) ölçütler için duyuşsal algı boyutlarını içermektedir. Bu ölçüt, dokunun malzemesinin, renginin, ölçeğinin ve biçiminin değerlendirmesini; yer ve kullanımı ile ilişkili ses ve kokuları içerebilmektedir.
2. *Tarihi değer*: Bu değer estetik, bilimsel ve sosyal tarihi kapsadığından, büyük ölçüde tüm değerlere vurgu yapmaktadır. Bir yer tarihi değere sahip olabilir çünkü bir tarihi figür, olay, durum veya eylemi etkilemiş ya da bunlar tarafından etkilenmiştir. Önemli bir olayın geçtiği yer olarak da tarihi öneme sahip olabilir.
3. *Bilimsel değer*: Bir yerin bilimsel değeri, içerdiği verilerin önemine, enderliğine, kalitesine ya da temsiliyetine ve yerin hangi derecede başka önemli bilgilere katkı yapabileceğine dayanmaktadır.
4. *Sosyal/Manevi değer*: Sosyal değer, bir çoğunluk veya azınlık grup için bir yeri manevi, politik, ulusal ya da kültürel duyarlılık odağı haline getiren niteliklerini içine almaktadır [28].

Mason (2002), kültürel miras değerlerini sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere iki ana sınıfa ayırmıştır. Kültürel ve ekonomik değerler arasındaki temel farklılık, onların belirtilmesinde kullanılan birbirinden çok farklı kuramsal çerçeve ve metodolojilere dayanmaktadır [7]. Sosyo-kültürel değerler; tarihi, kültürel/sembolik, sosyal, manevi/dinsel, estetik alt başlıklarında incelenmiştir. Ekonomik değerler ise, kullanım

(use) değeri ve kullanılmama (non-use) değer olmak üzere ikiye ayrılmış; kullanılmama değeri ise var olma (existence), seçenek (option) ve miras (bequest) değeri olmak üzere üç alt başlıkta toplanmıştır:

1. *Sosyo-kültürel değerler*: (a) *Tarihi değer*: Tarihi değer çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: mirasın malzemesinin eskiliğinden, onun kişi veya olaylarla olan ilişkisinden, enderlik veya eşsizliğinden, teknolojik özelliklerinden ya da arşivsel/belge potansiyelinden. (b) *Kültürel/sembolik değer*: Bu değerler günümüzde kültürel bağ, yakınlık inşa etmek için kullanılmaktadır ve tarihi, politik, etnik ya da birlikte yaşamın diğer yönleriyle ilişkili olabilmektedir. (c) *Sosyal değer*: Bir mirasın sosyal değerleri, bir alanın kutlamalar, panayır, piknik ya da top oyunları gibi sosyal aktiviteler için kullanımını içerebilmektedir. Sosyal değer, ayrıca mekân aidiyeti açısından da miras değeri içermektedir. (d) *Manevi/dinsel değer*: Miras alanları bazen dini ya da diğer kutsal anlamlarla ilişkilendirilmektedir. (e) *Estetik değer*: Çoğunlukla estetik mirasın görsel niteliklerine atıf yapmaktadır.
2. *Ekonomik değerler*: (a) *Kullanım değeri*: Maddi mirasın kullanım değerleri ile mevcut piyasalarda ederi olan ve ticareti yapılabilir ürün ve hizmetlere atıfta bulunmaktadır. (b) *Kullanılmama değeri*: Sosyokültürel değerler olarak tanımlanan niteliklerin pek çoğu aynı zamanda kullanılmama değeridir. Bunlar ekonomik değerler olarak sınıflandırılmalarının nedeni bireylerin onları edinmek ve/veya korumak için kaynak tahsis etmeye istekli olmalarıdır. (b1) *Varoluş değeri*: Bir miras ögesini salt var olduğu için kazandığı değerdir. (b2) *Seçenek değeri*: Birinin gelecek bir zamanda miras hizmetlerinden faydalanabileceği olasılığını koruma isteğine atıfta bulunmaktadır. (b3) *Vasiyet değeri*: Bir miras varlığının gelecek nesillere miras bırakılması isteğinden ileri gelmektedir [7].

Feilden (2003), kültürel değerleri duygusal (emotional), kültürel (cultural) ve kullanım (use) değerleri olmak üzere üç ana başlıkta toplamıştır:

1. *Duygusal değerler*: (a) *Merak (wonder) değeri*, (b) *kimlik değeri*, (c) *süreklilik değeri*, (d) *saygı ve hürmet (respect and veneration) değeri*, (e) *sembolik ve manevi değer*.

2. *Kültürel değerler:* (a) *Belgesel değer*, (b) *tarihi değer*, (c) *arkeolojik ve eskilik değeri*, (d) *estetik ve mimari değer*, (e) *kent peyzaj değeri*, (f) *peyzaj ve ekolojik değer*, (g) *teknolojik ve bilimsel değer*.
3. *Kullanım değerleri:* (a) *İşlevsel değer*, (b) *ekonomik değer*, (c) *sosyal değer*, (e) *eğitim değeri*, (f) *politik değer* [35].

David Throsby (2006), kültürel değerleri boyutlarının daha iyi değerlendirmek için bileşenlerine ayırmayı önermektedir. Kültürel değerlerin bileşenleri arasında, estetik, manevi, sosyal, tarihi, sembolik ve özgünlük değerleri sıralamıştır:

1. *Estetik değer:* Güzellik, uyum.
2. *Manevi değer:* Anlayış, aydınlanma, sezgi
3. *Sosyal değer:* Diğer kişiler ile bağlantı, kimlik duygusu.
4. *Tarihi değer:* Geçmiş ile bağlantı.
5. *Sembolik değer:* Anlamı muhafaza eden ya da aktaran nesne ve alanlar.
6. *Özgünlük değeri:* Bütünlük, eşsizlik [36].

Demos, 2004 yılında Miras Piyango Fonu için hazırlanan “Challenge and Change” başlıklı raporda, değer tipolojilerine ilişkin bir kavramsal model geliştirmişlerdir. Bu kapsamda, kültürel değerleri *içsel değer* (intrinsic), *araçsal değer* (instrumental) ve *kurumsal değer* (institutional) olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Bu değerler, birbiri ile eşit öneme sahiptir [37]. Bu çalışmada, içsel değerlerin halk (public), araçsal değerlerin politikacı ve karar vericiler (politicians and policymakers), kurumsal değerlerin ise profesyoneller için önemli olduğu ifade edilmiştir.

1. *İçsel Değer:* Mirasın entelektüel, duygusal ve manevi olarak kişisel deneyimine dayanmaktadır.
2. *Araçsal Değer:* Mirasın sosyal veya ekonomik bir amaca ulaşmak için kullanılmasına atıf yapmaktadır.
3. *Kurumsal Değer:* Bu değer, kurumların halk için değer üretme amacıyla yapılan çalışmalarında benimsedikleri süreç ve tekniklerle ilişkilidir [37].

Demos tarafından ortaya koyulan bu yaklaşım çerçevesinde, English Heritage’de görev yapan Impey (2006), değerleri içsel, araçsal ve kurumsal olmak üzere 3 ana başlık altında toplamıştır:

1. *İçsel değerler*: Bir yere değişen birleşim ve oranlarda özel önemini veren değerler toplamıdır. (a) *Belge değeri*: İnsanların gerçeğe ulaşmasını sağlar. (b) *Tarihi değer*: İnsanların geçmişle ilişki kurmasını sağlar. (c) *Estetik değer*: İnsanların görsel olarak yerlere tepki göstermelerini sağlar. (d) *Toplumsal değer*: İnsanların yerlerle işbirliği yapmasını sağlar.
2. *Araçsal Değerler*: Araçsal değerler, değer atfedilen yerlerin bir bütün olarak topluma yararlı katkı yapması için imkân vermektedir. (a) *Eğitim değeri*: Öğrenme için bir kaynağı, (b) *Ekonomik değer*: Gelişim için bir değer, (c) *Sosyal değer*: Kaynaşma için bir etki, (d) *Rekreasyonel değer*: eğlence için bir yer.
3. *Kurumsal değerler*: Profesyonel olarak miras alanına dâhil olanların yerler ve onları değiştirmek isteyen insanlar arasında arabulucu rolüne saygı duyulmasıdır. (a) *İlişki kurma*: Tarihi değerleri diğerlerine açıklama, (b) *Dinleme*: İnsanların algılarını işitme, (c) *Bağdaştırma*: Değerler arasında çözümler için müzakere [38].

Yine Demos tarafından önerilen yaklaşımı benimseyen diğer bir değer tipolojisi çalışmasını Mattinson (2006) gerçekleştirmiştir. Kültürel miras değerlerini içsel (intrinsic values) ve araçsal değerler (instrumental values) olarak ikiye ayırmıştır.

1. *İçsel değerler*: (a) *Bilgi değeri*: Kişisel ve toplumsal düzeyde kültürel kimliklerin anlaşılması. (b) *Kimlik değeri*: Kimlik duygusunun ulusal, bölgesel, topluluk ve kişisel düzeyde ortaya konması (c) *Vasiyet değeri*: Mirasın gelecek kuşaklara aktarılması. (d) *Ayırt edicilik değeri* (Distinctiveness value): Bir şeyi özel yapan değer.
2. *Araçsal değerler*: (a) *Ekonomik fayda*: Yenileme ve ekonomik büyüme yararı. (b) *Bir projenin uygulandığı alana sağladığı faydalar*: Güvenli, iyileşmiş, ünlenmiş bir ortam. (c) *Bir projenin etkilediği insanlara sağladığı faydalar*: Kamusal canlılık, karşılıklı anlayış ve yerel gurur. (d) *Bireysel faydalar*: Öğrenme, beceri ve kendine güven [39].

Accenture (2006)'un National Trust ile birlikte değer ölçümü geliştirdiği Kamu Hizmetleri Değer Modeli kapsamında, miras değerlerini içsel ve kullanım olmak üzere iki ana grupta toplamıştır. 1. *İçsel değerler*, estetik nitelik, tarihi ve kültürel öneme vb. atıf yapılmaktadır. Doğası gereği, içsel değerlerin ölçümü zordur. Geleneksel olarak içsel değerler uzmanlar tarafından ölçülmektedir.¹ 2. *Kullanım değeri* grubunun bileşenleri eğitim, ekonomik, toplumsal vb. değerlerdir. Daha fazla maddi fayda sağladığı için kullanım değerinin ölçümü çok daha kolaydır. Ziyaretçi sayısı, kullanıcı tatmini, katılımcı oranları vb. niceliksel ölçüme dayalı göstergeler tarafından bu değer ölçümü yapılabilmektedir [40].

Englih Heritage, 1997 yılında yaptığı kültürel miras sınıflamasında değerleri kültürel, estetik, rekreasyonel, kaynak değeri (resource value) ve ekonomik önem olarak ayırmıştır. 2008 yılında yaptığı değer sınıflamasına göre ise, değerler belge değeri (evidential value), tarihi değer (historical value), estetik değer (aesthetic) ve toplumsal değerler (communal value) üst başlıkları altında toplanmıştır.

1. *Belge Değeri*: Belge değeri, bir yerin insanların geçmiş faaliyetleri hakkında kanıt sunma potansiyelinden kaynaklanmaktadır.
2. *Tarihi Değer*: Tarihi değer, günümüz ile geçmiş insanlar, olaylar ve hayatın boyutları arasında bir yer üzerinden ilişki kurma tarzından kaynaklanmaktadır. Bu değer, (a) *tanımlayıcı* (illustrative) ve (b) *çağırışım* (associational) alt başlıklarına ayrılmıştır.
3. *Estetik Değer*: Estetik değer, insanların bir yerden duysal ve entellektüel anlamda uyarı alma yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Estetik değer, (a) *tasarım* (b) *artistik*, (c) *sanatsız güzellik* (artless beauty) ve (d) *sublime* (sublime) alt başlıklarında incelenmiştir.
4. *Toplumsal Değer*: Toplumsal değer bir yerin, onunla ilişkili olan insanlar ya da kolektif hafıza ve deneyimlerinde yer alan insanlar için anlamından

---

¹ Son dönemde Citizens' Juries içsel değerlerin nasıl tanımlandığına dair görüşleri değiştirmektedir. İçsel değerlerin uzmanlar, yurttaşlar ve yerel topluluklara ait yargıların birleşiminin yansıtılabileceğini savunmaktadır. Bu değer şimdiye kadar yeterince araştırılmamıştır [40].

kaynaklanmaktadır. Bu değer, (a) *anı/sembolik* (b) *sosyal* ve (c) *manevi* alt başlıklarında ele alınmıştır [41].

Türkiye’de kültür miras değerlerinin sınıflandırılmasına ilişkin yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan öne çıkanlar şunlardır:

Madran ve Özgönül (2005)’e göre mirasa atfedilen değerler şunlardır: *Süreklilik değeri, tarihsel değeri, anı değeri, mitolojik değeri, artistik ve teknik değeri, özgünlük değeri, enderlik değeri, teklik değeri, grup değeri, çokluk değeri, homojenlik değeri, ekonomik değeri, işlevsel değeri, geleneksel değeri, eğitim değeri ve belge değeri* [42].

Türkiye Mimari Mirasın Koruma Bildirgesi (2013)’nde tanımlanan koruma değerleri; *özgünlük, bütünlük, tarihsel değeri, belgesel değeri, estetik ve sanatsal değeri, teknik ve teknolojik değeri, enderlik/teklik değeri, grup değeri, kullanım değeri ve folklorik değeri* [43].

Çizelge 2. 2 Bazı uzman ve kurumların miras değerleri sınıflamaları

Riegl (1903)	Kiesow (1982)	Lipe (1984)	Fielden ve Jokilehto (1993)
Anımsatma Değerleri: • Eskilik • Tarihi • Amaçlanmış anımsatma Güncel Değerler: • Kullanım • Sanat • Yenilik • Görece sanat	• Sanat tarihi • Şehircilik yönünden • Tarihi • Teknik	• Ekonomik • Estetik • Çağırışım-sembolik • Bilgisel	Kültürel Değerler: • Kimlik • Göreceli artistik veya teknik • Enderlik Çağdaş Sosyo-ekonomik Değerler: • Ekonomik • Kullanım • Eğitim • Sosyal • Politik
Frey (1997)	Burra Tüzüğü (1999)	Mason (2002)	Feilden (2003)
• Parasal • Seçenek • Var olma • Vasiyet • Prestij • Eğitim	• Estetik • Tarihi • Bilimsel • Sosyal	Sosyo-kültürel Değerler: • Tarihi • Kültürel/Sembolik • Sosyal • Manevi/Dinsel • Estetik Ekonomik Değerler: • Kullanım (Piyasa) • Kullanılmama - Var olma - Seçenek • - Vasiyet	Duygusal Kültürel Kullanım
			Demos (2004) İçsel Değerler Araçsal Değerler Kurumsal Değerler
Throsby (2006)	Imprey (2006)	Mattison (2006)	Accenture (2006)
• Estetik • Manevi • Sosyal • Tarihi • Sembolik Özgünlük	İçsel Değerler: • Kanıt • Tarihi • Estetik • Toplumsal Araçsal Değerler: • Eğitim • Ekonomik • Sosyal • Rekreasyon Kurumsal Değerler: • İlişki kurma • Dinleme • Bağdaştırma	İçsel Değerler: • Bilgi • Kimlik • Vasiyet • Ayırt edicilik Araçsal değerler: • Ekonomik fayda • Bir projenin uygulandığı alana sağladığı faydalar • Bir projenin etkilediği insanlara sağladığı faydalar • Bireysel faydalar	İçsel Değerler Kullanım Değeri
			English Heritage (2008) • Belge • Tarihi • Estetik • Toplumsal

Çalışma kapsamında English Heritage adına görev yapan Edward Impey tarafından önerilen içsel ve araçsal değerler olarak iki sınıfa ayırmak uygun görülmüştür.

2.2 Arkeolojik Miras Değerleri

Arkeoloji, geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarının kültürel ve toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır [44].

Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'ne göre, "maddi mirasın bir parçası olan arkeolojik mirasın, temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilir. İnsan varlığının her türlü izini kapsar ve her türlü insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dâhil olmak üzere her türlü kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içermektedir" [45].

Arkeolojik miras, koruma kuramı ve pratiğinin gelişiminde başlangıçtan günümüze önemli bir rol oynamaktadır. Arkeolojik mirasın korunmasında güncel tartışmalarının anlaşılması için, koruma alanının gelişimi sürecinde bu mirasa atfedilen değerlerin ve değişen değer hiyerarşilerinin gözden geçirilmesi anlamlıdır.

2.2.1 Uluslararası Belgelerde Arkeolojik Miras Değerleri

Koruma düşüncesinin başlangıcından itibaren miras kapsamında değerlendirilen arkeolojik kaynaklar, uluslararası tartışmalara da sıklıkla konu olmaktadır. Bu bağlamda üretilen uluslararası belgeler, arkeolojik mirasa çeşitli değerler atfetmiştir. Bu bölümde söz konusu belgelerin, değerler üzerinden bir okuması yapılmıştır (Çizelge 2. 3).

Modern koruma kuramının ilkeleri ilk olarak 1931 yılında Atina'da yapılan uluslararası toplantıda belirlenmeye başlamıştır. Toplantının sonuç ürünü olan, *Atina Kartası (Carta Del Restauro)*'nın 5. maddesinde, hangi döneme ait olursa olsun artistik ve tarihi değer taşıyan tüm öğelerin korunması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, anıtı oluşturan dönemlerin hiç birinin yok edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Arkeolojik eserlerin restorasyonunda geçerli yöntem anastilosis olarak tanımlanmış (m.3) ve arkeolojik kazı çalışmalarında gün ışığına çıkarılan eserlerin ivedilikle koruma çalışmalarının yapılması tavsiye edilmiştir [32]. Bu belge, tek yapı ölçeğinde katmanlaşma, tarihi ve sanatsal değere vurgu yapmaktadır.

2. Dünya Savaşı'nın ardından, arkeolojik kazıların yürütülmesinde izlenecek yöntemlerin yasal ve yönetsel sınırlarının belirlendiği ilk kapsamlı uluslararası belge 1956 yılında

UNESCO tarafından geliştirilen “Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası Prensipler Hakkında Tavsiye Kararı (*Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations*)” isimli tavsiye kararıdır. Bu belgede, arkeolojik mirasın sorumlu ulusal otoriteler tarafından belirli ortak ilkelere esas alınarak korunması, yerinde (in-situ) koruma ve arkeolojik eserlerin bilimsel ve eğitim değerine dikkat çekilmektedir [46].

1964 yılında yapılan 2. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi’nin sonuç ürünü, referans olma özelliğini sürdüren *Venedik Tüzüğü (Venice Charter)*’dür. Venedik Tüzüğü, tarihi anıt kavramının kapsamını kentsel ve kırsal alanları içine alacak şekilde genişletmiş; mimari bütünlüğe özel olarak vurgu yapılmış, savaş sonrası artan stilistik rekonstrüksiyonlara karşı tarihi özgünlük ve bütünlüğe dikkat çekmiştir. Anıtların, sanat değerleri yanında sahip oldukları tarihi belge değeri ifade edilmiştir (m.3). Onarımın amacı anıtın estetik ve tarihi değerlerini korumaktır (m.9). Tek yapı ölçeğinde farklı katmanların korunmasını işaret eden 11. maddede, "Anıta mal edilmiş farklı dönemleri geçerli katkıları saygı görmelidir" ifadesi yer almaktadır. Aynı maddenin devamında, "...Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı durumlarda, yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik, ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir..." denmektedir [47], [32]. Venedik Tüzüğü’nün 15. maddesi arkeolojik kazılara ilişkindir. Bu maddede, harabelerin korunmasında kullanılacak yöntemlerin anıtın anlaşılmasına ve anlamını bozmadan sunumuna olanak sağlaması gerektiği vurgulanmıştır [47].

1969 yılında Avrupa Konseyi’nin düzenlediği “Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*)” isimli belgede, arkeolojik nesne¹ tanımlaması yapılmış, arkeolojik alanların sınırlarının belirlenmesi ve korunmaları için alınması gereken önlemler, özellikle de

---

¹ Belgede arkeolojik nesne; “Kazı ve bulguların bilimsel verinin temel kaynağı ya da temel kaynaklarından biri olduğu bir dönem ve medeniyete şahitlik eden bütün kalıntılar ve nesneler veya insanoğlunun varlığına dair her türlü izler” olarak tanımlanmıştır [48].

kontROLSÜZ ve kaçak kazıların önlenmesi hususları ele alınmıştır. Bu belgede arkeolojik mirasa, tarihi, kültürel ve bilimsel ve eğitim değeri atfedilmektedir [48].

1972 yılında kültürel ve doğal mirasın bütüncül korunmasına yönelik evrensel düşüncenin gelişiminde önemli bir basamak olarak nitelenebilecek, “*UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi (Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)*” imzalanmıştır. Dünyadaki kültürel ve doğal mirasın bir bölümünün üstün nitelikleri nedeniyle insanlığın mirası olarak korunması gündeme gelmiş ve bu varlıklara üstün evrensel değer atfedilmiştir. Kültürel ve doğal miras tanımlamalarının yapıldığı 1. maddede, üstün evrensel değer, anıtları ve yapı gruplarını tarihi, sanatsal ya da bilimsel bakış açısıyla, alanları ise tarihi, estetik, etnolojik ve antropolojik bakış açısıyla ilişkilendirmektedir [49].

1984 yılında Avrupa Konseyi, kentsel ve kırsal gelişmenin arkeolojik miras üzerindeki olumsuz etkilerini tartışmak üzere arkeolog, plancı ve mimarlardan oluşan uzmanların katıldığı, Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu’nu düzenlemiştir. Bu toplantının sonuç metninde, (*Conclusions of the Colloquy on Archaeology and Planning*) arkeolojik alanların planlama süreçleri ile bütünleşmesi amacıyla arkeoloji ve planlama arasında işbirliği ile eş zamanlı bilimsel araştırma ve disiplinler arası koordinasyon gerekliliği üzerine durulmuştur [50]. Bu kolokyum sonuçları, yerleşim alanlarında bulunan arkeolojik mirasın korunmasını ve halka sunumunu ele alan ilk belgelerdendir. Metnin 4. maddesi, arkeolojik mirasın belge değerinin korunması üzerinde durmaktadır.

Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu’nda alınan kararlara paralel olarak, 1989 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından, *Arkeolojik Mirasın Kentsel ve Kırsal Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R(89)5 Sayılı Tavsiye Kararı (Recommendation No: R(89)5 on Protection and Enhancement of the Archaeological Heritage in Context of Town and Country Planning Operations)* kabul edilmiştir. Bu tavsiye kararında, kentsel ve kırsal alanlarda özellikle konut geliştirme ve büyük bayındırlık projelerinin arkeolojik mirasın korunmasında ortaya çıkardığı sorunlara dikkat çekilmiş; çözüme yönelik ulusal arkeoloji envanterinin hazırlanması, arkeolojik kaynakları kapsayan gelişme projelerini yürütebilecek idari yapıların oluşturulması ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi, gerekli yasal ve yönetsel

önlemlerin alınarak arkeolog, plancı ve girişimciler arasındaki iletişimin arttırılması, bilimsel arkeolojik çalışmalar için gerekli zaman ve kaynağın sağlanması, aktörlerin hak ve görevlerini belirleyen anlaşmaların hazırlanması ve kültürel mirasın korunmasına ilişkin farkındalık oluşturulması hususlarında kapsamlı öneriler sunulmuştur [51]. Arkeolojik mirasın kültürel ve ekonomik gelişim açısından korunmasının önemi ele alınmıştır.

1990 yıllara gelindiğinde, arkeolojik alanların korunması yönetim bağlamında tartışılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni, arkeolojik alanların korunmasında sadece arkeolojik tekniklerin yeterli olmadığı, daha geniş mesleki ve bilimsel becerilere gereksinim olduğu düşüncesinin olgunlaşmasıdır. 1990 tarihinde ICOMOS Genel Kurulunda, Arkeolojik Mirasın Yönetimi ile ilgili bilimsel kurul (ICAHM) tarafından hazırlanan, *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage)* kabul edilmiştir.¹ Bu tüzük, arkeolojik mirasın korunmasında yasal ve ekonomik gereklilikler, envanter oluşturma ve belgeleme, kazı, araştırma, sürekli bakım, koruma, yeniden yapım, sunum, halkın erişimi ve kullanımı, koruma süreçlerinde görev alacak uzmanların yeterlikleri ve uluslararası işbirliği gibi arkeolojik miras yönetiminin değişik yönlerine ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır [45].

Bu tüzüğün giriş bölümünde, arkeolojik mirasın bir bölümünün mimarlık mirası kapsamına girdiği ve bunların Venedik Tüzüğü'nde belirlenen ilkeler doğrultusunda korunması gerektiği; diğer öğelerin yerel halkın yaşayan bir parçasını oluşturduğu ve bu tür yerlerin ve anıtların korunması için yerel katılım süreçlerinin işletilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olan Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (*European Convention on the Protection of Archaeological Heritage*), 1992 yılında revize edilmiştir. Bu sözleşmede, büyük planlama uygulamaları, doğal riskler, gizli ve bilimsel olmayan kazılar ve yetersiz kamu bilinci nedeniyle arkeolojik mirasın ciddi bozulma tehdidi altında olduğu; arkeolojik mirasın korunması gerekliliğinin,

---

¹ Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın çevirisinden yararlanılmıştır [32].

şehir ve kırsal bölge planlama ve kültürel gelişim programlarına yansıtılması vurgulanmaktadır [52].

Sözleşmede, arkeolojik mirasa ilişkin envanterlerin oluşturulması, arkeolojik rezerv alanların oluşturulması, kaçak kazıların engellenmesi, arazi çalışmaları ve kazıların bilimsel yöntemlerle ve yetkili uzman kişilerce yapılması, hasar vermeyen araştırma yöntemlerin kullanılması, korunması ve yönetimi öngörülmeleyen arkeolojik mirasın gün ışığına çıkarılmaması ve açıkta bırakılmaması gibi koruma ölçütleri benimsenmiştir. Arkeolojik mirasın bütünleşik korunmasını konu alan 5. maddede, kalkınma projelerinin çeşitli aşamalarına arkeologların katılımın sağlanarak, arkeolojinin gereksinimleri ile kalkınma planlarının bütünleştirilmesi, arkeolojik alanlarda uygun bilimsel incelemenin yapılması için yeterli süre ve kaynağın ayrılması, mümkün olan durumlarda in-situ koruma konuları ele alınmıştır. Bunun yanında, ziyaretçi yönetimi, arkeolojik mirasın değeri hakkında kamu bilincinin oluşturulması, arkeolojik kaynaklara kamu erişimi, arkeolojik araştırma ve korumanın finansmanı konularının da altı çizilmiştir [52]. Bu sözleşmenin farklı maddelerinde arkeolojik mirasın bilimsel önemi vurgulanmış; kolektif hafıza (anı), tarihi, kültürel ve eğitim değerlerine dikkat çekilmiştir.

ICOMOS Amerika Milli Komitelerinin 1996 yılında “Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetiminde Özgünlük” sempozyumunun sonuç ürünü San Antonio Bildirgesi (*The Declaration of San Antonio*)’dir. Bu bildirmede, Nara Belgesi ve özgünlük kavramı esas alınarak, koruma kavramlarını ve yaklaşımlarını tartışılmaktadır. Bildirgenin “Dinamik ve Durağan Sitlerde Özgünlük” başlıklı 5. maddesinde arkeolojik alanlar, durağan sit olarak tanımlanmaktadır. Bu alanlarda, çeşitli nedenlerden ötürü geleneksel yerleşimciler alanın fiziksel dokusuyla doğrudan bağlarının yitirdiklerinden, alanın anlamını ve değerini algılama ve yorumlama becerileri de zayıflamıştır. “Arkeolojik sitlerin özgünlüğü yenilenemez. Özgünlük bu alanların maddi öğelerinde ve onların ortamına yani, yapı ve nesnelerin kendi aralarında ve fiziki çevreyle olan ilişkilerine bağlıdır. Özgünlük, arkeolojik sitin bağlamı düzgün belgelenmediğinde, daha derindekilere ulaşmak için katmanlar yok edildiğinde veya bütüncül kazılar yürütüldüğünde ve bulgular ayrıntılı ve etraflıca yayınlanmadığında zarar görebilir. Bu nedenlerle, özgün katmanlaşma korunmalı, böylece gelecek nesiller onları bugün mevcut olmayan daha ileri tekniklerle inceleyebilmelidir.” [53]. Özgünlük kavramının etraflıca ele alındığı bu belgede arkeolojik

alanların özgünlüğünün korunması, sahip olunan katmanlaşmanın ve belge değerinin korunmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Avrupa Konseyi, Valetta Toplantısı'nın devamında 1992-2002 yılları arasında Avrupa Arkeoloji Planı'nı (*The European Plan for Archaeology*) uygulamaya koymuştur. Bu süreçte gerçekleşen eylemler ile arkeolojik mirasın değeri ve önemi hakkındaki kamu bilincini artırma amaçlanmaktadır. Bu eylemler şunlardır:

-Avrupa Tunç Çağı Eserlerini temel alarak, arkeolojik eserlerin değeri ve önemi hakkında kamuoyu oluşturmak için düzenlenen kampanya.

-Arkeolojik yapıların, çağdaş işlevlerle kullanımı hakkında Verona Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi.

- Arkeolojik verilere ilişkin standartların oluşturulması,

- Avrupa'da kentsel arkeoloji durum raporunun hazırlanması,

- Avrupa'daki kentsel arkeolojik mirasın korunmasını geliştirmeyi amaçlayan, 2000 yılında "Arkeoloji ve Kent Projesi:" başlığı altında Avrupa İyi Uygulama Kodu'nun yayınlanması .

1992 yılında kabul edilen Valetta Sözleşmesi (Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, revize edilmiş), kültür mirasının geliştirilmesi için hazırlanan programlardan birisi de doğrudan kentsel arkeolojik mirasa ilişkindir. Bu programın sonuç ürünü, farklı Avrupa ülkelerindeki kentsel arkeolojik durumu gösteren bir rapor olmuştur. Bu rapor, 2000 yılında Avrupa Konseyi Kültürel Miras Komitesi tarafından kabul edilen Avrupa İyi Uygulama Kodu: "Arkeoloji ve Kent Projesi" (*European Code of Good Practice: 'Archaeology and the Urban Project'*)'nin oluşmasını sağlamıştır. Avrupa İyi Uygulama Kodu, Avrupa kentsel arkeolojik mirasının, kamu otoriteleri ve planlılar, arkeologlar ve müteahhit ve mimarlar arasındaki işbirliği sağlanması yoluyla korunmasını geliştirmeyi hedeflemektedir. Kentsel planlama ve koruma süreçlerinde yer alan tüm uzmanların görev tanımları ve sorumlulukları kapsamlı bir şekilde ele alınmış; kentsel arkeolojik mirasın korunmasında, özellikle Valetta Sözleşmesi'nde tanımlanan koruma yaklaşım ve ilkeleri benimsenmiştir [54].

Kentsel arkeoloji, tarihsel süreç içerisinde kentin gelişimini ortaya koymanın yanında, kentin gelecekteki biçimlenişinde de rol oynamaktadır. Plancılar çalışmalarında arkeolojiyi de dikkate almalıdır. Planlama ve uygulama süreçlerinde, tüm taraflar kalkınmanın yer altında gömülü bulunan kalıntılar üzerindeki etkisini azaltmak için alınması gerekli tedbirleri (özel tasarım temeller, bodrum katı inşa etmeme vb.) göz önünde bulundurmalıdır. Kazı için güçlü ve açıkça tanımlanmış araştırma temellerinin olmadığı ve bu gibi kazıların tamamen finanse edilmediği durumlarda, bu önlemlerin alınması kazı yapılmasına tercih edilir [54].

Bu belgede, arkeolojik mirasın genel konsepte ve mimari tasarıma katkı sağlayarak gelişime, dolayısıyla geleceğin kentsel peyzajına değer kattığını ifade edilmiştir. Ayrıca, kamu otoritelerinin ve plancıların görev ve sorumlulukları arasında, kentsel arkeolojik mirasın bir bütün olarak toplum için değerinin ortaya konması (yerleşik halk ve ziyaretçiler için) sayılmaktadır [54].

Avrupa Komisyonu 5. Çerçeve Programı, “Çevre ve Sürdürülebilir Gelişim” kapsamında 2003-2005 yılları arasında “Ulaşılabilirlik Projeleri: Toprak Altındaki Kentsel Arkeolojik Kalıntıların Sürdürülebilir Korunması ve Geliştirilmesi” - (*APPEAR: Accessibility Projects-Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains*) proje gerçekleştirmiştir. Bu proje, kentin sürdürülebilir gelişimi çerçevesinde çok sayıda insanın kentsel arkeolojik mirasa ulaşmasını sağlamak için bu mirasın korunması, bütünleştirilmesi, geliştirilmesi ve kullanımını amaçlayan tüm eylemlere ilişkindir.

Bu proje dâhilinde geliştirilmiş olan APPEAR metodu, kentsel arkeolojik alanların geliştirme projelerinin özel gereksinimleri için uyarlanmış stratejik yönetime dayanmaktadır. Genel amaç, her aşamada etkilenebilecek tüm aktör ve konuları dikkate alarak ve süreç için etkili bir yönetim sağlayarak tüm bu dahil olanlara yardım etmektir. Sürece dâhil olanlar, politikacılar ve kamu yöneticileri, ekonomistler, uzmanlar ve kent toplulukları olmak üzere dört sınıfta toplanmıştır [55].

APPEAR metodu, öngörü yeteneğini geliştirerek belirsizlikleri azaltmak, amaçlara ulaşmak için uygulama yöntemlerinin etkinliğini geliştirerek karmaşayı azaltmak, farklı bakış açılarının bir noktada birleşmesini teşvik ederek farklılığı azaltmak ve planlanan işlerin yürütülmesinde aktörleri dâhil etmek amacıyla tasarlanmıştır [55].

Metot 6 aşamadan oluşmaktadır: değerlendirme, fizibilite çalışmaları, proje seçeneklerinin tanımlanması, proje tasarımının formüle edilmesi, yürütme ve yönetim planının uygulanması. Her aşama 3 ana bileşen tarafından nitelenmektedir: paydaşların karşı karşıya oldukları bağlamı nasıl anladıkları, ulaşılması hedeflenen amaçların tanımlanması ve bu amaçlara ulaştıracak yöntemin belirlenmesi [56].

Appear Projesi, kentsel arkeolojinin bölgede yaşayan insanların kendi geçmişlerini öğrenmelerine ve kentsel ekonomiyi canlandırmaya katkı sunduğu; kentin deneyimlenecek alanlarının zenginleşmesi açısından turistleri ve kalıntılarla doğrudan ilişki kurma bakımından öğrencileri besleyen bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır [57].

İngiltere’de önemli planlama ve uygulama belgeleri olarak geliştirilen “Planlama Politika Rehberi Not 16: Arkeoloji ve Planlama (Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning-PPG 16)” 1990 yılından 2010 yılına kadar uygulanmıştır. Bu belgenin “Arkeolojinin Önemi” başlığı altında, arkeolojik mirasın belge değeri, yeri doldurulamaz-yenilenemez nitelikleri, ulusal kimlik değeri ve eğitim değerinden söz edilmiştir [58].

Çizelge 2. 3 Arkeolojik mirasa ilişkin uluslararası belgeler

TARİH	AKTÖR	BELGE ADI	DEĞER
1931	İtalya	Carta Del Restauro	Sanatsal değer Tarihi değer Katmanlaşma değeri (tek yapı)
1956	UNESCO	Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası Prensipler Hakkında Tavsiye Kararı	Bilimsel değer Eğitim değeri
1964	ICOMOS	Venedik Tüzüğü	Tarihi değer Tarihi belge değeri Estetik değer Arkeolojik değer
1969	AVRUPA KONSEYİ	Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi	Tarihi değer Kültürel değer Bilimsel değer Eğitim değeri
1972	UNESCO	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi	Üstün Evrensel Değer (tarihi, sanatsal, bilimsel, estetik, etnografik ve antropolojik)
1984	AVRUPA KONSEYİ	Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu	Belge değeri
1989	AVRUPA KONSEYİ	Arkeolojik Mirasın Kentsel ve Kırsal Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R(89)5 Sayılı Tavsiye Kararı	Kültürel Değer Ekonomik Değer
1990	ICOMOS	<i>Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü</i>	Evrensel değer Bilimsel değer
1992	AVRUPA KONSEYİ	Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi Revize	Bilimsel Tarihi Kültürel Kolektif Hafıza (Anı) Eğitim
1996	ICOMOS	San Antonio Bildirgesi	Özgünlük Katmanlaşma değeri Belge değeri
1994-2010	İngiltere	Planlama Politika Rehberi Not 16: Arkeoloji ve Planlama	Belge değeri Yeri doldurulamaz-yenilenemez nitelikleri Ulusal kimlik değeri Eğitim değeri

Arkeolojik mirasa ilişkin uluslararası tüzük, anlaşma ve tavsiye kararları, bu mirasın korunmasında temel yaklaşım ve ilkeleri belirlemektedir. Bu belgelerin değerler bağlamında incelenmesi sonucunda; arkeolojik mirasa atfedilen değerlerden öne çıkanlar şunlardır: Bilimsel değer, belge değeri, eğitim değeri, tarihi değer, kültürel değer ile kolektif hafıza ve kimlik değeri.

2.2.2 Ulusal Yasal Düzenlemelerde Arkeolojik Miras Değerleri

Osmanlı döneminde kültürel varlıklara ilişkin ulusal koruma politikalarının gelişimi, ilk olarak arkeolojik eserlere ilişkin yapılan yasal düzenlemeler ile başlamıştır. Bu düzenlemelerin varlığı, Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaları da etkilemiştir. Arkeolojik mirasa ilişkin önemli yasal düzenleme ve kurumların oluşma tarihleri esas alınarak mevzuatın gelişimi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, bu dönemlerde oluşturulan yasal düzenlemelerde arkeolojik mirasa atfedilen değerler irdelenecektir (Çizelge 2. 4).

19. yüzyılda Osmanlı topraklarından çıkarılan çok sayıda arkeolojik eser, yurtdışına götürülerek Avrupa müzelerinin koleksiyonlarında yer almıştır. Osmanlının kendi topraklarında bulunan arkeolojik eserleri yurt içinde koruma düşüncesi, Tanzimat sonrasında bu eserlere olan ilginin artmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. Dönemin entellektüelleri, arkeolojik eserlerin yabancı kazı ekiplerince hiçbir yasal engelle takılmadan yurt dışına çıkarılmasını eleştirmişlerdir [59]. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arkeolojik kazılara ve arkeolojik eserlerin korunmasına odaklanan yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

İlk yasal düzenleme, 1869 tarihli Birinci Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir.¹ Bir giriş kısmı ve 7 maddeden oluşan bu düzenlemenin giriş bölümünde; "Antikaların tarihi önemi vardır ve her devlet bunları müzede sakladığı için, Osmanlı Devleti'nin de bu eserleri İstanbul'daki müzeye koyması lazımdır" hususu yer almaktadır. Bu nizamnamede arkeolojik eserlere tarihi değer atfedilmiştir. Birinci Asar-ı Atika Nizamnamesi ile Osmanlı topraklarında eski eser aramak isteyenlerin Maarif Nezareti'nden izin alması şart koşulmuş; eski eserlerin yurt dışına çıkışını yasaklamış; arazisinde eski eser bulan kişinin o eserin sahibi olarak tanımlanmış ve eski eser aramak için verilen izinlerin sadece yeraltında bulunan eserler için geçerli olduğu, yer üstünde bulunan eserlerden parça alınması yasak olduğu hükme bağlanmıştır [60]. 1874 yılında yayınlanan İkinci Asar-ı Atika Nizamnamesi², 36 maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnamede ilk kez eski eser

---

¹ 1 Şubat 1284/13 Kasım 1869

² 24 Mart 1290/20 Safer 1291/7 Nisan 1874

tanımı ve sınıflaması yapılmıştır. Birinci maddede eski eser, “Ezminei kadimeden kalan her nevi eşyayı masnua asarı atikadandır” şeklinde tanımlanmıştır (AAN, 1874: m.1). Bu tanımlamada “eşya”nın “eskilik değeri” ölçüt olarak belirlenmiştir. Eski zamanlar ile kast edilen ise Türk-İslam öncesi kültürleri olup nizamnamenin kapsamını arkeolojik eserler oluşturmaktadır. Nizamnamenin 2. maddesinde eski eserler, “eski paralar” ve “diğer taşınır ve taşınmaz eşyalar” olarak iki grupta toplanmıştır. Bu nizamname ile taşınmaz eserler de eski eser kapsamına dâhil edilmiştir [60]. Diğer maddelerde arkeolojik kazılar, definecilik ve kazılarda elde edilen eserlerin paylaşımı konuları ele alınmıştır. Arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılan buluntuların üç eşit parçaya bölünerek devlet, kazı kurulu ve arazi sahibi arasında paylaşılması hükmü vardı.

1881 yılında Müze-i Humayun müdürlüğüne Osman Hamdi Bey getirmiştir. Müzecilik faaliyetleri yanı sıra eski eserlerin korunmasını sağlayacak yasal düzenlemelere imza atmıştır. Bunlardan ilki 1884 yılında yürürlüğe giren Üçüncü Asar-ı Atika Nizamnamesi’dir.¹ Nizamnamenin ilk maddesinde eski eser tanımı yapılmıştır. Eski eser, “...kıt’at ahali kadimesinden terk etmiş oldukları asarın cümlesi...” yani o gün yaşamayan kültürlerin ürünleri olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama doğrudan arkeolojik eserlere atıf yapmaktadır. Bu genel tanımın ardından eski eser kapsamına giren taşınır ve taşınmazların isimleri sıralanmıştır. Nizamnamenin 3. maddesinde de “...Memaliki Osmaniyede mevcut ve mekşuf ve bundan böyle hafriyat ile zahire çıkarılacak ve deniz ve gölde...zuhur edecek...” ifadeleri ile eski eser tanımının mekan boyutu belirlenmiştir [60]. Yeni nizamnamede arkeolojik kazılarda elde edilen tüm buluntuların devlete ait olma esası getirilmiştir. Nizamnamenin 8. maddesinde kazılarda çıkarılan eski eserlerin yurt dışına çıkarılamayacağı hükmü yer almaktadır. Nizamname, 4. maddesinde topraklarından eski eser çıkan arazi sahiplerine bunları yıkıp kaldırma hakkı tanımamaktadır. Ayrıca, 5. maddede “...asar-ı atikayı ve ebniye ve turuk-u kadime asarını, kale duvarlarını, burçları, hamam ve mezarları...bozmak, parçalamak, yakınında kireç ocağı açmak, içinde her türlü inşaat yapmak, yıkılmış taşları başka yerlerde

---

¹23 Rebiüllahır 1301/21 Şubat 1884

kullanmak, bu harabeleri konut, depo, ahır vb. amaçla kullanmak yasaktır” denilerek eski eserlerin tahribatına neden olabilecek faaliyetler sıralanarak yasaklanmıştır [60].

Asar-ı Atika Nizamnameleri'nin sonuncusu olan dördüncü nizamname Osman Hamdi Bey tarafından 1906 yılında hazırlanmıştır. ¹ Bu nizamname 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Altı bölüm ve 35 maddeden oluşan nizamnamenin ikinci bölümü eski eser tanımını içermektedir. Nizamnamenin 4. maddesinde kamu veya özel mülkiyette bulunan arazi ve yapıda varlığı bilinen ya da daha sonra ortaya çıkacak olan eski eserlerin devlet malı olduğu hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu maddede İslam dönemine ait taşınır ve taşınmaz eserler de eski eser kapsamına dâhil edilmiştir. Nizamnamenin 5. maddesinde, “Hükümeti Osmaniye topraklarında bulunan eski milletlere ait güzel sanatlar, ilim, edebiyat, halk sanatı ve din ile ilgili istisnasız bütün muzaheret ve her türlü eşya eski eser” olarak tanımlanmıştır [60]. Önceki nizamnamelerdeki eski eser tanımlarına benzer bir şekilde, bu tanımda da eski eser olarak nitelemenin esas ölçütü eskiliktir. Diğer tanımlardan farklı olarak bu nizamnamede eski eserin güzel sanatlar (estetik), ilim (bilimsel), edebiyat (edebi, kültürel), halk sanatı (etnografik) ve din (kültürel) ile ilgili olması ölçütü de getirilmiştir. Bu maddenin ikinci kısmında eski eser kapsamında değerlendirilen taşınır ve taşınmaz isimleri sıralanmıştır. Nizamnamenin beşinci bölümü arkeolojik kazılara ilişkindir. Bu bölümde, 13. maddede kazı izni vermeyen arazi sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılması hükme bağlanmıştır. Altıncı bölümün 27. maddesinde ise eski eserleri yurt dışına çıkarma yasağı ele alınmıştır.

Osmanlı döneminde arkeolojik eserleri koruma çabaları, Dördüncü Asar-ı Atika Nizamnamesi (1906) ile Cumhuriyet dönemine aktarılmıştır. Türkiye ulusunun inşa edildiği ilk dönemde öne çıkan ve Osmanlı öncesi Anadolu’da Türk varlığının kökleri ile bağlantı kurmayı amaçlayan ulusal tarih tezi, arkeolojik araştırma ve kazıları araçsallaştırmış ve önem kazandırmıştır [61]. Bu dönemde kurulan Ankara Etnografya Müzesi (1928) ve Türk Tarih Kurumu (1935), Anadolu’daki tarih ve arkeoloji çalışmalarına katkı sağlayan iki önemli kurumdur. Yine bu dönemde arkeoloji alanında genç araştırmacılar eğitim amacıyla yurt dışına gönderilmiştir [60]. 1931 yılında Bakanlar

---

¹ 10 Nisan 1322, 29 Sefer 1324/23 Nisan 1906

Kurulu tarafından Anıtları Koruma Komisyonu kurulmuştur. Sorumluluk alanı tüm ülkeyi kapsayan bu komisyonunun görev programı, yasal düzenlemeler, rölöve, onarım, belgeleme ve yayın olarak tanımlanmıştır. Komisyonun 1933 yılında başlattığı çalışmalar, Cumhuriyet'in ilk büyük program etkinliğidir [60].

1951 yılında 5805 sayılı Yasa ile Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. Yüksek kurul, eski eserlerin korunmasına ilişkin temel ilkeleri belirleyen merkezi bir kurumdur. 1956 yılına kadar alınan kararlar tek yapı ölçeğinde koruma ile ilgiliyken; bu tarihte çıkan İmar Yasası, kurula alan ölçeğinde karar alma yetkisi tanımıştır. Bu yetki, yüksek kurulun sit koruma kavramıyla ilgilenmesini sağlamıştır [42]. Ayrıca, Venedik Tüzüğü (1964) GEEAYK tarafından 24.09.1967 tarih ve 3669 sayılı ilke kararı ile ulusal koruma mevzuatında kabul edilmiştir. Tüzüğün etkisi ile birlikte özellikle kentsel sitlere ilişkin olumlu koruma kararları üretilmiştir [62].

1968 yılında Güneydoğu Anadolu'da Keban Barajı'nın inşası, kurtarma arkeolojisi kavramını gündeme getirmiştir. Barajın inşa sahasında kalan alanlarda bulunan arkeolojik kaynakların belgelenmesi için bölgesel ölçekte bir çalışma yürütülmüştür. Baraj projesinin arkeolojik veriler üzerindeki olumsuz etkisi azaltmaya yönelik bu çalışma, bölgesel ölçekte sistemli belgelemenin ilk örneğini oluşturmuştur.

1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu kabul edilmiştir. Böylece, Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e aktarılan ve Dördüncü Asar-ı Atika Kararnamesi (1906) yürürlükten kalkmıştır. 1710 sayılı yasa ile birlikte ulusal koruma mevzuatına "sit" kavramı girmiştir. Sit, "Homojen oluşları ve özellikleri tarihî, estetik, artistik, bilimsel, ekolojik, etnografik, ebedi veya efsanevi önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken, tabiatın veya tabiatla insanların müşterek eseri olan topografik bölgeler" şeklinde tanımlanmıştır. Sitler, tarihi, arkeolojik ve tabi sit olmak üzere alt türlere ayrılmıştır. Yasada arkeolojik sit, "antik bir yerleşmenin veya eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu yer veya su altında bilinen veya meydana çıkarılan yerler" olarak tanımlanmıştır [63]. Arkeolojik sit tanımlaması zamansal ve mekânsal boyutlarıyla tanımlanmış ve tanımda eskilik değeri öne çıkarılmıştır.

1710 sayılı Eski Eserler Yasası'nın 32-45 arasındaki maddeleri arkeolojik kazılara ilişkindir. Yasadaki arkeolojik kazılara ilişkin düzenlemeler, Dördüncü Asar-ı Atika Nizamnamesi ile

benzerlik göstermektedir. Yasanın 39. maddesine göre kazı izni alanlar, arkeolojik kazı ve araştırmaların yapılacağı alanlarda, arazi sahiplerinin zararlarını tazmin ile yükümlü tutulmuş; gerekli durumlarda kamulaştırma yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Bu yasa ile birlikte GEEAYK'na tescil ve onarım kararları alma yetkisi yanında, imar planları yapımında GEEAYK görüşünün alınması zorunluluğu ve bu planların korumayı sağlamak için değiştirilebileceği hükmü getirilmiştir [42].

1980'ler sonrasında kültürel, arkeolojik ve doğal çevrelerin koruma pratiklerinde önemli bir döneme girilmiştir. Günümüzde yürürlükte olan koruma yasalarının çoğu bu dönemde hazırlanmıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin kabul ettiği uluslararası sözleşmelerin sayısının artmasıdır. UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi, Avrupa Mimarlık Mirasının Korunması Sözleşmesi ve Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi vb. uluslararası sözleşmelere taraf olan Türkiye, 1982 Anayasası'nın 90. maddesi gereği bunları ulusal mevzuatının bir parçası olarak kabul etmektedir [64].

1983 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte korumanın kapsamı genişlemiş; eski eser kavramı yerini kültür ve tabiat varlığına bırakmıştır. 2863 sayılı yasanın 3. maddesi kültür varlığı, tabiat varlığı ve sit tanımları verilmiştir. Yasada sit; "tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar" olarak tanımlanmıştır [65]. Yasa kapsamında sit türlerine yer verilmemiş; arkeolojik sit tanımı yapılmamıştır. 2863 sayılı yasanın dördüncü bölümü araştırma, kazı, sondaj ve define arama hakkındadır. Bu bölümde araştırma, kazı ve sondaj izinleri, kazıdan çıkan eserlerin müzelere nakli, zarar vermede tazminat yükümlülüğü ve kamulaştırma, yayım hakkı, koruma ve çevre düzenlemesi, define arama vb. konularla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

2863 sayılı yasada 1987 yılında 3386 sayılı yasa ile bazı ilave değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, kültür ve tabiat varlıklarına ilişkin hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma Bölge Kurulları kurulmuştur. Yüksek Kurulun görevleri arasında korunması

gerekli kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve restorasyonu ile ilgili işlerde uygulanacak ilkeleri belirlemek, koruma bölge kurulları arasında koordinasyonu sağlamak ve uygulamadan doğan genel sorunları değerlendirerek görüş vermek yer almaktadır (m.51). Arkeolojik sitlere ilişkin 05.11.1999 tarih ve 658 sayılı “Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları” başlıklı ilke kararı Yüksek Kurul tarafından alınmıştır. Bu ilke kararında arkeolojik sit, “İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar” olarak tanımlanmıştır [66]. Arkeolojik sitler, “önem ve özelliklerine” göre 1, 2 ve 3. derece arkeolojik sit olarak derecelendirilmiştir. 1. derece arkeolojik sitler korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlardır. İlke kararına göre, bu alanlarda kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmez, imar planlarında aynen korunacak sit alanlarıdır ve bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamaz.¹ Arkeolojik alanlara ilişkin bir diğer ilke kararı 15.04.2005 tarih ve 702 sayılı “Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları” başlığını taşımaktadır. İlke kararında kentsel arkeolojik sit alanı, “3386 ve 5226 sayılı Kanunlarla değişik 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar” şeklinde tanımlanmıştır [4]. Bu tanımda vurgulanan nokta, arkeolojik alan ile korunması gerekli kentsel dokunun oluşturduğu bütünlüktür.

2004 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda, 5226 sayılı Yasa ile bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir, Arkeolojik alanlar ile ilgili değişiklikler, ören yeri tanımının yapılması, iki yeni planlama aracı olan çevre düzenleme projesi ve yönetim planı yasaya dâhil edilmesidir. Yasaya göre ören yeri, “tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş,

---

¹ “2. Derece Arkeolojik Sit: Korunması gereken, ancak koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenecek, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır. Bu alanlarda, yeni yapılaşmaya izin verilmez. 3. Derece Arkeolojik Sit: Koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlardır” [4].

insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlar”dır [67]. Ören yerinin nitelikleri arasında eskilik, homojen olma, tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik değerler sayılmıştır.

Osmanlı döneminde arkeolojik eserleri koruma çabalarıyla başlayan koruma faaliyetleri kapsamı genişleyerek günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte, arkeolojik mirasın korunması tüm uzmanların üzerinde uzlaştığı bir husustur. Bu bağlamda, arkeolojik mirasın korunması için dönemin sosyo-kültürel ihtiyacına cevap verecek nitelikte yasal düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminde Asar-ı Atika Nizamnameleri ile yapılan yasal düzenlemelerin odağında arkeolojik eserler bulunmaktaydı. 1. Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin kapsamında taşınır eserler vardır ve “antikaların” tarihi değerine vurgu yapılmıştır. 2. Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin eski eser tanımında “eskilik” ölçütü olarak belirlenerek eski eserler taşınır ve taşınmaz olarak sınıflandırılmıştır. Benzer bir şekilde, 3. Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin eski eser tanımında arkeolojik eserlere doğrudan atıf yapılmış ve eskilik niteliğinden bahsedilmiştir. Arkeolojik eserler yanında İslam dönemi eserlerini koruma nesnesi yapan 4. Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin eski eser tanımında ise, eskilik ölçütü yanında estetik, bilimsel, kültürel değerleri konu edilmiştir.

1973 yılında yürürlüğe giren ve Cumhuriyet döneminin doğrudan ilk yasası olan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu kanunla birlikte taşınır ve taşınmaz eski eser tanımları açık bir şekilde yapılmış; sit kavramı ve sit türleri ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Yasanın sit tanımında, homojenlik, tarihi, estetik, artistik, bilimsel ekolojik, etnografik ve efsanevi değer ölçütü olarak belirlenmiştir. Arkeolojik sit tanımında ise eskilik tek ölçüttür. Yasada tanımlanan sit kavramıyla korumanın ölçeği belirlenmiş; önceki yasal düzenlemelerdeki muğlaklıklar giderilmiştir.

1983 yılında uygulamaya konan ve çeşitli düzeltmelerle hala yürürlükte bulunan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, koruma alanının hukuksal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu Yasa’da sit tanımı, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlere atıf yapmaktadır. Yasa ile ilişkili olarak belirlenen sit türleri içerisinde arkeolojik ve kentsel arkeolojik sitler yer almaktadır. İlke kararları kapsamında tanımlanan arkeolojik sitin eskilik, sosyal, kültürel ve ekonomik niteliklerine atıf yapılırken; kentsel arkeolojik sitin bütünlük özelliğine dikkat çekilmiştir. 2004 yılında Yasa’da yapılan değişiklik sonucu

getirilen ve kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlar olarak tanımlanan ören yerine, homojenlik, tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal değer ve teknik değerler atfedilmiştir.

Koruma alanının tarihsel gelişimi içinde taşınabilir arkeolojik eserden başlayan arkeolojik mirasın koruma nesnesi, günümüzde arkeolojik peyzajlar ölçeğine ulaşmıştır. Bu bağlamda arkeolojik nesnenin kapsamı genişledikçe, ona atfedilen değerler sisteminin içeriği de artmaktadır.

Çizelge 2. 4 Arkeolojik mirasa ilişkin ulusal yasal düzenlemeler

DÖNEM		Yasal Düzenleme	Tanımlar	Sınıflama	Değerler
OSMANLI	1869-1873	1. Asar-ı Atika Nizamnamesi (1869)	“Antikaların tarihi önemi vardır ve her devlet bunları müzede sakladığı için, Osmanlı Devleti’nin de bu eserleri İstanbul’daki müzeye koyması lazımdır”.	-	Tarihi değer
	1874-1883	2. Asar-ı Atika Nizamnamesi (1869)	Eski Eser: Ezminei kadimeden kalan her nevi eşyayı masnua.	-Eski paralar -Diğer taşınır ve taşınmaz eşyalar	Eskilik değeri
	1884-1905	3. Asar-ı Atika Nizamnamesi (1869)	Eski Eser: Kıt’at ahali kadimesinin terk etmiş oldukları eserin cümlesi.	-Taşınır -Taşınmaz	Eskilik değeri
	1906-1973	4. Asar-ı Atika Nizamnamesi (1869)	Eski Eser: Hükümeti Osmaniye topraklarında bulunan eski milletlere ait güzel sanatlar, ilim, edebiyat, halk sanatı ve din ile ilgili istisnasız bütün muzaheret ve her türlü eşya.	-Taşınır -Taşınmaz	Eskilik değeri Estetik değer Bilimsel değer Kültürel değer
CUMHURİYET	1973-1983	1710 sayılı Eski Eserler Kanunu	Sit: Homojen oluşları ve özellikleri tarihî, estetik, artistik, bilimsel, ekolojik, etnografik, ebedi veya efsanevi önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken, tabiatın veya tabiatla insanların müşterek eseri olan topoğrafik bölgeler	-Tarihi sit -Arkeolojik sit -Doğal sit	Homojenlik değeri Tarihi değer Estetik değer Artistik değer Bilimsel değer Ekolojik değer Etnografik değer Efsanevi değer
			Arkeolojik Sit: Antik bir yerleşmenin veya eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu yer veya su altında bilinen veya meydana çıkarılan yerler	-	Eskilik değeri

Çizelge 2. 4 Arkeolojik mirasa ilişkin ulusal yasal düzenlemeler (devamı)

DÖNEM	Yasal Düzenleme	Tanımlar	Sınıflama	Değerler
CUMHURİYET	2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	Sit: Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar	-Kentsel sit -Arkeolojik sit -Kentsel arkeolojik sit -Tarihi sit -Doğal sit	Eskilik değeri Kültürel değer Sosyal değer Ekonomik değer
	1983-2004 05.11.1999 tarih ve 658 sayılı ilke kararı “Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları”	Arkeolojik Sit: İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar	-1. derece arkeolojik sit -2. derece arkeolojik sit -3. derece arkeolojik sit	Eskilik değeri Kültürel değer Sosyal değer Ekonomik değer
	15.04.2005 tarih ve 702 sayılı ilke kararı “Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları”	Kentsel Arkeolojik Sit: 3386 ve 5226 sayılı Kanunlarla değişik 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar	-	Bütünlük
	2004-Günü müz 5526 sayılı Yasa ile değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu	Ören Yeri: Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlar	-	Homojenlik değeri Tarihsel değer Arkeolojik değer Sanatsal değer Bilimsel değer Sosyal değer Teknik değer

2.3 Kırsal Mimari Miras Değerleri

Kırsal miras öncesinde, tarımsal üretim faaliyetlerle ve özellikle çamaşırhane, değirmen ya da şapel gibi ikincil kırsal mirasla ilişkili yapılar şeklinde tanımlanmaktaydı. Plancılar bu mirasa daha geniş bir tanımlama getirmişlerdir: Zamanla bir bölgede insan topluluklarının kurduğu belirli ilişkileri yansıtan tüm somut ve somut olmayan öğeleri

içerir hale gelmiştir. Somut bileşenler arasında peyzaj alanları, taşınmaz ve taşınabilir varlıklar yer almaktadır [68].

Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde geleneksel mimari miras, "teknoloji ve iletişim olanaklarının gelişmesiyle hızla çeşitliliğini yitiren dünyada, yöreye özgü malzeme ve tekniklerle, yöresel yapım geleneklerini, yerel kimliği yansıtan geleneksel yapı, yapı grupları ve yerleşmeler" olarak tanımlanmıştır. Kırsal sit tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: "Yerleşim düzeni, yapım tekniği ve tasarımıyla yerelin ürünü olan, tek yapıların, yol, meydan, tarım alanı vb. öğelerle birleşerek oluşturduğu, korunacak değerler taşıyan kırsal alanlardır" [43].

Kırsal miras, özellikle dünya kaynaklarının hızla tükendiği son dönemde sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde sunduğu bilgiyle ilgileri üzerine çekmektedir. Kırsal mimari mirasın korunmasında güncel tartışmalarının anlaşılması için, koruma alanının gelişimi sürecinde bu mirasa atfedilen değerlerin ve değişen değer hiyerarşilerinin gözden geçirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

2.3.1 Uluslararası Belgelerde Kırsal Mimari Miras Değerleri

Kırsal mimarinin kültür varlığı olarak korunması ilk kez 18. yüzyılın sonunda Endüstri Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Bunun nedenleri arasında, sanayileşme ile birlikte kırsal nüfusun kentlerde toplanması ve kullanılan yeni tarım yöntemlerinin yaşam biçimlerinin değişmesi sonucunda geleneksel kırsal çevrenin farklılaşması sayılmaktadır. Kırsal çevredeki bu dönüşüm süreci, kırsal mimarinin korunmasını gündeme taşımıştır. Bununla birlikte bu dönemde oluşmaya başlayan ulus bilinci, geçmiş kırsal kültürlerin ulus kimliğinin inşasında bir dayanak olarak koruma ve sergileme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu bağlamda, 1790'da çiftlik evlerinin "geçmiş kültürün somut verileri" olarak bir parkta toplanması ve sergilenmesi fikri ortaya atılmış; Avrupa ülkelerinde özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geleneksel çiftlik evlerinin taşınarak bir arada sergilendiği çok sayıda açık hava müzesi açılmıştır [2].

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'da geleneksel kırsal yerleşme ve yapılarının, sit ve tek yapı ölçeğinde korunmaya değer bulundukları görülmektedir. Amacı mimari ve tarihi bakımdan önemli yapıları ve tabi güzelliği olan araziye kamu yararına sürekli korumak

olan İngiliz özel kuruluğu National Trust, daha çok kırsal alanlar ve bu çevredeki yerleşme ve özel yapılarla ilgilenmektedir. 1912 yılında tarihi özelliklerini korumuş bir köyün satın alınması için başlattığı girişimler, yirmi yıl sonra gerçekleşmiştir. 1930 yıllarında, Fransa’da tescil edilmiş yapılar arasında katedraller, özel malikâneler ve yapıları, klasik devir, ortaçağ ve Rönesans yapılarının yanında köy evleri de bulunmaktadır [13].

2. Dünya Savaşı sürecinde Avrupa’nın pek çok tarihi yerleşimi yıkıma uğramıştır. Bu yıkımlar arasında tarihi kırsal alanlar ve yapılar da bulunmaktadır. Fransa’da tahrip olan alanlar arasında, bütünüyle tarihi bir yerleşme yeri olarak kabul edilmiş köyler de mevcuttur [13]. 2. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’de Maliye Bakanlığı, tarihi ve mimari açıdan önemli evler konusunda bir rapor hazırlanması için bir komisyon oluşturur. Komite başkanının adıyla anılan “Grower Raporu (The Growers Report)’nda, büyük çiftlikler ve kırsal alanlardaki zengin evlerinin değişen sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürü bakımsızlık nedeniyle tahrip olduklarından bahsetmektedir [13]. 2. Dünya Savaşı’nın neden olduğu bu tahribat, tarihi çevrelerin korunması kavramının gelişiminde belirleyici olmuştur.

1960’lı yıllardan itibaren kırsal mimari mirası odağına alan ya da kültür mirası tanımlamasına dahil eden çok sayıda uluslararası sempozyum düzenlenmiş; tüzük ve anlaşma yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen uluslararası belgelerde, kırsal mimari mirasa atfedilen değerler üzerinden bir okuma yapılmaya çalışılacaktır (Çizelge 2. 5).

1962 yılında UNESCO “*Yerleşmelerin ve Peyzaj Alanlarının Kimliğinin ve Çekiciliğinin Korunması Konferansı (Recommendation Concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites)*” sonucu alınan tavsiye kararının tanımlar kısmında, kültürel ve estetik değerlere sahip doğal, kırsal ve kentsel alanların korunmasını gündeme getirmiştir.

1964 tarihli “*Venedik Tüzüğü (The Venice Charter)*”nın 1. maddesi, tarihi anıt kavramının mimari eserlerin yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın izlerini taşıyan kentsel ve kırsal yerleşmeleri kapsadığını belirtmektedir [47]. Bu tanım, kırsal yerleşmelerin korunmasını sit bütünlüğü içinde değerlendirmesi açısından oldukça

önemlidir. Tüzüğün tanımladığı anıt kavramında, tarihi ve estetik değerlere atıf yapmaktadır.

Avrupa Konseyi'nin 1965 tarihli *"Sitler, Eski Yapılar ile Tarihi ve Artistik Sitlerin Koruma ve Geliştirme Amacıyla Kataloglanmasına İlişkin Ölçüt ve Yöntemler (Palma Recommendation (Recommendation A): The Criteria and Methods of Cataloging Sites, Ancient Buildings and Historical or Artistic Sites for Purposes of Preservation and Enchantment)"* başlıklı Palma Tavsiye Kararı (Tavsiye Kararı A)'nda sit alanlarının kentsel ya da kırsal alanda bulunabileceğine dikkat çekmiştir [69]. Bu kararda da mirasın tarihi ve artistik değerlerine dikkat çekilmiştir.

1975 tarihli *"Amsterdam Bildirgesi (The Declaration of Amsterdam)"*, mimari miras kapsamına tarihsel ve kültürel özelliği olan tüm kırsal alanları da dâhil etmiştir. Korumanın geleneksel karakteri olan kent ve köyler için gerekli olduğu ifade edilmiştir. Ani toplumsal değişikliklere karşı bireylerin kimliklerini bulmalarına olanak tanıyan çevreleri korumak için tarihsel sürekliliği korumak gerektiği üzerinde durulmuştur. Bütünleşik korumanın köyler için de gerekli olduğunun ve uygulama aşamasında, kırsal topluluklardaki mevcut toplumsal ve fiziksel gerçeklerin sürekliliğinin de dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Koruma-kullanım dengesi gözetilerek, gösterilecek koruma çabasının, yalnızca yapıların kültürel değeriyle değil, onların kullanım değeriyle de ölçülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca bu belgede, mimarlık mirasının mimari, estetik ve sanatsal değerlerinden bahsedilmiştir [70].

UNESCO'nun 1976 tarihli *"Tarihi Alanların Çağdaş Rolü ve Korunması, Nairobi Bildirgesi (Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas)"* başlıklı tavsiye kararı tarihi ve mimari (geleneksel de dâhil) alanlar tanımlamasına arkeolojik, mimari, tarih öncesi ve tarihi, estetik veya sosyo-kültürel açıdan bütünlükleri ve değerleri kabul edilmiş yapı grupları, arkeolojik varlıkları içeren açık alanlar, kentsel ve kırsal çevrelerdeki insan yerleşimlerini ve köyleri de dâhil etmektedir. Genel ilkeler bölümünde, tarihi alanlar ve çevrelerine evrensel değer, bütünlük ve özgünlük değerleri atfedilmektedir. Kentsel, bölgesel planlama yanında, kırsal planlamanın da her aşamasına rehberlik edecek uluslararası, ulusal ve yerel koruma politikaların geliştirilmesini vurgulamaktadır. Kırsal alanlarda bozulmaya ve

sosyal ve ekonomik yapıda her türlü değişime neden olan etkenler, kendi doğal çevrelerindeki tarihi kırsal toplulukların bütünlüğünü korumak adına özenli bir şekilde kontrol altına alınmalıdır. Bildirge metninin farklı kısımlarında, tarihi alan ve yapılara atfedilen tarihi değer, mimari değer, kullanım değeri, kültürel önem, estetik değer, eğitim değeri, ekonomik değerler yer almaktadır [71]. Bildirgenin 23. maddesinde farklı dönemlerin özelliklerini içeren tarihi çevrelerde, korumanın tüm bu dönemlerin ürünlerinin göz önüne alarak yürütülmesi önerilmektedir.

1977 yılında düzenlenen "*Bölgesel Kalkınmada Kırsal Mimari (The Granada Appeal: Rural Architecture in Regional Planning)*" başlıklı sempozyumun¹ kararlarını içeren Granada Belgesi'nde kırsal mimari miras, zamanın süzgecinden geçen bilgi birikiminin bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Belgede kırsal mimari miras, agro-pastoral, ormancılık veya balıkçılık faaliyetleri ile ilişkili, kendine özgü ya da pitoresk doğaları nedeniyle tarihi, arkeolojik, sanatsal, efsanevi, bilimsel veya sosyal değere sahip ve içinde bulundukları peyzajla uyumları ile dikkat çeken tüm tekil binalar veya yapı grupları şeklinde tanımlanmaktadır. Kırsal miras, estetik değere sahip olmanın yanında dünyevi bilginin kanıtıdır [72].

Avrupa Konseyi'nin 1979 tarihli "*Kırsal Mimari Miras (Recommendation 881, 1979 on Rural Architectural Heritage)*" başlıklı 881 sayılı tavsiye kararında kırsal mimari mirasın, kentsel miras kadar değerli olduğunun altı çizilerek, bu mirasın taşıdığı ekolojik ve ekonomik roller yanı sıra, yerel, kültürel ve sosyolojik bağlamda önemine vurgu yapılmaktadır [73].

1988 tarihli Avrupa Konseyi'nin "*Kırsal Alanlarda Turizm ve Boş Zaman Geçirme Hakkında Uluslararası Kolokyumun Sonuçları (Conclusions of International Colloquy on Tourism and Leisure in Rural Areas)*" başlıklı belgede, turizm ve boş zaman geçirme aktivitelerinin, kırsal alanlar için getirdiği fırsatlardan ve oluşturabileceği tehditlerden söz edilmektedir. Belgede, peyzajın, doğanın ve yaşam kalitesinin korunması kırsal turizmin ön koşullardan biri olarak belirtilmiştir [74]. Metinde, kırsal mimari mirasa atfedilmiş herhangi bir değerden bahsedilmemektedir.

---

¹ Avrupa Pilot Projeler programı Sempozyumu No:5

Avrupa Konseyi'nin 1989 tarihli *"Kırsal Mimari Mirasın Korunması ve Değerinin Arttırılması (Recommendation No. R (89) 6 on Protection and Enhancement of The Rural Architectural Heritage)"* na ilişkin tavsiye kararında, son dönemde ortaya çıkan tarımsal üretim biçiminin değişmesi ve sosyal yapının dönüşümü nedeniyle, geleneksel kırsal mimari mirasın varlığının ve çevresini tehdit altında olduğuna dikkat çekilmektedir. Avrupa kültürünün en özgün parçalarından biri olan bu mirasın yerel gelişim için öneminden bahsedilerek, tarım ve çevreyle ilgili politikalar üretilirken kırsal mirasın hem yapılı hem de doğal unsurlarının dikkate alınması gereğini vurgulamaktadır. Bu tavsiye kararının ekinde, üye devletlerin kırsal mirasın korunması ve geliştirilmesine ilişkin politikalar oluştururken temel almaları için bir rehber bulunmaktadır. Bu rehber, kırsal mirasın belgelenmesi, korunması ve yaşatılması için öneriler getirmektedir. Rehberin 1. maddesinde, çok disiplinli bir temelde kırsal mirasın tanımlanmasında, bu mirasın mimari ve sanatsal değerleri yanında tarihi, ekonomik, sosyal ve etnolojik etkenlerin dikkate alınması tavsiye edilmektedir. Tavsiye kararı ekinin 2. maddesi, uzun ömürlü malzeme kullanımı, oranlar, yapı teknikleri ve mimari detaylar vb. niteliklere sahip yerel mimarinin teknik belge değerine atıf yapılmıştır. Rehberde, yapılı ve doğal çevrenin kırsal mirasın iki ayrılmaz parçası olduğu yeniden vurgulanarak, bunların kapsamlı bir planlama sistemi dâhilinde korunması ve geliştirilmesi için eşgüdümlü stratejilerin oluşturulması önerilmektedir [75].

1990'lı yıllardan itibaren kırsal mimari miras ve onu çevreleyen doğal çevrenin korunması, kültürel peyzaj kavramı içinde değerlendirilmeye başlamıştır. Avrupa Konseyi'nin, 1994 yılında yayınlanan *"Özellikle Yaban Hayatın ve Peyzaj Alanlarının Korunmasına Odaklı Kırsal Alanların Sürdürülebilir Kullanımı ve Gelişimi İçin Tavsiye Kararı (Recommendation No: R(94) 6 for a Sustainable Development and Use of the Countryside with a Particular Focus on the Safeguarding of Wildlife and Landscapes)"*nda kırsal alanların, Avrupa'nın zengin peyzaj değerlerinin oldukça büyük bir kısmını oluşturduğu ve kırsal toplulukların kültürel mirasın korunması ve doğal kaynakların yönetiminde önemli bir rol oynadıkları vurgulanmaktadır. Kırsal alan değerlerinin uzun dönemde korunmasını sağlayacak ekolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik gereksinimlerle örtüşen sürdürülebilir gelişim politikalarının tanımlanması önerilmiştir [76].

1995 yılında Avrupa Konseyi tarafından alınan “*Peyzaj Politikalarının Bir Parçası Olarak Kültürel Peyzaj Alanlarının Bütünleşik Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı (Recommendation No.R(95) 9 on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies)*”nda tarım, ormancılık ve endüstri üretim teknikleri ile konut alanları, dönüşüm projeleri, turizm ve boş zaman faaliyetleri ve sosyo-ekonomik değişimlerin kültürel peyzajları etkilediği ve tehdit ettiğine dikkat çekilerek peyzajın kültürel, estetik, ekolojik, ekonomik ve sosyal değerlerinin bütüncül korunması için uluslararası, ulusal ve yerel ölçekte kapsamlı politikalar üretilmesini önerilmektedir [77].

ICOMOS’un 1999 tarihli “*Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (Charter On The Built Vernacular Heritage)*”, geleneksel mimari mirasa bir toplumun temel kültürel ifadesi olması, çevresiyle olan ilişkileri ve aynı zamanda kültürel çeşitliliğini yansıtması bakımından önem atfetmektedir. Tüzük kapsamında geleneksel yapıların ayırt edici özellikleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Toplumca paylaşılan bir yapı geleneği,
- Çevreye uygun yöresel veya bölgesel bir kimlik,
- Üslup, biçim ve görünüş tutarlılığı, veya geleneksel yapı türlerine bağlılık,
- Anonim olarak aktarılan geleneksel tasarım ve yapı ustalığı,
- İşlevsel, sosyal ve çevresel kısıtlamalara etkin olarak cevap verebilme,
- Geleneksel yapı sistemlerinin ve zanaatlarının etkin uygulaması.

Geleneksel mimari, toplumlarının barınmasını sağlayan doğal ve geleneksel bir yoldur. Sosyal ve çevresel mecburiyetlere bağlı olarak gelişen değişimleri kapsayan ve sürekli uyarlanan bir süreçtir. Bu geleneğin hayatta kalması, dünya ölçeğinde ekonomik, kültürel ve mimari homojenleşme tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu tehdit karşısında dünyanın her tarafındaki geleneksel yapılar, ciddi statik, bütünlük ve değer yitimi sorunları karşısında son derece kırılgan bir durumdadır [78].

Tüzüğün uygulama ilkeleri arasında, zaman içinde yapılan değişiklikler saygı görmeli ve geleneksel mimarinin özelliğini yansıtan bir belge olarak değerlendirilmesi yer almaktadır. Tüzük metni içerisinde geleneksel mimari mirasın belge değeri, geleneksel

değeri, yöresel, bölgesel kimlik değeri, teknik belge değeri, kültürel değerine atıflar yapılmıştır.

2006 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından alınan "*Avrupa'nın Kırsal ve Ada Bölgelerindeki Doğal, Mimari ve Kültürel Mirası (European Natural, Architectural and Cultural Heritage in Rural and Island Regions)*" başlıklı kararda, kültür mirasının Avrupalı kimliğini oluşturan ana öge olması, somut ve soyut ögeler içermesi, mimarlık mirası ve doğal miras birlikteliği vurgulanmaktadır. Bunlarla birlikte, Avrupa coğrafyasının %90'ını oluşturan ve gitgide terk edilen, nüfusu azalan ve ekonomik durgunluk içindeki kırsal alanlarda yer alan kültürel mirasın özellikle önemli olduğuna dikkat çekilmektedir [79]. Bu belge, kırsal mimari mirasın ulusal kimlik ve geleneksel değerine atıf yapmaktadır.

Kırsal mirası tanımlayarak kapsamını belirleyen, kaleme alındıkları döneme ait sorunları saptayarak bunlara çözüm önerisi getiren uluslararası tüzük, anlaşma ve tavsiye kararları, bu mirasın korunmasında temel yaklaşım ve ilkeleri belirlemektedir. Bu belgelerin değerler bağlamında incelenmesi sonucunda; kırsal mimari mirasa atfedilen değerlerden öne çıkanlar şunlardır: Tarihi değer, geleneksel değer, yöresel, bölgesel, ulusal kimlik değeri, teknik belge değeri, ekolojik değer ve sosyal değer.

Çizelge 2. 5 Kırsal mimari mirasa ilişkin uluslararası belgeler

TARİH	AKTÖR	BELGE ADI	DEĞERLER
1962	UNESCO	Yerleşmelerin ve Peyzaj Alanlarının Kimliğinin ve Çekiciliğinin Korunması Konferansı	Kültürel değer Estetik değer
1964	ICOMOS	Venedik Tüzüğü	Tarihi değer Estetik değer
1965	AVRUPA KONSEYİ	Sitler, Eski Yapılar ile Tarihi ve Artistik Sitlerin Koruma ve Geliştirme Amacıyla Kataloglanmasına İlişkin Ölçüt ve Yöntemler, Palma Tavsiye Kararı (A)	Tarihi değer Artistik değer
1975	AVRUPA KONSEYİ	Avrupa Mimari Miras Tüzüğü ve Amsterdam Bildirgesi	Tarihi değer Kültürel değer Kullanım değeri Tarihsel süreklilik Mimari değer Estetik değer Sanatsal değer
1976	UNESCO	Tarihi Alanların Çağdaş Rolü ve Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, Nairobi Bildirgesi	Evrensel değer Bütünlük Özgünlük Tarihi değer Mimari değer Kullanım değeri Eğitim değeri Ekonomik değer
1977	AVRUPA KONSEYİ	"Bölgesel Kalkınmada Kırsal Mimari" Sempozyumun Kararları, Granada Belgesi	Tarihi değer Arkeolojik değer Sanatsal değer Efsanevi değer Bilimsel değer Sosyal değer Estetik değer
1979	AVRUPA KONSEYİ	"Kırsal Mimari Miras" İlişkin 881 Sayılı Tavsiye Kararı	Ekolojik değer Ekonomik değer Kültürel değer Sosyal değer
1988	AVRUPA KONSEYİ	Kırsal Alanlarda Turizm ve Boş Zaman Geçirme Hakkında Uluslararası Kolokyumun Sonuçları	-
1989	AVRUPA KONSEYİ	Kırsal Mimari Mirasın Korunması ve Değerlerinin Arttırılmasına İlişkin Tavsiye Kararı	Mimari değer Sanatsal değer Teknik belge değeri
1994	AVRUPA KONSEYİ	Özellikle Yaban Hayatın Ve Peyzaj Alanlarının Korunmasına Odaklı Kırsal Alanların Sürdürülebilir Kullanımı Ve Gelişimi İçin Tavsiye Kararı	Ekolojik değer Kültürel değer Sosyal değer Ekonomik değer
1995	AVRUPA KONSEYİ	Peyzaj Politikalarının Bir Parçası Olarak Kültürel Peyzaj Alanlarının Bütünleşik Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı	Kültürel değer Estetik değer Ekolojik değer Ekonomik değer Sosyal değer
1999	ICOMOS	Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü	Belge değeri Geleneksel değeri Yöresel, bölgesel kimlik değeri Teknik belge değeri Kültürel değer
2006	AVRUPA PARLEMENTOSU	"Avrupa'nın Kırsal ve Ada Bölgelerindeki Doğal, Mimari ve Kültürel Mirası" na İlişkin Karar	Geleneksel değer Ulusal kimlik değeri

2.3.2 Ulusal Yasal Düzenlemelerde Kırsal Mimari Miras Değerleri

Geleneksel kırsal yerleşmeleri oluşturan yapılar, tek tek taşıdıkları miras değerlerinden ziyade, bir doku bütünlüğü oluşturacak şekilde bir arada bulunmalarından dolayı miras değeri taşımaktadır. Bu nedenle, çalışma kapsamında kırsal mimari miras tanımı çoğu kez site atıfta bulunmaktadır. Türkiye mevcut koruma yasalarında kırsal sit tanımlaması bulunmadığından ve bu nitelikteki sitler, yasal bağlamda kentsel sit kapsamında değerlendirildiğinden, kentsel sit kavramına ilişkin yasal düzenlemeler ele alınmıştır.

Koruma alanına ilişkin yasal düzenlemeler, Avrupa ülkeleri örnek alınarak 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlanmıştır. 1869, 1874 ve 1884 yılı Asar-ı Atika Nizamnameleri arkeolojik eserlerin korunması ve arkeolojik kazılara yönelik düzenlemeleri içermektedir. 1906 tarihli dördüncü Asar-ı Atika Nizamnamesi, tüm taşınır ve taşınmaz eski eserlerin devlet malı olduğunu bildirmektedir. Arkeolojik eserler yanında, İslam uygarlığına ait taşınır ve taşınmaz sanat eserleri de eski eser kapsamına dâhil edilmiştir. Taşınır ve taşınmaz eski eserlerin isimlerinin sıralandığı bu nizamnamede evler (haneler) eski eser olarak nitelendirilmiştir. 1906 Nizamnamesi, diğerlerine göre daha gelişmiş bir içeriğe sahip olması koruma anlayışının gelişmekte olduğunu göstermekle birlikte, bu nizamnamelerinin tümünün odağında arkeolojik eserlerin korunması ve kazılara ilişkin hukuki düzenlemeler yer almaktadır [60].

Dördüncü Asar-ı Atika Nizamnamesi, 06.05.1973 tarih ve 1710 sayılı Eski Eserler Yasası çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. Bu dönemde anıtsal yapıların korunması ilgi odağındadır. 1951 yılında koruma alanında kararlar üretmekle görevli Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. 1973 yılında Eski Eserler Kanunu yasalaşıncaya kadar geçen sürede, Asar-ı Atika Nizamnamesinin hükümlerini güncelleyen kararların yanı sıra, benzer nitelikteki anıtsal yapı ve yapı gruplarına ilişkin ilke kararı niteliğinde kararlara imza atmıştır [62]. Venedik Tüzüğü'nün koruma alanına etkisiyle birlikte, 1960'lı yılların sonunda tekil ya da toplu halde bulunan sivil mimarlık örneklerinin korunmasına ilişkin kararlar üreten yüksek kurul, sit koruma kavramının oluşması için zemin hazırlamıştır [2].

1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile birlikte eski eser tanımı içerisine sit kavramı da dâhil olmuştur. Kanunda sit, "Homojen oluşları ve özellikleri

tarihî, estetik, artistik, bilimsel, ekolojik, etnografik, ebedi veya efsanevî önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken, tabiatın veya tabiatla insanların müşterek eseri olan topografik bölgeler” olarak tanımlanmıştır [63]. Tarihi, arkeolojik ve doğal sit türleri tanımlanmıştır. Bu yasayla birlikte, kentsel sit korumanın yasal zemini oluşturulmuştur. Kentsel sitten ayrı bir kırsal site atıfta bulunan herhangi bir ifade yasada bulunmamaktadır.

1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda “eski eser kavramı” yerini “kültür ve tabiat varlığı”na bırakmıştır. Kanunda sit türleri ayrımı yapılmamış; genel sit tanımında¹ ya da yasa metninde kırsal siti çağrıştıracak herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir [65]. Bu kanun çerçevesinde kurulan Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, koruma alanını yönlendirecek ilke kararları belirlemiştir. Kentsel sit korumaya ilişkin alınan 19.04.1996 tarih ve 419 sayılı ilke kararında kentsel sit, “Kentsel ve yöresel nitelikleri, mimari ve sanat tarihi açısından gösterdikleri fiziksel özellikleri ve bu özellikleri ile oluşan çevrenin dönemin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapılanmasına, yaşam biçimini yansıtarak bir arada bulunduran ve bu açılardan doku bütünlüğü gösteren alanlar” olarak tanımlanmıştır [80]. Bu tanımlamada kentsel sitlerin mimari, sosyal, kültürel, ekonomik değerleri yanında bütünlük değeri vurgulanmıştır. Kırsal sitlere ilişkin alınmış herhangi bir ilke kararı bulunmamaktadır. Geleneksel kırsal dokular, hukuki açıdan kentsel sit alanı kapsamı içinde değerlendirilerek tespit ve tescil işlemleri bu doğrultuda gerçekleştirilmektedir.

Türkiye 1989 yılında “Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi”ni, 2003 yılında da “Avrupa Peyzaj Sözleşmesi”ni onaylamıştır. Her iki sözleşme içeriğinde, kırsal sitler ve korunmalarına yönelik ifadeler bulunsa da, Türkiye koruma mevzuatı içine bu sözleşmelerden doğan yasal düzenlemelerin henüz tam olarak yansıtmamış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 14.07.2004 tarih ve 5226 sayılı Yasa ile 2863 sayılı Yasada

---

¹ Sit, tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır [65].

bazı değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Yasada sit tanımının yapıldığı 3. maddeye “...kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş...” ifadesi eklenerek sit tanımının kapsamı genişletilmiştir [67]. Ancak özel olarak kırsal sitlere yapılmış bir atıf yoktur.

1996 tarihli “Kentsel Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları” başlıklı ilke kararı, 5226 sayılı yasa kapsamında 04.10.2006 tarih ve 720 sayılı yüksek kurul kararı ile yeniden düzenlenmiştir. 720 sayılı ilke kararında kentsel sit, “Kentsel sitler, mimari, mahalli, tarihsel, estetik ve sanat özelliği bulunan ve bir arada bulunmaları sebebiyle teker teker taşıdıkları kıymetten daha fazla kıymeti olan kültürel ve tabii çevre elemanlarının (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar) birlikte bulundukları alanlar” olarak tanımlanmıştır [81]. Bu tanım, kentsel sitlerin mimari, mahalli, tarihsel, estetik ve sanat değerleri yanında kültürel ve doğal çevre öğelerinin bir arada bulunmalarıyla oluşan bütünlük değerine dikkati çekmektedir. Doğal ve kültürel öğelerin birlikteliğine atıf yapan bu tanımlama ile kırsal dokuların koruma altına alınması biraz daha kolaylaşmıştır.

13.03.2012 tarih ve 28232 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik”in ikinci bölümünde, bir alanın kentsel sit olarak tespitinde değerlendirme kriterleri şu şekilde ifade edilmektedir: “Korunması gerekli kültür varlığı özelliği gösteren tek yapıların yoğunluk, mimari, tarihi bütünlük göstermesi ya da geleneksel kentsel dokuyu bir bütün halinde yansıtmaları” [82]. Geleneksel dokularını bütüncül olarak koruyan kırsal yerleşmeler de değerlendirme ölçütüne göre sit tanımı içine alınabilir.

Son dönemde dünyada kırsal mimari mirasın korunması, yapı mirasın içinde bulunduğu doğal çevreyi de içine alacak şekilde peyzaj bağlamında ele alan koruma yaklaşımlarının benimsenmektedir [3]. Türkiye’nin yürürlükte olan yasal düzenlemelerinde sit tanımı içinde kırsal site doğrudan bir atıf bulunmadığı gibi, sit türleri içerisinde kırsal sit tanımlaması yapılmamıştır. Buna karşın geleneksel kırsal dokuların, “kentsel sit” statüsü verilerek koruma altına alınması koruma uygulamalarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Koruma alanına ilişkin mevcut yasa, yönetmelik ve ilke kararlarında kırsal sit tanımının bulunmaması, bu miras alanlarının tescil edilerek koruma altına alınmasında sorunlara

yol açılabilir önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca, kentsel sitten farklı değer ve sorunlara sahip kırsal sit kavramının koruma mevzuatına girmesi, bu alanlara özgü geliştirilecek koruma yaklaşımlarının belirlenmesinin ön koşuludur.

2.4 Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğinin Değerleri

Türkiye koruma pratiklerinde, arkeolojik alanlarla birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları bir arada barındıran yerleşmelerde bulunan arkeolojik mirasın korunmasının öncellendiği, geleneksel kırsal dokuların ise çoğu kez kültürel miras kapsamında değerlendirilmediği görülmektedir. Söz konusu uygulamalarda, bu yerleşimlerin 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenerek, koruma-kullanım koşullarının bu doğrultuda belirlendiği görülmektedir. 1. derece arkeolojik sit olarak belirlenen bu alanlar üzerinde devam eden kırsal yerleşmeler, bazı örneklerde kamulaştırılarak başka bir alana taşınmıştır. Bu örneklerde geleneksel kırsal mimari, ya arkeolojik kazı çalışmaları yapılabilmesi ya da terk edilmelerinden dolayı zaman içinde kısmen ya da büyük ölçüde hasara uğramıştır. Balat, Miletos örneğinde anıtsal yapılar dışında geleneksel kırsal doku günümüze ulaşmamıştır. Aphrodisias örneğinde, geleneksel dokunun büyük bölümü yok olmuş, az sayıda geleneksel kırsal yapı korunarak günümüze ulaşmıştır. Stratonikeia örneğinde geleneksel doku büyük ölçüde korunmuştur. Ancak bu örnekler, yerel kullanıcılarını kaybetmiş ve yerleşme vasfını yitirerek tamamen arkeolojik alana dönüşmüşlerdir. 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenen diğer bazı geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin ise taşınması gündeme gelmiş olmasına karşın, geleneksel yaşam hala devam etmektedir.

Son dönem koruma yaklaşımlarında, Yoran, Didyma örneğinde olduğu üzere geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerde bulunan kırsal yapılara kültürel miras değeri atfedilerek tekil ölçekte koruma altına alınmış; ya da Çavdarhisar, Aizanoi örneğinde olduğu üzere geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar kentsel-arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin koruma pratiklerine yansıyan bu farklılıklar, özellikle geleneksel kırsal mimarinin kültür varlığı olarak kabul görmemesi ve arkeolojik miras alanı olarak düşünülen bu yerlerin, yerleşim alanı olarak kullanılması yönündeki çekincelerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, arkeolojik kalıntılarla birlikte,

geleneksel kırsal dokuları bir arada barındıran geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü kültürel miras değerlerinin tanımlanması, bu yerleşimlerin bütüncül korunması için bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, bu yerleşimlere özgü değerler tanımlanmaya çalışılacaktır (Çizelge 2. 6).

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfedilen kültürel miras değerlerinin tanımlanmasında, uluslararası ve ulusal düzlemde farklı araştırmacıların ortaya koyduğu ve koruma alanında kabul görmüş değer tanım ve sınıflamaları değerlendirilerek anlatılması uygun bulunmuştur. Bu bağlamda miras değerlerini, English Heritage ile ilişkili Edward Impey [38] tarafından önerilen içsel ve araçsal değerler olarak iki ana bölüme ayırmak uygun görülmüştür. Bu sınıflama aynı zamanda Feilden ve Jokilehto'nun [33] miras değerlerini, kültürel ve sosyo-ekonomik değerler olarak ikiye ayırdığı sınıflamasıyla da örtüşmektedir. İçsel değerler (intrinsic values) başlığı altında, özgünlük ve bütünlük temel ölçütleri yanında tarihi değer, estetik değer, belgesel değer ve bilimsel değer gibi koruma kuramının temel miras değerleri bulunmaktadır. Araçsal değerler (instrumental values) alt başlığı altında sosyal değer, eğitim değeri ve kullanım değerleri tanımlanmıştır. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere yönelik tanımlanan içsel değerlerden özgünlük, tarihsel katmanlaşma değeriyle; bütünlük, sit değeriyle; tarihi değer, eskilik ve enderlik değeriyle, estetik değer, tasarım ve rastlantısal nitelikleriyle ve bilimsel değer, etno-arkeolojik değer ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde araçsal değerlerden sosyal değer, yöresel kimlikle ve kullanım değeri de mekânsal ve işlevsel süreklilik değeriyle bağlantılandırılarak açıklanmıştır.

Çizelge 2. 6 Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri

İçsel değerler	Özgünlük Tarihsel Katmanlaşma değeri
	Bütünlük Sit değeri
	Tarihi değer Eskilik ve enderlik değeri
	Estetik değer Tasarım ve rastlantısal birlikteliği
	Belgesel değer
	Bilimsel değer Etno-arkeolojik değer
Araçsal değerler	Sosyal değer Yöresel/yerel kimlik
	Eğitim değeri
	Kullanım değeri Mekânsal ve İşlevsel Süreklilik

2.4.1 Özgünlük ve Tarihsel Katmanlaşma Değeri

Tarihsel Katmanlaşma Değeri

Katmanlaşma arkeoloji biliminde “tabakalanma” olarak kullanılan bir terimdir. Kültürel dolguların tanımlanmasında kullanılan bu yöntem, farklı oluşum özellikleri gösteren tabaka dizinlerinden en alttaki en eski olmak üzere, yukarı doğru gittikçe günümüze yaklaşan daha yeni tabakalar şeklinde sıralanması esasına dayanmaktadır Arkeoloji bu yöntemi yerbilimlerinden almıştır [44]. Yerleşim alanlarındaki yapılar zaman içinde terk edilir, harabe haline gelir ve yıkılabilir. Höyüklerde görüldüğü üzere, daha sonraki nesillerin bu alanlara gelip, yıkılan yapı kalıntılarının üzerine yeni yapılar inşa etmesi ile yeni katmanlar oluşmaktadır.

Madran ve Özgönül [42], tarihsel katmanlaşma değerini “grup değeri” başlığı altında ele almışlardır. Kültürel varlıkların bir arada bulunmasından kaynaklanan grup değerini yatayda ve düşeyde olmak üzere irdelenebileceğini ifade etmişlerdir. Düşeyde grup değerinin stratigrafik değer olarak da tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Tarihsel katmanlaşma değeri atfedilebilecek en güzel örnek, aynı kültürün evrelerini ya da birden fazla kültürün birbiri üzerine yerleşmesiyle oluşan höyüklerdir. Her biri kendilerine özgü

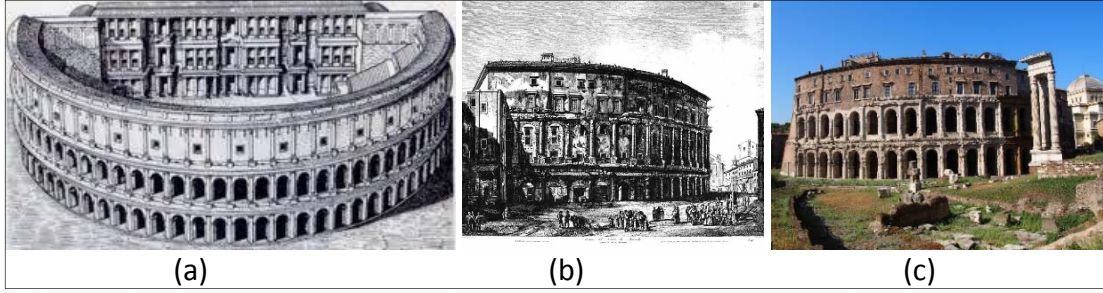
tekil değere sahip olan yerleşme katmanları, bir araya gelmelerinden dolayı ayrı bir değer kazanmaktadırlar. Bu değer kültürel ve tarihsel süreklilik sonucunda oluşmuştur.

Yerleşmeler her zaman yaşamak için en uygun koşullara sahip, çoğu kez su kaynağı ile bağlantılı yerler seçilerek kurulmuştur. Bu nedenle yerleşmenin yapılı çevresi yanıp yıkılsa bile, yerleşme aynı noktada yeniden inşa edilecek; yerleşme terk edilip farklı bir insan topluluğu o bölgeye herhangi bir sebeple gelse yine tercih edeceği yer aynı nokta olacaktır. Bu nedenle, günümüzde yaşamın devam ettiği yerleşimlerin çoğunluğu, uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşme alanı olarak kullanılmıştır. Bu yerleşimlerin yapılı çevresi, kuruluşundan bu yana geçirdiği farklı dönemlere ait fiziki çevredeki süreklilikler ile değişim ve dönüşümlerin sonucunda oluşmuştur. Yan yana veya üst üste dizilen farklı kültür ve/veya dönemlere ait maddi kalıntı ve izler, yerleşimin tarihsel katmanlaşmasını oluşturmaktadır.

Lowenthal, Italo Calvino'nun Görünmez Kentler isimli eserinde, geçmişle ilişki kurmanın yaygın üç biçimini resmettiğini aktarmaktadır. Clarice Kenti, birbirini izleyen bozulma, bakımsızlıktan görkemli günlere, oradan tekrar bakımsızlığa düşmektedir. Kentin bozulma dönemlerinde hayatta kalanlar, her şeyi toplayarak, başka bir hizmete cevap vermesi için başka bir yere koymaktadır. Sırmalı ipek kumaşlar yatak çarşafı olarak kullanılıyor, mermer gömü taşlarında fesleğen yetiştiriliyor, kakmalı ahşapların yakıldığı ve işlemeli demir parmaklıklar üzerinde kedi eti pişiriliyordu. Daha iyi zamanlarda, yeni yerleşimciler özgün çömlek kırıklarını, kadife minderler üzerinde kilitli cam kutular içinde koruyorlardı. Yıllarca kümeste tavukların yumurtladığı sepetin altında duran korint sütun başlığı, müzeye taşınıyordu. Ancak kimse bu ardışık gelişen olayların hangi sırayla gerçekleştiğinden emin değildi. Belki de bu başlıklar tapınaklardan önce tavuk kümesindeydi; mermer mezarlar da ölü kemikleri ile doldurulmadan önce fesleğen yetiştirmek için kullanılıyorlardı [83], [84]. Calvino'nun kahramanları, tarihleri hakkında hiçbir şey bilmeden kalıntıları kullanarak kentlerini yeniden inşa etmişlerdir. Lowenthal, bazen sıradan günlük işlevlerle, bazen de gösterişli merasimlerle, kalıntıların herkes tarafından yeniden işlenip kullanıldığını belirtmektedir [84].

Lowenthal'ın altını çizdiği üzere, antik dönemden itibaren her uygarlık kendinden önce gelenlere ait maddi varlıkları farklı şekillerde değerlendirmiştir. Tarihsel süreçte farklı

kültür evreleri birbirinden etkilenmiş, birbirlerinin yapı ve alanlarını aynen ya da değiştirerek kullanmış, yapı malzemelerinden faydalanmışlardır (Şekil 2. 3). Kendilerine ait fiziksel mekânlarının oluşumuna, pratik amaçlarla önceki dönem yapı ve yapı malzemelerini dâhil etmişlerdir. Böylece yerleşim günümüzdeki tarihsel katmanlaşma niteliğine kavuşmuştur.

Şekil 2. 3 (a) Roma'daki Teatro di Marcello'nun ilk halini gösteren restitüsyon çizimi [85]. (b) Ortaçağ'da üzerine eklenen katlar [86]. (c) Günümüzdeki durumu

Zancheti ve Jokilehto'ya göre bir yerleşimin en önemli özelliklerinden biri yan yana, üst üste katmanlı bir halde bulunan nesnelerin biçimlenmesinin oluşturduğu kendine özgülük ve çeşitliliktir. Bu biçimlenmenin sürekliliği, geçmişin korunmasına yardım etmektedir. Bu nitelikteki çeşitlilik, yeni biçimlerin yaratılması için de ilham kaynağı haline gelebilir [8].

Tarihsel katmanlaşmaya sahip kentlerin, geleceğine şekil verecek planlama çalışmalarına yön vermek amacıyla kentin geçmiş tüm dönemlerine ait fiziki ve sosyo-ekonomik bilgilerinin analiz ve sentezinin oluşturulması, kent arkeolojisi disiplinin konusudur [57]. Kent arkeolojisi, kentin tarihsel süreklilik içinde oluşan tüm dönemlerini eşit önemde kabul etmektedir. Kent için en önemli değer, bu dönemlerin bir arada olmasından kaynaklanmaktadır. Farklı katmanlarına ait bileşenler birbirleriyle ilişki kurarak bir bütün oluşturmaktadır. Mekânın sürekliliğinin sağlanabilmesi, tarihsel süreçte oluşan her katmanın hem ayrı ayrı hem de onların bir araya gelerek oluşturdukları bütünün anlaşılması ile mümkündür [5].

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin sahip olduğu değerler hiyerarşisi içerisinde tarihsel katmanlaşma değeri ilk sıralarda yer almaktadır. Anadolu geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimleri, yerleşmeye uygun nitelikleri nedeniyle geçmişten günümüze sürekli iskân görmüşlerdir. Tarihsel süreçte farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan bu

yerleşimler, tarihin belli dönemlerinde ticari, siyasi, askeri vb. açılardan önem kazanarak gelişmiş ve çeşitli imar faaliyetlerine konu olmuştur. Bu yerleşimlerin günümüzde sahip olduğu antik kalıntılar genellikle bu dönemlerin ürünüdür. Sonrasında, siyasi olaylar, doğal afetler vb. nedenlerle bu yerleşimler ya önemlerini yitirip giderek küçülmüş ya da tamamen terk edilmiştir. Görece daha yakın dönemde ise yeniden yerleşim alanı olarak seçilen bu yerleşimlerin yapıları çevreleri, yeni gelen toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Anadolu geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimleri, antik dönem kalıntıları yanında/üzerinde gelişen geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu fiziksel ve kültürel katmanlaşmaya sahiptir.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde, birbirinden farklı uygarlıkların ve dönemlerin yansıması olarak oluşan yapıları çevrelerin nitelikleri ve katmanlaşma özellikleri farklılaşmaktadır. Ancak, her topluluk önceki topluluk ya da dönemlere ait alanları, yapı ve/veya yapı öğelerinin kullanılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, günümüz geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerinin üst katmanını oluşturan kırsal dokuların inşasında, antik dönem yapı ve yapı kalıntılarının, temellerin, yapı ögesi ve malzemelerinin aynen ya da farklı işlevlerle kullanılmış olduğu gözlenmektedir.

Günümüzde bu yerleşimlerin bir kısmında bazı antik yapılar ya da yapı kalıntıları yerel halk tarafından benzer ya da farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmektedir. Bir kilisenin camiye dönüştürülüp benzer bir işlevle kullanılması yanında, yerel halkın antik dönem yapılarını ahır, depo vb. uygun olmayan işlevlerle kullandığı örnekler de mevcuttur.

Antik yapı ögesi ve taşlarının devşirme olarak kullanımı, bu yerleşimlerin en karakteristik özelliklerinden biridir. Geleneksel kırsal yapıların genellikle beden duvarlarının alt kısımlarında, köşe birleşimlerinde büyük ebatlı antik taşlar devşirme olarak kullanılmıştır. Bunun yanında yapı girişleri vb. görünür kısımlarda, özellikle bezemeli ya da yazıtlı devşirme taşların kullanıldığı örnekler vardır. Avlu duvarları ve sınır duvarlarında, mezarlıklarda yine antik dönem yapılarından alınmış taşların kullanımı söz konusudur. Antik dönem yapı öğeleri, sıklıkla açık mekân elemanı (çeşme, oturma elemanı vb.) olarak kullanılmıştır. Antik yapı ögesi ve taşlarının geleneksel kırsal dokuların oluşumunda yoğun olarak kullanımı, kırsal yerleşimin kimliğini oluşturacak boyuttur.

Geleneksel kırsal dokunun inşasında kullanılan devşirme öge ve taşlardan arkeoloji ve sanat tarihi açısından çok önem arz etmeyenlerin, mevcut konumlarında korunmalarında herhangi sakınca görülmemektedir. Bu arkeolojik parçaların, yerlerinden sökülüp müze depolarında saklanması daha tercih edilir bir tutumdur. Ancak, söz konusu arkeolojik parça sanat değeri ya da tarihi belge değeri açısından eşsiz bir niteliğe sahipse ya da ait olduğu antik yapının restorasyonunda özgün yerine konma olasılığı varsa, kırsal doku içerisinde alınıp yerine bir replikasının konması önerilebilir.

Çalışma kapsamında tarihsel katmanlaşma değeri, yerleşim ölçeği yanında tek yapı ölçeğinde de incelenmiştir. Tek yapı söz konusu olduğunda, inşa edildiği dönemden günümüze yapının farklı dönemlerine ait izlerin korunması, yapıya tarihsel katmanlaşma niteliği kazandırmaktadır. Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerde tek yapı ölçeğinde katmanlaşma niteliği taşıyan yapılar da bulunabilmektedir. Mevcut antik dönem yapı temel ya da kalıntıları üzerine/yanına, geleneksel yöntemlerle ek yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların korunmasında izlenecek yaklaşım konusunda Venedik Tüzüğü yol gösterici olabilir. Tüzüğün 11. maddesinde “Anıtı mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir” denmektedir [47]. Bu noktada her yapı özelinde konunun uzmanlarınca değerlendirilip bu doğrultuda koruma yaklaşımının belirlenmesi yerinde olacaktır.

Özgünlük ve Tarihsel Katmanlaşma Değeri

Orta çağlarda özgünlük kavramı, metinlerin resmen onayı ile ilgili olarak kullanılmaya başlanmış, bu kullanım sonrasında nesnelere de geçmiştir. Özgün (authentic) kelimesi Yunan “authentikòs” (autòs, kendim, aynı) ve Latince “auctor” (bir yaratıcı, otorite) kelimelerini referans alır ve böylece, orijinalin zıt anlamlısı kopya, gerçeğin zıt anlamlısı sahte ve hakikinin zıt anlamlısı taklit manası kazanır [10].

Korumanın ana amacı nesnenin asıl doğasını ve bütünlüğünü korumak ya da ortaya çıkarmaktadır [11]. Koruma ya da restorasyon, gerçek, orijinal ve özgün kavramları olmadan hiçbir anlam, amaç taşımayacaktır [87], [11].

Koruma kuramının temel kavramlarından biri olan özgünlük, Fielden ve Jokilehto'ya göre eskimenin ve bozulmanın izlerini taşıyan orijinal ve hakiki malzemeye sahip olan miras kaynağına atfedilmektedir. Miras kaynağının özgünlüğü, tarihsel süreçte önemli yapım aşamalarını ve farklı dönem kullanımlarını genellikle yansıtmaktadır [33].

Özgünlük kavramı, koruma alanında tartışmaya açan temel metinlerden biri Venedik Tüzüğü'dür. Venedik Tüzüğü'nün giriş bölümünde, kültür varlıklarının "özgünlüklerinin bütün zenginliği ile onları gelecek kuşaklara aktarmak görevimizdir" denmektedir [47]. Ayrıca Tüzüğün 9. maddesinde, "onarım kendine temel olarak aldığı özgün malzeme ile güvenilir belgelere saygıyla bağlıdır" denilerek malzeme bağlamında özgünlüğün altı çizilmiştir.

1970 ve 1980'li yıllarda özgünlük kavramının tartışılması, bilimsel gelişmelerin gölgesinde kalmıştır. Venedik Tüzüğü'nün 30. yıldönümünde, özellikle Batı dünyası ve geleneksel toplumları arasındaki ilişkiler ve uluslararası bağlamda miras kavramlarının anlamını açıklığa kavuşturmak amacıyla yeniden özgünlük tartışmalarının canlanmıştır [10]. Sonuç olarak, 1994 yılında Japonya'da uluslararası bir konferans gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın ürünü olan Nara Özgünlük Belgesi'nde, özgünlük kavramının tanımlanmasında temel referans olarak kültürlerin ve kültürel miras çeşitliliğinin esas alınmasına vurgu yapılmıştır.

Venedik Tüzüğü'nün kavramsal bir uzantısı olduğu ifade edilen Nara Özgünlük Belgesi'nin 9-13 maddeleri değerler ve özgünlük kavramıyla ilişkilidir. Belge'nin 9. maddesinde, bir kültür varlığına ilişkin tüm biçim ve tüm tarihsel dönemlerin korunabilmesinin, bu mirasa değerler atfedilmesiyle ilişkili olduğu; yapının özgünlüğü konusunda varılacak yargının temelini de bu değerlerinin anlaşılmasında yattığı ifade edilmiştir. Belge'nin 11. maddesinde kültür varlığına atfedilmiş değerlerin kültürden kültüre, hatta aynı kültür içinde değişebileceğinden, değer yargılarının ve özgünlüğün tek ve değişmez ölçütlere dayandırılmayacağını vurgulanmıştır. Nara Özgünlük Belgesi'nin 13. maddesinde, özgünlük yargısının bağlı olabileceği bilgi kaynakları şu

şekilde tanımlanmıştır: Tasarım ve biçim, malzeme ve esas, kullanım ve işlev, gelenek ve teknikler, konum ve yerleşim, ruh ve anlatım, diğer içsel ve dışsal faktörler [88].

UNESCO Dünya Miras Listesi'ne başvuru sürecinde ilgili alanın özgünlüğü, varlığın tasarım, malzeme, işçilik ve yerleşim özgünlüğüne atıfta bulunmaktadır [33]. Bu referanslar, kullanım ve fonksiyonlar da dâhil olmak üzere alanın fiziksel, sosyal ve tarihsel bağlamlarda olduğu kadar, estetik ve tarihsel yönlerini de kapsamaktadır [10]. 2015 Dünya Mirası Uygulama Rehberi'ne göre özgünlüğe bağlı alt ölçütlerin çeşitlendiği görülmektedir:

- Form ve tasarım,
- Malzeme ve öz,
- Kullanım ve işlev,
- Gelenekler, teknikler ve yönetim sistemleri,
- Konum ve yerleşim,
- Dil ve somut olmayan mirasın diğer biçimleri,
- Ruh ve sezgi,
- Diğer içsel ve dışsal etmenler.

Özgünlük tarihsel katmanlaşmanın tahribatı, özgün öğelerin yenileri ile değiştirilmesi ve yeni öğelerin eklenmesi ile tehlikeye atılmaktadır. Özgün olarak nitelenen bir miras varlığı, üretildiği dönemde ya da tarihsel zaman çizgisi içinde gelişimi sonucu oluşan özgün bütünlüğünü muhafaza etmelidir [33].

Vinas, birçok insanın bir nesnenin kopyasındansa özgün olanı görmeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Burada beklenti estetik zevk almaktan ziyade farklı bir deneyim yaşamaktır. Gerçek şu ki pek çokları için özgün malzeme nesneye onu replikalarına ya da sanal deneyimlere kıyasla daha güçlü kılan gizemli bir nitelik kazandırmaktadır. Bir nesnenin maddi bileşenlerine yönelik bu özel ve usdışı beğeni, nesneye güçlü ve benzersiz bir değer sunmaktadır [11].

Brandi'ye göre sanat eserinin fiziksel yapılanmasında malzeme kullanıldığından, bir insan ürünü olarak tarihselleşmektedir. Biri özgün yaratım sürecinde olmak üzere, aynı taş

oçağından farklı zamanlarda aynı tip taş almak kimyasal olarak aynı malzemeyi sağlayabilir, ama tarihsel olarak farklı öneme sahiptir. Bu yüzden, bir rekonstrüksiyonun özgün olanla aynı anlam taşıdığını iddia etmek mümkün değildir, aksine tarihsel ve estetik olarak yanlış olacaktır. Dahası, malzemenin görünüş özelliklerine katkı sağlayan ışık ve bağlı bulunduğu çevresiyle ilişkisi vardır. Aynı nedenden dolayı, sanat eserinin özgün konumundan alınması ancak korunmasını garanti altına almak gibi istisnai durumlarda söz konusu olabilir [10].

Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nin koruma değerleri başlığı altında özgünlük kavramı ele alınmıştır. Özgünlük, bir yapı, yapı grubu veya yapı parçasının korunması gerekli kültür varlığı niteliği kazanabilmesinin ön koşulu olarak belirtilmiştir. Bildirgede özgünlük, "bir mimari kültür varlığının anlam kazanabilmesi için gereken ve onun gerçekliğini, değerini ve bütünlüğünü kanıtlayan tüm özellikler" olarak tanımlanmıştır. Mimari mirası; tasarım, malzeme, işçilik ve çevresel özellikleri açısından içinde bulunduğu kültür alanının bozulmamış bir belgesi olduğu ölçüde özgündür. İlk yapımından günümüze yapıların kimliğini oluşturan tarihsel katmanlar, özgünlüğün bileşenleri olarak kabul edilmelidir. Tüzüğe göre, mimari mirasın korunmasında, mirasın sahip olduğu değerleri somutlaştıran özgünlüğün korunması amaçlanmalıdır [43].

Madran ve Özgönül'e göre bir yapının özgün olarak tanımlanabilmesi için yapıldığı dönemin anlayışı, süsleme anlayışı, yapı malzemesinin kullanım biçimi vb. tüm niteliklerini günümüze değin bozulmadan ve değişmeden sürdürmesi gerekmektedir [42].

Özgünlük kavramına ilişkin tanımlamalarda, tarihsel katmanlaşma özgünlüğün bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Miras varlığının farklı dönem ve kullanımlarını yansıtan tarihsel katmanlaşmanın hasar görmesi, özgünlüğün zedelenmesi veya yitirilmesi ile sonuçlanabilir. Bu bağlamda, yapı çevresi arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal mimarinin bütünlüğünden oluşan geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin özgünlüğü, sahip olduğu tarihsel katmanlaşma değeri ile ilişkilidir.

Modern koruma kuramı, miras varlığına ait tüm dönemlere ve eklere saygı duyulması yaklaşımını benimsemiştir. Bu tutum yerleşim ölçeğine aktarıldığında, tarihsel süreklilik

içinde yerleşimin gelişimini yansıtan tüm dönemlerin eşit öneme sahip olduğu ve korunmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimler bağlamında Türkiye koruma pratikleri incelendiğinde; arkeolojik kalıntıların oluşturduğu tarihsel katmanlaşmanın korunması konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Ancak en üstte yer alan geleneksel kırsal dokuların bu yerleşimin özgünlüğüne katkı sunan korunmaya değer bir katman olduğu konusunda farklı fikirler ortaya çıkabilmektedir. Son dönemde değişmeye başlamış olsa da genel yaklaşım, geleneksel kırsal dokunun niteliksiz bir ek gibi algılanarak alandan ayıklanması ve içinde yaşayanların başka bir yere taşınması yönündedir. Yerleşimin üst katmanını oluşturan ve miras değerlerine sahip geleneksel kırsal mimarinin var oluşunun devamı, bu yerleşimlerin özgünlüğünün nasıl tanımlandığı ile yakından ilişkilidir.

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin özgünlüğü, yerleşimin gelişim evrelerini yansıtan tarihsel ve kültürel katmanlaşmanın tüm maddi bileşenlerin korunmasına bağlıdır. Bu bağlamda, geleneksel kırsal dokuların miras kapsamında değerlendirilmesi ve korunması bu yerleşimlerin özgünlüğünün zedelenmemesinin bir koşulu olarak görülmektedir.

2.4.2 Bütünlük ve Sit Değeri

Genel tanımında bütünlük, bölünmemiş ve kırılmamışlık durumunu, malzeme bütünlüğünü, tamlık ya da tümlüğü ifade etmektedir [10]. Jokilehto, bütünlüğün daha çok kültürel peyzajlar ve tarihi alanlarla ilişkili olduğunu, buna karşın bir harabenin bile mevcut durumu ve ortamında tarihsel bütünlükle ilişkili olabileceğini belirtmiştir. Bütünlüğü görsel, yapısal ve sosyal-işlevsel bütünlük alt başlıklarında incelemiştir [27].

Dünya Mirası uygulama rehberinde bütünlük, kültürel ve/veya doğal mirasın ve niteliklerinin tamlığının ve eksiksizliğinin bir ölçütü olarak tanımlanmıştır. Kültür mirasının adaylık sürecinde, bütünlük sorunu daha çok tarihi kentler ve kültürel peyzaj alanlarındaki ilişkiler ve dinamik işlevler bağlamında ele alınmaktadır.¹ Kültür varlığının

---

¹ Doğal mirasın Dünya Miras Listesi adaylık sürecinde, benzer alanların bütünlükleri bir ekosistem içindeki yapısal bütünlük, işlevsel bütünlük ve görsel bütünlük gibi farklı kavramlara göre incelemektedir [10].

ileteceği değerler bütünü iletmeye yetecek belli bir oranda ögenin sisteme dâhil edilmesini öngörmektedir [89].

Venedik Tüzüğü'nün tarihi alanlarla ilgili olan 14. maddesinde bütünlük kavramına ilişkin, "Anıt alanlarının bütünlüklerinin korunması için özel bir dikkat gerekmektedir." denmektedir [47].

Amerika Birleşik Devletleri'nde, miras kaynaklarının öneminin nitelenmesinde özellikle bütünlük için kabul edilen konum, tasarım, yerleşim, malzeme, işçilik, duygu (feeling) ve çağrışım (association) olmak üzere 7 farklı boyutu vardır [10].

Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde bütünlük, "mimari mirasın yapısal ve mimari olarak bir bütün tanımlaması ve miras olma durumunu belgeleyen tüm unsurları ile var olması durumu" şeklinde tanımlanmıştır. Bildirge'de bütünlüğün diğer bir boyutu, mimari mirasın içinde varlık kazandığı çevre ve diğer miras unsurları ile birlikte süreklilik göstermesi olarak ifade edilmiştir [43].

Clavir, koruma alanıyla ilişkili fiziksel, estetik ve tarihsel bütünlük olmak üzere üç tip bütünlükten söz etmektedir. Fiziksel bütünlük, nesneyi bozmadan değiştirilemeyecek maddi bileşenlerini işaret etmektedir. Estetik bütünlük, nesnenin izleyici üzerinde estetik duygu yaratma becerisini tanımlamaktadır. Tarihsel bütünlük, tarihin nesne üzerinde bıraktığı kendi özel tarihine ilişkin izlerin kanıtlarıdır [90], [11]. Munoz Vinas, koruma teorilerinde bir nesnenin bütünlüğünün dört temel faktöre bağlı olduğunu ifade etmektedir: maddi bileşenleri, algılanabilir özellikleri, yaratıcısının maksadı ve özgün işlevi [11].

Korumada farklı tip bütünlükler genellikle çatışmaktadır. Bu nedenle bunların hepsinin aynı anda uygulanması mümkün olamamakta, seçim yapmak zorunlu olmaktadır. Ruskin ve onun görüşlerini benimseyenler, maddi bileşenlere ve tarihsel bütünlüğe değer vermiştir. Buna karşılık Viollet le Duc, bir nesnenin asıl doğasını gerçekte belirleyen şeyin nesnenin estetik nitelikleri ve yaratıcısının tasarısı olduğu görüşündedir. Bu ideale ulaşmak ve stilistik bütünlüğü sunmak adına, nesnenin maddi ve tarihi bütünlüğü tümüyle gözden çıkarılabilir [11]. Bütünlük kavramının esas sorunu, bütünleme, stilistik rekonstrüksiyon ve rekonstrüksiyon eğilimlerine vurgu yapabilme ihtimali olan "malzeme tamlığı"na gönderme yapmasıdır [10]. 19. yüzyılda geniş kabul gören Boito'nun bilimsel

restorasyon teorisi, nesnenin aslının nesnel olarak saptanması gerektiğini vurgulamıştır. Nesnel gerçekleri oluşturmaın en iyi belki de tek yolu bilimsel yöntemdi [11].

20. yüzyılın ortalarına doğru ivme kazanan estetik koruma teorisi ve yeni bilimsel koruma teorisi, koruma nesnesinin bütünlüğünü korumayı ve geri kazandırmayı amaçlamaktadır. Estetik teorileri, bir yandan herhangi bir sanat eserinin korunması gerekli en temel özelliğı olan estetik bütünlük kavramına odaklanırken, diğler taraftan da tarihin sanat eseri üzerine bıraktığı izleri korumayı hedeflemiştir. Tarihin izlerine sayğı gösterirken, nesnenin estetik bütünlüğünü korumak birbiriyle çatışmaya açık taleplerdir. Bu ikiliğı çözmek için, Brandi ya da Baldini gibi estetik teorisyenleri, eklerin özgün eserden kolayca ayrılabilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Böylece, nesnenin estetik bütünlüğü tarihsel sahtecilik yaratımından kaçınarak korunabilecektir. Klasik estetik teorileri, tarihsel gerçeklik ve sanatsal nitelik arasında köprü kurmaya çalışmıştır [11].

Brandi'ye göre sanat eseri, yaratıcısının oluşturduğu konsepte göre bir araya gelmiş tüm öğeleri ile bütünü oluşturmaktadır. Bütün kendisini, özgün parçaları kırılmış hatta harabe haline gelmiş bile olsa parçaları içinde potansiyel olarak var olmaya devam eden bölünmez bir birlik olarak göstermektedir. Restorasyon özgün bütün ile sınırlı tutulmalı; tarihi ve estetik değerler de göz önüne tutularak ve sanat eserinin “potansiyel bütünlüğü” temel alınarak gerçekleştirilmelidir [10].

20. yüzyılın sonlarında geniş ölçüde kabul gören modern bilimsel korumanın ilkeleri, nesnenin maddi aslının korunması ve bilimsel temelli bilgiye olan inanca dayanmaktadır. Maddi gerçekliğin korunmasında ilk ilke, bilimsel korumada nesnenin bütünlüğünün korunması gerekliliğı; ikincisi, bir nesnenin bütünlüğün esas olarak fiziksel özelliklerinde ve bileşenlerinde yattığının kabul edilmesidir [11].

Miras alanlarıyla ilişkili olarak, bütünlük tarihi bir yerleşimin altyapısı ya da dokusunun oluşturduğu karmaşıklık gibi organik bir bütünü oluşturan elemanların tanımlanmasında bir araç olarak önerilebilir. Bu gibi alanların koruma planları ve yönetimleri açısından özellikle önemlidir; bütüncül bağlamda tekil tarihi yapıların öneminin tanımlanmasına yardımcı olabilir ve hatta sadece bütünle ilişkili olmasından dolayı anlamlı olan küçük öğelerin korunmasını gerekçelendirebilir [10].

Zaman içerisinde özgün miras kaynağı potansiyel bütünlüğü azalacak ya da kaybedilecek biçimde kısmen zarar görebilir, kasten değiştirilebilir ve hatta tahrip edilebilir. Diğer taraftan, bir miras kaynağı tarihin farklı dönemlerinde yeni potansiyel bütünlüğün bir parçası olarak yeniden tanımlanmak yoluyla yeni bir bütünün parçası haline gelebilir. Bu tür dönüşümler miras kaynağının tarihsel katmanlaşmasının bir parçasıdır. Miras kaynağının korunmasına yönelik tüm müdahaleler, bu yeni bütünlüğü esas alarak yürütülmelidir [33].

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin, temelde sahip olduğu iki katmandan söz edilebilir: Arkeolojik kalıntıların oluşturduğu kültür katları ve en üstte bulunan geleneksel kırsal dokunun oluşturduğu katman. Antik dönemde inşa edilen yapılar tarihsel süreçte tahrip olarak bütünlüklerini büyük ölçüde yitirmiş ve arkeolojik kalıntı haline gelmişlerdir. Ardından, mekânsal süreklilik içinde bu kalıntıların üzerinde/etrafında gelişen geleneksel kırsal mimari ile yeni bir bütün oluşturmuşlardır. Feilden ve Jokilehto'nun belirttiği üzere, bu dönüşüm yerleşimin tarihsel katmanlaşmasının bir parçasıdır. Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal dokunun biraradalığı ile oluşan bütün, Clavir'in tanımladığı tarihsel, fiziki bütünlük ve hatta estetik değer kapsamında ele alınabilir.

Sit Değeri

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşmelerin barındırdıkları arkeolojik miras nedeniyle, bu alanlara çoğunlukla arkeolojik sit statüsü verilmektedir. Üst katmanda bulunan geleneksel kırsal mimari, korunması gerekli kültür varlığı niteliklerine sahip olsa bile arkeolojik kalıntılara atfedilen değerlere zarar verdiği düşünülerek zaman içinde yok olma sürecine bırakılmaktadır. Alanda arkeolojik miras var olmamış olsa, korunma statüsü kazanabilecek niteliklere sahip olan kırsal mimarinin miras değerleri ikincil olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerde bulunan kırsal mimari mirası oluşturan yapılar tek tek ele alındığında, bu yapıların her biri korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşımayabilir. Ancak bu yapılar, içinde bulundukları çevreye varlıklarıyla değer katmaktadır. Bu yapıların bir araya gelerek oluşturdukları kırsal doku, geleneksel değer,

homojenlik, yöresel kimlik değeri vb. miras değerleri kazanmaktadır. Bu nedenle, kırsal mimari mirasın sit ölçeğinde korunması daha anlamlı ve kabul ettirilebilir olacaktır.

Türkiye koruma mevzuatın kırsal sit tanımı yer almamaktadır. Kırsal yerleşmeler, gereken durumlarda doğal ya da kentsel sit statüsünde tespit ve tescil edilmektedir. Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde kırsal sit, "yerleşim düzeni, yapım tekniği ve tasarımıyla yerelin ürünü olan, tek yapıların, yol, meydan, tarım alanı vb. öğelerle birleşerek oluşturduğu, korunacak değerler taşıyan kırsal alanlar" şeklinde tanımlanmıştır [43].

Madran ve Özgönül'e göre genellikle köy ya da mezra olarak tanınan kırsal yerleşmeler, avlulu veya bahçe içindeki geleneksel nitelikli yapıları (konut, depo, işlik, ahır vb.), kamusal nitelikli açık alanları (köy meydanı, mezarlık vb.) ve değişik nitelikteki bitki toplulukları gibi öğelerle korunmaya değer özellikler taşımaktadır. Madran ve Özgönül'e göre kırsal sitlerin belirlenmesinde kullanılabilecek ölçütler şunlar olabilir:

- Doğa ve insan eliyle oluşan ve korunması gerekli nitelikte ayrı öğeler içermesi,
- Bu öğelerin homojen ve uyumlu dağılıma sahne olması,
- Çağdaş alan kullanımları nedeniyle doğal ve yöresel niteliklerini yitirmemiş olması,
- Sit alanı içindeki kırsal yerleşmelerde geleneksel üretim tekniklerinin sürdürülmesi,
- Mevcut yapı stokunun geleneksel/yöresel değer ve niteliklere sahip olması [42].

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, arkeolojik alanlar ile korunması gerekli kırsal dokuları içeren ve bu özellikleri ile sit bütünlüğü gösteren alanlardır. Bu nedenle, bu yerleşimlerin kendine özgü değer ve potansiyellerinden yola çıkılarak, kırsal arkeolojik sit adıyla yeni bir statü tanımlanabilir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sit bütünlüğü homojen bir nitelik taşımamaktadır. Bir alanın korunması için gerekli ölçütler arasında olan homojenlik değerini, Madran ve Özgönül o alan içindeki yapı, parsel, sokak, meydan vb. ölçeklerdeki değerlerin eşit sayıda ve nitelikte olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Homojenlik, Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi'nde yapı gruplarının

korunması için bir ölçüttür. Her ne kadar kırsal dokulara homojenlik değeri atfedilebilse de, arkeolojik kalıntılar ile kırsal dokuların bir arada bulunmasının oluşturduğu örüntü homojenlikten ziyade, heterojen bir nitelikten bahsetmeye olanak vermektedir.

2.4.3 Tarihi Değer ve Eskilik Değeri

Tarihi değer, koruma kuramının öncelikli kavramıdır ve diğer pek çok değer in temelini oluşturmaktadır. Tarihi değer, geçmiş ve günümüz insanı arasında bağlantılar sağlayan bir pencere biçiminde algılanabilir [41]. Bir alanın, geçmişe bir ilişki ya da tepki iletme, somutlaştırma ya da uyarma kapasitesi, miras nesnelerinin esas anlamı ve doğasının bir parçasıdır. Tarihi değer çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: mirasın malzemesinin eskiliğinden, onun kişi veya olaylarla olan ilişkisinden, enderlik veya eşsizliğinden, teknolojik özelliklerinden ya da arşivsel/belge potansiyelinden. [7]. Bu çalışma kapsamında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerdeki kırsal dokuların tarihi değerin eskilik ölçütü üzerinden, korunma statüleri tartışılacaktır.

Riegl'in eskilik değerini anıtın yaşıyla ilişkilendirilmiş; anıtın kusursuzluk, kapalılık ve bütünlükten yoksunluğu, biçim ile renginin bozulmaya olan eğilimine atıfta bulunmuştur [23]. Eskilik değeri, doğal yaşlanma ve eskime süreçlerinin eser üzerinde bıraktığı somut izlerden kaynaklanmaktadır.

Eskilik değerinin zamanın bıraktığı izler aracılığıyla algılanması, eğitim düzeyi ya da uzmanlık gerektirmediği için herkese hitap etmektedir. Kendisini en yüzeysel görsel algı üzerinden dolaysızca ortaya koyar ve duyularımızı etkisi altına alır [23]. Bu nedenle Riegl, 20. yüzyılın eskilik değeri çağı olacağını öngörmüştür.

Riegl'e göre anıt üzerinde zamanın izleri ve yıpranma ne kadar fazlaysa, eskilik değeri o kadar artmaktadır. Eskilik değerinin en fazla olduğu an, anıt yok olmanın eşiğindedir. Böylece eskilik değeri de kendi kendini yok eder. Bunun yanında, anıtın eskilik değeri yükseldikçe anıttan alınacak hazzın değeri artmaktadır. Bu durum, anıtı diğerlerine göre ayrıcalıklı duruma getirerek, nadirlik değerinin ortaya çıkmasına sebep olur [23].

Tarihsel değerin iki boyutundan birinin eski olmakla ilgili olduğunu belirten Madran ve Özgönül, kültür varlığının yaşı arttıkça değeri de çoğaldığını ifade etmişlerdir [42]. Benzer

şekilde, Türkiye Mimari Mirasını Koruma Bildirgesi'nde tarihsel değer için tanımlanan iki ölçütten biri, kentsel, kırsal, endüstriyel miras ögesinin eskiliğidir¹ [43].

Bir yapının yapımından ne kadar sonra kültür varlığı olarak nitelendirilebileceği konusundaki yaklaşımlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Türkiye'de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesine göre, korunması gerekli kültür varlığı olmanın zaman ölçütü 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış olmaktadır. Ahunbay, kesin zaman sınırları koyma taraftarı değildir; bunun yerine sanat anlayışı, yaşam biçimi, sosyal yapı, teknik düzey, ünlü bir sanatçı veya akımın ürünü olması vb. ölçütler belirlenmesini önermektedir [32].

Zamanın yıpratıcı etkisinden zarar görmeden günümüze ulaşabilen kültür varlığı sayısının oldukça az olması nedeniyle, çok eski tarihlerden kalan yapıların enderlikleri onlara koruma statüsü kazandırmaktadır. Benzerleri zaman içinde yok olmuş, az bulunan, örneği az olan kültür varlıkları daha değerlidir. Ahunbay, günümüze yakın zamanlara doğru yaklaştıkça örnekleri çoğalan korunacak nesnelerin seçim ölçütlerinde daha titiz davranılmasının doğal olduğu görüşündedir [32].

Arkeolojik kalıntılar geçmiş dönem toplumların bilinmeyen yaşantıları, kullanılan malzeme ve teknolojileri, yerleşim biçimlerini ortaya koydukları için tarihi değerleri oldukça dikkate değerdir. Görece çok eski dönemlere ait olan arkeolojik kalıntılar, genellikle harabe halinde olup zamanın izlerini üzerlerinde taşırlar. Bu nedenle, arkeolojik kalıntıların eskilik değeri oldukça yüksektir. Bununla birlikte, bu kadar eski tarihlerden günümüze kadar ulaşmayı başarmış örnek sayısı az olduğundan, pek çok arkeolojik kalıntı eskilik değeriyle bağlantılı olarak enderlik değeri de taşımaktadır. Bu nedenlerle, ulusal koruma mevzuatına göre arkeolojik kalıntılar en üst düzey koruma statüsüne sahiptirler.

Arkeolojik miras kaynaklarına kıyasla, geleneksel kırsal mimari hem daha yakın dönem ürünüdür, hem de örneklerine daha sık rastlamak mümkündür. Öte yandan, incelenen geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri 19. yüzyılda ziyaret eden gezginler, genellikle bu

---

¹ Diğer ölçüt, yapı ya da yapı gruplarının tarihsel önem taşıyan bir olay, kişi ve/veya kurumla ilişkili olmasıdır.

yerleşimlerde kırsal dokuların¹ varlığından bahsetmişlerdir. Günümüzde bu yerleşimlerin yapıyı çevresini oluşturan geleneksel kırsal dokuların tamamının bu dönemden kaldığını iddia etmek doğru olmasa da, yerleşmenin nüvelerinin bu dönem veya daha öncesinde atıldığı söylenebilir. Yerleşimden yerleşime farklılık gösterse de, genel olarak anılan yerleşimlerdeki geleneksel kırsal dokular geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet dönemine tarihlenmektedir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşmelerde bulunan kırsal mimarinin, korunma statüsü almaya imkân verecek düzeyde eskilik değerine sahip olduğu düşünülmektedir.

Bir kültür varlığının yaşı arttıkça, eskilik değerinin de arttığı yaklaşımları mevcuttur. Zaman boyutu dikkate alındığında, kırsal dokulara kıyasla, arkeolojik kalıntıların üretimleri üzerinden çok daha fazla zaman geçmiş; arkeolojik kaynaklar üzerinde zamanın tahribatı ve izlerini çok daha görünür bir düzeye erişmiştir. Ancak, kırsal dokular da görece eskilik değerine sahiptir. Bu nitelikleri sebebiyle, bir arada bulunan arkeolojik ve kırsal mimari mirasın sit bütünlüğü içerisinde korunması yaklaşımı benimsenmelidir. Bu yaklaşımın benimsenmesinde, bu yerleşimlere atfedilebilecek olan enderlik değeri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Son dönem koruma pratiklerinde, Çavdarhisar, Aizanoi ve Yoran, Didyma gibi sınırlı sayıda yerleşim örneğinde, geleneksel kırsal dokulara koruma statüsü verilmesi söz konusudur. Yoran'da geleneksel kırsal yapıların küçük bir kısmı tekil ölçekte korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiş; Çavdarhisar'da koruma amaçlı imar planı yapım sürecinde kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar kentsel arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Ancak pratikteki genel yaklaşım, bu yerleşimlere 1. derece arkeolojik sit alanı statüsü tanınması, geleneksel kırsal dokuların korunması yönünde herhangi bir çaba gösterilmemesidir.

2.4.4 Estetik Değer ve Tasarım Değeri, Rastlantısallık ve Patina

Estetik değer, çoğunlukla mirasın görsel niteliklerine atıf yapmaktadır. Güzelliğin, yüceliğin (sublime), harabelerin çoğu yorumu, genel olarak nesne ve yerlerin miras

---

¹ Gezinler, o dönemde bu yapıları modern olarak nitelemişlerdir.

olarak tanımlanmasında uzun bir süre en önemli ölçütler arasında kabul görmüştür. Bir alanın, nesnenin ya da yapının tasarımı ve gelişimi, estetik değerin kaynağı olabilir [7].

Koruma kuramının gelişiminde, arkeolojik kalıntılar ve harabelerin estetik nitelikleri, pitoresk ve sublime kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. 18. yüzyılda öncelikle klasik peyzajları tasvir eden resimde ve ardından İngiliz peyzaj bahçesinin gelişimi bağlamında ortaya çıkan “pitoresk” ve “sublime” kavramları, daha sonra antik dönem mimarisinin korunma ölçütleri arasında görülecektir. Ruskin, çoğu kez harabe yapılarla ilişkili olarak kullanılan pitoresk kavramını, güzellik ve yüceliğin (sublime) bir birleşimi olarak tanımlamıştır.

Riegl, 20. yüzyılın başında artık var olmadığı kabul edilen mutlak sanat değerine karşı, görece sanat değerini ortaya koymuştur. Görece sanat değeri, sadece insanın yaratıcı gücü aracılığıyla doğaya üstün gelmesinin kanıtı olarak değil, aynı zamanda kendilerine özgü düşünce, şekil ve renkleri bakımından da değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Görece sanat değeri, bir çağın sanatsal üretimini diğer çağinkinden ayırmaya yarayan bir ölçüttür [23].

Lipe, estetik değerin kültür varlığının üslup, güzellik ve sanatsal niteliklerin öneminden kaynaklandığını; kültürel varlıkların, biçim, tekstür ve niteliklerinin gözlemcinin estetik duygularını cezbedtiğini ifade etmiştir [91].

Frodl’a göre sanat değeri, “genel anlamda, sanat tarihinin yargı ölçütleriyle aynı karaktere sahiptir. Burada nesne, devrinin özelliklerini aksettirmesi, bir ekolü belirlemesi, bir akımın maddesel görüntüsü olması, sanatkârın mesleki disiplin ve anlayışını yansıtmaları gibi faktörlerle bu değeri kazanır. Yarı nesnel bir değerdir” [92].

Burra Tüzüğü’nün estetik değer tanımı, saptanabilecek ölçütler için duyuşsal algı boyutlarını da içermektedir. Bu ölçüt, dokunun malzemesinin, renginin, ölçeğinin ve biçiminin değerlendirmesini; yer ve kullanımı ile ilişkili ses ve kokuları kapsamaktadır [28].

English Heritage’e göre estetik değer, insanların bir yerden duyuşsal ve entelektüel anlamda uyarı alma yollarından kaynaklanmaktadır. Estetik değer, tasarım değeri (design value), artistik değer (artistic value) ve rastlantısal (fortuitous) ve patina (patina of age) alt başlıklarında incelenmiştir [41]. Estetik değerler bir yerin bilinçli olarak

tasarımının bir sonucu olabileceği gibi; aynı şekilde, bir yerin zaman içinde kullanımı ve gelişiminin rastlantısal bir sonucu da olabilir. Pek çok yer de bu iki boyutu birlikte barındırmaktadır. Tasarım değeri, bir bütün olarak bir yapının veya peyzajın bilinçli tasarımı tarafından oluşturulan estetik nitelikler ile ilişkilidir. Bu değer, kompozisyon (biçim, oranları kütle, silüet, görünüm ve vistalar, sirkülasyon) ve genellikle malzeme ya da bitkilendirme, dekorasyon veya detaylandırma ve işçiliği içine almaktadır. Bazı estetik değerler ise zamanla, belirli bir kültürel çerçevede birbirini izleyen etkilenmelerin sonucunda az çok rastlantısal olarak gelişir. Kentsel ya da kırsal peyzajların organik biçimlenmeleri, geleneksel yapıların ve malzemelerinin çevreleriyle ilişkisi buna örnek gösterilebilir. Doğanın insan yapıtları etkisinin sonucu olan estetik değer, özellikle zamanın geçmesiyle bir yerin görünüşünün iyileşmesi (patina) bilinçli tasarımın değerlerini örtebilir. Bu durum, değerler bütününe yani kültürel öneme çeşitlilik ve derinlik katmaktadır.

Kuban'a göre bir yapının estetik nitelikleri, gözlemci tarafından algılanan biçimi ve biçime kimlik kazandıran renk, tekstür gibi malzeme özellikleri tarafından tanımlanmaktadır. Kişinin ve toplumun yapıttan aldıkları estetik haz, yaygın bir değer yargısına karşılık gelmektedir. Estetik değerın zaman boyutuna dikkat çeken Kuban, estetik statünün kazandıran genel yargının ancak zaman içinde oluşabileceğinin altını çizmiştir [15].

Madran ve Özgönül, artistik değer tanımını "kültür varlığının tasarımındaki anlayışı, teknik, yapısal ve süsleme özelliklerini, dönemin ulaştığı düzeyi ve o dönem işçiliğinin kalitesini kapsar" biçiminde yapmıştır [42]. Benzer bir şekilde, Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde estetik değer, "kültür varlığının tasarımındaki anlayışı ve bezeme özelliklerini, döneminin ulaştığı beğeni düzeyini ve niteliğini kapsar" şeklinde tanımlanmıştır [43].

Ahunbay, estetik değer bağlamında güzel olma özelliğinin, yapı ve çevrelerin korunması konusundaki istekleri güçlendiren önemli bir etken olduğu görüşündedir. Buna karşın, kişiden kişiye, toplumdan topluma ve zamana bağlı olarak değişen güzel yargısının nesnel olmaması nedeniyle tartışma konusu olduğunu ifade etmiştir. Bilinçli bir toplumsal beğeni olmadığında, koruma nesnelerinin estetik niteliğine ilişkin yargıların sanat tarihçileri ve estetik uzmanlarının görüşleri ile belirlenerek toplumun

yönlendirilmesi söz konusudur. Ahunbay'a göre Türkiye'de halk genellikle eski bir eve estetik değer atfetmeyerek, korumaya değer görmemektedir. Ayrıca, harap bir yapının ilk tasarımındaki güzelliği görmek ve onu kendi dönemi içinde değerlendirme yetkisinin arkeolog, sanat ve mimarlık tarihçisi gibi konunun uzmanlarına ait olduğunu ifade etmiştir [32].

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler estetik değer bağlamında incelendiğinde, English Heritage tarafından estetik değerın alt başlıkları olarak tanımlanan tasarım değeri, artistik değeri, rastlantısallık (fortuitous) ve pitoresk ve sublime kavramlarıyla ilişkili zamanın izlerini yansıtan patina, bu yerleşimlerin estetik niteliklerindendir. Anılan yerleşimlerdeki arkeolojik kaynaklar, özgün durumlarında toplumun moda, zevk ve estetik ölçütlerine göre belli bir tasarım anlayışı ile yapılmıştır. Çeşitli materyallerle üretilen özgün mimari tasarım, taş işçiliği, detay ve pek çok buluntusuyla yüksek kalitede tasarım ve artistik duyarlılığa sahiptir. Ancak arkeolojik kaynaklar, zaman içinde temellere ve fragmanlara indirgenerek harabe haline gelmişlerdir. Doğal peyzajları içinde romantik ve pastoral niteliklere sahip harabeler, pitoresk niteliklerle ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle estetik nitelikleri hem tasarım ve artistik değerler, hem de zamanın izleri olan patina ile ilişkilidir. Bununla birlikte, bu yerleşimler zaman içinde organik olarak gelişen geleneksel kırsal dokuları nedeniyle rastlantısal olan tanımlanan estetik nitelik taşımaktadır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, mutlak koruma statüsüne sahip arkeolojik kalıntıların, geleneksel kırsal dokular nedeniyle görsel olarak algılanmasının zorlaştığı; bu nedenle arkeolojik kalıntıların estetik değerinin zedelendiği yönünde kaygılar mevcuttur. Aksine, belli bir tasarım düşüncesi olmaksızın, organik olarak gelişen geleneksel doku ve peyzaj ile bütünleşen arkeolojik kalıntıların pitoresk niteliğinin vurgulanarak, estetik değerinin çoğaldığı düşünülmektedir.

2.4.5 Belgesel Değer

Geçmişe ait her nesne, belirli bir sürecin tanığı olarak belgesel nitelik kazanmaktadır. Riegl'e göre bir anıtın tarihi belge niteliğini "insanın herhangi bir yaratım alanındaki gelişmede temsil ettiği belirli, adeta tekil aşamadan" kaynaklanmaktadır. Bu tanımda ilgi anıtın özgünlüğü üzerindedir, zamanın ve doğanın üzerinde yarattığı izler arka plana

itilmiştir. Belgesel değer açısından, doğanın etkileri rahatsız edicidir ve giderilmelidir. Esas olan, eserin olabildiğince değiştirilmemiş özgün niteliğinin korunmasıdır [23].

Venedik Tüzüğü'nün 3. maddesinde, anıtların tarihi belge olarak korunması, koruma ve onarımın amacı olarak gösterilmiştir [47].

Belgesel değer, bir yerin insanların geçmiş faaliyetleri hakkında belge/kanıt sunma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. İnsanın geçmiş faaliyetlerinin fiziksel kanıtları, yerlerin gelişimine ve onları üreten insan ve kültürlerine ilişkin kanıtların birincil kaynaklarıdır. Bu kalıntılar, ilk insanın izleriyle başlayan ve üretim ve yıkım şeklinde devam eden geçmişin kayıtlarının bir kısmını oluşturmaktadır. Bunların belgesel değerleri insanların geçmişi anlayışına katkı sunma potansiyeli ile orantılıdır. Yazılı kayıtların yokluğunda, maddi kayıtlar, özellikle de arkeolojik katmanlar, uzak geçmişe ilişkin tek belge kaynağını oluşturmaktadır [41].

English Heritage'in Koruma İlkeleri (Conservation Principles) belgesinde belirttiği üzere belgesel değer¹, eğitim değeri ile bağlantılı ve bir yerin bilimsel araştırma yoluyla geçmişe ilişkin bilgi kaynağı olmak yeteneği ile ilgilidir. En iyi bilinen ve görünürde iyi incelenmiş ve belgelenmiş yerler bile bazen yeni bilgiler sunmaya devam edebilmektedir. Ancak bu durumun tersi de göz önünde bulundurulmalıdır. Sık sık söylendiği üzere arkeolojik kazı tahrip edici bir süreçtir ve bir şey bir kez gün ışığına çıkarıldığında, gelecek nesillerin aynı malzeme ya da arkeolojik katmandan daha fazlasını öğrenme kapasiteleri ya büyük ölçüde indirgenmiş ya da tamamen yok edilmiş olacaktır [93].

Her arkeolojik nesne, yeri geldiğinde arkeologlar tarafından tarihi kanıt olarak kullanılma potansiyeli taşımaktadır. Diğer kaynakların yok olması halinde, günlük yaşam nesnelerinin pek çoğu, gelecekte değerli bilgi kaynağı haline gelebilir. Bu nedenledir ki günümüzde sıradan çanak çömlek parçaları arkeologlar tarafından özenli bir şekilde toplanmakta, kayıt edilmekte ve incelenmektedir. Dikkatli inceleme, ileri analiz teknikleri

---

¹ Evidential value.

ve karşılaştırma yöntemlerinin kullanımıyla bu parçalar eski insan topluluklarına ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır [11].

Madran ve Özgönül, belgesel değeri diğer tüm değerlerle ilişkilendirmişlerdir. Her yapı ya da yapı ögesinin yapıldıkları dönemin yapı sanatı, o yapıda yaşayanların nitelikleri ve yaşam biçimini anlaşılmasına yarayan en önemli belgelerdir [42].

Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde belgesel değer, "Yaşamın mekâna yansması olarak kabul edilen yapılar, değişik dönemlerde yaşayan topluluklar ve onların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamları, yapım teknolojileri hakkında bilgi veren kaynaklar" şeklinde tanımlanmıştır [43].

Ahunbay'a göre tarihi bir olay ya da kişiyle ilişkisi olan veya tarihi bir süreci yansıtan yapı ve yapılar grubu tarihi belge niteliğine sahip olabilir. Özel bir toplumun yaşam biçimini yansıtan, teknik gelişimin izlerini taşıyan yapı ve yerler bu özellikleriyle korunmalıdır. Bunun yanında, toplumların farklı kesimlerinin yaşam biçimi ve yerleşme düzenini yansıtan köy, kasaba ve mahalleler şehircilik tarihi belgeleridir. Bu yerleşmelerde yöresel yapı malzemesi ve iklim koşullarının şekillendirdiği konut ve ticaret alanları, doku, kütle, mekân özellikleri ve belgesel nitelikleri nedeniyle korunmalıdır [32].

Her yapının bir tarih belgesi olduğunu düşünen Kuban'a göre tarihi belge kavramı, bir varlığın sosyal belge, ekonomik belge, teknik belge ve estetik belge olma durumunu kapsamaktadır. Herhangi bir döneme ait yapı kalıntısı, geçmişteki bir insan etkinliğini yansıtır ve belge olma özelliği bu tanıklıktan kaynaklanmaktadır. Kuban'a göre en önemli koruma statüsü estetik niteliklere dayanarak verilir, ancak bu özelliğini yitirmiş bir yapı kalıntısının da bir tarihi olguya tanıklık etmesi, bir anı-belge olarak kültürel statüsünü koruması koruma için bir nedendir. Ören yerleri, özgün durumun hayal edilebilmesine olanak veren bir biçimsel ve mekânsal potansiyele sahip olabilirler. Tarihsel süreçteki ekler konusuna değine Kuban, çağdaş restorasyonun ikilemlerinden birisinin, tarihte yapılmış tahribatları belge olarak kabul edip, özgün yapı estetiğine ulaşma çabasını bir tahrip olarak görmek olduğunu ifade etmiştir [15].

Geçmişe ait her varlık, ait olduğu döneme ait bilgiler sunar ve belgesel bir nitelik taşımaktadır. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşmelerde bulunan arkeolojik kalıntılar, insanların uzak geçmişteki faaliyetleri hakkında bilgi ve kanıtlar sunan maddi varlıklardır.

İnsanlığın uzak geçmişine ait yazılı belgelerin sınırlılığı düşünüldüğünde, arkeolojik kaynaklar bu dönemlerin yaşantısına ilişkin tek belge kaynağı haline gelmektedir. Bu nedenle arkeolojik kalıntıların belgesel değeri oldukça yüksektir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, görece yakın geçmişte arkeolojik kalıntılar üzerinde/yanındaki gelişen kırsal dokuların oluşum süreçlerinden günümüze, arkeolojik kalıntıları tahrip ederek belgesel niteliklerine hasar verdiklerine yönelik kaygılar mevcuttur. Bu kaygılar, arkeolojik kalıntıların değerini indirgediği düşünülen en üst katmandaki geleneksel kırsal dokuların zaman içinde yok olmaya bırakılarak alandan ayıklanması yaklaşımının benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, tahribat olarak görülen kırsal dokular da yerleşimin tarihsel gelişiminin bir yansıması ve belgesi olarak düşünülebilir. Ayrıca, hasarın belgesel niteliğinin de ötesinde, bazı durumlarda değer olarak nitelendirilebileceğini ileri süren görüşler bulunmaktadır.

Geleneksel kırsal dokuların inşasında, açık mekân ögesi olarak vb. alanda bulunan arkeolojik öge ve malzemeler devşirme olarak kullanılmıştır. Bu arkeolojik parçalar, sahip oldukları belge değeri nedeniyle mevcut yerlerinden alınarak, yerleşim içinde ya da farklı bir yerde müze ortamında sergilenmesi bir yöntemdir. Ancak, bu yöntem arkeolojik parçalar ünik bir özellik gösteriyorsa ya da sürekli tahribata maruz kalıyorsa önerilebilir. Aksi durumda, kırsal dokunun bir parçasına dönüşmüş olan arkeolojik fragmanın mevcut halinde korunması, belge niteliğine farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Hasar

Hasar, korumanın var olabilmesi için bir ön koşuldur; mevcut ya da olası bir hasar var olmazsa, koruma eylemi gerçekleştirilmez. Bu nedenle hasar, korumada önemli bir kavramdır. Genellikle nesnenin değerini fiilen azaltan değişiklikler, bozulma ya da hasar olarak değerlendirilmektedir [11].

Lowenthal'a göre, nesneler sürekli bir değişim içindedir. Hiçbir insan yapıtı sonsuza kadar dayanamaz; bir alanın, kentin ya da sanat eserinin bozulmasının sadece geciktirilebilir ancak hiçbir zaman önlenemez. Her nesnenin bünyesindeki zamanın ve bozulmanın izleri kayıp gibi değil kazanım olarak görülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Tahribat, vazgeçilmesi gereken hastalıklı bir tür davranış değil; tersine insan doğasının

ve toplumun derinlerinde saklı, ekonomik hayatın ve yaratıcılığın önemli bir parçasıdır [84].

Bazı vakalarda hasar olarak nitelendirilen durumlar, nesneyi değer kazandırabilmektedir. Harabeler ve birçok başka hasarlı nesneler değişim geçirdikleri için anlamlı hale gelmiştir. Manieri Elia'a göre harabelerin anlamı, belgesel değerlerinin ötesinde harabe olarak çekiciliklerinde yattığından, korumanın bilimsel doğasının bir paradoksunu sergilerler [94], [11].

Koruma nesnelerinin hasarı, pozitif bir değer taşıyabilir: tarihi gerçeklik değeri (value of historical truth). Bir heykelin kırılmış bir kolu, bombalanmış bir yapı ya da bir arşivde kıvrılmış bir parşömen gibi hangi şekilde olursa olsun hasar, bir nesnenin tarihsel gelişiminin sonucudur. Hasarın onarılması, hasar tarafından aktarılan tarihsel kanıtın gelecek kullanıcılar için yararlanılabilir olmayacağı anlamına gelmektedir. Restorasyon bir nesnenin mahiyetini gizlemek ve ya dönüştürmeye yönelik her zaman böyle bir etkisi vardır; tarihi kanıtları yok ederek tarihsel gerçekliğin aleyhine çalışmaktadır [11]. Büyük ölçüde hasarları sanatsallık taşıyan özellikleri olarak algılanır hale gelen Milo Venüsü ve Semadirek Kanatlı Zaferi buna iyi birer örnek teşkil etmektedir. Pisa Kulesi de açık bir diğer örnektir. Teknik olarak mümkün olsa bile, hiç kimse onu özgün haline getirecek bir restorasyonu talep etmemektedir.

Bu bakış açısıyla, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tarihsel gelişimi sonucunda oluşan kırsal dokuları, arkeolojik alanda hasar olarak nitelemek yerine tarihin kanıtları olarak görmek pekâlâ mümkündür. Bunun yanında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik alanlar ile bunların hasarı olarak görülen kırsal dokuların bir arada olmasıyla oluşan ortam, bu yerleşimlerin en dikkat çekici niteliği olarak algılanır hale gelebilir.

2.4.6 Bilimsel Değer ve Etno-Arkeolojik Değer

Bilimsel değer, belgesel değer ile ilişkilidir. Burra Tüzüğü'ne göre bir yerin bilimsel değeri (scientific value), içerdiği verilerin önemine, enderliğine, niteliği ya da temsiliyetine ve yerin hangi derecede başka önemli bilgilere katkı yapabileceğine dayanmaktadır [28].

Arkeolojik alanlar, arkeoloji, tarih, felsefe, sanat tarihi, antropoloji vb. gibi pek çok alanda konuyla ilgili pek çok araştırmacı, akademisyen ve öğrenciler için önemli bilimsel çalışmalara konu olmaktadır. Geçmiş kültürlerle ilişkin dikkat çekici bilimsel kanıtlar barındıran bu alanlar, araştırmacı ve ziyaretçilere, yerleşimin fiziksel gelişimine tanıklık etme ve tarihsel süreçte meydana gelen değişiklikleri izleme fırsatını sunmaktadır.

Arkeolojik alanlar, arkeologlar ve diğer bilim insanları tarafından bilimsel araştırma yöntemleriyle çalışılmadan ve alanın önemi anlaşılmadan, alandaki kanıtları yok etmeye yönelik müdahaleler bilimsel değere de zarar verecektir.

Arkeolojik kaynaklar çoğu kez tespit, inceleme, yüzey araştırması ve kazı vb. araştırma yöntemleri kullanılarak incelendiğinden, bilimsel değerleri oldukça yüksektir. Ancak, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik kaynaklar üzerinde/yanında gelişen kırsal dokuların varlığı, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştirebilmektedir. Böyle bir durumda, alt katmanlardaki arkeolojik verilerin niteliği önem kazanmaktadır. Bu arkeolojik alanlar ünik özellikler taşıyorsa, ilgili uzmanlık alanlarından oluşan bir komisyon tarafından bu alanlarda bir kısmında ya da tamamında bilimsel araştırmalar yürütülmesi yönünde kararlar üretebilir. Bu durumda, bu alan üzerindeki geleneksel kırsal yapıların taşınarak korunması bir seçenektir. Ancak, söz konusu yerleşimlerde geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanların gelecek kuşakların incelemesine olanak sağlayacak arkeolojik rezerv alanı olarak bırakılması genel koruma ilkesi olarak kabul edilebilir.

Arkeolojik ve kırsal mimari mirasın birbirleriyle olan ilişkisinin ve etkileşimlerinin araştırılması bilimsel çalışmalara konu olma potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmalar iki farklı boyutta olabilir. İlki, arkeolojik mirasın geleneksel kırsal dokuların oluşumuna etkisidir. Arkeolojik kalıntıların form ve biçimlerinin kırsal dokuyu oluşturan yapı, yapı ögesi ve bezemelerinin biçimlenmesine yansması, arkeolojik yapı taşlarının devşirme malzeme olarak kullanılması vb. bilimsel olarak incelemelere konu alabilir. İkincisi, tarihsel süreçte sürekli yerleşim görmüş bu alanlardaki arkeolojik verilerin yorumlanmasında, geleneksel kırsal dokuların yok olmuş önceki dönem kültürlerinin anlaşılması için bilimsel açıdan incelenmesidir. Bu tarz bilimsel çalışmalar, etno-arkeoloji

disiplininin konusudur. Bu nedenle yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere, etno-arkeolojik değer atfedilebilir.

2.4.7 Sosyal Değer ve Yöresel/Yerel Kimlik

Feilden ve Jokilehto miras kaynağının sosyal değerini, geleneksel sosyal faaliyetler ve uyumlu güncel kullanımlar ile ilişkilendirmektedir. Bu değer, toplumdaki çağdaş sosyal etkileşimleri içermekte ve sosyal ve kültürel kimliğin inşasında rol oynamaktadır [33].

Burra Tüzüğü'nde sosyal değer, "bir çoğunluk veya azınlık grup için bir yeri manevi, politik, ulusal ya da kültürel duyarlılık odağı haline getiren niteliklerini içine almaktadır" şeklinde tanımlanmıştır [28].

Bir mirasın sosyal değerleri, bir alanın kutlamalar, panayır, piknik ya da top oyunları gibi sosyal aktiviteler için kullanımını içerebilmektedir. Sosyal değer, ayrıca mekân aidiyeti açısından da miras değeri içermektedir. Mekân aidiyeti, sosyal kaynaşma, toplum kimliği ve sosyal grupların kendi bölgelerinin çevresel özellikleri ve özel miraslardan elde ettikleri diğer bağlanma duygularına atıfta bulunmaktadır [7].

English Heritage, sosyal değeri toplumsal değerler üst başlığı altında incelemiştir. Sosyal değer insanların, kimlik, ayırt edicilik, sosyal etkileşim ve ahenk kaynağı olarak algıladığı yerlerle ilişkilidir. Bazı yerler, kolektif hafızanın bir sonucu olarak onlarla ilişkilendirilen hikâyelerin zaman içinde toplumsal önem kazanması ile nispeten daha mütevazı olabilir. Bu yerler, günümüzde bir toplumun kimliği için referans noktası oluşturarak, geçmiş olaylar üzerinden değer kazanma eğilimindedir. Ayrıca, insanlar arasında derin bir bağ oluşturan toplumsal bir işlevi yerine getirmekte ya da toplumun tutum ve davranışlarının bazı yönlerini şekillendirmektedir. Sosyal değer aynı zamanda bölgesel ve ulusal kimlik üzerinden daha geniş ölçekte açıklanabilir [41].

Sosyal değer, gruplar ya da bireyler için bir yerle kurmuş oldukları ilişki veya orada olan olaylar nedeniyle anlam taşımasıyla ilgilidir. Sosyal bağlara ve grup kimliğine atıf yapmaktadır. Sosyal değer görece uzak geçmişte meydana gelmiş ve günümüze sözlü tarih geleneği üzerinden aktarılan olaylarla da ilişkili olabilir. Sosyal değer bir başa boyutu da bir yerin muhtemelen özgün işleviyle ilişkili olarak toplum için tesis hizmeti sağlamasıdır [93].

Kendilerini üreten toplumun yaşantısının yansıtan yapılar, yapı grupları ve alanlar, toplumsal kimlik ve aidiyet duygusunu desteklediklerinden dolayı sosyal değer taşımaktadır. Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, kültürel değerler hiyerarşisi içerisinde sosyal değer üst sıralarda gelmektedir, çünkü arkeolojik alanlar aynı zamanda yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Arkeolojik alanlar, kültürel önemleri nedeniyle özellikle bu yerleşimlerde yaşayan yerel halk için gurur kaynağıdır. Bu yerleşimlerin kimliği, geleneksel dokular ile birlikte üzerinde/yanında bulundukları arkeolojik alanlar ile ilişkilendirilmektedir. Bunun yanında, arkeolojik alanların geçmiş dönem kültürlerin yaşayışı ve sosyal hayatıyla ilgili sunduğu bilgiler, yerel nüfusun ve ziyaretçilerin çağdaş yaşamla o dönemki yaşantı arasında paralellikler kurmasına neden olmakta ve bu durum onların kültür mirasını benimsemelerini sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde bulunan arkeolojik alanlar, genellikle bölgesel ve yerel düzeyde sosyal ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yaparak yerel halk ve ziyaretçiler için önemli bir sosyal değer taşımaktadır. Bu etkinlikler yerel toplulukların sosyal ve kültürel hayatının canlanmasına katkı sunmakta, alanı yeniden sosyal yaşamın bir parçası haline getirmektedir.

2.4.8 Eğitim Değeri

Madran ve Özgönül'e göre eğitim değeri, yaşamın mekana yansıması olarak kabul edilen yapı ve alanların, farklı dönemlerde yaşayan topluluklar ve onların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamlarıyla ilgili somut ve soyut olarak bilgi veren kaynak değerlerdir [42].

Feilden ve Jokilehto, bir miras kaynağının eğitim değerinin kültürel turizm için potansiyel barındırdığını ve tarihi kaynakların günlük yaşamla bütünleşmesinin bir yolu olarak teşvik ettiği kültür ve tarih bilincini kapsadığını ifade etmişlerdir [33].

Arkeolojik alanların eğitim değeri, geniş ölçüde kabul görmektedir. Bir miras alanı, tarih, kültürel, sanatsal, mimarlık, toplumsal gelişmeler ve çatışmalar vb. konuda bilgiler sunmakta ve bu bilgilerden ilgili uzmanlar, turizm ofisleri ve genel halk yararlanmaktadır [95].

Geçmiş dönemlerde kazı çalışmaları müzeleri dolduracak hazine aramak için yürütölmekteydi. Ancak günümüzde pek çok arkeolojik araştırmanın amacı, önemli hipotezlere makul ve sağlam cevaplar bulmaktır. Bir disiplin olarak arkeoloji bir alandan her çeşit kanıtı (nesneler, mimari, çevre vb.) okumayı ve bulguları, halk yararına alanın yorumlanmasına yarayacak bilgiyi geliştirmek için kullanmayı hedeflemektedir. Ancak arkeolojinin bu yeni yaklaşımları, alanın halk tarafından mutlak anlaşılmasıyla neticelenmemektedir [95].

Bu nedenle, arkeolojik alanların sunumunda eğitim potansiyeli dikkate alınmalıdır. Alanın ziyaretçilere sunumu için yapılacak çevre düzenlemelerinin yanında, turizm rehberleri, rehber kitaplar, tanıtım broşürleri, bilgilendirme tabelalarının katkısı vardır. Bazı durumlarda, alandaki bir yapının restorasyonu ziyaretçilere bir yerin özgün durumu, ölçeğı, güzelliğinin görselleştirilmesinde yardımcı olabilmektedir. Restorasyon, doğru uygulandığında ve ziyaretçiye etkin bir şekilde açıklandığında önemli bir eğitim aracı olabilmektedir. Ancak çoğu örnek için yeniden yapım uygun değildir; onun yerine maketler, çizimler, üç boyutlu görselleştirmeler vb. alanın özgün biçimini gösterebilmektedir. Bu tür görseller, yeni araştırma bulgularını yansıtacak şekilde değişime de imkân tanımaktadır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik miras sunduğı kaynaklar nedeniyle eğitim değerine sahiptir. Bunun yanında, bu alanlarda yerleşik yerel halkın yaşam biçimleri, örf ve adetleri, inanışlarına ilişkin bilgiler içeren ve sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantısını yansıtan geleneksel kırsal dokular, mimari, folklorik ve etnografik boyutlarıyla eğitim değerine sahiptir. Bu nedenle, söz konusu yerleşimlerde her iki miras türünün de eğitim kaynağı olma potansiyelleri dikkate alınarak alanın sunumunun bu doğrultuda düzenlemesi uygun olacaktır. Örneğın, alanı gezecek ziyaretçiler için hazırlanacak yürüyüş rotalarına, arkeolojik kalıntılar yanında geleneksel kırsal mimarinin yoğunlaştığı alanlar da dâhil edilebilir.

Bir diğeri konu, yerleşimin sürekliliğine de dikkat çekecek şekilde, uzak geçmişteki toplumların yok olmuş kültürlerinin anlatılmasında, günümüzde alanda hala devam eden kırsal yaşantıdan yararlanılmasıdır. Bu bağlamda, arkeolojik alanın sunumunda geçmişin tarım, hayvancılık ve arazi kullanımı, mimari ve günlük yaşamına ilişkin pratikler ile

günümüz pratiklerini karşılaştıran etno-arkeolojik verilerin kullanılması yerinde olacaktır. Aynı alanın farklı dönemlerdeki kullanımları ve toplumların yaşantıları arasındaki benzerlik ve farklılıkların altını çizecek düzenlemeler yapılması yerleşimin eğitim değerini daha da yükseltebilir.

Eğitim değerini riske sokabilecek bir tutum ise, arkeolojik alanın büyük bölümünde kazı faaliyetlerinin yürütülerek, halkın anlamlandırması için geriye hiçbir özellik bırakılmamasıdır.

2.4.9 Kullanım Değeri ve Süreklilik Değeri

Riegl kullanım değerini, anıtın sürekli kullanımı ile ilişkilendirmektedir. Kullanılmasına alışık olunan binalar, insanlara güven veren kullanımlarını yitirdiklerinde üzerlerinde rahatsız edici bir izlenim bırakmaktadır. Buna karşın, pratik önemi kalmamış ve içlerinde insan etkinliğinin olmasına özlem duyulmayan anıtlara ait kalıntılar, bir Ortaçağ kalesi ya da Roma tapınağının harabesi gibi, eskilik değeriyle ön plandadır ve kullanılmıyor olmaları rahatsızlık vermez [23].

Kullanım değeri ekonomik değer ile ilişkilidir. Bir yapı ya da alanın özgün işlevin devamı veya uygun bir işlevle kullanımını içermektedir. Geleneksel işlevlerin sürmesi alanların anlamlarını güçlendirmektedir. Uygun kullanım korumayı desteklerken; uygun olmayan yeni uyarlanmış işlevler bozulma, istenmeyen değişim ve tahribe neden olmaktadır. Harabe haline gelmiş bir yapıda, özgün işlevsel değer yok olmuştur. Ancak, bu yapılarla ihtiyaç programları dâhilinde yeni bir işlev bulunmakta ya da görsel ya da performans sanatları gibi etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır [33].

Kullanım değeri, ekonomik değerle yakından ilgilidir. Yapı veya alanın özgün işlevinin devam etmesi veya yeni bir kullanıma uyarlanarak işlev görmesidir [42].

Türkiye Mimari Mirasını Koruma Bildirgesi, kullanım değerini “kültürel varlığın kullanımının sürmesi ve kendisine çağdaş toplumda bir yer bulması bağlamında, yapının kullanılarak korunması ve çağdaş yaşamda yer alarak geleceğe taşınması durumudur. Yapının özgün kullanımının ya da toplumun onun için öngördüğü yeni kullanımın yapıya kattığı değerdir” biçiminde tanımlanmaktadır [43].

Bu değer, miras varlığının hala kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer bir miras varlığı özgün ya da uyarlanmış işlevi ile kullanılmaya devam ediyorsa, bu varlık topluma hizmet vermekte ve ekonomik fayda sağlamaktadır. Kullanım değeri, ekonomik ve süreklilik değerleriyle bağlantılıdır.

Çalışma kapsamında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, kullanım durumlarına göre yaşayan ve terk edilmiş/boşaltılmış olmak üzere iki alt sınıfa ayrılmıştır. Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, geleneksel yaşantı devam ettiğinden kullanım değeri yüksektir. Bunun yanında yerleşimlerdeki arkeolojik kaynaklar nedeniyle, bilimsel ve turizm amaçlı kullanımlar da söz konusudur. Terk edilmiş/boşaltılmış geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, yaşam alanı olarak kullanılmamakta; sadece bilimsel amaçlı çalışmalara ve turizm amaçlı kullanımlara hizmet vermektedir.

Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sorunları kısmen bu yerleşimlerin hala kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kullanım değeri ile özellikle bilimsel ve belgesel değerinin çatıştığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Geleneksel dokuların yoğunlaştığı alanlarda arkeolojik kazı çalışmaları yapılmak istenmesi durumunda, özel mülkiyette bulunan ve kullanımı devam eden yapıların boşaltılması ve yapı parsellerinin kamulaştırılması gerekmektedir. Bu durum geleneksel yapıların, alt katmanlardaki arkeolojik kaynakların oraya çıkartılması için feda edilmesi anlamına gelmektedir. Kamulaştırma bedellerinin yüksekliği nedeniyle sıklıkla uygulama alanı bulamayan bu pratik bilimsel değer lehinedir.

Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde yerel halkın yoğun yapılaşma talepleri, uygun olmayan yapım sistem ve malzemesi ile izinsiz yapı ve eklentiler yapılması, yeni yapılaşmada antik dönem malzemelerinin kullanılması, antik dönem yapılarının ahır, depo vb. uygun olmayan işlevlerle izinsiz olarak kullanılması gibi nedenlerle arkeolojik mirasın zarar verildiği vakalar görölmektedir. Söz konusu yerleşimlerin denetimsiz kullanımı, arkeolojik mirasın bilimsel ve belge değerine zarar verme riski taşımaktadır.

Bunun yanında, yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik kaynaklar nedeniyle kullanımın geniş ölçüde kısıtlanması, yerel halkın su, elektrik, kanalizasyon vb. altyapı hizmetlerinden yararlanamaması, içinde yaşadıkları yapıların onarım ve bakımını

yapamaması ile sonuçlanmaktadır. Yerleşimdeki arkeolojik kaynakların bilimsel ve belge değerlerinin alanın kullanım değeri ile çatışması, yerel nüfusun mağduriyetine neden olmaktadır.

Sonuç olarak, tüm bu sorunlar nedeniyle giderek arkeolojik alan üzerindeki/yanındaki bazı yerleşimlerin başka bir alana taşınması gündeme gelmiş; bu doğrultuda koruma kararları üretilmiş ve uygulanmıştır.

Süreklilik Değeri

“Süreklilik değeri, kültür varlığının kullanımının sürmesi ve kendisine çağdaş toplumda bir yer bulması ile ilgilidir.” Süreklilik değerinin önemli temsilcileri, özellikle özgün işlevini günümüzde de sürdürebilen yapılardır [42].

Süreklilik, bir alanın, yapıların ve öğelerin, yeni yaşam tarzları ve faaliyetlerine uyarlamak için küçük değişikliklerle kullanılması olarak anlaşılabilir. Sürekliliğin aksine değişim, büyük dönüşümlerin bir uzantısı olarak bir alanın radikal değişim süreçleri ve hatta bazı sosyal gereksinimlerin karşılanması için öğelerin yer değiştirmesi şeklinde yorumlanabilir. Şüphesiz süreklilik ve değişim süreçleri, tüm kültür ve toplumların temelini oluşturmaktadır [8].

Bir yerleşimin değerleri, kendini geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman arasında bir süreklilik çizgisi tanımlanmasına izin verecek biçimlerle yeniden üretme kapasitesi ile ilişkilidir. Bu, topluluğun sürekliliği bağlamında çeşitliliğin yeniden üretilmesinde yaratıcı bir süreci korumayı amaçlayan bir dönüşüm sürecidir [8]. Koruma süreci de yerleşimin sürekliliği bağlamında değerlerin yaratıcı değişimini korumayı amaçlayan bir faaliyettir.

Bu tanımlarda, süreklilik değeri miras varlığının kullanımının devam etmesiyle ilişkilendirilmiştir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, tarihsel süreçte dönem dönem kesintiye uğrasa bile, sürekli iskân alanı olarak kullanılagelmüşlerdir. Bunun nedeni büyük ölçüde bu alanların, su kaynaklarına yakınlığı, topografik ve iklimsel özellikleri vb. gibi yerleşmeye uygun özellikler taşıyor olmasındandır. Böylece, aynı alanın devamlı mesken yeri olarak kullanılması mekânsal sürekliliği beraberinde getirmiştir. Günümüzde bu yerleşimlerin yapıları çevresi, arkeolojik kalıntılarla iç içe bulunan geleneksel kırsal dokulardan oluşmaktadır. Farklı kültür katmanlarının özgün bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelmeleri bu sürekliliğin bir sonucudur. Bu bağlamda,

geç döneme ait olan geleneksel kırsal dokunun ortadan kaldırılması, alanın süreklilik niteliğinin kesintiye uğraması ve zedelenmesi anlamına gelecektir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler içerisinde, uzak geçmişte edindikleri işlevleri hala sürdüren yapı ve alanlar bulunmaktadır. Antik dönemde Aizanoi antik kenti macellumunun, Çavdarhisar geleneksel kırsal yerleşimde ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bir meydan olması bunun güzel bir örneğidir. Didyma'da Hellenistik Apollon Tapınağı, M.S. 5. yüzyılda ise bir kiliseye çevrilerek dini amaçlı kullanılmaya devam etmiştir. Yine 1830 yılında inşa edilen kilise, sonraki dönemde camiye çevrilmiş, günümüzde dini amaçlı işlevini sürdürmektedir. Bu örneklerde görüldüğü üzere, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde aynı veya benzer işlevlerle kullanılmaya devam eden yapı ve alanların bulunması, işlevsel süreklilik niteliği tanımlamaktadır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, geleneksel kırsal mimarinin bazı öğelerinin veya süslemelerinin biçimlendirilmesinde, antik dönem yapı öğelerinin formlarından esinlenilmiştir. Örneğin Aizanoi kapı biçimli mezar stelleri ve Çavdarhisar geleneksel evlerine ait kapıların biçimlenmeleri ve kullanılan süsleme motiflerinin benzerliği dikkat çekicidir [96]. Bu benzerlik, mekânsal sürekliliğin bir sonucudur.

ANADOLU GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİ

Anadolu toprakları coğrafi konumu nedeniyle tarih öncesi çağlardan günümüze sürekli yerleşim alanı olarak kullanılagelmiştir. Bu tarihsel süreklilik içinde pek çok farklı uygarlık kendi yaşam biçimlerini ve kültürlerini yansıtan mimari yapıtlar üretmiştir. Bu nedenle, Anadolu yerleşmelerin pek çoğunun ortak özelliği, sürekli iskân görmesi sonucu oluşan fiziksel ve kültürel katmanlaşmadır. Bu katmanlaşmanın önemli bir bileşeni arkeolojik mirastır. Arkeolojik kaynaklar, yerleşim yerlerinden uzakta, doğal çevreler içerisinde konumlanabileceği gibi, yerleşim alanlarının bitişiğinde/altında da bulunabilmektedir.

Anadolu’da bazı yerleşimler, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan önemlerini tarih boyunca koruyarak günümüzün büyük şehirleri haline gelmişlerdir. Bu kentler arasında tarihsel katmanlaşmanın izlenebildiği en belirgin örneklerden biri İstanbul’dur. Kentsel yerleşmeler yanında, tarihsel katmanlaşma niteliği kırsal yerleşmelerin de özgün karakteri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Antik dönemlerde görece siyasi, askeri, ekonomik vb. açılardan önemli olan diğer bazı yerleşimler, tarihin bir döneminde önemlerini yitirerek, giderek küçülmüşler ve terk edilmişlerdir. Sonraki dönemde bu alanlarda ya hiç iskân görmemiş ya da farklı toplumlar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. İlk durumda, günümüz doğal çevreleri içerisinde arkeolojik alanları oluşturmuştur. İkinci durumda ise, yerleşim yeniden gelişerek kent niteliğine dönüşmüş ya da kırsal niteliğini sürdürmüş olabilir. Tarih içinde bu süreç kendini tekrar etmiş de olabilir. Sonuç olarak, bu yerleşimlerden kırsal niteliği ile günümüze kadar ulaşanlar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

3.1 Anadolu Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimleri

Günümüzde arkeolojik ve kırsal mimari mirası iç içe barındırarak bir bütün oluşturan yerleşimlerin yapılı çevresini, arkeolojik kalıntılar ile bunların üzerinde/bitişğinde gelişen geleneksel kırsal dokulardan oluşturmaktadır. Söz konusu yerleşimlerin, “geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler” olarak isimlendirilmesi önerilmekte olup, çalışma kapsamında bu isimlendirme kullanılacaktır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, önceki dönemlerde farklı uygarlıklar tarafından iskân görmüş ve arkeolojik kaynakları bünyesinde barındıran alanları kendine yer seçmiştir. Yerleşim yeri olarak arkeolojik alanların seçilmesinin nedeni, bu alanların yerleşime elverişli fiziki koşullara sahip olması yanında, yapılı çevreyi oluşturmak için antik döneme ait kalıntılardan, temellerden ya da altyapıdan faydalanma olanağının bulunmasıdır. Söz konusu yerleşimlerde, kırsal nitelikli günümüz yaşamının antik dönem maddi kalıntılarının yakın çevresinde veya üzerinde, bu kalıntıları da kullanarak oluşturulan geleneksel yapılı çevrelerde devam ettiği gözlenmektedir. Bu nedenle geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, tarihsel süreklilik içinde oluşan fiziksel ve kültürel katmanlaşmayı bünyelerinde barındırmaktadır.

Bu tez kapsamında, bu yerleşimlere ilişkin tamamlanmış bir envanter oluşturmak hedeflenmemiştir. Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tespit etmek amacıyla, tez sürecinde literatür ve arşiv çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında rastlanılan her yerleşim belirlenen ölçütlere göre bir değerlendirme süzgecinden geçirilmiştir. Bu değerlendirme ölçütleri arasında, geleneksel kırsal dokunun arkeolojik alanın üzerinde/bitişğinde olması, geleneksel kırsal dokuların korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıması, yerleşimin arkeolojik sit koruma statüsüne sahip olması bulunmaktadır. Bu kriterlere uyan 20’den fazla geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerden, benzer ve farklı boyutlarıyla oluşturduğu çeşitlilik hakkında fikir vermeye yetecek, nitelikli yerleşim örnekleri tez kapsamı dâhiline alınmıştır. Tez içeriğine alınan yerleşimlerin seçim kriterleri şunlardır:

- Arkeolojik araştırma ve kazı faaliyetlerine konu olması,
- Arkeolojik kalıntıların toprak üzerinde izlenebiliyor olması,

- Daha önce arkeolojik ve/veya mimari açıdan bilimsel çalışmalara konu olup olmaması,
- Geleneksel kırsal doku-yeni yapılaşma oranı,
- Ulaşılabilen verilerin yeterlilik düzeyi,

Bu ölçütler doğrultusunda, çalışma kapsamında Anadolu’da bulunan 14 adet geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim dâhil edilmiştir (Şekil 3. 1). Bu yerleşimler aşağıda sıralanmıştır:

- Altinkaya/Selge Antik kenti;
- Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda Antik Kenti;
- Ballıhisar/Pessinus Antik kenti;
- Behramkale/Assos Antik kenti;
- Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti;
- Eski Geyre/Aphrodisias Antik Kenti;
- Eski Balat/Miletos Antik Kenti;
- Eskihisar/Stratonikeia Antik Kenti;
- Hisarköy/Amorium Antik Kenti;
- Ildırı/Erythrai Antik Kenti;
- Kapıkırı/Latmos Herakleia Antik Kenti;
- Oğuz/Dara Antik kenti;
- Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea Antik Kenti
- Yoran/Didyma Kutsal Alanı.

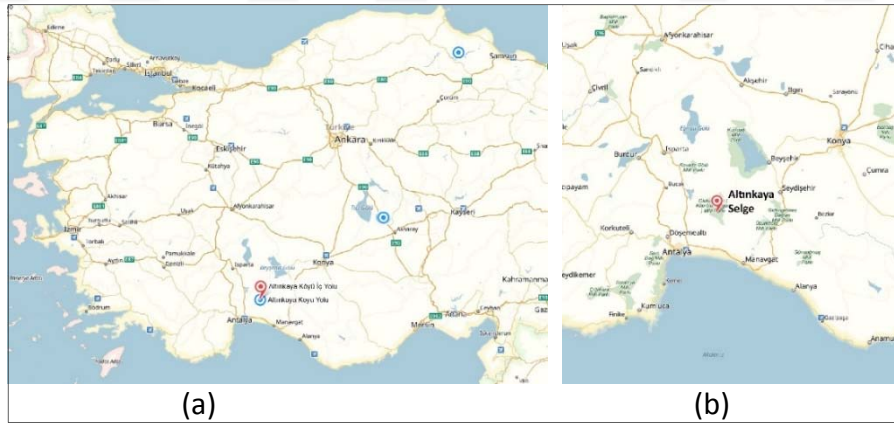
Seçilen geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler, konum, kısa tarihçe, arkeolojik araştırma ve kazı tarihi, arkeolojik kalıntılar, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliği ve yasal koruma statüsü alt başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiş ve ulaşılan temel bilgiler bu bölümün sonunda Çizelge 3.2’de özetlenmiştir.

Şekil 3. 1 Çalışma kapsamında incelenen Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri

3.1.1 Altinkaya/Selge Antik Kenti

Konumu: Altinkaya (Zerk)/Selge Antalya İli, Manavgat İlçesi Beşkonak bucağına bağlı antik bir yerleşim alanıdır (Şekil 3. 2). Günümüzde Selge antik kalıntıları yayında/üzerinde Altinkaya (Zerk) kırsal yerleşimi bulunmaktadır. Toros dağlarının güney eteklerinde 1250 m yükseklikte bir dağ yerleşimi olan Selge, ulaşılması oldukça güç doğal korunaklı bir yerde bulunmaktadır.

Şekil 3. 2 (a), (b) Altinkaya/Selge'nin konumu [97].

Kısa Tarihçe: Antik bir efsaneye göre, Selge Troya Savaşı'ndan sonra Kalkhas tarafından kurulmuş ve Ispartalılar buraya yerleşmiştir. Bir Pisidia kenti olmasına karşın, jeopolitik çıkarları gereği daha çok kıyı bölgelerle ilgili olmuştur. Kent adına basılmış sikkeler en erken yaklaşık M.Ö. 400 yılına tarihlenmektedir. Selge sikkeleri, Aspendos'un kilerden neredeyse ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzemektedir. Bu durum, iki kent arasında karşılıklı çıkara dayalı bir anlaşmanın göstergesi olabilir [98], [99].

Strabon Selge'nin, Roma dönemine kadar bağımsızlıklarını sürdürerek, hiçbir gücün hâkimiyeti altına girmediklerini aktarmıştır [100]. Bunda, Selgelilerin yaşadığı toprakların dağlık ve erişimi zor olmasının da payı vardır. M.Ö. 333 yılında İskender bölgeye geldiğinde, Selgeliler ona elçi göndererek dostluklarını sunmuşlardır. Arrianos, Selgelilerin bu davranışını Termessoslulara olan düşmanlıklarına bağlamıştır [98], [101].

M.Ö. 220 civarında Selge, Kral Achaïos ve komutanı Garsyeris tarafından kuşatılmıştır. Ateşkes için elçi tayin edilen Logbasis adlı bir yurttaşın ihaneti sonrasında zor duruma düşen Selgeliler, yine de kenti ellerinde tutmayı başarmışlardır [98]. Bu olayı etraflıca anlatan Polybius, kent girişlerinde ve Akropolis'te çifte saldırıyı püskürterek cesaretlerini ispatlayan Selgelilerin kahramanlıklarını vurgulamayı amaçlamıştır [99].

Anadolu'nun pek çok kenti gibi Selge de kentsel gelişim düzeyi ve refah seviyesinin en yüksek olduğu dönem Roma yönetiminde geçen barışçıl zamanlardır. Strabon'un aktardığına göre bu dönemde Selge'nin nüfusu 20.000 kişiye ulaşmıştır [99]. Bizans döneminde Selge piskoposluk merkezi olup Side'de bulunan Doğu Pamphylia Metropolitanlığı'nın bünyesindedir. Alanda kalıntılara ulaşılan yedi kilise, Selge'nin küçük ama hareketli bir Hristiyanlık merkezi olduğunu göstermektedir [99]. Bizans, Selçuklu ve Türk unsurların harmanlandığı 11. ve 12. yüzyıllar boyunca çok sayıda Türkmen boyu, Antalya'nın gerisindeki dağlık alanların her tarafına yayılmıştır. Kentin ani bir şekilde sonlandığına dair herhangi bir kanıt olmadığına göre, kent yavaş yavaş önemini kaybetmiş olmalıdır. 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Selge'de Hristiyanlığın son unsurları da sona ermiştir [99].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: 19. yüzyılda Selge antik kentini 1835'de Texier, 1842 yılında Schönborn ve E.T. Daniell, 1875'de G. Hirschfeld ve 1884 yılında da Lanckoronski ziyaret etmiştir.

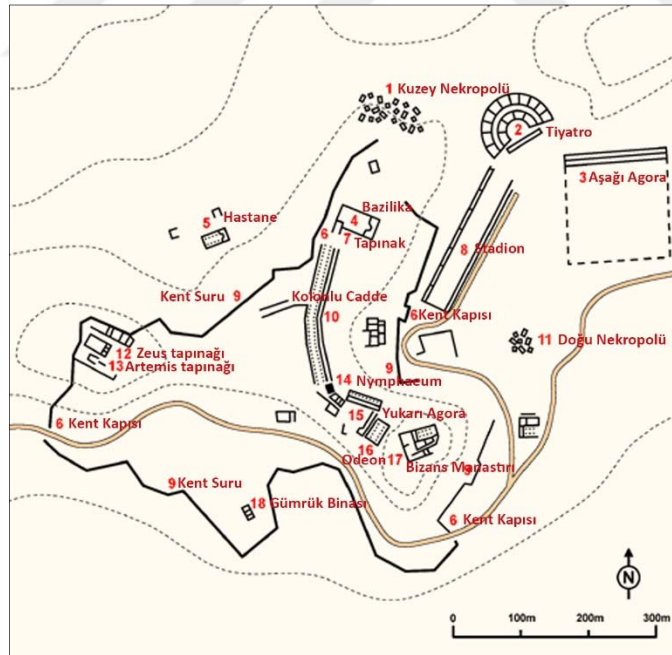
Modern dönemde kenti kısa süre arayla 1951 yılında George E. Bean ve 1954 yılında Freya Stark ziyaret etmişlerdir. George E. Bean 1968 yılında yayınlanan "Turkey's Southern Shore" isimli çalışmasında Selge'ye bir bölüm ayırmıştır [98].

1966 yılında yayınlanan Anadolu'nun klasik dönem tiyatroları üzerine çalışmasında Daria de Bernardi Ferrero, Selge tiyatrosuna da yer vermiştir [102].

Selge antik kentinde 1968-1969 yıllarında toplam iki ay süreyle Alois Machatschek yürütücülüğünde yüzey araştırması çalışmaları yürütülmüştür. Modern dönemde Selge üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Sonuçları 1981 yılında “Bauforschungen in Selge” adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan jeodezik tespitler sonucunda, bir kent planı çıkarılmıştır [103].

Johannes Nolle tarafından sonuçları 1988 yılında “Forschungen in Selge und Ostpamphylien” adıyla yayınlanan Selge ve Pampylia bölgesini içeren yüzey araştırması çalışması yapılmıştır. Bu çalışma kapsamını daha çok alanda yer alan yazıtlar oluşturmaktadır [104].

Arkeolojik Kalıntılar: Etrafı surlarla çevrili Selge antik kenti kalıntıları, üç tepe üzerine ve yamaçlarına yayılmıştır. Sur içi yaklaşık 18,6 hektar alan kaplamaktadır. Batıdaki en yüksek olan tepenin doğal akropolis (Kespediton) olduğu düşünülmektedir. Alandaki antik dönem yapıları; yukarı agora, aşağı agora, kolonlu cadde, Zeus Tapınağı, Artemis Tapınağı, nymphaeum, tiyatro, stadion, gümrük yapısı, nekropol alanları, bazilika, hastane, kent kapısı, kent surları, odeon ve Bizans manastırındır (Şekil 3. 3).

Şekil 3. 3 Selge antik kent planı [105].

Kent Surları: Uzunluğu yaklaşık 2,5 km olan sur duvarlarına ait izler okunabilmektedir. Sur duvarların alt kısımlarında, M.Ö. erken 2. yüzyıla ait Hellenistik izler korunmuştur; ancak, mevcut yapının büyük bölümü orta Bizans dönemine tarihlenmektedir. Bu

bölümlerin, yaklaşık 7. yüzyılda Arap akınlarına karşı kenti korumak ihtiyacıyla güçlendirildiği düşünülmektedir. [99]. Sur duvarları arasına yaklaşık 91,4 m aralıklarla kuleler yerleştirilmiştir [98].

Yukarı Agora: Zemini taş kaplı yapı, Roma döneminde inşa edilmiş olsa da varlığı Hellenistik döneme kadar uzanmaktadır. Agora, yaklaşık 45,7 m. boyutlarında kare planlı, güney cephesi dışında üç tarafı yapılarla çevrelenmiş bir yapıdır. Yukarı agoranın etrafındaki yapılar, stoalar, odeon ve hal yapısıdır [98], [99]

Aşağı Agora: Tiyatronun güney batısında konumlanan agora, yaklaşık 140 × 170 m. boyutlarındadır. Yukarı agora fonksiyon olarak bir devlet agorası izlenimi verirken, Roma kentinin büyüyen ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha büyük çaplı ticari faaliyetler aşağı agorada yapılmıştır. Aşağı agoranın kuzey kısmı, kırsal yerleşimin altında kalmıştır [99].

Tiyatro: Tiyatro antik kentin kuzey doğusundadır. Planı yarım daireden geniş Yunan tiyatrosu biçimindedir, ancak Roma dönemi tiyatrolarında olduğu gibi sahne yapısına bitişiktir. Sahnenin sonraki bir dönemde bu biçimi aldığı düşünülmektedir. Alt kısmı kayalık yamaca oyulmuş, üst kısım ise inşa edilmiştir. Tiyatro kalıntıları, geleneksel kırsal dokunun hemen yakınındadır[98], [101].

Stadion: Tiyatro'nun güneybatı köşesinde olan stadion, geleneksel kırsal yerleşim ile iç içedir. Günümüze ulaşan kalıntılar oldukça azdır. Yapının boyu bir staddan az, genişliği ise 27,4 m. civarındadır. Stadionun iki yanında oturma sıraları mevcuttu; kuzey yandaki sıralar doğrudan yamaca yaslanırken, güneydekiler kemerli bir galeriye yaslanıyordu [98].

Kolonlu Cadde: 30 m uzunluğundaki Kolonlu Cadde, kuzey tepe ile Yukarı Agora'yı birbirine bağlamaktadır. Caddenin güney ucunda bir nymphaeum ve kemerli giriş yapısının bulunduğu bir meydan; kuzey ucunda da L. Aelius Caesar'a adanmış İon sütunlu prostyle tapınak yer almaktadır. Kolonlu Cadde boyunca yer alan yapılar ve caddenin kendisi, Bizans döneminde inşa edilen ekler nedeniyle algılanamaz bir vaziyettedir [99].

Nymphaeum: Kolonlu Cadde'nin güney ucunda yer alan yapı, İmparatorluk döneminde diğer Anadolu kentlerindeki benzerdir. Korint cephe düzenine sahip yapı, Selge antik kentinde yerel kireç taşı ya da kum taşı yerine mermer kullanılan iki yapıdan birisidir.

Gümrük Binası: Sur duvarlarının güney uzantısındaki kapının yanında bulunan yapı, basit dikdörtgen planlıdır. M.Ö. yaklaşık 2. yüzyıla ait Geç Hellenistik biçimlenmesini geç antik döneme kadar korumuştur [99].

Tapınaklar: Selge’de batı tepesi üzerinde biri Zeus, diğeri ise Artemis’e adanan iki tapınak vardır. Kentin baş tapınağı olan Zeus Tapınağı, İonik peripteros¹ planlıdır. Her iki tapınakta günümüzde yıkıntı halindedir [98].

Bizans Kiliseleri: Kentte ve yakın çevresinde 7 adet kilise kalıntısı mevcut olup harap bir durumda günümüze ulaşmışlardır. Yapıların inşasında karışık küçük taşlar ya da moloz taş kullanılmıştır. Önceki dönemlere ait az miktarda kesme taş kullanımı da söz konusudur. Selge’nin üç tepesinde de büyük kilise ve ilişkili manastır yapıları vardır. En erken Hristiyanlık yapısı, M.S. geç 4. yüzyıl veya erken 5. yüzyılda Yukarı Agora’da Roma Odeon’unun dönüştürülmesiyle oluşturulan 3 nefli bazilikadır [99].

Geleneksel Kırsal Mimari: Altinkaya (Zerk) kırsal yerleşim tarihine ilişkin ulaşılabilen veriler oldukça sınırlıdır. Antik kentte günümüze değin kazı çalışması yapılmadığından, yerleşim tarihinin Bizans sonrası dönemi hakkında bilgi verecek maddi kanıtlar mevcut değildir. 11 ve 12. yüzyıllardan itibaren Türkmen boyları, Antalya’nın dağlık alanlarını mesken tutmuştur. Bu dönemde Selge kalıntılarının bulunduğu alanda göçerlere ev sahipliği yapmış olabilir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Altinkaya(Zerk) yerleşiminin küçük bir köy şeklinde olduğu, 19. yüzyıldan itibaren Selge’yi ziyaret eden yabancı gezginlerin çalışmalarından anlaşılmaktadır.

1835 yılında Selge’yi ziyaret eden Texier, köy evlerinin antik kentin içinde olduğunu belirtmiştir. Gezi notlarında, tiyatronun yanındaki Stadion’un ekin tarlası olduğu, köy evlerinin büyük bir kemer altının sütunlarına dayandığı ve mezarlıkta pek çok lahitin bulunduğu bahsetmektedir [107].

1842 yılında Selge’yi ziyaret eden E.T. Daniell, antik kentin bulunduğu yerleşime “Serhghe” olarak adlandırıldığını not etmiştir. Notlarında burada yaşayan ormancılardan bahsetmiş, ancak kırsal yerleşime ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. Gezi notlarını

---

¹ Bir dizi sütunla çevrili Yunan tapınağı ya da yapı [106].

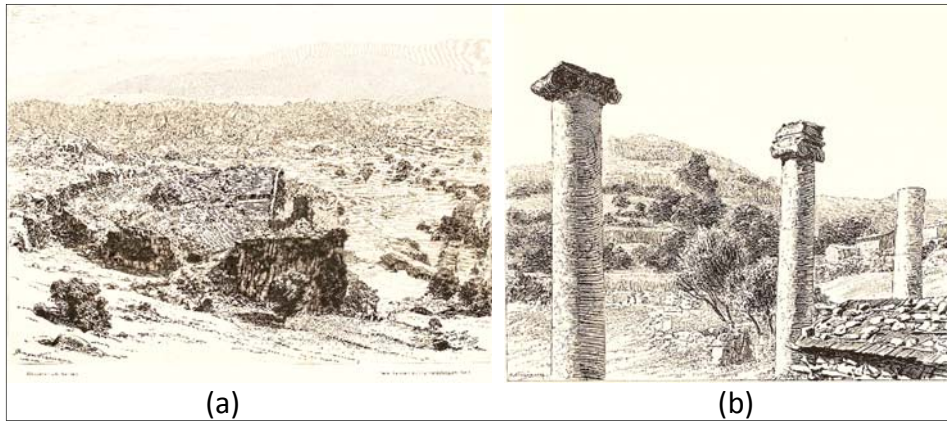

yayınladığı çalışmasında Selge'nin bir resmine de yer vermiştir (Şekil 3. 4). Bu resimde herhangi bir kırsal yapı betimlenmemiştir [108].

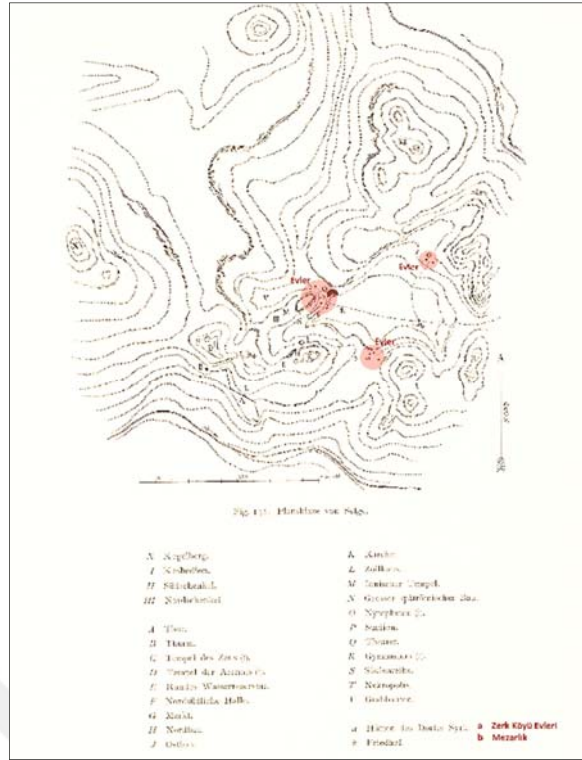

Şekil 3. 4 1842 yılında Selge anti kenti kalıntılarının betimlendiği gravür [108].

1884 yılında Karl Lanckoronski Selge'yi ziyaret etmiştir. Çalışmaları sırasında antik kentte ulaştığı yazıtlar, bu kentin Selge olduğunu kanıtlamıştır [99]. Selge gezi notları ve tespitlerini 1892'de yayınlayan gezgin, bu eserinde kent planı ve bazı gravürlerden oluşan görsellere yer vermiştir [109]. Bu dönemde antik kent alanında bulunan kırsal yapılar da hazırlanan planda şematik olarak gösterilmiştir. Gravürlerde de evler tek katlı kargir ve beşik çatılı olarak betimlenmiştir (Şekil 3. 5), (Şekil 3. 6).

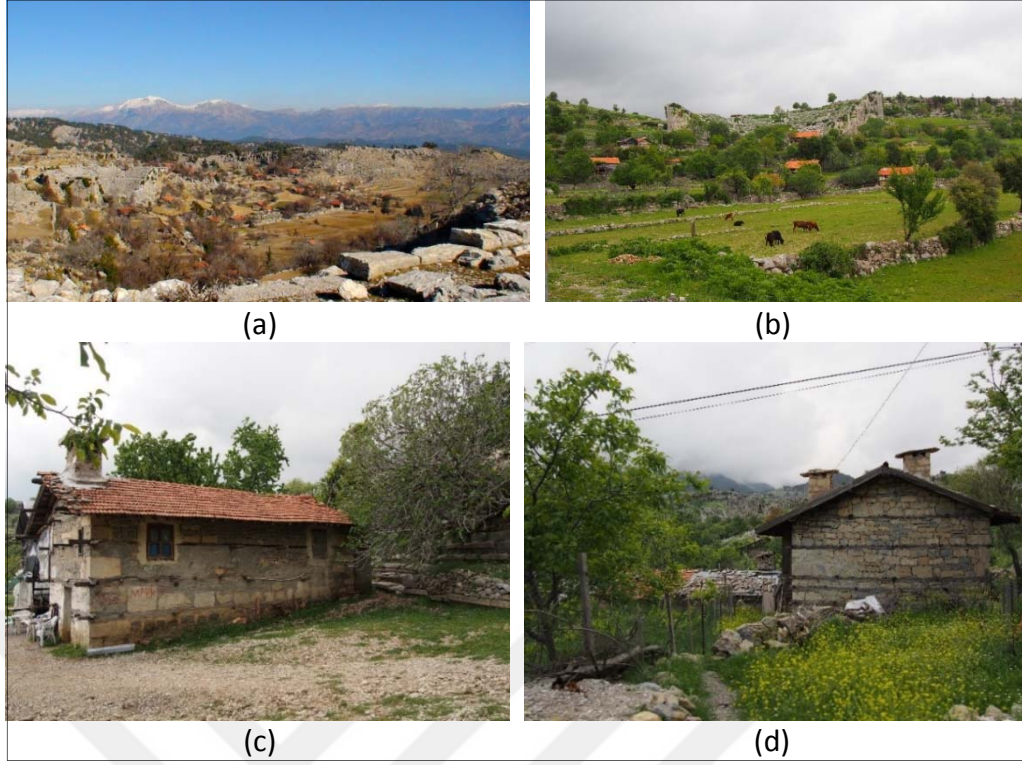

Şekil 3. 5 (a), (b) Antik dönem kalıntıları ve köy evleri [109].

Şekil 3. 6 1884 yılı Lanckoronski kent planında köy evlerinin toplandığı alanlar [109].

Antik kent kalıntıları ile iç içe bir görünüm sergileyen Altinkaya (Zerk) kırsal yerleşimi, Selge antik kalıntılarının yoğunlaştığı 3 tepenin doğusunda, antik dönemde Aşağı Agora olarak kullanılan düzlükte bulunmaktadır. Dağlık arazinin en düz olan orta bölümü tarım faaliyetleri için ayrılırken, uçlara doğru arazi teraslanarak yapılar bu alanlara inşa edilmişlerdir. Yapılar dağınık bir şekilde araziye yerleştirilmişlerdir. Altinkaya yerleşiminin yapılı çevresi, geleneksel dokudan meydana gelmektedir. Bunun yanında okul ve cami gibi kamu yapıları ve evlerin az bir bölümü, betonarme yapım sistemi ile inşa edilmiştir. Geleneksel yapılar, bahçeli ve basit dikdörtgen plan şemalıdır. Evler tek ya da iki katlı, yığma kargir yapım sistemine sahiptir. Geleneksel kırsal mimarinin inşasında, bölgede bulunan yerel taşlar kullanılmıştır. Bunun yanında antik yapı parçaları, pek çok yapıda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yapıların dış cepheleri sıvasız olup taş örgü açıkta bırakılmıştır. Yapıların üzeri kiremit kaplamalı beşik çatıyla örtülüdür (Şekil 3. 7).

Şekil 3. 7 (a) Altinkaya'nın genel görünümü [110]. (b) Yerleşimdeki tiyatro, evler ve tarım arazileri (c), (d) Altinkaya geleneksel konutları

1985 yılında 624 olan köy nüfusu, 2012 yılına gelindiğinde 455 kişiye kadar gerilemiştir [111]. 2015 yılında yerleşimde ikamet eden kişi sayısı 406'dır [112]. Yerleşimde toplam 179 adet yapı bulunmaktadır ve tümü hazine mülkiyetlidir. Yerel halk, sınırlı tarım faaliyetleri ve hayvancılık yaparak geçimini sağlamaktadır. Antik kenti ziyaret eden turistlerin köye ekonomik açıdan getirisi oldukça düşüktür. Genç nüfus giderek yerleşimi terk ettiğinden, nüfus gün geçtikçe yaşlanmaktadır.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Altinkaya/Selge'nin bir yerleşme olarak tarihi, henüz arkeolojik kazı çalışmaları yapılmamış olduğundan kesin olarak bilinmemektedir. Selge'de arkeolojik kanıtlarla ispatlanabilen en eski yerleşim klasik dönemde olup bunu, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri izlemektedir. Günümüzde yerleşim sürekliliği, Altinkaya'da yaşayan yerli nüfus tarafından devam ettirilmektedir (Şekil 3. 8).

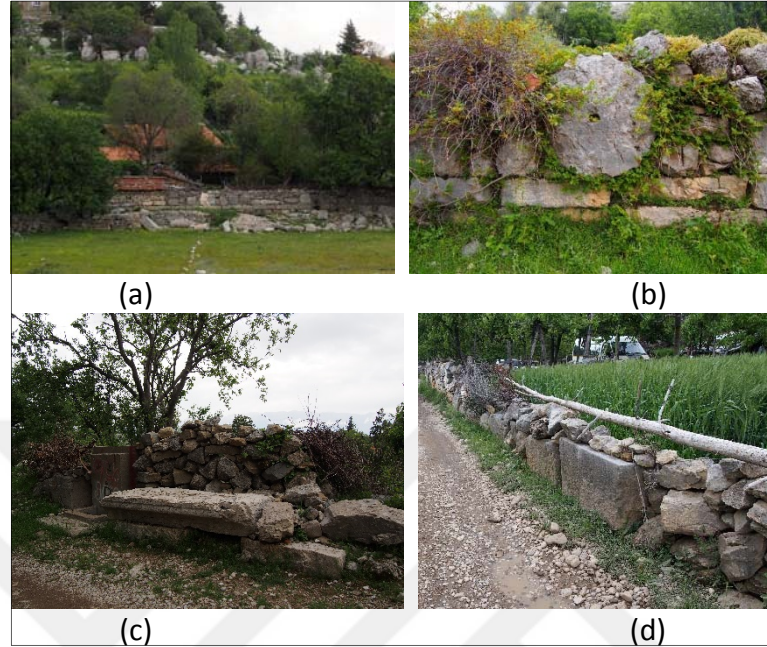
Şekil 3. 8 Altinkaya (Zerk), Selge antik yerleşimi arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Hellenistik dönemde inşa edilen kent surlarının, Bizans döneminde büyük çaplı bir onarımdan geçtiği sur duvarlarının duvar örgü tekniği ve malzemesinden anlaşılmaktadır. Kolonlu Cadde ve yapılarına, Bizans döneminde ilaveler yapılmıştır. Kent ve çevresindeki Bizans kiliselerinin yapımında, önceki dönemlere ait kesme taşlar devşirme olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılda Selge'yi ziyaret eden Texier, Stadion'un ekin tarlası olarak kullanıldığı, köy evlerinin antik dönem yapılarına yaslandığı ve mezarlıkta kullanılan antik dönem taşlarından bahsetmiştir [107].

Selge antik kent kalıntıları üzerine/yanına kurulmuş olan Altinkaya'da yerleşim ölçeğinde katmanlaşma vardır. Kırsal yerleşime ait bazı yapılar ve tarımsal alanlar, Aşağı Agora üzerinde bulunmaktadır. Aşağı Agora'nın batısında bulunan Stadion yapısına ait çok fazla kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Kırsal yerleşimin oldukça yakınında olduğundan, Stadion'a ait antik taşların kırsal dokunun inşasında kullanıldığı düşünülmektedir [101]. Günümüzde Stadion'un bulunduğu alan üzerinde geleneksel kırsal yapılar bulunmaktadır. Stadion'un yamaca yaslanan oturma sıralarının üzerine moloz taş örülerek istinat duvarı haline dönüştürülmüştür.

Geleneksel kırsal yerleşimde, bahçe duvarları, sınır duvarları vb. açık alan öğelerinin yapımında devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Ayrıca, antik dönem taşlarının oturma elemanı vb. kentsel mobilya olarak kullanımı da mevcuttur (Şekil 3. 9).

Şekil 3. 9 (a), (b), (c), (d) Açık alan öğelerinde devşirme malzeme kullanımı

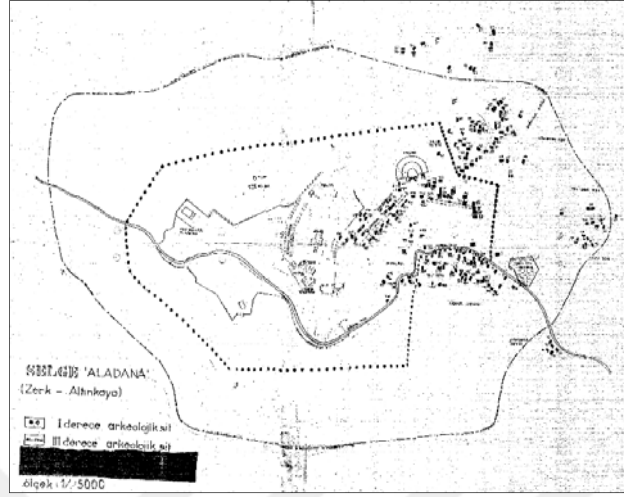
Altinkaya (Zerk) geleneksel konut yapılarının inşasında da Selge antik kalıntılarının devşirme olarak kullanılmıştır. Bu yapılar, tek yapı ölçeğinde katmanlaşmaya örnek oluşturmaktadır (Şekil 3. 10).

Şekil 3. 10 (a), (b) Geleneksel kırsal yapılarda devşirme malzeme kullanımı

Yasal Koruma Statüsü: Selge antik kenti, Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15.11.1994 tarih ve 2340 sayılı kararı ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Altinkaya yerleşiminin büyük bölümü de sit sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 3. 11). Köyde tespitli 179 konuttan 18 tanesi sit alanı dışında, 91 tanesi

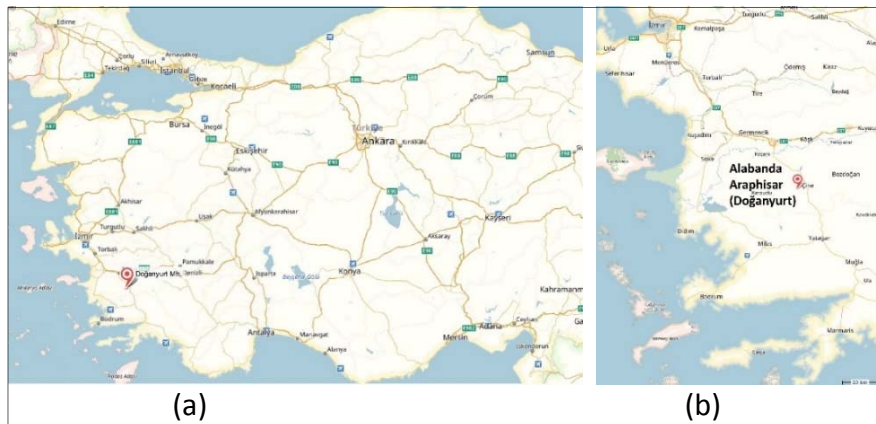
3. derece arkeolojik sit alanında, 70 tanesi 1. derece arkeolojik sit alanı içinde kalmaktadır. Ayrıca yerleşim, 1973 yılında alınan karar ile birlikte Köprülü Kanyon Milli Parkı sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Şekil 3. 11 Selge antik kenti 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları ve sınırlar dâhilinde kalan geleneksel kırsal yapılar [113].

3.1.2 Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda Antik Kenti

Konumu: Alabanda, Aydın İli, Çine İlçesi'nin 7 km batısında bulunan antik bir yerleşim alanıdır (Şekil 3. 12). Gökbel Dağ'ının kuzeyindeki tepelerin eteklerine kurulan antik yerleşim, Marsyas (Çine) Çayı'nın batısındadır [114]. Günümüzde antik kentin bir bölümünün üzerinde Araphisar (Doğanyurt) kırsal yerleşimine ait yapılar bulunmaktadır. Alabanda'ya Aydın-Muğla anayolu üzerinde bulunan Çine'den başlayıp, batı yönündeki Karpuzlu'ya kadar giden yol güzergâhı üzerindedir.

Şekil 3. 12 (a), (b) Araphisar (Doğanyurt)/Alabanda'nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Alabanda, Strabon'a göre İç Karia'nın üç önemli kentinden birisidir [100]. Karia dilinde Ala kelimesi at; Banda ise zafer anlamını taşımaktadır. Karia'nın mitolojik kralı Kar; oğluna Alabandos ismini vermiş, bu ad kentin ismi olarak günümüze gelmiştir [114].

Herodotos'a göre M.Ö. 480 yılındaki savaşlarda Kserkses'in ordusunda Alabanda tiranı Aridolis de savaşmıştır [114]. Alabanda'nın M.Ö. 3. yüzyılda Karia Birliği'ne girdiği bilinmektedir. Sonrasında kent III. Antiokhos tarafından ele geçirilerek, kentin adı Antiokheia Khrysaor'a dönüştürülmüştür. Kente ait ilk sikkeler bu isim altında M.Ö. 2. yüzyıl başlarında basılmıştır [115]. M.Ö. 205 yıllarında Makedonların hâkimiyetine geçen kent, M.Ö. 190 yılındaki Magnesia savaşıyla önce Seleukosların, sonra da Rodosluların eline geçmiştir. M.Ö. 167 yılından itibaren Roma'ya verdiği değerli hediyeler sayesinde bağımsız bir kent haline gelmiş ve yeniden eski ismi Alabanda'yı kullanmaya başlamıştır [115]. Bergama Krallığı'nın tüm topraklarını Roma'ya vasiyet yoluyla bırakması üzerine, M.Ö. 133'ten sonra Alabanda, Roma'nın Asya Eyaleti'nin bir parçası olmuştur. Partlarla anlaşma yaparak Alabanda'ya bir garnizon bırakan Labineus'a karşı isyan eden kent; bu kişi tarafından cezalandırılmıştır. M.Ö. 48'de Ephesos eyalet başkenti olunca Alabanda da bölge başkenti olmuş ve Miletos; Priene; Tralleis ve Nysa kentleri Alabanda'ya bağlanmıştır. Strabon, Alabanda'nın Roma İmparatorluk döneminde zengin ve refah içinde olduğunu yazmıştır [100]. Hristiyanlık döneminde kent, Aphrodisias Metropoli'ne bağlı bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir [114]. 11. yüzyılda Türk egemenliği altındaki kent Haçlı seferleri ile yeniden el değiştirmiş, 1280'den itibaren yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Alabanda antik kenti, 1736-40 yılları arasında Pococke; 1840'da Fellows ve 1824-44 yıllarında Le Bas tarafından ziyaret edilmiştir [116].

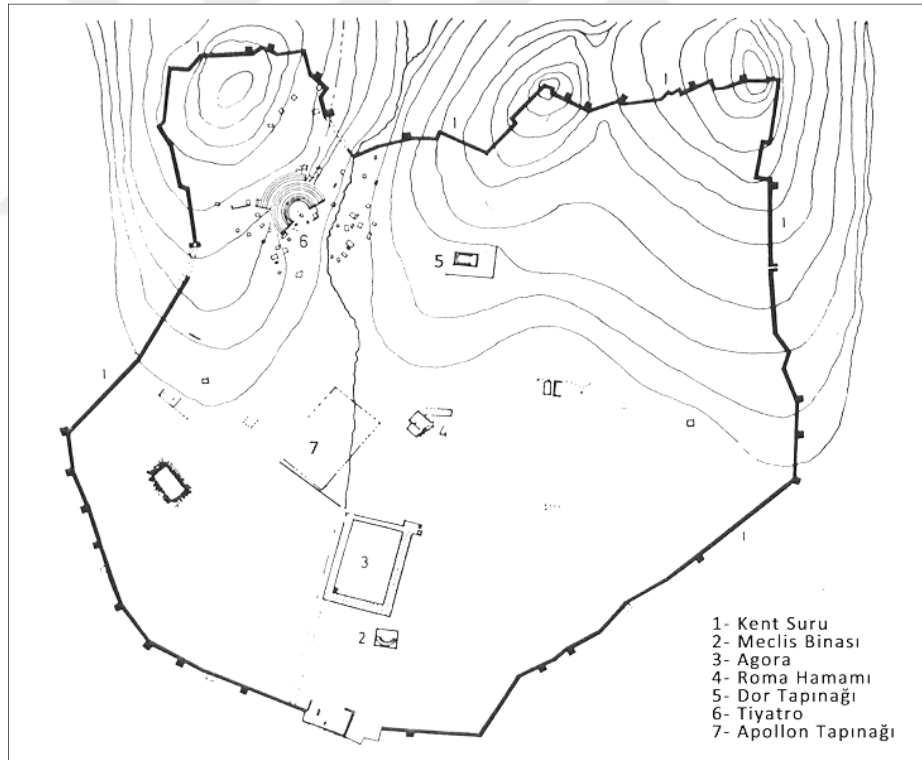
1904 -1905 Alabanda'daki ilk kazı çalışmalarının Halil Edhem Bey tarafından gerçekleştirilmesi. Bouleuterion, Tiyatro, Merkezi Hamam, Klasik Çağ Mezarı, Dorik Tapınak, Batı Tapınak, Apollon Tapınağı ve Temenos Alanı'nda çalışmalar yapılmıştır [117]

1999-2006 Aydın Müzesi adına Emin Yener tarafından arkeolojik çalışmalar yapılması. Apollon İsotimos Tapınağı ve tiyatroda yoğunlaşan çalışmalar yanında, temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır.

2011-2013 Doç. Dr. Suat Ateşlier ve ekibi tarafından arkeolojik çalışmaların sürdürülmesi.

2015-... Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu'nun başkanlığında bir ekiple Aydın Müze Müdürlüğü'nün ortaklaşa çalışmalar yürütmesi [117].

Arkeolojik Kalıntılar: Alabanda antik kenti, üç zirveli bir tepenin yamaçlarına ve aşağısındaki düzlüğe kurulmuştur. Kent sur duvarlarıyla çevrilidir. Bugün ayakta olan antik kent kalıntıları; kent surları, bouleuterion, agora, Roma Hamamı, Dor Tapınağı, tiyatro, Apollon İsomitos Tapınağı, Roma dönemi su kemeri ve nekropol alanlarıdır (Şekil 3. 13).

Şekil 3. 13 Alabanda antik kent planı [118].

Kent Surları: Alabanda antik kentinin sur duvarları, üç zirveli bir tepenin zirvelerini birbirine bağlayarak, yamaçlardan önündeki ovaya inmektedir. Şehir surlarının uzunluğu yaklaşık 4,5 km'dir. Tepelerdeki sur duvarları, arazinin doğal yapısına uymak için sık sık yön değiştiren kademe ve dirseklerden oluşmaktadır. Bu surların büyük bir bölümü

günümüzde ayaktaadır. Ovakaki surlar, toprak erozyonu nedeniyle toprak altında kalmaları ve tarımsal faaliyetler nedeniyle kaybolduklarından izlenemez durumdadır [115]. Kent surları Hellenistik döneme tarihlenmektedir [119]. Duvarlar, her iki yüzü de hafif bosajlı düzgün kesme bloklar arası moloz dolgu olarak inşa edilmiştir [114]. Tırpan'a göre sur duvarlarında; Hellenistik, Roma ve Bizans olmak üzere üç yapım evresi gözlenmektedir [115].

Bouleuterion: Hellenistik dönemde inşa edilen meclis binası, 26×36 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yapının güneyinde dört, doğu ve batısında ise birer girişi vardı. Oturma yerleri, bir yarım daire şeklindedir. Kuzey dış duvarının üst kısmı, pilasterlerle bezenmiştir [119]. Kahverengi taşlardan örülen duvarlarda iki sıra kalın bir sıra ince taş düzeni uygulanmıştır. Yapı iyi korunmuş bir durumda günümüze ulaşmıştır [98].

Agora: 72 × 114 m. boyutlarındaki büyük dikdörtgen planlı yapı, açık düzlük alanda yer almaktadır [119].

Roma Hamamı: Roma döneminden kaldığı düşünülen yapıya ait kalıntılar, tiyatronun yaklaşık 350 m. kuzeybatısındadır. Henüz kazı çalışması yapılmadığından, plan şeması kesin olarak tespit edilmemiştir [114].

Dor Tapınağı (?): Yapı tiyatronun yaklaşık 200 m. kuzey batısında suni bir teras üzerine inşa edilmiştir. Halil Edhem Bey tarafından 1905'de yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Dor düzenli tapınak, uzun kenarlarında 11, kısa kenarlarında 6 sütuna sahiptir. Derin bir pronoas ve celladan oluşan peripteral tapınağın opisthodomosu¹ bulunmamaktadır [114].

Tiyatro: Yapı kentin kuzeyindeki doğal bir tepenin yamacına konumlandırılmıştır. Caveasının yarım daireden daha büyüktür. Hellenistik dönemde inşa edilen tiyatro, Roma döneminde değişikliklerle kullanılmıştır [119]. Günümüzde sadece bosajlı taş duvar tekniğiyle inşa edilmiş istinat duvarları ayaktaadır [114]. Tiyatro Bizans döneminde büyük bir tahribata uğramış, mimari parçalar yakılarak kireç yapılmıştır [117],[120].

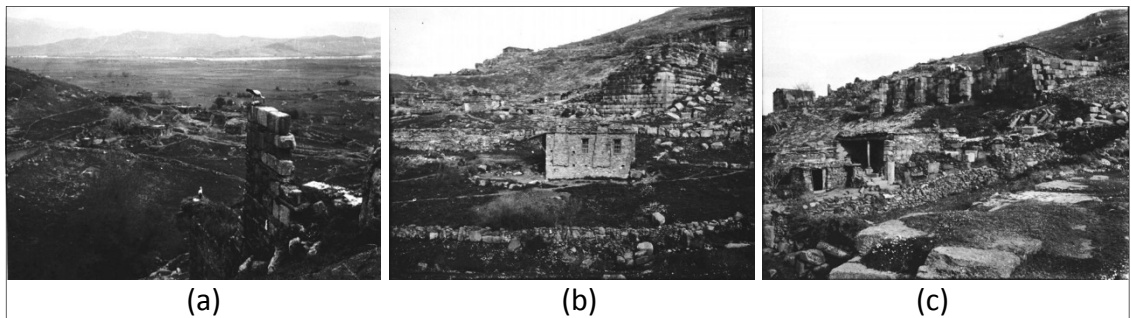
¹ Yunan tapınağında cellanın arkasındaki iç portik [106].

Apollon İstimos Tapınağı: İon düzenindeki tapınak pseudodipteros¹ planlı olup uzun kenarlarda on üç, kısa kenarlarda sekiz sütun bulunmaktadır. Yapı, 22× 35 m. ölçülerinde bir stylobad üzerinde yükselmektedir. Vitruvius'un bildirdiğine göre tapınağının mimarı Menesthes'dir. M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir [119]. Temelleri ve birçok mimari parçası, 1905 yılında Ethem Bey'in yürüttüğü çalışmalarda açığa çıkarılmıştır. Roma döneminde Apollon İstimos ve tanrılaştırılmış imparatorlara adanmıştır [114]. Bizans döneminde kiliseye çevrilerek kullanılmıştır [117], [121].

Geleneksel Kırsal Mimari: Araphisar'ın yerleşim tarihi ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Alabanda antik kent kalıntıları üzerinde, 19. yüzyılın ilk yarısında Araphisar adıyla küçük bir yerleşim olduğunu Avrupalı gezginlerden öğrenilmektedir.

1840 yılında Alabanda'yı ziyaret eden Charles Fellows, 1852 yılında yayınladığı gezi notlarında "Arab Hissa"nın antik kent kalıntıları arasına yayılmış birkaç kulübeden oluştuğunu belirtmiştir. Kentin tapınağının bölgede çok bulunan büyükbaş hayvanlar için ağıl olarak kullanıldığını yazmıştır. Ayrıca, kent surlarını izlemek için kentin kurulduğu tepelik araziye gezerken, hayvancılıkla uğraşan yörüklerin çadırlarını gördüğünü anlatmıştır [122].

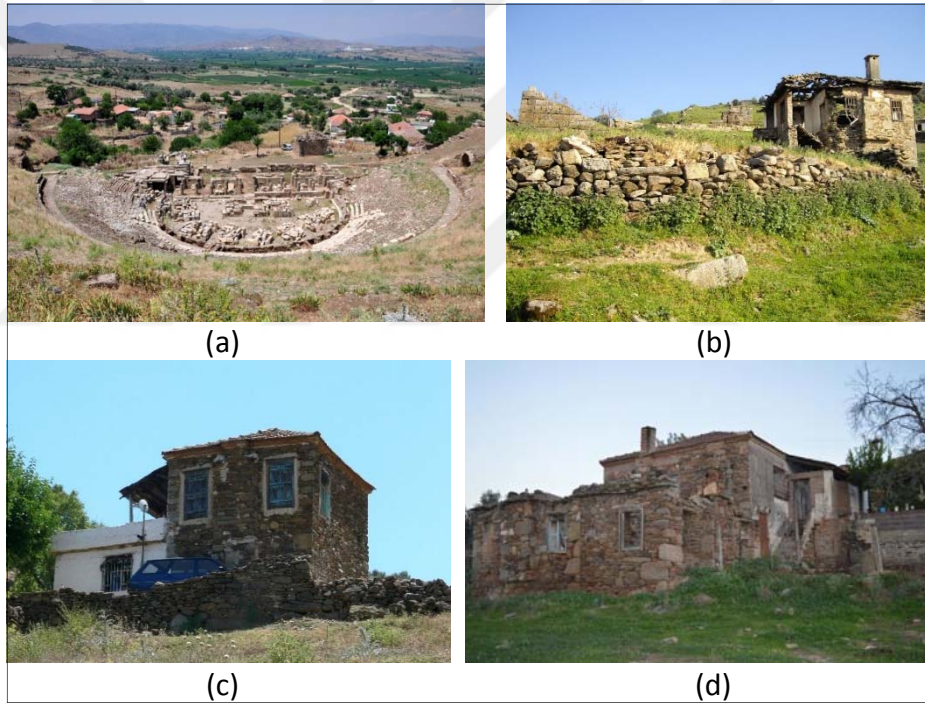
Gertrude Bell fotoğraf albümünden ulaşılan 1907 yılına ait fotoğraflarda, Alabanda antik kent kalıntıları (tiyatro) üzerinde/yanında bulunan geleneksel taş yapılar görülmektedir (Şekil 3. 14). Bell 19 Nisan 1907 tarihli gezi notlarında Araphisar'ı (Arabhissar), tiyatro çevresinde kümelenmiş küçük bir köy olarak betimlemiştir [123].

Şekil 3. 14 (a), (b), (c) 1907 tarihli arşiv fotoğraflarında Alabanda antik kenti üzerindeki geleneksel yapılar [124].

¹ Tapınağın çevresinde sütunlar olan ama kenarlardaki ve arkadaki sütunların serbest değil cellaya bitişik olduğu plan [106].

Araphisar kırsal yerleşimi, antik kentin güney ucunda bulunan tiyatronun çevresinde ve kuzeyindeki yamaçlarda konumlanmaktadır (Şekil 3. 15a). Kırsal yerleşimin tamamı antik kentin sınırları içinde bulunmaktadır. Kırsal yerleşimin kuzeyinden geçen Karpuzlu-Çine karayolu, antik kenti ikiye bölmektedir. Kırsal yerleşim dokusu, geleneksel yapılardan oluşmaktadır. Araphisar evleri, bahçe içerisinde dikdörtgen planlı mütevazı yapılardır. Evler genellikle iki katlı, yığma kargir olarak inşa edilmiştir (Şekil 3. 15b, c, d). Alt katta ambar, kiler vb. depolama mekânları, üst katta ise yaşama alanları vardır. Dış cephelerde taş örgüsü açıkta bırakılmıştır. Az sayıda açıklık bulunan cephelerde, bacalar yapı beden duvarından dışa taşırılarak vurgulanmaktadır (Şekil 3. 15b). Yapıların üzeri kırma çatıyla örtülüdür. 1907 yılı arşiv fotoğraflarında yapılar, düz damlı olarak görülmektedir. Bahçelerde ahır, fırın, tuvalet vb. müştemilat yapıları bulunmaktadır.

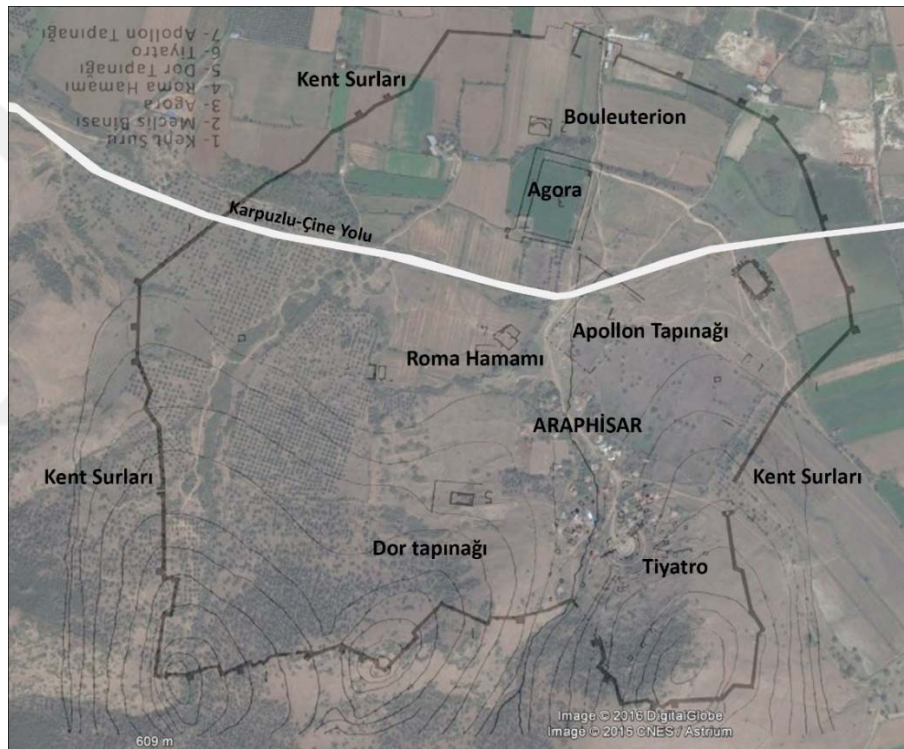
Şekil 3. 15 (a) Araphisar genel görünümü (b), (c), (d) Geleneksel kırsal yapılar [125].

Günümüzde Araphisar, yaklaşık 1,5 km. batısında bulunan Doğanyurt'un bir mahallesidir. Doğanyurt eski muhtarı Hüsamettin Özdemir ile yapılan görüşmede¹, Araphisar yerleşimine ve yapılarına ilişkin bilgiler alınmıştır. Tüm yerleşimin 1. derece arkeolojik sit alanında kalması nedeniyle, yapılara müdahalelerde getirilen sınırlar

¹ 16 Haziran 2016 tarihinde Doğanyurt eski muhtarı Hüsamettin Özdemir ile telefon görüşmesi yapılmıştır.

yaşayanların giderek yerleşimi terk etmesine neden olmuştur. Diğer bazı parseller de arkeolojik kazı çalışmaları nedeniyle kamulaştırılarak üzerindeki yapılar yıkılmıştır. Hâlihazırda Araphisar'da geriye kalan az sayıda yapı içinde yaşamaya devam eden yaklaşık 12 hane kalmıştır. 25 kişilik yerel nüfusun yaş ortalaması 50'nin üzerindedir. Bazı geleneksel yapılar da harabe halindedir.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Alabanda'da bilinen en eski yerleşim klasik dönemde olup bunu, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri izlemektedir. Bugün Araphisar'da arkeolojik kalıntılarla iç içe yaşayan az sayıdaki yerli nüfus yerleşim sürekliliğini devam ettirilmektedir (Şekil 3. 16).

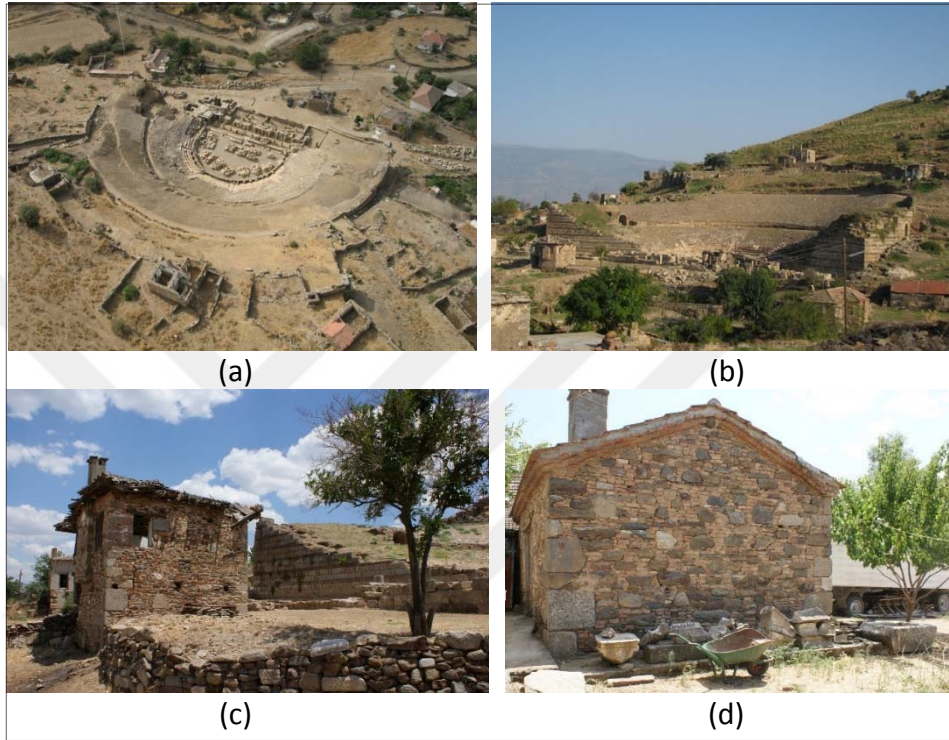
Şekil 3. 16 Araphisar/Alabanda antik kent kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Kent surlarının inşasında, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemleri olmak üzere üç yapım evresinden bahsedilmektedir. Her evrenin kendine özgü duvar örgü tekniği ve malzemesi vardır [115]. Bizans döneminde Apollon Tapınağı, kiliseye dönüştürülmüş; tiyatronun yapı taşları ise yakılarak kireç haline getirilmiştir.

19. yüzyılda Alabanda'yı ziyaret eden Fellows, antik kentin tapınağının ağıl olarak kullanımından bahsetmiştir [122].

Alabanda antik kent kalıntıları üzerine/yanına kurulmuş olan Araphisar'da yerleşim ölçeğinde katmanlaşma izlenebilmektedir. Geleneksel kırsal doku, tiyatro ve çevresinde yoğunlaşmıştır (Şekil 3. 17a, b). Diğer arkeolojik kalıntılar tarımsal arazilerin içinde kalmıştır. Geleneksel konut yapılarının inşasında antik dönem taşları devşirme olarak kullanılmıştır (Şekil 3. 17c, d). Ayrıca, bahçe duvarları, sınır duvarları vb. açık alan öğelerinin yapımında devşirme malzeme kullanımı söz konusudur.

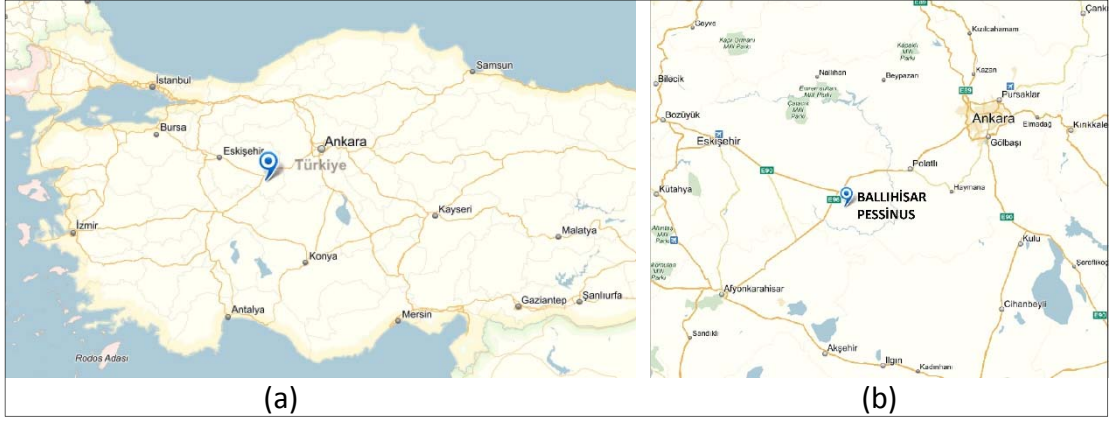

Şekil 3. 17 (a), (b) Araphisar'da yerleşim ölçeğinde katmanlaşma [118] (c), (d) Geleneksel yapı cephelerinde izlenebilen antik fragmanlar [126].

Yasal Koruma Statüsü: Alabanda antik kenti, İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 10.09.1992 tarih ve 2895 sayılı kararı ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiş; aynı kurulun 08.03.2000 tarih ve 9214 sayılı kararı ile tescili güncellenmiştir.

3.1.3 Ballıhisar/Pessinus Antik Kenti

Konumu: Ballıhisar/Pessinus, Eskişehir İli, Sivrihisar İlçesi'ne bağlı kırsal bir yerleşimdir (Şekil 3. 18). Antik Kentin büyük bir bölümü Ballıhisar kırsal yerleşiminin altındadır. Ankara'nın 150 km güneybatısında yer alan Ballıhisar, Ankara-Eskişehir yolu üzerinde, Sivrihisar İlçesi'nden 13 km uzaklıktadır.

Şekil 3. 18 (a), (b) Ballıhisar/Pessinus'un konumu [97].

Kısa Tarihçe: Pessinus'ta bulunan arkeolojik kalıntılar¹, alanın tarihini M.Ö. 30 000 yılına kadar götürmektedir. Hitit dönemine ait az miktarda kalıntı günümüze ulaşmıştır. Pessinus'un bir kült alanı ve yerleşme olarak tarihi Phryg dönemine uzanmaktadır. M.Ö. 8. yüzyılda kentin Gallos Nehri yakınında Kral Midas tarafından kurulduğu ve Ana Tanrıça Kybele'nin ilk tapınağını inşa ettirdiği düşünülmektedir. Pessinus kent merkezinde Phryg dönemine ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamış olsa da, yakın çevredeki ören yerleri Phryg yerleşiminin kanıtlarını ortaya koymaktadır [127].

Dinsel konumu sayesinde Pessinus, Batı Anadolu'da birbirini takip eden Lydia, Akhamenid ve Seleukos gibi farklı hükümdarlıklar sırasında bağımsızlığını korumuştur [127]. M.Ö. 275'te Anadolu'nun Galatlar tarafından işgalinden sonra da durum değişmemiş, hemen yakınlarındaki Kelt Tolistobog kabilesinin varlığına rağmen, Batı Galatia'nın en büyük ticaret merkezi haline gelmiştir [128]. En geç M.Ö. 3. yüzyılın sonundan itibaren, Galatia topraklarını işgal eden Pergamonlu Attalos hanedanının politik etkisi görülmeye başlanmıştır. M.Ö. 205/204 yılında Roma senatosundan bir heyetin gelip Mater Magna (Büyük Ana) kültünü Roma'ya taşımak için Kybele'nin kutsal heykelini (siyah bir göktaşı) Roma'ya götürmesi Pergamon Kralı I. Attalos aracılığıyla olmuştur. Bunun sonucunda Kybele kültü Roma İmparatorluğu'nun her tarafına yayılmış; Attalos hanedanı kralları Pessinus kutsal alanını genişletmiştir. M.Ö. 60'lı yıllarda Tolistobog'ların tetrarkhi ve Roma'nın müttefiki olan Galatia kralı Deiotaros zamanında Pessinus özerkliğini yitirmiştir [127], [128].

¹ Taş Devrindeki Musteriyen kültürüne ait bir uç bulunmuştur.

Antik Çağ yazarı Strabon, Pessinus'u bir ticaret merkezi olarak tanımlamıştır. Yol ağlarının kavşak noktasındaki konumuyla Pessinus, ekonomik alandaki gücünü Geç Hellenistik dönemde de sürdürmüştür [127].

M.Ö. 25'te Galatia'nın Roma İmparatorluğu'na katılmasıyla birlikte, Pessinus Galat Tolistobog kabilesinin yönetim başkenti haline gelmiş, kendi adına para basmaya ve bir Yunan polisine dönüşüm sürecine girerek kentleşmeye başlamıştır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Pessinus'ta bir tiyatro, bir gymnasium, bir arşiv binası, hamamlar ve su kanalı sisteminden oluşan çeşitli kamu yapıları vardır. Augustus'un hükümdarlığı altındaki kent, tekstili ile ünlü ana ticaret merkezi olarak kalmış; buna karşın tapınak ve rahipler güçlerini büyük ölçüde kaybetmiştir [128].

M.S. 362'de Pessinus'u ziyaret eden İmparator Iulianus, Hristiyanlığın etkisiyle zayıflayan tanrıça kültünü canlandırmaya çalışmıştır. Hristiyanlığa ait ilk kesin kanıt M.S. 250 yılına tarihlenmekle birlikte arkeolojik buluntular 5. yüzyıldan itibaren sıklaşmaktadır. Bu dönemde Pessinus çevresindeki pagan köylerin Hristiyanlık dinini kabul etmeye başladıkları düşünülmektedir [127].

M.S. 366'da İmparator Valens, Pessinus'a güçlü bir garnizon yerleştirmiştir. M.S. 399'da Galatia bölündüğünde, Pessinus yeni Galatia vilayetinin dinsel (piskoposluk) ve politik merkezi haline gelmiştir [127].

M.S. 7. yüzyılda Pers istilalarına karşı idari ve askeri temellere bölünen Bizans İmparatorluğu'nda Pessinus, başkenti Ankyra olan Opsikion temasına bağlanmıştır. Komşusu Amorium Anadolu'daki en büyük temanın başkenti ve ordu karargâhı olarak gelişimini sürdürürken, Pessinus 7. ve 8. yüzyıllarda ciddi bir gerileme yaşamıştır. Buna karşın kentte bir piskopos bulunmaya devam etmiştir [127].

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında kentin hangi tarihte Selçuklu hâkimiyetine geçmiş olduğu bilinmemektedir. Basılan en son sikkeler, 11. Yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenmekle birlikte, Pessinus'un adı ana kent piskoposlukları listesinde 14. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Pessinus'un çöküş sürecinin 14. yüzyıl başlarında tamamlanmış olduğu düşünülmektedir [128]. Bu tarihten sonra yüzyıllar boyunca terk edilmiş vaziyette kalan kentte, 18. yüzyıldan itibaren yeniden yerleşim süreci başlamıştır [127].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi:

1834- Charles Texier'in Pessinus Antik Kenti'nin yerini, Ballıhisar Köyü olarak saptaması ve kentin restitüsyon planı çizimini hazırlaması.

1882- Karl Humann'ın antik kenti ziyareti ve kentin planını hazırlaması.

1967- 1973 Belçika Gent Üniversitesi'nden Pierre Lambrechts'in başkanlığında, ünlü Kibele Tapınağı'nın bulunması amacıyla arkeolojik kazı çalışmalarına başlanması.

1987-2008 Gent Üniversitesi öğretim üyesi John Devreker yürütücülüğünde kazı çalışmalarının yürütülmesi [127].

2009-... Melbourne Üniversitesi'nden Gocha Tsetsckhladze başkanlığındaki bir ekip tarafından kazı çalışmalarına devam edilmesi [129].

Arkeolojik Kalıntılar: Pessinus antik yerleşiminde, Roma döneminden Tapınak Kompleksi, su kanalı sistemi, Büyük Tiyatro, konut ve mezarlık alanları ile Bizans döneminden Ayasofya Kilisesi, kale ve bazı konut alanları günümüze ulaşmıştır (Şekil 3. 19).

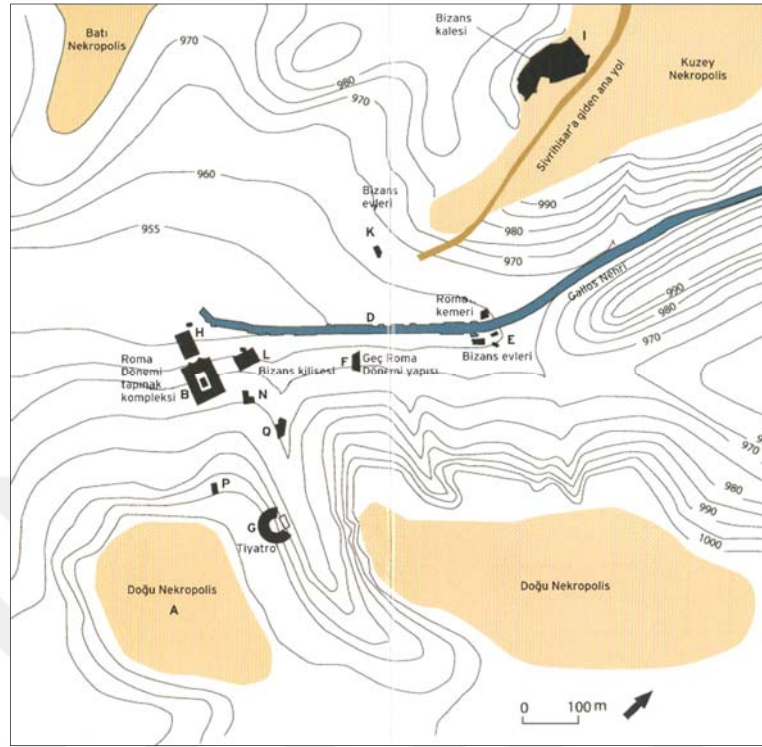
Roma Tapınak Kompleksi: Bu kutsal alan, bir tapınak, basamaklı bir tiyatro ve bir agoradan oluşmaktadır. Bu yapıların inşasına Augustus'un ölümünden (M.S. 14) kısa bir süre sonra başlanmış ve M.S. 1. yüzyıl ortasında tamamlanmıştır.

Korint düzeninde 11x6 sütunlu bir peripteros plan şemasına sahip İmparator Tapınağı, bir Geç Phryg yapısı, Erken Hellenistik döneme ait anıtsal bir yapı ve en az altı yapım evresi gösteren bir Geç Hellenistik yapısının bulunduğu yere inşa edilmiştir. Tapınağın önünde ve eksenini doğrultusunda, agora ile bağlantısını sağlayan merdivenli tiyatro yer almaktadır. Tapınağın ve merdivenli tiyatronun altındaki vadide, üç yanı portikolarla çevrili bir meydan bulunmaktadır. 6. yüzyılın sonunda tapınak alanının tamamı konut bölgesine dönüştürülmüş, agora devşirme taşlarla inşa edilmiş ev ve işliklerle dolmuştur [127].

Su Kanalı Sistemi: Pessinus'un içinden akan Gallos Nehri sularını toplayıp taşınması amacıyla inşa edilmiştir. M.S. 1. yüzyıldan 3. yüzyıla dek sürekli genişletilerek, yaklaşık 500 m'lik uzunluk ve 11-13 m'lik bir genişliğe ulaşmıştır. Bu kanal sistemi, bir revaklı giriş, iki sıralı kolonadlar, merdivenler ve kuzeyde anıtsal bir kemerle sonlanan basit bir

rıhtımdan oluşmaktaydı [128]. 3. ve 6. yüzyıllarda rıhtım setlerinde yapılan onarımlar, kanal sisteminin Erken Bizans döneminde de kullanıldığını işaret etmektedir [127].

Şekil 3. 19 Pessinus haritasında arkeolojik kalıntılar [127].

Yerleşim Alanları: Pessinus'ta Roma ve Bizans dönemine ait bazı konut alanları açığa çıkarılmıştır. Bazı evlerin Hellenistik, Roma, Bizans ve hatta Osmanlı dönemlerinde aynı konumda yeniden kullanıldıkları tespit edilmiştir [127].

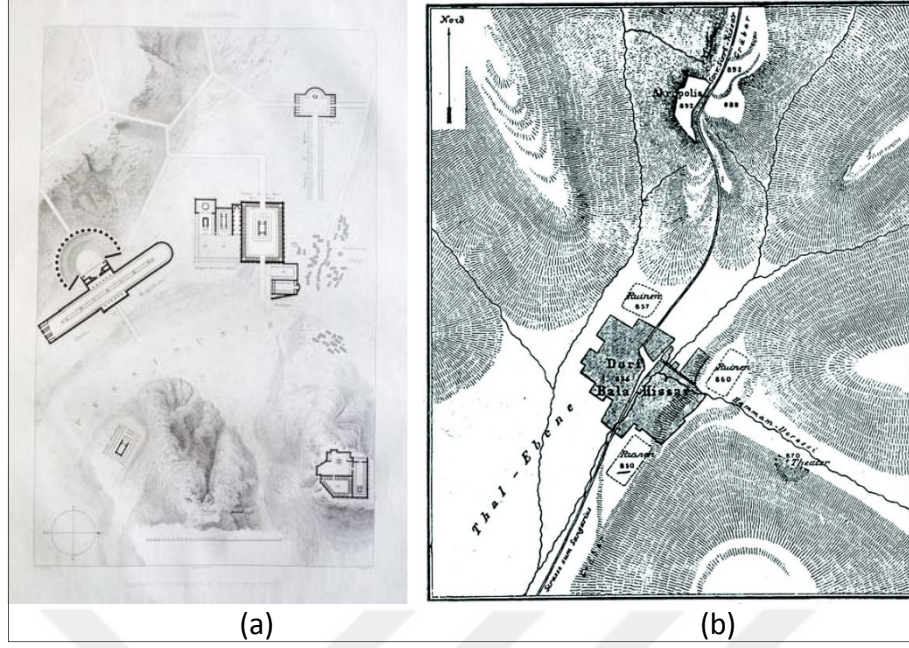
Büyük Tiyatro: Kentin doğusundaki tepelerden birinin kuzey yamacına yerleştirilmiş olan tiyatro, Hadrianus döneminde (M.S. 117-138) inşa edilmiş ya da onarılmıştır. Antik dönemde 8000 kişi kapasitesine sahip olan tiyatrodan günümüze sadece yamaçta bir çukura ulaşmıştır [127].

Antik Mezar Alanları: Pessinus'un etrafını çeviren dağlık platolar çoğu kez mezarlık olarak kullanılmıştır. Kent çevresinde, doğu, batı ve kuzey nekropolis alanları mevcuttur. Doğu nekropolisinin, M.Ö. 3. yüzyıldan Bizans dönemi başına dek kullanıldığı ortaya konmuştur. Araştırmalar, akropolis de denilen kent merkezinin kuzeyindeki mezarlık alanı üzerine yoğunlaşmıştır. Hellenistik dönemde taş ocağı olarak kullanılan bu alan, Geç Hellenistik dönemden, Geç Roma dönemine kadar sürekli mezarlık alanıdır [127].

Ayasofya Kilisesi: Bu bazilika, 6. yüzyılın ilk yarısında kiliseye çevrilmiştir. Günümüzde büyük ölçüde kırsal konut dokusu altında kalan yapının, sınırlı bir bölümünde kazı çalışması yapılabilmüş; yapının dış duvarı ile anıtsal giriş merdiveni gün ışığına çıkarılabilmıştır [127].

Bizans Kalesi: Kale, kent merkezinin kuzeyindeki bir tepenin sırtına, öncesinde mezarlık alanı olarak kullanılan ve Akropolis olarak adlandırılan alanda inşa edilmiştir. Yapıldığı M.S. 6. yüzyılın ortalarından, 11. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar kullanılmaya devam eden Bizans Kalesi, yerleşimin birçok aşamasına göstermektedir. Kale anıtsal surlarla çevrilidir. Sur duvarlarında Roma mezarlarından alınmış devşirme taşlar kullanılmıştır. Surların köşe ve dönüş noktalarında gözetleme kuleleri vardır. Kale içinde, doğuda büyük yapılardan oluşan bir zindan, kuzeyde ise konut ve işliklerden oluşan sıkışık bir yerleşim bölgesi yer almaktadır [127], [128].

Geleneksel Kırsal Mimari: Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun bir süre terk edilmiş bir vaziyette olan Ballıhisar yerleşimi, 18. yüzyıldan itibaren yeniden çekicilik kazanmaya başlamış; antik kalıntıların üzerinde ve arasında geniş bir köy kurulmuştur [127]. 19. yüzyılda antik kenti ziyaret eden gezginler tarafından hazırlanan yerleşim planlarında, köye ait yapılar da gösterilmiştir (Şekil 3. 20). 1834 yılında alanı ziyaret eden Texier'in notlarında, Ballıhisar köyündeki Türk mezarlığında gördüğü antik taşlar ve Sivrihisar'a taşınan devşirme malzemeler söz edilmiştir [107]. Henry J. Van Lennep 1864'de Pessinus'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ballıhisar (Balahissar) köyünün Pessinus antik kenti yerine kurulduğunu ifade edilen gezi notlarında, köy yapılarının da kısmen antik kent kalıntıları kullanılarak, daha çok da çamur sıvalı taştan inşa edildiğini yazmıştır [130]. 1882 yılında Pessinus'u ziyaret eden Humann, hazırladığı yerleşim planında Ballıhisar köyünü belgelemiş (Şekil 3. 20b) ve notlarında köyün 100 adet yapıdan oluştuğunu belirtmiştir [131].

Şekil 3. 20 Ballıhisar/Pessinus yerleşim planı (a) Texier, 1835 [107]. (b) Humann, 1882 [131].

Antik kent kalıntıları ile iç içe bir görünüm sergileyen Ballıhisar'ın geleneksel kırsal dokusu, yerleşimin içinden geçen Gallos çayı ile ikiye bölünmektedir. Ayrıca yerleşimin kuzeyinden Sivrihisar'a giden karayolu geçmektedir. Ballıhisar'ın etrafı nekropol alanları ile çevrilidir. Organik sokak dokusuna sahip yerleşimin yapılı çevresi, geleneksel kırsal yapılardan meydana gelmektedir (Şekil 3. 21a). Ballıhisar'da geleneksel bir cami yapısı bulunmaktadır. Mevcut ilkököl ve ortaokul, sağlık ocağı ve PTT binaları ise nüfus azlığı nedeniyle hizmet vermemektedir. Pessinus kazılarında çıkan buluntular bir müze binasında sergilenmektedir. Ayrıca 2005 yılında eski ilkököl binası, Pessinus Araştırma Merkezi haline dönüştürülmüştür.

Geleneksel konut dokusu dikdörtgen formlu, avlulu yapılardan meydana gelmiştir. Evlerin büyük bölümü tek katlı ve yığma kargir sistemdir. Tek katlı evlere birkaç basamakla yükseltilmiş sekilerden sofalara (orta oda) girilir. Giriş yapı duvarlarından geri çekilerek vurgulanmaktadır. Sofadan her iki tarafta bulunan odalara geçilmektedir. Yapı dâhilindeki mutfak (örtme) ve kilere erişim ayrı bir giriş ile sağlanmaktadır. Zemin kat kargir, üst kat ahşap karkas iki katlı inşa edilen evlerin (çardak) alt katları ambar ve depo olarak kullanılmaktadır. Ahşap bir merdivenle ulaşılan üst kat, sofa ve yandaki odalardan oluşmaktadır. Çoğu kez odaların sokağa doğru çıkmaları mevcuttur. İç ve dış cepheleri toprak harcıyla sıvalı olan yapılar, kırma ya da beşik çatılı, kiremit kaplamalıdır.

Bahçelerde ahır, samanlık, kümes, ambar ve depolama amaçlı müstemilat yapıları yer almaktadır (ekil 3. 21b).

Şekil 3. 21 (a) Ballıhisar'ın genel görünüşü [132]. (b) Geleneksel kırsal mimari rneği [133].

Ballıhisar'ın 1. derece arkeolojik sit ilan edildiği 1980'li yıllarda yaklaşık 500 kişi olan köy nüfusu giderek azalmış, 2012 nüfus sayımına göre yerleşimde yaşayan 147 kişi kalmıştır [134]. 2015 verilerine göre ise 108 kişi burada ikamet etmektedir [112]. Yerleşimde devam eden üretim faaliyetleri tarım ve hayvancılıktır. Arpa, buğday avdar en çok ekilen tarım ürünleridir. Büyükbaş ve kkbaş hayvan besiciliği srdrlmektedir [135]. Ballıhisar muhtarı Birol Kılıç ile yapılan görüşmede, önceden 135 hane bulunan yerleşimde bu evlerin yarısından fazlasının günümüzde kullanılmadığı öğrenilmiştir. Yerleşimde bulunan yapı parselleri özel mülkiyetlidir.¹ Ballıhisar günümüzde Sivrihisar Belediyesine bağlı bir mahalledir.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Ballıhisar, Pessinus'un bir kült alanı ve yerleşme olarak tarihi Phryg dönemine (M.. 800-700 civarı) uzanmaktadır [127]. Bu alanda yerleşim Phryg, Lydia, Akhamenid, Seleukos, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde srdrlmştir. Günümüzde yerleşimin srekliiliği Ballıhisar'da yaşayan yerli nüfus tarafından devam ettirmektedir (ekil 3. 22).

¹ 16 Mayıs 2016 tarihinde Ballıhisar muhtarı Birol Kılıç ile telefon görüşmesi yapılmıştır.

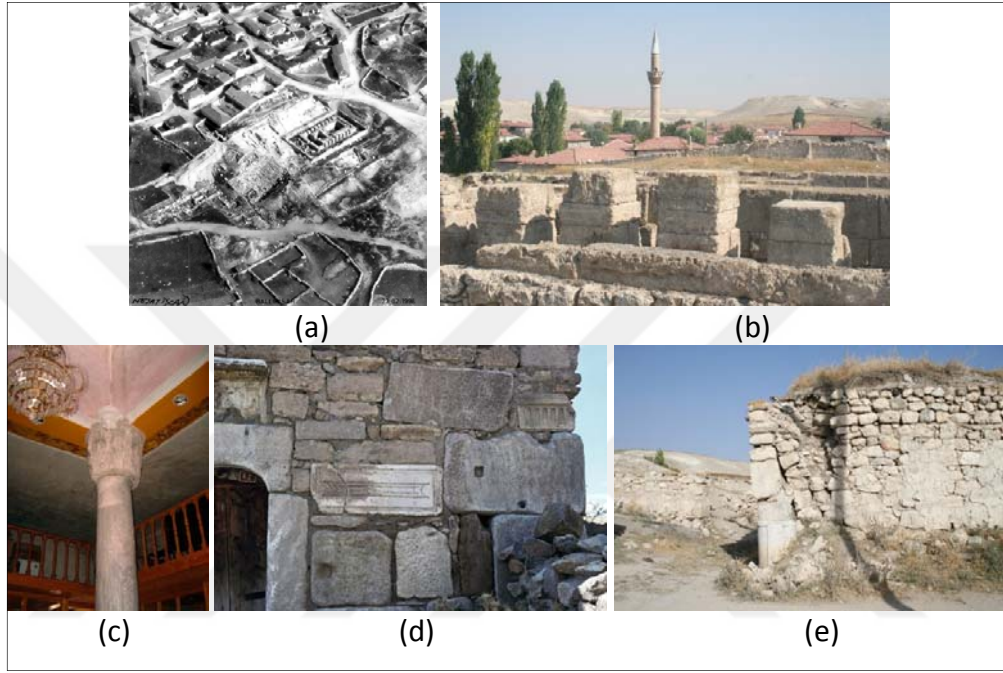
Şekil 3. 22 Ballıhisar/Pessinus antik yerleşimi arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal doku ilişkisi (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Pessinus antik yerleşiminde, Tapınak Kompleksi, su kanalı sistemi ve Büyük Tiyatro, Roma dönemine ait kalıntılardır. Alanda bu döneme tarihlenen konut ve mezarlık alanları da mevcuttur. Bizans dönemi kentinin izlerini Ayasofya Kilisesi, kale ve bazı konut alanları oluşturmaktadır.

Pessinus antik yerleşiminin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ilişkin yapılmış araştırmalar oldukça sınırlıdır. 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginlerin hazırladığı haritalarda bu alanda bir köy yerleşiminin bulunduğu görülmektedir. Ballıhisar geleneksel kırsal mimarisini oluşturan yapıların ilk nüvelerinin bu dönemde şekillenmeye başladığı açıktır. Günümüzde yerleşimin yapı çevresi, arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal mimarinin oluşturduğu katmanlaşma niteliğine sahiptir (Şekil 3. 23a, b).

Mezar anıtları arasında bu bölgede sıkça rastlanan kapı biçimli mezar stelleri dikkat çekicidir. Geç Roma dönemine ait sanduka mezarlarda ve Erken Bizans dönemi surlarında kullanılan taşların çoğu, eski mezar taşlarından devşirmedir. Ballıhisar'ın kuzey ucundaki eski Türk mezarlarında kullanılan taşlar, devşirme taş kullanımının Osmanlı dönemine kadar aralıksız devam ettiğini göstermektedir [127].

Pessinus, çevre köy ve yerleşimler için bir taş ocağı vazifesi görmüştür. Ballıhisar yapıları dışında, komşu Sivrihisar ve çevre köylerde kullanılmak üzere antik dönem parçaları taşınmıştır (Şekil 3. 23d, e). Sivrihisar Ulucami sütun başlık ve kaideleri ile hamamındaki sütun ve sütun başlıkları Pessinus'tan getirilmiştir (Şekil 3. 23c). Texier, Ballıhisar'da Türk mezarlıklarında antik dönem taşların kullanımından ve Sivrihisar'a buradan çokça devşirme malzeme taşınmasından bahsetmiştir [107].

Şekil 3. 23 (a), (b) Pessinus kalıntıları ve kırsal doku ilişkisini gösteren 1996 yılına ait hava fotoğrafı ve fotoğraf (c) Sivrihisar'daki hamamda Pessinus'dan gelen sütun ve sütun başlığı (d) Dinek'te Osmanlı dönemi yapısında kullanılan antik parçalar (e) Evin inşasında kullanılmış olan kilise sütun parçası [127].

Yasal Koruma Statüsü: Pessinus antik kalıntılarının bulunduğu alan, 1988 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir.¹ Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15.06.2011 gün ve 4988 sayılı kararı ile genişletilen arkeolojik sit sınırlarına ilişkin Koruma Amaçlı İmar Planı aynı Kurul'un 25.11.2011 gün ve 186 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. Ballıhisar geleneksel kırsal dokusunun tamamı arkeolojik sit sınırları dâhilinde yer almaktadır (Şekil 3. 24). Ballıhisar kırsal yerleşiminin çeşitli kereler başka bir alana taşınmasının gündeme geldiği ulusal ve yerel haber kaynaklarından anlaşılmaktadır [136], [137], [138], [139].

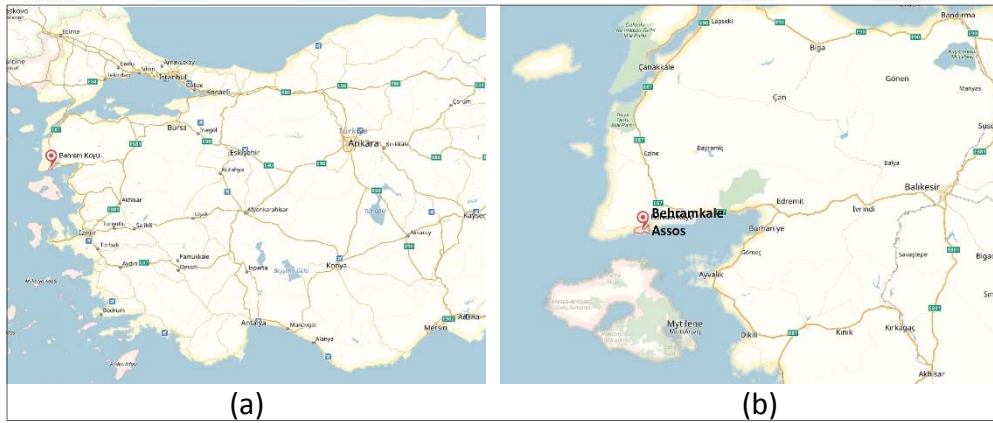
¹ Konya Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun 22.01.1988 tarih ve 42 sayılı kararı

Şekil 3. 24 Ballıhisar/Pessinus 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları içindeki geleneksel kırsal doku (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

3.1.4 Behramkale/Assos Antik Kenti

Konumu: Behramkale, Assos, Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi'nde Edremit Körfezi kıyısında bulunan antik bir yerleşimdir (Şekil 3. 25). Günümüzde Assos antik kenti kalıntılarıyla Behramkale geleneksel kırsal yerleşimi iç içedir. Çanakkale'den 85 km uzaklıkta yer alan Behramkale'ye İstanbul ve İzmir üzerinden çok farklı yollar izlenerek ulaşmak mümkündür.

Şekil 3. 25 (a), (b) Behramkale/Assos'un konumu [97].

Kısa Tarihçe: Biga Yarımadası'nın güneye bakan kıyısında volkanik bir kayalık üzerine kurulmuş olan Assos, Hitit metinlerindeki Assuwa ve Homeros'un İlyada destanında sözünü ettiği Pedasos ile ilişkilendirilmektedir [140]. Kent ilk olarak M.Ö. 2000'de iskân edilmiş ve M.Ö. 7. yüzyılda Lesbos (Midilli) adasındaki Methymna kentinden gelen göçmenlerce gelişmiştir [141].

M.Ö. 560-546 yılları arasında Lidya egemenliği altındaki kent, Anadolu topraklarının Pers kontrolüne geçmesiyle birlikte Hellespontos Phrygia'sı olarak adlandırılan satraplık bölgesinde kalmıştır. M.Ö. 477-401 yılları arasında Assos, Attik Deniz Birliği üyesidir. M.Ö. 366/5 yılında, Frig Satrapı Ariobarzanes ve Assoslu banker Eubulus'un Pers Kralı Artakserkses'e karşı ayaklanmaları sonrasında Assos kuşatılmış, netice alınamayınca da kentin denetimi Eubulus'a geçmiştir [140]. Banker Eubulus ve kölesi Hermeias'ın tiranlığı döneminde kentte büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Hermeias'ın dostu Aristoteles'in M.Ö.347-345 yılları arasında Assos'ta yaşamış, evlenmiş ve felsefe okulu kurmuştur. Hermeias'ın Persler tarafından öldürülmesinin ardından Aristoteles Atina'ya dönmüş; Assos ise yeniden Pers kontrolüne geçmiştir [141].

M.Ö. 334 yılında Büyük İskender Anadolu'daki Pers hâkimiyeti son vermiş ve Assos bağımsızlığa kavuşmuştur. M.Ö. 241 yılından itibaren Pergamon Krallığı'nın hâkimiyetine giren kent, M.Ö. 133 yılında Pergamon krallığının tüm topraklarını vasiyet yolu ile Roma Devleti'ne bırakmasıyla birlikte Roma kontrolü altına girmiştir. Roma ile iyi ilişkiler kuran Assos halkı, çeşitli imar faaliyetlerinde bulunma, sikke basma ve şehrin siyasi geleneklerini sürdürme imkânını elde etmiştir. M.S. 56/57'de Aziz Paulos'un Assos'u ziyaret etmesi kent tarihi açısından önemlidir [141].

M.S. 395-1453 yılları arasında çeşitli defalar el değiştiren Troas Bölgesi'nde genel olarak Bizans egemenliği söz konusudur. 1081-1097 yılları arasında Selçuklu komutanı Çaka Bey İzmir ve çevresinde bir beylik kurmuş ve Troas bölgesindeki bazı kentleri ele geçirmiştir. 1097 yılında İmparator Ioannes Dukas, Troas Bölgesi'ndeki kentleri yeniden Bizans topraklarına katmıştır [140]. Troas Bölgesi 1203-1224 yılları arasında Latinler tarafından istila edilmiş; 1224 yılında İznik İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiş; 1261 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiştir Assos adının Behram'a dönüşmesi, Bizans dönemi komutanlarından Machram'a bağlanmaktadır [141].

M.S. 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyılın başında, Troas Bölgesi'nin güney kesimi Karasi Beyliği'nin kontrolüne girmiştir. Karasi Beyliği toprakları Murat Hüdevendigar'ın padişahlığı döneminde (1362-1389) Osmanlı Devleti'ne katılmıştır [141]. Assos'un bu dönemde Osmanlı topraklarına dâhil olmasına kanıt, yerleşimde bulunan Hüdavendigar Camii ve köprüdür.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Homeros'un İlyada destanına konu olan Troya nedeniyle Troas Bölgesi birçok gezgin tarafından ziyaret edilmiştir. Bu gezginler arasında Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1776), William Martin Leake (1800), Otto Friedrich von Richter (1816), Robert Walpole (1817), Philip Hunt (1818), Philip Barker Webb (1821), Anton Prokesch von Osten (1826), Charles Mac Farlane (1828), Michaud ve Poujoulat (1829), Charles Texier (1835), Charles Fellows (1838), Pierre de Tchihatcheff (1847) ve Richard Popplewell Pullan (1865) yer almaktadır. Choiseul-Gouffier ve Texier, Assos kentinin ayrıntılı haritalarını hazırlamışlardır [141], [116].

1881-1883 Assos kazılarının Amerikan Arkeoloji Enstitüsü adına Joseph Thacher Clarke ve Francis Henry Bacon tarafından başlatılması. Üç sezon süren bu ilk dönem kazılarında özellikle kamu yapılarına odaklanılmıştır. Athena Tapınağı, Batı nekropolü, Gymnasion, Agora, Bouleuterion, Stoa, Hamam, Tiyatro, Batı Kilisesi ve Grek Köprüsü'nde çalışmalar yürütülmüştür. Kazının tamamlanmasının ardından, bulunan eserlerin 2/3'ü Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, 1/3'ü ise Amerika'ya götürülmüştür. Günümüzde bu eserler Boston Fine Arts Museum'da sergilenmektedir [141].

1981-2005 Yaklaşık yüz yıllık bir aradan sonra ikinci dönem kazılarına Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu başkanlığında yeniden başlanması. Bu dönemde tiyatro, Athena Tapınağı, agora, nekropol, Ayazma ve Batı Kilisesi, şehrin doğusundaki konut bölgesinde, stoa ve bouleuterionda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Ayrıca, tiyatro ve Athena Tapınağı'nda restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir [140].

2006-Devam ediyor Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Nurettin Arslan başkanlığında kazı faaliyetlerinin sürdürülmesi. Üçüncü dönem araştırmaları, surlar, Bizans Çağı yapıları ve Athena Tapınağı üzerine yoğunlaşmaktadır [141].

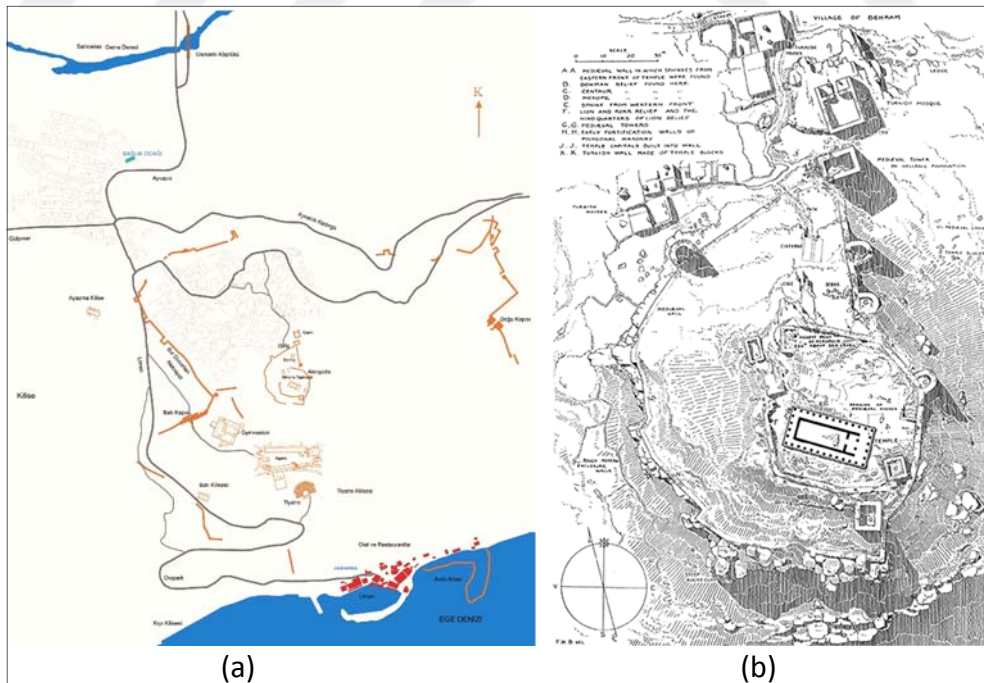
Arkeolojik Kalıntılar: Assos antik kenti, yüksek ve sarp bir kayalık üzerindeki akropolis ile onun etrafında halkalar şeklindeki teraslara inşa edilen yapılardan oluşmaktadır. Kent sur duvarlarıyla çevrilidir. Bugün ayakta olan kent kalıntılarının birçoğu M.Ö. 4-2. yüzyıla aittir. Yapıların birçoğu, bölgede bulunan andezit taşı kullanılarak inşa edilmiştir.

Günümüzde toprak üzerinde izlenebilir olan antik dönem kalıntıları arasında kent surları, Akropolis ve Athena Tapınağı, gymnasion, agora, tiyatro, stoalar, bouleuterion, Agora

Tapınağı, aşağı agora, hamam, konutlar, nekropol alanları ve antik liman yer almaktadır (Şekil 3. 26a).

Yerleşimde Bizans döneminden kalan kiliseler, konut alanları, sarnıçlar ve yağmur suyu kanalları tespit edilmiştir. Bizans dönemi yapıları inşasında sıklıkla antik dönem yapı kalıntıları kullanılmıştır. Bu dönemde akropolis bir kale görünümüne kavuşmuş, kalenin batı ve kuzeybatısındaki alanlar iskân edilmiştir. Günümüzde bu bölgenin üzerinde, Behramkale kırsal yerleşimine ait yapılar bulunmaktadır [141].

Surlar: Assos'un etrafını çevreleyen surların uzunluğu yaklaşık 3 km'dir. Sur duvarları, andezit taş bloklardan kabuk sistemi tekniğiyle harç kullanılmadan inşa edilmiştir. Farklı duvar örgüleri nedeni ile ilk surların M.Ö. 7. yüzyılda inşa edildiği bilinmekle birlikte bu gün korunan surlar Helenistik döneme aittir. Surlar birçok noktada kare ve yarım daire planlı burçlarla güçlendirilmiştir. Kente girişler, doğu ve batı yönlerinde bulunan iki ana kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapılar, yanlarında bulunan kulelerle güçlendirilmiştir. Surların en iyi korunduğu bölümler, kentin kuzey ve batı yönlerindedir. Osmanlı döneminde denize bakan güney yönündeki sur duvarlarına ait taşlar sökülüp, farklı yapıların inşasında kullanılmak üzere gemilerle taşınmıştır [141], [140].

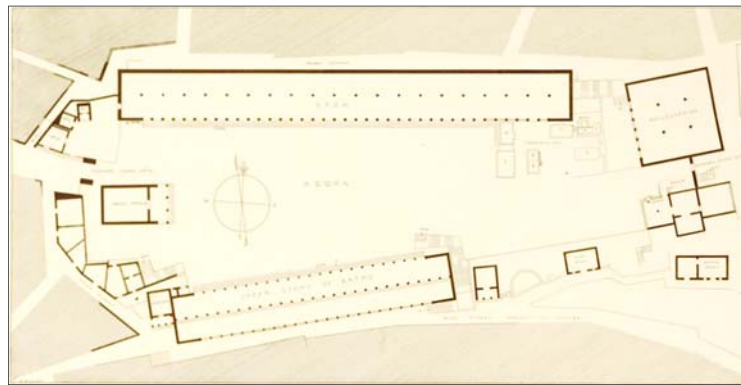

Şekil 3. 26 (a) Assos antik kalıntılarını gösteren harita [141]. (b) Akropolis planı [142].

Akropolis: Assos'un en yüksek bölgesi Akropolis olarak kullanılmıştır. Akropolis'in güney doğusunda Athena Tapınağı bulunmaktadır. Geç Bizans döneminde sığınma yeri olarak kullanılan Akropolis'in etrafı surlarla çevrilerek bir kaleye dönüştürülmüştür. Athena Tapınağı'nın doğu ve güney kenarındaki depo ile batı ve kuzeyde bir konut ve iki büyük sarnıç Bizans dönemine tarihlenmektedir. Bu yapıların yapımında tapınaktan alınan taşlar kullanılmıştır. Erken Osmanlı döneminde Akropolis'in kuzey ucundaki kayalık zemin üzerine Hüdavendigar Camii inşa edilmiştir [141] (Şekil 3. 26b).

Athena Tapınağı: Dor düzenine sahip olan Athena Tapınağı'nın M.Ö. 540/530 tarihlerinde inşa edildiği düşünülmektedir. Tapınak, Akropolis'in güneydoğusundaki kayalık düzlükte yer almaktadır. Dikdörtgen formlu bir taban yükseltisi üzerindeki tapınağın uzun kenarlarında 13, kısa kenarlarında ise 6 adet sütun yer almaktadır. Peripteral planlı tapınakta, cellanın etrafı tek sıra sütun ile çevrilidir. Tapınağın çatısı dışında tamamı andezit taşından yapılmıştır. Mitolojik konular ve hayvan mücadeleleri ile süslenmiş olan friz ve metoplar, günümüzde İstanbul ve Çanakkale Arkeoloji Müzeleri, Louvre ve Boston Fine Arts müzelerinde sergilenmektedir. Hüdavendigar Camii'nin yapımında tapınaktan alınan devşirme taşlar kullanılmıştır [141], [140], [143].

Gymnasion: M.Ö. 2. yüzyılda inşa edilen yapı, kare planlı geniş bir avlu ve bunu çevreleyen Dor sütunlu bir galeriden oluşmaktadır. Avlunun güney kenarında büyük bir sarnıç mevcuttur. Gymnasion'un kuzey bölümü Bizans Çağı'nda Kiliseye dönüştürülmüş ve zemini mozaik ile kaplanmıştır [140].

Şekil 3. 27 Agora planı [142].

Agora: Kentin güneyinde, üçüncü teras üzerine inşa edilen agora Ege Denizi'ne açılmaktadır. Agora yapıları, M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Agoranın ana giriş kapısı

batı yönündedir. Kentin doğusundan, batısından ve liman yönünden gelen yollar agorada kesişmektedir. Agoranın doğu köşesinde bouleuterion ve doğu giriş kapısı; kuzey ve güney kenarlarında ise stoalar bulunmaktadır. Batı giriş kapısının güneyinde tapınak yer almaktadır. Bu tapınak Bizans döneminde kiliseye çevrilmiştir. Güney stoa ile tiyatro arasında Roma Çağı'nda inşa edilmiş hamam yapısı bulunmaktadır (Şekil 3. 27).

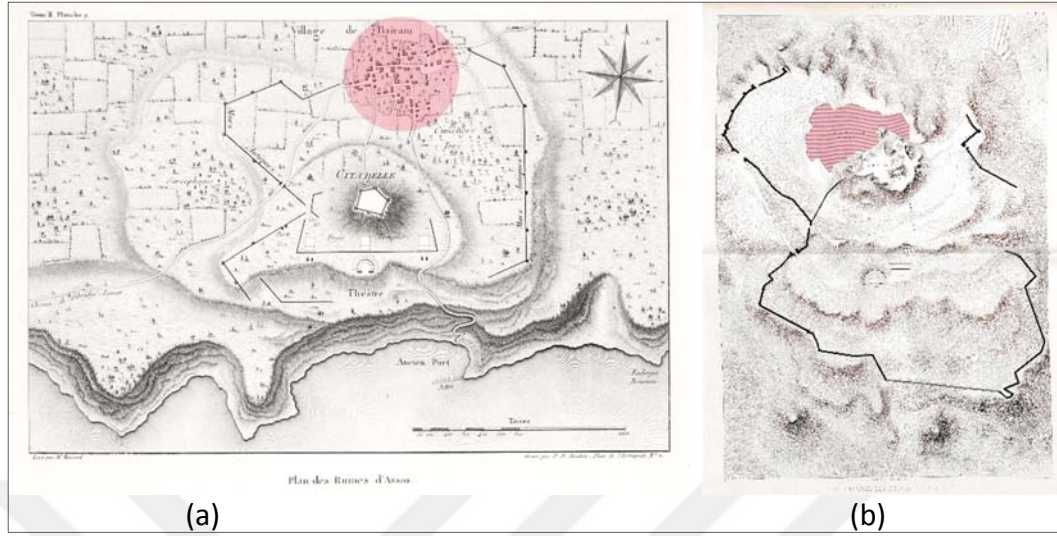
Tiyatro: M.Ö. 3. yüzyılda inşa edilen tiyatro, kentin güneyinde agoranın aşağısındadır. At nalı planına sahip olması, doğal bir yamaca yaslanması ve manzaraya dönük olmasıyla Assos tiyatrosu, Yunan tiyatrosunun karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Roma döneminde orkestranın önüne iki katlı bir sahne binası eklenmiştir. 1989 yılında yapılan kazılar sonucunda tamamı açığa çıkarılan tiyatronun restorasyonu yapılmıştır [141].

Bizans Kiliseleri: Assos kentindeki kiliseler M.Ö. 5. Yüzyıl veya 6. Yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Bu dönemde Gymnasion, Roma Hamamı ve Agora Tapınağı kiliseye dönüştürülmüştür. Batı Kilisesi, tiyatro ile aynı terasta olup üç nefli ve yarım daire formlu apsislidir. Tiyatronun doğusunda, üç nefli kilise kalıntıları Tiyatro Kilisesi'ne aittir. Ayazma Kilisesi, Batı Kapısı'nın kuzeybatısında, Ayazma Tepesi'nde bulunmaktadır. Kilise, Roma anıt mezarının üzerine inşa edilmiştir. Limanın batısındaki Kıyı kilisesi, bazilikal planlı ve yuvarlak apsislidir. Batı nekropolünün batısında, üç nefli bazilikal planlı kiliseye ait kalıntılar mevcuttur. Kilisenin sütun sıraları ve duvarları yer yer köylüler tarafından bahçe duvarı olarak kullanılmış, üzerlerine moloz taş duvar örülmüştür. Kiliseye ait bazı sütun ve bloklar, kilise yakınındaki ahırın inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır[141].

Geleneksel Kırsal Mimari: Osmanlı döneminde akropolisin batı ve kuzeybatı yamaçları iskân edilmiştir. Bu dönemden günümüze Hüdavendigâr Camisi, Tuzla Çayı üzerindeki köprü ve Behram yerleşim alanı ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Behramkale yerleşimi küçük bir köy şeklinde olduğu, 18. yüzyıldan itibaren Assos'u ziyaret eden yabancı gezginlerin çalışmalarından anlaşılmaktadır.

Gouffier 1776 yılında Assos'u ziyareti sonucunda hazırladığı kent planında, Behram köyüne ilişkin tespitleri de görülmektedir (Şekil 3. 28a), (Şekil 3. 29a). Charles Texier, 1835 yılında ziyaret ettiği Assos antik kalıntılarına ilişkin ayrıntılı bir yerleşim planı

hazırlamıştır (Şekil 3. 28b). Behram köyünün kale istihkâmının üzerine kurulduğu ve 20 kadar Türk aileden oluştuğunu yazmıştır [107]. (Şekil 3. 29b)

Şekil 3. 28 (a) Assos kent planı, Gouffier 1776 [144]. (b) Assos kent planı, Texier 1835 [145].

1838 yılında Behramkale’yi ziyaret eden Charles Fellows, konakladığı köy evini şu şekilde betimlemiştir: “Türkiye’deki köy evlerinin hepsi birbirine çok benzer. Bugüne kadar pek çoğunda bulundum ve dün akşam Behram’da bana tahsis edilen evi betimleyeceğim. Dışardan bakıldığı zaman kare bir kutu gibiydi, içeriden ise 12 ile 24 feet (3.65 ×7.31 m) arasındaydı. Çamur harçla birleştirilen farklı şekillerdeki taşlardan inşa edilmişti. Evin çatısı dam şeklinde olup toprak kaplıydı; yağmurdan korunmak için damın üzerinde çoğu kez bir sütunun parçası olan bir silindir vardı. Hiç penceresi yoktu, bu yüzden ışık sadece kapıdan içeri giriyordu...Odanın duvarları ve zemini samanlı katkılı çamur kaplıydı; çatı üst üste binen ve çapraz yerleştirilmiş ahşap kirişlerle örtülmüştü; içerisi büyük ocaktan çıkan is yüzünden kararmıştı ve ev oldukça karanlık görünüyordu.” [146].

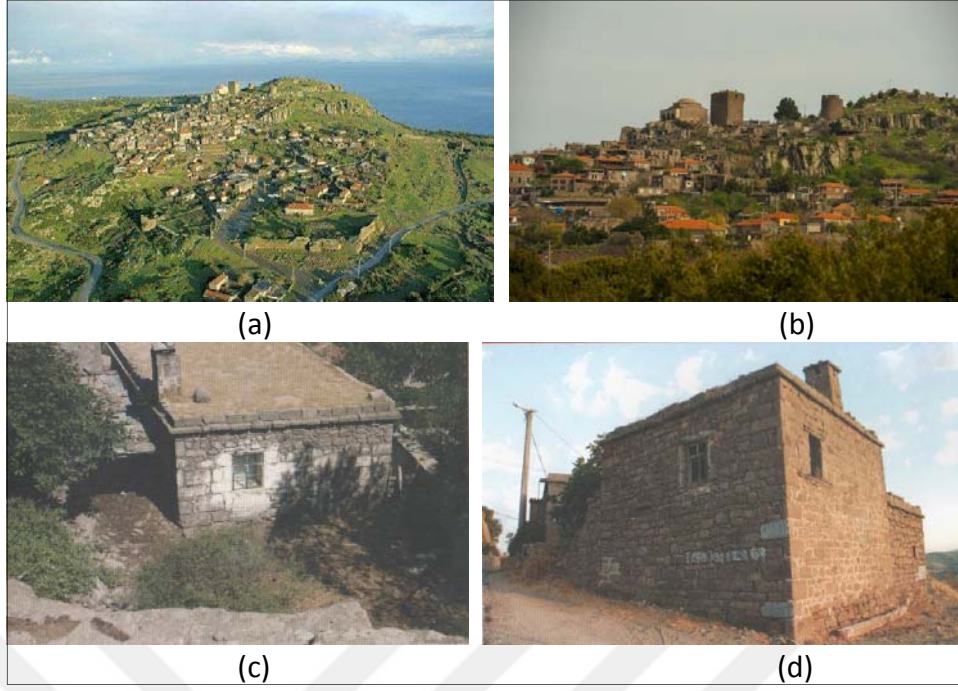
Şekil 3. 29 (a) Behramköy, Gouffier 1776 [144]. (b) Behramköy, Texier 1835 [107].

1881-1883 yılları arasında Assos'ta ilk kazı çalışmalarını yürüten J. T. Clarke ve F. H. Bacon, çalışmalarının sonuçlarını yayınladıkları kitapta tamamı Türklerden oluşan 200 kişilik bir köyün antik kentin yerinde bulunduğu ve basit evlerde oturan köylülerin tarım ve hayvancılıkla uğraştığından söz etmektedir [142].

Sur içi bölgesinin koruma altına alınmış olması nedeniyle yeni yapılaşma izni yoktur. Behramkale yerleşiminin kuzeybatısında, Gülpınar yolunun kuzeyinde yeni yerleşim alanı belirlenmiştir. Günümüzde Behramkale kırsal yerleşimi, güneyde arkeolojik alanlar, kuzeyde Ayvacık-Gülpınar Yolu, doğuda ise Behram Liman Yolu ile sınırlanmıştır. Yerleşimin içerisinde Behram Köy Yolu geçmektedir. Kırsal yerleşimdeki sokaklar organik bir dokuya sahiptir. Geleneksel binalar, yerleşimin yapısal çevresini oluşturmaktadır (Şekil 3. 30a, b). Behramkale'de iki cami, köprü, kahvehane, sağlık ocağı ve karakol mevcuttur. 14. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Hüdavendigâr Camii, akropolisin kuzeyindeki kaya üzerine devşirme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Cami kare planlı ve tek kubbelidir. Caminin girişi, üç bölümlü bir son cemaat yerinden sağlanmaktadır. Son cemaat yerinin üzeri ortada bir tonoz, yanlarda ise iki küçük kubbe ile örtülüdür. Caminin minaresi yoktur. Giriş kapısının mermer sövesi, Ezine/Akköy yakınındaki bir kiliseden alınmıştır. Ulaşım güçlüğü nedeniyle, köy merkezine yeni bir cami yapılıncaya Hüdavendigâr Camii'nin kullanımı sınırlıdır.

Geleneksel konutlar, avlulu ve kübik yapılardır. Evler tek ya da iki katlı, yığma kargir yapı sistemine sahiptir. Geleneksel kırsal mimarinin inşasında, bölgede bulunan andezit taşı kullanılmıştır. İki yanında odalar bulunan orta sofalı plan tipi yaygın plan şemasıdır. Yapıların dış cepheleri sıvasız olup taş örgü açıkta bırakılmıştır. Özgün düz dam üst örtü bazı yapılarda korunmuştur (Şekil 3. 30c, d). Bunun yanında, kırma çatılı ve kiremit kaplamalı yapılar da mevcuttur. Assos Kazı başkanı Nurettin Aslan, Behramkale kırsal dokusunu oluşturan yapıların bölgede yaşanan depremler nedeniyle günümüze sürekli yenilenerek geldiğini, bu nedenle bu yapıların en eskisinin 1950'li yıllarda yapıldığı ifade edilmiştir [141]. Daha eski tip konutlar iki katlı olup her katta bir oda bulunurdu. Zemin kat ahır ve depolama alanı olarak kullanılırken, yaşam alanı ikinci kattaydı. Yapım sistemi yine yığma taş kargirdi. Yapıların üzerleri düz damlı bir çatıyla örtülüydü. Avlunun bir kenarında tuvalet bulunurdu. Evlenen çocuklar için yapıya bitişik ya da bahçenin uygun bir yerine yeni bir konut ilave edilirdi [141].

Şekil 3. 30 (a) Behramkale hava fotoğrafı (b) Behramkale genel görünümü [147]. (c), (d) Behramkale evleri [141].

Behramkale’de 2012 nüfus sayımına göre 580 kişi yaşamaktadır [148]. Behramkale muhtarı Hüseyin Kaplan ile yapılan görüşmede¹, eski Behramkale yerleşiminde yaklaşık 250 kişinin yaşadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, yerleşiminde 220 adet yapının bulunduğu ve bunların özel mülkiyetli olduğu öğrenilmiştir. İskelede de yaklaşık 40 adet yapının yer aldığı belirtilmiştir. Günümüzde köy halkının başlıca geçim kaynağı turizmdir. Yerel halk, pansiyonculuk ve turizme yönelik restoran işletmeciliği ve ticaret ile uğraşmaktadır. Koruma alanında bulunan eski evler yüksek fiyatlara alıcı bulduğundan, yerel halk evlerini satıp yeni yerleşim alanında ev sahibi olmayı tercih etmektedir. Bunun sonucunda, eski yerleşimin işlevi ve sosyal dokusunda bir dönüşüm söz konusudur. Turizm yanında yerel halk hayvancılık, balıkçılık ve zeytin üreticiliği yapmaktadır.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Behramkale, Assos’un bir yerleşme olarak tarihi M.Ö. 2000 yılına kadar uzanmaktadır. Bu alanda yerleşim Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sürdürülmüştür. Günümüzde Behramkale’de yaşayan yerli nüfus, yerleşimin sürekliliğini sağlamaktadır (Şekil 3. 31).

¹ 23 Mayıs 2016 tarihinde Behramkale muhtarı Hüseyin Kaplan ile telefon görüşmesi yapılmıştır.

Assos akropolisi, tarihsel katmanlaşmanın güzel bir örneğidir. Akropolis'te Athena Tapınağı yanında Bizans dönemine tarihlenen bir depo, bir konut ve iki sarnıç yapısı ve Osmanlı döneminden Hüdavendigar Camisi bulunmaktadır. Ayrıca, burada 20. yüzyıl başında yapıldığı düşünülen bir yel değirmenine ait izlere rastlanmıştır [141].

Bugün ayakta olan kent kalıntılarının birçoğu M.Ö. 4-2. yüzyıla aittir. Roma döneminde Assos'ta çok fazla değişim söz konusu olmamıştır. Tiyatro'ya Roma döneminde bir sahne eklenmiştir. Roma Hamamı, Bizans döneminde kiliseye dönüştürülmüştür.

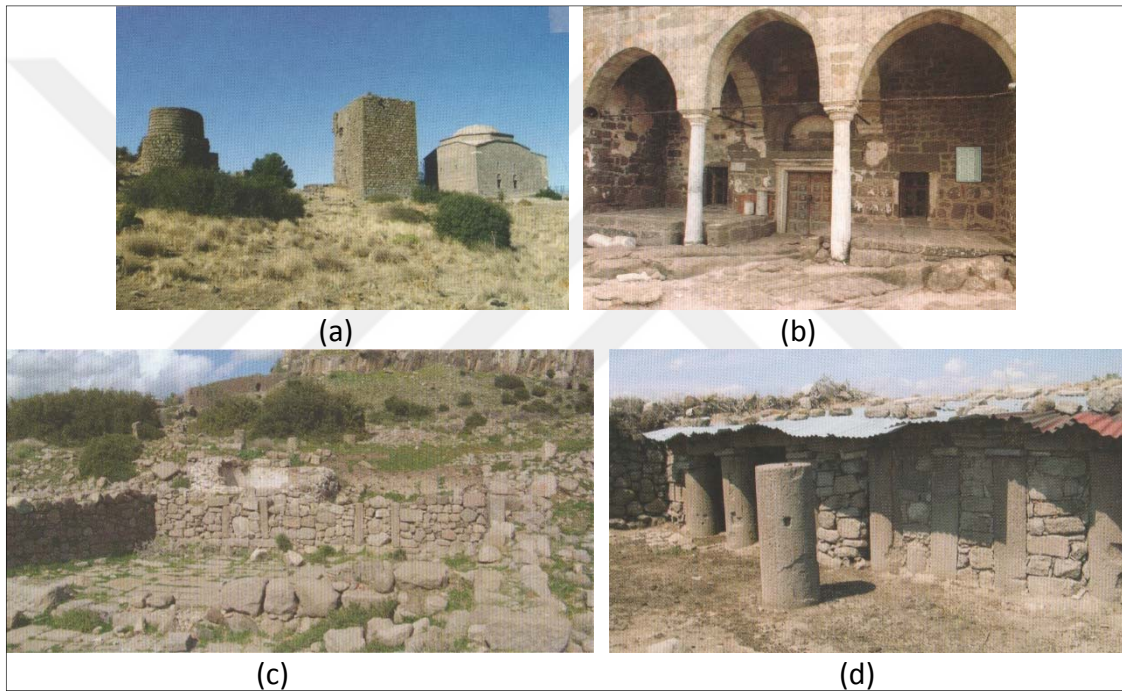
Şekil 3. 31 Behramkale, Assos Antik Kenti arkeolojik kalıntıları ve geleneksel kırsal mimari ilişkisini gösteren harita (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Erken Bizans döneminden itibaren imar faaliyetlerinde bir hareketlenme söz konusu olmuştur. Bizans dönemi yapılarının inşasında, antik dönem yapı malzemeleri devşirme olarak kullanılmıştır. Hellenistik dönem sonrasında bir deprem nedeniyle yıkılan Athena Tapınağı bu uygulamanın bir örneğidir [141]. Ayazma Kilisesi'nin inşasında, antik dönem ve erken Bizans dönemi yapılarının mimari parçaları kullanılmıştır. Gymnasion ve Agora

Tapınağı, Bizans döneminde kiliseye dönüştürülerek kullanılmaya devam etmiştir. Bugünkü Behramkale geleneksel kırsal yerleşiminin bulunduğu alan, Bizans döneminde iskân edilmiştir.

Osmanlı döneminde Assos kent surlarına ait taşlar sökülerek, farklı yapılarda kullanılmak üzere gemilerle taşınmıştır [141]. Hüdavendigar Camisi'nin inşasında, Athena Tapınağı ve bazı kiliselere ait mermer ve andezit taşlar kullanılmıştır (Şekil 3. 32a, b). Ahır kilisenin sütun sıraları ve duvarları köylüler tarafından bahçe duvarı olarak kullanılmış, üzerlerine moloz taş duvar örülmüştür (Şekil 3. 32c). Kiliseye ait mimari parçalar, bir ahırın inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır [141] (Şekil 3. 32d).

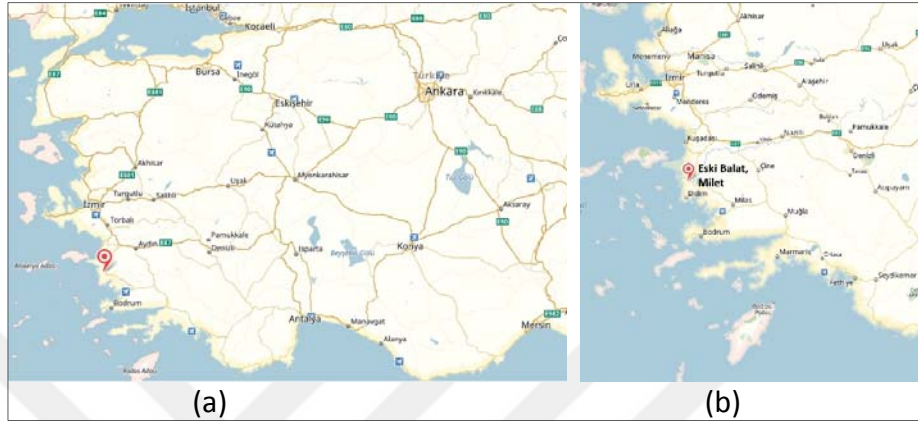

Şekil 3. 32 (a) Akropolis'te Bizans ve Osmanlı izleri (b) Hüdavendigar Camisi son cemaat yerinde kullanılan antik döneme ait sütunlar (c) Bahçe duvarına çevrilen Ahır Kilisesi'ne ait kalıntı (d) Kiliseye ait parçalar kullanılarak inşa edilen ahır [141].

Yasal Koruma Statüsü: Behramkale kırsal yerleşimini de kapsayacak şekilde, Assos antik kalıntılarının bulunduğu alan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10. 07. 1982 tarih ve 13956 sayılı kararı ile 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 25.02. 2000 tarih ve 5961 sayılı kararı ile geleneksel kırsal dokunun yoğunlaştığı yerleşim alanı, kentsel arkeolojik sit alanına dönüştürülmüştür.

3.1.5 Eski Balat/Miletos Antik Kenti

Konumu: Miletos, Aydın İli, Didim İlçesi'nde, Akköy'ün 5 km kuzeyinde ve Balat Köyü yakınında bulunan bir arkeolojik alandır (Şekil 3. 33). Bir liman yerleşimi olan Milet, antik dönemde Menderes Nehri'nin Ege Denizi'ne kavuştuğu yerde bulunmaktayken, limanı Büyük Menderes tarafından doldurulduğu için denizden yaklaşık 10 km içeride kalmıştır.

Şekil 3. 33 (a), (b) Eski Balat/Miletos'un konumu [97].

Kısa Tarihçe: Miletos'ta yerleşimin ilk izlerine geç Kalkolitik dönemde rastlanmaktadır. En eski mimari izler, M.Ö. 18. yüzyıl Minos yerleşimine aittir. Minos yerleşiminin ardından, M.Ö. 15/14. yüzyıllarda ilk Miken yerleşimi izlerine rastlanmaktadır [149].

Miletos'a ilişkin ilk yazılı arkeolojik kaynaklar Hitit çivi yazılarıdır. Bu belgede Miletos kentinin adı Millawanda olarak geçmektedir. M.Ö. 1316'da Millawanda şehri, Arzawa'lı Uhha-Ziti'nin isyanını desteklemiştir. Bu nedenle II. Murisili, Millawanda'ya hücum emri vermiş; hücum sırasında kentin bazı kısımları yanmıştır[150].

Yunan eserlerine göre Miletos'ta ilk yaşayanlar Karyalılar ve Leleglerdir. Miletos şehri efsanesine göre Atinalı Kodros'un oğlu Neleus önderliğindeki İyonlar tarafından bir koloni olarak yeniden kurulmuştur. Antik Yunan çağlarında bir bağımsız şehir olan Miletos'u önce krallar, M.Ö. 800'den sonra soylular, M.Ö. 687'den itibaren de tiran adı verilen diktatörler tarafından idare edilmiştir. Kent, Anadolu'da on iki İon şehrinin kurduğu İonia Birliği'nin üyesidir. Dört limanıyla, İonia'nın en önemli liman kentlerinden biridir. M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında Akdeniz ve Karadeniz'de çok sayıda koloni kenti kurarak zenginleşmiştir. Bu dönemde Miletos, Anadolu kıyılarında birdenbire bir sanat, ilim ve felsefe merkezi haline gelmiştir. Klasik çağların Miletos'lu tabiat âlimleri arasında

Thales, Anaksimenes, Anaksimendros, ve Hekataios sayılabilir. Hippodamos tarafından Milet kenti için geliştirilen ızgara planı, sonrasında Roma İmparatorluğu'nun kurduğu koloni yeni şehirlerinde uygulanmıştır [119].

Miletos M.Ö. 547-546'da Pers hâkimiyetine girmiştir. Miletos tiranı Aristagoras, M.Ö. 502'de Perslere karşı başlayan isyanın lideri olmuştur. Persler bu isyanı bastırmış ve Miletos'i yakıp yıkmışlardır [119]. M.Ö. 479'da Yunanların Perslere karşı Mykale deniz savaşını kazanmalarından sonra Yunanistan yarımadası ve İonia Pers egemenliğinden çıkmıştır. Miletos, Hippodamos şehir planlaması teorilerine göre yeniden inşa edilmiştir. M.Ö. 403'ten sonra tekrar Pers idaresi altına giren kent, M.Ö. 4. yüzyılda Perslere bağlı olan Karia satrapları tarafından yönetilmiştir [150].

Miletos'taki Pers hâkimiyetine M.Ö. 334 yılında Büyük İskender son vermiştir. Bu dönemde kent en geniş sınırlarına ulaşmıştır. M.Ö. 188'de bağımsızlığını yeniden kazanan kent, M.Ö. 133'te Pergamon'un son Kralı ülkesini Romalılara miras bırakmasıyla birlikte Roma'ya bağlanmıştır. Roma döneminde Miletos kenti, merkezi Efes'de olan Asya Eyaleti'nin parçası olmuştur. Bu dönemde Miletos, eyalet başkenti Efes kadar olmasa da zengin bir kent durumundadır [150].

Bizans döneminde Miletos bir psikoposluk merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde kentin önemli bir idare merkezi olmaması ve limanının Büyük Menderes tarafından doldurulması sebebiyle önemi azalarak küçülmeye başlamıştır. Bizans döneminde tiyatro bir kale haline dönüştürülmüş ve yerleşim Palatia denilen bu alana çekilmiştir. M.S. 538 yılında yerleşimin sınırlarını geriye çekilerek, yeni kent surları (Jüstinyen Surları) inşa edilmiştir. Bu dönemde Aslanlı Liman kullanım dışı kalmış, Tiyatro Limanı'ndaki faaliyetler de azalmıştır[151].

Bizans adı Palatia'dan türeyerek Balat olarak anılmaya başlanan yerleşim, 1261 yılında Menteşe Beyliği hâkimiyetine geçmiştir. 1340'ta Aydın Beyliği tarafından alınmış ve 1425'te Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasına kadar bu beyliğin kontrolünde kalmıştır. Beylikler dönemi mimari eserlerinin boyutları ve estetik nitelikleri, burada yaşayan müreffeh topluluğun kanıtlarıdır. Bu toplumun refahı, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Alanda bulunan 13. Yüzyıl kervansaray kalıntıları, süregelen ticaret faaliyetlerinin bir kanıtıdır. Ayrıca, 1355 yılı itibarıyla Akdeniz'in meşhur tüccarları

Venedikliler burada bir kilisesi ve konsolosluğu vardı. Liman erken Osmanlı dönemine kadar kullanılmış olmalıdır. 1670 yılında Balat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, yerleşimin denize yakın olduğunu ve yerel halkın İstanköy (Kos) başta olmak üzere adalarla ticaret yapılan bir limanı olduğundan bahsetmiştir. O zamanlar yerleşim 200 ev, bir kervansaray ve bir Pazar yerinden oluşmaktaydı [151]. Menteşe Beyliği döneminde inşa edilen İlyas Bey Külliyesi, bu dönemin en etkileyici yapısıdır.

Osmanlı döneminde Balat, küçük ve önemsiz bir köy görünümündedir. Büyük Menderes'in taşıdığı alüvyonlar lagünler oluşturarak sivrisinek ve sıtma oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu durum yerleşimdeki hayatı ciddi şekilde etkilemiş olmalıdır. Yerleşim, bir tarım merkezi olan yeni rolünü, sıtmanın bulunmadığı iç kesimlerdeki Söke vb. gibi diğer alanlara kaptırmıştır. 1955 yılı depreminde yerleşimdeki tüm yapılar hasar görmüştür. Deprem sonrasında Balat terk edilmiş, daha yüksek ve kuru bir alanda yeni bir yerleşim alanı oluşturulmuştur. Yeni Balat, tarımsal faaliyetlerin yürütülmesine daha elverişli olacak şekilde Milet kalıntılarının ve bataklıkların uzağına ve ana yollara yakın bir alana konumlandırılmıştır[151].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: 1873 Fransız arkeolog O. Rayet tarafından ilk arkeolojik incelemelerin gerçekleştirilmiştir.

1899-1914 Berlin Müzeleri adına Theodor Wiegand tarafından ilk sistematik arkeolojik kazıların yürütülmesi. Kamu yapılarının büyük bölümü gün ışığına çıkarılmıştır [151]. Miletos'un Arkaik dönem yerleşmesiyle ilgilenen Wiegand, çalışmalarına Athena Tapınağı'nda başlamıştır. 1904-09 yılları arasında ise Arkaik Miletos'un en önemli kısmı olan Kalabaktepe Mevkii kazılmıştır. Bu çalışmaların ardından, Athena Tapınağı'nın Arkaik Dönem tabakalarında sürdürülen sınırlı kazı çalışmaları dışında, uzun bir süre Miletos'un bu dönem yerleşmesiyle ilgili önemli bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

1938-1945 Kazılar, Carl Weickert tarafından devam ettirilmiştir.

1955-1990 Miletos kazılarının Gerhard Kleiner ve Wolfgang Müller-Weiner başkanlığında sürdürülmesi. 1985-94 W. Müller-Wiener, V. von Graeve ve R. Senff tarafından yürütülen Kalabaktepe'de arkeolojik kazılarda, Zeytintepe'deki Aphrodite Oikous Kutsal Alanı 1990-91 yıllarında saptanmıştır [152].

1990-2012 Volkmar von Graeve tarafından arkeolojik kazılara devam edilmesi. Son dönem çalışmalarında arkaik kent üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Kalabaktepe'deki Arkaik döneme ait yerleşim alanlarında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Miletos'un Minos-Miken dönemine ait yerleşim yeri 1994-2004 yıllarında Athena Tapınağı çevresinde yürütülen kazılar ile açığa çıkartılmıştır [153].

2014-...Son dönem Milet kazıları, Philipp Niewöhner başkanlığında yürütülmektedir [129].

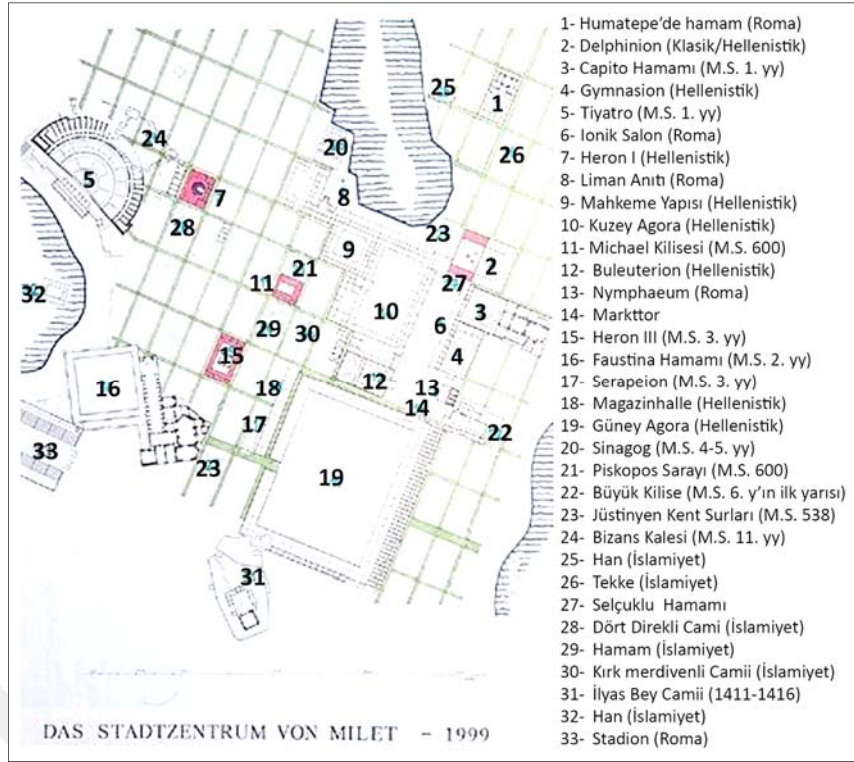
Arkeolojik Kalıntılar: Günümüzde Miletos'ta bulunan arkeolojik kalıntıların büyük çoğunluğu Arkaik dönem (M.Ö. 800-480) sonrasına aittir. Alan, Hellenistik dönem öncesine tarihlenen az sayıda arkeolojik veri sunmaktadır. Kent büyük ölçüde yeniden inşa edildiğinden, önceki dönem tapınak ve anıtları sonrakiler tarafından algılanamaz hale gelmiştir. Hellenistik dönem sonrası kent sınırlarının dışında kalan Kalabaktepe ve Zeytintepe'deki arkaik kalıntılar bir istisnadır. Bugün Miletos kalıntıları arasında, tiyatro ve Faustina Hamamları yanında diğer pek çok tapınak ve kamu yapısı bulunmaktadır [151] (Şekil 3. 34).

Tiyatro: Hellenistik dönemde, Tiyatro Limanı'nın hemen yakınına inşa edilmiştir. İlk yapı M.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiş, Hellenistik dönemde genişletilerek 5.300 oturma yeri oluşturulmuştur. Roma döneminde daha da genişletilerek 15.000 kişilik kapasiteye ulaşan yapı, üç katlı anıtsal bir görünüm kazanmıştır [149]. M.S. 6. yüzyılda tiyatronun üzerine bir Bizans kalesi eklenmiştir.

Delphinion: Arkaik dönemden itibaren Miletos'un en kutsal alanıdır. Burada Apollon Delphinios'a tapınılıyordu. İlk temenos¹ Arkaik dönemde yapılmıştır; ancak günümüz kalıntıları Hellenistik dönemde inşa edilmiş, Roma döneminde değişikliğe uğramış durumu yansıtmaktadır. Yapının üç tarafı stoalarla çevrilidir. Ayrıca bu yapı, Didyma Apollon Tapınağı'na giden kutsal yolun başlangıç noktasıdır [119], [149].

---

¹ Bir kült merkezindeki bazen birçok yapıyı içine alan kutsal bir alan [106].

Şekil 3. 34 Kent merkezindeki arkeolojik kalıntıları gösteren plan, B.F. Weber, 1999 [149].

Faustina Hamamları: İmparator Marcus Aurelius'un (M.S. 161-180) eşi Faustina tarafından yaptırılan Faustina Hamamları, Roma döneminin en büyük hamam ve spor tesisidir. Yapı, Hippodamos'un ızgara kent planına uymamaktadır. Hamam, palaestra, apoditerium (soyunma yeri), frigidarium (soğukluk), caldarium (sıcaklık), tepidarium (ılıkılık) ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Geç Antik dönemde savunma amaçlı kullanılmıştır [149], [119].

İlyas Bey Camii: Üç yönden medrese birimleri ile kuşatılmış şadırvanlı bir avlunun içerisinde yer almaktadır. Cami, 18.30×18.30 m. boyutlarında kare planlı, geçişleri tromplarla sağlanmış tek kubbeli bir yapıdır. Son cemaat yeri yoktur. İlyas Bey Külliyesi'nin ana ögesi olan caminin inşası, 1404 yılında tamamlanmıştır. Külliye'de Günümüzde caminin minaresi bulunmamaktadır. Ancak 20. Yüzyılın başına tarihlenen çizim ve fotoğraflarda yapının batı ucunda bir minare görülmektedir. Malzeme, işçilik ve süsleme detayları açısından oldukça dikkat çekicidir [151], [154].

Geleneksel Kırsal Mimari: Balat, Milet antik kentinin kalıntıları üzerine kurulmuş bir yerleşimken, 1955 yılında meydana gelen depremde Balat yapıları hasar gördüğünden

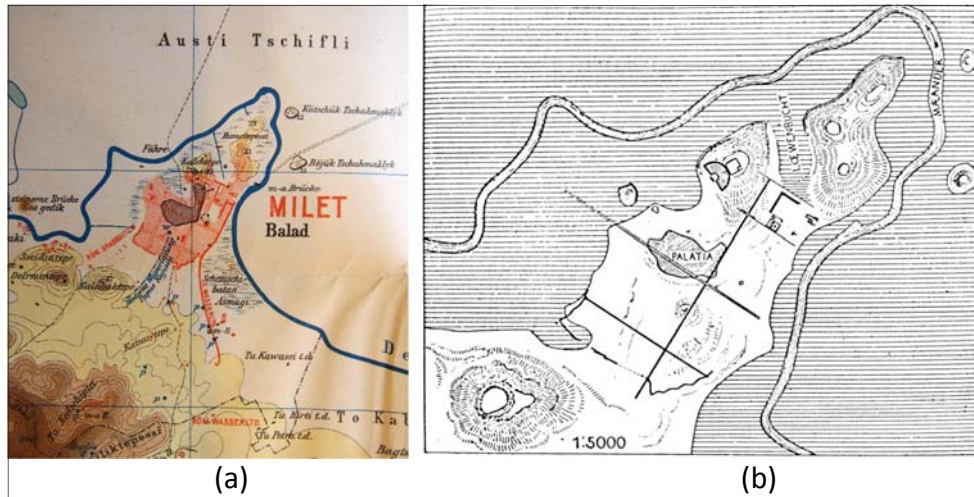
yerleşim tamamen terk edilmiş ve yaklaşık 2 km. güneye yeni yerleşim kurulmuştur. Günümüzde Miletos arkeolojik alanının üzerinde herhangi bir yerleşim bulunmamaktadır.

1775 yılında seyahat notları yayınlanan Richard Chandler, ziyareti sırasında Balat'ta yaşayan çok az sayıdaki Türk ailelerin düz damlı, küçük evlerde yaşadığını gözlemlemiştir. Balat'ta bulunan camilerin terk edilmiş olduğunu, bunlardan yalnızca bir tanesinin kullanıldığını aktarmıştır. Kullanılmakta olan bu cami, mermerden heybetli ve güzel bir yapıdır [155].

1835 yılında Anadolu'yu gezen Texier, yarım yüzyıl öncesinde Miletos kalıntıları üzerine kurulmuş "Palatça" isminde bir köyden bahsetmektedir. Miletos'u ziyaret ettiği sırada buranın kamıştan yapılmış birkaç ev dışında ıssız bir yer olduğundan söz etmektedir [107].

1838-40 yılları arasında Anadolu'yu gezen Charles Fellows, modern köyün birkaç kulübeden oluştuğunu ve burada yaşayan insan sayısının 50'den az olduğunu belirtmiştir [122].

Theodor Wiegand tarafından hazırlanan 1900 ve 1901 tarihli Milet planlarında, o günkü Balat yerleşiminin sınırları gösterilmiştir [149], [156] (Şekil 3. 35a, b).

Şekil 3. 35 (a) 1900 tarihli Miletos haritasında Balat (siyah taralı alan) [156]. (b) 1901 tarihli Miletos kenti planında Balat (Palatia) [149].

5 Nisan 1903 tarihli New York Times gazetesinde yayımlanan habere göre, 1889 yılında Theodor Wiegand tarafından başlatılan kazıların kaynakların kısıtlı olması nedeniyle küçük çapta devam ettiği ifade edilmiştir. Haberin devamında, çok yakın bir tarihte özel

hibeler sayesinde antik Miletos kentinin kalıntıları üzerine kurulmuş olan Türk köyü Balat'ı satın almaya yetecek kadar kapital elde edildiği belirtilmiştir [157]. Bu haberden 1903 yılında kırsal yerleşimin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

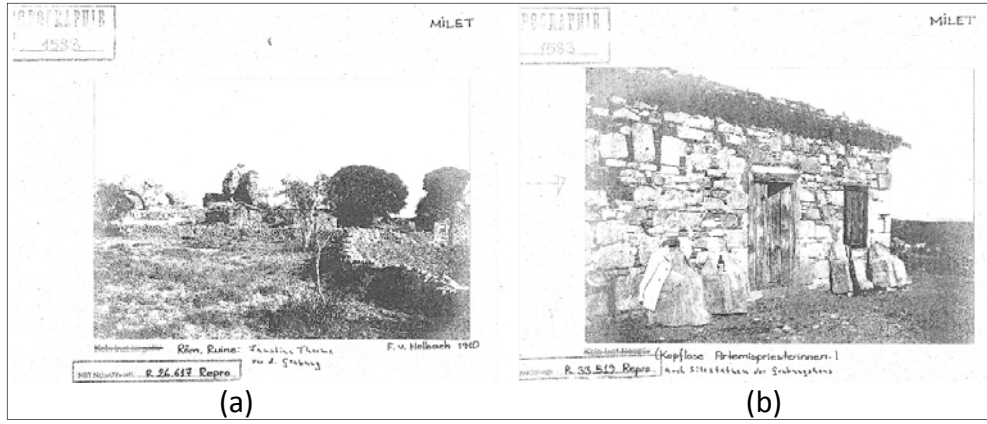
Günümüz Milet arkeolojik alanında, 14. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Türkler tarafından iskân edilen Balat yerleşimine ait yapı ve yapı kalıntıları mevcuttur (Şekil 3. 36). Bu yapılardan en dikkat çekici olanı İlyas Bey Külliyesidir. Külliye dâhilinde İlyas Bey Camii, medrese ve iki hamam bulunmaktadır. Külliye içerisindeki hamamlar dışında, iyi korunmuş Selçuklu Hamamı ve İbrahim Bey Hamamı ile tiyatro yakınındaki Saray Hamamı kalıntıları mevcuttur. Ayrıca alanda bir tekke, iki cami ve iki kervansaraya ait kalıntılar bulunmaktadır. Tekke Aslanlı Liman yakınındaki Humma Tepe eteklerindedir. İki kervansaraydan birisi Tiyatro Limanı, diğeri Aslanlı Limanı yakınındadır. Kırk Merdivenli Cami ve Dört Direkli Cami'ye ait kalıntılar Kaletepe'de yer almaktadır. Türk mezarlıkları, yerleşimin farklı kısımlarına dağılmıştır [151].

Şekil 3. 36 Miletos arkeolojik alanında Türk dönemi yapı ve yapı kalıntıları [157].

Miletos arkeolojik alanında, Eski Balat yerleşiminden günümüze ulaşabilen yapı ve yapı kalıntılarını anıtsal yapılar oluşturmaktadır. Ancak özellikle bu döneme ait konut ve üretim yapıları, alt tabakalardaki klasik dönem kalıntılarına ulaşmak amacıyla önceki dönem arkeologları tarafından kaldırılmıştır [151]. Miletos kazılarına ait bazı arşiv fotoğraflarında, Eski Balat kırsal yerleşimdeki evler de görülmektedir (Şekil 3. 37).

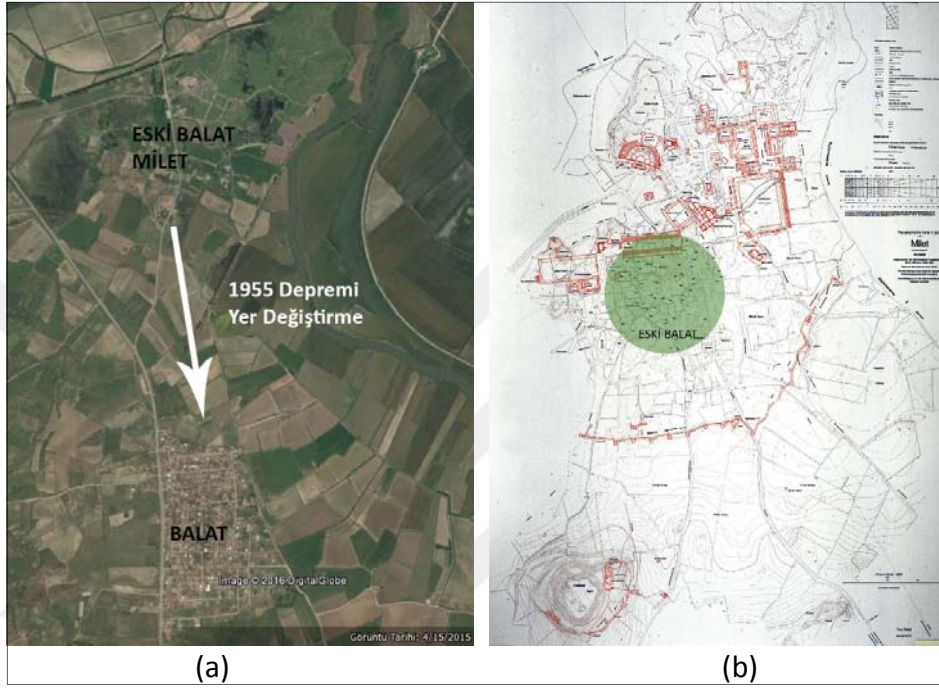
Şekil 3. 37 (a), (b) 1910'da Balat kırsal yerleşimi yapıları [158].

Eski Balat kırsal yerleşiminin organik sokak dokusu, Miletos'un ızgara plan şemasıyla uyum göstermemektedir. Arşiv fotoğraflarından anlaşıldığı üzere, Eski Balat geleneksel kırsal dokusunu oluşturan yapılar avlu içerisindedir. Dikdörtgen plan şemalı yapıların çoğunluğu tek katlı, yığma kargirdir. İki katlı yapılara da rastlanmaktadır. Dış cephelerinde taş örgüsü açıkta bırakılmıştır. Cephelerde, az sayıda açıklık mevcuttur. Cephelerde bacaların dışa taşırılarak vurgulandığı görülmektedir. Yapıların üzeri genellikle beşik çatıyla örtülüdür. Bunun yanında kırma çatılı yapılar da vardır (Şekil 3. 38).

Şekil 3. 38 (a), (b), (c) 1921 yılı fotoğraflarında Balat kırsal yapıları [159] (d) 1922'de Balat'ta bulunan kırsal yapılar [160].

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Miletos'ta yerleşimin ilk izlerine geç Kalkolitik dönemde rastlanmaktadır. Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde yerleşimin süreklilik gösterdiği, alandaki arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ancak 20. yüzyılın ortasında meydana gelen deprem sonrasında Eski Balat terk edilerek, yerleşim başka bir alana taşınmıştır (Şekil 3. 39a). Milet arkeolojik kalıntıları üzerindeki yaşam, günümüzde tamamen sona ermiştir.

Şekil 3. 39 (a) 1955 depremi sonrası Eski Balat'ın taşındığı alan (b) W. Bent tarafından hazırlanan 1965 yılına ait topografik haritada Eski Balat'ın arkeolojik kalıntılarla ilişkisi [149].

Bizans döneminde, Roma ve Helenistik yapıların çoğu ya kullanılmaya devam edilmiş, ya da yeni işlevler verilerek dönüştürülmüştür. St. Micheal Kilisesi, Hellenistik Dionysos Tapınağı'ndan kiliseye çevrilmiştir. Roma dönemi güney agora kapısı, bir yazıt eklenerek kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 6. yüzyılda tiyatronun üzerine bir Bizans Kalesi inşa edilmiştir. Bu kalenin inşasında, klasik dönem mimari parçalarının devşirme olarak kullanılmıştır[151].

Osmanlı döneminde de önceki dönemlere ait yapı ve yapı malzemelerinin kullanımı söz konusudur. İlyas Bey Camisi'nin beden duvarları, kubbe kasnağının yarısına kadar Milet kalıntılarından alınan devşirme mermer bloklarla kaplanmıştır [154]. İlyas Bey Camisi'nin

Eski Balat yerleşiminin konumu, W. Bent tarafından hazırlanmış olan 1965 tarihli topografik haritada okunabilmektedir. Stadion ve Faustino Hamamı'nın güneyindeki alanda oldukça küçük yapı parselleri göze çarpmaktadır. Eski Balat yapıları bu alanda yoğunlaşmış olmalıdır (Şekil 3. 39b). Bu bilgi, Theodor Wiegand tarafından 1900'in hemen başında hazırlanmış olan kent planlarıyla da örtüşmektedir (Şekil 3.59). Diğer katmanlı yerleşimlerde olduğu gibi, Eski Balat yerleşimi geleneksel kırsal yapıların inşasında da önceki dönemlere ait yapı taşlarının kullanılmış olduğu varsayılabilir. Milet yakınında bulunan Akköy yapılarında ve açık alanlarında, Milet antik kalıntılarından alınan taşlar devşirme olarak kullanılmıştır [161].

3.1.6 Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti

(a)

(b)

173

Kısa Tarihçe: Aizanoi antik kenti, Frigya bölgesinde bulunmaktadır. Antik Çağ'da Küçük Frigya (Phrygia Epiktetus) adını taşıyan bu bölgeden geçen Rhyndakos Irmağı (Çavdarhisar Suyu), Aezanitis Yaylasını bölmekte olup, antik kent bu ırmağın iki yakasına kurulmuştur [163]. Mitolojiye göre, şehrin kurucusu Friglerin atası olan "Azan"dır. Yerleşimin adı da kral Akras'la nymphe (su perisi) Erato'nun oğlu olan Azan'dan gelmektedir [162].

Aizanoi kentinin varlığı ilk kez Strabon'un eserinde bahsedilmiştir [163]. Aizanoi yerleşimiyle ilgili Roma Dönemi öncesine ait bilgiler oldukça sınırlıdır. Tapınak çevresinde son dönemde yapılan bilimsel çalışmalarda, bu alanın M.Ö. 3000'lerden beri iskân gördüğüne dair bulgulara ulaşılmıştır [164]. Aizanoi, Bitinya ve Pergamon Krallıkları arasındaki itilaf sonucunda politik anlamda önem kazanmıştır. Helenistik dönem boyunca kent, Pergamon ve Bitinya Krallıkları arasında el değiştirmiştir. M.Ö. 133 yılında Aizanoi Kenti, Roma egemenliğine geçmiştir [162]. Bu tarihten sonra içinde Aizanoi ile birlikte Nacoleia, Cotiation, Midaion, Doryleion ve Cadoi kentlerinden oluşan Frigya Epiktetosluğu kendi adına para bastırmıştır. Bu durum M.S. 1. yüzyılda Aizanoi Kenti'nin metropolis statüsü elde ettiğinin bir göstergesidir. Kentteki anıtsal kamu yapılarının pek çoğu erken imparatorluk döneminde (M.S. 1-2. yüzyıl) inşa edilmiştir [165].

Ticari yol bağlantılarının üzerinde yer alan Aizanoi, Roma döneminde Frigya Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri haline gelmiş; statü sahibi kentler arasında yer almıştır. Bu dönemde kent, ürettiği tahıl, şarap ve koyunyünü vb. ürünler sayesinde refah seviyesini yükseltmiştir [162]. M.S. 2 ve 3. yüzyıllarda yoğun imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi nedeniyle yerel taş işlikleri bu dönemde önem kazanmıştır. Dini ve politik gücü sayesinde Aizanoi, Roma bölge topluluklarıyla ilişkiler içerisine girebilmiştir [165]. Ancak kent 7. yüzyıldan sonra önemini yitirme sürecine girmiştir [162].

Orta Bizans döneminde, tapınağın bulunduğu tepenin yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır [164]. Hristiyanlığın etkisiyle Zeus Tapınağı kiliseye çevrilmiş ve Aizanoi bu dönemde bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir [119]. Tapınağın bulunduğu düzlük, büyük ihtimalle 10-11. yüzyıllarda doğudan gelen Selçuklulara karşı savunma amaçlı surlarla çevrilmiş ve bir hisar halini almıştır [164].

Aizanoi, Selçuklu Emirliklerinin Anadolu'ya hâkim olduğu 13. yüzyılda, bir Tatar boyu olan Çavdarların merkezi olmuş [162]; ve böylece yerleşim bugünkü Çavdarhisar adını almıştır. Çavdarlar yüzyılı aşkın bir süre buradaki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çavdarhisar'da bu Tatar boyundan günümüze kaldığı bilinen herhangi bir yapı bulunmamaktadır [164]. Onlardan arta kalan tek iz, Zeus Tapınağı duvarları üzerine kazınmış ok atan atlı insan figürleridir.

Germiyanoglu Beyliği egemenliğine geçen yerleşim, 14. yüzyılın sonunda Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızını Yıldırım Bayezid ile evlendirmesi neticesinde çeyiz olarak Osmanlılara hediye edilmiştir. 15. Yüzyılın başlarında Germiyanogulları yeniden bu bölgeyi ele geçirmişse de, 1429 yılında Germiyanoglu Yakup Bey'in ölümüyle tüm topraklar Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir [166]. Aizanoi adı, Osmanlı toprak kayıtlarında Bizanslıların kullandığı şekilde "Sazanos" olarak geçmektedir. En erken 16. yüzyıla tarihlenen bir kayıta, Sazanos bölgesine ait Hisar-Çavdar isimli bir köyün adı geçmektedir [164].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Aizanoi Antik kenti, 19. yüzyıldan itibaren yabancı gezginlerin ilgisini çekmiştir. Antik yerleşim, 1824'te İngiliz kontu Viscount St. Asaph tarafından bulunmuş; yazıtlara dayanarak Aizanoi olduğu tespit edilmiştir [162], [163]. 19. yüzyılda kent, L. De Laborde, C. Texier, Ph. Le Bas ve E. Landron tarafından ziyaret edilmiştir [162]. Antik yerleşimin en önemli anıtsal yapılarından biri olan Zeus Tapınağı, 1926-1928 yılları arasında D. Krencker ve M. Schede tarafından bilimsel çalışmalara konu olmuştur [164] [119].

1963 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Zeus Tapınağın korumaya yönelik çalışmalar yürütmüştür [162]. 1970 depremi nedeniyle geleneksel köy yapılarından bir kısmının yıkılması, Macellum gibi bazı antik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yapıların tespiti ve depremden büyük zarar gören arkeolojik kalıntıların onarımı, genel müdürlük ve Alman Arkeoloji Enstitüsü işbirliğinde Rudolph Naumann tarafından 1971 yılında başlatılmıştır [163].

Aizanoi antik kentinde 1970-2010 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına sırası ile R. Naumann, A. Hoffmann, K. Rheidt ve Ralf Von der Hoft başkanlığında çeşitli bilimsel araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Naumann, Zeus Tapınağı'nda restorasyonlar ve kentin

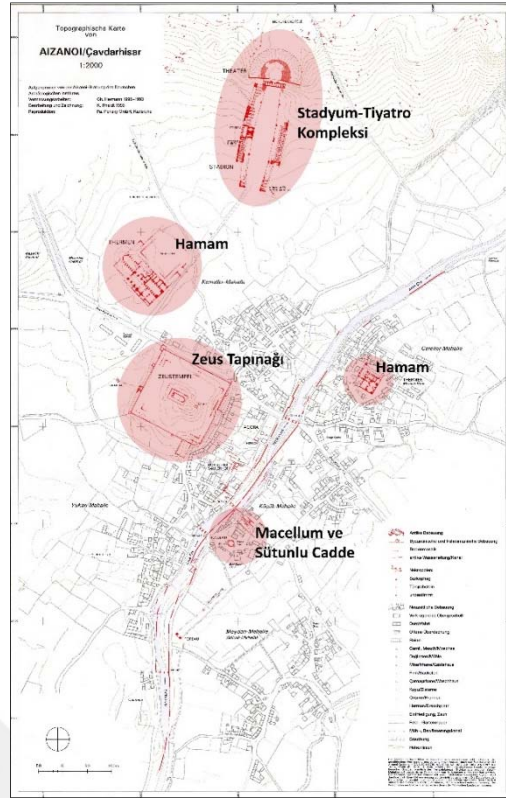
çeşitli yerlerinde kazılar yapmıştır. 1988-1990 yılları arasında Hoffmann başkanlığında sürdürülen kazılar, stadyumun mimari evrelerini açığa çıkarmaya odaklanmıştır; tiyatro ve stadyumdan oluşan kompleks bütünüün yapı tarihçesi aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1990 yılından itibaren ise araştırmalar bölgenin tarihi topoğrafyası, Aizanoi'un kentsel gelişimi ve kültür katmanlarının tespit edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Toprak üzerinde izlenebilen tüm antik yapılar ve yeni dönem köy evleri belgelenmiş, Roma köprüleri ve antik yol sistemi de ölçüm ve sondajlarla araştırılmıştır [162].

1992 ile 1995 yılları arasında kazı çalışmaları, 1970 depreminde tamamen tahrip olan ilkokul alanında sürdürülmüş; okul kalıntılarının altında bulunan geç Antik döneme ait sütunlu bir cadde kazılmış ve restore edilmiştir. Sütunlu caddede bugüne kadar varlığı bilinmeyen, Erken Roma Artemisionu'ndan devşirilerek kullanılan yapı elemanlarına rastlanmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında Zeus Tapınağı platosunda yapılan yeni çalışmalarda, platonun prehistorik dönemlere tarihlenen bir höyükten arta kalan yükselti olduğu ve tapınak inşası sırasında üstten kesildiği anlaşılmıştır. Bu tarihten itibaren, çalışmaların odak noktasını Zeus Tapınağının üzerine kurulu olduğu bölge oluşturmuştur. Bunun yanı sıra mimari süslemeler, keramik, sikke basımı, tiyatro-stadyum kompleksinin yapı tarihçesi, nekropoller ve Aizanoi ile çevresindeki köylerde bulunan yazıtlar üzerine yapılan çalışmalar sürdürülmüştür [167].

2010 yılından itibaren, Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Elif Özer başkanlığında Aizanoi'da bilimsel çalışmalara devam edilmektedir [129]. Bu çalışmaların yoğunlaştığı alanlar, tiyatronun restorasyonu için hazırlık çalışmalarının yanında, Penkalas çayının iki tarafındaki antik rıhtımın belgelenerek çayın ıslah edilmesi, nekropol ve tapınak çevresinde yürütülen kazı çalışmalarıdır.

Arkeolojik Kalıntılar: Tarihi süreçte en parlak dönemini M.S. 2-3. yüzyıllarda yaşayan Aizanoi antik kentinde, günümüzde toprak üzerinde izlenebilen yapı kalıntıları ve alanların pek çoğu Roma dönemine aittir. Bu kalıntılar; Zeus Tapınağı, stadyum-tiyatro kompleksi, macellum, sütunlu cadde, agora kalıntıları, köprüler, antik baraj, nekropoller, odeon, Roma hamamları ve Meter Steunene Kutsal Alanı'dır (Şekil 3. 41).

Şekil 3. 41 Eski Çavdarhisar içerisinde antik dönem kalıntılarının konumları [168].

M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen, Yunan tanrısı Zeus ile Frig ana tanrıçası Kybele için yapılmış, iki katlı bir pseudodipteral¹ tapınaktır. Kybele kabartmasıyla süslü akroteri, cella ve pronaos duvarlarındaki yazıtları ilgi çekicidir. Anadolu’da çok nadir rastlanan 2 katlı tapınakların en iyi durumda olanıdır. Tapınağın doğusunda yer alan agora, agoranın doğusundaki Heroon ve Dor sütunlu avlu günümüzde köy evlerinin bulunduğu alanda kaldığından, bu yapılara ait sadece bazı arkeolojik fragmanlar yüzeyde izlenebilmektedir. Stadyum ve tiyatro kompleksi kentin kuzeyinde yer almaktadır. Bu kompleks, Anadolu’da birbirine bitişik inşa edilmiş tek örnektir. Stadyum ve tapınağın arasında yer alan hamam kalıntıları oldukça harap bir görüntü sergilemektedir. Buna karşın kentin doğusundaki diğer Roma hamamı kalıntılarından, yapının bütünü algılanabilmektedir. Bu hamamın zemininde, “Satyr ve Menat” mozaikleri bulunmaktadır ve bir koruma çatısı altında muhafaza edilmektedir. Kentin güneyinde yer alan pazar yerinin ortasında, Macellum ya da Yuvarlak Yapı olarak isimlendirilen yapı kalıntıları yer almaktadır. Roma

¹ Klasik mimaride dipteral tapınak görüntüsü veren (her iki uzun kenarda iki sütun dizisi olan) ama iç dizisi olmayan, böylece cella ile peristyle arasında geniş bir geçit bırakan tapınak planı [106].

dönemine tarihlenen 4 adet köprüden 2 tanesi sağlam ve hâlihazırda kullanımdadır. Pazar yerinin doğusundaki Sütunlu Cadde ve kent kapısında kazı çalışmaları sonucunda kısmen ayağa kaldırılmış ve oldukça görkemli bir görüntü sunmaktadır. Kentin 3,5 km güneybatısında, kayalık ve mağaralardan oluşan Meter Steunene kutsal alanı, eski tapınma alanlarından biridir [162].

Aizanoi antik kenti yapıları arasında, mimari özellikleri, anıtsallıkları ve korunmuşluk durumları sebebiyle öne çıkan Zeus Tapınağı, Stadyum-Tiyatro Kompleksi ve Macellum hakkında kısaca bilgi verilmesi gerekli görülmektedir.

Zeus Tapınağı: Aizanoi tapınağı, dünyadaki Zeus tapınakları arasında en iyi korunmuş olanlardan biridir. Kentin merkezi bir noktasında Penkalas Çayı'nın hemen batısındaki bir tepe üzerinde konumlanan tapınak, kentin ana ibadet yeridir. Tapınak, pronoas, noas, opistodomos bölümlerinden oluşmaktadır. Tapınağın altında tonozlarla örtülü bir alan yer alır ve bu plan şemasıyla tapınak, Anadolu'da bulunan diğer tapınaklardan farklılık göstermektedir. Bu alt bölümün, kehanet yeri ya da depolama amaçlı kullanıldığına dair görüşler mevcuttur [169]. Yapının oturduğu podyum ölçüleri 53×35 metredir. Tapınak kısa yanlarında 8, uzun yanlarında 15 iyon başlıklı sütunu ile çevrilidir. Sütunlar ile iç mekânlar arasındaki mesafe, sütunların kendi aralarındaki mesafenin iki katıdır; yani bu yapıda pseudodipteros plan şeması uygulanmıştır. Aizanoi'daki Zeus Tapınağı, iç mekânı çevreleyen sütunların mermer kirişlerle birbirine bağlandığı, pseudodipteros plan tipindeki tek örnektir. Bu plandaki diğer tüm tapınaklar ahşap bir çatı örtüsüne sahiptirler. Tapınağın kesme taşları üzerinde atlılar, savaş sahneleri ve at figürleri bulunmaktadır. Taşlar üzerine kazınmış bu figürler, 13. yüzyılda tapınağın bulunduğu düzlüğü çevreleyen iç kale içerisinde de yaşadığı bilinen Çavdar Tatarlarının hayatlarından bazı bölümleri betimlemektedir. Antik dönemde kentin şöhretini arttıran bu görkemli tapınak, Anadolu'da özgün formunu koruyarak günümüze ulaşmış nadir antik yapılar arasında yer almaktadır [165].

Stadyum-Tiyatro Kompleksi: Stadyum-Tiyatro Kompleksi yerleşimin kuzeyinde yer almaktadır. Bu yapılar grubu, Roma döneminde kentteki en yoğun inşaa faaliyetlerinden biridir. Stadyum 13.500 kişi; tiyatro ise 20.000 kişi kapasitesine sahiptir. Stadyum ve

tiyatronun birbirine bitişik tasarlanmış olması, antik dünyada bu yapı kompleksini eşsiz kılmaktadır [165].

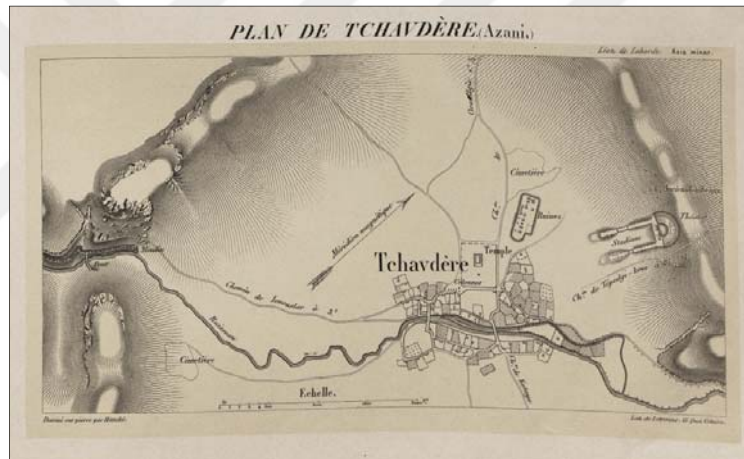
Macellum: 1970 Gediz depreminden sonra köy yapılarının bazılarının yıkılması, pazar yerinin ortasındaki yuvarlak yapının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur [162]. M.S. 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen bu yuvarlak yapı, olasılıkla gıda pazarı olarak kullanılmıştır. Yuvarlak yapının duvarlarında, M.S. 4. yüzyılın başlarında İmparator Diocletian'ın enflasyonla mücadele için yaptığı ücret tespitleri yazılıdır. Bu yazıt, imparatorluk pazarlarında satılan tüm malların fiyatlarını göstermektedir [169]. Bu yazıların tamamı günümüzde okunabilmektedir. Bu yazıttan, Aizanoi'un bir ticaret merkezi olduğu anlaşılabilmektedir [165].

Geleneksel Kırsal Mimari: Aizanoi antik kenti, 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupalı gezginler tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır. Çavdarhisar'da geleneksel kırsal yerleşime ait ilk tespitler de bu ziyaretler sırasında gerçekleşmiştir (Çizelge 3. 1).

Çizelge 3. 1 19. yüzyılda Aizanoi antik kentini ziyaret eden gezginler

Gezginin Adı	Ziyaret Yılı	Yayın Yılı	Bilgi Türü	
			Metinsel	Görsel
Strabon	-	MÖ 64/63-MS 19/24	x	-
Viscount St. Asaph	1824	1834	x	x
Alexandre de Laborde	1826-28	1838	x	x
William J. Hamilton	1838	1842	x	-
F.V.J. Arundell	x	1834		
Charles Fellows	1838	1839	x	x
C. Texier	1839	1862	x	x
Philippe le Bas E. Landron	1842-44	1888	x	x
A.D.Mordtmann	1852	1925	x	-
Alfred Körte, Edmund Naumann	1890	1898	x	-

1824 yılında Çavdarhisar'ın ilk ziyaretçisi Viscount St. Asaph, Anadolu'da bu kadar fazla antik mimarinin ayakta olduğu başka bir yer görmediğini ifade etmiş, Çavdarhisar köyünü ise modern ve önemsiz olarak tanımlamıştır [170]. Alexandre de Laborde, 1824-26 yılları arasında kardeşi L  on de Laborde ile Anadolu'nun pek   ok   ren yerini gezmi  , Aizanoi antik kentinde de ayrıntılı incelemeler yapmı  tır. Yerel halkın   zellikle antik d  nem kalıntılarından bazı fragmanları ve eri  imi daha kolay olan mimari    eleri, kendi yapılarının in  asında ve modern mezarlıklarında kullandıklarını aktarmaktadır. Laborde'nin anlatımına g  re, bu d  nemde   avdarhisar K  y  'n  n terk edilmi   bir g  r  nt  s   vardır. K  yde yaklaşık 50 ev mevcuttur ve 120 ki  i ya  amaktadır [171]. Yerle  imin bir haritası yanında, antik d  nem eserleri ile k  y evlerini i  eren g  rsellere de yer verilmi  tir (  ekil 3. 42). G  rsellerden k  y evlerinin tek katlı ve be  ik   atılı kerpi   yapılar oldu  u anla  ılmaktadır (  ekil 3. 43a, b).

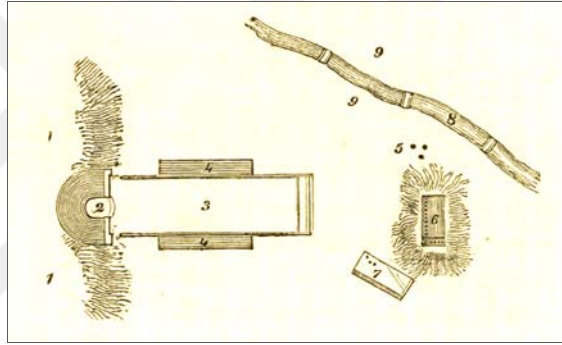
  ekil 3. 42 1838'de   avdarhisar yerle  imi ve Aizanoi planı [171].

  ekil 3. 43 (a)   avdarhisar'da Pankalas   ayı   zerindeki k  pr   ve kırsal yapılar (b)Tiyatro ve geri planda kırsal yerle  im [171].

1838 yılında Aizanoi’u ziyaret eden William J. Hamilton, Zeus Tapınağı’nı Anadolu’nun en iyi durumda olan tapınaklarından biri olarak nitelemiş; konaklama yerinin ve yemeklerin yoksul ve kötü durumundan bahsetmiştir. Bunun yanında, Türk mezarlığında kullanılan mezar taşlarının yazılı antik parçalar içerdiğinden söz etmiştir. Yerleşim içerisindeki modern duvarların yapımında da antik fragmanların kullanıldığını aktarmıştır [172].

Charles Fellows, 1838 yılında Aizanoi’yi ziyaret etmiştir (Şekil 3. 44). Birkaç kulübeden oluşan modern köy, dağınık bir yerleşim düzenine sahiptir. Fellows kaldığı misafir evini örnek göstererek köy yapılarına ilişkin gözlemlerini anlatmıştır. Misafir evi tek katlı, kerpiç sıvalı, düz toprak damlı ve bacalıdır ancak penceresi yoktur. Yazar, Aizanoi kadar az yağmalanmış ve tahrip edilmemiş bir yer görmediğini ifade etmiştir [146].

Şekil 3. 44 Fellows’un Aizanoi antik kentini gösteren şematik planı [146].

1839 yılında Aizanoi ziyaret eden Charles Texier, burada yaşayan insanların antik dönem yapılarına zarar verdiği görüşündedir. Antik mezar taşlarının Türk mezarlıklarında ve nehir kıyısındaki tarlalarda bulunduğunu anlatmıştır [107]. Texier’in yayınladığı kitapta, antik eserler çevresinde gelişen köy evlerine ilişkin tespitleri de içeren bir yerleşim haritası da vardır. Bu haritada modern yapılar, Penkalas Nehri’nin her iki tarafına konumlanmıştır (Şekil 3. 45). Diğer bazı görsellerde de köy evlerine ilişkin tasvirler yer almaktadır. Bu görsellerde modern yapılar, bir veya iki katlı, çoğunluğu düz damlı kerpiç evler olarak tasvir edilmiştir. Düz damlı evlerin yanında az sayıda kırma çatılı yapılar da mevcuttur. Ayrıca bu yapılar, küçük pencere açıklıklarına sahiptir (Şekil 3. 46a). Diğer bir görselde de, çay kenarında antik dönem taşları üzerinde çamaşır yıkayan yerel kadınlar betimlenmiştir (Şekil 3. 46b).

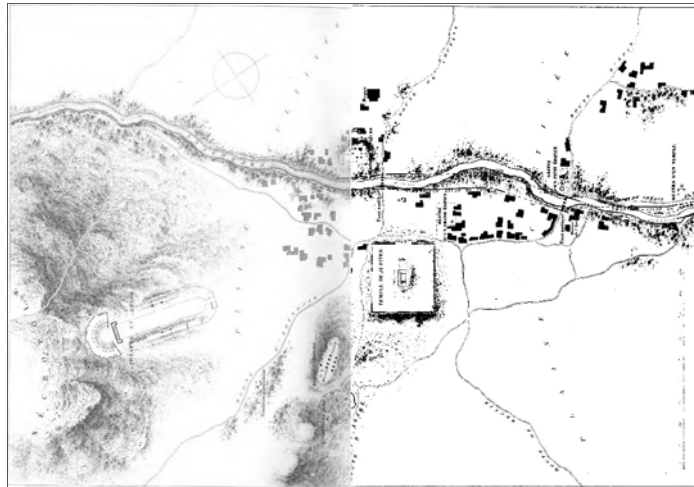

Şekil 3. 45 Texier'in Aizanoi antik yerleşimi haritasında görülen kırsal mimari [173].

Şekil 3. 46 (a) Tiyatro'dan kırsal yerleşime bakış (b) Çay kenarında antik parçalar üzerinde çamaşır yıkayan yerel kadınlar [173].

1842-44 yılları arasında Anadolu'ya bir ziyaret gerçekleştiren Philippe le Bas, yayınladığı eserinde Aizanoi'a geniş yer ayırmıştır. E. Landron ile birlikte hazırlamış oldukları yerleşim planında köy evleri de işaretlenmiştir [174] (Şekil 3. 47).

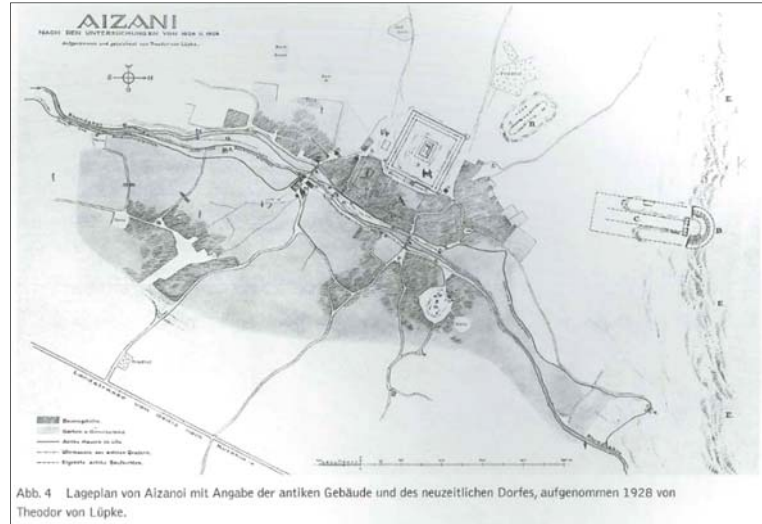
Şekil 3. 47 E. Landron tarafından hazırlanmış olan Aizanoi haritası, 1844 [174].

1852 yılında Çavdarhisar'ı ziyaret eden Andreas Daniel Mordtmann, köyün nehrin iki yakasında konumlanmış 100 evden oluştuğunu aktarmıştır. O gezi notlarında, her evin, her ahırın bir sanat müzesi niteliğinde olduğunu çünkü insanlar ya da hayvanlar için alçak kabartmalı rölyef, bir friz, eski bir yazıt, yivli bir kolon parçasına sahip olmayan bir yapı bulmanın kolay olmadığını yazmıştır. Ayrıca, Aizanoi'un muhteşem kalıntılarını görmek isteyen herkes acele etmelidir çünkü bu kalıntılara sürekli zarar verilmekte ve taşınmaktadır [164].

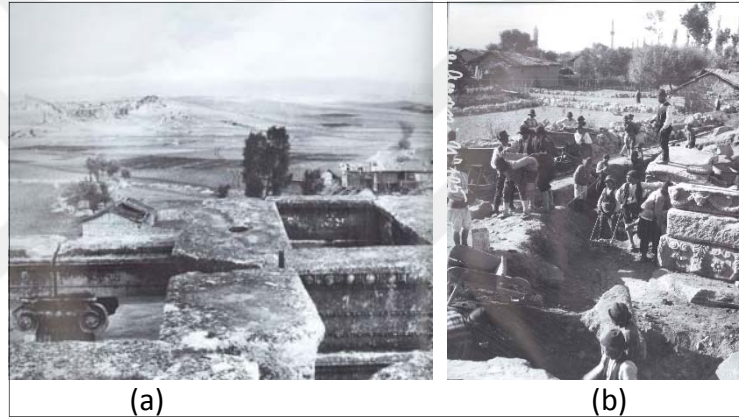
1890 yılında Aizanoi'ı ziyaret eden Alfred Körte ve Edmund Naumann, Zeus Tapınağı kalıntılarının enfes manzarasından etkilenmişlerdir. Kaldıkları misafir evi teras çatılıdır. Odalarda ocak ve yüklükler bulunmaktadır. Oda duvarları beyaz boyalı olup, bitkisel bezemeler ve Kur'an ayetleri ile süslenmiştir [164].

19. yüzyılda Aizanoi ziyaret eden Avrupalı seyyahlar gezi notlarında, antik yapılar dışında geleneksel kırsal yapılardan ve yerel halktan da bahsetmişlerdir. Antik kenti betimledikleri plan ve görsellerde, arkeolojik kalıntılar yanında kırsal yapılara ilişkin tespitlerine de yer vermişlerdir. Bunun yanında, yerel halkın tasvir edildiği gravürlere de rastlanmaktadır. Birçok gezgin, kırsal yapıların inşasında antik kalıntılardan alınmış taşların kullanıldığını ve antik yapıların bu nedenle zarar gördüğünü ifade etmiştir.

1926 yılında Daniel Krencker ve Martin Schede öncülüğünde yürütülen çalışmalar, Aizanoi (Çavdarhisar) modern sistematik çalışmalar tarihini başlatmış (Şekil 3. 48) (Şekil 3. 49a, b); sonrasında Alman Arkeoloji Enstitüsünün büyük ölçekli kazı çalışmalarına öncülük etmiştir. Günümüze kadar bu alan iyi korunmuş ve büyük ölçekli antik dönem yapılarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Köyün gelişimi incelendiğinde, 1922 ve 1950'li yıllar arasında nüfusun ve konut sayısının arttığı görülmektedir. Ancak 1970 depremi, antik yapıları kısmen etkilemesine karşın birçok köy evinin yıkılmasına ve terk edilmesine neden olmuştur [164].

Şekil 3. 48 1928 yılında Theodor von Lüpke tarafından hazırlanan Aizanoi kent planında arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal yerleşim [175].

Şekil 3. 49 (a) 1926-28 yıllarında Zeus Tapınağı'nın alınışından kuzeye bakış; tiyatro ve köy evleri (b) 1926-28 kazı çalışmalarında köy evleri arasındaki antik yapılar [164].

Gediz ve çevresinde 28.03.1970 tarihinde meydana gelen depremde, Aizanoi kenti yapılarının yanında, antik kentin üzerine kurulmuş olan Çavdarhisar yerleşimi de ağır hasara uğramıştır. Bu depremde, geleneksel kırsal dokuyu oluşturan yapılar hasar görmüştür. Afetzedeler için İmar ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri genel Müdürlüğü tarafından Eski Çavdarhisar yerleşiminin doğusunda, Kırçayırı Mevkiinde 356 adet konut¹ inşa edilmiş ve yaşayanların bir kısmı bu evlere yerleştirilmiştir (Şekil 3. 50). Bunun yanında, az ve orta dereceli hasarlı evler onarılmış ve buralarda ve hasarlı olmayan yapıların içerisinde yaşam devam etmektedir.

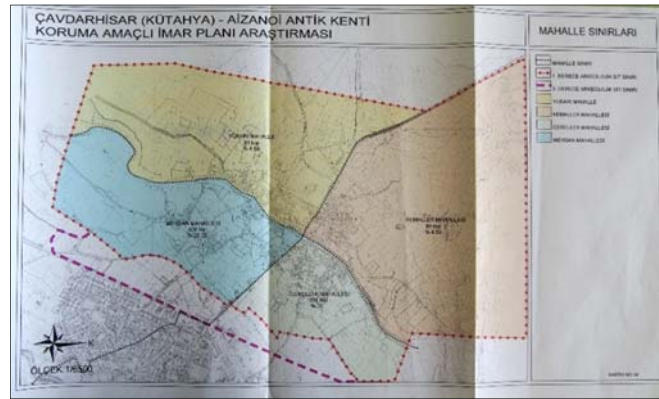
¹ İmar ve İskan Bakanlığı, Belediyeler Teknik Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün 15.08.1978 tarih ve I.06.01/431670101-9637 sayılı yazısından faydalanılmıştır.

Şekil 3. 50 1970 depremi sonrasında Eski Çavdarhisar'ın taşındığı yeni yerleşim alanı (Google Earth haritası üzerine yazar tarafından işlenmiştir).

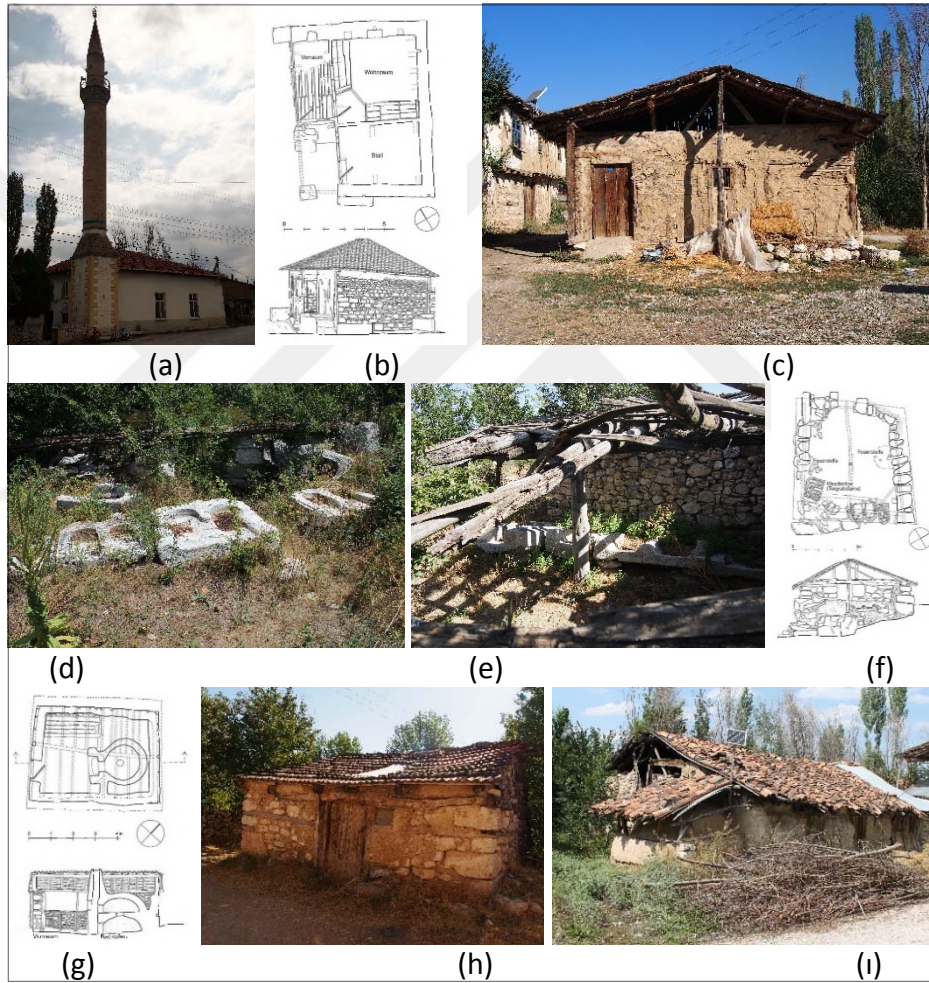
Günümüzde güneydoğusunda Yeni Çavdarhisar yerleşimi bulunmakta Eski Çavdarhisar, diğer tüm yönlerden tarım arazileri ile çevrilidir. Eski Çavdarhisar'da mevcutta 3 farklı bölgeden söz edilebilir. Birincisi, geleneksel kırsal mimari dokunun yoğunlaştığı yerleşim alanı; ikincisi arkeolojik verilerin toprak üzerinde izlenebildiği alanlar; üçüncüsü de tarımsal üretimin devam ettiği arazilerdir. Yerleşimde arkeolojik alanlar ile kırsal mimari doku iç içe, katmanlı bir vaziyettedir. Geleneksel kırsal dokunun, Kocaçay nehrinin iki yanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yapılar günümüzde Meydan, Kemaller, Cereller ve Yukarı mahalleleri sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 3. 51).

Şekil 3. 51 Eski Çavdarhisar'ın mahalleleri [176].

Günümüzde Eski Çavdarhisar'da birden fazla merkez noktasından söz edilebilir. Yerleşimin odak noktasında Zeus Tapınağı bulunmaktadır. Geleneksel kırsal yerleşimin ana meydanı ise, Küçük Mahalle (Meydan Mahallesi)'deki yuvarlak yapının bulunduğu eski pazar yeridir. Ayrıca Cereller Mahallesi'nin merkezinde, konut dokusunun içinde bulunan Mozaikli Hamam, yerleşimin bir başka odak noktasını oluşturmaktadır.

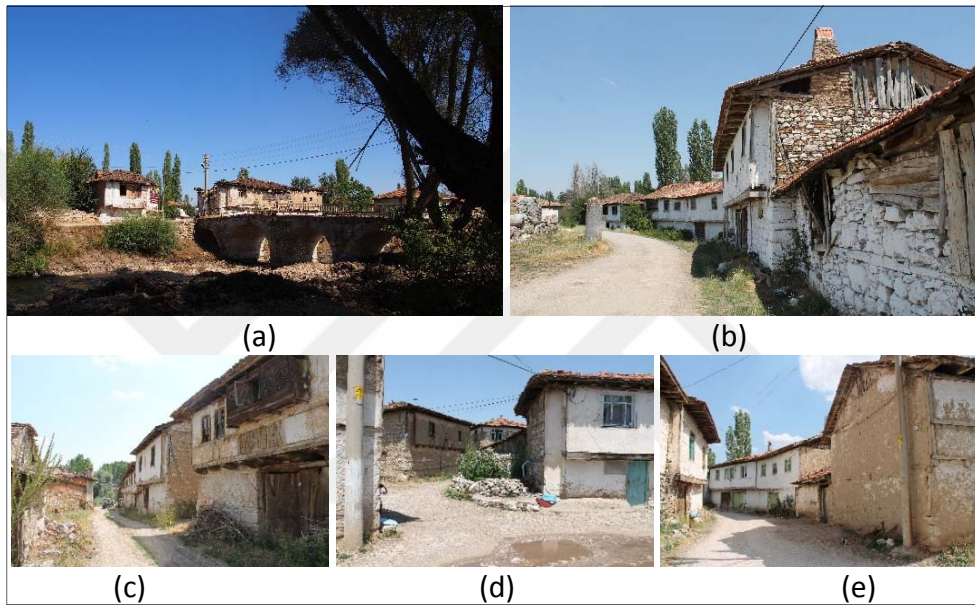
Geleneksel kırsal doku kendi içerisinde 5 alt bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler mahallelerin isimleriyle anılmaktadır. Meydan Mahallesi'nde Küçük ve Bölcek olmak üzere iki ayrı alt bölge yer almaktadır. Geçmişte her alt bölge, kendine ait fırını, çeşmeleri, çamaşırhanesi, misafir evi ve ibadet mekânı olacak şekilde kurgulanmıştı (Şekil 3. 52). Günümüzde her 5 alt bölgede fırınlar ve çeşmeler kullanılmaya devam etmektedir (Şekil 3. 52g, h, ı). Bunun yanında köyde 3 adet cami hizmet vermektedir (Şekil 3. 52a). Çamaşırhane ve misafirhanelere, günümüzde gerek kalmadığından kullanım dışı kalmışlar; bazı misafirhanelere fırın işlevi verilmiştir (3. 52b, c, d, e, f).

Şekil 3. 52 (a) Aşağı Camii (b) Cereller Mahallesi, misafirhane çizimi [177]. (Günümüzde fırın olarak kullanılmaktadır) (c) Meydan Mahallesi, misafirhane (Günümüzde fırın olarak kullanılmaktadır) (d) Kemaller Mahallesi, çamaşırhane kalıntıları ve çamaşırhanede kullanılan mezar stelleri (e) Küçük Mahalle, çamaşırhane kalıntıları (f) Yukarı Mahalle çamaşırhane çizimi [177]. (Günümüze ulaşmamıştır) (g) Kemaller Mahallesi fırın çizimi [177]. (h) Yukarı Mahalle, fırın (ı) Küçük Mahalle, fırın

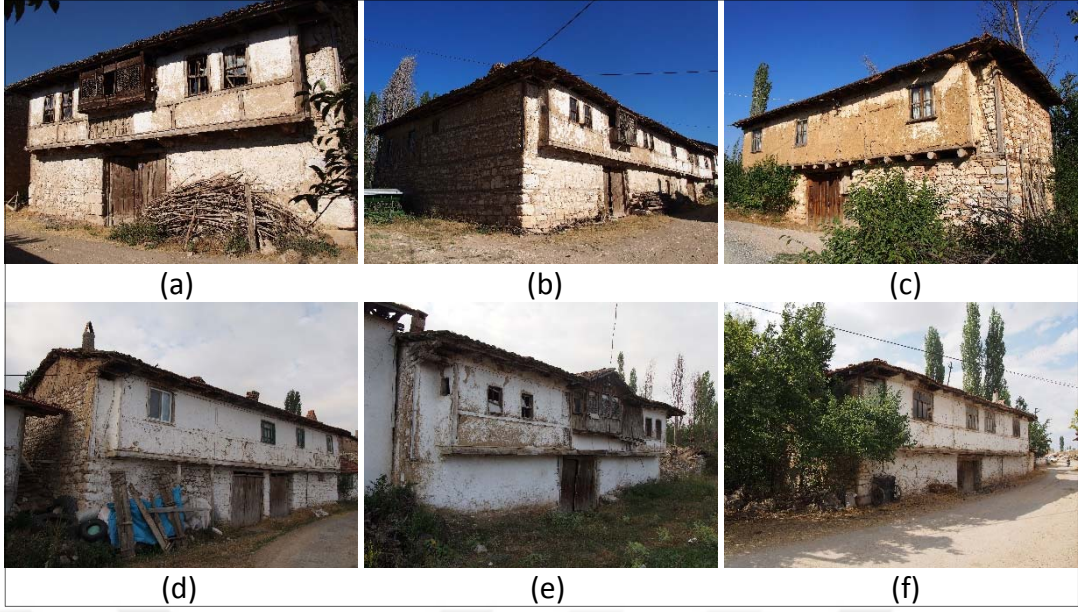
Eski Çavdarhisar, yerleşimin içinden geçen Emet-Çavdarhisar karayolu ile ikiye bölünmektedir. Bu anayol dışındaki dar ve organik dokuya sahip sokaklar, topografik yapıyla uyumludur. Sokaklar, yapılarla ve yüksek bahçe duvarlarıyla sınırlandırılmaktadır. Ev girişleri, sokaktan doğrudan yapılara sağlanmaktadır. Sokakların kesişim noktalarında ya da antik yapıların kırsal mimari ile bütünleştiği alanlarda, küçük meydancıklar oluşmuştur. Sokaklar özgün durumlarında taş kaplama ile döşelidir. Sokak ve bahçelerde bulunan ağaçlar yanında, yerleşimin her yanında görülen çeşme ve kuyular diğer açık alan öğelerini oluşturmaktadır (Şekil 3. 53).

Şekil 3. 53 (a), (b), (c), (d), (e) Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusu; sokaklar

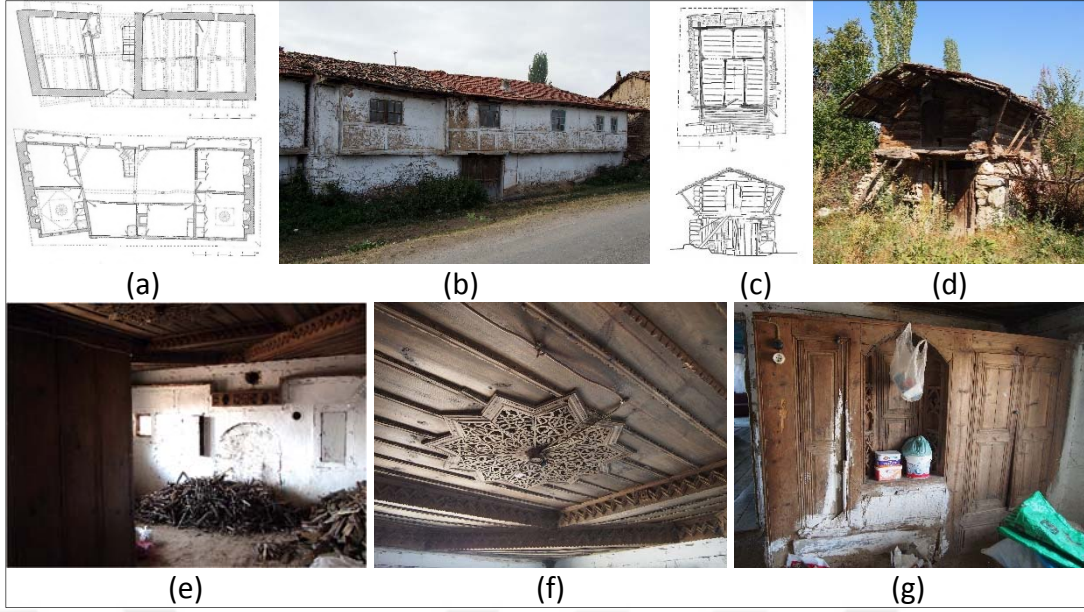
Eski Çavdarhisar'ın geleneksel kırsal yapılı çevresinin büyük bölümü bahçeli konut yapılarından oluşmaktadır. Evlerin büyük bölümü 2 katlı, bir bölümü de tek katlı olarak inşa edilmiştir.¹ 2 katlı yapılarda alt kat yığma kargir, üst kat dolgulu ahşap karkas yapım sistemine sahiptir. Tek katlı yapılar ise yığma kargirdir. Konutların bahçeleri genellikle yapıların arkasındadır. Yüksek duvarlarla çevrili bahçelerde, ahır veya depolama amaçlı kullanılan müştemilat yapıları, tahıl depolanan ahşap ambarlar ve kuyular bulunmaktadır. Çatılar genellikle sokak ve arka cepheye doğru eğimli beşik çatı olup alaturka kiremit kaplıdır. Bunun yanında kırma çatılara ve Marsilya kiremit kaplamalara da rastlanılmaktadır (Şekil 3. 54).

¹ KAİP Analitik Etüd Raporu'na göre Eski Çavdarhisar'da 76 adet tek, 229 adet 2 katlı yapı bulunmaktadır.

Şekil 3. 54 (a), (b), (c), (d), (e), (f) Çavdarhisar konut yapılarından örnekler

2 katlı bir konut yapısının plan şeması şu şekilde özetlenebilir: Yapı dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Alt katta ahır ve depolama gibi üretimle ilişkili mekânlar bulunurken, üst katta ise yaşama ve yatma işlevleri karşılanmaktadır (Şekil 3. 55a, b). Yapıya giriş, yapının ön cephesindeki ana giriş kapısından ve yol kotundan sağlanmaktadır. Ana giriş kapısı genellikle bir taşlığa açılmaktadır. Bu taşlık mekânının iki yanında ahır ve depolama amaçlı alanlar yer almaktadır. Tavanlarda üst kat döşeme kirişleri izlenirken, zemin taşlık haricinde topraktır. Taşıktan bir kapıyla arka bahçeye geçiş sağlanmaktadır. Bazı evlerin bahçelerinde tahıl depolamak için kullanılan ahşap ambar yapıları ve kuyular bulunmaktadır (Şekil 3. 55c, d) Taşıқта bulunan bir ahşap merdivenle üst kata ulaşılmaktadır. Ahşap merdiven, üst katta sokak cephesine ve arka bahçeye açılan bir sofaya ulaştırmaktadır. Sofanın arka bahçeye bakan kısmı ahşap bir korkulukla çevrilidir. Sofanın her iki yanında ihtiyaca göre sayıları farklılaşan odalar mevcuttur. Odalarda ocak, yüklük, gusülhane vb. geleneksel mimari öğelere rastlanmaktadır (Şekil 3. 55e, g). Odaların tavanları ahşap çıtalıdır. Bazı evlerin başoda tavanları, göbeklerinde bulunan geometrik desenli bezemelerle zenginleştirilmiştir (Şekil 3. 55f). Zemin kaplaması da ahşaptır.

Şekil 3. 55 Halil Efendi Evi (588 parsel)’ne ait görseller (a) Zemin ve 1. kat planı [177]. (b) Ön cephe görünüşü (c) Arka bahçede bulunan ambar [177]. (d) Ambarın görünüşü (e) 1. kat oda (f) Ahşap tavan kaplama detayı (g) Ahşap dolap detayı

Yapılarda yaygın olarak antik dönemlere ait devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Devşirme taşlar özellikle yapı beden duvarlarında, yapı giriş zeminlerinde, bahçe duvarlarında, kuyu ve çeşmelerde bulunmaktadır. Bu taşların özellikle bezeli ya da yazılı olan kısımları görünecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Devşirme taşların seçiminde ve yerleştirilmelerinde, estetik kaygıların ön plana çıktığı düşünülmektedir.

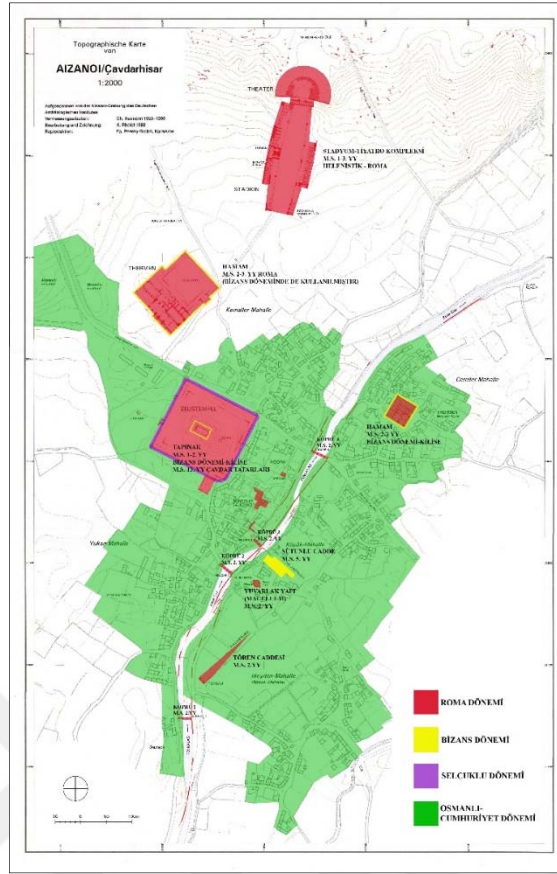
Eski Çavdarhisar’ın yapılarına müdahaleler oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır. 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edildiği 1975’ten 2011 yılına kadar geçen sürede, Eski Çavdarhisar’da bulunan yapılara basit ya da kapsamlı herhangi bir müdahale bulunmak yasal olarak mümkün değildi. Buna karşın, yapıların özellikle iç mekânlarında ve arka cephelerinde sınırlı müdahaleler yapılmıştır. Modern yaşamın değişen gereksinimleri doğrultusunda bazı yapıların mutfak ve tuvalet bölümlerinde müdahaleler söz konusu olmuştur. Cephelerde ise genellikle üst katta sofanın arka bahçeye açılan korkuluklarının kaldırılarak bu açıklıklar ahşap malzemeyle kapatılmış, bozulan kerpiç sıvalar ve boyalar yenilenmiştir.

Yeni ve Eski Çavdarhisar’ın toplam merkez nüfusu 2012 nüfus sayımına göre 2350 kişiden oluşmaktadır [178]. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin adrese dayalı nüfus sayımının 2015 verilerine göre ise Cereller, Kemaller, Meydan ve Yukarı mahallelerin toplam nüfus

2355 kişidir [112]. Sadece Eski avdarhisar'da yaşayan kişi sayısı verisine ulaşılamamıştır. Eski avdarhisar'da devam eden en yaygın üretim faaliyetleri tarım ve hayvancılıktır. Tarımsal faaliyetler, buğday, nohut, arpa ve mısır ürünlerine dayalı tahıl üretimine dayanmaktadır. Bunun yanında şeker pancarı, hayvancılıkta kullanılan fiğ üretimi ve az miktarda mevsimlik sebze ve meyve üretimi yapılmaktadır. Tarımsal faaliyetler yanında, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğ i de yapılmaktadır [179]. Yerleşimde toplam yapı sayısı 305'tir. Bu yapıların bir bölümü günümüzde kullanılmamaktadır. Ayrıca, kullanıcılarla yapılan görüşmelerde, yapıların bir bölümünün sadece yaz aylarında mevsimlik olarak kullanıld ığ ı ğ renilmiştir. Eski avdarhisar'da yer alan parsellerin büyük çoğ unluğ u özel mülkiyetlidir. Öte yandan, anıtsal yapıların bulunduğ u alanlar genelde hazine mülkiyetinde olup, yerleşimde küçük parçalar halinde belediye mülkiyetinde olan parseller de bulunmaktadır.

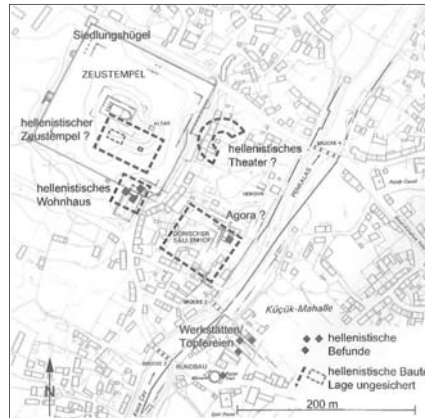
Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğ i: Eski avdarhisar/Aizanoi yerleşiminin tarihi, alanda yapılan arkeolojik çalışmalara göre geç Kalkolitik ve erken Bronz ağ ı'na (M.. 3000'li yıllar) kadar uzanmaktadır. Yerleşim, Hellenistik, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde pek çok insana ev sahipliğ i yapmıştır. Tarih boyunca bu topraklara yerleşmeyi sürdüren farklı uygarlıklar, birbiri ardına kendi maddi izlerini bırakmışlardır. Bu uygarlıklar çoğ u kez, kendinden öncekilerin maddi kalıntılarını aynı ya da farklı işlevler vererek kullanmaya devam etmişlerdir. Günümüzde Eski avdarhisar/Aizanoi'un sahip olduğ u kültürel ve fiziksel katmanlaşma, yerleşiminin ne çıkan özelliklerindendir (şekil 3. 56).

Şekil 3. 56 Eski Çavdarhisar/Aizanoi yapılı çevresine ait dönem analizi (1993 yılında K. Rheidt tarafından hazırlanmış olan plan altlık olarak kullanılmıştır).

M.Ö. 1. yüzyılın ortalarından itibaren kent, tamamıyla Helenistik bir polis haline gelmiştir. Klaus Rheidt, Aizanoi'un Helenistik dönemine ilişkin hipotetik bir rekonstrüksiyon denemesine kitabında yer vermektedir (Şekil 3. 57). Bu çalışmaya göre Helenistik Aizanoi kentinin yapılarını, Zeus tapınağı, tiyatro, agora, ikamet amaçlı yapılar ve işlikler oluşturmaktadır [164].

Şekil 3. 57 Aizanoi kentinin Helenistik dönemine ilişkin hipotetik rekonstrüksiyon çalışması [164].

Roma İmparatorluğu'nun erken döneminde Aizanoi kenti neredeyse yeniden inşa edilmiştir. Roma döneminde kentte yoğun imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Günümüzde toprak üzerinde izlenebilen arkeolojik kalıntıların büyük bir bölümü bu döneme aittir. Bu dönemde kentin yapıları arasında Zeus Tapınağı, heroon, agora, bouleuterion, tiyatro-stadyum kompleksi, hamam-gymnasium, hamam, köprüler, Artemis Tapınağı, Yuvarlak Yapı, kent giriş kapısı ve tören caddesi bulunmaktaydı.

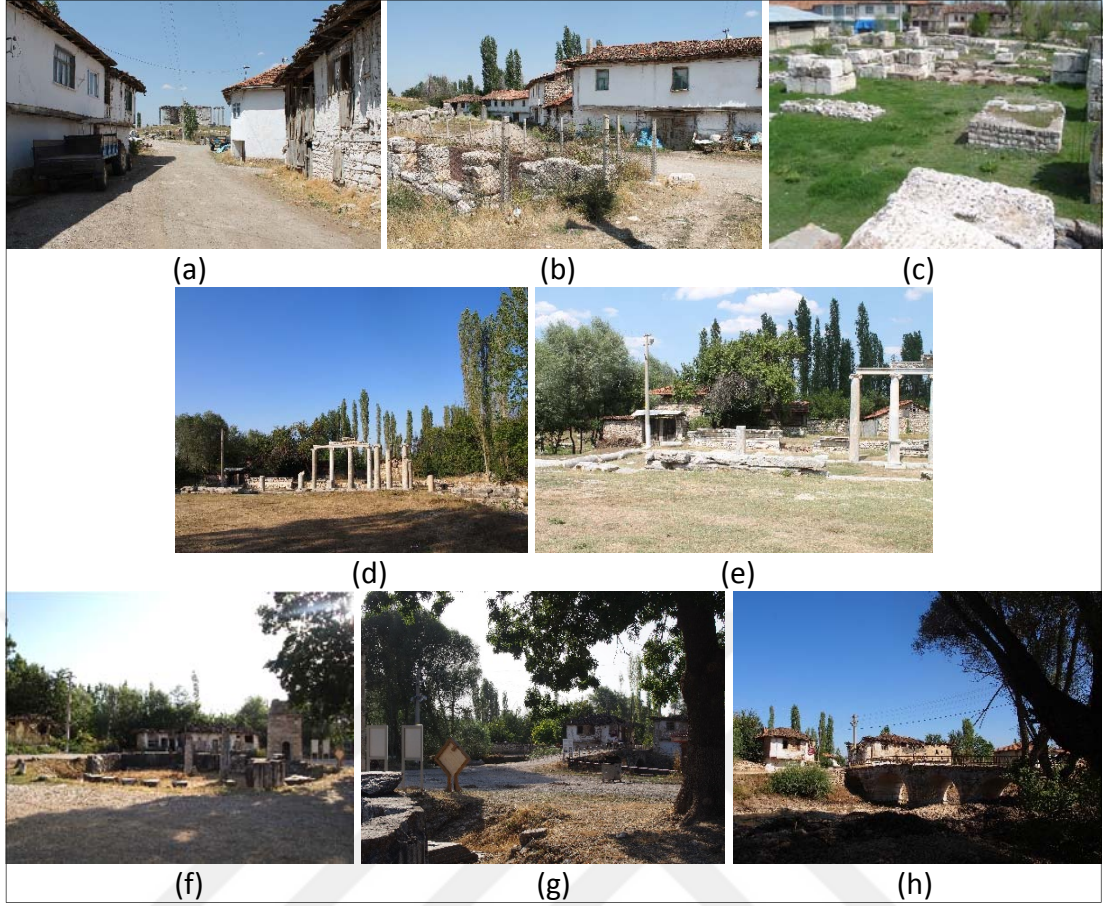
Bizans dönemine Zeus Tapınağı'nın kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Tapınağın bulunduğu düzlük ise M.S. 10-11. yüzyıllarda Selçuklu akınlarından korunmak için hisara dönüştürülmüştür. Yine bu dönemde Mozaikli Hamam'da kiliseye dönüştürülmüştür [164]. Sütunlu Cadde, Artemis Tapınağı'nın mimari parçaları devşirme malzeme olarak kullanılarak Bizans döneminde inşa edilmiştir.

M.S. 13. yüzyılda Çavdar Tatarları, hisar haline dönüştürülen Zeus Tapınağı'nın bulunduğu düzlüğe hâkim olmuşlardır. Çavdar Tatarlarından günümüze ulaştığı bilinen yegâne maddi izler, Zeus Tapınağı üzerindeki atlı savaşçı betimlemeleridir (Şekil 3. 58). Osmanlı döneminde Aizanoi kalıntıları etrafında başlayan Anadolu köy yerleşimi, günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir.

Şekil 3. 58 Zeus Tapınağı duvarları üzerine Çavdar Tatarları tarafından betimlenen atlı savaşçılar [164].

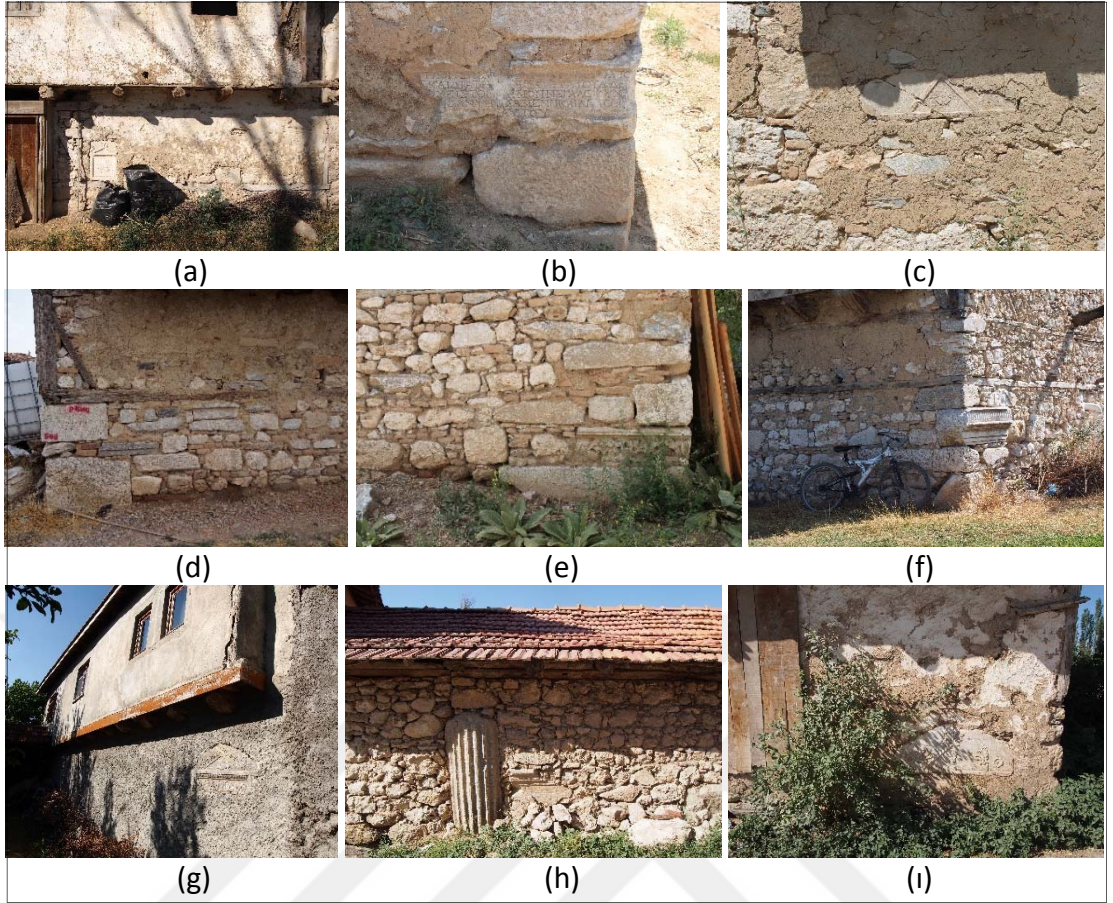
Arkeolojik alan üzerinde gelişen geleneksel kırsal doku ve içindeki yaşam, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Eski Çavdarhisar/Aizanoi yerleşiminde, arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal mimari iç içe geçmiş bir nitelik sergilemektedir. Bu nitelik, yerleşimin bir karakteristiği haline dönüşmüştür. Özellikle Macellum ve pazar alanı ile Mozaikli Hamam'ın etrafı geleneksel kırsal dokular ile çevrilmiştir (Şekil 3. 59). Bu arkeolojik kalıntılar, bulundukları mahallenin de odak noktalarını oluşturmaktadır.

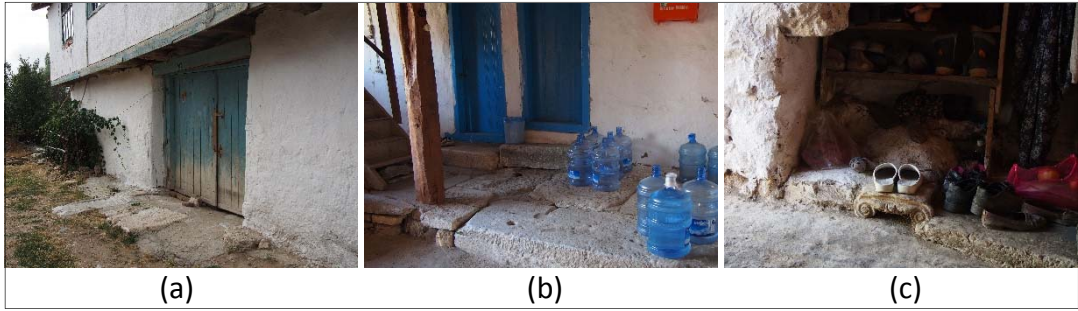
Şekil 3. 59 Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal mimarinin katmanlaşması (a), (b) Zeus Tapınak kalıntıları ve geleneksel doku (c) Mozaikli hamam ve çevresi (d), (e) Sütunlu Cadde kalıntıları ve geleneksel konut yapıları (f) Macellum ve geleneksel ticaret yapıları (g), (h) Roma dönemi köprüsü ve geleneksel kırsal yapılar

Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusunu inşasında sıklıkla antik dönem yapı taşları devşirme olarak kullanılmıştır. İncelenen yerleşimler arasında, en yoğun devşirme taş kullanımına Çavdarhisar’da rastlanmıştır. Bu nitelik Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusuna özgü bir karakteristik haline gelmiştir. Örneğin günümüze sadece kalıntıları ulaşabilen çamaşırhane yapılarında, Roma dönemi mezar stelleri kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapılar dışında geleneksel dokunun bileşenleri olan bahçe ve sınır duvarlarında ve açık mekân ögesi olarak arkeolojik parçaların kullanılması söz konusudur (Şekil 3. 60), (Şekil 3. 61), (Şekil 3. 62), (Şekil 3. 63).

Şekil 3. 60 (a), (b), (c), (d), (e), (f), (g), (h), (i) Arkeolojik parçaların yapı beden duvarlarının inşasında kullanımı

Şekil 3. 61 (a) Geleneksel konut giriş zemininde kullanılan devşirme taşlar (b), (c) Geleneksel konut taşlığında kullanılan devşirme arkeolojik parçalar

Şekil 3. 62 (a), (b), (c) Arkeolojik fragmanların bahçe duvarlarının inşasında kullanımı

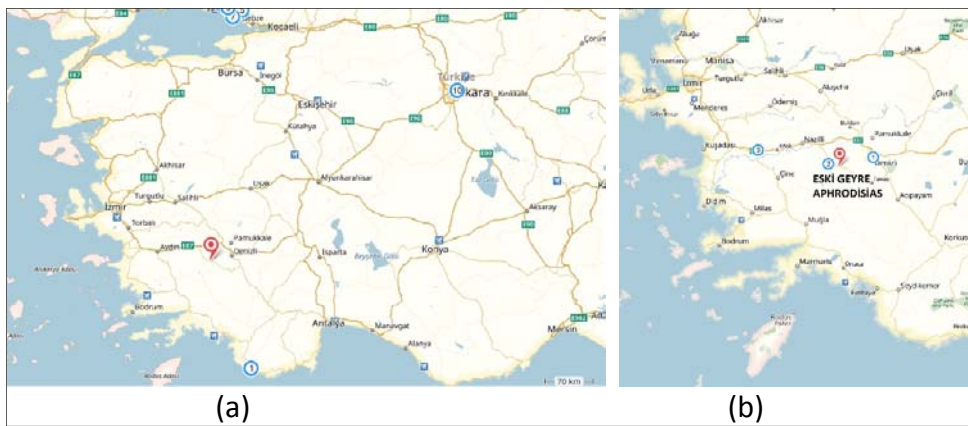

Şekil 3. 63 (a), (b), (c) Arkeolojik parçaların açık alan ögesi olarak kullanımı

Yasal Koruma Statüsü: Çavdarhisar/Aizanoi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 20.12.1975 tarih ve 8854 sayılı kararı ile arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 27.06.2011 tarih ve 1077 sayılı kararı ile 1. Derece arkeolojik sit alanı içerisinde, geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar kentsel arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 2012 yılında Aizanoi Antik kenti UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi’ne kabul edilmiştir.

3.1.7 Eski Geyre/Aphrodisias Antik Kenti

Konumu: Eski Geyre/Aphrodisias, Aydın İli, Karacasu İlçesi’nde bulunan antik bir yerleşim alanıdır (Şekil 3. 64). Aphrodisias kalıntıları, Babadağ sırası eteğinde, denizden yaklaşık 600 m. yükseklikteki bir plato üzerinde bulunmaktadır. Antik kent üzerine kurulmuş olan Eski Geyre kırsal yerleşimi, 1960’lı yıllarda yer değiştirmiştir. Günümüzde, Afrodisias antik kenti yaşam alanı olarak kullanılmamaktadır.

Şekil 3. 64 (a), (b) Eski Geyre/Aphrodisias’ın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Aphrodisias, Türkiye’deki en önemli Yunan ve Roma dönemi arkeolojik alanlarından biridir. Kent antik dönemde Aphrodite kültü ve mermer heykelleriyle ünlüydü. M.Ö. 2. yüzyıl ile M.Ö. 6. yüzyıl arasında uzun ve refah içinde yaşadığını sürdürmüştür.

Antik kentten günümüze ulaşan yapılar ve mermer heykeller dikkat çekecek derecede iyi korunmuştur.

Roma Tiyatrosu'nun yakınında, M.Ö. 6000 ya da 5000'e tarihlenen iki prehistorik yerleşim höyüğü, Aphrodisias'taki en erken yerleşimin izleridir. İlk yerleşimin bu kadar eski bir tarihe kadar uzanmasına karşın, Aphrodisias M.Ö. 2. yüzyıla kadar küçük bir köy olarak kalmıştır. Kent adına bastırılmış en erken tarihli para ve yazıtlar kayıtlar M.Ö. 2. yüzyıldadır [180].

M.Ö. 1. yüzyılın sonunda Aphrodisias, Roma İmparatoru Augustus'un kişisel korumasına girmiş ve bu sayede uzun bir süre gelişimi devam etmiştir. Bu dönemde dinsel merkez olma yanında, zamanının entelektüel ve kültürel merkezi olarak da ün kazanmıştır. Özellikle M.S. ilk birkaç yüzyılı refah içerisinde geçiren kentten günümüze ulaşan kalıntılar bu dönemdendir. M.S. 4. yüzyılda kent, Roma'nın Karia eyaletinin başkenti olmuştur [180].

Geç antik dönemde kentin canlılığını sürdürdüğünün kanıtı, bu dönemde inşa edilen Aphrodite Tapınağı'dır. Bu tapınak M.S. 5. yüzyılın sonunda bir Hristiyan Bazilikası'na çevrilmiştir. Hristiyanlığın gelmesiyle bir piskoposluk merkezi haline gelen kentin adı, "haç" anlamına gelen Stavropolis'e dönüştürülmüş, Karia eyaletinin en önemli kenti olduğu için yalnızca Karia olarak adlandırılmıştır. Sorunlu geçen M.S. 6. yüzyılın sonu ile M.Ö. 7. yüzyılın başında Aphrodisias tekrar bir köy ölçeğine kadar küçülmüştür [180].

11. ve 13. yüzyıllar arasında Selçuklu ve Türkmen akınları nedeniyle Aphrodisias, nüfusu yavaş yavaş azalincaya ve terk edilinceye kadar birçok kez el değiştirmiştir. En sonunda, adı Karia sözcüğünden gelen "Geyre" isimli bir Türk Köyü arkeolojik kalıntılar üzerine kurulmuş ve gelişmiştir [119].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: 1904-1913 Fransız arkeolog Paul Gaudin tarafından ilk arkeolojik çalışmaların yapılması. Aphrodite Tapınağı ve Hadrian Hamamlarında yürütülen kazılarda, birçok heykel gün ışığına çıkarılmış ve İstanbul Arkeoloji Müzelerine getirilmiştir [181].

1937-1945 İtalyan Giulio Jacopi'nin agora ve Tiberus Kapısı'nda arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirmesi.

1961- Aphrodisias'ta sistematik arkeolojik kazılara başlanması.

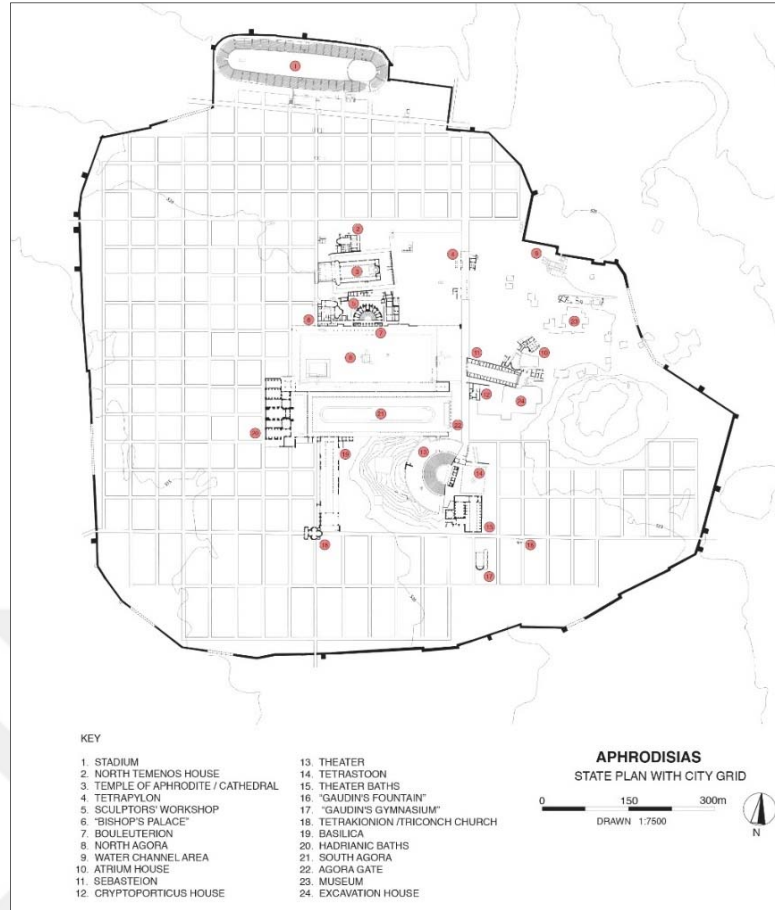
1961-1990 Arkeolojik kazıların New York Üniversitesi'nden Prof. Kenan Erim başkanlığında yürütülmesi.

1991-... Kazı çalışmalarına New York Üniversitesi adına Prof. R.R. Roland Smith yürütücülüğünde devam edilmesi. Sürmekte olan proje, önceki dönem kazılmış olan alanların belgelenmesi ve konservasyonuna, dökümantasyon ve konservasyon için kalıcı sistemler oluşturmaya ve bilimsel araştırma ve yayınlanması dışında hedeflenmiş yeni kazılara odaklanmaktadır [180].

Arkeolojik Kalıntılar: Arkeolojik çalışmaların sonucunda ortaya çıkan Akropolis, Pekmez Höyük ve Kuşkalesi höyükleri, Aphrodisias'ın prehistorik dönemine ışık tutmaktadır. Akropolis'te Bronz ve Demir Çağı'na ait yedi tabakaya ulaşılmıştır [182].

M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllar arasında kurulan Aphrodisias kenti, gridal plan şemasına sahiptir. Plan düzeninde yapı adaları 35,5 m. genişliğinde ve 39 m. uzunluğundadır. Aphrodite Tapınağı ve tiyatro dışındaki kamusal meydan ve yapıları grid sisteme uygun olarak inşa edilmiştir. Antik kentten günümüze ulaşan yapı ve yapı kalıntıları arasında; kent surları, Aphrodite Tapınağı, tetrapylon, bouleuterion, Pisikopos Sarayı, kuzey ve güney agora, sebasteion, Hadrian Hamamları, heroon, bazilika, tiyatro, tetrastoon, gymnasion, nymphaeum, stadion, su kanalları, nekropol alanları, akropol, martyrion, Osmanlı Hamamı bulunmaktadır (Şekil 3. 65).

Kent Surları: Aphrodisias, uzunluğu 3,5 km.'yi aşan ve 520 hektarlık bir alanı sınırlandıran kent surları ile çevrilidir. Geç Roma döneminde inşa edilen sur duvarları üzerinde bilinen beş kapı mevcuttur. İkişer kapı kuzey ve batı yönündeki sur duvarlarında, diğeri de doğu duvarının güney kısmındadır. Tüm kapılar kentin yol ağına bağlanmaktadır. Sur duvarlarının iç yüzeylerinin inşasında taş ocağından çıkarılmış ve düzgün örgülü taşlar kullanılmıştır. Buna karşın, duvarın dış yüzünün neredeyse tamamı mermer devşirme taşlardan oluşturulmuştur [119], [180].

Şekil 3. 65 Aphrodisias arkeolojik kalıntıları gösteren plan [180].

Aphrodite Tapınağı: Tapınağın, M.Ö. 700'lere uzanan daha erken bir tapınak alanının üzerine inşa edildiğine dair izler bulunmaktadır [119]. Aphrodite Tapınağı, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında ve M.S. 1. yüzyılın başlarında aşamalı olarak inşa edilmiştir. Özgün durumda, cellanın etrafı önde ve arkada 8, yanlarda da 13 olmak üzere toplam 42 tek sıra sütunla çevrili, peristyle bir plan şemasına sahiptir. M.S. 2. yüzyılda tapınağın çevresine bir temenos inşa edilmiştir. M.Ö. 500 civarında tapınak bir Hristiyan bazilikasına çevrilmiştir. Cella duvarları sökülüş, sökülen taşlar yeni duvarların inşasında kullanılmıştır. Tapınağın ön ve arka cephelerinde bulunan sütunlar sökülerek yanlara eklenmiştir. Sonuçta ortaya çıkan kilise yapısı, pagan tapınağına göre oldukça büyüktür. Bizans döneminde onarılan kilise, 12. yüzyılın sonundaki akınlarda hasara uğramıştır. Günümüzde tapınağın 17 adet İon sütunu ayaktaadır[180], [182].

Tetrapylon: Anıtsal bir giriş olan Tetrapylon, ana kuzey-güney caddede bulunmaktadır. M.S. 2. yüzyılda inşa edilen Tetrapylon, 4 sıra halindeki 4'lü sütun gruplarından oluştuğu için bu adı almıştır. Sütunlar korint düzeninde olup zarif mimari bezemelerle

donatılmıştır. Tapınağa gidecek olanlar için bir toplanma mekânı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 1991 yılında restorasyonu yapılmıştır[180], [182].

Stadion: Kentin en dikkat çekici yapılarından biri olan Stadion, kuzey kent surlarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Yapının şekli, U-biçimli Hellenistik tiyatro ile oval Roma amfi tiyatrosunun bir birleşimidir. 270 m. uzunluğa ve 30 sıralı oturma yerine sahip olan yapı 30.000 seyirci kapasitelidir. Stadion, Yunan tarzı atletizm oyunları dışında yılda bir kez yapılan kült festivallere de ev sahipliği yapmıştır. Antik dönemin en büyük ve en iyi korunmuş stadion yapılarından biridir. M.S. 4. Yüzyılın ortalarında, Geç Antik dönem sur duvarları Stadion'u batı, kuzey ve doğu yönlerinden kuşatmıştır. M.S. 7. yüzyıldaki bir depremde tiyatro hasar görünce, Stadion'un doğu ucu küçük oval bir amfi tiyatroya çevrilmiştir.

Geleneksel Kırsal Mimari: Eski Geyre, Aphrodisias antik kentinin kalıntıları üzerine kurulmuş bir yerleşimken, 1957 yılında meydana gelen depremde Eski Geyre yapıları hasar görmüş ve yerleşim boşaltılarak yaklaşık 600 m. batıda kurulan yeni yerleşim alanına taşınmıştır. Günümüzde Aphrodisias arkeolojik alanın üzerinde herhangi bir kırsal yerleşim bulunmamaktadır.

Aphrodisias 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginler tarafından bilinmekteydi. Antik kent, 1826'da Laborde, 1835'de Texier, 1840'da Fellows, 1871-72'de Seiff, 1872'de Davis ve 1894'de Deschamps tarafından ziyaret edilmiştir. 1826 yılında Laborde antik kenti ziyaret etmiş ve gezi notlarını yayınladığı kitabında kente geniş bir yer ayırmıştır. Kitapta yer alan bazı gravürlerde Eski Geyre yerleşimi ve yapıları görülmektedir (Şekil 3. 66).

Şekil 3. 66 (a), (b) 1826 yılında antik kenti ziyaret eden Laborde'un gravürlerinde Eski Geyre yerleşimi ve yapıları [171].

Texier, tiyatronun bir grup modern evin ortasında kaldığını ve bu evlerin çıkış yerleriyle bir kısım merdivenin yerini işgal ettiğini kaleme almıştır [107].

1840 yılında Aphrodisias'ı ziyaret eden Charles Fellows, kalıntılar üzerine kurulmuş olan kırsal yerleşim ve yerel halk hakkında şunları ifade etmiştir: “Köyün bugünkü hali haraptır; 100 barakadan sadece 20 tanesi kullanılmakta olup diğerlerinin hepsine ise baykuşlar yerleşmiştir. Turna kuşları harabeye dönüşmüş evlerin üzerine çubuk demetleri bırakmışa benzemektedir ve birkaç yalnız kuş, melankoli abideleri gibi, bacalarının üzerinde durmaktadır. Çocuklar ve kadınlar dâhil köyde ve yakınında yaşayan toplam 200 kişi olduğunu duydum ancak sokakları oluşturan harabe yığınları arasında nadiren bir kişi gördüm” [122].

17 ve 18. yüzyıllarda Geyre’de antik kent üzerinde ilk Türk yerleşimleri görülmeye başlanmıştır. Eski mezar taşları üzerinde okunan tarihler 300-400 yıl öncesine aittir. Eski Geyre Köyü, Akropolis Höyüğü’nün üzerine kurulmuştur [181], [182]. Arkeolojik kazılarda Pekmez Höyük yakınında, Osmanlı dönemi hamamına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bu yapının önemli bir ailenin konutunun bir parçası olduğu düşünülmektedir [182].

Şekil 3. 67 (a) Eski Geyre hava fotoğrafı [181]. (b) Eski Geyre genel görünüm [183].

1957 yılında meydana gelen deprem, köyün başka bir alana taşınmasını gündeme getirmiştir. 1958 yılında köyün kadastral planı çıkarılmış; 1959 yılında kent surlarının 600 m. batısındaki alan, yeni yerleşimin kurulması için belirlenmiştir. 1960 yılında antik kalıntıları korumak ve depremin hasarlarının önüne geçmek için köyün yeri değiştirilmiştir (Şekil 3. 68). Evleri görece iyi durumda olan ve sayıları 20’yi bulan hane halkı, evlerini terk etmek istemeyerek Eski Geyre’de yaşamaya devam etmiştir. Bu

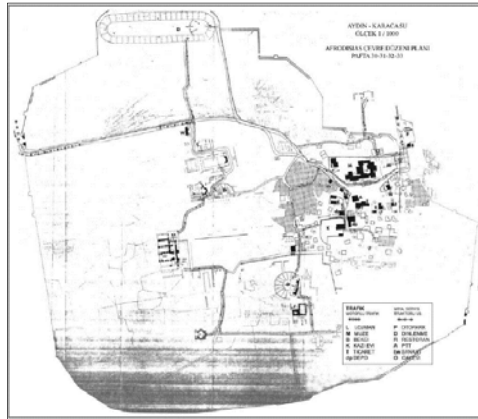
insanların arkeolojik alanı koruyacakları düşünülerek müsaade edilmiştir [182]. 1979 yılına gelindiğinde alanda yaşayan kimse kalmayacaktır.

Şekil 3. 68 Eski Geyre'nin taşındığı alan (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

1960 yılında Kenan Erim Aphrodisias'ta kazı çalışmalarına başlamıştır. Eski Geyre'nin boşaltılmış olan yapılarının pek çoğu, kazı çalışmalarını yürütmek amacıyla yıkılmıştır. Bu yapılardan sadece birkaç tanesi, sembolik olarak bırakılmıştır.

1976 yılında arkeolojik sit alanı olarak tescillenen Aphrodisias için, 1978 yılında bir çevre düzenleme planı hazırlanmıştır (Şekil 3. 69). Eski Geyre evlerinin de gösterildiği bu plan kapsamında, arkeolojik alanının gereksinimlerini karşılayacak kazı evi, depo, tuvaletler, müze, tur yolları ve ticari tesislerin oluşturulmasına karar verilmiştir. Öncelikli kazı ve kamulaştırılacak alanlar belirlenmiştir. Kamulaştırma planında, ekleriyle birlikte 89 yapı arkeolojik kalıntılar üzerinde görülmektedir. Arkeolojik alandaki kamulaştırma çalışmaları 1990 yılında başlamış, 1997 yılında müze ve otoyol arasındaki alanlar ve 9 yapı kamulaştırılmıştır [182].

Şekil 3. 69 Aphrodisias Çevre Düzenleme Planı, 1978 [182].

Aphrodisias arkeolojik alanında, Eski Geyre yerleşiminden günümüze az sayıda geleneksel kırsal mimari örneği ulaşabilmiştir. Bu yapılar restore edilmiş ve kazı evi, lojman, satış yerleri vb. işlevler verilerek korunmaktadır. Bunların dışında harap durumda olan tescilli bir evin de restorasyonu için çalışmalar devam etmektedir. Eski Geyre yapılarının neredeyse tamamı alt tabakalardaki antik dönem kalıntılarına ulaşmak amacıyla önceki dönem arkeolojik kazı çalışmaları kapsamında kaldırılmıştır. Arşiv fotoğrafları ve yerleşim taşınmadan önce yapılmış belgeleme çalışmaları, Eski Geyre kırsal yerleşimi, yapıları ve kırsal yaşantısı hakkında fikir vermektedir (Şekil 3. 67).

1958 yılında Ara Güler'in yolu tesadüfen Aphrodisias'a düşmüştür. Arkeolojik kalıntılarla iç içe bulunan köy evlerini ve burada yaşayan insanları fotoğraflayan Ara Güler, dünya kamuoyunun ilgisini Aphrodisias'a çekmiştir. Bu dönemde belgelediği Eski Geyre yapıları ve insanlarına ait fotoğraflardan yerleşimin yapılı çevresi ve kırsal yaşantı okunabilmektedir [183] (Şekil 3. 70). Ayrıca, 1980 yılında geleneksel kırsal yapılardan bazılarının rölöveleri hazırlanmıştır [184].

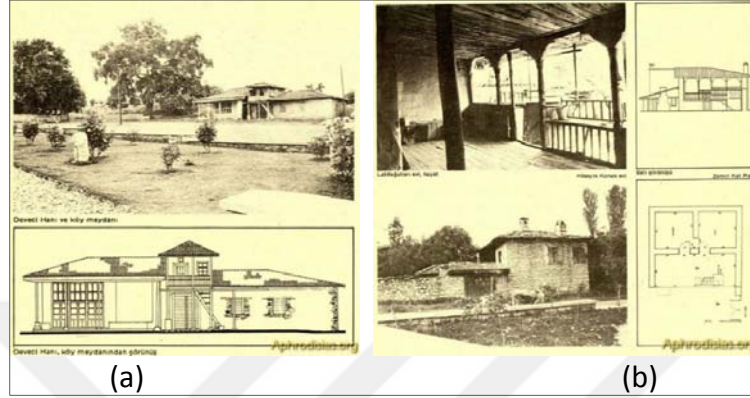
Eski Geyre kırsal yerleşimi, organik sokak dokusuna sahiptir. Geleneksel kırsal dokuyu oluşturan yapılar avlu içerisindedir. Dikdörtgen plan şemalı yapıların çoğunluğu tek katlı, yığma kargirdir. İki katlı yapılara da rastlanmaktadır. Sokaktan avluya, avludan da yapılara giriş sağlanmaktadır. Konutlarda, genellikle açık sofalı (hayatlı) plan tipinin kullanıldığı düşünülmektedir. Dış cephelerde taş örgüsü açıkta bırakılmıştır. Cephelerde, az sayıda açıklık mevcuttur ve bacaların dışa taşırılarak vurgulandığı görülmektedir. Yapıların üzeri düz dam, beşik ya da kırma çatıyla örtülüdür. Avlularda çamaşırlık, ahır, samanlık vb. gibi müştemilat yapıları ile kuyular bulunmaktadır (Şekil 3. 70).

Şekil 3. 70 (a), (b) Eski Geyre geleneksel kırsal yapıları [183].

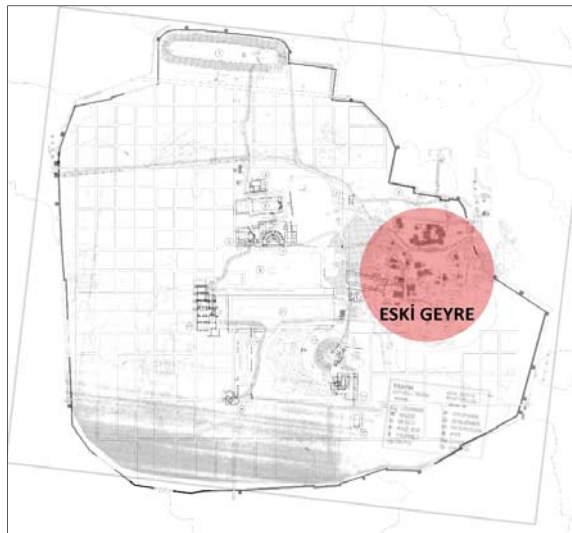

1980’li yıllarda rölövesi hazırlanan yapılardan biri de Deveci Han’dır. Yapı köy meydanında konumlandırılmıştır. Özgün işlevi han olan yapının zemin katı, köy taşınmadan evvel köy kahvehanesi, üst kat ise konut olarak kullanılmaktaydı (Şekil 3. 71). Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen bu yapı, Eski Geyre’nin geleneksel kırsal mimari örneklerindendir [184].

Şekil 3. 71 (a) Eski Geyre köy meydanında bulunan Deveci Han [184] (b) Eski Geyre geleneksel konutları [184].

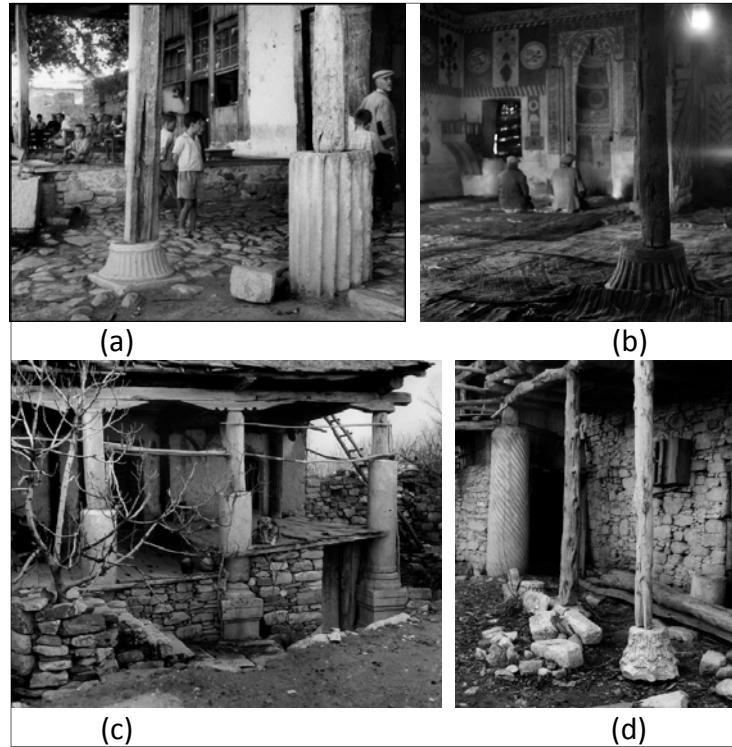
Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Aphrodisias’ta en erken yerleşim izleri M.Ö. 6000/5000’lere tarihlenmektedir. Alanda bulunan arkeolojik kalıntılar, yerleşimin Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde devam ettiğini göstermektedir. Ancak 20. yüzyılın ortasında meydana gelen deprem sonrasında Eski Geyre terk edilerek, yerleşim başka bir alana transfer edilmiştir. Aphrodisias arkeolojik kalıntıları üzerindeki yaşam, günümüzde tamamen sona ermiştir (Şekil 3. 72).

Şekil 3. 72 Taşınan Eski Geyre geleneksel kırsal yerleşiminin arkeolojik alandaki konumu [180], [182].

Bizans döneminde, Hellenistik ve Roma döneminden kalan yapılar dönüştürülerek kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 2. yüzyılda çevresine bir temenos inşa edilen Aphrodite Tapınağı, Erken Bizans döneminde bir Hristiyan bazilikasına çevrilmiştir. Akropolis'in güneydoğusunda bulunan kilise, Roma dönemi bazilikasından dönüştürülmüş, etrafı geniş bir Bizans mezarlığı ile çevrilmiştir [119] Her dönemde görülen devşirme taş kullanımı, Bizans döneminde de mevcuttur. Kenti çevreleyen sur duvarın dış yüzünün neredeyse tamamı mermer devşirme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir [180].

Eski Geyre, kentin doğusunda prehistorik bir höyük olan akropolün üzerine kurulmuştur. Akropolün doğu yamacında yapılan arkeolojik kazılar, Eski Geyre evlerinin tiyatrunun üzerine inşa edildiğini göstermiştir. Eski Geyre'nin yapılı çevresinin oluşumunda, önceki dönemlere ait yapı, yapı öge ve malzemelerinin kullanımı söz konusudur. Özellikle Ara Güler fotoğrafları bu kullanımı çok iyi yansıtmaktadır (Şekil 3. 73). Geleneksel kırsal dokunun inşasında sıklıkla devşirme taşlar kullanılmıştır. Antik dönem taşları, açık alan elemanı olarak kullanılarak ya da içerisinde üzüm ezilerek modern yaşamın içine dâhil edilmişlerdir. Eski Geyre, hem yerleşim ölçeğinde hem de tek yapı ölçeğinde tarihsel katmanlaşmayı en çarpıcı bir biçimde yansıtan kırsal yerleşimlerden biriydi.

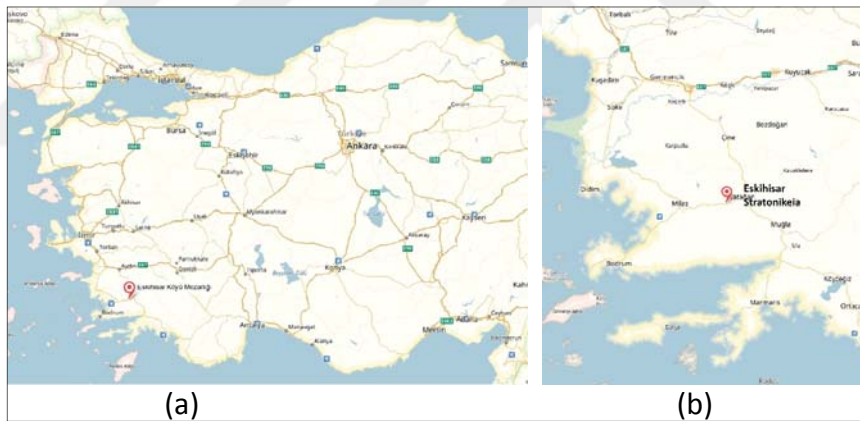

Şekil 3. 73 (a), (b), (c), (d) Eski Geyre yapılarında devşirme malzeme kullanımı [183].

Yasal Koruma Statüsü: Aphrodisias arkeolojik alanı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 11.12.1976 tarih ve 268 sayılı kararı ile kent duvarlarından 1 km. ilerisinin sınırlandığı alan 1. derece arkeolojik sit alanı, bunun akabinde gelen 250 m.’lik alan dâhilinde kalan yerler de 3. Derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Ayrıca Aphrodisias arkeolojik alanı, 2009 yılında Unesco Dünya Mirası Geçici Listesi’ne kabul edilmiştir.

3.1.8 Eskihisar/Stratonikeia Antik Kenti

Konumu: Eskihisar/Stratonikeia, Muğla İli, Yatağan İlçesi’nin 7 km. batısında bulunan bir yerleşim alanıdır (Şekil 3. 74). Milas-Yatağan karayolu yerleşimin içinden geçmektedir. Eskihisar kırsal yerleşimi, Stratonikeia antik kenti üzerine kurulmuştur. Eskihisar, 1957 yılı depremi sonrasında boşaltılarak kuzeye (Ortaköy) taşınmıştır. Yeni yerleşim, altında bulunan zengin kömür rezervleri nedeniyle bir kez daha doğuya (Yeni Eskihisar) taşınmıştır. Bugün Eskihisar kırsal yerleşiminde yaşayan 4 aile kalmıştır.

Şekil 3. 74 (a), (b) Eskihisar/Stratonikeia’nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Geç Bronz Çağı’ndan (M.Ö. 1500) günümüze sürekli iskân gören Stratonikeia, Karia’nın en önemli kent devletlerinden biridir. Yerleşimin adı Hitit döneminde Atriya, Klasik dönemde Khrysaoris ve Idrias, Hellenistik dönemde ise Stratonikeia’dır. Hellenistik dönemde kurulan kent Stratonikeia adını, I. Seleycid Antiochus’ın öncesinde üvey annesi sonra da eşi olan Stratonike’den almaktadır [185]. Sonraki dönemler boyunca kent, Seleukos, Ptolemaios, Makedonyalılar, Rodos arasında el değiştirmiştir [186].

M.Ö. 130/129'da bölge Roma hâkimiyetine geçmiştir. Erken Roma İmparatorluğu döneminden itibaren imar faaliyetlerinin sürdüğü kentin gelişimi devam etmiştir. Erken Bizans döneminden itibaren nüfus giderek azalmış ve orta Bizans dönemi boyunca kent küçülmeye devam etmiştir. Bu dönemde kent Aphrodisias'a bağlı olup bir pisikoposluk merkezidir [185], [186].

11. yüzyılda ilk Türk uç beylerinin güneybatı Anadolu Bölgesi'ne kadar geldikleri bilinmektedir. Stratonikeia'da 14-15. yüzyıl Beylikler dönemi ve sonrasında yerleşim kesintisiz devam etmiştir. Zamanla Osmanlı yönetiminin kontrolüne girmiş ve bu dönemde yerleşim pek çok muhteşem yapıyla donatılmıştır. Özellikle Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde köyde Ağaların çok olduğu bilinmektedir [185], [186]. 1957'de meydana gelen deprem sonrasında Eskihisar, 150-200 m. kuzeyde yeni yerleşim alanına (Ortaköy) taşınmıştır. 1980 yılında antik kentin ve yeni yerleşim alanının altında geniş kömür rezervleri olduğu ortaya çıkınca, bu kez Eskihisar'ın yerel halkı günümüzdeki Eskihisar'ın bulunduğu alana nakledilmiştir [187].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Stratonikeia'yı 18. yüzyıldan itibaren yabancı gezginler ziyaret etmişlerdir. 1770'li yıllarda R. Chandler ve Choiseul Gouffier'in incelemelerde bulunduğu kent; 1838-40'ta C. Fellows; 1844'te ise L.V. Ross tarafından ziyaret edilmiştir.

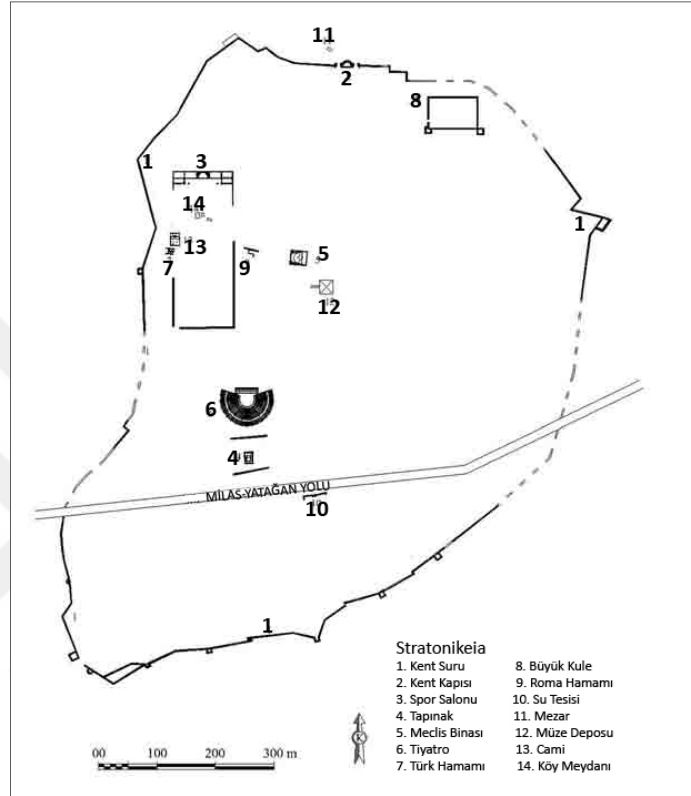
1977-1997 Prof. Dr. Yusuf Boysal başkanlığında arkeolojik kazı çalışmaları yürütülmüştür.

2003-2006 Prof. Dr. M. Çetin Şahin yürütücülüğünde arkeolojik kazı çalışmalarına devam edilmiştir.

2008- ... Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Bilal Söğüt başkanlığında bir ekip tarafından çalışmaların sürdürülmektedir [186].

Arkeolojik Kalıntılar: Stratonikeia antik kentinin etrafı, uzunluğu yaklaşık 3,6 km olan sur duvarlarıyla çevrilidir. Tarih boyunca kent, depremler nedeniyle pek çok kez yeniden inşa edilmiştir. Kent Hellenistik dönemde ızgara plan şemasına göre planlanmış ve Roma döneminde de bu plan şeması sürdürülmüştür [185].

Alandaki antik dönem yapıları; sur duvarı, anıtsal çeşmesi ile birlikte şehir kapısı ve devamında sütunlu cadde, gymnasion, bouleuterion, hamam, tiyatro, tapınak ve su yapısıdır. Ayrıca, Beylikler dönemine tarihlenen bir hamam, Osmanlı dönemine ait cami, kahve, evler, sokak dokusu ile birlikte dükkânlar ve Cumhuriyet dönemine tarihlenen köy meydanı ile kırsal mimari örnekleri mevcuttur [188] (Şekil 3. 75).

Şekil 3. 75 Stratonikeia antik kent planı [188].

Kuzey Şehir Kapısı: Kuzey sur duvarı üzerinde, Lagina'dan gelen kutsal yolun kente ulaştığı yerdedir. Giriş ve tören kapısı olarak kullanılan kapı oldukça önemlidir. Arkeolojik verilere göre kapı, Geç Antonine-Erken Severus döneminde yapılmış olmalıdır. Kapının her iki tarafında anıtsal kemerli girişler vardır [185].

Gymnasion: M.Ö. 2. yüzyılın 2. çeyreğinde inşa edilmiştir. Yapının toplam uzunluğunun 267 m. olduğu tahmin edilmektedir. Ölçülerine göre bu yapı, Antik dönemin bilinen en büyük gymnasionlardan birisidir [185], [188]. Roma döneminde onarım gören yapının, Bizans döneminde şiddetli bir depremde yıkıldığı tahmin edilmektedir [187].

Bouleuterion: Kentin merkezinde yer alan yapı, doğu batı yönüne konumlandırılmış olup dikdörtgen plan şemasına sahiptir. 40x26 m. boyutlarındaki yapının orta kısmında

oturma sıraları mevcuttur [187]. Mimari öğeler ve süslemelere dayanarak, yapı M.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir [185].

Tiyatro: Tiyatro: kentin güney kısmındaki Kadıkule tepesinin doğal yamaçları üzerine inşa edilmiştir. Greco-Romen tarzı tiyatro, çift diazomalı inşa edilmiştir [188]. Hellenistik döneme tarihlenen tiyatronun, yaklaşık 12.000 kişi kapasitesi olduğu düşünülmektedir [185].

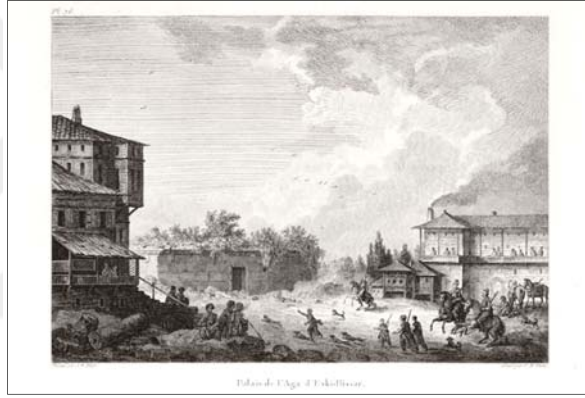
Tapınak: Tiyatronun güneyindeki bir terasta bulunan tapınağın, tiyatroyla birlikte inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir [188]. Tapınak, peripteral planlı, İon düzeninde, üç basamaklı bir alt yapı üzerine inşa edilmiştir. Mimari öğeler tapınağın, erken imparatorluk dönemine tarihlendiğini göstermektedir [185].

Geleneksel Kırsal Mimari: Stratonikeia antik kentinin kalıntıları üzerine kurulmuş kırsal bir yerleşim olan Eskihisar'da, 1957'de meydana gelen deprem sonrasında yapılar hasar görmüş ve yerleşim boşaltılarak 150-200 m. kuzeyde yeni yerleşim alanına (Ortaköy) taşınmıştır. 1980 yılında antik kentin ve yeni yerleşim alanının altında geniş kömür rezervleri olduğu ortaya çıkınca, bu kez Eskihisar'ın yerel halkı günümüzdeki Eskihisar'ın bulunduğu alana nakledilmiştir (Şekil 3. 76). Günümüzde Eskihisar'da sürekli yaşayan 4 hane kalmıştır. Nüfusunun tamamına yakını kaybetmiş olan yerleşimin, kırsal yapılı çevresi varlığını sürdürmektedir. Ancak, geleneksel kırsal doku kullanılmadığından, zaman içinde hasara uğrama ve giderek yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Şekil 3. 76 Eskihisar ve Eskihisar'ın taşındığı yeni yerleşim alanları (Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

18. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginler Stratonikeia kalıntılarını ziyaret etmişler, Eskişehir kırsal yerleşimine ilişkin gözlemlerine de gezi notlarında yer vermişlerdir. 1770'li yıllarda Eskişehir'i, Choiseul Gouffier ve Chandler ziyaret etmiştir. Choiseul Gouffier Eskişehir'dan "kayda değer küçük bir köy" olarak bahsetmiştir. Gezi notlarını kaleme aldığı kitabında, Ağa'nın konağı ve çevresini gösteren Hilair'in gravürüne yer vermiştir [144] (Şekil 3. 77). Gravür, Osmanlı döneminde yerleşimin yapıları çevresi hakkında bilgi sunmaktadır. R. Chandler Eskişehir¹'i, yüksek dağlarla çevrili ağaçlı tepelere dağılmış evlerden oluşan küçük bir köy olarak betimlemiştir. Mermer parçalar, köyün her yanına dağılmış vaziyettedir. Başlıklı ya da başlıksız bazı sütun gövdelerinin ayakta olduğunu, bir evde de pilastırlı iki sütunun saçığı desteklemek için kullanıldığını aktarmıştır [155].

Şekil 3. 77 J.B. Hilair'in Eskişehir'da Ağa konağını betimlediği gravür [144].

1838-40 yılları arasında Anadolu'yu gezen C. Fellows, gezi notlarında Eskişehir'in geniş bir alana yayıldığı; yapıların antik kalıntılardan inşa edildiğini ve yerleşimin antik kalıntıların içinde bulunduğunu aktarmıştır [122].

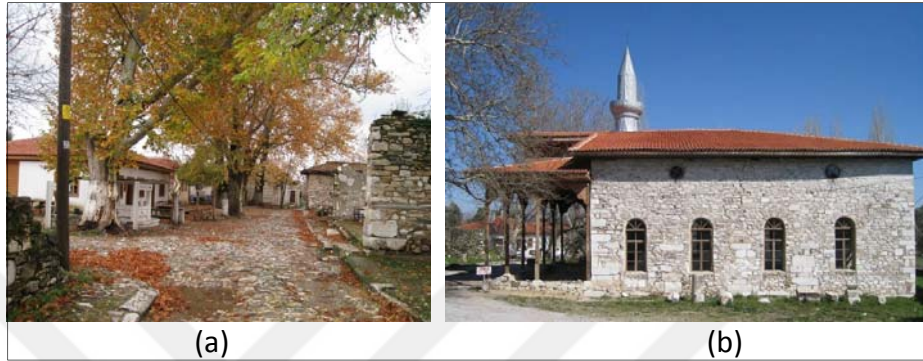
Günümüzde Eskişehir kırsal yerleşiminin yapıları çevresi, geleneksel dokudan oluşmaktadır. Organik biçimli sokaklar köy meydanına çıkmaktadır. Eskişehir köy meydanı, antik kentin batısında, batı sur duvarının yaklaşık 50 m. doğusundadır. Köy meydanında görülen taş döşeli yollar ve kaldırımlar iyi korunmuş durumdadır. Meydanda, 200 yıllık anıtsal bir çınar ağacı vardır. Meydanın çevresinde Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinden, bir hamam (14-15. Yüzyıl), Şaban Ağa Camii

¹ "Eski-Hissar" olarak anılmaktadır.

(1876), kahvehaneler ve dükkânlar (20. yüzyılın ilk yarısı) bulunmaktadır. [185] (Şekil 3. 78).

1876 yılında yeniden inşa edilen Şaban Ağa Camii, dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Üst örtüsü, kiremit kaplamalı kırma çatıdır. Tek minaresi vardır. Caminin girişinde, 8 ahşap sütunla desteklenmiş son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin inşasında, moloz taş duvarları arasında devşirme mermer parçaları kullanılmıştır [189] (Şekil 3. 78b).

Şekil 3. 78 (a) Köy meydanı (b) Şaban Ağa Camisi [186].

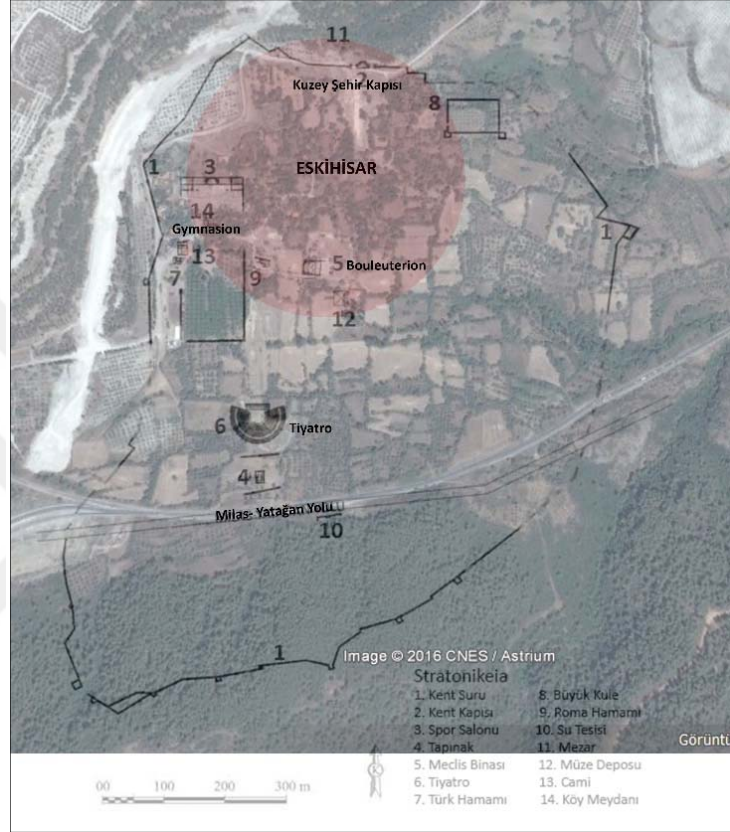
Eskihisar evleri, yüksek duvarlarla çevrili büyük bahçeler içindedir. Sokaktan önce bahçeye, bahçeden de eve giriş sağlanmaktadır. İki katlı evlerin alt katında mutfak ve ahır; üst katta sofa (hayat) ve sofaya açılan odalar bulunmaktadır. Hayatlar güney yönündeki bahçe ve manzaraya açılmaktadır. Evler tek ya da iki katlı, yığma kargir olarak inşa edilmiştir. Bu yapıların pek çoğunda antik dönem taşları devşirme olarak kullanılmıştır. Dış cephelerde taş örgüsü açıkta bırakılmıştır. Az sayıda açıklık bulunan cephelerde, bacaların dışı taşırılarak vurgulanmaktadır. Evlerin üzeri alaturka kiremit kaplı, kırma çatıyla örtülüdür. Bahçede depo, ahır, samanlık, tuvalet vb. müştemilat yapıları, kuyu ve ocaklar bulunmaktadır [189], [187] (Şekil 3. 79). Günümüze ulaşabilen geleneksel yapı sayısı 100 civarındadır. Yerleşimde 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında yapılmış ağa konakları, daha büyük ve gösterişlidir.

Şekil 3. 79 (a), (b), (c) Eskihisar evleri [190].

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Stratonikeia antik kenti kalıntıları, bu alanın Hellenistik dönemden 20. yüzyılın ortalarına kadar sürekli yerleşim gördüğünün kanıtlarıdır. Ancak 1957 depremi ile başlayan süreçte yerel kullanıcıların yer değiştirmeye zorlanması, yerleşimin yaşam alanı olarak kullanımını kesintiye uğratmış, süreklilik niteliği zedelemiştir.

Şekil 3. 80 Eskişehir/Stratonikeia antik kenti arkeolojik kalıntıları ile geleneksel kırsal doku birlikteliği (Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Eskişehir, Stratonikeia antik kenti üzerine kurulduğundan geleneksel kırsal doku ile arkeolojik kalıntılar iç içedir (Şekil 3.80), (Şekil 3. 81). Tarihsel katmanlaşma yerleşim ölçeğinde olduğu kadar tek yapı ölçeğinde de izlenebilmektedir. Kırsal yerleşim içindeki pek çok yapıda, antik döneme ait fragmanların devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Devşirme taşlar, kimi kez duvar örgüsü içinde, bazen merdiven basamağı bazen de ahşap dikmelere alt başlık olarak karşımıza çıkmaktadır [191].

Gymnasion'un toprak altında bulunan kısmı üzerine inşa edilmiş olan Şaban Ağa Camisi'nin yapımında antik yapı taşları devşirme olarak kullanılmıştır [187], [189]. Eskişehir'in ağa konakları yapı boyutları ve kullanılan yapı malzemesi ile kırsal yerleşimin

mütevazı konutlarından farklılaşmaktadır. Eskişar ve Küçükkadılar ailelerinden kalan konakların inşasında, antik taşlardan işlenip elde edilen düzgün mermer bloklar ile tuğla birlikte kullanılmıştır (Şekil 3. 82a). Yerel kullanıcıların, bir dönem arkeolojik kalıntıları taş ocağı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Abdullah Ağa Evi'nin taş duvarları ile ahşap öğeleri, antik yapılardan esinlenerek yontulmuş süslemelerle bezelidir. Halil Ağa Evi'nin taş pencere sövelerinde, antik lotus ve palmet motifleri vardır [187]. Antik dönem yapı öğelerinden esinlenerek oluşturulan yeni ürünler, kültürel süreklilik oluşturdukları için oldukça önemlidir. Ağa konakları yanında, kırsal yerleşimin daha mütevazı diğer yapılarının inşasında da antik mimari öğeler kullanılmıştır [189] (Şekil 3. 82b).

Şekil 3. 81 (a), (b) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik ve kırsal miras katmanlaşması [192], [193].

Şekil 3. 82 (a) Devşirme taşlardan inşa edilmiş Ağa Evi [186]. (b) Tek yapı ölçeğinde katmanlaşma [190].

Yasal Koruma Statüsü: Stratonikeia, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.2.1978 tarih ve A-973 sayılı karar ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir. Eskihisar kırsal yerleşimi, 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları içerisinde yer almaktadır. Eskihisar'ın geleneksel yapılarından 28'i, Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 26.6.2002 tarih ve 1458 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Ayrıca Stratonikeia antik kenti, 2015 yılında Dünya Geçici Miras Listesi'ne kabul edilmiştir.

3.1.9 Hisarköy/Amorium Antik Kenti

Konumu: Hisarköy/Amorium, Afyon İli, Emirdağ ilçesi merkez bucağına bağlı antik bir yerleşimdir (Şekil 3. 83). Günümüzde antik kentin bir bölümünün üzerinde Hisarköy bulunmaktadır. Emirdağ ilçesinden yaklaşık 12 km uzaklıkta olan Hisarköy, Davulga ve Yunak’a giden yol üzerinde kolayca bulunabilecek bir yerdedir.

Şekil 3. 83 (a), (b) Hisarköy/Amorium’un konumu [97].

Kısa Tarihçe: Hellenistik dönemde Amorium’a dönüşen antik kentin adının aslı, Ama/Ma (Ana, Ana Tanrıça) kök sözcüğünden türemiştir [194]. Bu isim, bölgenin erken dönemlerden itibaren Anadolu’nun Ana Tanrıça kültüyle bağlantısını akla getirmektedir [195]. Amorium, Erken Bronz Çağı’ndan (M.Ö. 2000) itibaren Hititler ve Frigler tarafından iskân edilmiştir. Kentin, Hitit döneminde adının “Aura” olduğu düşünülmektedir [196]. Alandaki en erken yerleşimin merkezi, Yukarı Şehir olarak adlandırılan höyüğün bulunduğu alandır [195].

Klasik ve Hellenistik dönemlere ait günümüze ulaşan maddi bir ize ulaşamamıştır. Amorium’dan ilk defa coğrafyacı Strabon’un eserinde söz edilmektedir. Roma dönemi Amorium’u, İonia ve Pamphylia kentlerini Orta Anadolu ve Pontus’a bağlayan anayol üzerinde olduğundan konumu açısından önemli ve büyük bir şehir olduğu düşünülmektedir [195]. Ayrıca kentin, Roma Senatosu tarafından bölgede kendi parasını basmasına izin verilen ilk şehirlerden biri olması, M.Ö. 1. yüzyıl başlarında bölgedeki önemini yansıtmaktadır [195]. Bu dönemden kalan mezar yapıları alanda oldukça geniş bir alana yayılmıştır.

Geç Antik dönemde pagan inanışından Hristiyanlığa geçilmesi nedeniyle kentte kiliseler inşa edilmiş, Aşağı Şehir sur duvarları ile çevrilmiştir [195]. M.S. 640 yılından itibaren kent, Bizans Eyaleti veya Anatolikon Tema'sının başkenti ve askeri karargâh haline gelmiştir. Karanlık Çağ'da (M.S. 7. yüzyıl ortasından 9. yüzyıl ortasına kadar) Amorium hiç durmayan Arap saldırılarına karşı bir kale vazifesi görmüştür [195].

Bizans Dönemi'nde İmparator II. Mikhail'in (M.S. 820-829) Amorium doğumlu olması nedeniyle yönetime geçen Amoriumlular hanedanı kentin itibarını arttırmış, zaman zaman da İmparatorluk tarafından doğrudan desteklenmesi sağlamıştır [196].

Amorium, M.S. 838'de Halife Mu'tasım (M.S. 833-842) tarafından ele geçirilmişse de¹, M.S. 9. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Bizanslılar güçlenmiş; buna bağlı olarak Amorium eski askeri ve stratejik önemini yeniden kazanmış ve bir içtima ve malzeme tedarik noktası haline gelmiştir. 10. ve 11. Yüzyıllarda kiliseler onarılmış, şehrin dışına yeni evler inşa edilmiştir [195].

1071'deki Malazgirt Savaşı sonrasında, Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçukluların eline geçmiştir. O dönemde Amorium, Bizans ve Selçuklu güçleri arasındaki sınır bölgede kalmaktaydı. M.Ö. 1116'da Amorium Selçukluların elinde olduğu bilinmektedir. Kentin belli bir kısmının Selçuklular tarafından kullanıldığını destekleyen arkeolojik deliller olsa da, 13. yüzyıla kadar kentte sürekli bir yerleşim olduğuna dair izlere ulaşılmamıştır [195].

16. yüzyılda resmi belgelerde yerleşimin adının Hisarcık olarak kayıtlıdır. Arkeolojik kazılar, Yukarı Şehir höyüğü üzerinde 18. Yüzyıla kadar devam eden küçük bir Türk yerleşiminin varlığını ortaya çıkarmıştır. Aşağı Şehir sınırları dâhilinde kalan şimdiki Hisarköy, 1892 yılında Balkanlardan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi:

1836- Hisarköy'deki arkeolojik kalıntıların Amorium antik kentine ait olduğu İngiliz bilim adamı William Hamilton tarafından ortaya konması. Hamilton kenti, "Bir zamanlar

---

¹ Kentin yalnızca 12 gün süren ve oldukça ünlü kuşatması, halkın büyük kısmı kiliseye sığınmış; ancak kilise içindekilerle birlikte yakılmıştır. Mu'tasım'ın ordusu Amorium'dan çekilirken tutsak edilen 42 yüksek rütbeli subay ve asil kişi idam edilmiştir. Bu olayın gerçekleştiği tarih olan 6 Mart, hala Ortodoks kilisesi takviminde anılmaktadır. Ayrıca, Amorium kentinin düşüşü, ikonoklazmın sona ermesine neden olduğundan, Ortodoks Hristiyanlığın tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır [195].

Yukarı Şehir: Yukarı Şehrin etrafı, izleri hala höyüğün kenarlarında görülebilen sur duvarlarıyla çevrilidir. Duvarlarda birkaç kule ve giriş kapıları bulunmaktadır. Yukarı şehir surları höyüğün kuzeydoğu ve güneybatı köşelerinde, Aşağı Şehrin sur duvarlarıyla birleşmektedir. Yukarı Şehir’de 11. yüzyıla tarihlenen buluntular ve küçük ölçekli Selçuklu Kalesi gibi bazı binalara ait kalıntılar, Selçuklu döneminde Türklerin buradaki varlığını kanıtlamıştır [195].

Yukarı Şehrin dalgalı yüzeyi, burada kare ve dikdörtgen biçiminde yapıların varlığını göstermektedir. Bu yapıların son evresinin, Osmanlı dönemine ait olduğu arkeolojik kazılarla ortaya çıkmıştır. Duvarların alt kısımlarında antik kentten alınmış büyük devşirme taş bloklar yer almaktadır. Yukarı Şehrin doğu ucunda bir kilisenin apsis kalıntılarına ulaşılmıştır [195]. Günümüzde Yukarı Şehir’de bir yerleşim yoktur. Hisarköy sakinleri bu alanı, Küçükbaş hayvanların otlatılması ve yaz akşamlarında seyir terası olarak kullanmaktadır.

Aşağı Şehir: Aşağı Şehir; Hisarköy’ün bulunduğu alan, doğu ve güneydoğudaki tarım arazileri ve Davulga yolundan güneybatıya uzanan geniş ve açık arazi olmak üzere üç farklı alana bölünebilir. Günümüzde Aşağı Şehir’de toprak üzerinde izlenebilen arkeolojik kalıntılar, kent surları, kilise, Büyük Bina, Büyük Mekan ve hamam yapılarına aittir.

Kent Surları: Aşağı Şehir tamamı, izleri günümüzde okunabilen büyük bir surla çevrilidir. Mevcut sur duvarlarının, M.S. 5. Yüzyılın ortası ile 6. Yüzyılın ortasında tarihlendiği düşünülmektedir [195],[196]. Duvarların alt kısmı oldukça büyük, düzgün kesilmiş bloklardan oluşmaktadır; üst kısım ise daha ufak, az işlenmiş bloklarla inşa edilmiştir. Sur duvarlarının inşasında devşirme malzeme kullanılmamıştır.

Aşağı Şehir Kilisesi: Boyutları ve kent içindeki merkezi konumu, Aşağı Şehir Kilisesi’nin Amorium’un en önemli dini yapılarından biri olduğunu düşündürmektedir. Kilisenin özgün planı, ortada naos ve iki yanındaki neflerden oluşan bir bazilikaydı. Kiliseye giriş, batı yönündeki nartekste bulunan 3 kapıdan sağlanmaktaydı. Naosun doğu duvarı aksında içten yarım daire, dışta yarım altıgen şeklinde çıkıntı yapan bir apsisi mevcuttur. [195], [196]. Selçuklular döneminde kilisenin çiftlik evi ve ahır olarak kullanıldığına dair yapı içerisinde maddi izlere rastlanmıştır [196].

Büyük Bina: Bu yapı grubu, Aşağı Şehrin güney kısmında, surlar ile Hisarköy yerleşimi arasındadır. Yapının işlevi tespit edilememiştir. Yapının, M.S. 5. Yüzyılın sonlarında inşa edildiği düşünülmektedir [196].

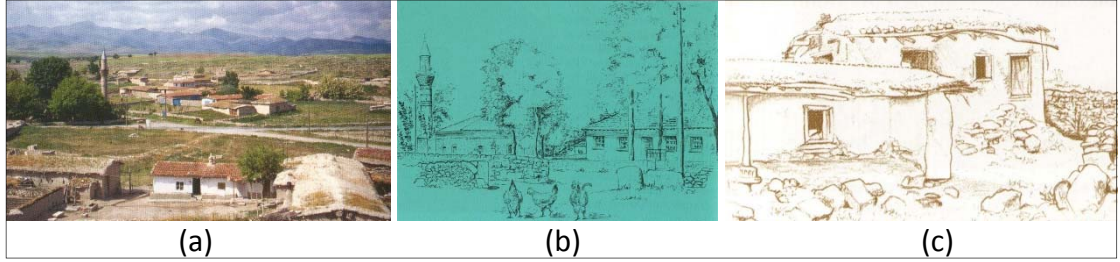
Büyük Mekan: Şehir Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan Büyük Mekan'ın Orta Bizans döneminde (10. yüzyıl sonu 11. yüzyıl) inşa edildiği düşünülmektedir. Koruma ve savunma amaçlı olduğu düşünülmekle birlikte yapılar grubunun işlevi kesin olarak bilinmemektedir. Büyük Mekan'ın inşasında devşirme malzeme kullanılmıştır [195].

Hamam: Hamam, birbirine bitişik olarak tek birim olarak inşa edilmiş çokgen (3) ve uzun dikdörtgen (1) yapıdan oluşmaktadır. 3 Numaralı Yapı'nın dış duvarları on sekizgen olup, içte altı yarım daire apsisli büyük bir salon biçimindedir. 1 Numaralı Yapı, giriş, soğukluk, ılıklik, sıcaklık, terleme odası ve ocak bölümlerinden oluşmaktadır. Yapıların inşasında devşirme malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yapılar, Geç Antik ve Erken Bizans dönemlerine (M.S. 6. yüzyıl) tarihlenmektedir. 3 Numaralı çokgen yapı kısa bir dönem kullanılmış, 1 Numaralı Yapı ise Karanlık Çağ ve Orta Bizans dönemi boyunca kullanılmaya devam etmiştir [195].

Mezarlık: Amorium, kentin kuzeyinden güneybatısına nekropol alanlarıyla çevrilidir. Mezarlıklardan birisi, Aşağı Şehrin batısından Hisarköy'e gelen anayolun içinde bulunduğu vadinin iki tarafı boyunca uzanmaktadır. Mezarlar tek tümülüstten, ana kayaya oyulmuş oda mezarlara; anıtsal mezardan, mezar stellerine kadar çeşitlilik göstermektedir[195]. Mezar taşlarının ön yüzlerinde bulunan kapalı kapı betimlemesi bölgede çok yaygın olup, Phryg Kapı Taşı olarak bilinmektedir. Kazılarla açığa çıkarılan kalıntılardan, Roma mezar taşlarının Bizans mezarlarında yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır.

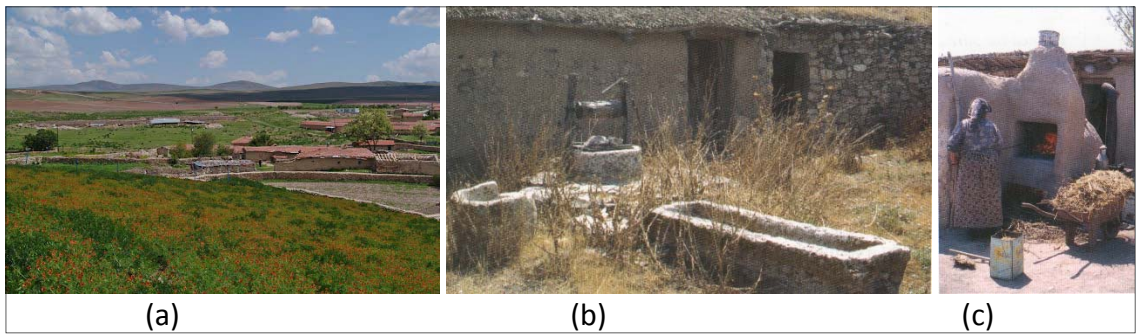
Geleneksel Kırsal Mimari: Hisarköy, 1892 yılında Balkanlardan gelen göçmenler tarafından Aşağı Şehrin üzerine kurulmuştur. Kırsal yerleşim kuzeyde Yukarı Şehir ve nekropol alanları, batıda tarım arazileri ve arkeolojik kalıntılar, doğu ve güneyde arkeolojik kalıntılar, nekropol alanları ve meralarla çevrilidir. Yerleşimin içerisinden geçen Emirdağ-Davulga Karayolu, Hisarköy'ü ikiye bölmektedir. Diğer sokaklar, organik bir dokuya sahiptir. Kırsal yerleşimin yapılı çevresi, geleneksel dokudan oluşmaktadır (Şekil 3. 85a). Hisarköy'de bir cami ve okul binası bulunmaktadır (Şekil 3. 85b).

Geleneksel konut dokusu, büyük bahçeler içerisinde, uzun dikdörtgen formlu yapıların bir avlu çevresinde kümelenmesiyle oluşmuştur (Şekil 3. 86a). Evlerin büyük çoğunluğu tek katlı, yığma kargir olarak inşa edilmiştir. Dış cepheleri toprak harcıyla sıvalıdır. Yapılar beşik çatılı ve pek çoğunun üzeri Marsilya kiremit kaplıdır. Bahçelerde, ahır, fırın ve depolama amaçlı müştemilat yapıları ve kuyular bulunmaktadır (Şekil 3. 86b, c).

Şekil 3. 85 (a) Höyükten Hisarköy'e bakış (b) Margaret Gill tarafından çizilmiş Hisarköy camisi ve okul yapısı (c) Margaret Gill tarafından çizilmiş terk edilmiş bir köy evi [195].

1985 yılında 140 kişi olan köyün nüfusu, 2012 nüfus sayımına göre köyde 34 kişiye inmiştir [198]. Köy muhtarı Ahmet Arıözsoy ile yapılan görüşmede, nüfusun çoğunun yaşlı ve emekli olduğu ve toplam 13 hanenin yerleşimde yaşamını sürdürdüğü öğrenilmiştir. Hisarköy'de sadece bir hanenin hayvancılık yaparak üretim faaliyetinde bulunduğu belirtilmiştir. Kırsal yerleşimde 80 adet yapı parseli bulunmaktadır ve tümü özel mülkiyetlidir¹. Bu durumda, yerleşimde bulunan yapıların büyük bölümünün kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, görüşmede Hisarköy'ün son 2 yıldır Davulga Belediyesi'ne bağlı bir mahalle statüsünde olduğu ifade edilmiştir.

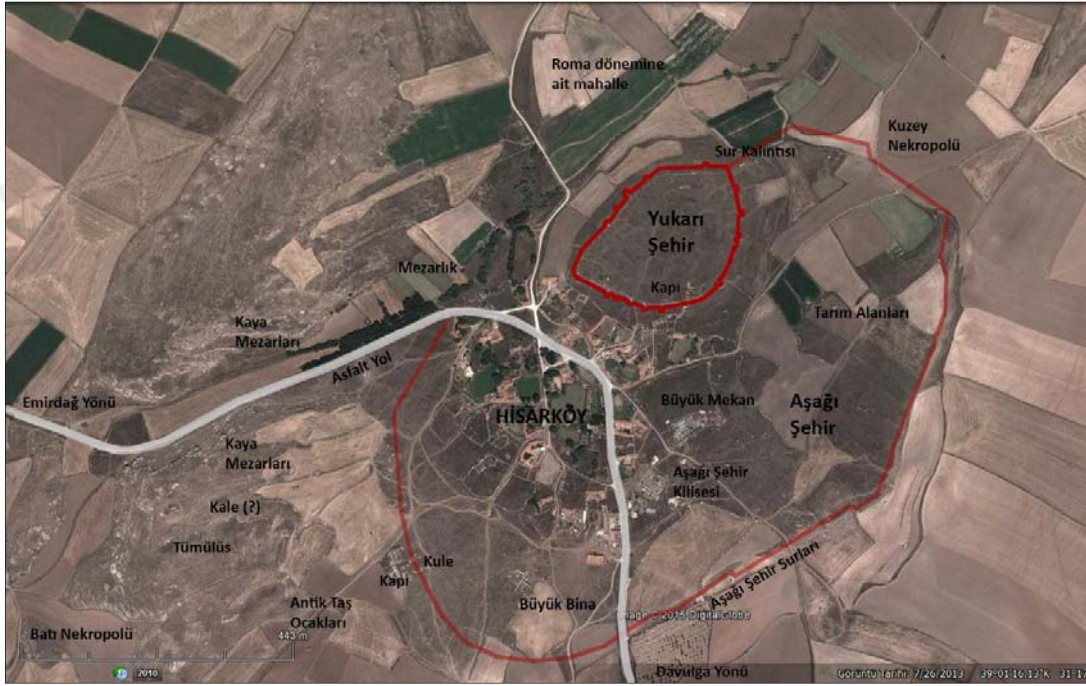

Şekil 3. 86 (a) Hisarköy'ün genel görünüşü (b) Köy evi bahçesinde bulunan kuyu (c) Hisarköy'de geleneksel bir fırın [195].

¹ 18 Aralık 2015 tarihinde Hisarköy muhtarı Ahmet Arıözsoy ile telefon görüşmesi yapılmıştır.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Hisarköy, Amorium'un yerleşim tarihi Erken Bronz Çağı (M.Ö. 2000)'na kadar uzanmaktadır. Hitit, Frig, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde bu alanda yerleşim devam etmiştir. Bu farklı farklı uygarlıklardan kalan maddi izleri alanda görmek mümkündür. Günümüzde Hisarköy'de yaşayan az sayıda insan, yerleşimin sürekliliğini devam ettirmektedir. Günümüzde Hisarköy/Amorium'un sahip olduğu tarihsel katmanlaşma, yerleşiminin dikkate değer bir niteliğidir (Şekil 3. 87), (Şekil 3. 88).

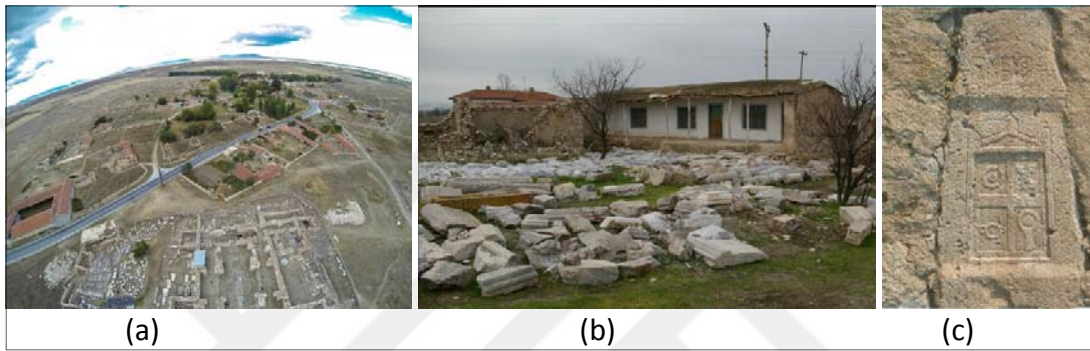

Şekil 3. 87 Hisarköy/Amorium antik kenti arkeolojik kalıntıları ve kırsal dokunun ilişkisini gösteren harita (Yazar tarafından Google Earth haritası üzerine işlenmiştir).

Amorium'da günümüze kadar Roma öncesi döneme ait arkeolojik kalıntılara henüz ulaşılmamıştır. Yukarı Şehir Höyüğü'nde henüz o seviyelere inilmemiştir [195]. Roma dönemi kentinin izleri de yüzey buluntuları, mimari yapı elemanları ve yazıtlar ile kısıtlıdır. Amorium'da özellikle Roma dönemi mezar taşları bulunmaktadır. Roma dönemine tarihlenen Phryg Kapı Taşı denilen stellerin birçoğu, bugünkü köyün içinde (Şekil 3. 88c) ve Yukarı Şehri çevreleyen Bizans sur duvarlarında izlenebilmektedir. (foto)[195]. Ayrıca, Hamzahacılı, Pörnek, Suvermez, Karayatak ve Emirdağ'daki eski yapılarda Amorium'dan alınmış taş bloklar da vardır [196]. Amorium, çevre köy ve yerleşimler için bir taş ocağı vazifesi görmüştür.

Alanda gün ışına çıkarılmış arkeolojik kalıntıların pek çoğu Bizans dönemine aittir. Antik kentte bu dönemden, Aşağı Şehir sur duvarları, Aşağı Şehir Kilisesi, Büyük Bina, Büyük mekân, hamam yapılarına ait kalıntılar bulunmaktadır. Roma döneminden kalan mezar taşları da bu dönemde yeniden kullanılmıştır.

Yukarı Şehir Höyüğü'nde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait kalıntı ve izlere rastlanmıştır. Selçuklu döneminde Aşağı Bizans Kilisesi konut ve ahır olarak kullanılmıştır. Hisarköy'ün geleneksel kırsal mimarisini oluşturan yapıların da geç Osmanlı, erken Cumhuriyet dönemlerinden kalmış olduğu düşünülmektedir.

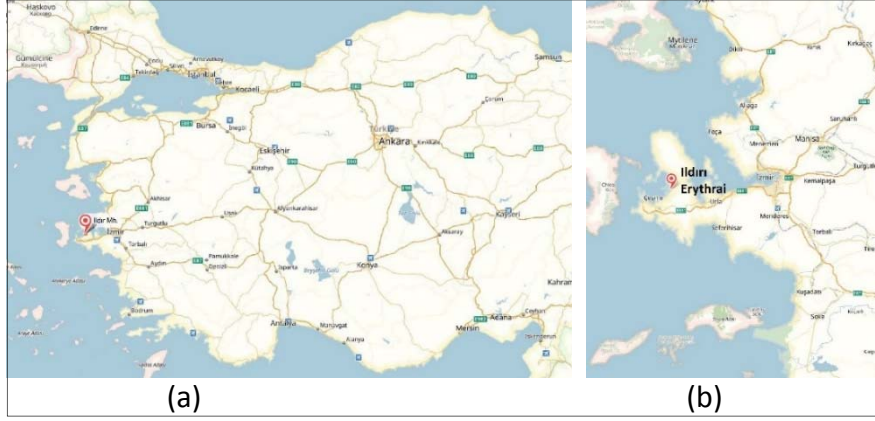

Şekil 3. 88 (a) Hisarköy'de arkeolojik kalıntıların ve kırsal dokunun birlikteliğini gösteren hava fotoğrafı [199]. (b) Hisarköy'de arkeolojik fragmanlar ve geleneksel bir köy evi (c) Bir köy evinin duvarında kullanılan Phryg Kapı taşı [195].

Yasal Koruma Statüsü: Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 20.04.1994 tarih ve 1939 sayılı kararı ile arkeolojik sit alanı olarak belirlenen Amorium'da, Yukarı Şehir Höyüğü ve çevresindeki ören yeri 1. derece arkeolojik sit alanı; nekropol ve Hisarköy ise 3. derece arkeolojik sit alanıdır [200].

3.1.10 Ildırı/Erythrai Antik Kenti

Konum: Erythrai antik kenti, İzmir İli, Çeşme İlçesi'nde, İzmir Karaburun Yarımadası'nda bulunan bir kıyı yerleşimidir (Şekil 3. 89). Çeşme'nin 20 km kuzeydoğusunda, İzmir'den yaklaşık 60 km uzaklıktadır. Günümüzde antik yerleşimin bir kısmı üzerinde Ildırı geleneksel kırsal dokusu yer almaktadır.

Şekil 3. 89 (a), (b) Ildırı/Erythrai'nin konumu [97].

Kısa Tarihçe: Antik çağda on iki İon devletinin önde gelenlerinden olan Erythrai, antik Ege dünyasının önemli yerleşimlerden biridir. Arkeolojik kazı sonuçlarına göre kent, M.Ö. 8 yüzyıldan itibaren, özellikle M.Ö. 4. yüzyılda İonia'daki sosyal politik değişimlerde etkin rol oynadığını ortaya koymaktadır [201].

Pausanias'a göre kent, Rhadamanthy'in, adı kırmızı anlamına gelen oğlu Erythros'un önderliğindeki Giritliler tarafından kurulmuş; kent adını kurucu Erythros'tan almıştır. İkinci kolonileşme döneminde kent, Atina kralı Kodros soyundan gelen Kleopos ya da Knopos yönetiminde güç kazanmıştır. Kent, İon kentlerinin M.Ö. 9. yüzyılda kendi aralarında kurdukları siyasi birlik olan Panionion'un üyesiydi. Başlangıçta Atina kral ailesinin yönetiminde kalan kent, sonraları Basilidae oligarkları tarafından yönetilmiştir. Hellenistik dönemde yaşayan tarihçi Hippias, kentin yönetiminin tiranlara geçtiğini yazmaktadır [119].

M.Ö. 560 tarihinde Erythrai, Lidya egemenliğine; M.Ö. 545'ten sonra Persler'in hâkimiyetine girmiştir. M.Ö 5.yüzyıl başlarında Attika-Delos Deniz Birliği'nin etkin bir üyesidir. M.Ö. 4. yüzyılda Erythrai'n Karia satrapı Mausolos ve Atarneus tiranları ile işbirliği yaparak Batı Anadolu'da Pers yönetiminden ayrı bir güç oluşturma çabası içine girmiştir [201].

M.Ö. 334 yılında Büyük İskender, Erythrai'e özgürlüğünü kazandırmıştır. II. Attalos'un M.Ö. 133 yılında Bergama Krallığı topraklarını vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğuna bırakmasının ardından Erythrai, Roma Asya Eyaleti'ne bağlı bağımsız bir kent statüsü elde etmiştir [119]. Roma döneminde bir liman kenti olarak ticari faaliyetler sayesinde gelişmiştir [201].

Bizans egemenliğinin sürdüğü yıllarda Erythrai'ın Asia eyaletinde bir şehir olarak varlığını koruduğu ve daha sonra köy kimliğine dönüştüğü bilinmektedir. Bizans yönetimi sırasında akropolün tekrar kullanıldığı, Ildırı köyünün bulunduğu sahada bu tarihlerde de toplu yerleşme olduğu, Arkaik nekropol olarak tanımlanan sahanın Bizans döneminde de aynı amaçla kullanıldığı mevcut kalıntılara dayanarak söylenmektedir.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Erythrai 18. yüzyılın başından itibaren arkeolojik yönden araştırılmaya başlanmıştır. 1764-65 yıllarında Anadolu'yu ziyaret eden Richard Chandler, Erythrai antik yerleşmesini ilk tespit eden kişidir. Sonraki dönemlerde Hamilton, Texier, Waddington, Buresch, Boeckh, Weber ve J.M. Cook, C.B. Elliott, Philippe Le Bas gibi bilim adamı ve gezginlerin kentle ilgili araştırmalar yapmışlardır.

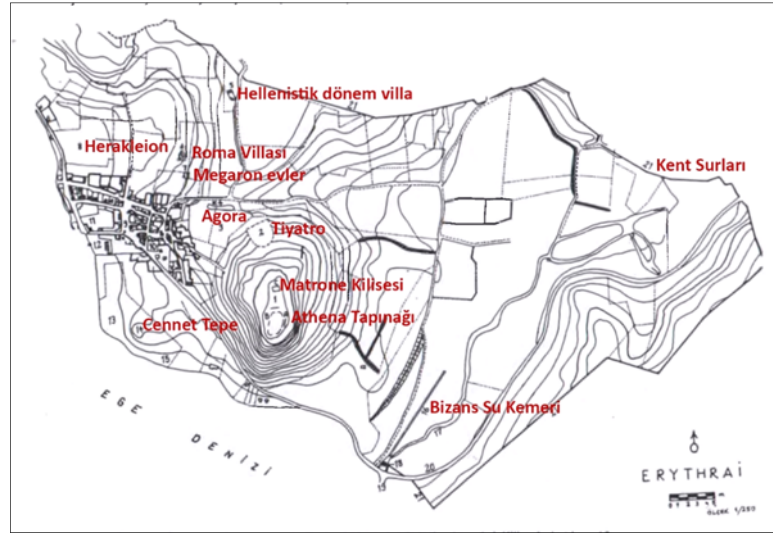
1964-1983 Erythrai'da ilk kazılar ise Ekrem Akurgal başkanlığında başlaması. Aralıklarla 1975 yılına kadar süren ilk dönem kazıları, daha sonra 1977 yılında yine Akurgal tarafından başlatılmış ve 1983 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir.

1988 Ö. Özyiğit tarafından sondaj niteliğinde kazılar gerçekleştirilmesi.

2003-2006 Coşkun Özgünel başkanlığında yüzey araştırma çalışmaları yapılması.

2006- ... A.G. Akalın başkanlığındaki ekip tarafından arkeolojik kazılara devam edilmesi [153].

Arkeolojik Kalıntılar: Erythrai antik yerleşimi, akropolün bulunduğu tepenin batı yamaçlarına kurulmuştur. Kent sur duvarlarıyla çevrilidir. Bugün yüzeyde olan antik kent kalıntıları; Athena Tapınağı kalıntıları, Matrone Kilisesi kalıntıları, tiyatro, agora, tapınak biçimli mezar anıtı, Hellenistik dönem villası, Roma villası, megaron biçimli evler, Herakleion, çakıl mozaik kalıntısı, Cennet Tepe, Bizans su kemeri ve kent surlarıdır (Şekil 3. 90).

Şekil 3. 90 Erythrai antik kent planı [119].

Kent Surları: Antik yerleşimin etrafı yaklaşık 5 km uzunluğunda surlarla çevrilidir. Sur duvarları üzerinde çok sayıda kapı mevcuttur. Duvar kalınlığı 4-5 m olup oldukça nitelikli bir taş işçiliğine sahiptir [119]. İlk inşa evreleri geç klasik döneme (M.Ö. 4. yüzyıl) kadar uzanan kent surlarının esas bölümleri Hellenistik döneme (M.Ö. 3-2 yüzyıl) tarihlenmektedir [201]. Kara surları çok iyi korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır.

Tiyatro: Akropolün kuzey yamacına inşa edilen tiyatronun caveası M.Ö. 3. yüzyıl, sahne ise Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenmektedir. Tiyatronun caveası yarım daire formu olup çift diazomalıdır. Analemma¹ duvarlarına Roma döneminde ilave yapıldığı düşünülmektedir. Sahnenin sadece temelleri günümüze ulaşmıştır [201].

Athena Tapınağı: Akropolde bulunan tapınak, M.Ö. 8. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş, 7. ve 6. yüzyıllarda farklı ilavelerle genişletilmiştir.

Heroon: Anıtsal mezar yapısı, tiyatroya giden yolun girişinde yer almaktadır [201].

Cennettepe Roma Villaları: Roma döneminde yönetici ve elitlerin oturduğu zengin bir mahalle olan Cennettepe, Ildırı'nın yolu ile deniz kenarı arasında kalan düz yükseltilidir [201].

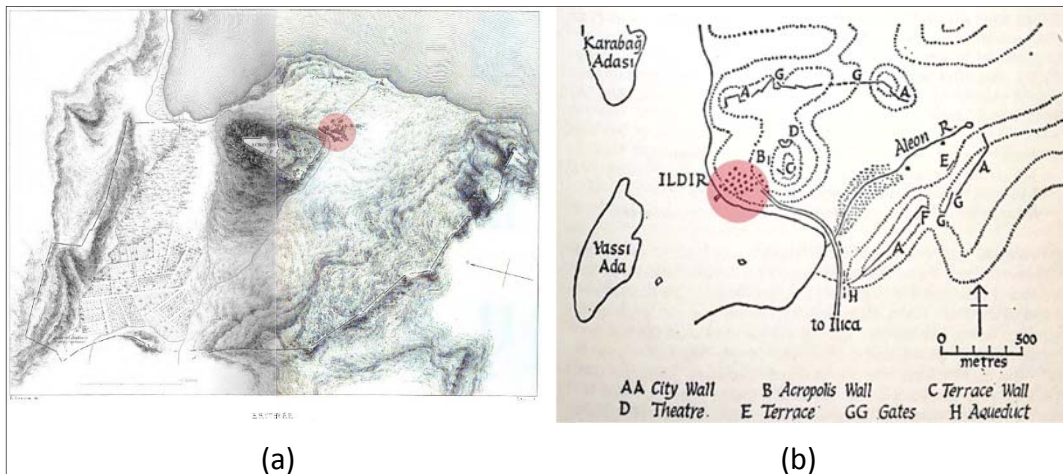
Matrone Kilisesi: 19. yüzyıla tarihlenen kiliseye ait kalıntıları akropol tepesindedir [119]. 1948 yılında dinamitle patlatılarak zarar verildiği anlaşılmaktadır [202].

¹ Antik tiyatronun cavea bölümünü her iki kenardan destekleyen duvarlar [106].

Geleneksel Kırsal Mimari: Ildırı'nın yerleşim tarihi ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Erythrai antik kent kalıntıları üzerinde, 19. yüzyılın ilk yarısında küçük bir yerleşim olduğunu Avrupalı gezginlerden öğrenilmektedir.

1764-65 yıllarında Anadolu'yu ziyaret eden Richard Chandler, Erythrai antik yerleşmesini ilk tespit eden kişidir. 1835'te Erythrai'i ziyaret eden Texier, harabelerin kent surları dışına kurulmuş Rhitri adında bir Rum köyünün ismini taşıdığından bahsetmiştir [107]. Texier her ne kadar sur dışında olduğunu ifade etmiş olsa da, bahsedilen Ildırı yerleşimi olmalıdır. 1824-1844 yılları arasında Anadolu'yu gezen Philippe Le Bas, 1888 yılında yayınladığı gezi notlarının yanında E. Landron imzalı gravürlere de yer vermiştir [174]. Bu gravürlerden biri Erythrai kent planını göstermektedir (Şekil 3. 91a). Planda, akropolün sur duvarları hemen dışında "Ritri" isimli bir köy bulunmaktadır. Kent planında görülen bu köy, günümüze Ildırı kırsal yerleşimi olarak gelmiştir. 1838 yılında gezi notlarını yayınlayan C.B. Elliott, "Ritiè" isimli modern bir yerleşim tarafından Erythrai'nin yozlaştığından bahsetmektedir [203]. 1842 yılında çalışmalarını yayınlayan William J. Hamilton, Erythrai kalıntılarının o dönemde Türk ve Rumlar tarafından Ritri olarak adlandırıldığını, köyün sakinlerinin hepsinin Rum olduğunu yazmıştır [172]. 1900 yılında Erythrai'de çalışmalar yürüten Weber, Ildırı köyünün 30 yıl kadar önce planlı bir şekilde düzenlenip parsellendiğini ifade etmiştir. Weber'in Erythrai kalıntılarını gösteren haritasında Ildırı yerleşme deseni de işlenmiştir [204], [205] (Şekil 3. 91b). 20. yüzyıl başında köyün artan ekonomik etkinliği ile birlikte pek çok yeni yapı yapılmıştır [205].

Şekil 3. 91 (a) E. Landron gravüründe "Ritri" adıyla gösterilmiş Ildırı kırsal yerleşimi [174]. (b) 1900 yılı Weber planında Ildırı [206].

1923 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan zorunlu nüfus mübadelesine kadar Ildırı, bir Rum köyüdür. Mübadele sonrasında Ildırı'ya Balkanlardan gelen Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. 1929 yılında meydana gelen sıtma salgını nedeniyle köy boşaltılmış; 1937 yılında mübadil evleri devlet tarafından satılmaya başlanınca geri dönüşler başlamıştır. Ancak aradan geçen süre zarfında, evlerin neredeyse tamamı hasara uğramış, sökülüp götürülebilen tüm yapı malzemeleri yok olmuştur. 1969 yılında Ildırı'da meydana gelen deprem sonrasında 16 adet deprem konutu inşa edilmiştir. Bu durumda, kırsal yerleşimdeki yapıların bir bölümünün depremde ciddi hasara uğradığı söylenebilir. Deprem konutlarından bugün 11 tanesi mevcuttur [202].

Günümüzde Ildırı'nın geleneksel dokusu topoğrafya ile uyumlu bir biçimde dağılım göstermektedir. Akropol tepesinin batı yamaçlarının hemen bitiminden başlayan yapılaşma, deniz kenarına kadar uzanmaktadır (Şekil 3. 92). Kırsal yerleşimin doğusunda akropol tepesi, batısında Ege Denizi, kuzey ve güneyinde de tarım arazileri bulunmaktadır. Ildırı'nın yakın çevresinde, ikincil konutlar ve turizm tesisleri yer almaktadır.

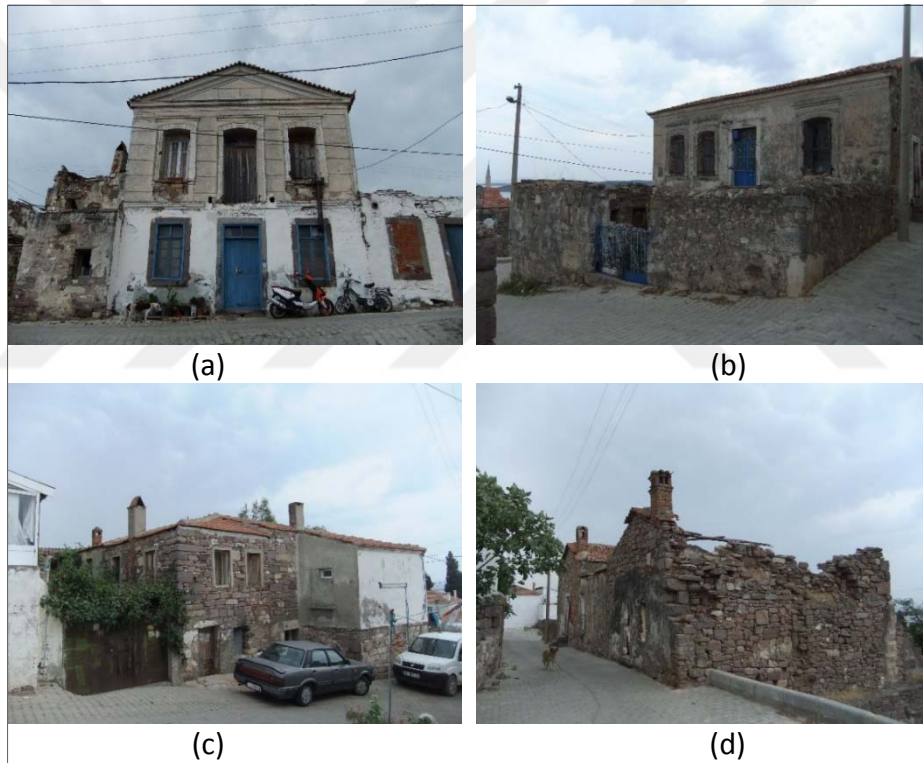
Şekil 3. 92 (a) 1960'lı yıllarda Ildırı kırsal yerleşimi [207]. (b) Ildırı genel görünümü [208].

Çeşme merkezi ile Ildırı'yı birbirine bağlayan yol Akropol tepesinin hemen güneybatısından geçerek yerleşime ulaşmaktadır. Ildırı'nın geleneksel dokusu içindeki diğer yol ve sokaklar organik örüntüde şekillenmiştir. Sokaklar, yapı beden duvarları veya avlu duvarlarıyla tanımlanmaktadır.

Yerleşim dokusu içinde, antik dönem yapıların dışında yer alan anıtsal yapılar cami, ilkokul yapısı, çeşme ve kahvehane köy meydanı etrafında bulunmaktadır. Ayrıca, bir

zeytinyağı imalathanesi yanında yel ve su değirmeni kalıntıları ile iki şapel kalıntısı da mevcuttur [202].

Günümüzde Ildırı kırsal yerleşmesine ait yapı stokunun çoğunluğu, 19. Yüzyıl Rum konutları oluşturmaktadır. Sokaklardan eve genellikle bir avludan geçilerek girilmektedir. Avlu ya da bahçeler içinde dikdörtgen plan şemalı, bir veya iki katlı yapılardır. Alt katta ahır ya da depolama amaçlı mekânlar vardır. Üst katta bulunan yaşama mekânına, dış duvarda bulunan bir merdivenle ulaşılmaktadır. Yapılar, kargir yığma sistem ile inşa edilmiştir. Duvar örgüsü taş ve tuğla malzeme ile oluşturulmuştur. Bazı yapıların taş örgüleri açıkta bırakılırken, bazıları sıvalıdır. Yapıların üzeri alaturka veya Marsilya kiremit kaplı, beşik ya da kırma çatılarla örtülüdür (Şekil 3. 93).

Şekil 3. 93 (a), (b), (c), (d) Ildırı geleneksel konutları

1985 yılında 357 olan yerel nüfus, 2012 nüfus sayımına göre 578 kişiye yükselmiştir [209]. 2015 yılı verilerine göre yerleşimde 662 kişi yaşamaktadır [112]. Günümüzde Ildırı’da ikamet edilen toplam parsel sayısı 131’dir. Bu parsellerin %35’i hazine mülkiyetinde olup, kullanıcılar bu parsellerin işgal bedeli olarak ecrimisil ödemektedir [202]. Balıkçılık başta olmak üzere, tarım ve turizm yerel halkın geçim kaynakları arasında yer almaktadır.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Erythrai’de yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında sub-geometrik, arkaik, klasik, Hellenistik, Roma dönemlerine ait kalıntı ve buluntular ortaya çıkarılmıştır [201]. Ayrıca alanda Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait yapılar ve yapı kalıntıları da mevcuttur. Birbiri ardınca gelen bu uygarlıkların oluşturduğu süreklilik hattı, günümüzde Ildırı yerel halkı tarafından devam ettirilmektedir.

Şekil 3. 94 Erythrai arkeolojik kalıntıları ve Ildırı kırsal yerleşimini gösteren hava fotoğrafı [210].

Doğal bir gelişimin ve sürekliliğin ürünü olup katmanlı bir yerleşim niteliği taşıyan Ildırı kırsal yerleşiminin arkeolojik katlarını, kent surları, Athena Tapınağı kalıntıları, tiyatro, agora, tapınak biçimli mezar anıtı, Hellenistik dönem villası, Roma villası, megaron biçimli evler, Herakleion, çakıl mozaik kalıntısı, Cennet Tepe, Matrone Kilisesi kalıntıları, Bizans su kemeri oluşturmaktadır. En üst katmanda yer alan homojen nitelikli geleneksel kırsal mimari, yoğun olarak konut dokusundan meydana gelmektedir (Şekil 3. 94), (Şekil 3. 95).

Günümüze temel kalıntıları ulaşan tiyatronun sahnesi Roma döneminde eklenmiş; analemma duvarlarına ise yine bu dönemde ilaveler yapılmıştır. Akropolde bulunan M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olan Athena Tapınağı, 7. ve 6. yüzyıllarda farklı ilavelerle genişletilmiştir.

Şekil 3. 95 Erythrai arkeolojik kalıntıları ve Ildırı kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı (Google Earth hava fotoğrafı üzerine yazar tarafından işlenmiştir).

Ildırı geleneksel kırsal mimarisini oluşturan taş malzeme arasında, devşirme olarak kullanılmış antik dönem öğelerine sık sık rastlamak mümkündür. Bu durum, yerleşim ölçeğinde katmanlaşmanın görüldüğü kırsal yerleşimde, tek yapı ölçeğinde de katmanlaşmanın oluşmasını sağlamıştır. Yapıların beden duvarlarında, bahçe duvarında vb. antik dönem yapılarına ait taş parçaları kullanılmıştır (Şekil 3. 96).

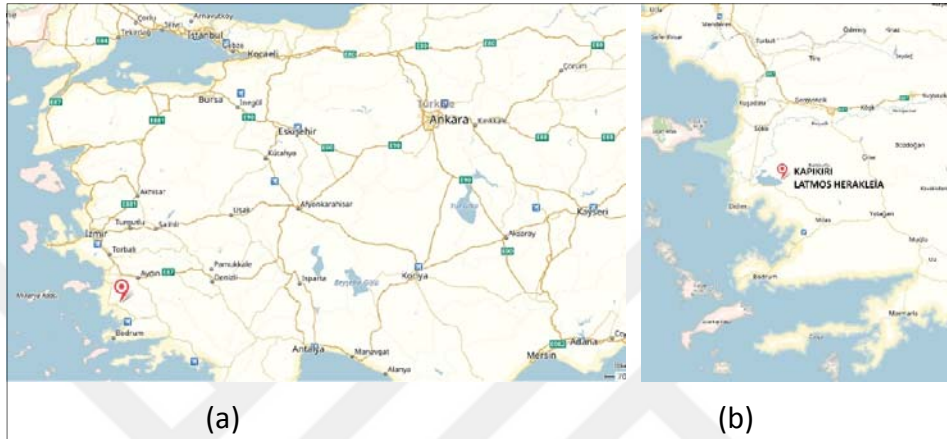

Şekil 3. 96 (a), (b) Ildırı geleneksel dokusunda devşirme malzeme kullanımı

Yasal Koruma Statüsü: Erythrai antik kalıntılarının bulunduğu alan, 1981 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Ildırı kırsal yerleşimi, 2. derece arkeolojik sit alanında bulunmaktadır. Ayrıca Ildırı yerleşik alanı, 3. derece doğal sit alanında yer almaktadır.

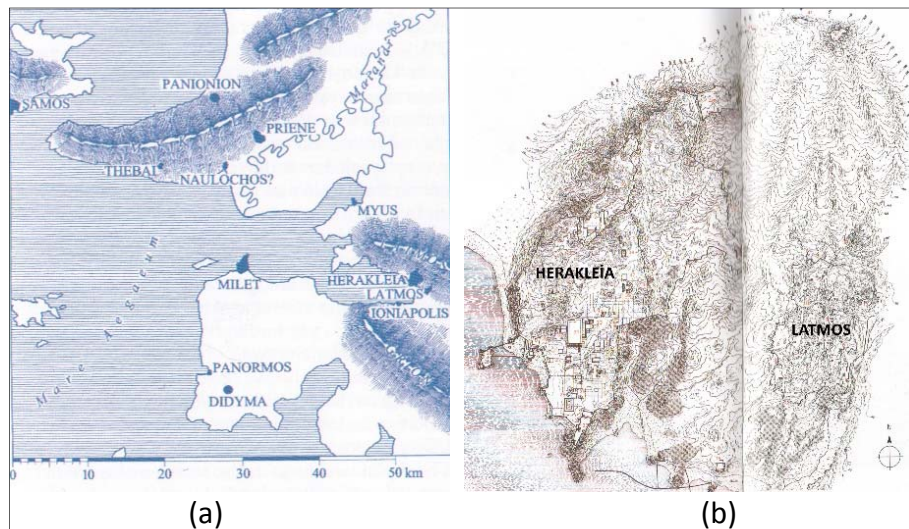
3.1.11 Kapıkırı/Latmos Herakleia Antik Kenti

Konumu: Kapıkırı/Latmos Herakleia Muğla İli, Milas İlçesi, Bafa Beldesi'nde bulunan antik bir yerleşimdir (Şekil 3. 97). Antik kent, Bafa Gölü'nün kıyısında, Latmos Dağı'nın güneybatı eteklerindedir. Günümüzde antik kentin üzerinde Kapıkırı kırsal yerleşimi yer almaktadır. Milas İlçesi'ne yaklaşık 39 km. uzaklıkta yer alan Herakleia'ya İzmir'den Bodrum'a giden anayol üzerinden ulaşmak mümkündür.

Şekil 3. 97 Kapıkırı/Latmos Herakleia'nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: İlkçağlarda Latmos Herakleia, Ege Denizi'ne açılan Latmos Körfezi kıyısında bir kentti (Şekil 3. 98a). Menderes Irmağı'nın getirdiği alüvyonlar sonunda körfezi doldurmuş ve İ.Ö. 3. yüzyılda körfezin güneydoğu kısmının denizle ilişkisi kesilince, bugünkü Bafa Gölü, bir göl halini almıştır. Bunun neticesinde, bir liman ve ticaret kenti olan Latmos Herakleia önemini kaybetmiştir [211], [212].

Şekil 3. 98 (a) Antik dönemde Latmos Körfezi [213]. (b) Herakleia ve öncü kent Latmos [213].

Latmos (Beşparmak) dağlarında ilk yerleşme izleri prehistorik çağlara kadar uzanmaktadır [213]. M.Ö. 2000’de Latmos, Hitit İmparatorluğu’nun sınırları içindedir. Yaklaşık M.Ö. 1000 yılında, Herakleia kentinden önceki kent olan Latmos kurulmuştur (Şekil 3. 98b). M.Ö. 300 yılı dolaylarında Karia’nın büyük bölümünü hâkimiyeti altına alan Makedon generali Pleistarkhos Latmos’u yıktırması ve birkaç yüz metre batıda Herakleia kentini kurmuştur [213]. Kent surları bu dönemde inşa edilmiştir [211].

M.Ö. 129’da Roma hâkimiyetine giren kent, bu dönemde önemini kaybederek ihmale uğramıştır. Bu nedenle Roma dönemine tarihlenen çok az yapı bulunmamaktadır [212]. Bizans döneminde, Latmos Dağı manastır yaşamının bir merkezi haline gelmiş ve pek çok manastır, kilise, savunma yapısı ve yerleşim alanı bu dönemde inşa edilmiştir [213]. Ancak, Latmos bölgesinin yeniden canlanmasının etkileri Herakleia antik kentinde görünmemektedir [212]. Türk boylarının 11. yüzyıldaki akınları sonunda geri çekilen keşişler, 13. yüzyılda manastırları kesin olarak terk etmişlerdir. Bafa Gölü’nün güney kıyısındaki küçük bir kervansaray yapısı, bu alandaki Türk varlığını belgelemektedir [213]. 18. yüzyılda Türk göçebeler antik kent alanı içerisine yerleşmiş ve Kapıkırı köyünü kurmuşlardır.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi:

1764-65 Richard Chandler’in Herakleia’yı keşfi.

1826 Laborde’in kenti ziyareti.

1905-1914 Theodor Wiegand ve ekibinin bölgede özellikle Bizans kalıntılarının tespitine yönelik çalışmalar yürütmesi.

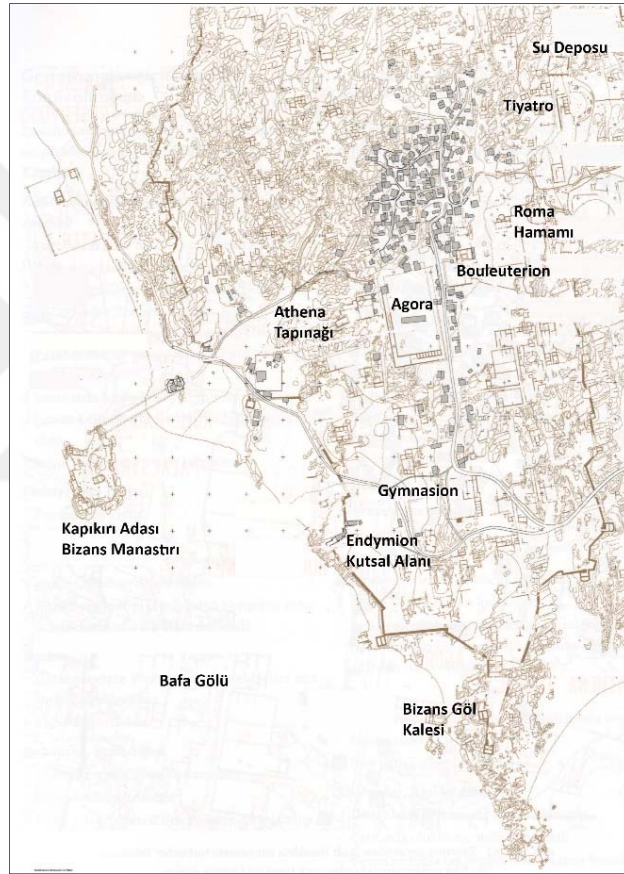
1976-1979, 1984-... Anneliese Peschlow-Bindokat yönetiminde yüzey araştırma çalışmalarının yapılması. Halen devam eden bu çalışmaların finansmanı, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından sağlanmaktadır [213].

Arkeolojik Kalıntılar: Öncül Latmos’tan farklı olarak Herakleia antik kenti ızgara plan şemasına sahiptir ve engebeli olan arazi koşulları elverdiğince bu plan uygulanmaya çalışılmıştır. Herakleia tipik bir Hellenistik kent görünümündedir. Kent merkezinde bulunan agora etrafında kamu yapıları ve dinsel işlevli yapılar bulunmakta; konut alanları ise yamaçlık kesimlerde yer almaktadır [213]. Agora’nın batısında, yüksek bir kayalık

üzerinde Athena Tapınağı; doğusunda bouleuterion, güneyinde gymnasion bulunmaktadır. Agora'nın kuzey doğusunda Roma Hamamı ve ötesinde tiyatro bulunmaktadır. Gymnasion'un hemen güneyinde Endymion Kutsal Alanı yer almaktadır (Şekil 3. 99).

Kent Surları: 6,5 km uzunluğundaki kent surları, M.Ö. 300 civarında inşa edilmiştir. Kesme taştan inşa edilen sur duvarları, 2-3,3 m kalınlığında, arazi koşullarına göre de 2-6 m yüksekliğindedir. Sur duvarları arasında yaklaşık 75 m aralıklarla yerleştirilmiş 65 kule bulunmaktaydı [119], [212].

Şekil 3. 99 Latmos Herakleia antik kenti kalıntıları [212].

Athena Tapınağı: Kentin hâkim bir noktasında bir kayalık üzerine inşa edilmiş olan Athena Tapınağı, kentin simgesidir. M.Ö. 3. Yüzyıla tarihlenen bu yapı Dor-İon karışık düzenlidir. Sadece cella ve onun önündeki iki sütundan oluşan (templum in antis) bir plan tipine sahiptir. Yerel gynaistan inşa edilen cella duvarları, çatıya kadar ayakta olacak şekilde günümüze ulaşmıştır [213].

Agora: M.Ö. 2. Yüzyılda, kentin en geniş düzlüğünde inşa edilmiştir. Yaklaşık 110 m x60 m boyutlarındadır. Dikdörtgen planlı agora, Dor düzeninde mermer sütunlu stoalar ile çevriliydi. Güneybatı yönünde, stoanın bitişiğinde M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen Dor-İon karışık üsluplu nitelikli bir yapı mevcuttu [213].

Endymion Kutsal Alanı: Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan kutsal alan, agoranın güneyindedir. Doğal bir kutsal mekânı taklit etme çabasıyla, cellanın arka duvarı kayayı yapı içine alacak şekilde yapıldığı düşünülmektedir [213]. Cellanın önünde iki köşe direği arasında beş sütunlu bir avlu mevcuttur. Endymion, Herakleia'nın efsanevi kurucusu sayılmaktaydı [214], [212].

Tiyatro: Kentin kuzeydoğusunda bulunan tiyatro Hellenistik döneme tarihlenmektedir. Tiyatro yarım ay şeklindeki oturma ve basamak bölümü doğal araziye yaslanmaktadır. Tiyatronun sahne kısmı, daha iyi korunarak günümüze ulaşmıştır [212].

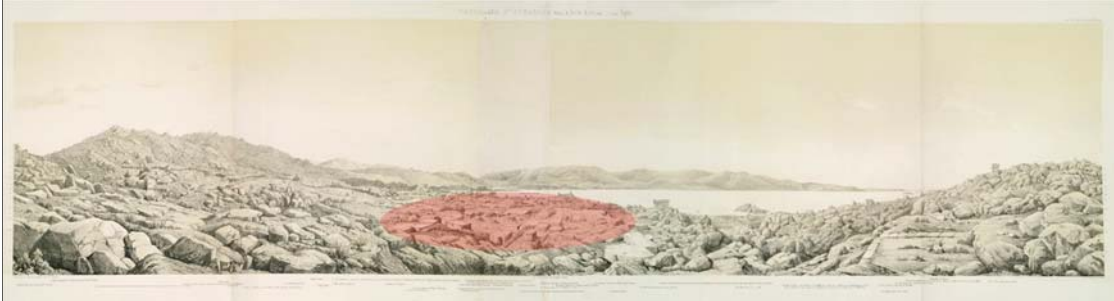
Nekropol Alanları: En büyük nekropol alanı, kentin doğu ve güney doğusunda, Herakleia ile öncül kent Latmos arasındadır. Kentin batısında da nekropol alanları vardır. Kaya mezarları, Bafa Gölü kıyısındaki savunma yapılarının alt kısmında bulunmaktadır [212].

Herakleia'da agoranın doğusunda yer alan hamam ve tiyatronun kuzeyindeki bir su deposu dışında Roma dönemi yapısı açığa çıkarılmamıştır. Bizans döneminde, 11. yüzyılda artan Türk tehdidine karşı savunma yapılarının onarımı ve genişletilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, 12/13. yüzyıllarda güney burunda bir göl kalesi ve Kapıkırı Ada'da bulunan Hellenistik kalenin üzerine tahkimatlı bir manastır inşa edilmiştir [212].

Geleneksel Kırsal Mimari: Kapıkırı kırsal yerleşiminin, olasılıkla 18. yüzyılda Türkmen göçebeler tarafından antik kalıntılar üzerine kurulduğu düşünülmektedir [212]. Bu dönemden itibaren Herakleia'yı ziyaret eden yabancı gezginler, Kapıkırı kırsal yerleşimiyle ilgili gözlem ve tespitlerini yapıtlarına yansıtmışlardır.

1764-65 yılları arasında Anadolu'ya gezen Richard Chandler, antik Herakleia kalıntılarını keşfetmiştir. 1775 yılında yayınladığı gezi notlarında bölgedeki kayalıklarla, Türk ailelerin yaşadığı az sayıdaki evin aynı renkte olduğundan ayırt edilebilmeleri zor olduğunu belirtmiştir [155]. Bu ifadeler bize antik kalıntılar üzerinde kurulan Kapıkırı kırsal yerleşiminin 18. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olduğunu göstermektedir.

1826 yılında Latmos Herakleia'yı ziyaret eden Laborde kardeşler, yerleşimin panoramik bir gravürünü yayınlamıştır [171] (Şekil 3. 100). Bu görselde, Kapıkırı kırsal yerleşimine ait yapılar da betimlenmiştir. Bu resimlerden o dönem yapılarının, kübik, tek katlı, kargir ve düz damlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3. 100 Latmos Herakleia'nın panoramik görüntüsünde kırsal mimari, 1826 [171].

Günümüzde Kapıkırı kırsal yerleşim dokusu, agoranın kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Agoranın doğusunda kalan ve kırsal yerleşime ulaşımı sağlayan ana aks boyunca da yapılar mevcuttur. Kapıkırı, antik dönem izgara planlı yerleşiminin aksine Osmanlı yerleşimlerine özgü organik sokak dokusuna sahiptir. Kapıkırı'nın yapıları çevresi, geleneksel ve kısmen yeni yapılardan oluşmaktadır. Yerleşimde bir cami, bir okul yapısı ve bir kahvehane mevcuttur (Şekil 3. 102)

Günümüzde Kapıkırı kırsal yerleşimindeki yapılar, köyün gelişim süreci içinde farklı dönemlerde yapıldıklarından farklı mimari nitelikler taşımaktadır. 19. yüzyılda Kapıkırı yapıları, kübik, tek katlı, kargir yapılardır. Genellikle bu evler, bir ya da iki odalı olup her odada ocak bulunmaktaydı. Pek çoğu doğal kayalar üzerine oturtulmuştur. Moloz taş örgülü bu evlerin genellikle köşelerinde ve alt kısımlarında devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Yapı malzemesi olarak yerel gnays taşı kullanılmıştır. Cephelerde az sayıda ve küçük pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bacalar dış cephede dışa taşırılarak vurgulanmıştır. Özgün durumda düz dam olduğu düşünülen bu yapılar beşik çatılı, alaturka kiremit kaplamalıdır [212].

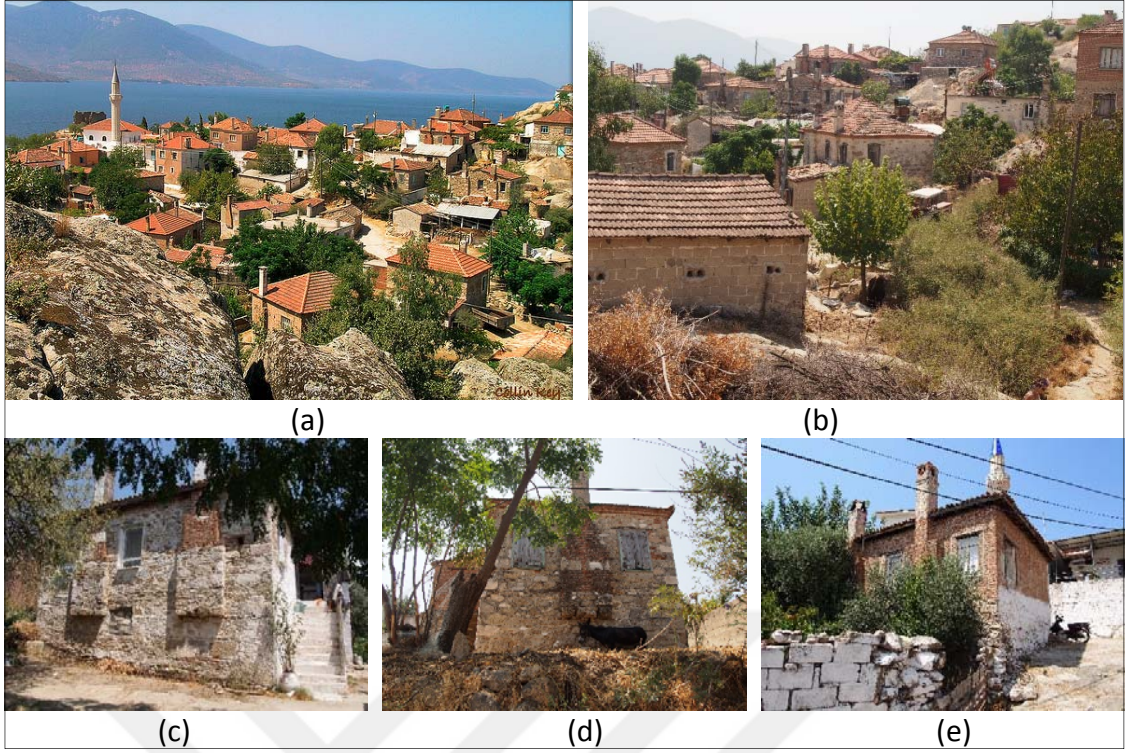
1920'lerden itibaren evler genellikle iki katlı inşa edilmeye başlanmıştır. Üst katta yaşam alanları, alt katta ise depolama alanları bulunmaktadır. Üst kata ulaşım dışardan bir merdivenle sağlanmaktadır. Çatı biçimlenmesi ise beşik yerine kırmadır [212] (Şekil 3. 101).

Şekil 3. 101 1930’larda Kapıkırı kırsal yerleşimi ve yapıları [212], [215].

1941 yılında Kapıkırı’nda meydana gelen bir depremde çok sayıda yapı zarar görmüştür [212]. 1960’lardan sonra merkezdeki yoğunluk nedeniyle yerleşim güneye doğru gelişmiş, güneye uzanan ana yol boyunca yeni yapılar inşa edilmiştir. Göl kenarında da ilk yapılar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, yapıların alt katı moloz taş duvar, üst kat ise harman tuğladan yığma kargir olarak yapılmıştır. Tuğla yüzeyler de açıkta bırakılmıştır (Şekil 3. 102e). 1970’lerde harman tuğlasının yerini delikli tuğla ve briket almaya başlamıştır. 1990’lardan sonra yapılan yapılar ise betonarme karkas olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Evlerin plan şemaları da genişlemiş, sofalı plan tipi tercih edilmiştir. Yapıya sofadan girilmekte, sofanın çevresinde odalar ve mutfak bulunmaktadır. Tuvalet ise hala evin dışında, bağımsız küçük bir yapı şeklindedir. Köydeki yapılaşma yoğunluğu ve arsa azlığından dolayı, tek katlı eski evlerin üzerine betonarme döşeme yapılmak suretiyle bir kat ilavesi söz konusudur [212].

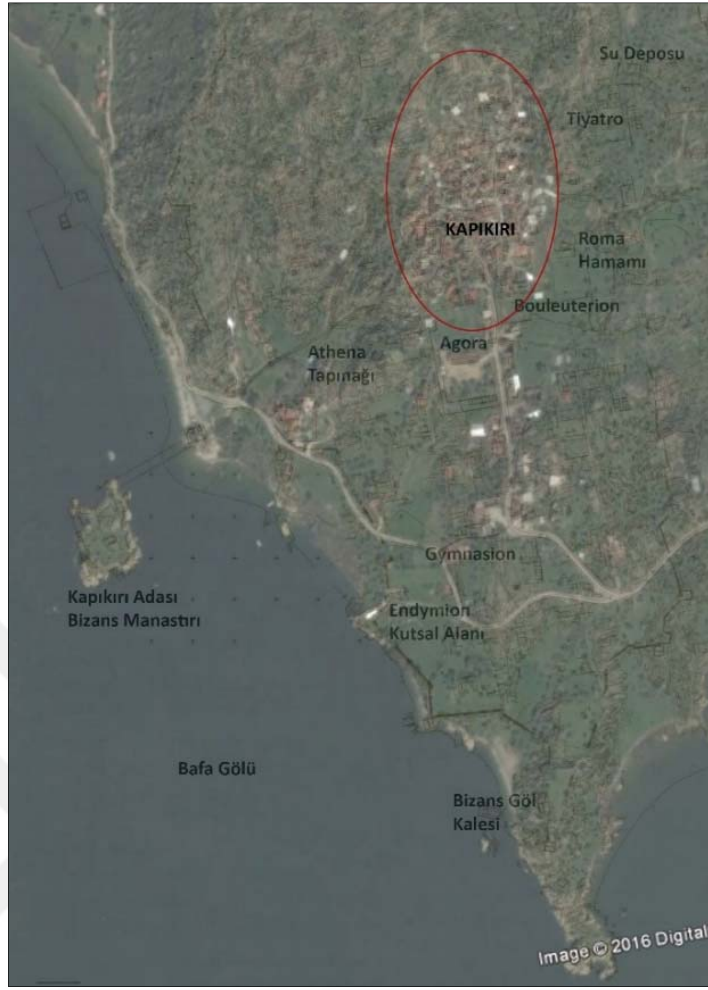

Şekil 3. 102 (a) Kapıkırı genel görünümü [216]. (b) Kapıkırı geleneksel kırsal dokusu (c), (d) Kapıkırı’da geleneksel kırsal konutlar (e) Üst katı harman tuğla ile inşa edilmiş yapı

1985 yılında 315 olan yerleşim nüfusu, 2012 yılında az miktar azalarak 291’e düşmüştür [217]. 2015 TÜİK verilerine göre yerleşimde 278 kişi yaşamaktadır [112]. Günümüzde Kapıkırı’nda yaklaşık 180 hane bulunmaktadır. Yapılar özel mülkiyetlidir. Yerel halk geçimini tarım, zeytincilik, balcılık ve balıkçılıkla sağlamaktadır. 1970’lerden sonra turizmin gelişmesiyle, yerleşimin güneyine ve göl kıyısına aile pansiyonları ve küçük işletmeler yapılmıştır. Bunun yanında gezi rehberliği ve geleneksel el işi ürünlerin satılması ek gelir kaynağıdır. Ancak burada kitlesel bir turizmden söz etmek mümkün değildir [212].

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Öncü kent Latmos’un yıkılmasının ardından, M.Ö. 300 civarında kurulan Herakleia antik kenti, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemleri boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu farklı uygarlıklara ait yerleşim izleri alanda takip edilebilmektedir. Günümüzde Kapıkırı geleneksel kırsal yerleşimi, bu izlerin üzerinde var olmayı sürdürmektedir (Şekil 3. 103).

Şekil 3. 103 Kapıkırı/Herakleia Antik Kenti arkeolojik kalıntıları ve kırsal doku birlikteliğini gösteren harita (Google Earth hava fotoğrafı üzerine yazar tarafından işlenmiştir).

Tarih boyunca mevcut uygarlıklar, kendisinden önce gelen uygarlıklara ait yapı ya da yapı parçalarını mevcut durumlarını koruyarak, dönüştürerek ya da devşirerek kullanmaya devam etmişlerdir. Herakleia antik kenti kuruluşunda, yıkılan öncül kenti Latmos yapı malzemesi sağlayan bir taş ocağı vazifesi görmüştür. Latmos daha sonraki dönemlerde Herakleia'nın nekropolünün bir bölümü haline gelmiştir [213].

Herakleia, Roma döneminde önemini yitirmeye başladığından kentte bu döneme ait yapılaşma oldukça azdır. Bu durum geç Antik ve Bizans dönemleri için de geçerlidir. Bu nedenle kent Hellenistik şekillenmesini büyük ölçüde korumuştur. Bizans döneminde Hellenistik tahkimat sistemine bir göl kalesi eklenmiş ve Kapıkırı Adası'ndaki Hellenistik kale üzerine tahkimatlı bir manastır inşa edilmiştir.

Osmanlı döneminde Kapıkırı, Herakleia antik kalıntıları üzerine kurulmuştur. Bugün de arkeolojik kalıntılarla geleneksel kırsal mimari iç içedir. Kapıkırı'nın eski konut yapılarının inşasına kent surlarının taşları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Antik taşlar özellikle yapıların dış duvar köşelerinde ve altlarında kullanılmıştır [212] (Şekil 3. 104a). Bahçe ve otlaklardaki mülkiyet sınırlarını belirlemek için inşa edilen bazı duvarlarda da devşirme malzemeler kullanılmıştır (Şekil 3. 104b).

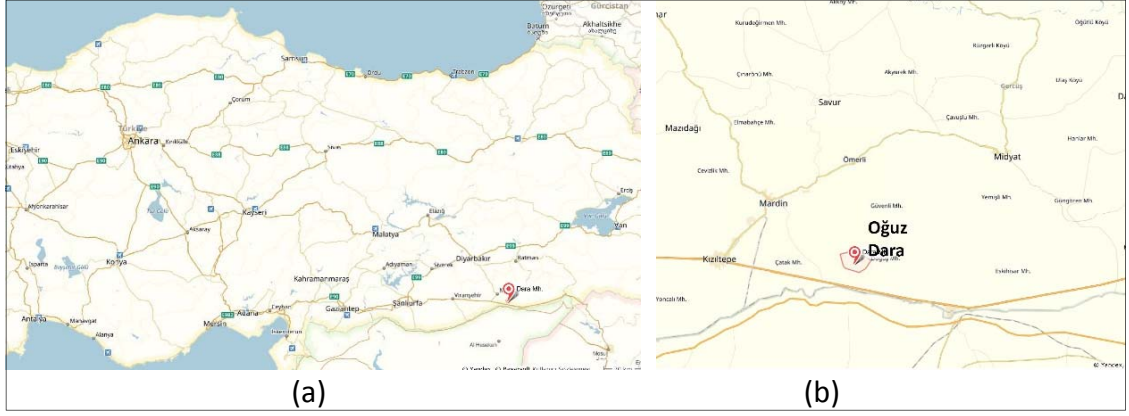
Şekil 3. 104 (a) Yapı köşelerinde antik taş kullanımı (b) Sınır duvarında devşirme taş kullanımı

Yasal Koruma Statüsü: Kapıkırı Köyü'nün tamamı, İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 20.12.1989 tarih ve 1055 sayılı kararı ile tescillenen 1. derece arkeolojik sit alanında yer almaktadır. Ayrıca, Bafa Gölü'nün çevresi 250 m'lik bir kıyı koruma bandı boyunca 1. derece doğal sit alanı olarak belirlenmiştir. Kapıkırı Köyü'nün bir bölümü de bu alanda kalmaktadır. Bu kararlarına karşın, arkeolojik kalıntıların tahribatı, niteliksiz ekler ve yeni yapılaşma koruma sorunlarının başında gelmektedir.

3.1.12 Oğuz/Dara Antik Kenti

Konumu: Dara, Mardin ilinin 30 km. güneydoğusunda, Oğuz köyünde bulunan antik bir sınır yerleşimidir (Şekil 3. 105). Mardin-Nusaybin karayolunun yaklaşık 8 km. kuzeyinde, Mezopotamya ovası ile Tur Dağlarının birleştiği yerdedir. Günümüzde antik yerleşimin bir kısmı üzerinde Oğuz geleneksel kırsal dokusu yer almaktadır.

Şekil 3. 105 (a), (b) Oğuz/Dara'nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Dara, Roma İmparatoru 1. Anastasius döneminde (M.S. 491-518), M.S. 505 yılından başlayarak birkaç yıl içinde kurulmuştur. Kent, kurucu imparatorun adıyla “Dara-Anastasiopolis” olarak anılmaktadır. M.S. 3. yüzyıldan sonraki savaşlarda Sasaniler müstahkem Nisibis'i (Nusaybin) kendi topraklarına katmasıyla, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı savunmasız kalmıştır. Böylece, Mezopotamya'ya savunma amacıyla serpiştirilen çok sayıda müstahkem yerleşme ve kale arasında yer alan Edesse-Amida-Nisibis (Urfa-Diyarbakır-Nusaybin) üçgeni bozulmuştur [218]. Nisibis'in yerini tutabilecek ve büyük ordu birliklerinin barınabileceği bir garnizon kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. O dönemde küçük bir yerleşim olduğu düşünülen Dara, yerleşmeye uygun konumu ve zengin su kaynakları nedeniyle Bizans-Sasani sınırında yeni askeri üs için seçilmiştir [218]. 1. Anastasius döneminde kente metropolis statüsü verilmiş ve Mezopotamya bölgesinin yönetim merkezi haline getirilmiştir [219].

İmparator Justinianus (527–565) döneminde Dara'da esaslı onarım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir [218]. Bu dönemde 1. Anastasius tarafından yaptırılan kent surları onarılmış ve ilaveler yapılmış; sarnıçlar inşa edilmiştir [220].

Dara, M.S. 530 yılında 50.000 kişilik Sasani ordusu tarafından kuşatılmış; Justinianus'un generalleri bu kuşatma karşısında kenti savunarak Sasani güçlerini geri çekilmek zorunda bırakmışlardır [218]. Sonraki dönemlerde Sasani ve Bizans güçleri arasında el değiştiren kent, M.S. 639'da Arap hâkimiyetine girdikten sonra askeri önemi azalmıştır. 13. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren kent, bu tarihten sonra küçülerek kırsal bir yerleşim haline gelmiştir [219].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Bizans dönemi yazılı kaynakları dışında, 18. yüzyılın sonundan itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahlar ve araştırmacılar (G. A. Olivier 1792; John Macdonald Kinneir 1813-14; J.S. Buckingham 1823-24; William Francis Ainsworth 1837-40, Gertrude Bell 1905) kentin tarihçesi ve yapılarına ilişkin bilgiler ortaya koymuştur.

T.A. Sinclair'ın 1989 yılında yayınladığı "Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey" isimli çalışmanın 3. cildinde Dara'nın kısa tarihçesi ve antik dönem yapılarının tanımlamalarına yer verilmiş; kentin bir planı da yayınlanmıştır [221].

S. Gregory, 1997 yılında yayınlanan "Roman Military Architecture on the Eastern Frontier" isimli çalışmasında yerleşime ilişkin bir plan sunulmuştur [222].

1986 yılında, Mardin Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Metin Ahunbay'ın bilimsel danışmanlığında başlatılan Dara kazıları, 1990 yılına kadar devam etmiştir. Bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle ara verilen kazı çalışmalarına, 2001 yılında Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında ve yine Prof. Dr. Metin Ahunbay'ın bilimsel danışmanlığında yeniden başlanmış ve 2009 yılına kadar devam edilmiştir. 2010 yılından itibaren çalışmalar, Mardin Müze Müdürü Nihat Erdoğan başkanlığında yürütülmektedir [220].

Arkeolojik Kalıntılar: Dara'nın yerinde daha eski bir yerleşmeye ait arkeolojik kanıtlara ulaşılamamış olsa da burada geçmişi erken tarihlere uzanan küçük bir yerleşimin olduğu düşünülmektedir [218]. Bunun nedeni, kuzey-güney yönünde uzanan vadi içinden geçen dere ile birlikte yerleşim için elverişli bir coğrafyada konumlanmasıdır. Ayrıca, sınır kenti olması nedeniyle Roma-Sasani arasındaki ticari faaliyetlerin Nisibis ile birlikte düğüm noktalarını oluşturmuşlardır [218].

Kent Surları: Dara, üzerine kurulduğu üç tepeyi çevreleyen yaklaşık 4 km. uzunluğunda surlarla çevrilidir. Surlar, 1. Anastasius döneminde (M.S. 491-518) inşa edilmiş, 1. Justinianus döneminde (M.S. 527-565) onarım görmüş ve ilaveler yapılmıştır. Dıştan ve içten düzgün kesme taşlarla örülü beden duvarları yaklaşık 2,5 m. kalınlığındadır. Sur duvarları üzerinde 50 m. aralıklarla U biçimli burçlar yerleştirilmiştir. Köşelerde bulunan burçlar dörtgen ya da çokgen biçimini almaktadır. Günümüzde burçlar ve sur duvarlarına ait kalıntı izleri güçlükle takip edilebilmektedir [218]. Kente girişler, surlar üzerinde bulunan 4 kapı ile sağlanmaktaydı [219].

Sütunlu Cadde: Kentin güney kapısından başlayarak, Dara deresinin batı kıyısı boyunca kuzeye doğru uzanan geniş caddedir. Caddenin kent içi tarafında sütun veya ayak dizisi ile arkadlı bir dükkân sırası oluşturulmuştur[218]. Büyük blok taşlarla döşenmiş sütunlu cadde, yaklaşık 5,5 m. genişliğindedir. Portiko arkasında dükkânlara sahip olması, sütunlu caddenin kentin alışveriş için ayrılan agora benzeri kamusal bir alanın parçası olabileceği düşünülmektedir. Kazı çalışmalarında elde edilen ve en erken Geç Roma dönemine tarihlenen buluntular, yapının farklı dönemlerde yapılan ilave ve değişikliklerle uzun süre kullanıldığını göstermektedir [219].

Mozaikli Yapı: Erken Bizans dönemine tarihlenen yapı, büyük kaya nekropol alanının 50 m. kadar güneyindedir. Büyük taş bloklarla inşa edilen yapının fonksiyonu henüz kesin bilinmemektedir. Yapının boyutları, işçiliği ve mozaikleri önemli bir yapı olduğunu işaret etmektedir [219].

Taş Ocakları ve Kaya Nekropol Alanı: Dara'nın sur duvarları dışında, doğu ve batı yönlerinde doğal kireçtaşı yatakları bulunmaktadır. Kentin inşasında yapı malzemesi bu ocaklardan temin edilmiştir. Kentin batısındaki yatakların taş ocağı olarak kullanılması, geniş ve derin vadiler oluşmasına neden olmuştur. Bu taş ocağı vadilerinde kaya mezarları oluşturulmuştur. Çok sayıda mezar odasından oluşan nekropolis, çeşitli dönemlerde ibadet yeri, konut veya hayvan barınağı olarak da kullanılmış, sonrasında sel sularının getirdiği dolgu altında kalmıştır [219].

Batı nekropolünde, kayalık üzerine oyulmuş lahitler de mevcuttur. Kapakları üçgen alınlıklı çatı formuna sahip bu mezar yapıları, M.S. 4-6. Yüzyıllara tarihlenmektedir. Ayrıca alanda, taş sanduka tipi mezarlar da bulunmaktadır [219].

Dini Yapılar: Güney Sarnıç (Zindan) yapına bitişiğinde, Büyük Kilise olduğu düşünülen yapıya ait kalıntılar bulunmaktadır. Bugün köy evleri arasında kalmış bu kalıntılar, oldukça büyük ve kompleks bir yapıya işaret etmektedir.

Su Yapıları: Kentin ortasından geçen Dara Deresi, kenti doğu ve batı olmak üzere ikiye bölmektedir. Bu dere ve diğer su kaynaklarını düzenlemek için kentte büyük ölçekli su sistemleri inşa edilmiştir. Derenin doğu ve batı ucunu birbirine bağlayan, güney kent kapısının kuzeyinde ve güneyinde iki adet köprü günümüze ulaşmıştır [219].

Derenin kente giriş ve çıkış noktalarında özel düzenlemeler yapılmıştır. Her iki yönde de beden duvarına açılmış gedikler, suyun akışına izin vermektedir. Derenin kente girdiği noktada, su büyük bir havuzda toplanıp özel oluklarla hendeğe boşaltıldıktan sonra kente girmektedir [218]. Kuzey su girişinin 15 m. dışında, kente kontrollü su almasını sağlamak amacıyla inşa edilmiş bir set duvarına (baraj) ait kalıntılar bulunmaktadır [219].

Dara'da kuzey, güney ve batı sarnıç olmak üzere üç büyük sarnıç bulunmaktadır. "Zindan" olarak isimlendirilen güney sarnıç, Büyük Kilise'ye ait olduğu tahmin edilen kalıntıların güney bitişiğindedir. Yapının iç kısmı doğu-batı yönünde uzanan, yaklaşık 23x16 m. boyutlarında simetrik bir dikdörtgendir. Yüksekliği yaklaşık 15 m.'dir. Yan mekânları ve bağlantılı yapılar toprak altındadır. Sarnıcın üzerine sonradan bir ev inşa edilmiştir [219].

Geleneksel Kırsal Mimari: Oğuz'un yerleşim tarihi ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Dara antik kent kalıntıları üzerinde, 19. yüzyılın ilk yarısında küçük bir yerleşim olduğunu Avrupalı gezginlerden öğrenilmektedir.

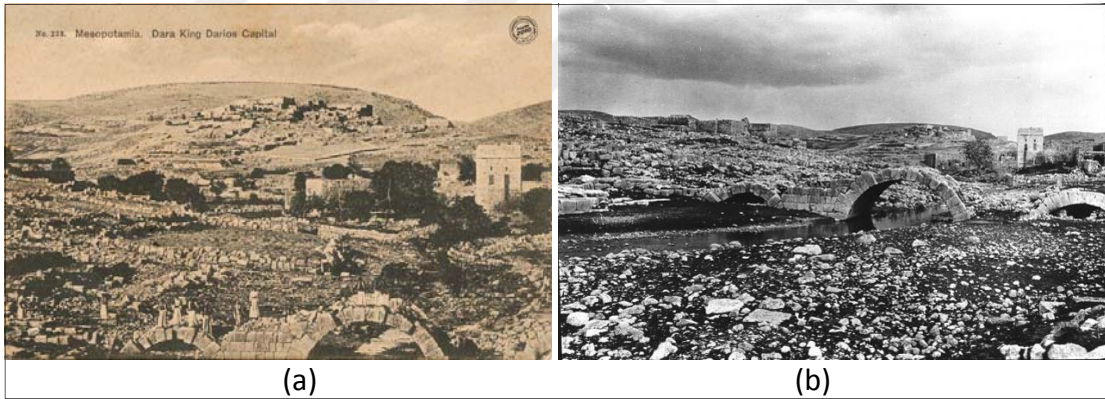
1330'lu yılların başında Anadolu'yu gezen İbn Battûta (1304-1368), Dara şehrini de ziyaret etmiştir. Gezi notlarında, "Eski ve büyük bir şehir. Manzarası güzel. Ta yukarılardan bakan bir kalesi var. Şimdi harap; içinde kimse yaşamıyor. Dışında mamur bir köy vardı. Orada konakladık." ifadelerine yer vermiştir [224]. Bu anlatımda geçen kale, şimdiki kale mahallesinin bulunduğu iç kale olabilir. Bu durumda, 14. yüzyılda Dara'da iç kale dışında bir kırsal yerleşim olduğu sonucu çıkarmak mümkündür. Buna karşın Ahunbay, İbn Battuta'nın anlatımında geçen "kale" yi kent surları olarak düşünmüş ve kentin harap ve terkedilmiş olduğunu, gezginin kendisinin harabe dışındaki bir köyde konakladığını belirtmiştir [223].

1792-98 yılları arasında Osmanlı topraklarını gezen G.A. Olivier, gezi notlarının yayınladığı seyahatnamesinde, Dara antik yerleşimi “Cara Déré” olarak adlandırılmıştır. Bu yapıtta kentin yapılarından bahsedilmiş; yerel halkın mağaralarda kış aylarını geçirdikleri anlatılmıştır [225].

1813-14 yıllarında Dara’yı ziyaret eden gezgin John Macdonald Kinneir, “Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan” adlı yapıtında, kentin ortasından geçen küçük derenin, birkaç Kürt ve Ermeni ailenin evlerini kalıntıların arasına yapmalarına neden olduğunu yazmıştır [226]. Bu ifadeler, 19. yüzyıl başında Dara antik kalıntıları üzerinde gelişen bir yerleşimin varlığını kanıtlamaktadır. Bu gelişmede, su kaynaklarına yakın olma ihtiyacının payı vardır.

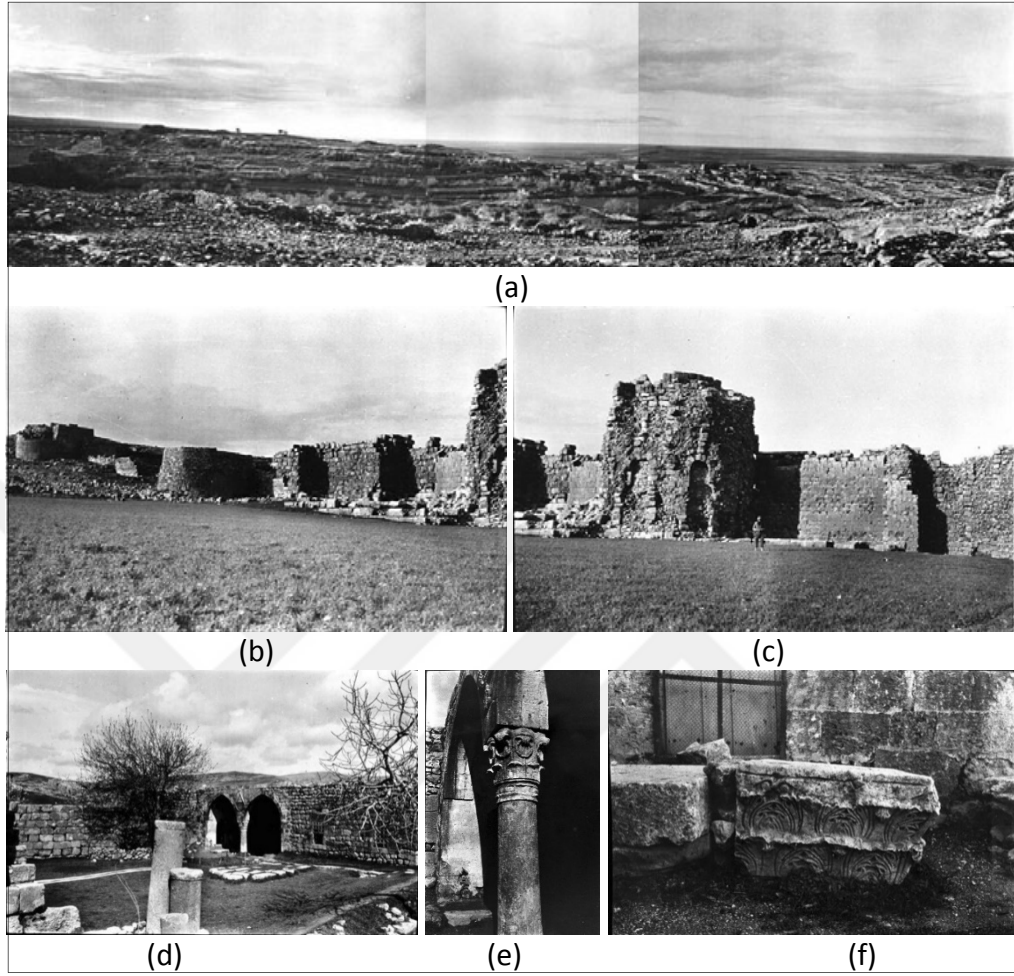
1837 ve 1840 yıllarında Dara’yı iki kez ziyaret eden William Francis Ainsworth, “Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia” adlı çalışmasında, Dara’nın harabeleri, yeraltı evleri ve kaya mezarlarının zengin süslemeleri ile Al Hadhr’dan sonra bölgenin en dikkate değer yeri olduğunu yazmıştır [227].

Şekil 3. 108 (a) 1900’lerde Dara’yı betimleyen kartpostalde yerleşim alanı [228]. (b) 1911 yılına ait benzer bir açıdan çekilmiş fotoğraf [229].

17 Nisan 1911 günü Dara’yı ziyaret eden Gertrude Bell, çektiği fotoğraflarla arkeolojik kalıntıları ve o günkü yerleşimi belgelemiştir. Bu ziyaretine ilişkin günlüklerinde bir sütun başlığının evin inşasında kullanıldığını not almıştır. Ayrıca, 10 evden oluşan Katolik Ermenilerden oluşan küçük bir topluluğun burada yaşadığını yazmıştır [229]. Bu ziyaret sırasında, Dara yerleşimini ve arkeolojik kalıntıları fotoğraflarla belgelemiştir. Bu arşiv fotoğraflarında, Dara üzerinde bir yerleşik alan olduğu görülmektedir (Şekil 3. 109a). Bunun yanında, kentin etrafını çevreleyen surların hala ayakta olduğu izlenebilmektedir

(Şekil 3. 109b, c). Ayrıca, günümüzde cami olarak kullanılan yapının¹ inşasında devşirme malzeme olarak kullanılan arkeolojik taşlar fotoğraflara yansımıştır (Şekil 3. 109d, e, f).

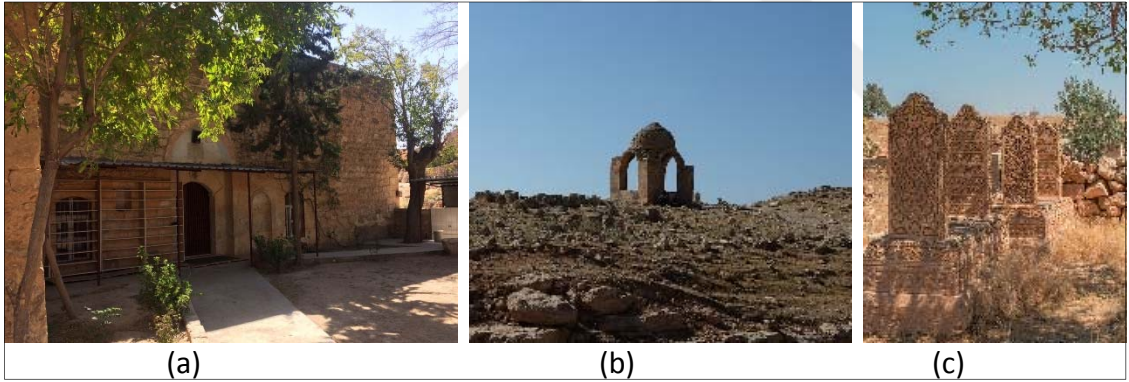
Şekil 3. 109 (a) 1911 yılında Dara genel görünümü (b), (c) Önemli bir bölümü hala ayakta olan kent surları (d), (e), (g) Günümüzde cami olarak işlev gören yapıda kullanılan arkeolojik parçalar [229].

Oğuz, kuzey yönündeki Tur-Abdin Dağları ile güneydeki Mezopotamya ovasının birleştiği yerdedir. Kuzey-güney yönünde akan Dara Deresi, üç tepe üzerine kurulmuş olan yerleşimi ikiye bölmektedir. Oğuz'un geleneksel dokusu üç tepe üzerinde ve yamaçlarında yoğunlaşarak, topoğrafya ile uyumlu bir biçimde dağılmıştır. Dara Deresi boyunca dere yatağının her iki tarafında ve yerleşimin ovaya bakan güney tarafında tarımsal araziler bulunmaktadır.

¹ Gertrude Bell, fotoğrafın medreseye ait olduğunu not düşmüştür.

Mardin ile Oğuz'u birbirine bağlayan yol batı yönünden kırsal yerleşime ulaşmaktadır; güneye doğru dönerek yerleşimi terk eden yol Mardin-Nusaybin karayoluna bağlanmaktadır. Oğuz'un geleneksel dokusu içindeki diğer yol ve sokaklar, eğimli topografik yapıya uygun, organik bir biçimlenmeye sahiptir. Sokaklar, yapı beden duvarları veya avlu duvarlarıyla tanımlanmaktadır (Şekil 3. 110).

Yerleşim dokusu içinde İslamiyet dönemine tarihlenen anıtsal yapılar, cami ve iki türbe yapısı ve mezarlık alanıdır (Şekil 3. 111). Cami yerleşimin doğu yamacında, Dara Deresi yakınındadır. 1965 yılında hazırlanan eski eser fişine göre giriş kapısının yanında bulunan kitabesinde caminin yapım tarihi Miladi 1854-55 (Hicri 1271) olarak belirtilmiştir. Kilise kalıntıları üzerine oturtulduğu düşünülen yapının inşasında devşirme taşlar kullanılmıştır. Dikdörtgen planlı caminin üzerindeki tonoz, sekiz kare ayak tarafından taşınmaktadır. Mihrap basit bir niş şeklindedir. Minberi ahşaptır [231] (Şekil 3. 111a). Türbeler, caminin bulunduğu yamacın sırtlarındadır. Türbelerden biri kapalı, diğeri açık türbedir. Kapalı olan kare planlı ve kubbelidir. Moloz taştan inşa edilmiştir. Açık olan

türbenin üzerindeki kubbe, dört ayak üzerine oturan sivri kemerler tarafından taşınmaktadır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (Şekil 3. 111b).

Şekil 3. 112 (a), (b) Oğuz'da geleneksel mimari yapılar

Günümüzde Oğuz kırsal yerleşmesine ait yapı stokunun esas ögesi konutları yapılarıdır. Yerleşimin topoğrafik yapısı, yapıların yerleşim düzenini belirlemiştir. Konutlar, eğimli araziye uyum sağlayacak şekilde biçimlendirilmiştir. Avlulu ya da bahçeler içinde, dikdörtgen plan şemalı, bir veya iki katlı yapılardır. İki katlı yapıların alt katlarında ahır, depo gibi servis mekânları; üst katlarda oda, eyvan, teras gibi yaşama mekânları bulunmaktadır. Kargir yığma sistem ile inşa edilmiştir. Taş malzeme ile oluşturulan duvar örgüsü, açıkta bırakılmıştır. Yapıların üzeri düz dam ile örtülüdür (Şekil 3. 112).

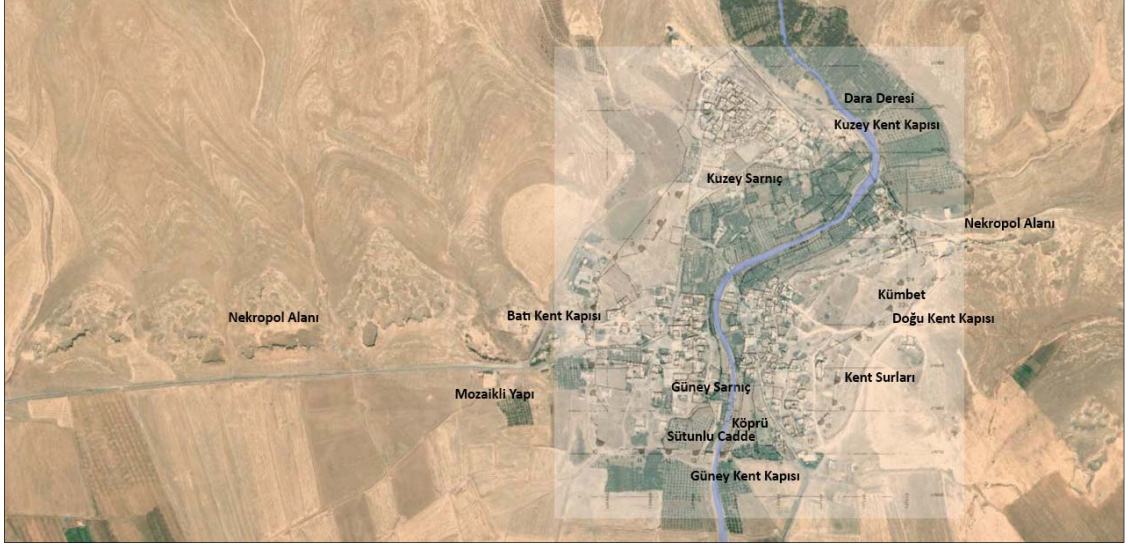
1985 yılında 1232 olan yerel nüfus, 2000 nüfus sayımına göre 2802 kişiye yükselmiştir [232]. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015 verilerine göre Dara'da 1091 kişi ikamet etmektedir [112]. Dara muhtarı İbrahim Bilgiç¹ ile yapılan görüşmede, yerleşimdeki toplam hane sayısının 170 olduğu öğrenilmiştir. Yerleşimdeki parsellerin %10'ü hazine mülkiyetinde; geri kalan kısım özel mülkiyetlidir [233]. Tarım ve hayvancılık yerel halkın başlıca geçim kaynaklarıdır.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Dara antik yerleşiminde Geç Roma, Erken Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yapıları bir arada görmek mümkündür. Birbiri ardınca gelen bu uygarlıkların oluşturduğu sürekliliği, günümüzde Oğuz kırsal yerleşiminde yaşayanlar devam ettirmektedir.

---

¹ Dara muhtarı İbrahim Bilgiç ile 9 Eylül 2016 tarihinde telefon ile görüşme yapılmıştır.

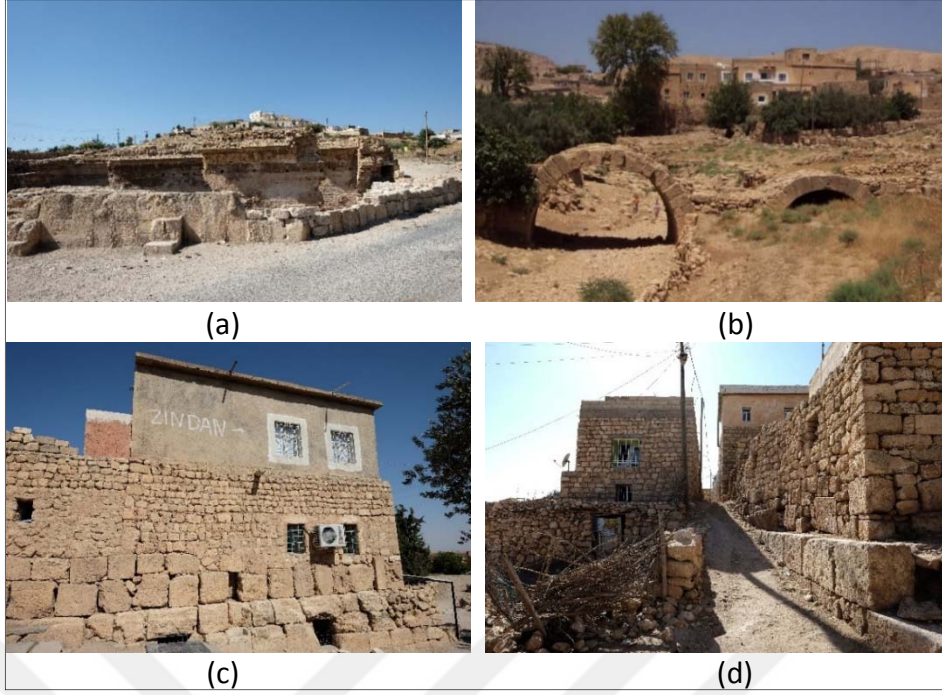

Şekil 3. 113 Dara arkeolojik kalıntıları ve Oğuz kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı (Google Earth hava fotoğrafı üzerine yazar tarafından işlenmiştir).

Çok katmanlı bir yerleşim niteliği taşıyan Oğuz kırsal yerleşiminin arkeolojik katlarını, kent surları, kente giriş kapıları, agora ve sütunlu cadde, tarihi köprü, sarnıçlar, mozaikli yapı, nekropol alanları ve mezarlık alanındaki türbeler oluşturmaktadır. En üst katmanda bulunan yoğun konut dokusunu, homojen nitelikli geleneksel kırsal mimari oluşturmaktadır (Şekil 3. 113). Ahunbay, Dara kalıntılarının içinde, üstünde ve çevresindeki modern konutlar nedeniyle kalıntı niteliklerinin incelenmesi ve araştırılmasının yetersiz kaldığı görüşündedir [218].

Zindan olarak anılan güney sarnıcın üzerinde günümüzde geleneksel bir konut yapısı bulunmaktadır. Batı sarnıcı, yakın dönemde hayvan barınağı olarak kullanmak amacıyla toprak, moloz ve kesme taş bloklarıyla doldurularak zemini yükseltilmiştir. Çok sayıda mezar odasından oluşan kaya mezarları, çeşitli dönemlerde ibadet yeri, konut veya hayvan barınağı olarak kullanılmıştır [219].

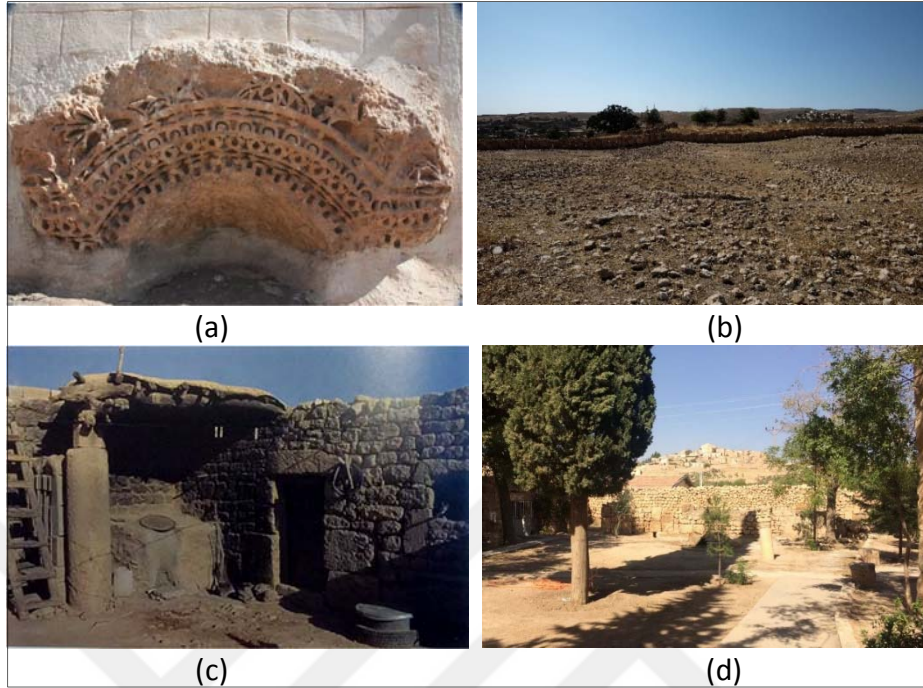
Şekil 3. 114 (a), (b) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik kalıntı ve kırsal mimari katmanları (c), (d) Tek yapı ölçeğinde farklı dönemlerin oluşturduğu katmanlaşma

Oğuz geleneksel kırsal mimarisini oluşturan taş malzeme arasında, devşirme olarak kullanılmış antik dönem parçalarına sık sık rastlamak mümkündür. Bu durum, yerleşim ölçeğinde katmanlaşmanın görüldüğü kırsal yerleşimde (Şekil 3. 114a, b), tek yapı ölçeğinde de katmanlaşmanın oluşmasını sağlamıştır (Şekil 3. 114c, d). Yapıların beden duvarlarında, bahçe ve sınır duvarında vb. antik dönem yapılarına ait taş parçaları kullanılmıştır (Şekil 3.115).

Dara deresinin doğu kenarında bulunan günümüz camisinin duvarlarında, avlusunda ve yakın çevresinde sütun tamburu, başlık vb. kalıntılar mevcuttur. Bu kısmın daha önce kilise olabileceği düşünülmektedir [219] (Şekil 3. 115d).

Güney sarnıç (Zindan olarak adlandırılan yapı) yakınındaki günümüz köy evleri arasında ve yer yer ayakta görünen duvar, payanda ve kemer kalıntılarının büyük kilise (St. Bartholomeo Kilisesi) yapısına ait olduğu ileri sürülmektedir. Bu yapıya ait olduğu düşünülen bazı bezemeli bloklar köy evlerinin inşasında kullanılmış; bir mermer vaftiz havuzu ise bir evin avlusunda bulunmuştur [234]. Sinclair'e göre zemin seviyesindeki güney duvar antik dönemden kalmıştır ve sarnıcın tonozlarının kendine temel olarak kullanan kiliseye aittir. Bu kilisenin çokgen biçimindeki apsisine ait kalıntılar da izlenebilmektedir. Bu kilisenin İslamiyet döneminde ulu cami olarak kullanıldığını ileri

süren Sinclair, bu görüşünü kentteki tüm kanalların ulu cami altındaki sarnıca aktığını belirten bir 10. yüzyıl kaynağına dayandırmaktadır [221].

Şekil 3. 115 (a) Kırsal yapının inşasında kullanılan arkeolojik fragmanlar [219]. (b) Arkeolojik taşların sınır duvarının inşasında yeniden kullanımı (c) Köy evi inşasında kullanılan devşirme taşlar [235]. (d) Cami avlusu ve avlu duvarlarında yer alan arkeolojik öğeler

Yasal Koruma Statüsü: Dara, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 08.04.1977 gün ve A-401 sayılı koruma kurulu kararı ile arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 19.09.2013 gün ve 1677 sayılı kararıyla 1. ve 3. derece sit alanı sınırları belirlenmiştir. Oğuz kırsal yerleşiminin tamamı, 1. derece arkeolojik sit alanı içerisinde bulunmaktadır.

3.1.13 Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea Antik Kenti

Konumu: Olba-Diocaesarea, Mersin İli, Silifke İlçesi’ne bağlı antik bir yerleşim alanıdır (Şekil 3. 116). Antik kent üzerinde günümüzde Uzuncaburç geleneksel kırsal yerleşimi bulunmaktadır. Silifke İlçesi’nin yaklaşık 30 km. kuzeyinde bulunan Uzuncaburç’a ulaşım Silifke İlçe merkezinden kuzeye yönelen Silifke Yolu ile sağlanmaktadır.

Şekil 3. 116 (a), (b) Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea'nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Bölgeyi yöneten rahip krallara ev sahipliği yapan Olba-Diocaesarea, Olba territoriumunun en önemli yönetsel ve dinsel merkezidir. Bu merkezin odağında Zeus Olbios Tapınağı, rahip krallara ait bir kule ve bir kutsal alan bulunmaktadır. Hellenistik dönemde olduğu gibi, Roma döneminde de Olba-Diocaesarea günlük hayatı yansıtan herhangi bir yapı ya da sivil yerleşim izine rastlanmamıştır. Bu kutsal alana bağlı gelişen yerleşim alanının Olba (Uğuralanı) olduğu düşünülmektedir. Bu iki merkez birbirine bir yol ile bağlıdır.

Özellikle Anadolu'dan gelen yolları Mut üzerinden kıyı kesimlerine bağlayan Taurus Dağlarının üst kısımlarındaki stratejik konumu sayesinde Hellenistik dönem sonrasında önem kazanmıştır [64].

Umar, antik dönem boyunca birbirine çok yakın olan Olba-Diocaesarea ve Olba (Uğuralanı)'nın yönetsel olarak ayrı kentler olduğunu ve her ikisinin birer piskoposluk merkezi sayıldığını belirtmiştir [236]. Roma İmparatoru Vespasian döneminde, Olba-Diocaesarea'nın yönetsel olarak Olba (Uğuralanı)'dan ayrı olduğu ortaya çıkarılan yazıt ve kent adına para basılmasından anlaşılmaktadır [119]. Ortaçağda bu durum değişmiş; 7. yüzyılda Olba (Uğuralanı) yönetsel açıdan Olba-Diocaesarea'ya bağlanmıştır. Bu dönemde bu kentlerdeki iki farklı piskoposluk merkezi de bire düşürülmüştür [236].

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi:

1905 Olba'nın Gertrude Bell tarafından ziyaret edilmesi ve fotoğraflarla belgelenmesi.

2000-2006 Albert-Ludwigs Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü tarafından bilimsel kazı çalışmaları yapılması.

2010-... Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Emel Erten başkanlığında arkeolojik kazıların sürdürülmesi [64], [129].

Zeus Olbius Tapınağı: Kısa yan kenarlarda 6, uzun yan kenarlarda 12 sütunlu Korint düzeninde bir peripterostur. Korint sütun başlıklarının en eski tipte olması nedeniyle, tapınağın M.Ö. 3. yüzyılın başında Seleukos'un egemenliği döneminde inşa edildiği düşünülmektedir [236], [119]. Bu tapınak, korint düzenindeki bilinen en eski tapındır. Erken Hristiyanlık döneminde doğu ucuna bir apsis eklenerek kiliseye dönüştürülmüştür [119].

Tykheion: İyi şans tanrıçası (Tykhe)'na sunulmuş bu tapınak, M.S. 2. Yüzyılın ortasında inşa edilmiştir [119]. Bugün tapınağa ait 5 sütun ayaktaadır.

Sütunlu Cadde: Tiyatronun yakınından başlayarak doğu-batı yönünde uzanan kentin anayolu, Tykheion ile sonlanmaktadır. İki yanında stoalar mevcuttur [119], [236].

Sütunlu Cadde (Kuzeybatı kent kapısından anayola açılan): Kuzeybatıda bulunan kent kapısını diğer sütunlu caddeye bağlayan ve iki yanında stoalar bulunan kuzey-güney yönünde uzanan ana caddedir [236]. İki sütunlu cadde birbirine dik kesmektedir.

Anıtsal Tak: Sütunlu Cadde'de bulunan anıtsal tak, Roma döneminde inşa edilmiştir. Heykel ya da büst taşımak amacıyla, anıtın sütun gövdelerine eklenmiş çıkıntılar vardır [119], [236].

Kent Kapısı: Kuzeybatı yönünde, sur duvarları üzerinde bulunan kente giriş kapısı anıtsal niteliktedir [236].

Tiyatro: Bu yapı, ulaşılan yazıtlara göre Marcus Aurelius (M.S. 161-180) ile Lucius Verus'un (M.S. 161-169) birlikte egemen oldukları dönemde M.S. 2. yüzyılda inşa edilmiştir [236].

Anıtsal Mezar: Geç Hellenistik döneme tarihlenen mezar yapısı kent alanı içindedir. Kare planlı, kule benzeri bir mimariye sahip olan yapı günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır [236].

Burç (Kule): Yerleşime "Uzuncaburç" adını veren dikdörtgen planlı yapı, 22.5 m. yüksekliğindedir. Kuzey sur duvarları üzerinde bulunan burç, surlar üzerinde bulunan burçlardan günümüze en iyi durumda ulaşmış olandır [119], [236].

Gymnasion: Gymnasion olduğu sanılan yapı kalıntısı, Roma dönemine tarihlenmektedir [119].

Dar bir vadinin ovaya açılan ağzında, yamaç ve yamaç eteklerinde Olba (Uğuralanı)'na ait kalıntılar bulunmaktadır. Başlıca kalıntılar; nympphaeion, su kemeri, bir tapınak, Roma dönemine ait küçük bir tiyatro ve akropolisi çevreleyen sur ve sur duvarları üzerindeki burçlar ve kaya mezarları, tapınak mezar, lahit vb. mezar türlerini içeren nekropol alanlarıdır [236].

Geleneksel Kırsal Mimari: Uzuncaburç'un hangi tarihlerde yerleşim alanı olarak kullanılmaya başlandığı veya yerleşimin gelişimine ilişkin ulaşılabilen bilgiler oldukça kısıtlıdır. Olba-Diocaesarea kalıntıları üzerinde, 19. yüzyıl sonunda küçük bir yerleşim olduğunu Avrupalı gezgin ve araştırmacılardan öğrenilmektedir.

1890 yılında Kilikya'yı ziyaret eden J. Theodore Bent, "A Journey in Cicilia Tracheia" adlı makalesinde çalışma sonuçlarını aktarmıştır. Bu çalışma kapsamında Uzuncaburç'u (Uzenjaburdj) da ziyaret eden araştırmacı, arkeolojik kalıntılar ortasındaki yörük köyünde konakladıklarını yazmıştır [237]. Bu bilgi, arkeolojik kalıntılar üzerinde gelişen Uzuncaburç kırsal yerleşiminin 19. yüzyılda var olduğunun kanıtıdır.

20. yüzyıl başında Olba-Diocaesarea'yı ziyaret eden Gertrude Bell, alandaki arkeolojik kalıntıları fotoğraflayarak belgelemiştir (Şekil 3. 118). 2 Mayıs 1905 tarihli gezi notlarında, Uzuncaburç'a ilişkin gözlemlerini aktarmıştır. Bell, yörüklerin tiyatronun içine evlerini yapmış olduklarından incelenemez durumda olduğunda bahsetmiştir [229]. 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında Uzuncaburç kırsal yerleşiminde yörüklerin yaşadığı, günümüze bu dönemden ulaşan bazı evlerin bulunduğu sonucu çıkarılabilir.

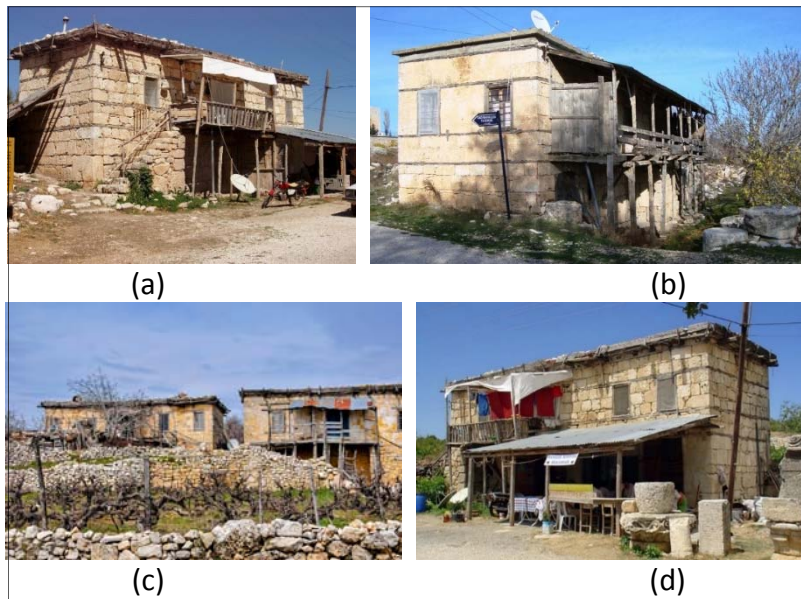
Şekil 3. 118 (a), (b) Tiyatro ve içindeki yörük evlerini gösteren 1905 yılı fotoğrafları [229].

Günümüzde Uzuncaburç'un geleneksel dokusu topoğrafya ile uyumlu bir biçimde dağılım göstermektedir. Arkeolojik kalıntılar arasında dağınık bir şekilde konumlanmış kırsal yapılar, organik bir yerleşim örüntüsü sergilemektedir. Uzuncaburç yerleşiminin çevresi, dağlık arazilerle çevrilidir (Şekil 3. 119).

Şekil 3. 119 Uzuncaburç genel görünümü [238].

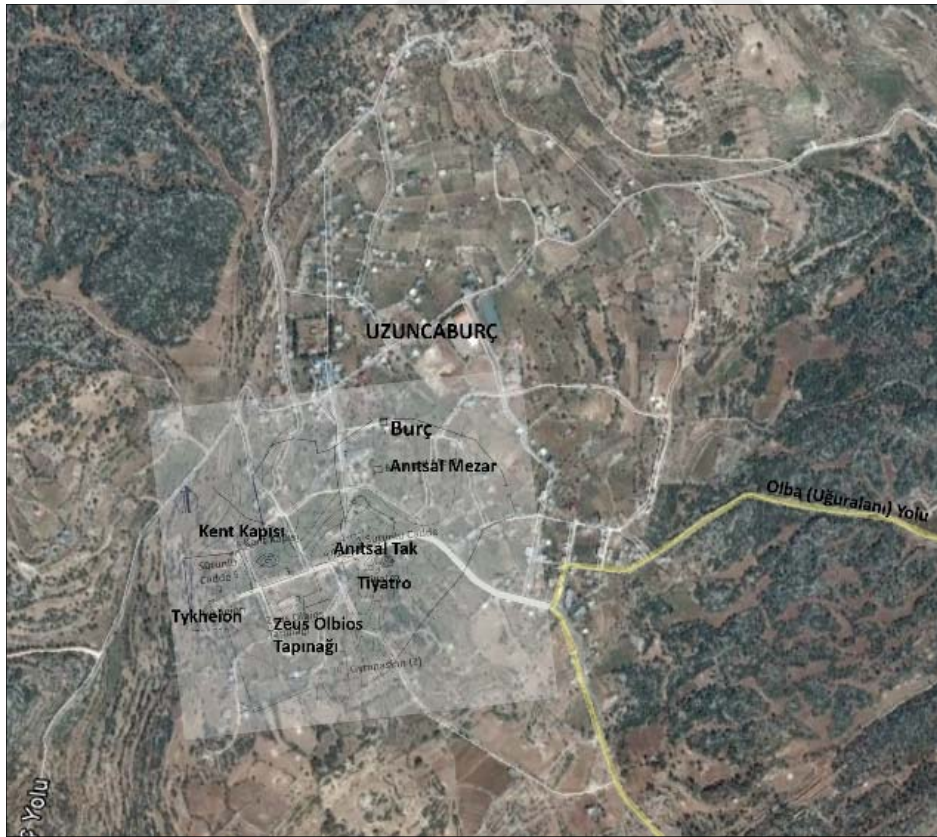
Uzuncaburç fiziki çevresi içindeki yol ve sokaklar organik bir dokuya sahiptir. Yerleşim dokusunda, antik dönem yapıların dışında yer alan anıtsal yapılar cami ve çeşmedir. Günümüzde Uzuncaburç kırsal yerleşmesine ait yapı stokunun esasını konutlar oluşturmaktadır. Konutlar, büyük bahçeler ve bağlar içinde dikdörtgen plan şemalı, bir veya iki katlı yapılardır. Geleneksel yapıların plan şeması, birbirine bitişik iki odanın önüne bir açık sofa eklenmesiyle oluşmaktadır. Alt katta hazırlık, ahır ve depolama amaçlı mekânlar; üst katta ise yaşama mekânları bulunmaktadır [64]. Üst katta bulunan açık sofa genellikle ahşap yapım sistemiyle inşa edilmiştir. Sofaya, dış beden duvarına bitişik bir merdiven vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Yapılar, kargir yığma sistem ile inşa edilmiştir. Duvar örgüsü taş malzeme ile oluşturulmuştur. Bazı yapılarda taş örgü arasında ahşap hatıllar bulunmaktadır. Beden duvarlarının özellikle köşelerinde devşirme malzeme kullanılmıştır. Yapıların taş örgüleri açıkta bırakılmıştır. Yapıların üzeri düz toprak damlı çatılarla örtülüdür (Şekil 3. 120).

Şekil 3. 120 (a), (b), (c), (d) Uzuncaburç geleneksel konutları [239].

1980 yılında 1640 olan yerel nüfus, 2012 nüfus sayımına göre 1502 kişiye düşmüştür [240]. 2015 TÜİK verilerine göre yerleşimde 1065 kişi ikamet etmektedir [112]. Günümüzde Uzuncaburç'ta yaşayanların bir bölümü sürekli ikamet ederken; diğer kısmı yaz aylarında mevsimlik olarak ikamet etmektedir. Yaz aylarında Uzuncaburç yaylasına çıkan mevsimlik kullanıcılar, kış aylarını Silifke ve çevresinde geçirmektedir. İkamet edilen toplam parsel sayısı 131'dir. Bu parsellerin %35'i hazine mülkiyetinde olup, kullanıcılar bu parsellerin işgal bedeli olarak ecrimisil ödemektedir Tarım başta olmak üzere, turizm ve ticaret yerel halkın geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Öncesinde belde belediyesi olan Uzuncaburç, bugün Silifke İlçesi'ne bağlı bir mahalledir.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Olba-Diocaesarea, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde yerleşim alanı olarak kullanılmış; Osmanlı döneminde Türkmen grupları tarafından yeniden iskân görmüş ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Yerleşim sürekliliği, birbiri ardınca gelen bu uygarlıklar tarafından sağlanmıştır.

Şekil 3. 121 (a) Olba- Diocaesarea arkeolojik kalıntıları ve Uzuncaburç kırsal yerleşimini gösteren uydu fotoğrafı (Google Earth hava fotoğrafı üzerine yazar tarafından işlenmiştir).

Tarihsel süreklilik içinde katmanlı bir yerleşim niteliği kazanan Uzuncaburç kırsal yerleşiminin arkeolojik katlarını, Zeus Olbius Tapınağı, Tykheion, sütunlu cadde, sütunlu caddedeki anıtsal tak, kent suru giriş kapısı, kuzeybatıdaki kent kapısından anayola açılan sütunlu cadde, tiyatro, anıtsal mezar, bugün Uzuncaburç olarak anılan burç ve gymnasion olduğu düşünülen yapı oluşturmaktadır. En üst katmanda, Uzuncaburç kırsal yerleşimine ait geleneksel yapılar mevcuttur (Şekil 3. 121), (Şekil 3. 122), (Şekil 3. 123).

Uygarlıklar kendisinden öncekilere ait yapıların bir bölümünü dönüştürerek kullanmayı tercih etmişlerdir. M.Ö. 3. yüzyılda inşa edilen Zeus Olbius Tapınağı da Erken Hristiyanlık döneminde kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir.

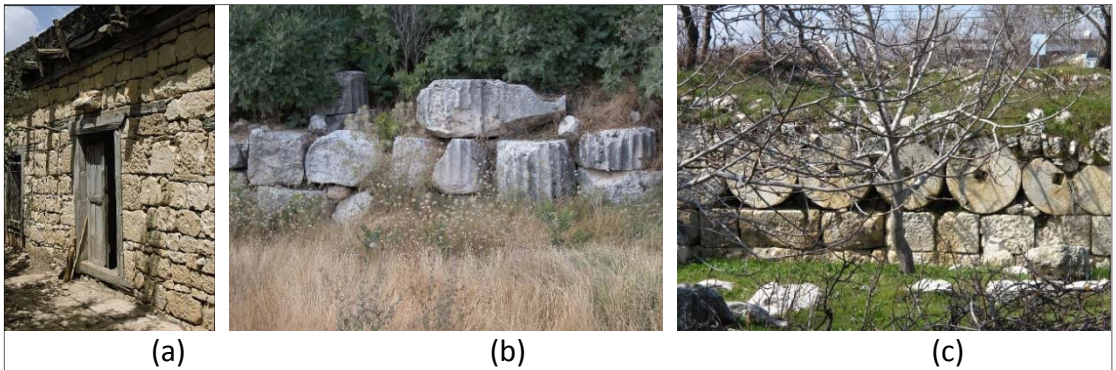
Şekil 3. 122 Olba-Diocaesarea arkeolojik kalıntıları ve Uzuncaburç kırsal yerleşimini gösteren hava fotoğrafı [239].

Kırsal yerleşime ait bazı yapılar, kendi mekânsal ihtiyaçlarına göre değiştirdikleri antik yapıların üzerine inşa edilmiştir. Geleneksel yapıların bahçelerinde bulunan antik sarnıçların ya da taş baskı alanlarının günümüzde yeniden kullanımına rastlanmaktadır [64].

Şekil 3. 123 (a), (b), (c), (d) Yerleşim ölçeğinde arkeolojik kalıntı ve kırsal mimari katmanları [241].

Uzuncaburç geleneksel kırsal mimarisini oluşturan taş örgü arasında, devşirme olarak kullanılmış antik dönem parçalarına sık sık rastlamak mümkündür. Bu durum, yerleşim ölçeğinde katmanlaşmanın görüldüğü kırsal yerleşimde, tek yapı ölçeğinde de katmanlaşmanın oluşmasını sağlamıştır. Yapıların beden duvarları ile bahçe ve sınır duvarında antik dönem yapılarına ait taş parçaları kullanılmıştır (Şekil 3. 124 a, b, c). Ayrıca, antik taşların açık alan ögesi olarak da kullanımı söz konusudur.

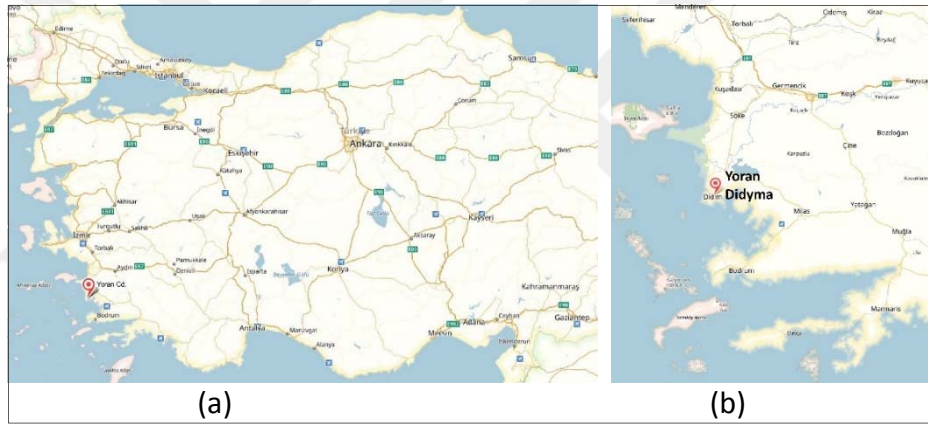

Şekil 3. 124 (a) Kırsal yapının inşasında kullanılan devşirme antik parça [241]. (b) Arkeolojik taşların bahçe duvarının inşasında yeniden kullanımı [241]. (c) Arkeolojik taşların sınır duvarının inşasında yeniden kullanımı [242].

Yasal Koruma Statüsü: Olba-Diocaesarea, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun (GEEAYK) 10.07.1982 gün ve 3754 sayılı kararı ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 24.06.1996 gün ve 2527 sayılı kararı ile alan, 1. ve 3. derece arkeolojik ve doğal sit alanı olarak ilan edilmiştir. Tüm Uzuncaburç yerleşimi 1. derece arkeolojik sit alanında kalmaktadır.

3.1.14 Yoran/Didyma Kutsal Alanı

Konumu: Yoran/Didyma, Aydın İli, Didim İlçesi’nin günümüz modern yerleşik alanının kuzeyinde, Miletos antik kentinin yaklaşık 20 km. güneyindedir (Şekil 3. 125). Bugün Didyma Kutsal Alanı’nın merkezini oluşturan Apollon Tapınağı’nın etrafında Yoran geleneksel kırsal yerleşimi bulunmaktadır.

Şekil 3. 125 (a), (b) Yoran/Didyma’nın konumu [97].

Kısa Tarihçe: Apollon Tapınağı, o zamanki adıyla Didymaion yaklaşık M.Ö. 550-560 yıllarında inşa edilmiş ve antik dünyanın en önemli kehanet merkezlerinden biri haline gelmiştir. Didyma’nın Miletos antik kentiyle deniz bağlantısı vardır. Deniz yoluyla Panormos limanından gelen ziyaretçiler, karaya çıkar ve kutsal yoldan Didyma’ya ulaşırlardı. Didyma Kutsal Alanı, M.Ö. 494’te Persler tarafından yağmalanıp yıkılmıştır. Didyma tarihinin erken evresi, Perslilerin tapınağı yıkımıyla birlikte sona ermiştir [206]. Bu döneme kadar kutsal alan, Apollon’un gözdesi bir delikanlı olan Branchos’un soyundan gelme Branchidae ailesi tarafından yönetilmiştir. Kutsal yolun son 2 km’si boyunca her iki yanda bu aileye mensup erkek ve kadınlarına ait oturur pozda heykeller diziliydi [243].

M.Ö. 334'te Miletos'u alan Büyük İskender, kehanet merkezinin yönetimi Miletos kentine vermiştir. Bunun üzerine, Miletos kâhini M.Ö. 331'de Büyük İskender'i "Zeus'un oğlu" ilan etmiştir. M.Ö. 331'de Seleucus tarafından bugün kalıntıları görülen büyük ölçekli tapınağın inşası planlanmıştır [206]. M.Ö. 300'de Miletoslular Yunan dünyasının en büyük tapınağının yapımına başlamış; tapınağın inşası M.S. 2. yüzyılın ortalarına kadar sürdüğü halde hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Yeni kutsal alan hızla zenginleşmiş, ancak M.Ö. 278'de Goth akınları sonucunda ciddi hasara uğramıştır.

Roma döneminde, özellikle M.S. 2. yüzyılda kehanet merkezinin önem kazanmasıyla Didyma zenginleşmiştir. Roma İmparatorları, Didyma ile iyi ilişkiler içinde olmaya çalışmış ve buradaki yapı faaliyetlerine para aktarmışlardır [206].

M.S. 3. yüzyıldan itibaren Didyma gerilemeye başlamıştır. M.S. 262'de Gothların yağmaları sonrasında, Apollon Tapınağı bir kaleye dönüştürülmüştür [206]. Miletos'ta Hristiyanlığın yayılması, Didyma kehanet merkezini zayıflatmış ve M.S. 5. yüzyılda Apollon Tapınağı'nın içine bir kilise inşa edilmiştir [244].

Bizans egemenliğinin ardından, 14. yüzyılda Türk varlığından bahsetmek mümkündür. 1493 yılında meydana gelen şiddetli bir depremle Didyma Apollon Tapınağı ve diğer yapılar büyük hasar görmüştür.

Arkeolojik Araştırma ve Kazı Tarihi: Avrupalı gezginler özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda sıklıkla Didyma'yı ziyaret etmiş, tespit ve izlenimlerini yapıtlarında aktarmışlardır:

1769 The Society Dilettanti adına Richard Chandler'ın "Ionian Antiquities" adlı kitabında Apollon Tapınağı'nın mimari bezemelerinin yayınlanması.

1857 T. Charles Newton tarafından on adet "Brankhidler" oturan heykeli ve on iki adet aslan heykelinin British Museum'a taşınması.

1873 Fransız arkeologlar A. Thomas ve O. Rayet tarafından arkeolojik çalışmalar yapılması.

1895-1896 Bernard Haussoullier ve E. Pontremoli tarafından Didyma Apollon Tapınağı'nda arkeolojik çalışmalar yürütülmesi.

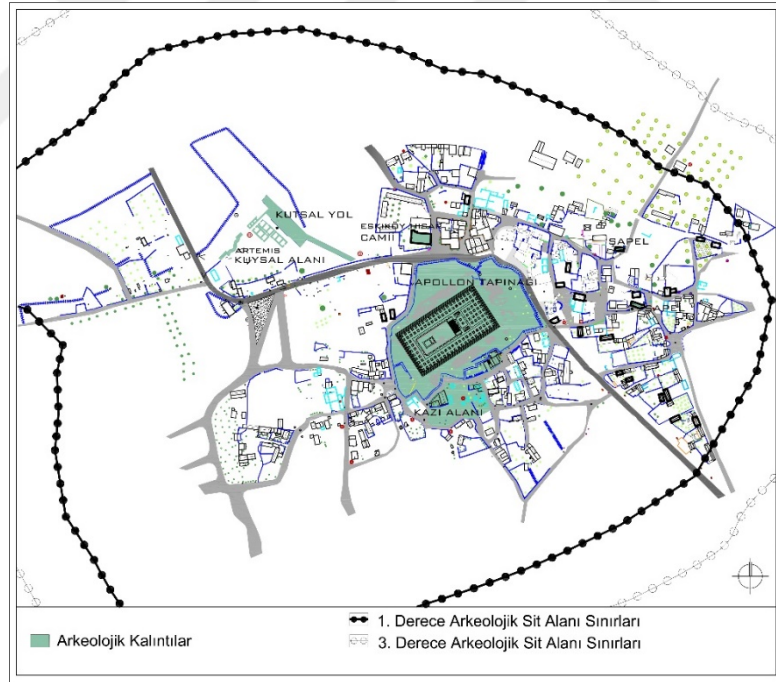
1905-1913 ve 1924-1925 Th. Wiegand tarafından arkeolojik kazı çalışmalarının yürütülmesi.

1941 Hubert Knackfuss'un 3 ciltlik bir yapı monografisi yayınlanması.

1962- ... Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) İstanbul Şubesi tarafından arkeolojik kazı çalışmalarına devam edilmesi. Arkaik dönem yapılarını araştırmaya yönelik bu çalışmaların uzun dönem başkanlığını Rudolf Naumann, K. Tuchelt, H. Drerup ve F. Hiller ile birlikte yürütmüştür. 2003-2012 yılları arasında A. Furtwängler başkanlığında yürütülen çalışmalara, günümüzde Helga Bumke idaresinde devam etmektedir.

K. Tuchelt başkanlığındaki 60'lı yıllardan itibaren sürdürülen çalışmaların odağını, Kutsal Yol ve çevresinde yer alan yapılar oluşturmuştur. 2003'den sonraki yakın dönem çalışmaları ise tapınak ve yayılım alanı, özellikle de başlangıçtan geç Klasik döneme kadar gelişim sürecine odaklanmıştır [245].

Arkeolojik Kalıntılar: Didyma Kutsal Alanı'nda yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu açığa çıkarılan arkeolojik kalıntılar; Apollon Tapınağı, Miletos-Didyma arasındaki Kutsal Yol, Artemis Kutsal Alanı, stadion kalıntılarına aittir (Şekil 3. 126).

Şekil 3. 126 Didyma Kutsal Alanı arkeolojik kalıntıları (YTU Yoran analiz çalışmasından yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

Kutsal Yol: Miletos'un kutsal kapısından başlayan kutsal yol, güneye doğru genellikle kıyı boyundan giderek, Didyma'nın Panormos limanına ulaşmaktaydı. Panormos Limanı'ndan güneye doğru devam eden Kutsal Yol, Didyma Apollon Tapınağı'nın

kuzeydoğusunda bulunan adak ve sunu terasının önünde son bulmaktaydı. Kutsal yolun Didyma'ya ulaşan son bölümünde, her iki yanda oturur şekilde insan heykelleri ile aslan heykelleri bulunmaktaydı [119]. Bu heykeller 19. yüzyılda Charles Newton tarafından British Museum'a taşınmıştır. Miletos ve Didyma arasındaki kutsal yol üzerinde, bir mezarlık, imparatorluk dönemine ait bir hamam ve büyük bir su sarnıcı arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.

Apollon Tapınağı: M.Ö. 8. yüzyılın sonunda inşa edilen temenos, Arkaik tapınağın öncüsüdür. İlk Apollon Tapınağı M.Ö. 560-550 civarında yapılmıştır. Bu yapı, İon düzeninde, 38 × 85 m. ölçüsünde dipteros¹ planlıdır.

Bunu izleyen Hellenistik tapınak, eski kalıntılardan yararlanılarak, onun temelleri üstüne inşa edilmiştir. Hellen dünyasının 3. büyük yapısı olan tapınağın yapımına M.Ö. 300 civarında başlanmış, M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllar boyunca inşa faaliyetlerine devam edilmiş; bir kısmı ancak Roma döneminde tamamlanmış, bazı bölümler ise hiçbir zaman bitirilememiştir. Hellenistik tapınağın mimarları Efesli Paionius ve Miletli Daphnis'di. Arkaik tapınaktan daha büyük (51 × 110 m.) olmasına karşın, ilk plan şeması aynen uygulanmıştır. Günümüzde de ayakta olan tapınak İon düzeninde, dipteros planlıdır. Yanlarda 21, cephede 10 sütun bulunmaktadır. Çift peristasisin sütun sayısı 108, pronaostaklerle birlikte 120'dir. Bu sütunların üstünde çatıyı taşıyan arşitrav blokları, bunların da üstünde akantus ve gorgon başlarıyla süslü bir friz bulunmaktadır. Tapınak, 3.5 m. yüksekliğinde 7 basamaklı bir krepis üzerinde yükselmektedir. Pronaos'tan iki sütunlu bir naosa geçilmektedir. Bu bölüm, ayaklarla destekli, yüksek duvarlarla çevrili açık bir avlu biçimindedir. Tanrı heykeli, naosun içindeki küçük naosta bulunmaktadır [119].

Stadion: Apollon Tapınağı'nın 15 m. güneyinde bulunan stadionun, Geç Hellenistik dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Stadion yedi basamaklıydı. Stadion'da Didyma dinsel törenleri ile ilişkili dört yılda bir kutsal yarışlar düzenlenmekteydi [119].

Geleneksel Kırsal Mimari: Günümüzde Apollon Tapınağı çevresinde konumlanan Yoran kırsal yerleşiminin ne zaman oluşmaya başladığına dair herhangi bir veriye

---

¹ Cella çevresinde iki sıra sütunu olan klasik tapınak tipi [106].

rastlanmamıştır. Apollon Tapınağı çevresindeki yerleşmenin 14. yüzyılda başladığı ileri sürülmektedir [244]. 18. yüzyıl öncesinde bu alanda bir yerleşim olduğu 1775 yılında Didyma'yı ziyaret eden Richard Chandler'ın tespitlerinden anlaşılmaktadır. Chandler, 1769'da yayınladığı "The Ionian Antiquities" adlı kitabında, burada yaşayan kimsenin olmadığından, fakat tapınak alanında iki cami ve en az bir kilise kalıntısının varlığından söz etmektedir [246].

İlk kez 1790 yılında İngiliz gezgin Dallaway, "Giaur Ura" veya "Jeronda" adında Didyma'da yeni kurulmuş bir Rum köyünün varlığından bahsetmiştir [247].

Dilettanti Topluluğu'nun 19. yüzyıldaki ikinci araştırması sırasında, Didyma Tapınağı çevresindeki köy evlerinin sayısı 150'ye ulaşmıştır. Bu çalışmanın sonuçları 1821 yılında "Antiquities Ionia I" adlı kitapta yayınlanmıştır. Bu kitapta Didyma Kutsal Alanı ve çevresinde gelişen "Ieronta" adıyla anılan köyü gösteren bir plan yayınlanmıştır (Şekil 3.127). Bu planda gösterilen kilise sayısı beştir. Dilettanti Topluluğu'nun başkanı William Gell, tapınak kalıntıları üzerine inşa edilen rüzgâr değirmeninden bahsetmiş, değirmenin inşasında tapınaktan alınan antik yapı parçalarının kullanılarak tapınağa zarar verildiğini dile getirmiştir: "...tapınağın yapımında özellikle heykellerle zenginleşmiş büyük bloklar kullanılmış ve bazı taşlar inşaatta kullanılmak üzere toz haline dönüştürülmüştür. İki korint sütun başlığı tamamen tahrip edilmiş ve bazı heykellerin yüzleri silinmiştir..." [248].

Şekil 3. 127 19. yüzyılın başında Apollon Tapınağı çevresindeki köy yapıları [248].

1826 yılında Anadolu’yu gezen Alexander de Laborde, 1838 yılında yayınladığı “Voyage de l’Asie Mineure” isimli çalışmasında “Apollon Tapınağı Kalıntıları” başlıklı bir gravüre yer vermiştir [171]. Bu gravürde, Apollon Tapınağı kalıntılarını çevreleyen köy evleri de betimlenmiştir. Bu evlerin çoğu tek katlı, yığma kargir olup üzerleri düz dam ile örtülüdür. Cephelerinde az sayıda ve küçük açıklıklar mevcuttur. Mütevazı köy evlerinin dışında, gravürde iki katlı, kargir ve ahşap sistemin birlikte kullanıldığı bir konak dikkati çekmektedir. Bu yapı üst katta çıkmalı olup çok sayıda ve geniş pencere açıklıklarına sahiptir. Yapının üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Ayrıca, bu gravürde sonraki dönem arkeolojik çalışmalarda kaldırılan Apollon Tapınağı üzerindeki yel değirmeni de görülmektedir (Şekil 3. 128).

Şekil 3. 128 1826 yılı Laborde gravüründe Apollon Tapınağı ve etrafındaki kırsal yapıların panoramik görüntüsü [171].

1835 yılında Didyma’yı gezen Texier, gezi notlarında Hieronda adında yirmi kadar ev, bir değirmen ve ekin tarlalarının olduğu bir köyden bahsetmektedir. Bu köyün yeni oluştuğunu çünkü 1765 yılında Chandler’ın ziyareti sırasında tapınağın harabelerinde kimsenin yaşamadığını ve gezginlerin bir buçuk fersah uzaklıktaki başka bir köyde gecelediklerini aktarmaktadır. Köyün sakinleri 40 civarı Rum aileleridir. Tapınak, köyün ortasında bir enkaz yığını halindedir [107].

1857 yılında Didyma’yı ziyaret eden Charles T. Newton, burada Türklerin “Yoronda” olarak telaffuz ettiği, “Geronta” isimli bir köyden bahsetmektedir. Arkeolojik kalıntıların Yunan devriminden sonra büyüyen ve perişan haldeki bir Rum köyü ile kuşatıldığı, burasının korsan ve eşkıyaların sığınma ve buluşma yeri olarak nam saldıgını ifade etmiştir. Newton’a göre köyün varlığı, tapınak kalıntıları için bir tehdit oluşturmaktaydı

[249]. Çalışması daha çok Kutsal Yol üzerinde yoğunlaşan Newton, 1858 yılında Kutsal Yol üzerinde bulunan 10 tane oturan figürü British Museum’a taşımıştır.

1895-1896 yıllarında Didyma’da arkeolojik kazı çalışmaları yürüten Pontremoli ve Haussoullier, çalışma sonuçlarını 1904 yılında “Didymes” adlı kitapta yayınlamışlardır. Bu çalışmada, Apollon Tapınağı alanında 300 evden daha fazla yapıya sahip bir “Hieronda” isimli bir Rum köyünden bahsedilmektedir. Bu köyde büyük bir kilise ve okul yapıları dışında, papazlar, iki okul öğretmeni ve iki doktor bulunmaktaydı [250] (Şekil 3. 129a). Yaşayan bir yerleşimde yürütülen tüm kazılarda zorluklarla karşılaşılmasının bir zorunluluk olduğunu, köy sakinlerinin karşı çıkmasına karşın evlerin üçte birinin yıkıldığı ve bunların en eski köy evleri olduğu ifade edilmiştir [251] (Şekil 3. 129b, c).

Bilsel’e göre, Pontremoli ve Haussoullier’in mevcut köye karşı tutumları itilaflıdır. Bir taraftan Rum köyünü antik dönemde Perslilerin acı çektiirdiği bir Yunan kolonisi gibi görerek romantik bir figür olarak algılamışlar; diğer yandan, antik dönem kalıntıları üzerindeki köyün büyümesinin, Apollon Tapınağı için bir tehdit olduğunu düşünmüşlerdir [251].

Şekil 3. 129 (a) 19. yüzyıl sonunda Yoran’ın panoramik fotoğrafı (b) 1895/6 kazıları öncesinde Apollon Tapınağı alanındaki evler ve yel değirmeni (c) 1895/6 kazıları sonrasında Apollon Tapınak alanı [250].

Osmanlı'nın son dönemlerinde Didyma Apollon Tapınağı çevresindeki Rum köyü, "Yoran" veya "Yeronda" adıyla anılmaktadır. 1924 ve 1936 yıllarında nüfus mübadelesi ve göçlerin etkileriyle yerleşimin sosyal yapısı değişmiş ve Yoran'a önce Yunanistan sonra Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir [252]. 1955 yılında meydana gelen depremin ardından Yoran, devlet tarafından yaptırılan yerleşimin daha güneyindeki afet evlerine taşınmış ve turizmin gelişmesiyle birlikte kentsel büyüme güneyde gerçekleşmiştir. Taşınılan yer "Yenihisar" olarak adlandırılırken, tapınağın bulunduğu yere "Eskihisar" denmiştir. 1980'li yıllarda turizmin etkisiyle hızla büyüyen Yenihisar, 1991 yılında "Yenihisar" adıyla ilçe olmuş; 1997 yılında ise adı "Didim" olarak yenilenmiştir.

Şekil 3. 130 (a), (b) 20. yüzyılın başında Yoran [253].

Günümüzde Yoran'ın geleneksel dokusu topoğrafya ile uyumlu bir biçimde dağılım göstermektedir. Apollon Tapınağı'ndan çeperlere doğru açık alan ve yapılaşma ilişkisi değişmekte ve yapı yoğunluğu azalarak tarımsal arazilerle son bulmaktadır. Kırsal yerleşimin kuzeyinde zeytinlikler, kuzeydoğu ve güneyde tarım arazileri, doğuda mezarlık ve doğu ve batıda yeni yerleşim alanları bulunmaktadır (Şekil 3. 131a, b).

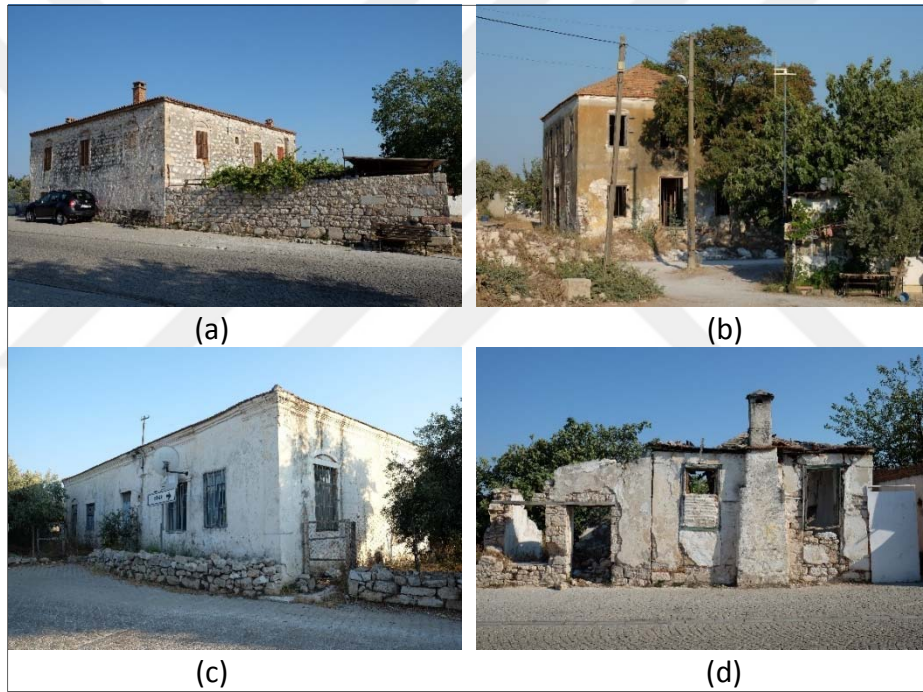

Şekil 3. 131 (a), (b) Günümüzde Yoran'ın genel görünüşü [253].

Didim merkezi ile Yoran'ı birbirine bağlayan anayol Apollon Tapınağı'nın hemen kuzeyinden geçerek yerleşimi ikiye bölmektedir. Diğer tüm küçük sokak ve yollar bu anayola bağlanmaktadır. Organik sokak örüntüsü, Yoran'ın geleneksel dokusunun temel özelliklerinden biridir. Dar sokaklar, yapı beden duvarları veya avlu duvarlarıyla tanımlanmaktadır. İki veya daha fazla sokağın birleştiği noktalarda küçük meydancıklar oluşmaktadır. Özgün sokaklar taş kaplamalıdır. Kuyular, sokak ve avluların ana unsurlarındandır.

Yerleşim dokusu içinde, antik dönem yapıların dışında yer alan anıtsal yapılar Bizans kilisesinden camiye çevrilen Eskihsar Köy Cami (1830), iki şapel ve bir okul yapısıdır (1936).

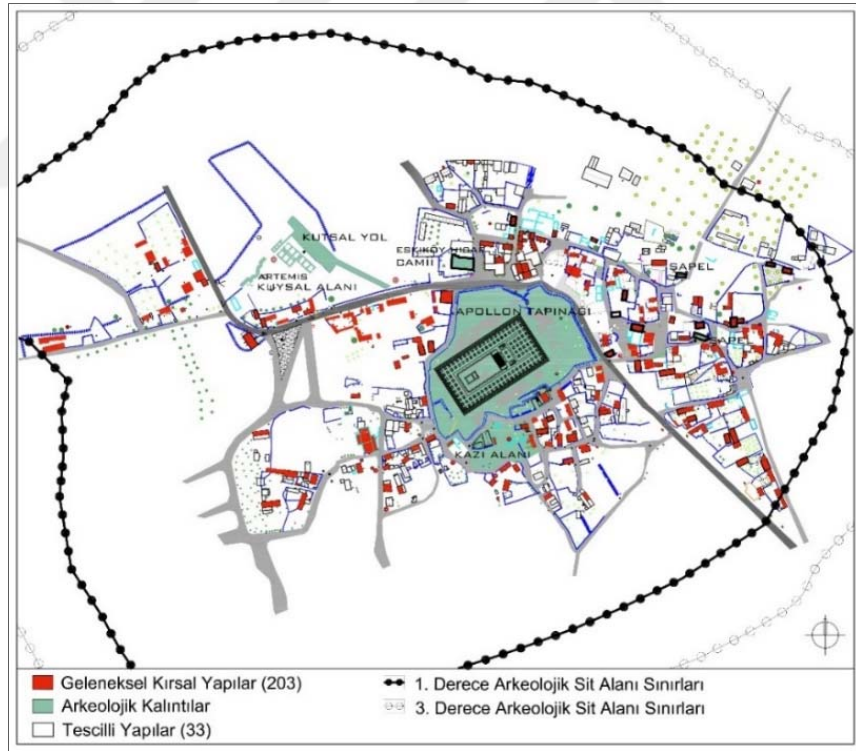

Şekil 3. 132 (a), (b), (c), (d) Yoran geleneksel kırsal yapıları

Sokaklardan eve genellikle bir avludan geçilerek girilmektedir. Yoran'ın yapıli çevresinin ana ögesi olan evler taş kargir malzeme ile inşa edilmiştir. Büyük avlu ya da bahçeler içinde bir veya iki katlı küçük ve mütevazı yapılardır. Yapıların taş örgüleri genellikle açıkta bırakılmıştır. Bacalar, yapının beden duvarlarından dışa taşırılarak vurgulanmıştır. Avlu ya da bahçelerde ahır, samanlık, kümes, tuvalet vb. müştemilat yapıları ile geleneksel ocaklar bulunmaktadır. Yapıların üzeri alaturka veya Marsilya kiremit kaplı, beşik ya da kırma çatılarla örtülüdür (Şekil 3. 132).

Didim Belediyesi, KUDEP Bürosu'ndan¹ alınan bilgilere göre Yoran'da yaklaşık 500 kişi ikamet etmektedir. Yerleşimde toplam 431 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan 203 tanesi geleneksel nitelik taşımaktadır. Bu parsellerin büyük bir kısmı özel mülkiyetlidir, az sayıda kamulaştırılmış parsel mevcuttur. Turizm ve inşaat sektörü yerel halkın geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Az sayıda insan tarım, zeytincilik ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Öncesinde köy olan Yoran (Hisarköy), bugün Didim İlçesi'ne bağlı bir mahalledir.

Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliği: Ulaşılabilen en eski yapı kalıntısı izleri M.Ö. 8. veya 7. yüzyıla kadar uzanan Didyma Kutsal Alanı, Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerinde dönüşerek kullanılmaya devam etmiştir. Didyma Apollon Tapınağı etrafına kırsal yerleşimin 14. yüzyılda oluşmaya başladığı düşünülmektedir. Günümüzde bu alanda yaşamaya devam eden yerel nüfus, yerleşimin sürekliliğini sağlamaktadır.

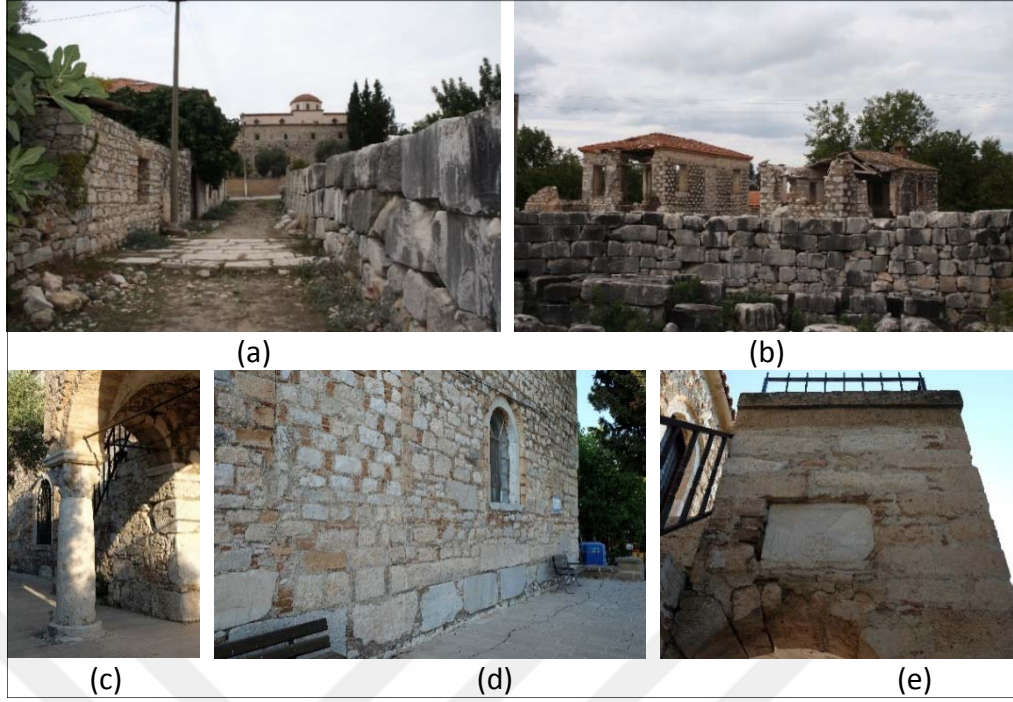
Şekil 3. 133 Yoran/Didyma Kutsal Alanı'nda arkeolojik ve geleneksel kırsal doku katmanları (YTU Yoran analiz çalışmasından yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

¹ Didim Belediyesi KUDEP Bürosu uzmanı Başak Kamacı ile görüşülmüştür.

Doğal bir gelişimin ve sürekliliğin ürünü olup katmanlı bir yerleşim niteliği taşıyan Yoran kırsal yerleşiminin arkeolojik katlarını, Apollon Tapınağı, Milet Antik Kenti ile Didyma arasındaki Kutsal Yol kalıntıları, Artemis Kutsal Alanı, kiliseden camiye çevrilen Eskiköy Hisar Cami, şapeller ve yerleşimin tümüne dağılmış vaziyetteki arkeolojik öğeler oluşturmaktadır. En üst katmanda yer alan homojen nitelikli geleneksel kırsal mimari, yoğun olarak konut dokusundan meydana gelmektedir (Şekil 3. 133), (Şekil 3. 134a, b).

Günümüze kalıntıları ulaşan Hellenistik Apollon Tapınağı, M.S. 3. yüzyılda bir kaleye, M.S. 5. yüzyılda ise bir kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir. 19. yüzyılda tapınak üzerinde inşa edilmiş köy evleri ve bir yel değirmeni mevcuttur (Şekil 3. 129b). Bu yapılar, 19. yüzyıl sonunda başlayan arkeolojik kazı çalışmaları kapsamında alandan ayıklanmıştır (Şekil 3. 129c). Başka bir yeniden kullanım da kilisenin camiye (Eskiköy Hisar Cami) çevrilerek kullanımının sürdürülmesidir.

Yoran'ın geleneksel kırsal mimarisini oluşturan taş malzeme arasında, devşirme olarak kullanılmış antik dönem öğelerine sık sık rastlamak mümkündür. Bu durum, yerleşim ölçeğinde katmanlaşmanın görüldüğü kırsal yerleşimde, tek yapı ölçeğinde de katmanlaşmanın oluşmasını sağlamıştır. Yapıların beden duvarlarında, bahçe duvarında, ocak benzeri yapı öğelerinde antik dönem yapılarına ait taş parçaları kullanılmıştır. Özellikle Eski Hisar Köy Camii (Eski Kilise)'nin duvarlarında, merdivenlerinde ve sütun başlıklarında devşirme öğe kullanımına sıkça rastlanmaktadır (Şekil 3. 134c, d, e).

Şekil 3. 134 (a),(b) Yoran'da arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal mimari birlikteliği (YTU Yoran Analiz Çalışması) (c), (d), (e) Geleneksel dokuda kullanılan devşirme öğeler

Yasal Koruma Statüsü: Didim Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı'nı kapsayan bölge, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1976 tarih ve A-229 sayılı kararı ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. Yoran geleneksel kırsal dokusunun tamamı 1. derece arkeolojik sit alanında kalmaktadır. Ayrıca, geleneksel kırsal doku içinde bulunan 32 adet yapı korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillidir.

Çizelge 3. 2 Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri

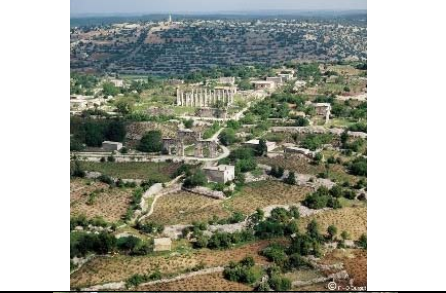
ANADOLU GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİ											
	YERLEŞİMİN ADI	KONUM -İl -İlçe	ARKEOLOJİK MİRAS ÖZELLİKLERİ		GELENEKSEL KIRSAL MİMARİ MİRAS ÖZELLİKLERİ				ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİ	YASAL KORUMA STATÜSÜ	FOTOĞRAF / HARİTA
			Araştırma Yöntemi -Kazı -Yüzey Araştırması	Mimari Yapılar	Yerleşimin Niteliği	Nüfus	İkamet Durumu Meskun/ Yarı Meskun/ Taşıma vb.	Yapı/ Parsel/ Hane Sayısı			
1	Altınkaya/ Selge Antik Kenti	-Antalya -Manavgat	-Yüzey Araştırması	-Yukarı-Aşağı Agora -Kolonlu cadde -Tapınaklar -Nymphaeum -Tiyatro -Stadion -Gümrük yapısı -Nekropol alanları -Bazilika -Kent sur ve kapıları -Odeon -Manastır	-Geleneksel doku -Kısmi yeni yapılar	-455 kişi (2012 n.s.) -406 kişi (2015 TÜİK)	-Meskun	-179 yapı	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1973/Köprülü Kanyon Milli Parkı -1994/1 ve 3. derece arkeolojik sit -Kırsal yerleşim 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanında	
2	Araphisar/ Alabanda Antik Kenti	-Aydın -Çine	-Kazı	-Kent Surları -Bouleterion -Agora -Tiyatro -Hamam -Tapınak -Roma su kemeri -Nekropol alanları	-Geleneksel doku	-25 kişi	-Yarı meskun	-175 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1992/1 ve 3. derece arkeolojik sit -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit alanında	
3	Ballıhisar/ Pessinus Antik Kenti	-Ekişehir -Sivrihisar	-Kazı	-Roma Tapınak Kompleksi -Su kanalı sistemi -Yerleşim alanları -Tiyatro -Ayasofya Kilisesi -Bizans kalesi -Nekropol alanları	-Homojen geleneksel doku	-147 kişi (2012 n.s.) -108 kişi (2015 TÜİK)	-Yarı meskun	-135 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1988/1 derece arkeolojik sit -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit alanında	
4	Behramkale/ Assos Antik Kenti	-Çanakkale -Ayvacık	-Kazı	-Kent Surları -Akropol -Tapınak -Agora ve tapınağı -Bouleterion -Gymnasium -Tiyatro -Hamam -Konutlar -Nekropol alanları -Antik liman	-Homojen geleneksel doku	-580 kişi (2012 n.s.) -Yazın 2500 Kişi -Eski köy 250 kişi	-Meskun	-Sur içi 220 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların yanında	-1982/1. derece arkeolojik sit -2000/Kentsel arkeolojik sit -Kırsal yerleşim kentsel arkeolojik sit alanında	
5	Eski Çavdarhisar/ Aizanoi Antik Kenti	-Kütahya -Çavdarhisar	-Kazı	-Tapınak -Stadyum+Tiyatro -Odeon -Agora kalıntıları -Hamamlar -Macellum -Sütunlu Cadde -Köprüler -Antik Baraj -Kutsal Alan -Nekropol alanları	-Homojen geleneksel doku	Çavdarhisar İlçesi merkez toplam nüfusu -2.350 kişi (2012 n.s.) -2.355 kişi (2015 TÜİK)	-Yarı meskun -1970 depremi sonrası yer değiştirme	-305 adet yapı	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1975/1 ve 3. derece arkeolojik sit -2011/Kentsel arkeolojik sit -2012/UNESCO Dünya Mirası Geçici liste -Kırsal yerleşim kentsel arkeolojik sit alanında	

Çizelge 3. 2 Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri (devamı)

	YERLEŞİMİN ADI	KONUM -İl -İlçe	ARKEOLOJİK MİRAS ÖZELLİKLERİ		GELENEKSEL KIRSAL MİMARİ MİRAS ÖZELLİKLERİ				ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİ	YASAL KORUMA STATÜSÜ	FOTOĞRAF / HARİTA
			Araştırma Yöntemi -Kazı -Yüzey Araştırması	Mimari Yapılar	Yerleşimin Niteliği	Nüfus	İkamet Durumu Meskun/ Yarı Meskun/ Taşıma vb.	Yapı/ Parsel/ Hane Sayısı			
6	Eski Balat/ Miletos Antik Kenti	-Aydın -Didim	-Kazı	-Bouleterion -Agoralar -Gymnasion -Nymphaion -Delphinion -Stadion -Hamamlar -Tiyatro -Tapınak -Kutsal Yol -Kapı -Liman Anıtı -Serapis -Heron -Sinagog -Kiliseler -Bizans kalesi -Camiiler -Han ve Tekke	-Anıtsal yapılar	-	-Terk edilmiş 1955 depremi sonrası yer değiştirme	-	-Anıtsal yapılar dışında, kırsal doku tamamen yok olmuştur.	-1989/1 ve 2. derece arkeolojik sit alanı	
7	Eski Geyre/ Afrodisias Antik Kenti	-Aydın -Karacasu	-Kazı	-Bazilika -Hamamlar -Saray -Bouleterion -Gymnasion -Nymphaeum -Kent Surları -Agoralar -Tetrapylon -Stadion -Tapınak -Tiyatro -Heron -Nekropol alanları	-Geleneksel kırsal yapılar	-	-Boşaltma 1957 depremi sonrası yer değiştirme	-	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1976/1 ve 3. derece arkeolojik sit alanı -2009/UNESCO Dünya Mirası Geçici liste	
8	Eski Eskişehir/ Stratonikeia Antik Kenti	-Muğla -Yatağan	-Kazı	-Kent suru -Kent Kapısı -Anıtsal Çeşme -Sütunlu Cadde -Gymnasium -Bouleterion -Hamamlar -Tiyatro -Tapınak -Cami	-Homojen geleneksel doku	-9 kişi	-Boşaltma 1954 depremi sonrası yer değiştirme	-135 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1978/1 ve 3. derece arkeolojik sit alanı -2002/28 adet tescilli yapı -2015/UNESCO Dünya Mirası Geçici liste	
9	Hisarköy/ Amorium Antik Kenti	-Afyon -Emirdağ	-Kazı	-Bazilika -Akropol -Kent surları -Büyük Bina -Büyük Mekan -Hamam -Kaya Mezarları -Nekropol	-Homojen geleneksel doku	-34 kişi (2012 n.s.) -140 kişi (1985 n.s.)	-Yarı meskun	-80 yapı	-Geleneksel Kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1994/ 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı -Kırsal doku 3. derece arkeolojik sit alanında	

Çizelge 3. 2 Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri (devamı)

	YERLEŞİMİN ADI	KONUM -İl -İlçe	ARKEOLOJİK MİRAS ÖZELLİKLERİ		GELENEKSEL KIRSAL MİMARİ MİRAS ÖZELLİKLERİ				ARKEOLOJİK VE KIRSAL MİMARİ MİRAS BİRLİKTELİĞİ	YASAL KORUMA STATÜSÜ	FOTOĞRAF / HARİTA
			Araştırma Yöntemi -Kazı -Yüzey Araştırması	Mimari Yapılar	Yerleşimin Niteliği	Nüfus	İkamet Durumu Meskun/ Yarı Meskun/ Taşıma vb.	Yapı/ Parsel/ Hane Sayısı			
10	Ildırı/ Erythrai Antik Kenti	-İzmir -Çeşme	-Yüzey Araştırması -Kazı	-Kent Surları -Tapınak -Kilise -Tiyatro -Agora -Herakleion -Mezar anıtı -Roma Mahallesi -Su kemeri	-Homojen geleneksel doku	-578 kişi (2012 n.s.) -662 kişi (2015 TÜİK)	-Meskun	-131 hane	-Geleneksel Kırsal doku arkeolojik kaynakların yanında	-1981/1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı -2002/3. derece doğal sit -Kırsal yerleşim 2. derece arkeolojik ve 3. derece doğal sit alanında	
11	Kapıkırı/ Latmos Herakleia Antik Kenti	-Muğla -Milas	-Yüzey Araştırması	-Kent Surları -Agora -Bouleterion -Gymnasion -Tapınak -Kutsal Alan -Tiyatro -Konutlar -Roma hamamı -Nekropol alanları	-Homojen geleneksel doku -Kısmi yeni yapılar	-291 kişi (2012 n.s.) -278 kişi (2015 TÜİK)	-Meskun	-180 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1989/1 derece arkeolojik sit alanı -1989/1. ve 3. derece doğal sit alanı -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit ve doğal sit alanında	
12	Oğuz/ Dara Antik Kenti	-Mardin -Merkez	-Kazı	-Kent Surları -Kent Kapısı -Agora -Sütunlu cadde -Köprüler -Sarnıçlar -Mozaikli yapı -Baldaken yapı -Hendekler -Nekropol -Kümbet	-Homojen geleneksel doku	-2802 kişi (2000 n.s.) -1091 kiş (2015 TÜİK)	-Meskun	-170 hane	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1977/ 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit alanında	
13	Uzuncaburç/ Olba Antik Kenti	-Mersin -Silifke	-Yüzey Araştırması -Kazı	-Tapınak -Kule -Sütunlu caddeler -Tiyatro -Anıtsal tak -Kent kapısı -Tykheion -Nekropol -Gymnasion	-Homojen geleneksel doku	-1502 kişi (2012 n.s.) -1065 kişi (2015 TÜİK)	-Meskun	-131 parsel	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1982/1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı -1996/1. ve 3. Derece doğal sit alanı -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit alanında	
14	Yoran/ Didyma Kutsal Alanı	-Aydın -Didim	-Kazı	-Apollon Tapınağı -Kutsal Yol -Artemis Kutsal Alan -Stadion -Kilise -Şapeller	-Homojen geleneksel doku -Kısmi yeni yapılar	-500 kişi (KUDEP)	-Yarı Meskun -1975 depremi sonrası taşıma	-431 yapı -203 gel. yapı	-Geleneksel kırsal doku arkeolojik kaynakların üzerinde	-1976/1. derece arkeolojik sit alanı -32 adet tescilli yapı -Kırsal yerleşim 1. derece arkeolojik sit alanında	

3.2 Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimlere İlişkin Sınıflandırma Önerisi

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin ikamet durumuna göre sınıflandırılması önerilmektedir. Çalışma kapsamında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler ikamet durumuna göre yaşayan ve terk edilmiş/boşaltılmış olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir (Çizelge 3. 3):

- a. Yaşayan (meskun) geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler: Günümüzde bu yerleşimler üzerinde kısmen de olsa yaşam devam etmektedir.
- b. Terk edilmiş /boşaltılmış geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler: Bu yerleşimler, Eski Geyre, Eski Balat ve Eskihişar örneklerinde olduğu üzere deprem nedeniyle ve arkeolojik kazı çalışmalarının yürütülebilmesi amacıyla başka alanlara taşınarak boşaltılmışlardır.

Çizelge 3. 3 Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin ikamet durumuna göre sınıflandırılması

YAŞAYAN GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLER	TERK EDİLMİŞ/ BOŞALTILMIŞ GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLER (Yerel Halkın Yer Değiştirmesi Sonucu)
Altınkaya/Selge Antik Kenti Araphisar/Alabanda Antik Kenti Ballıhisar/Pessinus Antik Kenti Behramkale/Assos Antik Kenti Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti Hisarköy/Amorium Antik Kenti İldırı/Erythrai Antik Kenti Kapıkırı/Latmos Herakleia Antik Kenti Oğuz/Dara Antik Kenti Uzuncaburç/Olba-Diocaesarea Antik Kenti Yoran/Didyma Kutsal Alanı	Eski Balat/Miletos Antik kenti Eskihişar/Stratonikeia Antik kenti Eski Geyre/Afrodisias Antik Kenti

GELENEKSEL KIRSAL ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİN ÖRNEK VAKA İNCELEMESİ VE UZMAN DEĞERLENDİRMELERİ İLE KORUMA VE DEĞER İLİŞKİLERİNİN İRDELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, bir önceki bölümde tespit edilen ve incelenen Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerinin koruma ve değer ilişkilerinin tartışılması amaçlanmıştır; bu amaç doğrultusunda iki farklı yöntem geliştirilmiştir.

İlk olarak, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere geçmişten günümüze atfedilen kültürel miras değerlerinin ortaya konması ve koruma çaba ve sorunlarının irdelenmesi amacıyla, bir önceki bölümde incelenen yerleşimler arasından üç farklı yerleşim seçilerek çoklu vaka incelemesi yöntemiyle daha detaylı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu yerleşimler, Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma'dır.

Arkeolojik alanlar üzerindeki geleneksel kırsal dokuların ve yaşayanların oluşturduğu bütüne, farklı ilgi grupları tarafından farklı miras değerleri atfedilebilmektedir. Bu ilgi gruplarından biri de koruma uzmanlarıdır. Karmaşık koruma sorunlarını bünyesinde barındıran geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere, farklı disiplinlerden gelen koruma uzmanlarının yaklaşımları farklı olabilmektedir. Öte yandan, uzmanlar toplumsal algıyı yönlendiren bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, çalışmanın ikinci kısımda, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri, bu değerlerin önem derecelerinin tespit edilmesi ve koruma pratikleriyle ilişkileri hakkında uzman görüşleri ve görüşler arasındaki uzlaşmanın belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışma konusu yerleşimlerin miras değerlerine ilişkin uzmanlar arası ortaklaşmış değer algıları Delphi Yöntemi kullanılarak sorgulanmıştır.

4.1 Örnek Vaka İncelemesi

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfedilen miras değerleri ile koruma çaba ve sorunları çoklu örnek vaka incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda örnek vaka olarak seçilen yerleşimler, Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma'dır. Bu üç yerleşimin seçim kriterleri şunlardır:

- Yerleşimde yaşıntının devam ediyor olması,
- Arkeolojik kazı çalışmalarının devam ediyor olması,
- Benzer bir çalışmada örnek vaka olarak incelenmemiş olması,
- Geleneksel kırsal dokusunu oluşturan yapıların ve yerel nüfusun niceliksel değeri,
- Koruma bağlamında yerleşimin miras değerlerinin risk ve tehditlere açık olması,
- Arkeolojik ve kırsal dokuların iç içe bulunması,
- Yerleşimlerde birbirinden farklı koruma pratiklerinin uygulanmış olması.

Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerinin incelendiği 3. bölümde, örnek vaka olarak seçilen yerleşimler de konum, kısa tarihçe, araştırma ve kazı tarihi, arkeolojik kalıntılar, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliği ve yasal koruma statüsü açılarından incelenmiş olduğundan, bu bölümde bu bilgiler yeniden tekrar edilmemiştir. Çoklu örnek vaka çalışmasında, seçilen yerleşimlere ilişkin kültürel miras değerlerinin tanımlanması yanında koruma kararları ve ilgili belgeler, basında yer alan uzmanların görüşleri vb. üzerinden söz konusu yerleşimlere atfedilen değerler ile koruma sorun ve tehditleri araştırılmıştır.

4.1.1 Eski Çavdarhisar/Aizanoi Antik Kenti

4.1.1.1 Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi

Tarihsel Katmanlaşma Değeri ve Özgünlük: Kazı başkanı Klaus Rheidt, Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un tarihsel katmanlaşma niteliğini şu sözleriyle anlatmıştır: "Çavdarhisar'da yapılacak bir yürüyüş, beş bin yıllık Anadolu tarihi içerisinde, kentin altın çağını yaşadığı Helenistik-Roma döneminde bir gezintiye çıkmak gibidir... Bu aynı zamanda, bundan en az yarım yüzyıl önce gelişen ve günümüzde yok olma tehlikesi

içindeki Anadolu kültürüne de bir yürüyüş olacaktır. Hem antik dönem eserleri hem de Anadolu köy kültürüyle Aizanoi paradigmatik bir karaktere sahiptir” [164].

Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Hellenistik, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Günümüzde miras alanında bu uygarlıklara ait arkeolojik kalıntılar ve maddi izler mevcuttur. Her uygarlık, kendinden öncekilere ait yapı, yapı kalıntı ve öğelerini farklı biçimlerde kullanmayı sürdürmüştür. Bu sürekliliğin oluşturduğu kültürel ve fiziksel katmanlaşma, Eski Çavdarhisar/Aizanoi yerleşiminin en karakteristik niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde Eski Çavdarhisar/Aizanoi’da toprak üzerinde izlenebilen arkeolojik kalıntılarının büyük bir bölümü Roma dönemine tarihlenmektedir. Bu dönemden günümüze ulaşabilen yapı ve yapı kalıntıları arasında Zeus Tapınağı, odeon, heroon, agora, bouleuterion, tiyatro-stadyum kompleksi, hamam-gymnasium, hamam, köprüler, Artemis Tapınağı, Yuvarlak Yapı, kent giriş kapısı ve tören caddesi bulunmaktadır. Bizans döneminde Sütunlu Cadde, Artemis Tapınağı’nın mimari parçaları devşirme malzeme olarak kullanılarak inşa edilmiştir. Bu dönemde Tapınağın bulunduğu düzlük ise M.S. 10-11. yüzyıllarda Selçuklu akınlarından korunmak için hisara dönüştürülmüş; Zeus Tapınağı ise kiliseye çevrilmiştir. Yine bu dönemde Mozaikli hamam kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 13. yüzyılda hisar haline dönüştürülen Zeus Tapınağı’nın bulunduğu düzlüğe hâkim olan Çavdar Tatarları’ndan, günümüze ulaştığı bilinen yegâne iz, Zeus Tapınağı üzerindeki atlı savaşçı betimlemeleridir. Geç Osmanlı döneminde Aizanoi arkeolojik kalıntıları etrafında kırsal bir yerleşim gelişmiştir. Bugün Eski Çavdarhisar/Aizanoi arkeolojik kalıntıları ile geleneksel kırsal mimarisinin iç içe geçmiş bir niteliğe sahiptir.

Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusunu inşasında sıklıkla antik dönem yapı taşları devşirme olarak kullanıldığı izlenmektedir. Devşirme parçalar, geleneksel kırsal yapıların beden duvarlarında, giriş ve taşlık zeminlerinde kullanıldığı gibi, bahçe ve sınır duvarlarının inşasında da kullanılmıştır. Ayrıca, arkeolojik parçalar oturma elemanı, kuyu kapağı vb. açık alan öğesi olarak da kullanımı söz konusudur. Bunun yanında, günümüze sadece kalıntıları ulaşabilen çamaşırhane yapılarında, Roma dönemi mezar stelleri

kullanıldığı tespit edilmiştir. Geleneksel kırsal dokuda arkeolojik parçaların bu yoğunlukta kullanımı, Çavdarhisar’a özgü bir karakteristik tanımlamaktadır.

Özgünlük değeri, yerleşimin gelişim evrelerini yansıtan tarihsel ve kültürel katmanlaşmanın tüm maddi bileşenlerinin korunması ile ilişkilidir. Eski Çavdarhisar/Aizanoi yerleşiminin karakteristiği haline gelmiş olan arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari miras katmanlaşması, yerleşimi özgün kılmaktadır. Arkeolojik kalıntıların aksine, yakın bir döneme kadar bu yerleşimin özgünlüğünün bir bileşeni olan geleneksel kırsal mimari, korunmaya değer bir katman olarak değerlendirilmemiş ve miras kapsamına alınmamıştır. Ancak son dönemde bu yaklaşım değişmiş; geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlara, bu dokuların korunmasını sağlayacak “kentsel-arkeolojik sit” statüsü tanımlanmıştır. Böylece, arkeolojik alan üzerindeki geleneksel yaşantının sürdürülmesi mümkün olabilecektir. Çavdarhisar/Aizanoi yerleşimine tüm fiziki ve sosyal bileşenlerinin korunması dair oluşan uzlaş, yerleşimin özgünlük niteliğinin sürdürülmesini sağlayacaktır.

Bütünlük ve Sit: Genel tanımında bütünlük, bölünmemiş ve kırılmamışlık durumunu, malzeme bütünlüğünü, tamlık ya da tümlüğü ifade etmektedir [10]. Clavir’e göre koruma alanı ile ilişkili fiziksel, estetik ve tarihsel bütünlük olmak üzere üç tip bütünlükten söz edilebilir [90], [11].

Günümüzde Aizanoi, Helenistik ve Roma şehir plancılığı ve mimarisinin bir örneği ve antik bir peyzaj alanı olarak bütünlüğünü büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Eski Çavdarhisar/Aizanoi, arkeolojik kalıntıların oluşturduğu kültür katları ve en üstte bulunan geleneksel kırsal dokunun oluşturduğu katman olmak üzere temelde iki farklı miras bileşenine sahiptir. Antik dönem yapıları tarihsel süreçte tahrip olarak bütünlüklerini büyük ölçüde yitirmiş ve arkeolojik kalıntı haline gelmişlerdir. Ardından, mekânsal süreklilik içinde bu kalıntıların üzerinde geleneksel kırsal mimari meydana gelmiştir. Böylece, arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal dokuların birlikteliği yeni bir bütün tanımlamaktadır. Bu bütünlük, Clavir’in tanımladığı tarihsel, fiziki ve estetik bütünlük kapsamında ele alınabilir.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi’da arkeolojik alanlar ile birlikte geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu bütünlüğün korunması amacıyla izlenen yol, 1. derece arkeolojik sit sınırları

içerisinde geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanların “kentsel arkeolojik sit” olarak belirlenmesidir. Tanımlanan bu statüyle, Eski Çavdarhisar/Aizanoi miras alanı oluşturan tüm bileşenlerin korunmasına imkân verecek bir hukuki zemin tanımlanmıştır.

Tarihi Değer: Eskilik değeri, doğal yaşlanma ve eskime süreçlerinin eser üzerinde bıraktığı somut izlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, miras varlığının yaşı arttıkça eskilik değerinin de arttığını söylenebilir. Aizanoi arkeolojik kalıntıları büyük oranda Roma dönemi ve sonrasına tarihlenmektedir. Roma döneminden günümüze arkeolojik kalıntı şeklinde ulaşabilen bu varlıklar, zamanın maddi izlerini üzerlerinde taşımaktadır ve eskilik nitelikleri yüksektir. Eskilik nitelikleri yanında, bu dönemden günümüze kadar gelebilen miras varlıklarının görece daha az olması, bu kalıntıların koruma altına alınmaları için bir ölçüt tanımlamaktadır. Ulusal koruma mevzuatında Aizanoi arkeolojik kalıntıları, üst seviyede koruma statüsüne sahiptir.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi’un arkeolojik kalıntılarına kıyasla, geleneksel kırsal mimarisi hem daha yakın dönem ürünüdür, hem de benzer örneklerine daha sık rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Aizanoi’u ziyaret eden gezginler, burada kırsal dokuların (modern yapı, kulübe) varlığından bahsetmişlerdir. Eski Çavdarhisar kırsal yerleşiminin bu dönem veya daha öncesinde oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Günümüz Eski Çavdarhisar yerleşiminin geleneksel kırsal dokusunun, Erken Cumhuriyet dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Günümüzde Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal mimarisinin sahip olduğu mimari özelliklere, malzeme ve yapım tekniklerine benzer yapı üretimi söz konusu değildir. Bu veriler ışığında, Eski Çavdarhisar geleneksel dokusunun korunma statüsü almaya imkân verecek düzeyde eskilik değerine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim 2011 yılında, geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar “kentsel arkeolojik sit” olarak belirlenmiştir.

Estetik Değer: English Heritage, estetik değeri tasarım değeri (design value), artistik değer (artistic value) ve rastlantısal (fortuitous) ve patina (patina of age) alt başlıklarında incelemektedir [41]. Bu sınıflama gereği estetik değer, bir yerin bilinçli olarak tasarımının bir sonucu olabileceği gibi; bir yerin zaman içinde kullanımı ve gelişiminin rastlantısal bir sonucu da olabilir. Ayrıca, zamanın izlerinin de miras varlığına estetik nitelikler kazandırabileceğinin altı çizilmektedir.

English Heritage tarafından tanımlanan alt başlıklar bağlamında incelendiğinde; Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un estetik değeri tasarım, artistik, rastlantısal ve patina (zamanın izi) niteliklerinin tümünü içermektedir. Çoğu Roma döneminden günümüze ulaşan Aizanoi arkeolojik yapıları, ait oldukları toplumun zevk ve estetik ölçütlerine göre belli bir tasarım anlayışı ile yapılmıştır. Bu yapılar mimari ve teknik özellikleri, detay çözümleri, işçilikleri bakımından yüksek bir artistik duyarlılığın ürünleridir. Tarihsel süreçte kalıntı, temel ve fragmanlara indirgenerek harabe haline gelen Aizanoi antik yapıları, doğal peyzajları içinde pitoresk niteliklerle ilişkilendirilebilir. Bu nedenle Aizanoi arkeolojik kalıntıların estetik değeri, hem tasarım ve artistik nitelikleri, hem de zamanın izlerinin (harabe haline dönüşme) bir göstergesi olan patina olarak tanımlanan nitelik ile ilişkilidir. Diğer taraftan, Eski Çavdarhisar zaman içinde organik olarak gelişen geleneksel kırsal dokuları nedeniyle rastlantısal olarak tanımlanan estetik nitelikler de taşımaktadır.

Belgesel Değer: Bir miras alanının, insanların geçmiş faaliyetleri hakkında kanıt sunma potansiyelinden kaynaklanan bu değer, Eski Çavdarhisar/Aizanoi yerleşiminin öne çıkan değerlerindendir. Aizanoi arkeolojik kalıntıları, uzak geçmişin yaşantısı hakkında bilgi ve kanıtlar sunan maddi varlıklar olup belgesel nitelikleri oldukça yüksektir. Bununla birlikte, görece daha yakın bir geçmişin maddi kanıtları olan geleneksel kırsal dokunun belgesel nitelikleri dikkate alınmalıdır. Çünkü Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusu, yerleşimin tarihsel süreçte geçirdiği değişimin bir aşamasını yansıtmaktadır.

Arkeolojik alanın yerleşim amaçlı kullanılmasının, arkeolojik kalıntıları tahrip ederek belgesel niteliklerine hasar verdiğine yönelik geçmişten günümüze kaygılar mevcuttur. Bu kaygıların nedenleri arasında, Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusunun inşasında sıklıkla arkeolojik parçaların devşirme olarak kullanılması, arkeolojik yapıların uygun olmayan işlevlerle kullanılması, altyapı gereksinimleri (su, elektrik, kanalizasyon vb.) ve izinsiz yapılaşma nedeniyle yapılan kazı çalışmaları, uygun olmayan tarımsal faaliyetler vb. sayılabilir. Bu kaygılar neticesinde daha birkaç yıl öncesine kadar, arkeolojik kalıntıların değerini indirgediği düşünülen en üst katmandaki geleneksel kırsal dokuların zaman içinde yok olmaya bırakılarak alandan ayıklanması, burada yaşayanların ise farklı bir alana transfer edilmesi yaklaşımının benimsenmişti. Bugün bu yaklaşım yerine, geleneksel kırsal dokuların da yerleşimin tarihsel gelişiminin bir yansıması ve belgesi

olduğu ortak algısı oluşmuş ve Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un miras değerleri kabul görerek bu miras alanına bütüncül bir koruma statüsü tanınmıştır.

Bilimsel Değer: Aizanoi'un tarihi ve arkeolojik değerleri, bilim insanları ve arkeologlar tarafından günümüze kadar çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Buluntuların M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığı Aizanoi antik kenti, bilim adamlarına ve ziyaretçilerine bu yerleşimin tarihi süreç içinde geçirdiği fiziksel gelişime tanıklık etme fırsatını sunmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren gezginler ve araştırmacılar tarafından ziyaret edilen kentteki Zeus Tapınağı ve tiyatro-stadyum kompleksi, bir yüzyılı aşkın süredir akademik ve arkeolojik çalışmaların odağında olmuştur.

Yerleşimde, 1970-2010 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından bilimsel kazılar yürütülmüştür. Klaus Rheidt bu süreçte yapılan bilimsel çalışmaları topladığı, "Aizanoi und Anatolien" isimli kitabı 2010 yılında yayınlamıştır. 1990 sonrasında Eski Çavdarhisar/Aizanoi'da kazı ekibince yapılan çalışmada, kentin kültür katmanlarını oluşturan fiziki bileşenlerin tespit edilmiş ve 1993 yılında yerleşimin topoğrafik planı hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, arkeolojik kaynaklar yanında geleneksel kırsal yapılara ilişkin genel tespit ve belgeleme çalışmaları yapılmış, kentsel rölöve hazırlanmıştır. Bunun yanında, 2010 yılında yayınlanan kitabın bir bölümü, Eski Çavdarhisar'ın geleneksel kırsal dokusunu oluşturan konut, fırın, misafirhane, çamaşırhane vb. yapılarının betimlenmesine ayrılmıştır.

Eski Çavdarhisar'da yaşantının kısmen de olsa devam ediyor olması, etno-arkeolojik çalışmaların ve yorumların yapılmasına da olanak vermektedir. Bu bağlamda, yukarıda konu edilen ve 2010 yılında yayınlanan "Aizanoi und Anatolien" adlı çalışmada, arkeolojik kazılarda ulaşılan fırınlar ile geleneksel kırsal dokuda yer alan günümüz fırınları karşılaştırılarak incelenmektedir. Bunun yanında, geleneksel kırsal yapılara ait kapılar ile mezar stellerinin biçimsel ve bezemesel olarak benzerliğini ele alan "Çavdarhisar Yerel Mimarisine Ait Kapılar Üzerine Etnoarkeolojik Bir Gözlem" adlı bir çalışma yapılmıştır [96].

Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un arkeolojik kaynaklarına ve geleneksel kırsal mimarisine ilişkin farklı alanlarda bilimsel çalışmalara günümüzde de devam edilmektedir. Aizanoi'un iyi korunmuş yapı ve kalıntıları araştırmacılara, kentin Helenistik ve Roma

dönemlerindeki özel, dini ve kamusal yaşamı hakkında zengin bir bilgiler sunmaktadır. Yerleşim bilimsel araştırmalara konu olma bağlamında, zengin bir potansiyele sahiptir.

Sosyal Değer: Sosyal değer, Eski Çavdarhisar/Aizanoi’ya atfedilen kültürel değerler hiyerarşisinde üst sıralarda yer almaktadır; çünkü burası yaşayan bir miras alanıdır. Eski Çavdarhisar yerel halkı, arkeolojik ve kırsal miras ile sürekli ilişki içindedir. Bu nedenle, burada yaşayanlar söz konusu miras alanına aidiyet duygularıyla bağlanırlar, çeşitli anlamlar yüklerler ve kimliklerinin bir parçası haline getirirler. Bu nedenle, Eski Çavdarhisar’da yaşantının devam ediyor olması, yerleşime sosyal değer kazandırmaktadır.

Eski Çavdarhisar’ın yerel halkı arkeolojik kalıntılara yıllardır bekçilik yapmış, bilimsel kazı çalışmalarında görev almış ve kendi yerleşimlerini görmeye gelen pek çok yerli ve yabancı turisti ağırlamıştır. Eski Çavdarhisar/Aizanoi miras alanı, yerel halk, bilim insanları ve ziyaretçiler arasında çeşitli sosyal ağlar kurulmasına vesile olmaktadır.

Yerleşimin yerel halk ve ziyaretçiler için sosyal değerini oluşturan bir diğer boyutu da, Eski Çavdarhisar’ın sosyal ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapmasıdır. Çavdarhisar Kültür Festivali, Antik Kentler Festivali, Aizanoi Kazı Ekibi tarafından düzenlenen çeşitli etkinliklerin yoğunlaştığı mekânlar Zeus Tapınağı, Yuvarlak Yapı (Macellum) ve çevresidir (Şekil 4. 1). Bu aktiviteler, yerel nüfusun kültürel ve sosyal hayatını geliştirmekte ve kültürel mirasın yeniden toplumun sosyal bir parçası olmasını sağlamaktadır.

Şekil 4. 1 (a) Macellum’un bulunduğu pazar yerinde Antik Kent Festivali açılış etkinliği [254]. (b) Zeus Tapınağı’nda Müzeler Haftası açılış konseri [255].

Eğitim Değeri: Arkeoloji bilimi, bir alandan ulaşılan her türlü maddi kanıta dayanarak insan topluluklarının sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşantılarına dair bilgiler elde etmeye çalışmaktadır. Elde edilen bu bilgilerin halk tarafından anlaşılabilmesi, alanın

doğru yorumlanarak sunulmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle, bir arkeolojik alanın sunumunda miras kaynaklarının eğitim potansiyeli de mutlaka dikkate alınmalıdır.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi, kültürel miras kaynaklarının sunduğu bilgiler nedeniyle eğitim değeri taşımaktadır. Günümüzde alandaki arkeolojik kaynakların sunumu için bir çaba olsa da, alanın anlaşılması için yeterli değildir. Öte yandan, yerleşimdeki kırsal mimari mirasın sunumu oldukça yetersizdir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek tek girişim, yerleşimdeki geleneksel kırsal yapılardan birinin bir kısmında, yöreye özgü etnografik nesnelerin sergilenmesidir (Şekil 4. 2). Oysa bu alanda yerleşik yerel halkın yaşam biçimleri, örf ve adetleri ve inanışlarına ilişkin bilgiler sunan geleneksel kırsal dokular; mimari, folklorik ve etnografik boyutlarıyla eğitim değeri taşımaktadır. Bu nedenle, alanın sunumunda arkeolojik kalıntılar yanında, geleneksel kırsal mimarinin de eğitim kaynağı olma potansiyelinin dikkate alınması uygun olacaktır. Böylece, farklı kültür katmanlarını bir arada barındıran Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un, her bir katmanı daha anlaşılır hale gelecek ve eğitim değeri yükselecektir.

Şekil 4. 2 Etnografya sergi evi olarak kullanılan geleneksel kırsal yapı

Kullanım Değeri ve Süreklilik: Tarihsel süreçte yerel topluluklar yerleşim için Aizanoi antik kenti kalıntılarının bulunduğu alanı seçmiş ve barınmak amacıyla arkeolojik alan üzerine kendi yapılarını inşa etmişlerdir. Günümüzde Eski Çavdarhisar'ın yerel halkı, yaşantısına bu geleneksel kırsal yapıların bir bölümü içerisinde devam etmektedir. Böylelikle geleneksel kırsal mimari miras kullanılarak, çağdaş toplumda kendine bir yer bulmaktadır. Eski Çavdarhisar geleneksel yapılarının özgün işlevleriyle hayatlarına devam ediyor olması, yerleşimin kullanım değerini arttırmaktadır.

Eski Çavdarhisar'ın yerleşim alanı olarak kullanılmasının, arkeolojik kalıntılara zarar verdiği kaygısı eskiden beri mevcuttur. Eski Çavdarhisar'a ilişkin günümüze kadar üretilmiş pek çok koruma kararında bu kaygı izlenebilmektedir.¹ Arkeolojik alanın sürekli tahribata uğramasının nedenleri arasında yerel halkın bilinçsiz yapılaşma talepleri, inşaa faaliyetlerinde antik yapı taşlarının kullanılması, antik yapıların uygunsuz işlevlerle kullanılması vb. gösterilmektedir. Bu kaygının bir yansıması olarak alan, 1975 yılında 1. derece arkeolojik sit olarak belirlenmiştir. Bu kararla birlikte, alandaki arkeolojik mirasın korunması garanti altına alınmıştır. Öte yandan, yine bu karar doğrultusunda yerleşimdeki geleneksel kırsal yapıların onarımları kısıtlanmış, zaman içerisinde yıkılıp yok olmaları hedeflenmiştir. Yerel kullanıcıların da yeni yerleşim alanına transfer edilerek arkeolojik alanın tahribatının önüne geçilmesi öngörülmüştür. Ancak yerel kullanıcıların, yeni yerleşim alanına taşınması kamulaştırma zorlukları nedeniyle pratikte uygulanamamıştır. Bu süreçte, 1. derece arkeolojik alanın koruma-kullanım koşulları nedeniyle Eski Çavdarhisar'da yaşayan yerel nüfus çeşitli sorunlarla yüz yüze kalmıştır. Bu sorunlar arasında altyapı hizmetlerine erişim, yeni yapı veya mekân ihtiyaçlarının karşılanması, mevcut yapıların onarımı vb. sayılabilir. 2011 yılında Eski Çavdarhisar'ın "kentsel arkeolojik sit alanı" olarak belirlenmesi, bu miras alanında yer alan geleneksel kırsal mimari mirasın ve içinde yaşayanların korunabilmesi için bir olanak sağlamaktadır. Eski Çavdarhisar'ın geleneksel kırsal mimari mirasının kullanımının sürdürülmesi, bu mirasın çağdaş yaşamda yer alarak geleceğe taşınmasını sağlayacaktır.

Eski Çavdarhisar'ın yerel halk tarafından kullanımı dışında, bilimsel ve turizm amaçlı kullanımı da söz konusudur. Aizanoi antik kentinde, 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar bilimsel amaçlı arkeolojik kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Bunun yanında antik kent, yerli ve yabancı ziyaretçilere ev sahipliği yapmaktadır.²

Süreklilik değeri, miras varlığının kullanımının devam etmesiyle ilişkilidir. Eski Çavdarhisar M.Ö 3000'li yıllardan günümüze sürekli yerleşim alanı olarak kullanılmaktadır. Bu süreklilik içerisinde farklı dönemlerde farklı uygarlıklara ev sahipliği

---

¹ Çalışmanın 4.1.1.2 bölümünde koruma kurulu kararları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

² 2012 yılında Aizanoi Antik Kenti'ni 19.202 kişi ziyaret etmiştir.

yapmıştır. Her uygarlık kendine özgü maddi izlerini bu alana bırakmıştır. Erken dönem uygarlıkların maddi kalıntı ve izlerinin bir bölümü kazılarla gün ışığına çıkarılmış, bir bölümü ise toprak altında varlıklarını devam ettirmektedir. Daha geç dönem uygarlıklarının fiziksel kalıntıları toprak üzerinde izlenebilmektedir. Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan eserler ve geç dönem uygarlıklarına ait maddi izler, yerleşimin yapıli çevresini ve yaşayan mirasını oluşturmaktadır. Özgün bir bütün oluşturacak şekilde bu farklı dönemlerin bir araya gelişleri, sürekliliğı yerleşimin en değerli özelliklerinden biri haline getirmektedir.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi'un mekânsal ve zamansal olarak kullanım sürekliliğı, miras alanına tarihsel katmanlaşma niteliğı kazandırmıştır. Yerleşimin tarihsel gelişiminin bir parçası olan tüm maddi kalıntı, kanıt ve izlerin herhangi bir dönem ayrımı yapmaksızın korunması bir gerekliliktir. Özellikle yakın döneme ait kırsal mimari mirasın görmezden gelinmesi veya yok edilmesi, yerleşimin süreklilik değerinin bu noktada kesintiye uğramasına neden olacaktır. Ayrıca, Eski Çavdarhisar/Aizanoi'da süregelen yaşamın devam etmesi, yerleşimin süreklilik niteliğinin gelecekte de sürdürölmesinin koşuludur. Aksi durumda, Eski Çavdarhisar'ın yerleşim alanı niteliğinin kaybolması ve bu miras alanının bir arkeolojik alan biçiminde dondurularak süreklilik niteliğinin büyük ölçüde yitimi söz konusu olabilir.

4.1.1.2 Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi

Eski Çavdarhisar/Aizanoi arkeolojik kalıntılarının koruma altına alındığı 1970'li yıllardan günümüze, alanın korunmasına ilişkin alınmış ilgili tüm koruma kurulu kararları (Çizelge 4. 1), uzman raporları vb. üzerinden arkeolojik ve kırsal mirasa atfedilen değerleri bağlamında koruma yaklaşımlarının tarihsel süreçteki değışimi ve gelişimi irdelenecektir.

Eski Çavdarhisar kırsal yerleşimi, 1970 yılında meydana gelen depremde olumsuz etkilenmiştir. Depremin hemen sonrasında, yerleşimin güney doğusunda yaklaşık 1 km mesafede 356 adet deprem konutu inşa edilmiştir. Özellikle tamamen yıkılmış ve ağır hasarlı konut sahipleri bu yeni yerleşime taşınmıştır. Bunun yanında, az ve orta hasarlı evler onarılmış, bu yapıların sahipleri de geleneksel evler içerisinde yaşamlarına devam ettirmişlerdir. Bu durumun sonucunda, Aizanoi antik kalıntıları ile bir arada bulunan

geleneksel kırsal yerleşim “Eski Çavdarhasar”, deprem konutlarının bulunduğu yeni yerleşim ise “Yeni Çavdarhisar” olarak anılmaya başlamıştır.

Aizanoi antik yerleşimi, 1975 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tarihi ve arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir.¹ Aynı kurum tarafından 1976 yılında alınan karar ile arkeolojik sit alanı sınırları belirlenmiştir.² Aizanoi antik yerleşimine ilişkin 1976 yılında hazırlanmış olan tescil fişinde, antik yerleşim üzerinde köyün bulunması sürekli tahribat sebebi ve tehdit olarak ifade edilmiştir [176].

Aizanoi antik yerleşiminin arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi, bundan sonraki süreçte pek çok kere arkeolojik kalıntılarla iç içe yaşayan yerel halkın yeni yerleşim alanına taşınmasını gündeme getirmiştir. Yerel halkın arkeolojik alanı terk etmesini konu alan ilk hüküm, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 09.06.1979/A-1733 sayılı kararıdır. Bu kararda, Eski Çavdarhisar’daki iskânın kaldırılması amacıyla İmar ve İskân Bakanlığı’nın girişimiyle yaptırılan Yeni Çavdarhisar’a taşınmanın yıllardır tümüyle gerçekleşmediğinden bahisle, geleneksel köy evlerinin tamamen boşaltılması için yeni yerleşimin çekiciliğinin arttırılması gerektiğinin altı çizilmiştir.³ Bu yıllarda benimsenen koruma anlayışı, arkeolojik kalıntılar ile iç içe bulunan geleneksel kırsal mimariye herhangi bir kültürel miras değeri atfetmediği görülmektedir. Bu nedenle bu mirasın korunması gündeme gelmemiştir. Aksine, geleneksel dokunun ve özellikle yerel halkın, arkeolojik mirasın varlığına bir tehdit olarak algılanması söz konusudur. Bu kararı takiben Yüksek Kurul’un 14.05.1983/A-4340 sayılı kararında Eski Çavdarhisar’ın yeni yerleşim alanına kaydırılmasının sağlanmasına yönelik bir karar alınmıştır.⁴ 08.02.1982/167 kayıt numaralı ve yerel halktan birine ait olan bir yazışmadan, bu tarihte Eski Çavdarhisar’da 300 hanede, 1500 kişinin yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yazıda, Koruma Kurulu tarafından Eski Çavdarhisar’ın başka bir alana taşınması kararına atıfla, taşınmak için yetkililer tarafından bir yer gösterilmesi talep edilmekte; ayrıca, hâlihazırda uygulanmakta olan “evini ne yap ne tamir et” uygulaması yıldırma politikası olarak

---

¹ GEEAYK’nun 20.12.1975/8854 sayılı kararı.

² GEEAYK’nun 12.06.1976/9174 sayılı kararı

³ GEEAYK’nun 09.06.1979/A-1733 sayılı kararı.

⁴ GEEAYK’nun 14.05.1983/A-4340 sayılı kararı.

nitelendirilmektedir [176]. Eski Çavdarhisar'ın 1. derece sit alanı olarak belirlenmesiyle birlikte burada yaşayan yerel nüfus, alanın kullanımına ilişkin kısıtlar nedeniyle sorunlar yaşamaya başlamıştır.

1988 yılına ait bir mimar, bir sanat tarihçisi ve bir şehir plancısından oluşan uzmanlara ait raporda¹, 1. derece arkeolojik sit alanında kalan Çavdarhisar eski yerleşiminin, alandaki tahribatı engellemek için en kısa zamanda uygun bir alana taşınması için ilgili makamlarca gerekli işlemlerin ivedilikle yapılması yönünde görüş bildirilmiştir. Uzmanlara göre, arkeolojik kalıntıların tahribatının önüne geçmenin yolu yerleşimin taşınmasıdır.

1989 yılında Aizanoi Arkeolojik Sit Alanı, daha önce belirlenmiş olan sit sınırlarına müdahale edilmeden 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir.²

1990 yılında alınan yeni bir kararda, Aizanoi antik yerleşimin tahribat nedenleri arasında insanların antik kalıntılarla iç içe yaşamaları ve bu insanlar için yeni yerleşim yerlerinin belirlenmemesi gösterilmiş; bu sorunun çözümü için 1. derece arkeolojik sit alanında yaşayan vatandaşların, kendi mülklerini hazine mülkleriyle takas yapmaları önerilmiştir. Aynı kararda, antik yerleşimi özgün kimliğine kavuşturmak gerekçesiyle, yakın çevrede ve muhtelif yerlerde dağılmış bulunan eserlerin yanında sit alanındaki evlerin yapımında kullanılan devşirme yapı taşlarının da toplanarak oluşturulacak açık hava müzesinde sergilenmesi önerilmiştir³ [176]. Bu dönemde alınan kararlarda da öncekilere benzer bir tutumun izlendiği görülmektedir. Eski Çavdarhisar halkı, arkeolojik eserlerin tahribat nedenleri arasında gösterilmiştir. Karardaki en dikkat çekici husus ise, Eski Çavdarhisar evlerinin yapımında kullanılan devşirme taşların toplanarak bir açık hava müzesinde sergilenmesidir. Bu koruma yaklaşımında, tek yapı ölçeğinde oluşmuş katmanlaşma ve süreklilik değerlerinin dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki tüm köy bir açık hava müzesi şeklinde algılansa, önerilen bu uygulamaya gereksinim duyulmayacaktır.

---

¹ İstanbul 3 Numaralı KVTVKBK Müdürlüğü, 14.03.1988/542 sayılı uzman raporu

² Bursa KTVKK'nun 22.04.1989/488 sayılı kararı

³ Bursa KTVKK'nun 14.06.1990/1178 sayılı kararı

Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü'nün 26.10.1990 tarih ve 681(43) 4707 sayılı yazısı ekinde, o dönem Aizanoi Antik Kenti kazı başkanı Adolf Hoffmann'ın bir mektubu da bulunmaktadır. Bu mektupta Hoffmann, o dönemde antik kentte ilişkin bazı koruma kararları hakkında görüşlerini bildirmiştir. Hoffmann, tarihi evlerde sürdürülen geleneksel köy yaşantısının devam etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu yaşantıya son verilmesinin, araştırmalar ve bölgenin turistik değerinin artması açısından faydalı olmayacağı kanaatinde. O'na göre, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik eserler arasındaki bağlantı önemli bir tarihi gerçekliğin kanıtıdır. Spesifik geleneksel köy karakteri korunan Eski Çavdarhisar'ın, gittikçe ender görülen bölgesel köy kültürü hakkında fikir verdiğini ifade etmiş; Avrupa'da antik mirasın yanı sıra doğal köy hayatının da turistik ilgi odağı olduğundan bahsetmiştir. Hoffmann'a göre bu kadar değerli ve yok olma tehlikesi gösteren milli varlıkları bu kadar çabuk gözden çıkarılmamalıdır. Arkeolojik kalıntıların ve geleneksel köy evlerinin bir arada bulunmasının, Çavdarhisar'ın özel çekiciliğini arttırdığı tespitine yer vermiştir. Eski Çavdarhisar'ın yeni bir alana taşınarak terk edilmesinin büyük tahribatlara yol açacağını ifade etmiştir. Ayrıca, ileriki dönemde yapılması planlanan arkeolojik araştırmalara bu evlerin engel teşkil etmediğini de bildirmiştir [176]. Görüldüğü üzere, dönemin Aizanoi kazı başkanı o güne kadar izlenen koruma yaklaşımlarının aksine, Eski Çavdarhisar yerleşiminin taşınmadan geleneksel köy yaşantısının devam etmesi yönünde görüş bildirmiştir. Değerlendirmelerinde, geleneksel kırsal mimari ve bu mimarinin antik kalıntılarla olan bağlantısının taşıdığı tarihi belge değeri, kırsal dokunun geleneksel/folklorik ve enderlik değerlerine atıflarda bulunmuştur.

Bursa KTVKK'nun 24.02.1991/1614 sayılı kararı ile hazırlanması talep edilen 19.08.1991 tarihli ve dönemin Çavdarhisar kaymakamı, belediye başkanı, Kütahya Müze müdürü, Aizanoi kazı başkanı ve Kültür Bakanlığı arkeoloğundan oluşan uzman grubu tarafından hazırlanan raporda, Zeus Tapınağı, Borsa Binası ve Mozaikli Hamam çevresindeki bazı köy evlerinin kamulaştırılarak pansiyon, kahvehane, satış ünitesi vb. turizm amaçlı işlevler verilmesini önerilmiştir [176]. Raporu hazırlayan uzmanlar, belirli arkeolojik kalıntılar çevresindeki geleneksel yapıların kamulaştırılması suretiyle turizm amaçlı işlevler verilerek korunmasını önermiştir. Uzmanların görüşü, arkeolojik alanın turizm amaçlı kullanımına hizmet edecek bazı işlevlerin, geleneksel yapılar içinde çözümlenmesi

yönündedir. Eski Çavdarhisar'ın geleneksel yapılarının cüzi bir kısmının korunmasını sağlayabilecek bir anlayış sunulmuştur.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün 08.04.1994 tarihli yazısında, Aizanoi kazı başkanı Dr. Klaus Rheidt geleneksel kırsal yerleşimin korunması yönünde görüşlerini açıklamıştır: "Anadolu Osmanlı konut mimarisinin güzel örnekleri sayılan bu köyün evleri ile antik döneme ait önemli eserlerin birlikte oluşturduğu atmosfer, bu yöreyi hem ziyaretçiler ham de bilim adamları için çekici kılar." Rheidt, son dönemde Türkiye'de artan eski eser hırsızlığı ve tahribatından bahisle, Lozan Antlaşması'na atıfta bulunmuş ve yerel halkın eski eserlerin korunmasına katılımının gerekliliğini dile getirmiştir. Aizanoi kazı ekibinin, yöre halkının bu açıdan bilinçlendirilmesine ve eski eserlere sahip çıkmalarını her zaman desteklediğini ifade etmiştir. Sınırlı tamir, onarım ve yenileme çalışmalarıyla tarihi köy evlerinin daha fazla tahrip olmasının engellenebileceğine dikkat çeken kazı başkanı, bu evlerinin onarılarak kullanılmalarına izin verilmesi durumunda, yerel halkın yaşadıkları yeri Anadolu tarihinin bir parçası olarak algılayacaklarını belirtmiştir [176]. Rheidt, yerleşimin kültürel katmanlaşma değerine atıfta bulunmuş, bu değer bir parçası olan geleneksel kırsal mimarinin korunmasının sosyal değer ve yerel kimlik üzerinde yaratacağı olumlu etkiye dikkat çekmiştir.

Bursa Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne sunulan 06.07.1994 tarihli uzman raporu da, Dr. Klaus Rheidt'in görüşleri ile paraleldir. Antik kentin Osmanlı mimarisiyle birlikteliğini vurgulamak ve geleneksel dokunun tahribatını önlemek amacıyla, geleneksel kırsal mimarinin tespiti için Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Kültür Bakanlığı'nın ortak çalışma yürütmesi önerilen raporda, ilk kez kentsel arkeolojik sit alanı sınırlarının belirlenmesi gerektiği ifadelerine yer verilmektedir [176]. Bu rapora göre alana, arkeolojik mirasın ve geleneksel dokunun bütüncül olarak korunmasının önünü açabilecek kentsel arkeolojik sit statüsü verilmelidir.

Çavdarhisar Belediye Başkanlığı'nın 07.08.1997 tarih ve 436 sayılı yazısına göre bu dönemde eski yerleşimde 250 aile yaşamaktadır.

Genel Müdürlük Makamına sunulan 12.07.2006 tarihli bir mimar, bir sanat tarihçisi ve bir şehir plancıdan oluşan uzman grubunun hazırladığı raporda, 1. derece arkeolojik sit alanı içerisindeki 1 -2 katlı yığma yapılar nitelsiz olarak değerlendirilmiştir. Bu yapıların

bakım ve onarımları yapılamadığından, birçoğunun yıkık, harap ve bakımsız ve terk edilmiş durumda olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yapıların birçoğunun arkeolojik kalıntılarla uyumsuzluk sergilediği ve arkeolojik kalıntıların algılanmasını güçleştirdiğinden bahisle bu yapıların alandan kaldırılmasının uygun olacağı görüşlerini bildirmişlerdir [176]. Bu raporu hazırlayan uzmanlar, kırsal dokuya herhangi bir kültürel miras değeri atfetmemiş ve yapıları niteliksiz olarak tanımlamış ve alandan kaldırılmasını önermişlerdir. Ayrıca, arkeolojik mirasın sahip olduğu estetik değerini, kırsal yapılar nedeniyle algısının zorlaştığı ifade etmişlerdir. Farklı uzman gruplarının hazırlanan farklı raporlarda, geleneksel kırsal mimariye ilişkin birbirine zıt koruma yaklaşımların önerildiği; konuya dair uzmanlar arası bir uzlaşmanın olmadığı görülmektedir.

2005 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Aizanoi 1. derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı için çalışma başlatmıştır. Koruma amaçlı imar planının hazırlık çalışmaları kapsamında, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları 21.10.2005/677 sayılı karar ile revize edilmiştir.¹ Koruma amaçlı plan yapımı sürecinde, Aizanoi 1. derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde kırsal mimari dokunun yoğunlaştığı alanlar, “arkeolojik anlamda alan içinde yaşayan kültür katmanlarıyla devamlılık gösterdiği tespit edildiğinden”² yerleşimin tamamına ilişkin tescile yönelik tespit çalışmalarının yapılması koruma kurulu tarafından talep edilmiş, 2010 yılında alandaki tüm yapılara ilişkin kimlik fişi ve fiziksel yapı analiz çalışması istenmiş³ ve 2011 yılında Kentsel Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir⁴ [176]. 2009 yılında koruma kurulu üyelerince Eski Çavdarhisar geleneksel kırsal dokusunun, kültür mirası kapsamında değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir. Özellikle kırsal mimari mirasın katmanlaşma, süreklilik ve bütünlük değerleri vurgulanarak 1. derece arkeolojik sit alanının kırsal dokuların yoğunlaştığı bölümler kentsel arkeolojik ait alanı olarak belirlenmiştir. Böylece, arkeolojik miras ile kırsal

---

¹ Eskişehir KTVKBK’nun 21.10.2005/677 sayılı kararı.

² Kütahya KTVKBK’nun 14.08.2009/92 sayılı kararı.

³ Kütahya KTVKBK’nun 04.12.2010/733 sayılı kararı.

⁴ Kütahya KTVKBK’nun 27.06.2011/1077 sayılı kararı.

mimari miras birlikteliğinden oluşan bütünün korunması için hukuki bir olanak sağlanmıştır.

2011 yılında Aizanoi Kazısı 1. Çalıştay, Vali Yardımcısı, Kaymakam, Belediye Başkanı, İl Kültür ve Turizm Müdürü, Kazı Başkanı, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü ve Kütahya Müze Müdürü'nün katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu çalıştayda, Aizanoi antik kenti ve üzerindeki evlerden oluşan dokunun bir arada harmanlanarak düzenlenmesi, kültür turizmine yönelik kullanım için bu yapıların ivedilikle tescillenerek restorasyon uygulamalarının gerçekleştirilmesi alınan kararlar arasındadır [176]. Çavdarhisar yerel yöneticileri, Aizanoi kazı başkanı, ilgili koruma kurulu ve müze müdürleri geleneksel kırsal dokunun korunması yönünde görüş bildirmişlerdir.

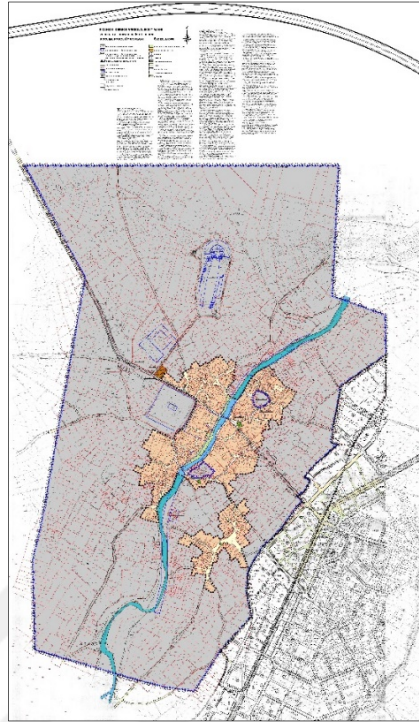
2011 yılında Aizanoi 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Planları Kütahya Koruma Kurulu tarafından uygun bulunmuştur.¹ (Şekil 4. 3) Bu planda, arkeolojik kaynakları nedeniyle alanın sahip olduğu turizm potansiyelini ön plana çıkarılmaktadır. 1. derece arkeolojik sit alanında ören yeri düzenlemesi (alana girişler ve kontrol üniteleri, turnikeler, idari birimler, satış birimleri, wc, yaya yolları, otopark alanları vb.) ve yerleşimin farklı noktalarında yer alan arkeolojik yapıları birbirine bağlayan bir gezi yolu güzergâhının² oluşturulması yönünde kararları üretilmiştir. Ayrıca, hiçbir yapılaşmaya izin verilmeyen 1. derece arkeolojik sit alanının mevcut yapılardan arındırılması için özel mülkiyete ait taşınmazların ilgili yasa ve yönetmelikler uyarınca takas yöntemiyle bedelleri ödenerek boşaltılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında planda, kentsel arkeolojik sit alanında yer alan geleneksel kırsal dokunun belgelenerek, 702 sayılı ilke kararı doğrultusunda korunmasına yönelik müdahalelerin belirlenmesine karar verilmiştir. Koruma amaçlı imar planının ana kararlarından biri de, antik kentin ortasından geçen Çavdarhisar-Emet Karayolu'nun, arkeolojik kaynakları olumsuz

---

¹ Kütahya KTVKBK'nun 16.12.2011/194 sayılı kararı.

² "Anıtsal yapıların ve arkeolojik kalıntıların yer aldığı alanda önerilen gezi yolu güzergahı; alanın odak noktasını oluşturan Zeus Tapınağı'na, Tiyatro'ya ve ilişkisinde bulunan Stadion'a, Stadion ve Tapınak arasındaki alanda bulunan Hamam ve Palaestra'ya, Tapınak ile çay arasında kalan Agora'ya, çay kenarında düzenlenmiş Rıhtım'a, çayın doğu yakasında kalan Mozaikli Hamam'a, yine antik kentin doğu yakasında kalan Macellum-Borsa Yapısı'na, Macellum'un kuzeydoğusunda yer alan Sütunlu Cadde'ye ulaşmakta ve ikisi halen kullanılmakta olan Antik Köprülerden geçmektedir" [256].

etkilemesi nedeniyle 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları dışından geçirilmesi ve planlama alanı içerisinde sadece yaya yolları düzenlenmesidir [256].

Şekil 4. 3 Aizanoi 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı, 2011 [176].

Eski Çavdarhisar Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı uygulama hükümlerinde, planın hedefi antik kent ile geleneksel dokunun bir arada bulunmasının oluşturduğu kültürel birikimin geleceğe taşınmasını sağlayacak kuralların belirlenmesi olarak sunulmaktadır. Bu alanda konut işlevinin sürdürülmesi esas olmakla birlikte, ev pansiyonculuğu, butik otel, lokanta, kafeterya, perakende ticaret gibi fonksiyonlara hizmet verilmesi ilgili koruma kurulundan onay almak koşuluyla mümkün kılınmıştır [256]. Onaylanan koruma amaçlı imar planında belirlenen hedef, alanda bulunan arkeolojik ve kırsal mimari mirasın oluşturduğu bütünlüğün korunması ve yaşatılması yönündedir.

Aizanoi Antik Kenti, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın girişimleriyle 2012 yılında Dünya Mirası Geçici Listesi'ne (Tentative List) kabul edilmiştir. UNESCO World Heritage Center'ın internet sitesinde Aizanoi Antik Kenti'ne ayrılan sayfada, arkeolojik kalıntıların sahip olduğu değerler vurgulanmış; alanda bulunan kırsal mimari miras söz konusu edilmemiştir [165]. Eski Çavdarhisar'ın arkeolojik kalıntıları ve geleneksel

dokunun oluşturduğu bütünlüğün, alanın en karakteristik niteliği olmasına karşın bu konuya dikkat çekilmemiş olması ciddi bir eksiklik olarak görülmektedir.

Çizelge 4. 1 Çavdarhisar/Aizanoi’na ilişkin koruma kurulu kararları

Tarih / Numara	Yetkili Kurum	Tescil Durumu	Açıklama
20.12.1975/8854	GEEAYK	Tarihi ve arkeolojik sit alanı	Antik kentin tüm unsurlarına ait tescil fişlerinin hazırlanması ve sit alanı sınırlarının belirlenmesi talebi
12.06.1976/9174	GEEAYK	Arkeolojik sit alanı sınırlarının belirlenmesi	Sit sınırlarının Maltepe Höyüğü’nü içine alacak şekilde genişletilmesi
09.06.1979/A-1733	GEEAYK	Çavdarhisar-Emet yolunun sit alanı dışına alınması	Ayrıca bu kararda, yeni Çavdarhisar evlerine taşınmanın tümüyle gerçekleşmediğinden bahisle, yeni yerleşimin çekiciliğini arttırmak gerektiği konu edilmiştir.
14.05.1983/A-4340	GEEAYK	Eski Çavdarhisar’ın taşınması	Eski Çavdarhisar’ın yeni yerleşim yerine taşınması
22.04.1989/488	Bursa KTVKK	1 ve 3. derece sit alanının belirlenmesi	Sit alanı koruma statüsünün derecelendirilmesi
14.06.1990/1178	Bursa KTVKK	Eski Çavdarhisar’ın taşınması	İnsanların antik kalıntılarla iç içe yaşamaları ve bu insanlar için yeni yerleşim yeri belirlenmemesi tahribat nedenleri arasında sayılmıştır.
29.04.1991/1714	Bursa KTVKK	Nekropol alanı-1. Derece arkeolojik sit alanı	Karabulut Mevkiinde Roma dönemine ait nekropol alanı
08.05.1993/3164	Bursa KTVKK	III. Derece Arkeolojik Sit Alanı koruma planı onayı	1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı’nın onaylanması
04.08.2000/1219	Eskişehir KTVKKBK	III. Derece Arkeolojik Sit Alanı koruma planı değişikliği	
21.10.2005/677	Eskişehir KTVKKBK	1. derece arkeolojik sit alanı sınırının revize edilmesi	1. derece arkeolojik sit alanı sınırlarının koruma amaçlı imar planı yapımından önce değiştirilmesi
27.06.2011/1077	Kütahya KTVKKBK	Kentsel arkeolojik sit alanı	1 derece arkeolojik sit sınırlarında kalan Eski Çavdarhisar yerleşim dokusunun, arkeolojik anlamda alan içinde yaşayan kültür katmanlarıyla devamlılık gösterdiği gerekçesiyle
16.12.2011/194	Kütahya KTVKKBK	Koruma amaçlı planların onaylanması	Aizanoi Antik Kenti, 1. derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı koruma amaçlı planların onayı
13.04.2012	UNESCO Dünya Miras Komitesi	Dünya Mirası Geçici Listesi’ne kabul edilme	
22.05.2014/1685	Kütahya KTVKKBK	Karabulut Nekropolü’nün tekrar tescil edilerek, 1 ve 3. Derece sit alanı sınırlarının belirlenmesi	Karabulut mevkiinde bulunan nekropolün 1. Derece sit alanı sınırının revize edilerek, 3. Derece sit sınırlarının belirlenmesi
22.05.2014/1688	Kütahya KTVKKBK	Meter Steunene Kutsal Alanı, 1. ve 3. Derece sit alanı	Meter Steunene Kutsal Alanı’nın 1. derece arkeolojik sit alanı; 1. Derece sit alanı çevresinin 3. derece sit alanı olarak belirlenmesi

2014 yılında Aizanoi Antik Yerleşimi ile ilişkili Meter Steunene Kutsal Alanı I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.¹ Bunun yanında antik yerleşim yakınında yer alan Karabulut Nekropol Alanı 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiş; yine antik yerleşim çevresindeki Yalakkaya, Kızıltepe, Maltepe ve Kıranbayır Nekropolleri ve antik barajın koruma altına alınmasıyla ilgili resmi süreçler de devam etmektedir [176].

T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi, Çavdarhisar İlçe merkezinin güney aksında toplu konutlar inşa etmektedir. Turizm potansiyeli dikkate alınarak TÜRSAB tarafından 3 yıldızlı Anemon otelinin yapılması konaklama tesisi ihtiyacına cevap vermektedir.

4.1.2 Oğuz/Dara Antik Kenti

4.1.2.1 Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi

Tarihsel Katmanlaşma Değeri ve Özgünlük: Dara antik kentinin Geç Roma, Erken Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim gördüğü, bu farklı uygarlıkların günümüze ulaşmış maddi izlerinden anlaşılmaktadır. Her uygarlık kendisinden önceki uygarlıklara ait yapı, yapı kalıntıları ve parçalarını çeşitli şekillerde kullanmaya devam etmiştir. Günümüzde bütünüyle arkeolojik kalıntılar üzerinde yer alan Oğuz kırsal yerleşiminin öne çıkan özelliklerinden biri de sahip olduğu kültürel ve fiziksel katmanlaşmadır.

Öncesinde köy niteliğinde küçük bir yerleşme alanı olduğu düşünülen Dara-Anastasiopolis M.S. 507 yılında kurulmuştur. Günümüzde yüzey üzerinde izlenebilen arkeolojik kalıntıların pek çoğu da kentin kurulduğu erken Bizans dönemine aittir. Dara antik dönem yapıları arasında, kent surları, kente giriş kapıları, agora ve sütunlu caddesi, mozaikli yapı, taş ocakları ve nekropol alanları, büyük kilise, granarium, köprüler, sarnıçlar, setler bulunmaktadır [234], [218]. Oğuz kırsal yerleşiminde bulunan İslamiyet dönemi yapıları Ulucami, türbeler ve mezarlık alanıdır. Ayrıca, Dara antik kalıntıları üzerinde ve çevresinde gelişen geleneksel kırsal yerleşim, günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

---

¹ Kütahya KTVKBK'nun 22.05.2014/1688 sayılı kararı.

Geleneksel kırsal dokuyu oluşturan bazı yapılar, arkeolojik yapı kalıntıları veya temeller üzerine inşa edilmiştir. Böylece farklı dönemlere ait yapı taşları aynı yapı üzerinde bir araya gelmiş ve tek yapı ölçeğinde katmanlaşma oluşmuştur. Zindan olarak adlandırılan yapı, tek yapı ölçeğindeki katmanlaşmaya örnek teşkil etmektedir. Oğuz geleneksel kırsal mimarisinin inşasında, devşirme olarak kullanılmış antik dönem parçalarına sık sık rastlamak mümkündür. Öncesinde kilise olduğu düşünülen Dara Camisi'nin inşasında devşirme taşların sıklıkla kullanımı söz konusudur. Bunun yanında, geleneksel kırsal yapıların beden duvarları, bahçe ve sınır duvarında vb. arkeolojik parçalar kullanılmıştır. Eskimenin ve bozulmanın izlerini taşıyan orijinal malzemeye sahip miras kaynağına atfedilen özgünlük kavramı, tarihsel süreçte miras kaynağının önemli yapım aşamalarını ve farklı dönem kullanımlarını yansıtmaya ilişkin ilişkilidir [33]. Tarihsel katmanlar, özgünlüğün bileşeni olarak kabul edilmektedir.

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimler bağlamında Türkiye koruma pratikleri incelendiğinde; arkeolojik kalıntıların oluşturduğu tarihsel katmanlaşmanın korunması genel kabul görmektedir. Buna karşın, en üstte yer alan geleneksel kırsal dokuların bu yerleşimin özgünlüğüne katkı sunan korunmaya değer bir katman olduğu konusunda uzlaşma bulunmamaktadır. Genel yaklaşım, geleneksel kırsal dokunun niteliksiz bir ek gibi algılanarak alandan ayıklanması ve içinde yaşayanların başka bir yere taşınması yönündedir. Özgünlük, yerleşimin gelişim evrelerini yansıtan tarihsel ve kültürel katmanlaşmanın tüm maddi bileşenlerin korunması ile ilişkili olması nedeniyle, geleneksel kırsal dokuların miras kapsamında değerlendirilmesi özgünlük niteliğinin sürekliliği için bir koşul olarak değerlendirilmelidir.

Bütünlük ve Sit: Jokilehto, bütünlüğü görsel, yapısal ve sosyal-işlevsel bütünlük alt başlıklarında incelemiştir [27]. Clavir, koruma alanıyla ilişkili fiziksel, estetik ve tarihsel bütünlük olmak üzere üç tip bütünlük tanımlamıştır [90], [11].

Dara, arkeolojik kalıntıların oluşturduğu kültür katmanları ve en üstte bulunan geleneksel kırsal dokunun oluşturduğu katman olmak üzere iki farklı ana katmana sahiptir. Tarihsel süreç içinde antik dönem yapıları tahrip olarak bütünlüklerini büyük ölçüde yitirmiş ve arkeolojik kalıntı haline gelmişlerdir. Ardından, mekânsal süreklilik sonucu bu kalıntıların üzerinde gelişen geleneksel kırsal mimari ile arkeolojik kalıntılar

yeni bir bütün oluşturmuşlardır. Feilden ve Jokilehto'nun [14] belirttiği üzere, bu dönüşüm yerleşimin tarihsel katmanlaşmasının bir parçasıdır. Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal dokunun birlikteliği ile oluşan bütünsellik, Clavir'in tanımladığı tarihsel, fiziki ve belki de estetik bütünlük kapsamındadır. Dara'da arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli kırsal dokuların oluşturduğu bütünlüğün korunması, ancak yerleşime sit ölçeğinde koruma statüsünün tanımlanmasıyla mümkün olabilecektir.

Tarihi Değer: Dara-Anastasiopolis, M.S. 505-507 yıllarında Roma İmparatoru Anastasius (M.S. 491-518) tarafından İmparatorluğun doğu sınırını Sasanilere korumak için bir garnizon şehir olarak kurulmuştur. Kentin çok kısa bir sürede kurulmuş olması, mimarlık ve şehircilik tarihine “citée créée” örneklerinden birini sunmaktadır Kent, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında savunma amaçlı kurulmuş şehir ve askeri kalelerin oluşturduğu “limes” zincirinin içinde yer almaktadır [223]. Askeri bir üs olarak kurulan Dara, kent surları, iç kale, burçlar ve hendekler vb. savunma yapıları ile ön plana çıkmaktadır.

Bu garnizon kentinin yer seçiminde, yerleşimin içinden geçen zengin bir su kaynağı olan derenin varlığı da belirleyici rol oynamıştır. Askeri yapılarının yanında, Dara'nın dikkat çekici bir diğer özelliği büyük su sistemlerine sahip olmasıdır. Su sistemleri, günlük kullanım dışında savunma stratejisinin bir parçası olarak inşa edilmişlerdir. Uzun süren kuşatma dönemlerinde kente sığınan ordunun daha uzun süre direnebilmesinde bu su sistemlerinin varlığı etkili olmuştur [234]. Dara Deresi, köprüleri, su girişleri, büyük ölçekli sarnıçlar ve bentler kentin su sisteminin parçalarını meydana getirmektedir. Dara antik kentinden günümüze ulaşmış yapı ve kalıntıları araştırmacılara, kentin özellikle erken Bizans dönemine ait savunma ve su sistemlerine ilişkin zengin bilgiler sunmaktadır.

Eskilik değeri, doğal yaşlanma ve eskime süreçlerinin eser üzerinde bıraktığı somut izlerden kaynaklanmaktadır. Miras varlığının yaşı arttıkça eskilik değeri de çoğalmaktadır. Birçoğu erken Bizans dönemine tarihlenen Dara arkeolojik kalıntıları, zamanın maddi izlerini üzerlerinde taşımaktadır ve eskilik nitelikleri yüksektir. Bu nedenle, ulusal koruma mevzuatında arkeolojik kalıntılar üst seviyede koruma statüsüne sahiptir.

Dara'nın arkeolojik kalıntılarına kıyasla, geleneksel kırsal mimarisi hem daha yakın dönem ürünüdür, hem de örneklerine daha sık rastlamak mümkündür. Öte yandan, Dara'yı 19. yüzyılda ziyaret eden gezginler, burada kırsal dokuların varlığından bahsetmişlerdir. Oğuz kırsal yerleşiminin nüvelerinin bu dönem veya daha öncesinde atıldığı söylemek mümkündür. Günümüzde Oğuz yerleşiminin geleneksel kırsal dokusu, geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet dönemine aittir. Bir başka deyişle, geleneksel kırsal mimarinin korunma statüsü almaya imkân verecek düzeyde eskilik değerine sahip olduğu söylenebilir.

Estetik Değer: English Heritage'e göre estetik değer, insanların bir yerden duyuşsal ve entellektüel anlamda uyarı alma yollarından kaynaklanmaktadır. Estetik değer, tasarım değeri, artistik değer ve rastlantısal ve patina alt başlıklarında incelenmiştir [41]. Estetik değer, bir yerin bilinçli olarak tasarımının bir sonucu olabileceği gibi; bir yerin zaman içinde kullanımı ve gelişiminin rastlantısal bir sonucu da olabilir.

Dara'nın estetik değeri, English Heritage tarafından tanımlanan alt başlıklar bağlamında incelendiğinde; bu değerle ilişkilendirilen tasarım, artistik, rastlantısal ve patina niteliklerinin tümünü bünyesinde barındırmaktadır. Dara'da arkeolojik kaynaklar, ait oldukları toplumun moda, zevk ve estetik ölçütlerine göre belli bir tasarım anlayışı ile yapılmıştır. Çeşitli materyallerle üretilen özgün mimari tasarım, taş işçiliği, detay ve pek çok buluntusuyla yüksek kalitede tasarım ve artistik duyarlılığa sahiptir. Ancak arkeolojik kaynaklar, zaman içinde temellere ve fragmanlara indirgenerek harabe haline gelmişlerdir. Doğal peyzajları içinde romantik ve pastoral niteliklere sahip harabeler, pitoresk niteliklerle ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle arkeolojik kalıntıların estetik nitelikleri hem tasarım ve artistik değerler, hem de zamanın izleri olan patina ile ilişkilidir. Bununla birlikte, Oğuz/Dara zaman içinde organik olarak gelişen geleneksel kırsal dokuları nedeniyle rastlantısal olarak tanımlanan estetik nitelikler taşımaktadır. Romantik bir bakış açısıyla, Dara'nın organik olarak gelişen geleneksel doku ve peyzaj ile bütünleşen arkeolojik kalıntıların pitoresk niteliğinin vurgulanarak, estetik değerinin arttığı iddia edilebilir.

Belgesel Değer: Geçmişe ait her varlık, ait olduğu döneme ait bilgiler sunduğundan belgesel bir nitelik taşımaktadır. Dara arkeolojik kalıntıları, uzak geçmişin yaşantısı

hakkında bilgi ve kanıtlar sunan maddi varlıklar olup belgesel nitelikleri oldukça yüksektir. Arkeolojik kalıntılar üzerinde gelişen Oğuz kırsal dokusunun, geçmişten günümüze arkeolojik kalıntıları tahrip ederek belgesel niteliklerine hasar verdiklerine yönelik kaygılar mevcuttur. Bu kaygılar, arkeolojik kalıntıların değerini indirgediği düşünülen en üst katmandaki geleneksel kırsal dokuların zaman içinde yok olmaya bırakılarak alandan ayıklanması yaklaşımının benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle, günümüzde kırsal yerleşimin taşınması hala gündemdedir. Ancak, tahribat olarak görülen kırsal dokuların da yerleşimin tarihsel gelişiminin bir yansıması ve belgesi olarak algılanması ve bu bağlamda korunması tartışılmalıdır.

Bilimsel Değer: Dara antik kenti, bilim insanlarına ve ziyaretçilerine bu yerleşimin tarihi süreçte geçirdiği gelişime tanıklık etme fırsatını sunmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren gezginler tarafından ziyaret edilen Dara'nın, tarihi ve arkeolojik değerlerine ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar daha çok yakın dönemlerde yoğunlaşmıştır. Erken Bizans kenti, özellikle savunma, su ve mezar yapılarıyla akademik ve arkeolojik çalışmalara konu olmaktadır. Ahunbay, Dara kalıntılarının içinde, üstünde ve çevresindeki modern konutlar nedeniyle kalıntı niteliklerinin incelenmesi ve araştırılmasının yetersiz kaldığı görüşündedir [218]. Oğuz'un İslamiyet dönemi anıtsal yapılarına veya geleneksel kırsal dokusuna ilişkin yapılmış bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır.

Sosyal Değer: Oğuz, Dara'ya atfedilen kültürel değerler hiyerarşisinde sosyal değer üst sıralarda gelmektedir; çünkü Dara aynı zamanda bir yerleşim alanıdır. Dara kimliğini, antik kent kalıntıları ve üzerindeki geleneksel kırsal mimari dokunun oluşturduğu bütüncül fiziki çevresinden almaktadır. Oğuz'un yerel halkı sürekli bu iki farklı miras türü ile ilişki içindedir. Bu bağlamda, yaşantılarının yansımasını oluşturan bu bütüncül miras, yerel halkın kimlik ve aidiyet duygusunu desteklemektedir. Bu ilişki biçimlenmesi, Dara'ya sosyal değer kazandırmaktadır.

Dara'nın yerel halkı arkeolojik kalıntılara yıllardır bekçilik yapmakta; bilimsel kazı çalışmalarında görev almakta ve kendi yerleşimlerini görmeye gelen pek çok yerli ve yabancı turisti ağırlamaktadır. Bu miras alanı, yerel halk, bilim insanları ve ziyaretçiler arasında çeşitli sosyal ağlar kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Yerleşimin yerel halk ve ziyaretçiler için sosyal değerini oluşturan bir diğer boyutu da, sınırlı sayıda da olsa Dara'nın sosyal ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapmasıdır. Bu etkinlikler arasında Sinemasal Açık Hava Sinema Festivali, Mardin Müze Müdürlüğü'nce düzenlenen uçurtma etkinliği ve moda defileleri yer almaktadır. Açık hava sinema festivali, kentin girişindeki nekropol alanında yapılmıştır (Şekil 4. 4). Bu etkinlikler, yerel nüfusun kültürel ve sosyal hayatını geliştirmekte ve kültürel mirasın yeniden toplumun sosyal bir parçası olmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 4. 4 (a), (b) Dara nekropol alanında yapılan sosyal etkinlikler [257].

Eğitim Değeri: Dara'nın arkeolojik mirası sunduğu kaynaklar nedeniyle eğitim değerine sahiptir. Mevcut durumda, alandaki arkeolojik kaynakların sunumu için bir çaba olsa da, alanın anlaşılması için yeterli görülmemektedir. Bunun yanında, bu alanda yerleşik yerel halkın yaşam biçimleri, örf ve adetleri, inanışlarına ilişkin bilgiler içeren geleneksel kırsal dokular, mimari, folklorik ve etnografik boyutlarıyla eğitim değerine sahiptir. Bu nedenle, her iki miras türünün de eğitim kaynağı olma potansiyelleri dikkate alınarak alanın sunumunun bu doğrultuda düzenlemesi uygun olacaktır. Örneğin, alanı gezecek ziyaretçiler için hazırlanacak yürüyüş rotalarına, arkeolojik kalıntılar yanında geleneksel kırsal mimarinin yoğunlaştığı alanlar da dâhil edilmelidir.

Kullanım Değeri ve Süreklilik: Oğuz yerel halkı, 1. derece arkeolojik sit alanı üzerindeki geleneksel kırsal yapılar içerisinde yaşantısını sürdürmektedir. Tarihi süreklilik içerisinde yerel toplulukların yerleşim için Dara antik kentini seçmeleri, günümüzde de içinde yaşamaya devam edilen kırsal mimariyi yaratmalarıyla sonuçlanmıştır. Oğuz geleneksel yapılarının özgün işlevleriyle kullanılması ve çağdaş toplumda kendine bir yer bulması, yerleşimin kullanım değerini arttırmaktadır.

Dara antik kenti 1977 yılında arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Bu koruma statüsü aynı zamanda yaşam alanı olarak kullanılan yerleşimde, bir takım sorunları açığa çıkarmaktadır. Bir yandan alanın mevcut kullanımı arkeolojik kalıntılarda tahribata neden olurken, diğer yandan bu tahribatı engellemek için yerel halkın alanı kullanımına kısıtlar getirilmiştir. Arkeolojik kaynakların tahribata uğramasının nedenleri arasında yerel halkın bilinçsiz yapılaşma talepleri, betonarme sistem ile inşaat yapılması, inşaa faaliyetlerinde antik yapı malzemelerinin kullanımı, antik dönem yapılarının ahır vb. uygunsuz işlevlerle kullanımı yer almaktadır. Arkeolojik alan üzerinde yaşayan halkın su, kanalizasyon vb. altyapı hizmetlerine erişimi, mevcut yapılarının onarılması, artan nüfusla birlikte artan yeni yapı ya da mekân gereksinimlerini karşılanması konularında sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar köyün gelişimini engellemekte ve köyden dışarı göçlere neden olmaktadır. Arkeolojik alanın tahribatının önüne geçmek ve yerel halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına köyün sit alanı olmayan başka bir alana taşınması sık sık gündeme gelmektedir. Dara arkeolojik sit alanı olduğu 1970'li yıllardan günümüze, ilgili koruma kurulu üyeleri Oğuz kırsal yerleşiminin taşınması yönünde kararlara imza atmışlardır. Dara kazılarını yürüten Mardin Müze Müdürü ve Mardin Valisi de köyün taşınması yönünde görüş bildirmişlerdir.

Oğuz'un yerleşim alanı olarak kullanılmasının yanında, bilimsel ve turizm amaçlı kullanımı da söz konusudur. Dara antik kentinde, 1986 yılında başlayan bilimsel amaçlı arkeolojik kazı çalışmaları günümüzde de sürdürölmektedir. Bunun yanında antik kent, Mardin kentine yakın olmasının sağladığı avantajla yerli ve yabancı pek çok ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır.

Kurulduğu Erken Bizans döneminden 13. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren Dara antik kenti, bu tarihten sonra küçölerek kırsal bir yerleşim haline gelmiştir. 14. yüzyıla gelindiğinde, bu dönemde kenti gezen İbn Battuta'ya göre kent harap bir durumda olup içinde kimse yaşamamaktadır. Buna karşın kentte Artuklu Beyliği'nin (1102-1409) varlığını ispatlayacak arkeolojik verilere ulaşıldığı ifade edilmektedir [233]. Oğuz yerleşiminin ne zaman oluşmaya başladığına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başında Dara'yı ziyaret eden gezginler, antik kalıntılar arasında bulunan bir kırsal yerleşimden bahsetmişlerdir.

Bazı dönemler karanlık olsa da, Dara'da bir yerleşim sürekliliğinden bahsetmek mümkündür. Bu süreklilik içerisinde yerleşim, farklı zamanlarda farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde bu uygarlıklara ait maddi izlere alanda rastlamak mümkündür. Toprak üzerinde izlenebilen arkeolojik kalıntılar ile Oğuz geleneksel kırsal mimarisi, yerleşimin yapıları çevresini oluşturmaktadır. Özgün bir bütün oluşturacak şekilde farklı dönem katmanlarının bir araya gelmeleri bir süreklilik hattı oluşturmaktadır. Yerleşimin tarihsel gelişiminin bir parçası olan tüm maddi kalıntılar, herhangi bir dönem ayrımı yapmaksızın korunmaya değer görülmektedir. Özellikle yakın döneme ait kırsal mimari mirasın görmezden gelinmesi veya yok edilmesi, yerleşimin süreklilik değerinin bu noktada kesintiye uğramasına neden olacaktır. Ayrıca, Oğuz/Dara'da süregelen yaşamın devam etmesi, yerleşimin süreklilik niteliğinin gelecekte de sürdürülmesinin koşuludur.

4.1.2.2 Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi

Dara arkeolojik kalıntılarının koruma altına alındığı 1970'li yıllardan günümüze, alanın korunmasına ilişkin alınmış tüm koruma kurulu kararları (Çizelge 4. 2), uzman raporları, gazete haberleri vb. üzerinden arkeolojik ve kırsal mirasa atfedilen değerleri bağlamında koruma yaklaşımlarının tarihsel süreçteki değişimi ve gelişimi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Dara antik yerleşimi, 1977 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş ve kurul kararı olmaksızın herhangi bir inşaa faaliyetin yapılamayacağı karara bağlanmıştır.¹ Tescil kararı, o dönem yüksek kurul üyesi olan Hüsrev Tayla tarafından verilen 05.04.1977 tarihli önerge ile gerçekleşmiştir [231]. Bu önergede Dara harabelerinin içine ev yapılmak suretiyle tahribata sebep olduğundan bahsedilmektedir. Arkeolojik alan üzerinde devam eden yaşamın sebep olduğu tahribatın önüne geçmek adına, Dara arkeolojik kalıntıları arkeolojik sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır.

---

¹ GEEAYK'nun 08.04.1977/A 401 sayılı kararı.

Arkeolojik sit kararı akabinde, köy içindeki oturulamayacak durumdaki evlerin kış aylarını geçirmek için çatı ve duvar onarımlarını bir kereye mahsus olmak üzere Müze denetiminde ve antik malzeme kullanmadan yapılmasına izin verilen kurul kararında¹ köyün taşınması ilk kez gündeme gelmiştir [231]. Dara arkeolojik sit alanı olarak tescillendiği yıl alınan köy evlerinin onarımına koşullu izin veren bu kararın, antik kent üzerinde yaşamaya devam eden yerel kullanıcıların mağduriyetini önlemek amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Koruma yüksek kurul üyeleri, arkeolojik alandaki tahribatı önlemenin kesin çözümü olarak köyün taşınması yönünde görüş bildirmişlerdir. Arkeolojik mirasın korunmasını amaçlayan bu karar, dönemin uzmanlarının koruma yaklaşım önceliklerini ortaya koymaktadır. Bu karar metninde, arkeolojik alan üzerindeki geleneksel dokunun kültür mirası kapsamında değerlendirildiğine dair herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.

13 Nisan 1979 tarihli ve müze müdürü A. Halik Erkmen imzalı raporda, Dara arkeolojik kalıntıları üzerindeki köy evlerine ilişkin alınan istimlak kararının uygulanmamasından bahisle, köy sakinlerinin izinsiz inşa faaliyetlerde bulunduğu ve denetimlerin yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Dara kalıntılarının arkeolojik önemine vurgu yapan Erkmen'e göre, köylüyü de küstürmeden bu kaçak uygulamalarının önüne geçmenin yolu adli değil idaridir. Çözüm için atılacak ilk adım, kamulaştırma kararının uygulanması ve köyün boşaltılmasıdır [231] Kamulaştırma ve köyün taşınmasına ilişkin koruma yüksek kurulu üyelerinin fikirleriyle, Müze müdürünün görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir.

Aynı kurulun 1982 yılı kararında², Dara antik kent surları içinde kalan alanın tümü arkeolojik alan olarak tescil edilmiş ve kullanım koşulları belirlenmiştir. Bu kapsamda, yeni yapılaşma yasaklanarak, mevcut yapılardan oturulamayacak derecede harap olanların Müze denetiminde onarımına ve sur dışında, sur duvarlarına 10 m. mesafe bırakmak koşuluyla en fazla iki katlı yeni yapılaşmaya izin verilmiştir [231]. Dara'ya ilişkin 5 yıl aradan sonra alınan yüksek kurul kararında köyün taşınması yönündeki hükmün tekrarlanmayarak, sur dışında ve sur duvarlarına belli bir mesafe bırakmak koşuluyla yeni

---

¹ GEEAYK'nun 11.11.1977/A 877 sayılı kararı.

² GEEAYK'nun 10.09.1982/A-3790 sayılı kararı

yapılaşmaya izin verilmiş olması dikkat çekicidir. Arkeolojik alan olarak belirlenen sur içi bölgesinin hemen dışında yeni yapılaşmanın önünü açan bu karar, alandaki fiziki gelişimin devamı anlamına gelmektedir. Bu kararın alınmasının altında yatan sebebin, köy halkının arkeolojik alan üzerinde yaşamlarını sürdürmeleri yönünde bir politika benimsemiş olmalarından ziyade, köyün taşınması ve kamulaştırılması önündeki engelleri aşmanın zorluğu olduğu düşünülmektedir.

1984 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulu'nca alınan kararda¹, Dara antik kentinin üzerinde yaşayan bir köy bulunması nedeniyle her geçen gün biraz daha tahrip edilmesinden bahisle tuvalet çukuru yapılması sakıncalı bulunmuş ve köyün taşınması için uygun bir yer aranması için ilgili kurumlara görev verilmiştir. Koruma kurulunun bu kararı, sur duvarlarının hemen dışında gelişecek yeni bir yerleşimden ziyade köyün taşınması görüşünün ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 1987 yılında aldığı karar² ile Dara, 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları belirlenmiş ve kullanım koşulları tanımlanmıştır (Şekil 4. 5). Kesin yapılaşma yasağı yanında, mevcut yapıların müze denetiminde onarımı, tarımsal faaliyetlerin sit alanı dışında yapılması vb. hususlar yeniden zikredilmiştir. Karar eki 1/2000 ölçekli kadastral paftada sınırları belirtilen alanın dışında, köy yerleşim sınırları içinde müze uzmanları denetiminde en fazla iki katlı yapı yapılmasına izin verilmiştir. Ayrıca, bu kararla köyün taşınması konusu bir kez daha gündeme getirilmiştir [231]. Bu karar ile arkeolojik alan sınırları dışında yeni yapılaşmaya koşullu olarak izin verilmiş; arkeolojik alan sınırları dâhilinde kalan mevcut köyün taşınması hususunun ilgili kuruluşlara iletilmesi hükme bağlanmıştır.

---

¹ Ankara TKTVBK'nun 23.03.1984/56 sayılı kararı.

² TKTVYK'nun 02.07.1987/3449

Şekil 4. 5 Oğuz kırsal yerleşimine ait 1/2000 ölçekli tarihsiz hâlihazır pafta [231].

Dara Köyü Muhtarı İbrahim Bilgiç, 04.06.2006 tarihli başvurusunda, köy nüfusunun sürekli artmasına karşın herhangi bir yapılaşmaya izin verilmediğinden sakinlerin çok zor şartlarda yaşamlarını sürdürdükleri, alt yapı ve su şebekesinin olmaması nedeniyle ortaya çıkan sağlıksız ortam vb. olumsuz durumlardan kurtulmak için, ya mevcut sit kararının kaldırılması ya da köyün kamulaştırılarak uygun bir yere nakledilmesini talep etmiştir. Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2006 yılında aldığı kararda¹, Oğuz köyündeki mevcut sit alanının kaldırılması talebi reddedilmiş; köyün sit alanı dışında uygun bir alana taşınması için kamulaştırılması prensipte uygun bulunarak koruma amaçlı imar planı hazırlanması istenmiştir [231]. Önceki dönemlerde alınan Oğuz kırsal yerleşiminin sit alanı dışına taşınmasına ilişkin kararları, bir sonraki adıma taşıyacak şekilde köyün kamulaştırılması uzmanlar tarafından uygun bulunmuştur.

05.02.2007 tarihli 2006 yılı Dara arkeolojik kazı çalışmalarına ilişkin raporda, “Zindan” olarak adlandırılan yapının üzerinde meskûn ailelerin tahliyesi ve modern yapıların ağırlık ve havalandırma sorunları yaratması nedeniyle kaldırılması gereğinden söz edilmektedir [231]. Bu rapor akabinde Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından antik döneme ait zindan kalıntısı üzerinde bulunan konutun boşaltılmasında yarar olduğuna dair bir tavsiye kararı alınmıştır². Zindan yapısına ait

¹ Şanlıurfa KTVKBK'nun 23.08.2006/109 sayılı kararı.

² Şanlıurfa KTVKBK'nun 30.03.2007/347 sayılı kararı.

1977 tarihli arşiv fotoğrafında, arkeolojik kalıntılar üzerinde tek katlı yığma kargir bir yapı görülmektedir (Şekil 4. 6a). Günümüzde bu katın üzerine bir kat daha eklendiği anlaşılmaktadır (Şekil 4. 6b). Bu son katın cephesi sıvalıdır. Bu iki farklı dönem ilaveleri nitelik olarak birbirinden farklıdır. Bu yapı, koruma kuramı açısından karmaşık bir vaka olarak çözümlenmeyi ve değerlendirilmeyi beklemektedir. Bu konuyu tartışan uzmanların yapının boşaltılması yönünde görüş bildirmesi, bu ilavelerin korunmasını gerektirecek kültür miras değerlerine sahip olmadığını düşündüklerini göstermektedir.

Şekil 4. 6 (a) Zindan adlı yapı, 1977 [231]. (b) Günümüzde Zindan adlı yapı

26.02.2007 tarihli uzman raporundan, yerel kullanıcılar tarafından mevcut yapılara koruma kurulundan izinsiz uygulama ve ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Arşiv dosya incelemesinde, izinsiz uygulama yapanlar hakkında suç duyurusunda bulunulduğu görülmüştür [231].

Kurul Müdürlüğüne sunulan 14.02.2008 tarihli uzman raporunda Dara'da yaşamın devam etmesi nedeniyle antik kentin uğradığı tahribat ve arkeolojik alanın kullanım koşullarının sınırlı olmasından dolayı yerel halkın yaşadığı sıkıntılar dile getirilmiştir. Bu bağlamda, köyün yoğun yapılaşması, yerel halkın bilinçsiz yapılaşma talepleri, yapılaşmada betonarme sistemin ve antik yapı malzemesinin kullanımı, bağ ve bahçelerin antik kalıntılar üzerinde yer alması, tarihi yapıların ve mağaraların ahır ve benzeri amaçlarla kullanılması tahribata neden olan unsurlar olarak sıralanmıştır. Bunun yanında alanın 1. derece arkeolojik alan olması sebebiyle yerel halkın su, kanalizasyon vb. altyapı hizmetlerinden faydalanamadığı ve yapılarda eklenti yapılmasına izin verilmemesi köy sakinlerinin yaşam kalitesini düşürdüğü; yerel ve merkezi idarelerle karşı karşıya gelmelerine neden olduğu konu edilmiştir. Bu nedenlerden dolayı köyün,

köy sakinlerini de mağdur etmeyecek şekilde ivedilikle nakledilmesi raporu kaleme alan iki arkeolog, bir mimar ve bir şehir plancısından oluşan uzman grubunun ortak görüşüdür [231]. Bu raporda antik kalıntılar üzerinde devam eden kırsal yaşam nedeniyle arkeolojik kalıntıların uğradığı hasar ve arkeolojik sit alanında bulunan kırsal yerleşim sakinlerinin kullanım sınırlılıkları nedeniyle yaşadığı sorunlar özetlenmiş; çözüm önerisi olarak yerleşimin ivedilikle farklı bir alana taşınması getirilmiştir. Bu raporun içeriğinde en üst katmanda bulunan kırsal mimarinin de korunmaya değer miras niteliği taşıdığına dair herhangi bir ifade, yorum ya da tartışmaya rastlanmamaktadır.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2008 yılında aldığı karar¹ ile Dara 1 derece arkeolojik sit alanı sınırlarının kaya mezarları, antik taş ocağı, su bendi, İslami mezarlık ve mozaikli alanı kapsayacak şekilde yeniden belirlenmesi için yeni öneri sınırların 1/2000 ölçekli kadastral pafta üzerine işaretlenmesi talep edilmiştir. Akabinde alınan kurul kararıyla² da Dara 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları genişletilmiştir [231].

2008 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Dara Ulucami'yi korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillemiştir.³ 2009 yılında Dara arkeolojik sit alanındaki geri kalan tek yapı ölçeğindeki yapı ve yapı kalıntılarının tespitleri yapılarak, aynı kurul tarafından korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir⁴. Bu kapsamda tescil edilen yapı ve yapı kalıntıları; 1 nolu türbe, 2 nolu türbe, konut (765 parsel), sur kalıntıları, 4 nolu yapı (sarnıç, 736 parsel), 1 nolu yapı (740 parsel), 3 nolu yapı kalıntısı (764 parsel), 2 nolu yapı (798 parsel), sarnıç (571 parsel), 1 nolu köprü kalıntısı ve 2 nolu köprü kalıntısıdır [231]. Bu kararlar ile antik ve Bizans dönemi yapıları yanında İslam dönemine ait cami ve iki türbe korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Ayrıca 765 parselde bulunan konut yapısının da tescillendiği görülmektedir (Şekil 4. 7).

---

¹ Diyarbakır KTVKBK'nun 22.05.2008/1559 sayılı kararı.

² Diyarbakır KTVKBK'nun 16.12.2008/1921 sayılı kararı.

³ Diyarbakır KTVKBK'nun 22.05.2008/1560 sayılı kararı.

⁴ Diyarbakır KTVKBK'nun 22.02.2009/2074-84 sayılı kararları.

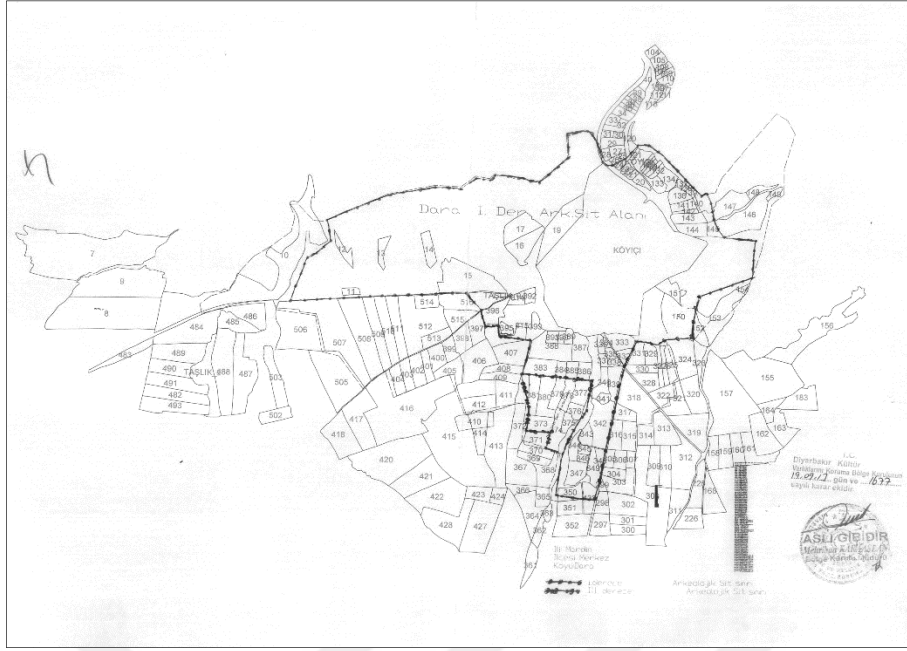

Şekil 4. 7 Dara’da korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli yapı ve yapı kalıntıları 2013 yılında Dara arkeolojik alanında yapılan sondaj çalışmaları sonucunda, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun aldığı karar¹ ile Dara 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları belirlenmiştir ( ekil 4. 8). Bu karara göre tüm köy içi alanı 1. derece arkeolojik sit alanında kalmaktadır. Sonrasında aynı kurul tarafından alınan karar² ile Dara 3. derece arkeolojik sit alanı için geçiş dönemi yapılanma koşulları belirlenmiştir. Dara Koruma Amaçlı İmar Planı yapımı çalışmaları devam etmektedir.

¹ Diyarbakır KVKBK’nun 19.09.2013/1677 sayılı kararı.

² Diyarbakır KVKBK’nun 21.11.2013/1840 sayılı kararı.

Şekil 4. 8 Dara 1. ve 3 derece arkeolojik sit alanı sınırları [231].

Çizelge 4. 2 Oğuz/Dara'ya ilişkin koruma kurulu kararları

Tarih / Numara	Yetkili Kurum	Tescil Durumu	Açıklama
08.04.1977/A-401	GEEAYK	Arkeolojik sit alanının tescili	Antik kentin tüm unsurlarına ait tescil fişlerinin hazırlanması talebi
11.11.1977/A-877	GEEAYK	Evlerin onarımı ve köyün taşınması	Köy içinde oturulamayacak durumdaki evlerin bir kereye mahsus olmak üzere Müze denetiminde onarımı; köyün taşınması için gerekli işlemlerin ivedilikle yapılması
10.09.1982/A-3790	GEEAYK	Arkeolojik alanın tescilinin teyit edilmesi	Dara antik kent surları içinde kalan alanın arkeolojik alan olarak tescil edilmesi ve kullanım koşullarının belirlenmesi; mevcut yapıların Müze denetiminde onarımına ve sur dışında yeni yapılaşmaya izin verilmesi.
23.03.1984/56	Ankara TKTVKK	Köyün taşınması	Köyün taşınması için uygun bir yer aranması için ilgili kurumlara görev verilmesi.
02.07.1987/3449	TKTVYK	Arkeolojik sit derecesinin belirlenmesi ve köyün batısındaki kaya mezarlarının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescili	Dara antik kenti 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi ve kullanım koşullarının belirlenerek köyün taşınması hususunun ilgili kuruluşlara iletilmesi.
23.08.2006/109	Şanlıurfa KTVKKBK	Köyün kamulaştırılması	Köyün sit alanı dışında uygun bir alana taşınması için kamulaştırılması ve koruma amaçlı imar planı hazırlanması talebi
30.03.2007/347	Şanlıurfa KTVKKBK	Tahliye	Antik döneme ait zindan kalıntısı üzerinde bulunan konutun boşaltılması
22.05.2008/1559	Diyarbakır KTVKKBK	Sit alanı sınırlarının yeniden belirlenmesi	Dara 1 derece arkeolojik sit alanı sınırlarının kaya mezarları, su bendi, İslami mezarlık ve mozaikli alanı kapsayacak şekilde yeniden belirlenmesi için gerekli hazırlıkların yapılması talebi

Çizelge 4. 2 Oğuz/Dara'ya ilişkin koruma kurulu kararları (devamı)

Tarih / Numara	Yetkili Kurum	Tescil Durumu	Açıklama
22.05.2008/1560	Diyarbakır KTVKKBK	Dara Ulucami'nin tescili	Dara Ulucami'nin korunması gerekli 1. Grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
16.12.2008/1921	Diyarbakır KTVKKBK	Sit alanı sınırlarının yeniden belirlenmesi	Dara 1 derece arkeolojik sit alanı sınırlarının genişletilerek tescil edilmesi
20.02.2009/2083	Diyarbakır KTVKKBK	1 nolu türbenin tescili	1 nolu türbenin korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2074	Diyarbakır KTVKKBK	2 nolu türbenin tescili	2 nolu türbenin korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2075	Diyarbakır KTVKKBK	Konut (765 parsel) tescili	Konut yapısının korunması gerekli 2. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2078	Diyarbakır KTVKKBK	Sur kalıntılarının tescili	Sur kalıntılarının korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2077	Diyarbakır KTVKKBK	IV nolu yapının (sarnıç, 736 parsel) tescili	IV nolu yapının (sarnıç) korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2076	Diyarbakır KTVKKBK	I nolu yapının (740 parsel) tescili	I nolu yapının korunması gerekli 1. Grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2080	Diyarbakır KTVKKBK	III nolu yapı kalıntısının (764 parsel) tescili	III nolu yapı kalıntısının korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2082	Diyarbakır KTVKKBK	II nolu yapının (798 parsel) tescili	II nolu yapının korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2079	Diyarbakır KTVKKBK	Sarnıcın (751 parsel) tescili	Sarnıcın korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2081	Diyarbakır KTVKKBK	I nolu köprü kalıntısı	I nolu köprü kalıntısının korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
20.02.2009/2084	Diyarbakır KTVKKBK	II nolu köprü kalıntısı	II nolu köprü kalıntısının korunması gerekli 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmesi
19.09.2013/1677	Diyarbakır KVKKBK	Sit alanı sınırlarının yeniden belirlenmesi	Yapılan sondaj çalışması sonucunda 1. ve 3. derece sit alanı sınırları belirlenmesi
21.11.2013/1840	Diyarbakır KVKKBK	Geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesi	Dara 3. derece arkeolojik sit alanı için geçiş dönemi yapılanma koşulları belirlenmiştir.

1986 yılından itibaren Dara antik kenti kazılarına danışmanlık yapan Metin Ahunbay, "Antik Mardin" adlı çalışmasında Dara antik yapılarını betimlemiştir. Bu çalışma içeriğinde, kırsal yerleşimde yakın dönemde yetiştirilmeye başlanan zeytinliklerin, pek çok kalıntının görünüşünü kapattığını yazmıştır [218]. Bu nedenle arkeolojik kalıntıların pitoresk/estetik değeri azalmaktadır. Ayrıca Ahunbay, çevrede bulunan çok sayıda yapı kalıntısı içinde, üstünde, çevresinde bugün modern konutların bulunduğu; bu nedenle kalıntı niteliklerinin yeterince iyi incelenmesi ve araştırılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir [218]. Geleneksel kırsal mimarinin varlığı, arkeolojik çalışmaların yapılmasını güçleştirerek bilimsel değere zarar vermektedir.

Arkitera internet sitesinin aktardığı, 18 Ocak 2005 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Oktay Ekinci, "Orada Bir Dara Var Uzakta O Köy Bizim Köyümüzdür..." başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Ekinci ve beraberindeki heyetin Dara'yı ziyaretleri sırasında, köy

muhtarı tarafından kendilerine bir dilekçe takdim etmişlerdir. Bu dilekçede, sit alanı olan köyde inşaat yapılamadığı, içme suyu ve altyapı projelerinin hayata geçirilemediğinden bahisle, ya kendilerinin başka bir alana taşınmasına ya da hayatlarına devam etmelerine izin verilmesini talep etmişlerdir. Oktay Ekinci yazısında, bu tarihsel zenginliğin yerel halk için aslında mağduriyet olmadığını, ancak kalkınma hedefleyen bir kültür politikasının rehberliğinden yoksun kaldıkları için bu ayrıcalıklı konumlarını değerlendiremediklerini ifade etmektedir. Ekinci, “Daralılar Güneydoğu’daki kültür turizminin ev sahipleri kılınamaz mı? Bunun için de köylülerin evlerini terk etmeleri yerine pansiyonculuğun Doğu’daki önderleri olmaları sağlanamaz mı?” soruları ile yazısını sonlandırmaktadır [258]. Dara antik kenti üzerindeki geleneksel kırsal yerleşimin çoğunlukla taşınması yönünde görüş bildiren uzmanların aksine Oktay Ekinci, “ayrıcalıklı konum” olarak nitelediği arkeolojik ve kırsal miras birlikteliğinin devamı için bir takım öneriler ortaya koymuştur.

Arkeolojihaber internet sitesinin aktardığı, Bugün Gazetesi’nin “Dara’da Kazılar 100 Yıl Sürecektir” başlıklı ve 26 Ağustos 2013 tarihli haberinde Dara kazılarını yürüten Mardin Müze Müdürü Nihat Erdoğan’ın Dara ile ilgili görüşlerine de yer verilmiştir. Bu haberde Erdoğan, koruma amaçlı imar planı yapılmasının ardından sit alanında yaşayan ve yaşamları kısıtlanmış olan köylülerin yeni bir yerleşim alanına yerine taşınmaları gerektiğini ifade etmiştir. Alt katları Roma dönemine ait köy evlerinin çoğunun buraları ahır ve odunluk olarak kullandıkları; üst katlarda da devşirme malzeme kullanımının söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, köyün taşınması ile altta kalan kısımlar açığa çıkartılacağını, arkeolojik çalışmalar için %90’ı özel mülkiyette olan alanda kamulaştırma çalışmalarının yapılması gerektiğini vurgulamıştır [233]. Dara arkeolojik kazı çalışmalarını yürüten Erdoğan’ın sözlerinde, en üst katmanda bulunan geleneksel kırsal dokuya değer atfeden herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Yerel halkın arkeolojik alanda yaşadığı sıkıntılara ve arkeolojik mirasa verdiği zararların engellenmesine çare olarak köyün farklı bir alana taşınması önerilmektedir. Köyün taşınmasıyla birlikte alt katmanlarda bulunan arkeolojik kalıntıların ortaya çıkarılacağını ifadesinden de, üstte bulunan fiziki katman(lar)ın yani kırsal dokunun kaldırılacağı sonucu çıkmaktadır.

Arkitera internet sitesi tarafından aktarılan, TOKİ Haber’in “Mardin’in 10 Bin Yıllık Kenti” başlıklı ve 27 Mayıs 2014 tarihli haberde Mardin Valisi Dr. Ahmet Cengiz Dara arkeolojik

kazıları ve alanın korunması ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Dara antik kentinin turizme açılması için koruma altına alınmasını; daha da önemlisi Oğuz köyünün başka bir alana taşınması gerektiğini ve bunun için çalışmaların devam ettiğini ifade etmiştir. Köy sakinlerinin ek yapı yapmalarının yasak olduğunu, kaçak yapılaşmanın yasal süreçlerin tamamlanmasının akabinde yıkılacağını dile getiren Cengiz, “ve gerçek tarihi ortaya çıkaracağız” diyerek görüşlerini bildirmiştir [259]. En üst idari yetkili olan vali Cengiz’e göre Dara antik kentinin korunmasının önkoşulu, kırsal yerleşimin başka bir alana taşınmasıdır.

Dara’nın korunma statüsü kazandığı 70’li yıllardan itibaren, arkeolojik alandaki tahribatın önlenmesi ve 1. derece arkeolojik alanların koruma-kullanım koşulları nedeniyle yaşanan sıkıntıların önüne geçmek adına köyün taşınması sürekli gündemde kalmıştır. Günümüzde de köyün taşınması tartışmaları devam etmektedir. Bu süreçte, geleneksel kırsal dokunun korunmasına ilişkin herhangi bir çabaya rastlanmamıştır.

4.1.3 Yoran/Didyma Kutsal Alanı

4.1.3.1 Kültürel Miras Değerlerinin İrdelenmesi

Tarihsel Katmanlaşma Değeri ve Özgünlük: Didyma Kutsal Alanı’nda, ulaşılabilen en eski yapı kalıntısı izleri M.Ö. 8. veya 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Didyma Kutsal Alanı’nın, Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde dönüşerek kullanımı devam etmiştir. Her uygarlık kendisinden öncekilere ait maddi izleri farklı şekillerde kullanmayı sürdürmüş ve bu farklı kültürlerle ait maddi izler günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde Apollon Tapınağı etrafında gelişmiş olan Yoran’ın sahip olduğu fiziksel ve kültürel katmanlaşma, geleneksel kırsal yerleşime zenginlik kazandırmaktadır.

1962 yılında yapılan arkeolojik çalışmalarda, Didyma’nın en eski yapısı olan ve M.Ö. 8. ya da 7. yüzyılda yapıldığı düşünülen ilk temenosa ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılara göre eski sekos¹, ince uzun bir dikdörtgendir. Sekosun içindeki kutsal avluda sunak, bilicilik kuyusu ve Apollon’un defne ağacı gibi kült simgeler bulunmuştur [119].

---

¹ Bir tapınak naosu [106].

İlk Apollon Tapınağı M.Ö. 560-550 civarında yapılmıştır. Bunu izleyen Hellenistik tapınak, eski kalıntılardan yararlanılarak, onun temelleri üstüne inşa edilmiştir. Yapımına M.Ö. 300 civarında başlanan Hellenistik tapınakta, M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllar boyunca inşa faaliyetlerine devam edilmiş; bir kısmı ancak Roma döneminde tamamlanmış, bazı bölümler ise hiçbir zaman bitirilememiştir. Apollon Tapınağı, M.S. 3. yüzyılda bir kaleye, M.S. 5. yüzyılda ise üç nefli bir kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda Kutsal Yol'a arkadlı bir galeri eklenmiştir. Didyma, 15. Yüzyılın sonuna kadar birkaç kilise yapısıyla bir piskoposluk merkezi olmayı sürdürmüştür [260].

Osmanlı döneminde, Didyma Kutsal Alanı'nın bulunduğu bölge, 18. yüzyıl sonunda Ege Adaları'ndan gelenlerle iskân edilmeye başlanmıştır [260]. Nüfusu Rumlardan oluşan Yoran kırsal yerleşimi zamanla Apollon Tapınağı etrafını sarmıştır. Bu dönemden günümüze 1830 yılında kilise olarak inşa edilen ve sonradan camiye çevrilen Eskiköy Hisar Cami ulaşmıştır. Bunun yanında iki şapel yapısına ait kalıntılar mevcuttur. Yoran'ın yapıli çevresinin büyük bölümünü oluşturan geleneksel taş evler de Geç Osmanlı döneminden günümüze ulaşmıştır.

Yoran geleneksel kırsal mimarisinin inşasında, antik dönem parçalarının devşirme olarak kullanımına rastlamak mümkündür. Böylece farklı dönemlere ait yapı taşları aynı yapı üzerinde bir araya gelerek tek yapı ölçeğinde katmanlaşmayı oluşturmuştur. Geleneksel kırsal yapıların beden duvarları, bahçe duvarında vb. arkeolojik öğeler kullanılmıştır. Eskiköy Hisar Cami, tek yapı ölçeğindeki katmanlaşmanın güzel bir örneğidir. Bunun yanında, açık alanda antik dönem taşlarının farklı amaçlarla kullanımı söz konusudur.

Özgünlük değeri, bir miras alanının gelişim evrelerini yansıtan tarihsel ve kültürel katmanlaşmanın tüm maddi bileşenlerinin korunması ile bağlantılıdır. Bu bağlamda, Yoran/Didyma yerleşiminin özgünlüğü, arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari miras katmanlaşmasının korunması ile mümkün olabilir. Bu nitelik, yerleşime özgü bir değer tanımlamaktadır. Arkeolojik kalıntıların aksine, yakın bir döneme kadar geleneksel kırsal mimari Yoran'ın özgünlüğünün bir bileşeni olarak kabul görmemiş, korunmaya değeri bir katman olarak değeriendirilmemiştir. Ancak 1998 yılından itibaren, geleneksel kırsal mimariyi oluşturan yapıların tek yapı ölçeğinde korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmeleri pratiğı söz konusudur. Böylece, geleneksel kırsal dokuda mimari

özellikleriyle ön plana çıkan 30'u aşkın yapı koruma altına alınmıştır. Ancak, tekil yapı ölçeğinde üretilen koruma kararları, geleneksel mimarinin doku ölçeğinde korunmasını ve mevcut yaşantının sürmesi için yeterli görülmemektedir. Yoran/Didyma'nın özgün niteliklerinin sürdürülmesi, yerleşimin tüm fiziki ve sosyal bileşenlerinin korunmasına yönelik ortak değer algısının oluşmasına ve bütüncül koruma kararlarının üretilmesine bağlıdır.

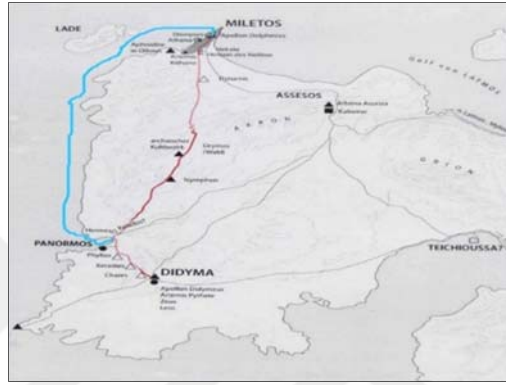
Bütünlük: Yoran/Didyma miras alanı temelde iki farklı katmana sahiptir; arkeolojik kalıntıların oluşturduğu kültür katları ve en üstte bulunan geleneksel kırsal mimarinin oluşturduğu katman. Yerleşimin doğal gelişiminin bir parçası olarak arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal dokular bir araya gelmiştir. Bu birlikteliğin oluşturduğu yapıli çevre, yeni bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu bütünlük, Clavir'in tanımladığı tarihsel, fiziki ve estetik bütünlük kapsamında ele alınabilir [90]. Yoran/Didyma'da arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu bütünlüğün korunması, ancak tüm miras bileşenlerinin korunmasını garanti altına alacak sit ölçeğinde koruma statüsünün tanımlanmasıyla olasıdır.

Tarihi Değer: Antik dönemde Didyma, kehanetle bağlantılı Apollon kültüyle ünlenmiştir. Yazılı belgelere göre Didyma'da Apollon kültünün kuruluşu Yunan öncesi döneme rastlamaktadır. Coğrafyacı Pausanias (M.S. 143-176) Apollon kültünün İonialılar yöreyi geçirmeden önce kurulmuş olduğunu yazmıştır [260]. Kehanet merkezi olarak Didyma'nın ünü M.Ö. 7. Yüzyıldan itibaren yerel sınırların dışına taşmıştır. M.Ö. 6. yüzyılda Delphi kehanet merkezinden sonra ikinci sırada yer alan Didyma, antik dünyanın en önemli kehanet merkezlerinden haline gelmiştir. Kehanet tanrısı olarak da kabul edilen Apollon adına inşa edilmiş tapınak ve kutsal alan, gelecekle ilgili bilgi almak isteyenlerin yoğun ziyaretine uğruyordu.

Apollon Tapınağı'nın günümüze ulaşmış kalıntıları, Geç Hellenistik döneme (M.Ö. 4. yüzyıl) aittir. Büyük boyutları nedeniyle hiçbir zaman tamamlanamamış olan tapınak, Efes Artemision'u ve Sisam Heraion'undan sonra antik dünyanın en büyük üçüncü tapınağı olma özelliğini taşımaktadır [119].

Antik dönemin en önemli kentlerinden biri olan Miletos ile Didyma Kutsal Alanı doğrudan ilişkilidir. Kehanet merkezi Didyma, M.Ö. 7./6. yüzyıldan itibaren taş döşemeli

18 km. uzunluğunda bir Kutsal Yol ile Miletos antik kentine bağlanmıştır. Büyük İskender M.Ö. 334'te Miletos'u aldıktan sonra Didyma, Miletos antik kentinin kutsal alanı haline gelmiştir. Dini bayramlar kapsamında düzenlenen tören yürüyüşleri, Miletos kentinden başlamakta ve Didyma kutsal alanında son bulmaktadır. Miletoslular bu tören yolu ile kentlerindeki Apollon Delphinios Kutsal Alanı'nı, Didyma Kutsal Alanı'na bağlamışlardır [260]. Didyma Kutsal Alanı'na çoğunlukla deniz yoluyla gelen ziyaretçiler, Panormos limanından karaya çıktıktan sonra, bu Kutsal Yol'dan yürüyerek Apollon Tapınağı'na ulaşırlardı (Şekil 4. 9).

Şekil 4. 9 Miletos ve Didyma arasındaki Kutsal Yol güzergâhı [261].

Didyma sözcüğü Anadolu kökenli olmakla birlikte, Yunan dilinde ikiz anlamına gelen “didymi”, Apollon ve ikiz kardeşi Artemis'i işaret ettiği düşüncesini doğurmuştur [206]. Didyma'nın bilinen en eski yapıları biri, M.Ö. 700'lere tarihlenen ve çekirdeğini kayalar arasındaki bir kaynağın oluşturduğu Artemis Kutsal Alanı'dır.

Eskilik değeri, doğal yaşlanma ve eskime süreçlerinin kültür varlığı üzerinde bıraktığı somut izlerden kaynaklanmaktadır. Böylece, miras varlığının yaşı arttıkça eskilik değerinin de arttığını söylenebilir. Didyma'nın günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıları, Hellenistik dönem ve sonrasına tarihlenmektedir. Zamanın bu kalıntılar üzerinde bıraktığı maddi izler nedeniyle eskilik nitelikleri yüksektir. Bunun yanında, bu dönemden günümüze ulaşan varlıklar niceliksel olarak az olduğundan, Didyma arkeolojik kalıntılarının enderlik değeri atfedilebilir. Bu nedenlerle, Didyma arkeolojik kalıntılarının bulunduğu alana, 1. derece arkeolojik sit statüsü verilerek koruma altına alınmıştır.

Yoran/Didyma'nın arkeolojik kalıntılarını kıyasla, geleneksel kırsal mimarisi hem daha yakın dönem ürünüdür, hem de benzer örneklerine daha sık rastlamak mümkündür. Öte

yandan, 18. yüzyıldan itibaren Didyma'yı ziyaret eden gezginler, arkeolojik kalıntılar üzerine kurulmuş bir Rum köyünden bahsetmişlerdir. Yoran kırsal yerleşiminin bu dönemde veya daha öncesinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Günümüz Yoran geleneksel kırsal dokusunun, geç Osmanlı döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Bu nedenle, Yoran geleneksel kırsal dokusunun korunma statüsü almaya imkân verecek düzeyde eskilik değerine sahip olduğu düşünülmektedir. 1998 yılından itibaren, geleneksel kırsal yapıların bir kısmı tek yapı ölçeğinde "korunması gerekli kültür varlığı" olarak tescillenerek koruma altına alındığı izlenmektedir.

Estetik Değer: English Heritage, estetik değeri tasarım değeri, artistik değer ve rastlantısal ve patina alt başlıklarında incelemektedir [41]. Bu sınıflama gereği estetik değer, bir yerin bilinçli olarak tasarımının bir sonucu olabileceği gibi; bir yerin zaman içinde kullanımı ve gelişiminin rastlantısal bir sonucu da olabilir. Ayrıca, zamanın izlerinin de miras varlığına estetik nitelikler kazandırabilir.

English Heritage tarafından tanımlanan alt başlıklar bağlamında incelendiğinde; Yoran/Didyma'nın estetik değeri tasarım, artistik, rastlantısal ve patina (zamanın izi) niteliklerinin tümünü içermektedir. Hellenistik döneminden günümüze ulaşan Didyma Apollon Tapınağı ve diğer arkeolojik yapılar, ait oldukları dönemin beğeni ve estetik ölçütlerine göre belli bir tasarım anlayışı ile yapılmıştır. Bu yapılar mimari ve teknik özellikleri, detay çözümleri, işçilikleri bakımından yüksek bir artistik duyarlılığın ürünleridir. Ayrıca, tarihsel süreçte kalıntı, temel ve fragmanlara indirgenerek harabe haline gelen Didyma antik yapıları, kırsal peyzaj içinde pitoresk niteliklerle ilişkilendirilebilir. Böylece Didyma arkeolojik kalıntılarının estetik değeri, hem tasarım ve artistik nitelikleri, hem de zamanın izlerinin (harabe) bir göstergesi olan patina (eskilik) ile ilişkilidir. Diğer taraftan, Yoran'ın zaman içinde organik olarak gelişen geleneksel kırsal dokuları nedeniyle rastlantısal olarak tanımlanan estetik niteliklerinden de söz edilebilir. Yoran'ın arkeolojik kalıntılar ve geleneksel kırsal dokudan oluşan kendine özgü peyzajının pitoresk nitelikleri, estetik değeri yükseltecek bir etki yaratabilir.

Belgesel Değer: Bir miras alanının, insanların geçmiş faaliyetleri hakkında kanıt sunma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Didyma arkeolojik kalıntıları, uzak geçmişin yaşantısı ve inançlarına dair bilgi ve kanıtlar sunan maddi varlıklardır ve bu nedenle,

belgesel nitelikleri oldukça yüksektir. Öte yandan, Yoran geleneksel kırsal dokusu yerleşimin tarihsel süreçte geçirdiği değişimin bir aşamasını yansıtmaktadır. Bu nedenle, görece daha yakın bir geçmişin maddi kanıtları olan geleneksel kırsal dokunun da belgesel nitelikleri göz ardı edilmemelidir.

Didyma'nın yerleşim alanı olarak kullanılmasının, miras alanını tahrip ettiği ve arkeolojik kalıntıların belgesel niteliklerine zarar verdiği yönünde kaygılar öteden beri mevcuttur. Bu kaygılar sonucu izlenen koruma pratiğinde, en üst katmanda bulunan geleneksel kırsal yapılardan mimari özellikleri açısından öne çıkan örnekler korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Buna karşın, korunması gerekli kültür varlığı niteliğine sahip olmadığı düşünülen geleneksel yapıların, zaman içinde yok olmaya bırakılması ya da doğrudan yıkım kararı verilmesi yoluyla alandan ayıklanması yaklaşımı benimsenmiştir. Ancak, tahribat olarak görülen kırsal dokuların yerleşimin tarihsel gelişiminin bir kanıtı ve belgesi olarak algılanması ve korunması, tartışılmaya değer görülmektedir.

Bilimsel Değer: 19. yüzyıldan günümüze kadar Didyma Kutsal Alanı'nın tarihi ve arkeolojik kalıntıları hakkında çok sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır. Bu akademik ve arkeolojik çalışmaların odağında genellikle Apollon Tapınağı yer almaktadır. Didyma arkeolojik kalıntıları, bilim insanlarına miras alanının tarihsel süreçte geçirdiği gelişime tanıklık etme fırsatını sunmaktadır.

1962 yılından bugüne Didyma Kutsal Alanı'nda Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından bilimsel kazı çalışmaları yürütülmektedir. Bu çalışmaların sonuçları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen Kazı Sonuçları Toplantıları'nda sunulmaktadır. Bunun dışında, yürütülen kazı çalışmalarının başkanları ya da katılımcıları, Didyma'ya ilişkin çok sayıda bilimsel yayın yapmışlardır. Öte yandan, Yoran geleneksel kırsal dokusuna ilişkin yapılmış bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. 2010 yılında Didim Belediyesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi, Restorasyon Anabilim Dalı işbirliğiyle, yüksek lisans öğrencileri Yoran geleneksel kırsal dokusunda tespit ve belgeleme çalışmaları yürütmüştür. Bu kapsamda hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile tarihi çevreye ilişkin analiz ve öneri çalışmaları

üniversite ve belediye bünyesinde sergilenmiş; sonuç ürünlere ilişkin öğretim üyelerince üretilen bildiriler¹ uluslararası konferanslarda sunulmuştur.

Sosyal Değer: Didyma, diğer arkeolojik alanlardan farklı olarak aynı zamanda bir yaşam alanıdır. Bu nedenle, Yoran/Didyma'ya atfedilen kültürel değerler hiyerarşisinde sosyal değer üst sıralarda gelmektedir. Yoran kimliğini, kutsal alana ait kalıntılar ve bu kalıntılar etrafındaki/üzerindeki geleneksel kırsal mimari dokunun oluşturduğu bütüncül çevreden almaktadır. Yoran'daki yerli nüfus bu iki farklı miras türü ile sürekli ilişki içindedir. Bu nedenle, burada yaşayanlar söz konusu miras alanına aidiyet duygularıyla bağlanırlar, çeşitli anlamlar yüklerler ve kimliklerinin bir parçası haline getirirler. Bu bağlamda içinde yaşanılan kültürel miras, yerel halkın kimlik ve aidiyet duygularını desteklemektedir.

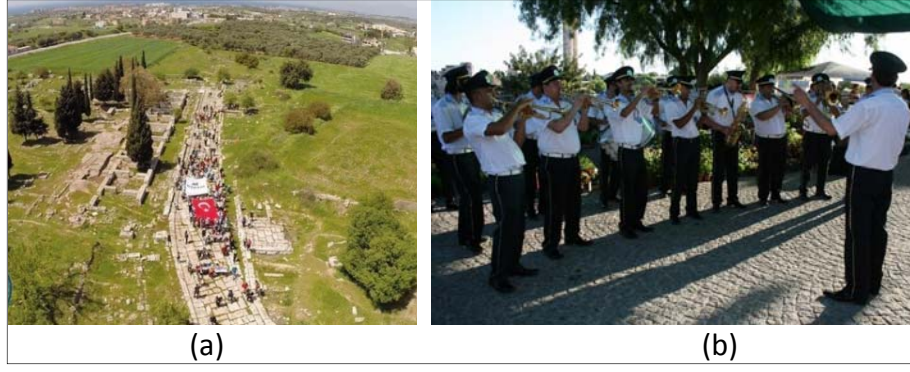
Arkeolojik kalıntılara yüz yıllardır bekçilik yapan Yoran halkı, kendi yerleşimlerini ziyarete gelen pek çok yerli ve yabancı turisti de ağırlamaktadır. Bunların yanında, 19. yüzyıl sonundan günümüze devam eden bilimsel kazı çalışmalarında yerel halktan bazı kişiler de görev almaktadır. Bu miras alanı, yerel halk, bilim insanları ve ziyaretçiler arasında çeşitli sosyal ağlar kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Yerleşimin sosyal değerini oluşturan bir diğer boyutu da, Yoran, Didyma'nın çeşitli sosyal ve kültürel etkinliğe ev sahipliği yapmasıdır. Bu etkinlikler arasında Akköy Meydanı'ndan başlayarak Didyma'da son bulan Kutsal Yol Yürüyüşü, Didim Çiçek Şenliği, Tales Buluşması ve Meandros Festivali yer almaktadır. Bu etkinliklerde Apollon Tapınağı ya da Kutsal Yol kullanılmaktadır (Şekil 4. 10). Yerel halkın kültürel ve sosyal hayatını geliştiren bu etkinlikler, kültürel mirasın yeniden toplumun sosyal bir parçası olmasına katkı sağlamaktadır.

---

¹ Yergün, U., Genç, İ., Çelebioğlu, B., & Çiftçi, A. (2014). "Architectural morphology and construction techniques of traditional Yoran Houses, Turkey", International Conference on Vernacular Heritage and Earthen Architecture CIAV2013 | 7th ATP | VerSus, 16-20 October 2013, Portugal, Ed. Mariana Correia, Giberto Carlos & Sandra Rocha, Contributions For Sustainable Development, Taylor&Francis Group, London, UK, 337-342.

Omay Polat, E., Harman Aslan, E. ve Can Çetin, B., (2014). "Archaeological and Vernacular Heritage Coexistence in Rural Areas: Didyma Case in Turkey", International Conference on Vernacular Heritage and Earthen Architecture CIAV2013 | 7th ATP | VerSus, 16-20 October 2013, Portugal, Ed. Mariana Correia, Giberto Carlos & Sandra Rocha, Contributions For Sustainable Development, Taylor&Francis Group, London, UK, 507-512.

Şekil 4. 10 (a) Kutsal Yol Yürüyüşü [262]. (b) Didim Çiçek Şenliği [263].

Kullanım Değeri ve Süreklilik: Yoran'ın yerel halkı, Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı 1. derece arkeolojik sit alanı üzerindeki geleneksel kırsal çevrede yaşantısını devam ettirmektedir. Tarihsel süreçte Apollon Tapınağı'nın çevresinde kümelenen yerel Rum halkı, günümüz kırsal mimarisini üretmiştir. Yoran kırsal mimarisini üreten Rumlar, 1924 mübadelesi ile göç ettikten sonra buraya Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiş; alanın kullanıcıları böylece değişmiştir. Günümüzde Yoran geleneksel yapılarının özgün işlevleriyle kullanılması ve çağdaş toplumda kendine bir yer bulması, yerleşimin kullanım değerini arttırmaktadır.

Yoran geleneksel dokusu içinde yaşamın sürmesi, arkeolojik kalıntılara zarar verildiği kaygısını da birlikte getirmektedir. Yoran'a ilişkin günümüze kadar üretilmiş pek çok koruma kararı bu kaygı izlenebilmektedir. Apollon Tapınağı çevresinde gelişen yerleşimin tamamı, 1976 yılından bu yana 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Bu karar doğrultusunda yerleşimdeki geleneksel kırsal yapıların kullanım ve onarımları kısıtlanarak zaman içerisinde yıkılıp yok olmaları hedeflenmiştir. Böylece alanın yerleşim ve yaşam alanı niteliğinden çıkarılması sağlanacaktır. Zaman içinde değişen koruma anlayışı ile birlikte Yoran geleneksel dokusuna ait bazı yapılar, kültürel miras kapsamında değerlendirilerek tek yapı bazında koruma altına alınmıştır. Bir yandan mimari açıdan daha nitelikli görülen yapılara tekil ölçekte koruma statüsü verilirken, diğer yanda korunması gerekli görülmeyen yapılara ilişkin yıkım kararları üretilmeye devam edilmektedir. Birbirine tezat düşen bu koruma anlayışı, alanın kullanımı ile ilgili sorunları çoğaltmaktadır. En üst kültür katmanı olan Yoran geleneksel dokusu korunmalı ve yaşamına devam mı etmeli, yoksa zaman içinde yok olmaya mı terk edilmelidir? Alanın bugün sahip olduğu 1. derece arkeolojik sit statüsünün, geleneksel

kırsal mimari mirasın ve içinde yaşayanların korunabilmesi için bir olanak sağlamadığı açıktır. Yoran'ın geleneksel kırsal dokusunun kullanılmaya devam etmesi, bu mirasın günümüz yaşamında yer alarak geleceğe taşınmasının önünü açacaktır.

Yoran'ın yerleşim alanı olarak kullanılmasının yanında, bilimsel ve turizm amaçlı kullanımı da söz konusudur. Didyma Kutsal Alanı'nda, 19. yüzyılın sonunda başlayan bilimsel amaçlı arkeolojik kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Bunun yanında Didyma, her yıl çok sayıda yerli ve yabancı ziyaretçiyi ağırlamaktadır.

Didyma Kutsal Alanı'nda en eski yapılaşma izleri, M.Ö: 8. veya 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Alan bu dönemden günümüze, dönüşerek sürekli kullanılmaya devam etmiştir. Bizans Dönemi'ne kadar kutsal alan ve kehanet merkezi, Bizans döneminde piskoposluk merkezi ve Osmanlı döneminde ise bir yerleşim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her uygarlık kendine özgü maddi izlerini bu alana bırakmıştır. Arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkarılan eserler ile geç dönem kırsal mimarisi, yerleşimin yapılı çevresini ve yaşayan mirasını oluşturmaktadır. Farklı kültür katmanlarının özgün bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelmeleri bu sürekliliğin bir sonucudur. Bu bağlamda, geç döneme ait olan geleneksel kırsal dokunun ortadan kaldırılması, alanın süreklilik niteliğinin kesintiye uğraması ve zedelenmesi anlamına gelecektir.

Yoran'da çeşitli uygarlıklara ait yapı ve yapı kalıntıları, sonraki toplumlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Günümüze kalıntıları ulaşan Hellenistik Apollon Tapınağı, M.S. 3. yüzyılda bir kaleye, M.S. 5. yüzyılda ise bir kiliseye çevrilerek kullanılmaya devam etmiştir. 19. Yüzyılda tapınağın bulunduğu alanda, köy evleri ve yel değirmeni vardır. Günümüzde Apollon Tapınağı, ören yerinin bir parçası olarak hem bilimsel ve eğitim amaçlı çalışmalara konu olmakta hem de ziyaretçilerini ağırlamaktadır. 1830 yılında inşa edilmiş olan kilise, camiye çevrilmiş ve hala kullanımı sürdürmektedir. Yakın döneme kadar bir harabe halinde olan Şapel yapısı onarılmış ve günümüzde yeniden özgün işlevine kavuşmuştur. Didim merkez ve civarına yerleşen yabancı nüfusa ve turistlere hizmet vermektedir. 1924'de yapılan mübadeleye kadar bir Rum köyü kimliği taşıyan Yoran'ın yapılı çevresi içerisinde günümüzde, Yunanistan ve Bulgaristan'dan yine mübadele ile gelen Müslüman nüfus yaşamaktadır. Geleneksel kırsal mimarinin kullanımı bu şekilde sürdürülmüştür. Kültür mirası kapsamında yer alan bu yapıların

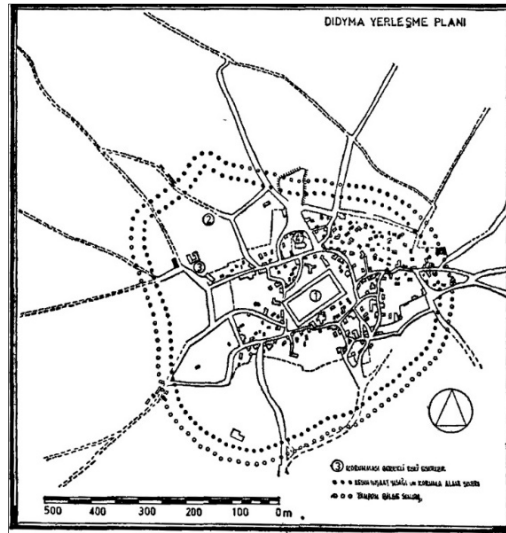
geçmişten günümüze kullanımlarının devam etmesi, yerleşimin süreklilik değerini arttırmaktadır.

4.1.3.2 Koruma Çaba ve Sorunlarının İrdelenmesi

Yoran/Didyma arkeolojik kalıntılarının koruma altına alındığı 1976 yılından günümüze, alanın korunmasına ilişkin alınmış ilgili tüm koruma kurulu kararları ve ilgili belgeler (Çizelge 4. 3), uzman raporları, haberler vb. üzerinden arkeolojik ve kırsal mirasa atfedilen değerleri bağlamında koruma yaklaşımlarının tarihsel süreçteki değişimi ve gelişimi incelenecektir.

Koruma Kurulu Kararları ve İlgili Belgeler:

Didyma Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı'nı kapsayan alan, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksel Kurulu'nun 1976 yılında aldığı karar¹ ile arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş ve sınırları ve tampon bölgesi belirlenmiştir (Şekil 4. 11). Bunun yanında Didyma'da korunması gerekli eski eserler, Didyma mabedi (Apollon Tapınağı), Kutsal Yol, hamam ve kilise (cami) olarak belirlenmiştir [253]. Dönemin koruma anlayışına uygun olarak, Didyma arkeolojik kalıntılarının oluşturduğu kültür katmanını korumayı hedefleyen bir yaklaşım izlenmiştir.

Şekil 4. 11 GEEAYK'nun 13.11.1976/A-229 sayılı kararı eki [264].

¹ GEEAYK'nun 13.11.1976/A-229 sayılı kararı

1985 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun kararı ile Didyma Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı'nın 1. ve 3. derece arkeolojik alan olarak tescili teyit edilmiştir.¹

Didim Koruma Amaçlı İmar Planı'na ilişkin Kültür Bakanlığı Olur yazısı² kapsamında, Apollon Tapınağı çevresindeki kentsel arkeolojik alanların saptanması ve tapınak çevresindeki çarpık yağılaşmanın kaldırılarak dokunun sağıklaştırılması; taşınmaz kültür varlığı niteliğindeki dokunun saptanarak korunması ve yeni işlevler verilmesi vb. hususlar yapılacak koruma amaçlı imar planı hedefleri arasında sayılmaktadır [253]. 1990'lı yıllara ait olan bu olur yazısında, Apollon Tapınağı çevresindeki geleneksel kırsal mimarinin "kentsel arkeolojik alan" olarak nitelendirilmesi; bu dokunun saptanması ve korunmasının plan hedefleri arasında sayılması oldukça dikkat çekicidir. Apollon Tapınağı ve çevresindeki kırsal dokunun kentsel arkeolojik alan olarak nitelendirilmesi, yerleşime tarihsel katmanlılık, çokluk ve homojenlik değerlerinin atfedildiğini düşündürmektedir. Bu Bakanlık Olur'u kapsamında, Yoran geleneksel kırsal dokusunun korunması görece erken bir dönemde gündeme gelmiştir.

İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 1994 tarihli kararında³; Yüksek Kurul'un 04.03.1988 gün ve 16 sayılı ilke kararı gereği Didyma arkeolojik sit alanı içindeki tescilli olmayan tüm yapıların zaman içinde yıkıma terk edilmesi, tescile layık yapıların ise ilgili kurum uzmanlarınca tespit edilmesine karar verilmiştir [253]. Bu karara göre uzmanlar, Yoran kırsal yerleşiminde tek yapı ölçeğinde korunması gerekli kültür varlığı olarak tescile değer yapıların korunması, dokuyu oluşturan diğer yapıların ise zaman içinde yok olmaya bırakılması yönünde bir görüşte birleşmiştir. Yoran'da izlenen koruma süreçlerinde koruma kurulunda görev yapan uzmanların, bu karardakine benzer bir koruma yaklaşımını günümüze kadar devam ettirdikleri görülmektedir.

---

¹ TKTVKYK'nun 04.10.1985/1450 sayılı kararı

² 1994 tarihli ve 470/3135 sayılı yazı

³ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 08.06.1994/4043 sayılı kararı

1996 yılında İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından alınan kararda¹, Apollon Tapınağı'nın batısında bulunan asfalt yolun, Didim Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında kaldırılması ve tapınak ile kutsal yol yer alan ve faal durumda bulunan trafik yolunun ulaşımına tamamen kapatılması hususları gündeme taşınmıştır [253]. Tapınak ve Kutsal Yol arasındaki bağlantının algılanmasını güçleştiren yolun araç trafiğine kapatılması kararının, arkeolojik mirasın bütünlük ve estetik değerlerine olumlu etki yapacağı düşünülebilir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmakta olan Didim Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında 1997 yılında alınan İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun tavsiye kararında², "1. derece arkeolojik sit sınırları üzerinde yer alan ve geç döneme ait kültür katmanının bir bütün olduğu düşünülerek antik yapı kalıntıları ile kentsel dokuya ait yapıların bir bütün halinde korunması ve yaşıatılması" düşüncesi ile 1. derece arkeolojik sit sınırları içinde kentsel arkeolojik sit sınırları belirlenerek, bu karar Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun görüşüne sunulmuştur. Yüksek Kurul'un aldığı tavsiye kararında³ kentsel arkeolojik sit alanı statüsü uygun bulunmamıştır. Bunun akabinde, İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu'nun aldığı kararı⁴ ile kentsel arkeolojik sit sınırları uygun bulunmamıştır. Aynı kararla, 1. derece arkeolojik sit sınırları içine Koruma Amaçlı İmar Planı getirilemeyeceği hükme bağlanmış ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları genişıletilerek yeniden şekillendirilmiştir [253]. İzmir Koruma Kurulu  yelerinden oluşıan uzman grubu, bu dönemde arkeolojik ve geleneksel kırsal dokunun oluşıturduğu kültür katmanlarının bir bütün olduğu yönünde bir yaklaşıml sergilemişı ve arkeolojik alan içinde bir kentsel arkeolojik sit alanı belirlenmesi için görüş bildirmiştir. Bu yaklaşıml ile yerleşimin bütünlük değeri vurgulanmış; Yoran'ın kırsal mimarisi de korumaya değer bulunmuştur.

---

¹ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 18.12.1996/6336 sayılı kararı

² İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 03.09.1997/7005 sayılı tavsiye kararı

³ KTVKK'nun 03.03.1998 tarih ve 567 sayılı tavsiye kararı

⁴ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 18.03.1998/7574 sayılı kararı

1998 yılında İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararı¹ ile Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları yeniden şekillendirilmiştir.

1998 yılında İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararı² ile Yoran geleneksel kırsal yerleşimi bünyesindeki 15 adet yapı korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Bu yapılar arasında Eskihisar Camii, Eski Hastane Binası, iki şapel ve 11 adet konut yapısı bulunmaktadır [253]. Bu karar ile geleneksel kırsal yerleşime ait yapılar, "korunması gerekli kültür varlığı niteliğinde olmaları" gerekçe gösterilerek tescillenmiştir. Bu bağlamda, 1. derece arkeolojik sit alanı üzerinde bulunmasına karşın, Geç Osmanlı dönemine tarihlenen bu kültür katmanının da kültürel miras kapsamı içinde değerlendirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

2001 yılında İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararı³ ile Kutsal Yol, 1/50000 ölçekli harita üzerinde gösterildiği şekliyle tescil edilmiştir.

Didyma Kutsal Alanı'na ilişkin İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2002 yılında alınan kararı⁴ ile 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanları için geçiş dönemi yapılaşma koşulları belirlenmiştir. Buna göre; 1. derece arkeolojik sit alanında kalan tescilli yapılara, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı ilke kararı doğrultusunda bakım ve onarım uygulamaları yapılabileceği ve kesinlikle yeni yapılaşmaya gidilemeyeceği kararları mevcuttur. Ayrıca, bu kararda yapıların mimari düzenlemelerinde yöresel mimari özelliklerinin geliştirilmesine özen gösterilmesi maddesi bulunmaktadır [253]. Geleneksel kırsal mimarinin değerlerine atıf yapan bu madde, arkeolojik miras yanında bu miras türünün de koruma bağlamında dikkate alındığını göstermektedir.

2009 yılında Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanında kalan Hisar mahallesindeki 14 adet sivil mimarlık örneği yapı koruma amaçlı

---

¹ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 18.03.1998/7574 sayılı kararı

² İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 29.04.1998/7720 sayılı kararı

³ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 28.11.2001/1747 kararı ile

⁴ İzmir 2 Numaralı KTVKK'nun 07.08.2002/10836 sayılı kararı

imar planı kapsamında, Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı¹ ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir [253]. Bu karar ile 1998 yılından 20 yıl sonra, 2008 yılında yeniden tekil yapıların koruma altına alındıkları görülmektedir. Yoran'ın geleneksel kırsal mimarisi dâhilindeki bir kısım yapılara miras değeri atfedilerek koruma altına alındıkları görülmektedir. Ancak, bu yaklaşımda kırsal dokunun bütüncül korunmasına ilişkin bir kaygı mevcut değildir.

2012 yılında Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca alınan karar² ile Hisar Mahallesi, 1. derece arkeolojik sit alanında bulunan 2610 parsel numaralı konut yapısı korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Bu kararla, geleneksel kırsal dokuya ait bir yapının daha koruma altına alındığı görülmektedir.

2013 yılında Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı³ ile Kutsal Yol'un Apollon Tapınağı ile Panormos Limanı (Mavişehir) arasındaki güzergâhın, 1/1000 ölçekli haritada gösterildiğı şekilde 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. 2015 yılında aynı kurulun kararı⁴ ile 1/5000 ölçekli haritada belirlendiğı şekliyle 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları uygun bulunmuştur. Apollon Tapınağı  ren Yeri Ziyaretçi Karşılama Merkezi ve Gezi G zerg hi Uygulama Projesi, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2014 yılında aldığı karar⁵ ile onaylanmıştır [253].

2014 yılında Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı⁶ ile, Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı 1. derece arkeolojik sit alanında kalan 1915 parsel numaralı taşınmaz üzerindeki konut yapısının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi uygun bulunmamıştır[253]. Anılan kararda söz konusu yapının, 2863 sayılı Kanun kapsamında" taşınmaz kültür varlığı"  zelliğı göstermediğı ifade edilmiştir.

Didyma Kazı Başkanlığı'nın 02.09.2014 tarihli yazısı ile talep edilen, Yoran'ın ortasından geçerek kırsal yerleşimi ikiye bölen  zg rl k Caddesi'nin ivedilikle araç trafiğine

---

¹ Aydın KTVKBK'nun 29.01.2009/1316 sayılı kararı

² Aydın KTVKBK'nun 25.01.2012/389 sayılı kararı

³ Aydın KVKBK'nun 22.02.2013/1404 sayılı kararı

⁴ Aydın KVKBK'nun 29.01.2015/3485 sayılı kararı

⁵ Aydın KVKBK'nun 26.06.2014/2886 sayılı kararı

⁶ Aydın KVKBK'nun 23.07.2014/2948 sayılı kararı

kapanması, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı¹ ile hükme bağlanmıştır [253]. Apollon Tapınağı ile Kutsal Yol arasında bulunan yolun trafiğe açık olduğu durumda, tapınak ve kutsal yol arasındaki kopukluk daha belirgin hale gelmekte; arkeolojik kalıntıların algılanması ve ziyaret edilmesi güçleşmektedir. Böylece arkeolojik alanın bütünlüğü zedelenmektedir.

2015 yılında Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun aldığı karar² ile Didyma 1. derece arkeolojik sit alanında bulunan 1852 parsel numaralı yapının ( ekil 4. 12a); diğer bir kararı³ ile 1915 parsel numaralı yapının ( ekil 4. 12b) ve aynı yıl alınan başka bir kararı⁴ ile de 1851, 1836, 1807, 1808 ve 1809 parsel numaralı taşınmazlar üzerindeki yapıların yıkılma tehlikesi bulunduğundan yıkılmaları onaylanmıştır [253]. Geleneksel kırsal dokuyu oluşturan bu yapılara herhangi bir kültürel miras değeri atfedilmediğinden koruma altına alınmalarına gerek görülmemiş ve yıkım kararı alınmıştır. 1. derece arkeolojik sit alanında bulunmaları nedeniyle onarılmalarına izin verilmeyerek, zaman içinde yok olmaya terk eden bu yaklaşım sonucunda geleneksel kırsal mimari mirası oluşturan yapılar yavaş yavaş yok olmaktadır.

Şekil 4. 12 Yıkım kararı verilen (a) 1852 parsel sayılı yapı (b) 1915 parsel sayılı yapı kalıntısı [253].

Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2015 yılında aldığı karar⁵ ile 1. derece arkeolojik alanda bulunan 1742 ( ekil 4. 13a) ve 2611 parsel numaralarında kayıtlı

¹ Aydın KVKBK'nun 30.10.2014/3196 sayılı kararı

² Aydın KVKBK'nun 29.01.2015/3481 sayılı kararı

³ Aydın KVKBK'nun 29.01.2015/3482 sayılı kararı

⁴ Aydın KVKBK'nun 29.01.2015/3484 sayılı karar

⁵ Aydın KVKBK'nun 16.04.2015/3796 sayılı kararı

taşınmazların korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmeleri uygun bulunmamıştır [253]. Bu taşınmazların, 2863 sayılı Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında korunması gerekli kültür varlığı özelliği göstermediği gerekçe gösterilmiştir.

Şekil 4. 13 Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescile değer bulunmayan (a) 1742 parsel sayılı yapı (b) 1797 parsel sayılı yapı [253].

2015 yılında Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından alınan karar¹ ile 1. derece arkeolojik alanda bulunan 1794 ve 1797 (Şekil 4. 13b) parsel numaralarında kayıtlı taşınmazların tescillenmeleri uygun bulunmamıştır. Gerekçe olarak bu taşınmazların, 2863 sayılı Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında taşınmaz kültür varlığı özelliği taşımadığı gösterilmiştir. Buna karşın, aynı kurulun aldığı diğer bir karar² ile 1. derece arkeolojik alanda bulunan 1843 parsel numaralı taşınmaz korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir [253] (Şekil 4. 14). Karar metninde bu taşınmazın, 2863 sayılı Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında taşınmaz kültür varlığı özelliği taşıdığı belirtilmiştir.

Şekil 4. 14 (a), (b) Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen 1843 parsel sayılı yapı [253].

¹ Aydın KVKBK'nun 28.05.2015/3903 sayılı kararı

² Aydın KVKBK'nun 19.11.2015/4378 sayılı kararı

Yoran geleneksel kırsal dokusuna ait benzer yapılardan bazıları korunması gerekli kültür varlığı olarak tescile değer bulunurken, diğerleri tescillenmemiştir. Bu yaklaşımın gerekçeleri, karar metinlerinde yeterli düzeyde ifade edilmemiştir.

Çizelge 4. 3 Yoran/Didyma'ya ilişkin koruma kurulu kararları

Tarih / Numara	Yetkili Kurum	Konu	Açıklama	Atfedilen Değerler
13.11.1976/A-229	GEEAYK	Arkeolojik sit alanının tescili	1 ve 3. derece arkeolojik sit alanlarının belirlenmesi	Arkeolojik değerler
1994/470-3135	Kültür Bakanlığı Olur'u	Koruma Amaçlı İmar Planı	Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında, tapınak çevresindeki kentsel arkeolojik alanların saptanarak korunması	Tarihsel katmanlılık, çokluk ve homojenlik
08.06.1994/4043	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Tescile değer yapıların tespit edilmesi	Yoran kırsal yerleşimindeki tescile değer yapıların tespiti, diğer yapıların zaman içinde yıkılmaya terk edilmesi	Korunması gerekli kültür varlığı değeri
03.09.1997/7005	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Kentsel arkeolojik sit alanı önerisi	Antik yapı kalıntıları ile kentsel dokuya ait yapıların bir bütün halinde korunması ve yaşatılması düşüncesi ile 1. derece arkeolojik sit sınırları içinde kentsel arkeolojik sit sınırları belirlenmesi	Bütünlük değeri
29.04.1998/7720	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Tek yapı ölçeğinde tescil kararı	15 adet yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi	Korunması gerekli kültür varlığı niteliği
18.03.1998/7574	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Sit alanı sınırlarının belirlenmesi ve kentsel arkeolojik sit alanı önerisinin reddi	3. derece arkeolojik sit alanı sınırlarının yeniden şekillenmesi ve kentsel arkeolojik sit alanı önerisinin Yüksek Kurul'un tavsiye kararı üzerine uygun bulunmaması	
28.11.2001/1747	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Kutsal Yolun tescili	Kutsal Yolun 1/50000 ölçekli harita üzerinde tescil edilmesi	
07.08.2002/10836	İzmir 2 Numaralı TKTVKK	Geçiş dönemi yapılaşma koşullarının belirlenmesi	Yapılarım mimari düzenlemelerinde yöresel mimari özelliklerinin geliştirilmesine özen gösterilmesi	Geleneksel ve teknik teknolojik değer
29.01.2008/1316	Aydın KTVKKBK	Tek yapı ölçeğinde tescil kararı	15 adet yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi	Korunması gerekli kültür varlığı niteliği
25.01.2012/389	Aydın KVKKBK	Tek yapı ölçeğinde tescil kararı	1 derece arkeolojik sit alanında kalan yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi	Korunması gerekli kültür varlığı niteliği
22.02.2013/1404	Aydın KVKKBK	Kutsal Yol güzergâhının sınırlarının belirlenmesi	Kutsal Yolun Apollon Tapınağı ile Panormos Limanı (Mavişehir) arasındaki güzergâhın 1/1000 ölçekli haritada gösterildiği şekilde 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi	

Çizelge 4. 3 Yoran/Didyma'ya ilişkin koruma kurulu kararları (devamı)

Tarih / Numara	Yetkili Kurum	Konu	Açıklama	Atfedilen Değerler
26.06.2014/2886	Aydın KVKBK	Proje onayı	Apollon Tapınağı Ören Yeri Ziyaretçi Karşılama Merkezi ve Gezi Güzergahı Uygulama Projesi'nin onayı	
23.07.2014/2948	Aydın KVKBK	Tescil talebi reddi	1 derece arkeolojik sit alanında kalan yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi talebinin reddedilmesi	Taşınmaz kültür varlığı özelliği göstermemesi
30.10.2014/3196	Aydın KVKBK	Sit alanının ortasından geçen caddenin trafiğe kapatılması	1 derece arkeolojik sit alanında yer alan Özgürlük Caddesi'nin ivedilikle araç trafiğine kapanması	Bütünlük değeri
29.01.2015/3481	Aydın KVKBK	Yıkım kararı	1 derece arkeolojik sit alanında bulunan 1852 parsel numaralı yapının yıkılma tehlikesi nedeniyle yıkımının onaylanması	
29.01.2015/3482	Aydın KVKBK	Yıkım kararı	1 derece arkeolojik sit alanında bulunan 1915 parsel numaralı yapının yıkılma tehlikesi nedeniyle yıkımının onaylanması	
29.01.2015/3484	Aydın KVKBK	Yıkım kararı	1 derece arkeolojik sit alanında bulunan 1851, 1836, 1807, 1808 ve 1809 parsel numaralı taşınmazların yıkılma tehlikesi nedeniyle yıkımının onaylanması	
29.01.2015/3485	Aydın KVKBK	Kutsal Yol güzergâhının sınırlarının belirlenmesi	Kutsal Yolun Apollon Tapınağı ile Panormos Limanı (Mavişehir) arasındaki güzergâhın 1/5000 ölçekli haritada gösterildiği şekilde 1. ve 3. Derece arkeolojik sit alanı sınırlarının belirlenmesi	
16.04.2015/3796	Aydın KVKBK	Tescil talebi reddi	1 derece arkeolojik sit alanında kalan yapıların korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi talebinin reddedilmesi	Korunması gerekli kültür varlığı özelliği göstermemesi
28.05.2015/3903	Aydın KVKBK	Tescil talebi reddi	1 derece arkeolojik sit alanında kalan yapıların korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi talebinin reddedilmesi	Taşınmaz kültür varlığı özelliği göstermemesi
19.11.2015/4378	Aydın KVKBK	Tek yapı tescil	1 derece arkeolojik sit alanında kalan yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi	Taşınmaz kültür varlığı özelliği

Didyma Kutsal Alanı ve çevresinde gelişen Yoran geleneksel kırsal dokusuna ilişkin günümüze kadar uzmanlar tarafından üretilmiş koruma kararlarında arkeolojik mirasın öncelendiği görülmüştür. Bunun yanında, geleneksel kırsal mimarinin korunması çabaları da mevcuttur. Ancak bu çabalar, tek yapıların tescil edilerek koruma altına

alınması biçiminde gerçekleşmiştir. Bu koruma yaklaşımı, geleneksel kırsal dokunun bütüncül korunmasına ve mevcut haliyle yaşamasına olanak sağlamaktan uzaktır. Bu yaklaşımda, geleneksel kırsal doku içindeki mimari özellikleriyle öne çıkan sınırlı sayıda yapının korunması mümkün olabilir. Bunun dışında kalan yapıların ve burada devam etmekte olan yaşamın zaman içinde yok olması kaçınılmazdır.

Haberler:

“Arkeolojiahaber” internet sitesinde yayınlanan 10 Kasım 2009 tarihli haberde, Aydın İl Genel Meclisi Üyesi Hasan Yavuz ile Didyma Apollon Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı’na ilişkin bir açıklamaya yer verilmiştir [265]. Bu kapsamda, geleneksel kırsal dokudan 28 adet yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillendiği ve bu yapılarda onarım ve restorasyon çalışmalarının yapılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu yapıların yanı sıra mimari ve tarihsel niteliğe sahip ve 19. yüzyılda inşa edilmiş yaklaşık 150-200 kadar daha yapı bulunduğunu belirtilerek, Yoran’ın geleneksel taş ev mimarisinin korunabilmesi için bu yapılardan nitelikli olanların da koruma altına alınması ile bakım, onarım ve restorasyon faaliyetlerinin önünün açılacağı vurgulanmıştır. Yavuz bu ifadesinde, tapınak çevresindeki yapıların tarihsel ve teknik belge değerlerine dikkat çekmiş, yapıların 19. yüzyılda inşa edildiğini aktararak eskilik değerine vurgu yapmıştır. Yapıların tek tek tescili dışında, tapınak çevresindeki geleneksel dokunun iyileştirilmesi ve kültür turizmine açılması için bir diğer çözüm önerisi olarak, alana kentsel-arkeolojik sit alanı statüsü tanınması getirilmiştir. Kentsel sit alanı önerisiyle tapınak çevresindeki kırsal dokuya, çokluk ve geleneksel değerlerin atfedildiği düşünülebilir. Yavuz, mevcutta arkeolojik sit statüsünde olan Apollon Tapınağı çevresindeki eski köy yerleşimini içeren alanın, kentsel-arkeolojik sit alanı olarak değişimi için gerekli bilimsel çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yavuz’a göre, Apollon Tapınağı ile birlikte Didim’in ilk yerleşimi Yoran’ın korunması, geleneksel yaşamının sürmesini sağlayarak Didim’in gerçek tarihsel kimliğinin korunması anlamına gelecektir. Bu bağlamda, koruma amaçlı imar planı çalışmalarının yapılması için yetkili kurumlar arası koordinasyon ve ortak vizyon sağlanmasını önerilmiştir. Geleneksel yaşamın devam etmesini olumlayan bu yaklaşımla, yerleşimin geleneksel ve süreklilik değerleri öne çıkarılmıştır.

Diğer:

2010 yılında Didim Belediyesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi, Restorasyon Anabilim Dalı işbirliğiyle, yüksek lisans öğrencileri Yoran geleneksel kırsal dokusunda tespit ve belgeleme çalışmaları yürütmüştür. Bu çalışma kapsamında çok sayıda yapının, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış ve ilgili koruma tarafından onaylanmıştır. Ayrıca, geleneksel kırsal dokunun kentsel rölövesi hazırlanarak, analiz ve değerlendirme çalışmaları yapılmış, yerleşimin sorun ve potansiyelleri belirlenmiş ve korunma önerileri getirilmiştir.

17-18 Eylül 2015 tarihinde, Didim Belediyesi tarafından “Didim Apollon Tapınağı Çevresi Planlama Sorunları Çalıştayı” düzenlenmiştir. Sonuç raporuna göre bu çalıştayın amacı “1990’lı yıllardan beri süren ancak sonuçlandırılmayan koruma amaçlı imar planı çalışmalarını bilimsel bir çerçevede sürdürmek ve planlama sürecinin aktörleri arasındaki iletişimi güçlendirerek, mevcut sorunları tartışma olanağı sağlamak” olarak belirlenmiştir. Çalıştayın temel sorunu, arkeolojik sit alanında bulunan geleneksel taş ev mimarisinin bir köy dokusu olarak, Apollon Tapınağı ile bir arada korunup korunamaması olarak belirlenmiştir. Bu çalıştay; kültürel mirası koruma, arkeoloji, mimarlık, şehir planlama ve sanat tarihi disiplinlerindeki uzmanların yanı sıra yerel yönetim temsilcileri, Didyma kazı başkanları, koruma bölge kurulu üyeleri ve yerel sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla gerçekleşmiştir [266]. Çalıştayın katılımcıları tarafından görüş birliğine varılan konular arasında;

- Yoran köy yerleşiminin sokak dokusu, özgün bahçe duvarları, nitelikli taş duvar örgüsü, köşe pahı gibi öğelerin varlığını sürdürmesi; yerleşme dokusunun döneminin tarihsel ve kırsal özelliklerini barındırması; yerleşimin bütünlük arz etmesi ve bütün bunlardan dolayı nitelikli bir kentsel sit alanı özeliği taşıması [266]. Bu maddede yerleşmeyi oluşturan öğelerin teknik belge değeri ile yerleşimin tarihsel değeri, geleneksel değeri ve bütünlüğüne atıflar yapılmıştır.
- Hâlihazırda korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli 32 yapının, yerleşim doku özelliklerini ve bütünlüğünü korumak için yeterli olmaması [266]. Bu maddede, yerleşimin özellikle bütünlük değerine dikkat çekilerek, bu değer

korunması için tek yapı ölçeğinde yapılacak koruma çalışmalarının yeterli olmadığı ifade edilmiştir.

- Yoran'ın Hellenistik, Roma ve Bizans vb. farklı kültür katmanlarına ilişkin farklı kurumlarca yapılan kapsamlı çalışmaların bir araya getirilerek çakıştırılması [266]. Bu madde yerleşimin tarihsel katmanlaşma değerine atıfla, bu değer in ortaya çıkarılması için öneri getirilmiştir.
- Geç Osmanlı döneminde bir Rum yerleşimi olan Yoran'ın 1924 mübadelesi öncesi ve sonrasındaki sosyal yapısına ilişkin çalışmaların ivedilikle yapılması gibi hususlar yer almaktadır [266]. Sosyal değerle ilişkilendirilebilecek bu maddede, yerleşimin eski ve şimdiki kullanıcılarına dair kapsamlı sosyolojik çalışmaların yapılması önerilmiştir.
- Alanın korunmasına ilişkin üretilen kurul kararlarının ve alanın hukuki durumunun, her bir kültür katmanının birbirine tercih edilmeden yaşamasına olanak sağlayacak şekilde yeniden ele alınması [266]. Bu madde de yerleşimin tarihsel katmanlaşma değerinin korunması için alan için üretilen koruma kararlarının gözden geçirilmesi tavsiye edilmektedir.
- Yoran Köyü ve Didyma Kutsal Alanı'nın Kutsal Yol ve Milet Antik Kenti ile birlikte düşünülmesi gerektiği; aynı şekilde Yoran Köyü'nün çevresindeki tarım arazileri, günümüz Didim yerleşimi ve Didim halkından ayrı düşünölemeyeceğinden hareketle, alanın geleceğine dair yapılacak çalışmalarda bu bütünselliğ in dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir [266]. Bu madde de Yoran ve Didyma Kutsal Alanı'nın çevresindeki tarihi, yapılaşmış ve doğal alanının bütüncül bir parçası olduğu vurgulanarak bütünlük değerine dikkat çekilmiştir.

Tüm paydaşlar tarafından benimsenen çalıştayın en önemli çıktısı, Yoran geleneksel kırsal yerleşim dokusunun “mevcut haliyle yaşamını sürdürmesi, yeni yapılaşmaya izin verilmeden sağlıklılaştırılarak olduğu gibi korunması” olarak ifade edilmiştir [266]. Çalıştaya katılan tüm paydaş ve uzmanların üzerinde uzlaştığı nokta, en üst kültür katmanı olan Yoran geleneksel kırsal yerleşiminin korunması ve yaşamına devam etmesi olmuştur.

4.1.4 Değerlendirme

Arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari miras birlikteliğini barındıran Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma miras alanları, kültürel miras değerleri ve koruma çaba ve sorunları bağlamında incelenmiştir. Çoklu örnek vaka yönteminin kullanılmasında, yerleşimlere yönelik koruma yaklaşım ve pratiklerinde ortaklaşan ve farklılaşan yönlerinin anlaşılması amaçlanmıştır (Çizelge 4. 4).

Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma 1970’li yılların ortasında arkeolojik alan statüsünde koruma altına alınmıştır. O tarihten günümüze, bu yerleşimler benzer koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde devam eden yaşantı, arkeolojik alanlarının sürekli tahribatının ana kaynağı ve tehdit unsuru olarak görülmüştür. Bunun nedenleri arasında, nüfus artışıyla birlikte artan yeni yapılaşma talepleri, tarihi çevreyle uyumsuz malzeme ve yapım sistemleri kullanılarak yapılan izinsiz yapılar, arkeolojik taşların yapı malzemesi olarak kullanılması vb. sayılabilir. Ayrıca, söz konusu yerleşimlere ait geleneksel kırsal yapıların arkeolojik kalıntılarla uyumsuzluk sergilediği, arkeolojik kalıntıları tahrip ettiği ve algılanmasını güçleştirdiği düşünülerek, bu yapıların zaman içinde yıkıma terk edilmesini amaçlayan yaklaşımlarının benimsenmiş olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan, 1. derece arkeolojik sit alanı sınırlarında kalan örnek yerleşim alanlarındaki koruma-kullanım kısıtları nedeniyle yerel halk çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar arasında, yeni yapılaşmaya izin verilmemesi, mevcut yapıların onarımına veya eklere izin verilmemesi, yol, su, elektrik, kanalizasyon vb. alt yapı hizmetlerinden yararlanmada karşılaşılan güçlükler, tarımsal faaliyetlerin sınırlandırılması vb. yer almaktadır. Bu sınırlamalara karşın, otoriteler tarafından yerel nüfusa bu alanda yaşaması dışında herhangi bir seçenek de sunulmadığı görülmektedir. Yasada tanımlanan kamulaştırma ve trampa (takas)¹ seçeneklerinin uygulanması ise çok sınırlı kalmıştır. Sonuç olarak, sınırlı kullanım koşulları ve yerel halkın bilinçsizliği, kaçak

---

¹ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun “kamulaştırma” başlıklı 15. maddesinin (f) bendi ve buna ilişkin usul ve esasların belirlendiği, 22.05.2010 gün, 27588 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren “Sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları İle Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik” hükümleri çerçevesinde tanımlanmıştır.

yapılaşma ve izinsiz uygulamaları beraberinde getirmiş; yerel nüfusun bir bölümü hukuki süreçlerle karşı karşıya kalmıştır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik alanlardaki tahribatı engellemek ve 1. derece arkeolojik alanların koruma-kullanım koşulları nedeniyle yaşanan sorunların önüne geçmek adına geleneksel kırsal yerleşimlerin taşınması her üç yerleşim için de zaman zaman gündeme gelmiştir. Son dönemde, taşıma yaklaşımı yerine geleneksel kırsal dokunun korunmasını ve arkeolojik alan üzerindeki yaşantıyı teşvik eden koruma kararlarının üretildiği izlenmektedir. Geleneksel kırsal dokulara kültürel miras değerleri atfedilerek, koruma statüsü tanımlanmaktadır. Seçilen örnek vakaların her birinde farklı koruma pratikleri söz konusudur. Eski Çavdarhisar/Aizanoi arkeolojik kalıntılar ile birlikte geleneksel kırsal dokunun ve sosyal yapının korunması amacıyla, arkeolojik alan sınırları dâhilindeki geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlara 2011 yılında “kentsel arkeolojik sit” statüsü verilmiştir. Bunun öncesinde geleneksel kırsal yapıların tamamı 1. Derece arkeolojik sit içerisinde kalmaktaydı. Oğuz/Dara’nın taşınması tartışmalarına günümüzde devam etmektedir. Bu süreçte, geleneksel kırsal dokunun yerel nüfusla birlikte korunmasına ilişkin gösterilen herhangi bir çabaya rastlanmamıştır. Yoran/Didyma geleneksel kırsal dokusunun tamamı günümüzde 1. derece arkeolojik sit sınırlarında yer almaktadır. Ancak, geleneksel kırsal dokuda mimari nitelikleriyle öne çıkan 30’dan fazla yapı tekil ölçekte korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Bu yaklaşımda, geleneksel kırsal yapılara kültürel miras değerleri atfedilerek koruma altına alınmaları olumludur. Buna karşın, son dönemde tescile önerilen geleneksel yapıların korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşımadığı öne sürülerek koruma statüsü verilmediği anlaşılmaktadır. Alandaki tüm yapıların korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıdığını iddia etmek çok gerçekçi olmayabilir. Bu nedenle, geleneksel kırsal dokunun ve içinde yaşayanların sürdürülebilir korunması, alandaki tekil yapılardan ziyade doku ölçeğinde koruma kararlarının üretilmesi ile mümkün olabilir.

Çoklu örnek vaka incelemesinde sonucunda, sahip oldukları miras türleri ve bunların biçimlenmesi yönünden benzer niteliklere ve sorunlara sahip yerleşimlerin korunmasında farklı yaklaşım ve pratiklerin uygulandığı görülmektedir. Bunun nedeni, söz konusu yerleşimlere ilişkin ilgi grupları ve karar vericiler arasında ortaklaşmış bir değerler sistemi algısının oluşmamasıdır.

Çizelge 4. 4 Örnek vakaların koruma yaklaşım ve pratiklerinin karşılaştırılması

Örnek Vakaların Koruma Yaklaşım ve Pratiklerinde Ortaklaşan ve Farklılaşan Yönleri			
	Eski Çavdarhisar/ Aizanoi	Oğuz/ Dara	Yoran/ Didyma
Arkeolojik sit alanı statüsü tanımlanma tarihi	1975	1977	1976
Deprem sonrası yeni yerleşim alanına taşınma	1970 depremi	-	1955 depremi
Antik kalıntılar üzerinde yaşantının devam etmesinin sürekli tahribat sebebi ve tehdit olarak görülmesi	X	X	X
Geleneksel kırsal yapıların birçoğunun arkeolojik kalıntılarla uyumsuzluk sergilediği, arkeolojik kalıntıları tahrip ettiği ve algılanmasını güçleştirdiğinden bahisle bu yapıların zaman içinde yıkıma terk edilmesi	X	X	X
Arkeolojik kalıntılarla iç içe yaşayan yerel halkın yeni yerleşim alanına taşınmasına yönelik kurul kararlarının alınmış olması (önceki dönem ve/veya güncel)	X	X	X
1. derece arkeolojik sit alanı koruma-kullanım kısıtları nedeniyle yerel nüfusun sorunlar yaşaması (yapıların onarımına ve eklere izin verilmemesi, alt yapı hizmetlerinden yararlanamama)	X	X	X
Yerel halkın izinsiz uygulamalar nedeniyle hukuki süreçlerle karşı karşıya kalması	X	X	X
Geleneksel kırsal dokunun korunmasına yönelik tüm paydaşlar tarafından ortak görüş bildirilmesi	X	-	X
Geleneksel kırsal mimarinin doku ölçeğinde korunması için koruma kararlarının üretilmesi	X 2011/Kentsel arkeolojik sit	-	-
Geleneksel kırsal yapıların (anıtsal dışında) tek yapı ölçeğinde korunması için koruma kararlarının üretilmiş olması	-	-	X 32 adet tescilli yapı
Uluslararası platformda koruma statüsüne sahip olma	X 2012/Dünya Mirası Geçici Listesi	-	-

4.2 Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimlerin Kültürel Miras Değerleri Hakkında Uzman Görüşlerinin İrdelenmesi

4.2.1 Yöntem: Delphi Tekniği

4.2.1.1 Delphi Tekniğinin Tanımı ve Amacı

Delphi metodu, Birleşik Devletler'deki düşünce kuruluşlarından biri olan ve 2. Dünya Savaşı sonrasında askeri planlama için kurulan RAND kuruluşunda çalışan Olaf Helmer ve Norman Dalkey tarafından 1950'lerde bulunmuştur. Şirketin kuruluşu askeri planlama üzerine olduğu için metodun ilk uygulamaları da savunma sanayinin gerekliliklerini saptayabilmek adına yapılmıştır. Bu teknik grup kararlarının bireysel kararlardan daha güvenilir olduğu fikrine dayanmaktadır. Toplu ulaşımdan, kamu sağlığına ve eğitime kadar çok farklı sektörde kullanılabilmektedir [267].

Bu teknik, belirli bir konu için uzlaşmayı sağlama yöntemi olarak kullanılmaktadır. Delphi metodunda özellikle belirli bir güç grubunun ağırlığı ile genel kanıyı belirleme imkânı olan, duygusal ortamlarda karar verilmek durumunda olan veya politik konularda kullanılmaktadır[268].

Linstone ve Turoff [269], Delphi yöntemini çok boyutlu problemleri çözmek için, bireylerin ayrı ayrı etkileşimine dayanan bir grup iletişim süreci olarak tanımlamışlardır. Uzlaşma sağlama aracı olarak ifade edilen Delphi, bir problem durumuna ilişkin uzman görüşlerini sistematik bir şekilde elde eden bir tekniktir [270], [271].

Delphi tekniği kullanılarak bir problem durumuna farklı açılardan bakan bireylerin ve grupların yüz yüze gelmeden uzlaşmaları amaçlanmaktadır. Delphi Yöntemi, karmaşık problemlerin üstesinden gelebilmek için bir grup bireyin, içerisinde etkili olarak iletişim kurabileceği bir yapının oluşturulmasıdır. Delphi tekniği ile katılımcıların farklı bakış açılarının yanında yaratıcılıklarından da yararlanılması amaçlanmaktadır [272].

Delphi'nin diğer araştırma yöntemlerinden iki tane önemli farkı bulunmaktadır; birincisi "nedir" sorusu yerine "ne olmalı" sorusuna cevap araması [273], diğeri ise uzlaşma sağlamak amacıyla çoklu tekrarlamaya dayanmasıdır [274].

Delphi Tekniği,

- Kesin çözüümü analitik tekniklerle uygun olmayan ancak öznei yargıların toplanmasıyla çözülebilecek bir problemin varlığı durumunda;
- Yeterli iletişim ve farklı arka plan temsiliyetine sahip olmayan bireylerin uzmanlıklarına ve deneyimlerine göre geniş veya karmaşık bir problemin incelenmesine katkıda bulunmaları gerektiğinde;
- Yüz yüze etkileşimlerinden daha geçerli olacağı düşünölen çok sayıda kişiye ihtiyaç duyulduğunda;
- Zaman ve maliyet açısından sık grup toplantıları yapmak mümkün olmadığında;
- Yüz yüze görüşmelerin verimliliği ek grup iletişim süreciyle artırılmak istendiğinde;
- Bireyler arasındaki anlaşmazlıkların şiddetli olduğu veya politik olarak zıtlıkların olmasından dolayı katılımcı uzmanların gizliliğini korumak ve iletişim sürecinin hakem aracılığıyla olması istendiğinde;
- Sonuçların geçerliliğini sağlamak için çoğunluk ve kişisel güçler gibi etkilere arındırarak katılımcı uzmanların heterojenliğinin korunması istendiğinde;

sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır [269].

4.2.1.2 Delphi Tekniğinin Özellikleri

Genel olarak Delphi Tekniği üç temel özelliğe sahiptir: katılımıda gizlilik, tekrarlama ve kontrollü geri bildirim ve grup yanıtlarının istatistiksel analizidir [267].

Katılımda Gizlilik

Bir Delphi çalışmasına katılan uzmanlar birbirlerinin o çalışmada olduğunu bilmezler. Bu yolla kimse diğere karşı kendi görüşünü dayatmamış olur. Katılımdaki gizliliğin yüz yüze toplantılara göre birçok faydası bulunmaktadır. Bunlar arasında;

- Birkaç baskın karakterin toplantıya tesirini etkisiz hale getirme;
- Kendi değerekinin düşeceği kanısı ile topluluk önünde bazı fikirlerini değıştirmekten korkma fenomenini ortadan kaldırma;

- Kişisel fikrin grubun düşüncesi ile uyumlu hale getirilmesi baskısı bulunmaması;
- Kişisel, gizli bir ajandanın olmasının zor hale gelmesidir.

Bu nedenlerden ötürü katılımıda gizlilik, Delphi katılımcılarını daha rasyonel ve nitelikli tartışma yapmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, katılımıda gizliliğin olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, çalışmanın sonunda sorumluluk almaktan kaçınmak gelmektedir [275].

Tekrarlama ve Kontrollü Geri Bildirim

Geleneksel Delphi Tekniği'nin prosedürü ziyadesiyle basittir. Çalışmayı yapan kişi soruları tasarlar ve katılımcılara gönderir. İlk tur cevapları çalışma ekibi tarafından özetlenir böylece ikinci tur sorularının çatkısı oluşturulur ve katılımcılara geri gönderilir. Bu süreç, katılımcılar arasında uzlaşa sağlanana veya açıkça anlaşmazlık olduğu sonucuna ulaşılan kadar devam eder. Katılımcılara genellikle tüm grubun cevaplarını yeniden değerlendirmeleri için en az bir fırsat verilir [275].

Böylece katılımcılar fikirlerini kendilerine iletilen sonuçlarla, farklı fikirlerle karşılaştırarak her bir soru için yeniden değerlendirmeye gider. Bunun sonucunda fikri sabit olanlar olabileceği gibi, uzlaşmayı arayanlar da olmaktadır [276].

Grup Yanıtlarının İstatistiksel Analizi

Delphi araştırmalarında grubun görüşleri genellikle istatistiksel olarak ifade edilmektedir. Her bir tur sonunda elde edilen sonuçlar bütün sorular için istatistiksel dağılımları yapılarak katılımcılara gönderilmektedir. Böylece katılımcılar grubun fikrini de görerek en nihayetinde kendi pozisyonlarını yeniden değerlendirmektedir. Bu grup yanıtlarının istatistiksel analizi bir sayı ya da tarih gibi niteliksel tahminlerin sorulduğu geleneksel Delphi yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bu durumda grubun cevapları genellikle medyan ve dördebölenler (çeyrekler) arası farkla gösterilmektedir.

Bu çalışmada kullanılan soru grubunda olduğu gibi, Delphi çalışmasında katılımcılara sorulan sorular likert ölçeğine¹ göre belirlenebilir. Bu durumda katılımcılardan

---

¹ Likert ölçeği, bir uçtan diğerine (örneğin “kesinlikle katılmıyorum”dan “kesinlikle katılıyorum”a kadar) değişen yanıt seçeneklerini kullanarak tutum ve davranışları ölçmektedir.

cevaplanması istenen sorular toplandıktan sonra işlenerek istatistiki dağılımlar likert ölçeği temel alınarak oluşturulmaktadır. Sonraki turlarda katılımcılara iletilen soru grubunun yanında bu istatistiki veriler de yer almakta ve böylece, katılımcı kendi verdiği cevabı değiştirip değiştirmeyeceğine karar vermektedir [275].

Katılımcıların verdikleri yanıtları değerlendirmek için çoğunlukla kullanılan istatistikler arasında merkezi eğilimi belirleyen; ortalama, medyan ve mod yer alırken, yayılımı ölçmek için standart sapma ve çeyrekler arası açıklığa bakılmaktadır. Ayrıca son dönemde gerçekleştirilen Delphi çalışmalarında ek olarak frekans dağılımlarına da bakıldığı görülmektedir [277], [278].

4.2.1.3 Kullanılan İstatistikler

Medyan (Ortanca)

Bir gözlemler kümesinin değerleri büyüklük sırasına dizildiğinde bu kümedeki gözlem sayısı tek ise ortadaki değer, gözlem sayısı çift ise ortadaki iki değer aritmetik ortalamasıdır [279]. Medyana ortanca da denilmektedir. Ayrıca, medyan değeri ikinci dördebölendir.

Ortalama

Bir sayısal gözlemler kümesinin aritmetik ortalaması, küme toplamının gözlem sayısına bölümüdür; yani ortalamasıdır [279].

Dördebölen

Sayısal gözlemler kümesinin sade ve açık ölçüsü en büyük ve en küçük değer arasındaki farktır. Bu iki değer arasındaki farka aralık denilmektedir. Delphi metodunda kullanılan aralık sistemi ise dördebölenler (quartile/kartil) aralığıdır. Delphi metodunda birinci dördebölen ile üçüncü dördebölene bakılmaktadır. Buna göre; bir gözlemler kümesindeki değerler büyüklük sırasına dizildikten sonra dörde bölünmektedir. Buradan çıkan *birinci dördebölen* ilk %25'lik verinin en üst sınırını oluşturmaktadır. Bu değere birinci çeyrek de denilmektedir. Bu değer noktası gözlem kümesinin %25'ini soluna, %75'ini sağına almaktadır. Dördebölen sisteminde *üçüncü dördebölen* son %25'lik

verinin en alt sınırını oluşturmaktadır. Bu değere üçüncü çeyrek de denilmektedir. Bu değer noktası gözlem kümesinin %25'ini sağına, %75'ini soluna almaktadır.

Genişlik

Delphi metodunda anlaşmanın olup olmadığını belirlemek için kullanılan yöntemlerden biri interquartile range (IQR) değerine bakmaktır. Bu değeri bulabilmek için birinci ve üçüncü dördebölen arasındaki farka dikkat edilmektedir. Çeyrekler arasındaki farkın az olması çalışmaya katılan uzmanlar arasında görüş birliği olduğunu göstermektedir. McEntee'e [280] göre, likert ölçeğinde 5 birimlik ölçek kullanılan uygulamalarda genişliğin 1'i geçmemesi konsensusun güçlü olduğuna işaret eder.

Frekans

Sayısal gözlemler kümesinde incelenen vasfın aynı değere sahip birimleri kümeler halinde bir araya getirmeye sınıflama denilmektedir. Sınıflamanın farklı değerlerinin gözlemler kümesinde kaç defa tekrarlandığını gösteren sayılar frekans adını alır. Bir sınıfa düşen veri sayısı o sınıfın frekansıdır. Delphi metodunda katılımcılar arasındaki uzlaşmayı bulmak için frekans değerlerine de bakılabilmektedir.

4.2.1.4 Sınırlayıcı ve Üstün Tarafları

Delphi metodunda veri toplama sürecinin istatistikî verilerle zenginleştirilerek tekrarlı anketlere dayanması, katılımcıların kendi fikirlerini yeniden gözden geçirme ve değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu durum metodun güvenilirliğini arttıran önemli yönlerinden biridir.

Katılımcıların yüz yüze gelmeleri neticesinde oluşabilecek olan sorunlar bu sistemde en aza indirilmiştir. Aynı alanda çalışan ama farklı duyarlılıkları olan, birbirleri ile yarışma durumunda olan katılımcılar veya baskın karakteri ile yuvarlak masa toplantısında diğer katılımcıları sindirerek kendi görüşünü dayatan kişilerden oluşabilecek olan sorunlar Delphi metodunda elemine edilmiştir.

Katılımcıların bir konunun uzmanı olmaları ve sadece o konu üzerinden görüş belirtiyor olmaları, yine metodun avantajlı yönlerinden birini teşkil etmektedir.

Katılımcıların uzmanlardan teşekkül ediyor olması ve bu kişilerin kişisel ajandalarının yoğunluğu sebebi ile aynı anda birden fazla defa bir arada bulunabilmelerini sağlamak bir çalışma için önemli güçlüklerden biridir. Ayrıca katılımcılardan bazılarının farklı kentlerde, farklı ülkelerde ikamet ettiği durumlarda da Delphi metodunun esnekliği devreye girerek bu problemleri ortadan kaldırmaktadır. Delphi metodu ile katılımcılarla gerek yüz yüze, gerek e-posta veya bilgisayar üzerindeki programlarla ayrı ayrı video bağlantısı yapılarak anketler gerçekleştirilmektedir. Böylece mekân, zaman dezavantajı ortadan kalkabilmektedir.

Bu avantajların yanında Delphi metodunun sistemin doğası gereği belirli dezavantajları da bulunmaktadır. Sistemin avantajlarından biri olan tekrarlı anket yöntemi, aynı zamanda dezavantaja da dönüşebilmektedir. Katılan kişilerin uzmanlar olması ve bu kişilerin sınırlı zamanlarını defalarca tekrar eden anketlere ayırmak istememeleri dolayısıyla katılım oranı düşebilmektedir.

4.2.2 Delphi Tekniğinin Uygulanması ve Analizi

4.2.2.1 Anket Tasarımı ve Katılımcıların Seçimi

Delphi tekniğinde örneklem sayısı problemin niteliğine, ölçeğine, zamana ve maddi kaynaklara göre değişiklik göstermektedir [274]. Delphi tekniğinin açıklandığı çeşitli araştırmalarda, 10 ile 60 ve üzerinde olmak üzere farklı sayılarda örneklem kullanılabileceği ifade edilmiştir [281], [282]. Öte yandan, Delphi çalışmalarının çoğunluğunda 15 ile 20 arasında örneklem sayısı kullanıldığı anlaşılmaktadır [283]. Grup genişliğinin en az 7 katılımcıdan başlayarak, 100 ve üzeri katılımcının çalışmaya dâhil edilebileceğini belirten Şahin, ideal örneklem sayısının 10 ile 20 arasında olduğunu ifade etmiştir [284].

Bu çalışmada, Delphi yöntemi konuya ilişkin farklı disiplinlerden gelen 21 kişiye uygulanmıştır (Ek-2). Tez çalışma konusu arkeoloji, mimarlık ve planlama alanlarının arakesitinde bulunduğundan, bu disiplinlerden daha fazla sayıda uzman Delphi çalışmasına dâhil edilmiştir. Çoğu miras koruma alanında uzmanlaşmış olan bu kişiler arasında, mimar (5), arkeolog (6), şehir plancısı (4), mimarlık tarihçisi (1), sanat tarihçisi (1), sosyolog (1), antropolog (1), ekonomist (1) ve turizm rehberi (1) bulunmaktadır.

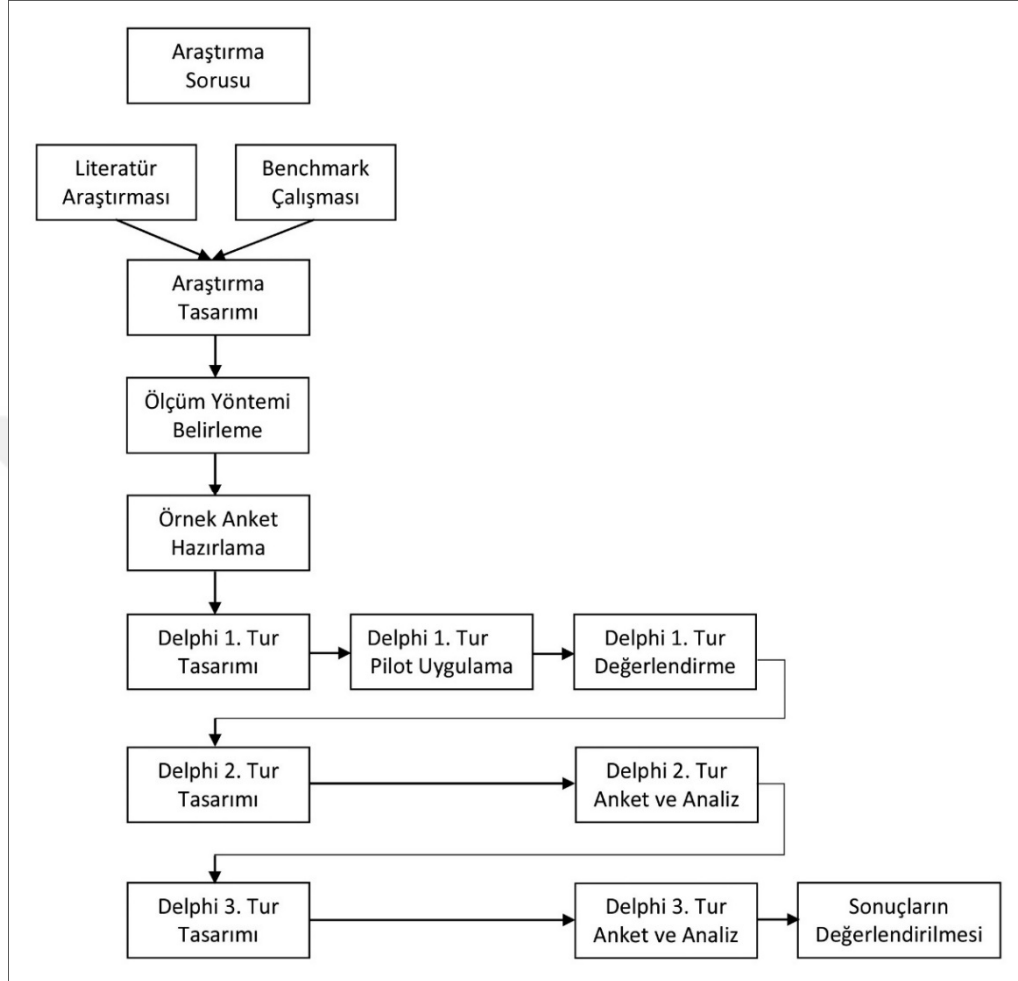
Çalışmaya katılan uzmanların büyük bölümü (14) akademisyendir. Çalışma konusu bağlamında, akademisyenler ağırlıklı olarak mimarlık (4), arkeoloji (4) ve şehir planlama (2) disiplinlerinden seçilmiştir. Diğer akademisyenler, bir mimarlık tarihçisi, bir sosyolog, bir antropolog ve bir ekonomisttir. Akademisyenler dışında, diğer uzmanların bir kısmı (4) ilgili kamu kurumu ve yerel yönetimlerde görev yapmaktadır. Bu katılımcı grubu, Kültür Bakanlığı'nda görev yapan iki arkeolog ve bir şehir plancısı ile Didim Belediyesi'nde görev yapan bir sanat tarihçisinden oluşmaktadır. Serbest çalışan katılımcı grubunda (3) ise, bir mimar, bir şehir plancısı ve bir turizm rehberi bulunmaktadır.

4.2.2.2 Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan Delphi anketinin iki kez ardışık olarak uygulanmasıyla toplanmıştır. Anketin ikinci turu yüz yüze görüşmelerle yapılmıştır. Bunun nedeni, konuya ilişkin katılımcıların bakış açılarının ve sorulara verilen cevapların nedenlerinin daha iyi anlaşılmasıdır. İkinci tur anketinde, katılımcıların her ölçüt ve önermeye ilişkin eleştiri ve katkılarını aktarabilecekleri bir bölüm ayrılmıştır. Bu öneri ve eleştiriler değerlendirilerek üçüncü tur anketlerine bazı önermeler eklenmiştir. Katılımcıların bir bölümü geri bildirim sonuçlarının elektronik posta yoluyla almayı tercih etmişlerdir. Bu katılımcılara üçüncü tur anketleri hakkında telefonda bilgi verilmiş ve anketler tamamlanmıştır. Diğer bir bölüm anket ise yüz yüze yapılmıştır. Delphi yönteminin uygulanma süreci Şekil 4. 25'de gösterilmiştir.

Niteliksel verilerin değerlendirildiği çalışmalarda, çalışmanın güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlık ölçümlerinin yapılması gerekmektedir. İç tutarlık (güvenilik) bir ölçme aracındaki tüm maddelerin aynı amaca hizmet edip etmediğini belirlemek, maddelerin bir bütün oluşturup oluşturmadığını görmek amacıyla ölçülmektedir [285]. Bu çalışmada Delphi anketlerinden elde edilen verilerin iç tutarlığı ölçümlerinde Cronbach's Alpha yöntemi kullanılmıştır. Genellikle likert tipi ölçeklerde kullanılan Cronbach's Alpha (α), bir maddenin alabileceği değer sayısı ikinin üzerinde olduğu zaman kullanılan bir yöntem olup, iç tutarlılık hesaplamaları arasında en çok kullanılandır. İç tutarlık düzeyinin ideal kabul edilebilmesi için genellikle istenilen kritik alpha değeri 0.70 ve üzeridir [285]. Alpha değeri 0.80-1.00 arası ise ölçek yüksek derecede güvenilir; 0.80-0.60 arasında ise oldukça

güvenilir; 0.60-0.40 arasında ise düşük derecede güvenilir ve 0.40'ın altında ise güvenilir değildir [285], [286]. Bu çalışmada iç tutarlık Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüş olup, kullanılan ölçekte yer alan maddelerin iç tutarlılık katsayısı için 0.906'dır.

Şekil 4. 15 Delphi süreci

4.2.2.3 Verilerin Toplanması

Üç tur halinde tasarlanan anket çalışmasının bir ve ikinci turları Haziran ve Temmuz 2016'da, üçüncü tur ise Ağustos 2016'da yapılmıştır. Katılımcılara, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin tanımlanan kültürel miras değerlerinin önem dereceleri sorularak, algılanan önem dereceleri ortaya konmuştur. Ayrıca, bu ölçütlerle ilişkili tanımlanan önermelere katılım düzeyleri sorularak, sonuçlar Delphi tekniğine göre analiz edilmiştir (Çizelge 4. 5). Aşağıda, önce önem dereceleri daha sonra da sorulan önermelere katılım durumları değerlendirilmiştir.

Çizelge 4. 5 Anket soruları, ölçüt ve önermeler

Ölçüt	Soru No	Önermeler
ÖZGÜNLÜK	1	GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının birarada olması, çeşitlilik yaratarak alanın özgünlüğünü artırabilir.
BÜTÜNLÜK	2.a	GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari mirasın bir arada olması, yerleşim için "yeni bir bütünlük" oluşturabilir.
	2.b	GK-AY'de kırsal dokuların korunması, arkeolojik mirasın bütünlüğüne zarar verebilir.
TARİHSEL DEĞER	3.a	GK-AY'de arkeolojik mirasın eskilik niteliğinin daha fazla olması, kırsal mirastan daha yüksek tarihsel değere sahip olmasını getirebilir/gerektirebilir.
	3.b	GK-AY'de kırsal mimari mirasın sahip olduğu eskilik niteliği, bu yerleşimlerin tarihsel değerini artırabilir.
	3.c	GK-AY'lerin gelişim sürecinin bir bölümüne ilişkin veriler sunan kırsal mimari mirasın korunması, yerleşimin tarihsel değerini artırabilir.
ESTETİK DEĞER	4.a	GK-AY'de arkeolojik kalıntıların sahip olduğu pitoresk (görünüm) ve estetik değer, üzerindeki/yanındaki geleneksel kırsal dokular nedeniyle azalabilir.
	4.b	GK-AY'de arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari katmanlarının bir arada olması, yeni bir estetik değer oluşturabilir.
TARİHİ KATMANLAŞMA DEĞERİ	5.a	GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin oluşturduğu bir üst katmanın varlığı, yerleşimin katmanlaşma niteliğini daha çarpıcı bir hale getirerek katmanlaşma değerini artırabilir.
	5.b	GK-AY'de tarihsel süreçte arkeolojik alanlar üzerinde/yanında gelişen geleneksel kırsal mimari ile arkeolojik kalıntıların oluşturduğu bütünselliğin/bir aradalığın korunması, yerleşim ölçeğinde katmanlaşma değerini artırabilir.
	5.c	GK-AY'de yerel halk kırsal mimari dokunun inşası sırasında çevredeki arkeolojik parçaları yapı malzemesi (devşirme) olarak kullandığından, bu yapıların korunması tek yapı ölçeğinde katmanlılık değerini artırabilir.
SÜREKLİLİK DEĞERİ	6.a	GK-AY'de tarihsel süreçte farklı toplumlar tarafından devamlı iskan görmüş olan arkeolojik alanlar üzerinde/yanında gelişen geleneksel kırsal yaşam, bu yerleşimlerin süreklilik değerini artırabilir.
	6.b	GK-AY'de yerel halk çoğunlukla arkeolojik yapı ya da yapı öğelerini benzer ya da farklı işlevlerde kullanmaya devam ettiğinden, bu yerleşimlerin süreklilik değeri artabilir.
	6.c	GK-AY'de arkeolojik kalıntılara ait form ve biçimlerin, kırsal dokuyu oluşturan yapı öğelerinin/süslemelerin biçimlenmelerine yansıtılması, bu yerleşimlerin süreklilik değeri artırabilir.
GK-AY: Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim		

Çizelge 4. 5 Anket soruları, ölçüt ve önermeler (devamı)

Ölçüt	Soru No	Önermeler
BİLİMSEL DEĞER	7.a	Arkeolojik kaynaklar çoğu kez tespit, inceleme, yüzey araştırma yöntemleri kullanılarak incelendiğinden bilimsel değerleri oldukça yüksektir. Ancak, arkeolojik kaynaklar üzerinde/yanında gelişen kırsal dokuların korunması, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştirebilir.
	7.b	GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari mirasın birbirleriyle olan ilişkisinin ve etkileşimlerinin araştırılması bilimsel çalışmalara konu olma potansiyeli taşıdığından, bilimsel değeri artırılabilir.
BELGE DEĞERİ	8.a	GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin oluşum sürecinde arkeolojik kalıntılar zarar görmüş olabileceğinden, arkeolojik kaynakların belge değeri azalmış olabilir.
	8.b	GK-AY'de kırsal mimari mirası oluşturan yapılarda kullanılan devşirme taşlar, sahip oldukları belge değeri nedeniyle mevcut yerlerinden kaldırılıp müze ortamında sergilenebilir.
	8.c	GK-AY'de tarihsel süreç içinde alanın gelişiminin fiziksel kanıtı olan arkeolojik ve kırsal mimari miras bir aradalığının korunması, yerleşimin belge değerini artırılabilir.
EĞİTİM DEĞERİ	9	GK-AY'de arkeolojik miras sunduğu kaynaklar nedeniyle eğitim değerine sahiptir. Eğer kırsal mimari mirasın sahibi olan yerel toplulukların geleneksel yaşam biçimlerine ilişkin bilgiler ile arkeolojik bilgiler birleşebilirse, yerleşimin eğitim değeri daha da artabilir
KULLANIM DEĞERİ	10.a	Terk edilen/boşaltılmış GK-AY'in turizm ve bilimsel amaçlı işlevler dışında kullanımı sınırlı olduğundan, kullanım değeri düşük olabilir.
	10.b	Yaşayan GK-AY'de yerel halkın yaşamını sürdürüyor olması alanın kullanım değerini artırılabilir.
	10.c	Yaşayan GK-AY'de yerel halkın yaşamını arkeolojik alanda sürdürüyor olması yapılacak arkeolojik çalışmaları olumsuz etkileyebileceğinden, bilimsel amaçlı kullanımlar azalabilir.
	10.d	Yaşayan GK-AY'de yerel halkın çeşitli altyapı (su, elektrik, kanalizasyon) gereksinimlerinin karşılanması, vandalizm vb. gibi nedenlerden dolayı arkeolojik alanlar zarar görebilir.
	10.e	Yaşayan GK-AY'de üst katmanı oluşturan geleneksel kırsal mimarinin niceliksel olarak az olması durumunda, yerel halkın başka bir alana transfer edilerek alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir.
	10.f	Nüfusu oldukça azalmış olan yaşayan GK-AY'de yerel halk başka bir yere transfer edilerek alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir.
	10.g	Ziyaretçilerin hem arkeolojik kalıntıları hem de geleneksel kırsal mimariyi aynı anda görme imkanına sahip oldukları yaşayan GK-AY'de turizm amaçlı kullanım potansiyeli artabilir.
GK-AY: Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim		

Çizelge 4. 5 Anket soruları, ölçüt ve önermeler (devamı)

Ölçüt	Soru No	Önermeler
SOSYAL DEĞER	11.a	Terk edilmiş/boşaltılmış GK-AY'ler sahip oldukları sosyal değeri büyük oranda kaybetmiş olabilir.
	11.b	GK-AY'de yaşayan bireyler ve gruplar, mekan ile olan bağlarından dolayı alana çeşitli anlamlar yüklerler ve bu durum sosyal değeri arttırabilir.
	11.c	Yaşayan GK-AY'de kültürel ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapma potansiyeli daha yüksek olduğundan sosyal değer arttırabilir.
	11.d	Yaşayan GK-AY'de yerel halkın arkeolojik kazı çalışmalarında görev alması veya kazı çalışmalarında elde edilen bulguların yerel halk ile paylaşılması, arkeolojik kalıntılarla orada yaşayanların bağlarını güçlendireceğinden sosyal değeri arttırabilir.
EKONOMİK DEĞER	12.a	GK-AY'de arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari mirasın bir arada olması nedeniyle sahip olunan/olunabilecek turizm potansiyelleri, yerleşimin ekonomik değerini arttırabilir.
	12.b	Yaşayan GK-AY'de yaşamın sürmesi nedeniyle yerel üretimlerin (tarım, hayvancılık vb.) devam etmesi, yerleşimin ekonomik değeri arttırabilir.
SEMBOOLİK DEĞER	13.a	GK-AY'de yaşamını sürdüren yerel halk, arkeolojik yapı ya da yapı öğelerine simgesel anlamlar yükleyebileceğinden sembolik değer arttırabilir.
	13.b	GK-AY'de, arkeolojik mirasa ait fragmanlar dışında geleneksel kırsal mimari miras öğeleri de yerel, ulusal ya da uluslararası ölçekte sembol haline gelerek yerleşimin sembolik değerini arttırabilir.
ANI DEĞERİ	14	GK-AY'de kırsal mimari miras yanında arkeolojik miras öğeleri de yerel halkın anılarında ve toplumsal hafızasında kendine yer edinebileceğinden, yerleşimin anı değeri arttırabilir.
İLHAM DEĞERİ	15.a	GK-AY'de arkeolojik kaynakların ilham değeri kırsal mimari mirasa göre daha fazla olabilir.
	15.b	GK-AY'de geleneksel kırsal mimari-arkeolojik miras katmanlaşmasının oluşturduğu biçimlenmenin korunması, gelecekte yeni biçimlerin yaratılması için de ilham kaynağı haline gelebilir.
MİTOLOJİK DEĞER	16	GK-AY'de yerel halklar tarafından özellikle de arkeolojik kalıntılar hakkında dilden dile anlatarak günümüze ulaşan söylemler ve inanışlar, bu yerleşimlerin mitolojik değerini arttırabilir.
HOMOJENLİK DEĞERİ	17.a	GK-AY'de kırsal dokuların kütle biçimlenişi, malzeme ve yapım tekniği vb. bağlamında sahip olduğu/olabileceği homojen nitelik, bu yerleşimlere homojenlik değeri kazandırabilir.
	17.b	GK-AY'de geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik mirasın bir arada olmasından, yeni bir homojen değer doğabilir.

GK-AY: Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim

Çizelge 4. 5 Anket soruları, ölçüt ve önermeler (devamı)

Ölçüt	Soru No	Önermeler
GELENEKSEL/ FOLKLORİK DEĞER	18	GK-AY'de kırsal toplulukların yerleşmiş örf ve adetleri, yaşam biçimleri ve inanışlarıyla biçimlenen geleneksel kırsal mimari miras, bu yerleşimlere folklorik değer kazandırabilir.
TEKNİK BELGE DEĞERİ	19	GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin oluşumu sürecinde alanda bulunan arkeolojik eserlerin tasarım anlayışı, teknik bilgisi, yapım sistemi ve malzeme özelliklerinden yararlanılması ve çoğu kez arkeolojik parçaların yapı malzemesi (devşirme) olarak kullanılmış olması yerleşimin teknik değeri arttırabilir.
ENDERLİK DEĞERİ	20	Arkeolojik ve kırsal mimari mirası bir arada barındıran yerleşim örneği az olduğundan, GK-AY'ler enderlik değeri taşıyabilirler.
Üçüncü Turda Eklenen Sorular		
TARİHİ KATMANLAŞMA DEĞERİ	5.d	GK-AY'de geleneksel kırsal mimari katmanının korunmasına karar verilen durumlarda, doku ölçeğinde koruma kararı alınması bu mirasın korunması için gereklidir.
	5.e	GK-AY'de geleneksel kırsal mimari katmanının korunmasına karar verilen durumlarda, bu mirasa ait yapılara ilişkin tek yapı ölçeğinde koruma kararları alınması bu mirasın korunması için yeterlidir.
SOSYAL DEĞER	11.e	GK-AY'de, yerel halk arkeolojik kalıntıları kendi atalarından kalan miras olarak gömediği durumlarda kendi kimliği ile ilişkilendirmez ve bu nedenle bunların korunması için çaba göstermeyebilir.
ETNO- ARKEOLOJİK DEĞER	21.a	GK-AY'de arkeolojik kalıntı ve buluntuların yorumlanmasında geleneksel halk kültürünün verilerinden yararlanılarak yok olmuş bu kültürlerin anlaşılması kolaylaşabilir.
	21.b	GK-AY'de arkeolojik alanın sunumunda etno-arkeolojik verilerin kullanılması (eski tarım, hayvancılık ve arazi kullanımı, mimari ve günlük yaşama ilişkin pratikler ile günümüz pratiklerini karşılaştıran) yerleşimin turizm potansiyellerini arttırabilir.
GK-AY: Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim		

4.2.2.4 Veri Analizi ve Bulgular

Koruma Ölçütlerinin Önem Derecelerinin Değerlendirilmesi

Delphi yöntemini uygulamak için seçilen uzman gruplarından, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin miras değerlerine verdikleri önem derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Koruma literatüründe farklı araştırmacı ve kurumlar tarafından tanımlanmış kültürel miras değerlerinin, uzman katılımcılar tarafından algılanan önem dereceleri değerlendirilmiştir.

Kültürel miras değerlerine verilen önem dereceleri Likert tipi ölçek kullanılarak sorgulanmıştır. Katılımcılar anket kullanılan 1’den 5’e kadar olan ölçekle görüşlerini belirtmişlerdir. 5’li likert ölçeğine göre; “1. Oldukça önemsiz 2. Önemsiz 3. Kısmen önemli 4. Kısmen önemsiz 5. Önemli” anlamı taşımaktadır.

Katılımcıların ölçütlerin önemlerine ilişkin verdikleri cevapların aritmetik ortalamaları (mean) alınarak kültürel miras değerlerinin önem sıralaması oluşturulmuş ve Çizelge 4.6’da özetlenmiştir.

Delphi ikinci tur sıralama sonuçlarına göre, ilk sırada enderlik değeri gelirken onu bilimsel değer ve özgünlük takip etmektedir. Bu sonuca göre katılımcılar, Anadolu’da arkeolojik alanlar üzerinde geleneksel kırsal dokuları içeren yerleşim örneğinin oldukça az olduğu görüşündedir. Sahip olunan arkeolojik kaynaklar nedeniyle pek çoğunda bilimsel araştırma ve kazı faaliyetleri yürütülen bu yerleşimlerde, uzman görüşlerinde öne çıkan ikinci ölçüt bilimsel değerdir. Bir miras varlığın koruma statüsü kazanabilmesi için gerekli nitelik olan özgünlük, sıralamada üçüncü sırada kendine yer bulabilmiştir. Bu değerleri takiben, aynı aritmetik ortalama değerine sahip belge değeri, süreklilik değeri ve tarihi değer gelmektedir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin en dikkat çeken özelliği tarihsel katmanlaşma, yedinci sıradadır. Onun akabinde sıralamada eğitim değeri, bütünlük ve sosyal değer yer almaktadır. Katılımcıların söz konusu yerleşimlere atfettiği değerler hiyerarşisinin en sonunda, sembolik değer, ilham değeri ve homojenlik değeri gelmektedir.

Çizelge 4. 6 Üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre ölçütlerin önem sıralaması

Ölçüt	3. tur Delphi		2. tur Delphi	
	Önem değeri	Sıralama	Önem değeri	Sıralama
Bilimsel	4.76	1	4.52	2
Özgünlük	4.52	2	4.48	3
Enderlik	4.52	3	4.71	1
Tarihsel katmanlaşma değeri	4.43	4	4.29	7
Belgesel değeri	4.43	5	4.33	4
Süreklilik değeri	4.38	6	4.33	5
Eğitim değeri	4.38	7	4.29	8
Tarihi değer	4.24	8	4.33	6
Bütünlük	4.19	9	4.19	9
Anı değeri	4.19	10	4.10	12
Sosyal değer	4.14	11	4.19	10
Estetik değer	3.95	12	4.14	11
Mitolojik değer	3.90	13	3.90	13
Geleneksel değer	3.90	14	3.90	14
Sembolik değer	3.81	15	3.67	18
Kullanım değeri	3.76	16	3.86	15
Ekonomik değer	3.76	17	3.81	16
İlham değeri	3.76	18	3.62	19
Teknik belge değeri	3.76	19	3.71	17
Homojenlik değeri	3.10	20	3.24	20

Delphi üçüncü tur sıralama sonuçlarına göre, katılımcıların geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfettiği ilk üç değer değişmemiş, sadece sıralamaları yer değiştirmiştir. Uzmanların kendi görüşlerini, tüm katılımcı görüşlerinin ortalama istatistiki değerleriyle karşılaştırarak yeniden belirlediği üçüncü tur Delphi sonucunda ilk sırada yer alan ölçüt bilimsel değerdir. İkinci turda üçüncü sırada olan özgünlük üçüncü turda ikinci sırada; birinci sırada olan enderlik değeri ise üçüncü sırada bulunmaktadır. İkinci turda yedinci sırada bulunan tarihsel katmanlaşma değeri, üçüncü turda dördüncü sıraya yükselmiştir. Anket katılan uzmanlar arasında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tarihsel katmanlaşma değerini giderek önem kazandığı çıkarımı yapılabilir. Tarihsel katmanlaşma değerini takiben, ilk turla benzer bir şekilde, belge, süreklilik, eğitim, tarihi, bütünlük, anı, sosyal ve estetik değerleri sıralanmıştır. Söz konusu yerleşimlere atfedilen değerler

hiyerarşisinin en sonunda, yine ilk turla benzer bir biçimde, ilham değeri ve homojenlik değeri gelmektedir.

Tez çalışması kapsamında aritmetik ortalama değeri 4,5-5 arasında olan değerler çok önemli; 4-4,5 arası değerler önemli, 3,5-4 arası değerler kısmen önemli/kısmen önemsiz ve 3-3,5 arası değerler önemsiz olarak derecelendirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmaya katılan uzmanlar tarafından çok önemli olarak derecelendirilen değerler (ölçütler) bilimsel değer, özgünlük ve enderlik; önemli olarak derecelendirilen değerler (ölçütler) tarihsel katmanlaşma değeri, belgesel değer, süreklilik değeri, eğitim değeri, tarihi değer, bütünlük, anı değeri ve sosyal değerdir.

Birinci Tur Delphi Anketi

Delphi tekniği kullanılarak gerçekleştirilen anket çalışmasının tasarım aşamasında aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır;

Çalışmanın temel sorusu; “Arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları içeren yerleşimler bu özellikleriyle bir bütün olarak korunabilir mi?”

İkincil sorular,

“Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin bir bütün olarak korunmasını sağlayacak kendine özgü kültürel miras değerleri nelerdir?”

“Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin kendine özgü kültürel miras değerlerini zedeleyen tehdit ve riskler nelerdir?”

Ankette önem ve katılım dereceleri sorulan soruların genel çerçevesi literatürdeki kuramsal ve pratiğe yönelik çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Delphi yönteminin birinci aşamasında hazırlanan sorular pilot çalışmalar yapılarak test edilmiş, gelen eleştiri ve öneriler doğrultusunda gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır.

İkinci ve Üçüncü Tur Delphi Anketi Analizi: Koruma Ölçütleri ile ilişkili Önermelere Katılım Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında koruma ölçütleri ile ilişkili önermelere ilişkin veri analizi, ikinci tur Delphi uygulaması sonrasında katılımcılara istatistiksel geri bildirimde bulunmak ve uzlaşmaya ulaşıp ulaşılmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

İkinci ankette 5'li Likert ölçek kullanılarak, belirlenen ölçütlerle ilişkili önermelere uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. 5'li likert ölçeğine göre; "1. Kesinlikle katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kısmen katılıyorum 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle katılıyorum" anlamı taşımaktadır.

Delphi metoduyla elde edilen verilerin analizi, sosyal bilimlerde kullanılan bir istatistik paket programı olan SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programının 22. sürümü kullanılarak hazırlanmıştır. SPSS programı ilk olarak 1968 yılında piyasaya sürülmüştür.

Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan uzmanlar arasında uzlaşa olup olmadığını gözlemleyebilmek için iki farklı sistem kullanılmıştır. Bunlardan birincisi çeyrekler arası genişlik (IQR) olmuştur. Çeyrekler dördebölenler de denilmektedir ve bu sistemde dikkate alınan çeyrekler üçüncü çeyrek (Q3) ve birinci çeyrektir (Q1). Çeyrekler arası genişlik ise (IQR: Interquartile range) üçüncü çeyrek ile birinci çeyrek arasındaki farktır. Bu çeyrekler arası fark ne kadar küçük ise o madde hakkında uzlaşa o kadar büyüktür. Yürütülen Delphi çalışmasında çeyrekler arası genişliğin 1 ve 1'den küçük olması ve medyan değerinin 4 ve 4'ten büyük olması durumunda o madde üzerinde uzlaşa olduğu kabul edilmiştir. Uzlaşayı tespit edebilmek için yapılan ikinci sistemde de çeyrekler arası fark yine önemli bir yer tutmaktadır, lakin bu sefer çeyrekler arası genişlik (IQR) için 1,5 ve 1,5'ten küçük olması uzlaşa belirlemedeki 3 sacayağından birini oluşturmaktadır. Diğer iki sacayağından biri ise medyan değeridir. Medyan değeri aynı zamanda 2. dördebölen olarak da tanımlanabilmektedir. Medyan değeri ankete katılan katılımcıların merkezi eğilimini göstermektedir. Böylece Q1 ve Q3 değerlerine göre verilen cevapların dağılımının normalliğini tespit edebilmemizi sağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında medyan değerinin 4 (katılıyorum) ve dörtten büyük olması uzlaşa olup olmadığını tespitteki ikinci sistemin ikinci bölümünü teşkil etmektedir. Son olarak ise her soru için 4 (katılıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) cevaplarının frekans değeri üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre her bir soru için verilen 4 ve 5. cevapların toplamının frekansı %70'in üzerinde ise, medyan değerinin 4 ve 4'ten büyük olması ve son olarak IQR'ın 1,5 ve 1,5'ten küçük olması durumunda o madde için uzlaşa olduğu kabul edilmiştir [287], [278]. Kullanılan uzlaşma ölçütleri Çizelge 4. 7 'de sunulmuştur.

Çizelge 4. 7 Uzlaşma ölçütleri

Uzlaşma Göstergesi	
Durum 1	$IQR \leq 1$ ve Medyan (Md) ≥ 4
Durum 2	$IQR \leq 1,5$ ve Medyan (Md) ≥ 4 ve Frekans (4-5) $\geq \%70$
IQR (Interquartile range): Çeyrekler arası genişlik	

Çizelge 4. 8’de gösterildiği gibi 2. tur Delphi sonuçlarına göre toplam 44 önermeden 21 tanesinde katılımcılar arasında uzlaşma sağlanmamıştır. Bu sorularda fikir birliği sağlanmamasının nedenleri her bir soru özelinde, uzmanların görüşleri ile birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Üçüncü turda tüm katılımcılara kendi cevapları, grubun minimum, maksimum, aritmetik ortalama, medyan ve çeyrekler arası genişlik değerleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Üçüncü tur anketinin amacı, katılımcıların cevaplarını grup istatistikleri ile karşılaştırarak yeniden gözden geçirmeleri ve grup eğilimlerine yaklaşımlarının sağlanmasıdır. Üçüncü turda anket çalışmasına etno-arkeolojik değer ölçütü ve ilişkili 2 önerme dâhil edilmiş; tarihsel katmanlaşma değerine 2 ve sosyal değere 1 önerme ilave edilmiştir. Ek ölçüt ve önermeler üçüncü turda eklendiği için ikinci tur verilerinin istatistikleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmemiştir. Bu ilaveler ayrıca ele alınacaktır.

Çizelge 4. 9’da görüldüğü üzere, üçüncü turda uzlaşılamayan madde sayısı 15’tir. İkinci turda uzlaşılamayan 9 madde üzerinde fikir birliği sağlanmış, daha önce uzlaşmanın olduğu 3 madde de görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Böylece, ikinci turda uzlaşılamayan maddelerin bir kısmında katılımcıların grup değerlendirmelerine yaklaşma eğilimi görülmüştür.

İkinci ve üçüncü tur Delphi anketlerinde, geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri ve korunması hakkındaki önermelere ilişkin uzmanların genel yaklaşımları ve katılım düzeyleri, nedenleriyle birlikte her bir önerme özelinde incelenecektir.

Çizelge 4. 8 İkinci tur Delphi sonuçları

Ölçüt-Soru No	Min	Max	Q1	Q3	Medyan	IQR	Frekans % (4-5)	Uzlaşma
Öz-1.a	2	5	4	5	5	1	90,5	Var
Bü-2.a	1	5	3	5	4	2	66,7	Yok
Bü-2.b	1	5	2,5	3	3	0,5	19,1	Yok
Ta-3.a	2	5	3	4,5	4	1,5	57,1	Yok
Ta-3.b	2	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
Ta-3.c	2	5	3,5	5	5	1,5	76,1	Var
Es-4.a	1	5	3	4	3	1	38,1	Yok
Es-4.b	2	5	4	5	4	1	81	Var
Kat-5.a	1	5	3	5	4	2	66,7	Yok
Kat-5.b	2	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
Kat-5.c	2	5	3	5	4	2	66,7	Yok
Sü-6.a	1	5	4	5	4	1	85,8	Var
Sü-6.b	2	5	3	4	3	1	47,6	Yok
Sü-6.c	3	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
Bi-7.a	1	5	3	4,5	4	1,5	57,1	Yok
Bi-7.b	1	5	4	5	5	1	81,1	Var
Be-8.a	2	5	3	4	4	1	71,4	Var
Be-8.b	1	5	3	4	4	1	61,9	Var
Be-8.c	1	5	3	5	4	2	71,4	Yok
Eğ-9	3	5	4	5	5	1	80,9	Var
Ku-10.a	1	5	3	4	4	1	52,4	Var
Ku-10.b	1	5	4	4,5	4	0,5	80,9	Var
Ku-10.c	1	5	2,5	4	3	1,5	33,4	Yok
Ku-10.d	2	5	3	4,5	4	1,5	52,4	Yok
Ku-10.e	1	5	2	4	3	2	28,6	Yok
Ku-10.f	1	5	2	4	3	2	28,5	Yok
Ku-10.g	3	5	4	5	4	1	85,8	Var
So-11.a	3	5	3	5	4	2	66,6	Yok
So-11.b	2	5	4	5	4	1	80,9	Var
So-11.c	3	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
So-11.d	3	5	4	5	4	1	95,2	Var
Ek-12.a	2	5	4	5	4	1	90,5	Var
Ek-12.b	1	5	3	4,5	4	1,5	66,7	Yok
Se-13.a	1	5	3	4	4	1	57,2	Var
Se-13.b	1	5	3	4	4	1	66,6	Var
Anı-14	2	5	3	5	4	2	71,5	Yok
İl-15.a	2	5	3	4	3	1	42,9	Yok
İl-15.b	1	5	3	5	4	2	71,5	Yok
Mit-16	2	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
Ho-17.a	1	5	3	4	3	1	47,6	Yok
Ho-17.b	1	5	2,5	4	3	1,5	33,3	Yok
Ge-18	2	5	4	5	4	1	81	Var
Te-19	2	5	3	4	3	1	42,9	Yok
En-20	2	5	4	5	5	1	90,4	Var

Öz: Özgünlük Bü: Bütünlük Ta: Tarihi Es: Estetik Kat: Katmanlaşma Sü: Süreklilik Bi: Bilimsel Be: Belge Eğ: Eğitim Ku: Kullanım So: Sosyal Ek: Ekonomik Se: Sembolik İl: İlham Mit: Mitolojik Ho: Homojenlik Ge: Geleneksel Te: Teknik En: Enderlik

Çizelge 4. 9 Üçüncü tur Delphi sonuçları

Ölçüt-Soru No	Min	Max	Q1	Q3	Medyan	IQR	Frekans % (4-5)	Uzlaşma
Öz-1.a	2	5	4	5	5	1	90,4	Var
Bü-2.a	1	5	3	5	4	2	71,5	Yok
Bü-2.b	2	5	2,5	3	3	0,5	9,6	Yok
Ta-3.a	2	5	3	4	3	1	47,6	Yok
Ta-3.b	2	5	3	5	4	2	71,4	Yok
Ta-3.c	2	5	4	5	5	1	80,9	Var
Es-4.a	1	5	3	4	3	1	29,1	Yok
Es-4.b	3	5	4	5	4	1	81	Var
Kat-5.a	2	5	3	5	4	2	71,5	Yok
Kat-5.b	3	5	4	5	4	1	85,7	Var
Kat-5.c	2	5	4	5	4	1	81	Var
Sü-6.a	2	5	4	5	5	1	85,7	Var
Sü-6.b	2	4	3	4	4	1	52,4	Var
Sü-6.c	3	5	4	5	4	1	80,9	Var
Bi-7.a	1	5	3	5	4	2	61,9	Yok
Bi-7.b	1	5	4	5	5	1	85,7	Var
Be-8.a	3	5	3	4	4	1	66,6	Var
Be-8.b	1	5	3	4	4	1	57,2	Var
Be-8.c	3	5	4	5	4	1	80,9	Var
Eğ-9	3	5	4	5	5	1	81	Var
Ku-10.a	1	5	3	4	3	1	42,8	Yok
Ku-10.b	2	5	4	5	4	1	85,7	Var
Ku-10.c	1	5	2,5	4	3	1,5	33,4	Yok
Ku-10.d	2	5	3	4	4	1	57,1	Var
Ku-10.e	1	5	2	4	3	2	33,3	Yok
Ku-10.f	1	5	2	4	3	2	28,5	Yok
Ku-10.g	3	5	4	5	4	1	90,5	Var
So-11.a	2	5	4	5	4	1	85,7	Var
So-11.b	2	5	4	5	5	1	81	Var
So-11.c	3	5	3,5	5	4	1,5	76,2	Var
So-11.d	3	5	4	5	5	1	95,2	Var
Ek-12.a	3	5	4	5	4	1	85,7	Var
Ek-12.b	2	5	3,5	4	4	0,5	76,2	Var
Se-13.a	2	5	3	4	4	1	66,7	Var
Se-13.b	1	5	3	4	4	1	71,4	Var
Anı-14	2	5	4	5	4	1	85,7	Var
İl-15.a	3	5	3	4	3	1	28,5	Yok
İl-15.b	1	5	4	4	4	0	80,9	Var
Mit-16	3	5	3,5	4	4	0,5	76,1	Var
Ho-17.a	2	5	3	4	3	1	33,3	Yok
Ho-17.b	1	5	3	4	3	1	33,4	Yok
Ge-18	2	5	3	5	4	2	71,5	Yok
Te-19	2	5	3	4	4	1	57,2	Var
En-20	2	5	4	5	5	1	90,4	Var

Öz: Özgünlük Bü: Bütünlük Ta: Tarihi Es: Estetik Kat: Katmanlaşma Sü: Süreklilik Bi: Bilimsel Be: Belge Eğ: Eğitim Ku: Kullanım So: Sosyal Ek: Ekonomik Se: Sembolik İl: İlham Mit: Mitolojik Ho: Homojenlik Ge: Geleneksel Te: Teknik En: Enderlik

Özgünlük

Özgünlük, geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşmelere çalışmaya katılan uzmanlarca atfedilen kültürel miras hiyerarşisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 1.a numaralı soruda katılım düzeyi sorulan, "GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının birarada olması, çeşitlilik yaratarak alanın özgünlüğünü arttırabilir" önermesine, ikinci Delphi anketinde uzmanların %90'dan fazlası katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu önermede büyük ölçüde uzlaşa sağlandığı anlaşılmaktadır. Üçüncü Delphi anketinde sonuç değişmemiş, uzman görüşleri arasındaki homojenlik devam etmiştir. Söz konusu yerleşimlerde arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının bir arada olmasının, alanın özgünlüğünün bir bileşeni olduğu geniş kabul görmüştür.

Bütünlük

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin bütünlük niteliği, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralarda yer almamaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 2.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari mirasın bir arada olması, yerleşim için yeni bir bütünlük oluşturabilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların %66,7'si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın, bu turda Q3 ile Q1 arasındaki fark 1,5'in üzeri olduğu için uzman görüşleri arasında uzlaşma bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketinde bu önermeye katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını veren uzmanlar %71,5 değerine yükselmiştir. Ancak, çeyrekler arası genişlik (Q3-Q1) değişmediğinden uzmanlar arası uzlaşa yakalanamamıştır.

Mimar grubundan bir katılımcı, arkeolojik ve kırsal mimari miras için "ikisi de zaman içinde olduğu için bütünlük yeni bir olgu değildir" demiştir. Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, bütünlüğün her iki miras türü için "kendi içinde önemli ancak illa bir arada bir bütün teşkil etmeleri gerekmiyor" şeklinde görüş bildirmiştir. Arkeolog grubundan bir katılımcı ise, "eğer arkeolojik mirasa zarar verilmesinin önüne geçilebilirse, aslında bütünlüklü bir yerleşim karşımıza çıkabilir" görüşünü belirtmiştir.

Bütünlük ölçütü ile ilişkili 2.b numaralı soruda, "GK-AY'de kırsal dokuların korunması, arkeolojik mirasın bütünlüğüne zarar verebilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri

sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların %57'si bu önermeye kısmen katıl(ma)dıklarını belirtmişlerdir. Uzman görüşleri kısmen katılıyorum seçeneğinde yoğunlaştığından bu önermenin medyan değeri 3 ve çeyrekler arası farkı da oldukça düşüktür. Buna karşın, medyan değeri 4'ün altında olduğu için uzman görüşleri arasında fikir birliği yoktur. Uzmanlar arasında bir görüş birliğinin bulunmaması, kırsal dokuların korunmasının arkeolojik mirasın bütünlüğüne zarar verip vermeyeceği konusunda uzmanların kafalarında soru işaretleri bulunduğunu göstermektedir. Üçüncü turda da benzer bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Uzmanlardan bu önermeye kısmen katılanların oranı %57'den, %66,7'ye yükselmiş; önermeye olan kararsız tutum daha belirginleşmiştir. Bu önerme bağlamında, mimar grubundan bir katılımcı, "bölge içinde alan tanımlamaları net/belirgin şekilde yapılmazsa arkeolojik mirasa zarar verebilir" şeklinde yorum yapmıştır.

Tarihsel Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tarihsel değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralarda yer almamaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 3.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik mirasın eskilik niteliğinin daha fazla olması, kırsal mirastan daha yüksek tarihsel değere sahip olmasını getirebilir/gerektirebilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların %57,1'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5; medyanı ise 4 olmasına karşın, 4 ve 5 cevaplarının frekansı %70'in altında olduğundan uzmanlar arası görüş birliği sağlanamamıştır. Üçüncü tur Delphi anketinde kısmen katılıyorum seçeneğini işaretleyen uzmanların oranı %42,9; katılıyorum ve kısmen katılıyorum seçeneklerini işaretleyen uzmanların toplamı %47,6'dır. İkinci turda 1,5 olan çeyrekler arası fark (IQR) bu turda 1'e; 4 olan medyan değeri ise 3'e inmiştir. Medyan değeri 4'ün altına indiği için uzmanlar arası uzlaşma bulunmamaktadır. Bu önerme sonuçlarına göre, çalışmaya katılan uzmanların yarıya yakını arkeolojik kaynakların eskilik niteliği nedeniyle, kırsal mirasa göre daha yüksek tarihi değeri olduğunu düşünmektedir. Buna karşın, bu önermede fikir birliği sağlanamamış olması, arkeolojik mirasın geleneksel kırsal mimariden sadece daha eski olması nedeniyle daha önemli olmasının gerekmediği sonucu çıkarılabilir.

Nitekim bu önermeye ilişkin arkeolog grubundan bir uzman; “bu tamamen hem kırsal mirasın hem de arkeolojik mirasın niteliğine bağlı. Eğer başka nitel veri yoksa tabii ki arkeolojik mirasın (buna Bizans-erken/orta Osmanlı dâhil ederek söylüyorum) erken modern/modern kırsal mirastan daha değerli değil ama önemli olması beklenir, zira sayıca çok daha az karşımıza çıkarlar. Ancak, kilise, tapınak, medrese, han gibi kamusal nitelikli değil ama domestik mimari bahis konusu olduğunda durum farklılaşabilir. Bölgede eşine çok sık rastlanan, örneğin, bir Roma dönemi ev temeli var ise ve bunun üzerine 19. yüzyıl mezarlığı/halı atölyesi/mandıra yapılmışsa yahut hâlihazırda bir yörük kışlağıysa bence erken modern/modern miras daha önemli bile sayılabilir. Hangisinin ne kadar biricik olduğuna göre durum değişiklik gösterir” diyerek miras kaynağının niteliğine göre karar vermek gerektiğini savunarak, durumun göreceliliğine vurgu yapmıştır.

Tarihsel değer ile ilişkili 3.b numaralı soruda katılım düzeyi sorulan, “GK-AY’de kırsal mimari mirasın sahip olduğu eskilik niteliği, bu yerleşimlerin tarihsel değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların %76.2’si bu önermeye katıldıklarını ya da kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Çeyrekler arası fark (IQR) 1,5 değerinde olmasına karşın, medyan değeri 4 olduğu için uzmanlar arası görüş birliği vardır. Ancak, IQR değeri 1,5 olması, fikir birliğinin tam homojen olmadığına bir göstergesidir. Üçüncü tur Delphi anketinde ise bu önerme için uzmanlar arası uzlaşma yerini fikir ayrılığına bırakmıştır. Bu turda çeyrekler arası fark (IQR) değeri 2’ye yükseldiğinden, uzlaşma yok olmuştur. Bu sonuca göre, uzmanlar kırsal mimari mirasa koruma statüsü verilme sürecinde eskilik niteliğinin öne çıkarılması konusunda görüş birliğine varamamıştır.

Tarihsel değerle ilişkili 3.c numaralı soruda katılım düzeyi sorulan, “GK-AY’lerin gelişim sürecinin bir bölümüne ilişkin veriler sunan kırsal mimari mirasın korunması, yerleşimin tarihsel değerini arttırabilir” önermesine, ikinci Delphi anketinde uzmanların %76,1’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemişlerdir. Çeyrekler arası fark (IQR) 1,5; medyan değeri ise 5 olduğundan uzmanlar arası görüş birliği vardır. Ankete katılan uzmanlar, tarihsel süreçte yerleşiminin gelişiminin bir bileşeni ve kanıtı olarak kırsal mimari mirasın korunması yönünde görüş bildirmişlerdir. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu görüşün daha da homojen bir hale geldiği gözlenmiştir. Bu turda

katılımcıların % 80,9'u, bu önermeye katılıyorum ya da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Bu turda çeyrekler arası fark (IQR) değerinin 1'e inmiş olması, uzman görüşlerinin birbirine daha da yaklaştığını göstermektedir.

Bu önermeye ilişkin arkeolog grubundan bir uzman, "Eğer mümkünse her yerleşim - modern dâhil- bütün katmanlarıyla korunmalı elbette." görüşünü bildirmiştir. Uzmanlarla yüz yüze yapılan görüşmelerde, ilkesel olarak bir yerleşimin tüm kültür katmanlarıyla birlikte korunması görüşü ağırlık kazanmakla birlikte, her yerleşimin kendi koşulları içerisinde "caso per caso" değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Estetik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin estetik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralarda yer almamaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 4.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik kalıntıların sahip olduğu pitoresk (görünüm) ve estetik değer, üzerindeki/yanındaki geleneksel kırsal dokular nedeniyle azalabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların %42,9'u bu önermeye kısmen katıldıklarını, kısmen katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olmasına karşın medyan değeri 3 olduğu için uzlaşma yoktur. Uzmanların %38'i bu önermeye katıldıklarını ya da kesinlikle katıldıklarını; %18'i ise katılmadıklarını ya da kesinlikle katılmadıklarını ifade etmiştir. Üçüncü tur Delphi anketinde yine benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ancak, kısmen katılan uzmanların frekansı % 52,4'ya yükselmiş; katılan ve kesinlikle katılanların frekansı ise % 29.1'e inmiştir. Bu sonuca göre, geleneksel kırsal dokuların varlığının, arkeolojik kalıntıların estetik niteliklerini azaltıp azaltmadığı tartışmalıdır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, geleneksel dokuların varlığının belki de kimi zaman arkeolojik kaynakların estetik niteliklerini olumsuz etkileyebileceğini; ama bu yerleşimlerde estetik nitelikten çok tarihsel katmanlaşma niteliğinin ön planda olduğunu vurgulamıştır. Mimar grubundan bir katılımcı, "korumaya yönelik doğru adımlar atılmaz ve kontroller olmazsa estetik değer azalması görülebilir" şeklinde görüş bildirmiştir.

Estetik değerle ilişkili, 4.b numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari katmanlarının bir arada olması, yeni bir estetik değer oluşturabilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 81'i

bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 ve medyan değeri 4 olduğu için uzmanlar arasında görüş birliği mevcuttur. Üçüncü tur Delphi anketi sonuçları da ikinci turla benzerdir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik kalıntılar ve kırsal mimari birlikteliğinin bir estetik değer yaratabileceği düşünülmektedir.

Mimar grubundan bir katılımcı, “İki öğenin birlikte bir estetik değer yaratması en temel amaç olmalıdır” görüşünü bildirmiştir. Arkeolog grubundan bir katılımcı ise, bu önermenin her zaman geçerli olmasa da bazı durumlarda söz konusu birlikteliğin bir estetik nitelik tanımlayabileceğini ifade etmiştir.

Tarihsel Katmanlaşma Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin estetik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralardadır. Bu ölçütle ilişkili, 5.a numaralı soru ile “GK-AY’de geleneksel kırsal mimarinin oluşturduğu bir üst katmanın varlığı, yerleşimin katmanlaşma niteliğini daha çarpıcı bir hale getirerek katmanlaşma değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 66,7’si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olması sebebiyle uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketine katılan uzmanların % 71,5’i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerse de; IQR değeri değişmediğinden uzmanlar arası uzlaşma yakalanamamıştır.

Mimar grubundan bir katılımcı, “katmanlaşma değerinin konuşulması için Türkiye şartlarında gerekli süreçler yaşanmadığından, buna örneklenebilecek bir uygulamanın mevcut olmadığı kanaatindeyim” yorumunda bulunmuştur.

Tarihsel katmanlaşma değeriyle ilişkili, 5.b numaralı soru ile “GK-AY’de tarihsel süreçte arkeolojik alanlar üzerinde/yanında gelişen geleneksel kırsal mimari ile arkeolojik kalıntıların oluşturduğu bütünselliğin/biraradalığın korunması, yerleşim ölçeğinde katmanlaşma değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 76,2’si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Çeyrekler arası fark (IQR) değeri 1,5,

medyan ise 4'tür. Bu değerler, uzmanlar arasında görüş birliği olduğunu göstermektedir. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye katılan ya da kesinlikle katılan uzmanların frekansı %85,7'ye yükselmiştir. Medyan 4 değerini korurken, çeyrekler arası fark (IQR) 1'e düşmüştür. Bu durum, bu önermeye ilişkin ikinci turda oluşan fikir birliğinin daha da homojenleştiğini göstermektedir. Bu sonuca göre, katılımcıların büyük bir bölümünün geleneksel kırsal dokuları, söz konusu yerleşmelerin katmanlaşmasının bir bileşeni olarak gördüğü söylenebilir.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, bu yerleşimlerin katmanlılık değerine ilişkin, "Bu çok katmanlılık meselesi sadece mimari olarak değil, etnografik olarak da önemli ve sıklıkla çalışılıyor. Antik tarımsal ve coğrafyanın kullanımına dair adetler ile modern kırsal adetlerin karşılaştırılması artık her projenin parçası neredeyse" diyerek farklı bir noktaya dikkat çekmiştir.

Tarihsel katmanlaşma değeriyle ilişkili, 5.c numaralı soru ile "GK-AY'de yerel halk kırsal mimari dokunun inşası sırasında çevredeki arkeolojik parçaları yapı malzemesi (devşirme) olarak kullandığından, bu yapıların korunması tek yapı ölçeğinde katmanlılık değerini arttırabilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 66,7'si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu önermede uzmanlar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bunun nedeni çeyrekler arası fark (IQR) değerinin 2 olmasıdır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %81'nin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olup, çeyrekler arası fark (IQR) değeri 1'e gerilemiştir. Bu önermede son turda uzmanlar arasında uzlaşmaya varılmıştır. Uzmanlar her dönemde devşirme malzeme kullanımı söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Kırsal dokuların inşasında arkeolojik kalıntı ve fragmanların kullanımı yerleşim sürekliliği içinde olağan görülmektedir. Uzmanlarla yapılan yüz yüze görüşmelerde, devşirme malzeme kullanılarak oluşturulmuş yapıların mevcut durumlarıyla korunması görüşünün uzmanlar arasında kabul gördüğü anlaşılmıştır.

Mimar grubundan bir katılımcı, "bu karma yapılar sivil mimarinin de korunmasını sağladığından oldukça olumludur" görüşünü ifade etmiştir. Bu görüşe ek olarak,

arkeolojik parçaların da kırsal dokunun bir bileşeni haline gelerek korunduğu ve sergilendiği söylenebilir.

Üçüncü tur Delphi anketinde tarihsel katmanlaşma değeri ile ilişkili olarak, “GK-AY’de geleneksel kırsal mimari katmanının korunmasına karar verilen durumlarda, doku ölçeğinde koruma kararı alınması bu mirasın korunması için gereklidir” önermesi ilave edilmiştir. Bu önermeye katılımcıların %53,3’ü kesinlikle katıldığını, %26,7’si katıldığını ifade etmiştir. Çeyrekler arası fark 1, medyan ise 5’tir. Bu istatistiki veriler, uzmanların bu önermeye büyük oranda katıldığını ve aralarında bir görüş birliği bulunduğunu göstermektedir. Uzmanlar, geleneksel kırsal mimarinin korunması için alan ölçeğinde bir statü tanımlanmasından yana görüş bildirmişlerdir. Yine bu turda tarihsel katmanlaşma değeri ile ilişkili olarak katılımcılardan, “GK-AY’de geleneksel kırsal mimari katmanının korunmasına karar verilen durumlarda, bu mirasa ait yapılara ilişkin tek yapı ölçeğinde koruma kararları alınması bu mirasın korunması için yeterlidir” önermesi ile ilgili görüşlerini bildirmeleri istenmiştir. Uzmanların %46,7’si bu önermeye katılmadıklarını; yine %46,7’si kısmen katıldıklarını ifade etmiştir. Çeyrekler arası fark (IQR) 2 olduğundan, uzmanlar arasında görüş birliği yoktur. Ancak, uzmanların önemli bir kısmı tekil koruma kararları üretiminin, kırsal mimari mirası korumak için yeterli olmayacağı düşüncesindedir.

Süreklilik Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin süreklilik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralarda bulunmaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 6.a numaralı soru ile “GK-AY’de tarihsel süreçte farklı toplumlar tarafından devamlı iskân görmüş olan arkeolojik alanlar üzerinde/yanında gelişen geleneksel kırsal yaşam, bu yerleşimlerin süreklilik değerini arttırabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 85,8’i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır ve oldukça homojendir. Üçüncü turda uzmanların önermeye katılım oranları değişmemiş, medyan değeri 5’e yükselmiş, ikinci turda çeyrekler arası farkın 1 olan değeri aynı kalmıştır. Medyan değerinin 5 olması, önermeye ilişkin katılım düzeyinin arttığına işaret etmektedir.

Uzmanların önemli bir kısmına göre, arkeolojik alanlar üzerindeki geleneksel kırsal yaşantının devam etmesi, mekânsal ve işlevsel süreklilik niteliğini desteklemektedir. Ayrıca, yerleşimin süreklilik niteliğinin sürdürülmesi, bu yaşantının devamlılığına bağlıdır. Mimar grubundan bir katılımcı, “bu süreklilik değeri insanlar bu alanda yaşamaya devam edeceklerinden daha da artacaktır” ifadesiyle süreklilik ve yaşamın devamı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Süreklilik değeriyle ilişkili, 6.b numaralı soru ile “GK-AY'de yerel halk çoğunlukla arkeolojik yapı ya da yapı öğelerini benzer ya da farklı işlevlerde kullanmaya devam ettiğinden, bu yerleşimlerin süreklilik değeri artabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 47,6'sı bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını; %33,3'ü ise kısmen katıldıklarını ifade etmişlerdir. İstatistiki analize göre bu önermenin çeyrekler arası fark değeri 1, medyan değeri ise 3'tür. Medyan değeri 4'ün altında kalması nedeniyle, uzmanlar arası uzlaşmaya varılamamıştır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %52,4'nün katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4'e yükselmiş, çeyrekler arası fark (IQR) değeri 1 olarak korunmuştur. Böylece, üçüncü turda uzman görüşleri birbirine yaklaşarak fikir birliği sağlanmıştır. Bu önermede yerel halk tarafından kullanılan arkeolojik yapı ya da yapı parçasının niteliği yanında, ne amaçla kullanıldığı ve bu kullanımın arkeolojik kaynaklara zarar verip vermediği katılımcılar tarafından sorgulanmıştır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, eski bir zeytin presinin yerli halk tarafından çamaşır yıkamak için kullanılmasının sorun teşkil etmediği, hatta kullanmasının olumlu olduğunu ancak örneğin bezemeli bir arşitrav bloğunun yerel kullanıcılar tarafından alınıp bahçelerine masa yapmasına izin verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle bu önermenin çok göreceli olduğunu dile getirmiştir. Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, “yerleşimin geçmişten bugüne sürekliliği önemli olmakla birlikte, katmanlara ilişkin bilgi ve verilerin ortadan kaybolması ya da silikleşmesinin de önüne geçmek gerekli” şeklinde görüş bildirmiştir. Mimar grubundan bir katılımcı ise “yerel halkın bu yeni kullanım önerilerine temkinli ve sınırlı yaklaşmak, bu konuda yerel halka seçenekler sunmak gerektiği kanısındayım” görüşünü ifade etmiştir.

Uzmanların çoğunluğu, arkeolojik yapı ve yapı parçalarının, yerel halk tarafından kullanılmasının arkeolojik kalıntılarının niteliğine bağlı olduğu; arkeolojik kaynakların kullanılmasında sakınca görülmeyen durumlarda, arkeolojik kaynakların zarar görmemesi için gereken önlemlerin alınması gerektiği görüşündedir. Bu yaklaşım, uzmanların ilkesel olarak arkeolojik kaynakların yerel halk tarafından kullanılmasına karşı olmadıklarına işaret etmektedir.

6.c numaralı soru ile “GK-AY'de arkeolojik kalıntılara ait form ve biçimlerin, kırsal dokuyu oluşturan yapı öğelerinin/süslemelerin biçimlenmelerine yansıtılması, bu yerleşimlerin süreklilik değeri arttırabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 76,2'si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü turda uzmanların önermeye katılım oranı artarak % 80,9 değerine ulaşmış, medyan değeri aynı kalmış, çeyrekler arası fark 1'e düşmüştür. Bu veriler, bu önermede uzlaşma düzeyinin homojenleştiğini göstermektedir.

Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, “yerleşimde bu eğilim organik bir şekilde geçmişten itibaren süregeliyorsa bu yargı geçerli ancak, mevcutta böyle bir eğilim yoksa mevcudu kesintiye uğratacak ve organik olmayan yollardan geçmişin estetik öğelerini öne çıkartacak bir dışarıdan müdahale olmamalı” şeklinde görüşünü bildirmiştir. Yapılan yüz yüze görüşmelerde, arkeolojik biçimlerin kırsal dokuya ait yapı öğelerine/süslemelerine yansıtıldığı örneklerin oldukça az olduğu ifade edilmiştir. Aizanoi örneğinde, böyle bir süreklilik mevcuttur. Kapı şeklindeki mezar stellerindeki antik form ve biçimler, kırsal dokuyu oluşturan yapıların kapılarında kullanılmıştır.

Bilimsel Değer

Uzman görüşlerine göre geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin bilimsel değeri, değerler hiyerarşisinde en üst sıralarda bulunmaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 7.a numaralı soru ile “Arkeolojik kaynaklar çoğu kez tespit, inceleme, yüzey araştırması ve kazı gibi araştırma yöntemleri kullanılarak incelendiğinden bilimsel değerleri oldukça yüksektir. Ancak, arkeolojik kaynaklar üzerinde/yanında gelişen kırsal dokuların korunması, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştirebilir” önermesine

uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 57,1'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü turda uzmanların % 61,9'u bu önermeye katılmış veya kesinlikle katılmış olmalarına karşın, çeyrekler arası fark 2'ye yükseldiği için uzlaşmazlık biraz daha artarak devam etmiştir. Kırsal dokular korunursa arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştireceği konusunda ankete katılan uzmanlar arasında görüş farklılığı mevcuttur. Uzmanların dikkate değer bir kısmı, geleneksel kırsal mimarinin korunmasının arkeolojik kaynakların araştırılmasının güçleştireceğini düşünmektedir. Uzmanların sadece %9,6'sı bu önermeye kesinlikle katılmadıklarını ya da katılmadıklarını; % 23,8'i ise kısmen katıldıklarını/kısmen katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu önermeye ilişkin arkeolog grubundan bir katılımcı, "aslında mimari söz konusuysa kırsal yapılara rağmen antik yapıyı tahlil etmek zor değil. Esas zor olan kazı yapılamadığı için antik yapının odalarının işlevi, tam yapım tarihi, vs. gibi hususları netleştirmek (çünkü bunlar arkeolojik katmanlardaki küçük buluntu, sikke, vs. ile anlaşılır). Burada yine biriciklik" meselesi devreye giriyor. Ünik yapılar (örneğin mezarlık alanı, tapınak, vs.) söz konusuysa kamulaştırma ve kazı yapılıyor zaten müzeler ya da üniversiteler tarafından. Eğer örneğine sık rastlanan bir domestik yapıysa her özelliğini ayrıntıyla bilmemize gerek yok" diyerek, arkeolojik kaynakların araştırmayı gerektirecek nitelik taşıyıp taşımadığının belirleyici rol oynayacağını vurgulamaktadır.

Bilimsel değerle ilişkili, 7.b numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari mirasın birbirleriyle olan ilişkisinin ve etkileşimlerinin araştırılması bilimsel çalışmalara konu olma potansiyeli taşıdığından, bilimsel değeri arttırabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 80,9'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 5 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %85,7'nun katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 5; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Hâsılı, son turda daha fazla sayıda uzmanın bu önermeye katıldığı söylenebilir.

Belgesel Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin belgesel değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde üst sıralarda bulunmaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 8.a numaralı soru ile “GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin oluşum sürecinde arkeolojik kalıntılar zarar görmüş olabileceğinden, arkeolojik kaynakların belgesel değeri azalmış olabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 85,8'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır ve dağılım oldukça homojendir. Üçüncü turda uzmanların önermeye katılım oranları değişmemiş, medyan değeri 5'e yükselmiş, ikinci turda çeyrekler arası farkın 1 olan değeri aynı kalmıştır. Medyan değerinin 5 olması, önermeye ilişkin katılım düzeyinin arttığına işaret etmektedir.

Uzmanlarla yapılan yüz yüze görüşmelerde, her zaman olmasa da bu önermenin sıklıkla doğruluk payı taşıdığı belirtilmiştir. Arkeolojik alanların iskân için seçilmesinin nedenlerinden biri de, hazır yapı taşı ve malzemelerinin varlığıdır. Kırsal dokunun oluşumunda sıklıkla arkeolojik yapı temelleri, yapı taşları vb. öğelerin kullanıldığı açıktır. Bu kullanım ister istemez arkeolojik kaynakları tahrip etmekte, belgesel değerinin zedelenmesine sebep olmaktadır.

Belgesel değerle ilişkili, 8.b numaralı soru ile “GK-AY'de kırsal mimari mirası oluşturan yapılarda kullanılan devşirme taşlar, sahip oldukları belge değeri nedeniyle mevcut yerlerinden kaldırılıp müze ortamında sergilenebilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 61,9'u bu önermeye katılmadıklarını veya kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1'dir ve dolayısıyla uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %57,1'nin katılmadıkları veya kesinlikle katılmadıkları; %33,3'nün de kısmen katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Sonuç olarak uzmanlar arasında devşirme taşların müze ortamında sergilenmesine katılmadıkları ve bu konuda görüş birliği içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Arkeolog grubundan bir uzman, “Çok ünik bir eser değilse ve sürekli tahrip olmuyorsa, modern yerinde kalmasında bir mahsur olmadığını düşünüyorum” şeklinde görüş bildirmiştir. Şehir plancısı grubundan bir uzman da, " Yalnızca çok önemli bir bulguya işaret eden, bilimsel anlamda değeri yüksek parçalar için düşünülmeli” diyerek benzer bir görüşü dile getirmiştir.

Belgesel değerle ilişkili, 8.c numaralı soru ile “GK-AY'de tarihsel süreç içinde alanın gelişiminin fiziksel kanıtı olan arkeolojik ve kırsal mimari miras bir aradalığının korunması, yerleşimin belgesel değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 71,4’u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %80,9’nun katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1’e düşmüştür. Böylece, üçüncü turda uzmanların görüşleri birbirine yakınlaşarak görüş birliğine ulaşılmıştır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, bu önermenin hem kırsal hem de arkeolojik kaynakların niteliğine göre değişebileceğini söylemiş; “bazı durumlarda o kadar önemli ve ünik bir arkeolojik alana rastlanır ki, alanın tamamen kamulaştırılıp kazılması gerekebilir. Eğer böyle bir durum söz konusu değilse tabi ki bir aradalık tercih edilir” şeklinde görüşlerini aktarmıştır. Ankete katılan uzmanların önemli bir bölümü, arkeolojik ve kırsal mimari miras bir aradalığının korunmasının, yerleşimin belgesel değerini arttıracağını düşünmektedir.

Eğitim Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin eğitim değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde üst sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 9 numaralı soru ile “GK-AY'de arkeolojik miras sunduğu kaynaklar nedeniyle eğitim değerine sahiptir. Eğer kırsal mimari mirasın sahibi olan yerel toplulukların geleneksel yaşam biçimlerine ilişkin bilgiler ile arkeolojik bilgiler birleşebilirse, yerleşimin eğitim değeri daha da artabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 80,9’u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade

etmişlerdir. Medyan değeri 5 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü turda oldukça benzer bir sonuç ortaya çıkmış; uzmanların önermeye katılım oranları, medyan ve çeyrekler arası fark değerleri değişmemiştir. Arkeolog grubundan bir katılımcı, etno-arkeoloji alt disiplininin bu tam da bu konularla uğraştığını ifade etmiştir.

Kullanım Değeri

Uzman görüşlerine göre geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kullanım değeri, değerler hiyerarşisinde alt sıralarında bulunmaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 10.a numaralı soru ile “Terk edilen/boşaltılmış GK-AY'in turizm ve bilimsel amaçlı işlevler dışında kullanımı sınırlı olduğundan, kullanım değeri düşük olabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 52,4'ü bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası uzlaşma vardır. Üçüncü turda uzmanların % 42,8'i bu önermeye katılmış veya kesinlikle katılmış olmaları ve çeyrekler arası fark 1 olmasına karşın, medyan değeri 3'e düştüğü için fikir birliği bozulmuştur. Terk edilen/boşaltılan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kullanımlarının sınırlı olduğu görüşü, uzmanlar arasında kararsız bir tutum oluşturmuştur. Uzmanların % 42,9'u bu önermeye kısmen katıldıklarını/kısmen katılmadıklarını belirtmiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.b numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de yerel halkın yaşamını sürdürüyor olması alanın kullanım değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 80,9'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 0,5 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların katılım yüzdesi %85,7'ye yükselmiş; medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1'e yükselmiştir. Bu istatistiki verilere göre uzmanlar arası görüş birliği oluşmuştur. Mimar grubundan bir katılımcı, “yaşantının devam etmediği bir yerin korunabileceği kanaatinde değilim” diyerek kullanım-koruma arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.c numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de yerel halkın yaşamını arkeolojik alanda sürdürüyor olması yapılacak arkeolojik çalışmaları olumsuz etkileyebileceğinden, bilimsel amaçlı kullanımlar azalabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 33,4’u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 3 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Uzmanların %42,9’ü bu önermeye kısmen katıldıklarını/kısmen katılmadıklarını belirtmiş; kararsız bir tutum ortaya çıkmıştır. Üçüncü tur Delphi anketinde, tüm istatistiki sonuçlar ikinci turla aynıdır. Uzmanların ilk görüşü, sonraki turda hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, arkeolojik alanda yaşamın devam etmesinin, bilimsel amaçlı kullanımları kesinlikle azaltacağını ifade etmiştir. Mimar grubundan bir uzman, “bilimsel amaçlı kullanım zaten bu ön kabul üzerinden araştırmasını yürütüyor olmalıdır” demiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.d numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de yerel halkın çeşitli altyapı (su, elektrik, kanalizasyon) gereksinimlerinin karşılanması, vandalizm vb. gibi nedenlerden dolayı arkeolojik alanlar zarar görebilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 52,4’ü bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5’tir ve dolayısıyla uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların %57,1’nin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş, çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1’e düşmüştür. Bunun anlamı, son turda uzmanlar arasındaki görüş birliğinin oluşmuş olmasıdır. Arkeolojik alanlar üzerinde yaşamın sürmesi nedeniyle, özellikle gerekli önlemlerin alınmadığı durumlarda arkeolojik kaynakların tahrip olma olasılığı artmaktadır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, önermede konu edilen durumun sürekli olarak yaşandığını dile getirmiştir. Mimar grubundan bir katılımcı, alt yapının söz konusu yerleşimlerdeki en temel sorun olduğunu ve bu soruna özel çözümler getiren tasarımlara

ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı, arkeolojik sit alanında yaşanması halinde, yerel halka bu konuda özel bir eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.e numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de üst katmanı oluşturan geleneksel kırsal mimarinin niceliksel olarak az olması durumunda, yerel halkın başka bir alana transfer edilerek alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 28,6'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Katılmayan ya da kesinlikle katılmayanlar, tüm uzmanların %38; kısmen katılan/kısmen katılmayanlar ise 33,3'tür. Medyan değeri 3 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 33,3'nün katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 3; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 2 olarak korunmuştur. Bu önermeye uzmanların %33,3'ü katılmamış ya da kesinlikle katılmamış; %33,3'ü de kısmen katılmış/kısmen katılmamıştır. Arkeolojik alanlar üzerinde az sayıda geleneksel yapı bulunması halinde, yerel nüfusun başka bir yere transferi konusunda uzmanlar arasında bir görüş birliği oluşmamıştır. Arkeolog grubundan bir katılımcı, arkeolojik alanın niteliğine göre karar verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Mimar grubundan bir katılımcı, yaşantının bu alanlarda tamamen dışarı alınmasının hiçbir şekilde olumlu sonuçlar doğurmadığını aktarmıştır. Mimar grubundan bir başka katılımcı ise, arkeolojik alanın bilimsel değerinin dikkate alınabileceğini düşünmektedir. Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, “orada yaşayan nüfusun sosyal ve ekonomik aktivitelerinin sekteye uğramaması, oluşturdukları kültürel dokunun bozulması gibi bir durumun söz konusu olmaması ve taşınacak nüfusun rıza göstermesi koşullarıyla olabilir” ifadesiyle bu önermenin olumlanması için bazı koşullar tanımlamıştır. Sosyoloji alanında akademisyen katılımcı, geleneksel üretim süreçleri, ilişkileri nedeniyle bu pratiğin sıkıntı doğurabileceğini bildirmiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.f numaralı soru ile “Nüfusu oldukça azalmış olan yaşayan GK-AY'de yerel halk başka bir yere transfer edilerek alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 28,5'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Katılmayan ya da kesinlikle katılmayanlar, tüm uzmanların %52,8;

kısmen katılan/kısmen katılmayanlar ise 28,6'tür. Medyan değeri 3 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü tur Delphi anketi istatistiki sonuçları, ikinci tur ile hemen hemen aynıdır. Bu önermeye katılmayanlar, tüm uzmanların yarısından fazladır, yaklaşık üçte birlik bir bölümü de kararsız bir tutum belirlemiştir. Uzmanlar arasında bir uzlaşma olmasa da, uzmanların önemli bir kısmı nüfus az olsa da bu yerleşimlerde yaşantının devam etmesi yönünde görüş bildirmiştir.

Kullanım değeriyle ilişkili, 10.g numaralı soru ile "Ziyaretçilerin hem arkeolojik kalıntıları hem de geleneksel kırsal mimariyi aynı anda görme imkânına sahip oldukları yaşayan GK-AY'de turizm amaçlı kullanım potansiyeli artabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 85,8'si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1'dir. Uzmanlar arasında büyük ölçüde görüş birliği oluşmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 90,5'nin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Bunun anlamı, son turda uzmanlar arasındaki görüş birliği homojenleşmiştir. Mimar grubundan bir katılımcı, geleneksel kırsak dokunun arkeolojik kaynaklar nedeniyle değerlendirileceğini ve kullanım potansiyelinin artacağına dikkat çekmiştir.

Sosyal Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sosyal değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ikincil öneme sahiptir. Bu ölçütle ilişkili, 11.a numaralı soru ile "Terk edilmiş/boşaltılmış GK-AY'ler sahip oldukları sosyal değeri büyük oranda kaybetmiş olabilir" önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 66,6'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği mevcut değildir. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 85,7'nün katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1'e düşmüştür. Üçüncü turda bu önermeye ilişkin uzmanlar arasında görüş birliği oluşmuştur.

Sosyal değerle ilişkili, 11.b numaralı soru ile “GK-AY'de yaşayan bireyler ve gruplar, mekân ile olan bağlarından dolayı alana çeşitli anlamlar yüklerler ve bu durum sosyal değeri arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 80,9'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 81'nin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görölmektedir. Medyan değeri 5'e yükselmiş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Medyan değerinin 4'ten 5'e yükselmesi, uzmanlar arası görüş birliğinin daha homojen bir hale geldiğinin göstergesidir. Yerel nüfus, içinde bulundukları çevre ve arkeolojik kalıntılar ile bağ kurarak kişisel veya yöresel kimliklerinin bir parçası olarak tanımlayabilirler.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, kırsalda yerel halkın antik kalıntıları “gavurun taşı” olarak algıladığı ya da maddi gelir elde etmek için kaynak olarak gördüğü (definecilik vb.) için bu önermeye katılım düzeyi sınırlı kalmıştır. Mimar grubundan bir katılımcı da, sosyal değeri arttırmak için yerel nüfusa eğitim verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Sosyal değerle ilişkili, 11.c numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de kültürel ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapma potansiyeli daha yüksek olduğundan sosyal değer artabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 76,2'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, uzmanların katılım oranları, medyan ve çeyrekler arası fark değerleri aynen korunmuştur. Uzmanlar söz konusu yerleşimlerin festival, konser vb. sosyal etkinliklere ev sahipliği yapmasının, sosyal değeri arttıracak olumlu faaliyetler olduğu görüşünü paylaşmaktadır.

Sosyal değerle ilişkili, 11.d numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de yerel halkın arkeolojik kazı çalışmalarında görev alması veya kazı çalışmalarında elde edilen bulguların yerel halk ile paylaşılması, arkeolojik kalıntılarla orada yaşayanların bağlarını güçlendireceğinden sosyal değeri arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 95,2'u bu önermeye katıldıklarını

veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, uzmanların katılım oranları ve çeyrekler arası fark değerleri aynen korunmuş; medyan değeri 5'e yükselmiştir ve bu turda uzlaşma daha da homojenleşmiştir. Katılımcıların büyük bölümü, arkeolojik kazılarda yerel nüfusun görev almasını ve/veya kazı sonuçlarına ilişkin halkın bilgilendirilmesini sosyal değer açısından önemli bulmuştur.

Arkeolog grubundan bir katılımcı bu önermeye katılmakla birlikte, kazı çalışmalarına katılan yerel nüfusun bilgilendikten sonra kaçak kazı yapmasına sıkça rastlandığını dile getirmiştir. Mimar grubundan bir katılımcı, bu önermenin doğru bir saptama olmasına karşın, kazılarda belirlenen yevmiye giderleri çok düşük olduğundan yerel halk bu alanlarda çalışmayı tercih etmediğini ifade ederek ekonomik boyuta dikkat çekmiştir. Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, bilfiil çalışmanın yanı sıra, kazı ekibiyle diyalog halinde olunması ve çalışmalardan çıkan bulguların aktarılması ya da en azından çıkan buluntulara şahit olunmasının bile bu önermeyi sağlayabileceği görüşündedir. Pendik Höyüğü'nde kazı çalışmalarından sonra yerel halkın sit alanından çıkarılma taleplerinin kesilmiş olmasını bu duruma örnek göstermiştir.

Sosyal değerle ilişkili "GK-AY'de, yerel halk arkeolojik kalıntıları kendi atalarından kalan miras olarak görmediği durumlarda kendi kimliği ile ilişkilendirmez ve bu nedenle bunların korunması için çaba göstermeyebilir" önermesi üçüncü turda eklenerek uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. Bu önermeye uzmanların % 64,7'u katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Ancak katılımcıların büyük bölümü, yerel halkın arkeolojik kalıntıları kendi kimlikleriyle ilişkilendirmediğini düşünmektedir.

Ekonomik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin ekonomik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde alt sıralarda bulunmaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 12.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari mirasın bir arada olması nedeniyle sahip olunan/olunabilecek turizm potansiyelleri, yerleşimin ekonomik değerini

arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 90,5’u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 85,7’nün katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası fark (IQR) değeri 1 olarak korunmuştur. Mimar grubundan bir katılımcı, “turizm her daim en temel gelir kaynağı gibi gösterilmemeli, alternatif gelir kaynakları da üretilmelidir” şeklinde görüş bildirmiştir.

Ekonomik değerle ilişkili, 12.b numaralı soru ile “Yaşayan GK-AY'de yaşamın sürmesi nedeniyle yerel üretimlerin (tarım, hayvancılık vb.) devam etmesi, yerleşimin ekonomik değeri arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 66,7’si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olup, uzmanlar arası görüş birliği yoktur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 76,1’i katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 0,5’e düşmüştür. Böylece, üçüncü turda uzmanlar arasında görüş birliği sağlanmıştır. Uzmanlar, arkeolojik alanda yaşamın devam etmesinin ekonomik değeri arttırabileceği görüşünde uzlaşmışlardır.

Arkeolog grubundan bir katılımcı, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin tahribatı da arttırabileceğine dikkat çekerek, iyi planlamanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Şehir plancısı grubundan bir katılımcı, arkeolojik çalışmalar ve mevcut mevzuat nedeniyle tarım ve hayvancılık vb. faaliyetlerin kesintiye uğramasının, yerel nüfus açısından olumsuzluklar yarattığını ifade etmiştir. Mimar grubundan bir katılımcı ise, tarım ve hayvancılığın toprağa dayalı yapıları ve yarattığı kirlilik nedeniyle sıkıntı yaratarak, turizm açısından ekonomik değerde azalmaya neden olduğu konusuna dikkat çekmiştir.

Sembolik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sembolik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde alt sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 13.a numaralı soru ile “GK-AY'de yaşamını sürdüren yerel halk, arkeolojik yapı ya da yapı öğelerine simgesel

anlamlar yükleyebileceğinden sembolik değer artabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 52,2’u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 66,6’sının katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası fark (IQR) değeri 1 olarak korunmuştur. Bu turda da uzmanlar arası uzlaşa devam etmiştir.

Sembolik değerle ilişkili, 13.b numaralı soru ile “GK-AY’de, arkeolojik mirasa ait fragmanlar dışında geleneksel kırsal mimari miras öğeleri de yerel, ulusal ya da uluslararası ölçekte sembol haline gelerek yerleşimin sembolik değerini arttırabilir” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 66,6’sı bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olup, uzmanlar arası görüş birliği vardır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 71,4’ü katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Kırsal mimari mirasın öğelerinin de sembol haline gelebileceği konusunda uzmanlar arası görüş birliği vardır. Arkeolog grubundan bir katılımcı, bu önermeye örnek olarak Kapadokya’yı vermiş; antik kiliseler kadar modern tuf oyuntusu evlerin ve bez bebeklerin yörenin sembolü haline geldiğinden bahsetmiştir.

Anı Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin anı değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ikincil değerler arasındadır. Bu ölçütle ilişkili, 14 numaralı soru ile “GK-AY’de kırsal mimari miras yanında arkeolojik miras öğeleri de yerel halkın anılarında ve toplumsal hafızasında kendine yer edinebileceğinden, yerleşimin anı değeri artabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 71,5’i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 85,7’sinin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir.

Medyan değeri 4 olarak korunmuş ve çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1'e düşmüştür. Bu turda, arkeolojik miras öğelerinin yerel halkta kişisel ya da toplumsal anı yaratabileceği hususunda uzmanlar arası görüş birliği oluşmuştur.

İlham Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin ilham değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde alt sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 15.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik kaynakların ilham değeri kırsal mimari mirasa göre daha fazla olabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 42,9'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 3 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 28,5'inin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 3; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Bu turda da arkeolojik mirasın kırsal mimari mirasa göre daha ilham verici olabileceği konusunda uzmanlar arasında görüş birliği oluşmamıştır. Bu sonuç, uzmanların kırsal mimari mirasın da ilham kaynağı olabileceğini düşündüklerini göstermektedir.

İlham değeriyle ilişkili, 15.b numaralı soru ile "GK-AY'de geleneksel kırsal mimari-arkeolojik miras katmanlaşmasının oluşturduğu biçimlenmenin korunması, gelecekte yeni biçimlerin yaratılması için de ilham kaynağı haline gelebilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 71,5'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 olan bu önermenin çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olup, uzmanlar arası görüş birliği oluşmamıştır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 80,9'u katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 0'a düşmüştür. Çeyrekler arası farkın "0" olması, bu önermeye ilişkin uzmanların tam görüş birliği içinde olduklarının bir göstergesidir.

Mitolojik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin mitolojik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ikincil değerler arasındadır. Bu ölçütle ilişkili, 16 numaralı soru ile "GK-AY'de yerel halklar tarafından özellikle de arkeolojik kalıntılar hakkında dilden dile

anlatarak günümüze ulaşan söylence ve inanışlar, bu yerleşimlerin mitolojik değerini arttırabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 76,2’si bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği oluşmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye ikinci turla aynı şekilde uzmanların % 76,1’sinin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 0,5’e düşmüştür. Üçüncü turda uzmanların bu önermeye katılım düzeyi daha homojen bir hale gelmiştir. Arkeolog grubundan bir katılımcı, antik olarak mitolojik olmasa da halk söylenceleri bakımından bu değer varlığından bahsedilebileceğini ifade etmiştir.

Homojenlik Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin homojenlik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde alt sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 17.a numaralı soru ile “GK-AY’de kırsal dokuların kütle biçimlenişi, malzeme ve yapım tekniği vb. bağlamında sahip olduğu/olabileceği homojen nitelik, bu yerleşimlere homojenlik değeri kazandırabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 47,6’sı bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 3 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 33,3’ünün katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 3; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. İkinci ve üçüncü turlarda geleneksel kırsal dokuların homojen niteliğinin yerleşime homojen değer katabileceği konusunda uzmanlar arasında görüş birliği oluşmamıştır.

Homojenlik değeriyle ilişkili, 17.b numaralı soru ile “GK-AY’de geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik mirasın bir arada olmasından, yeni bir homojen değer doğabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 33,3’ü bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 3 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 33,4’ünün katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir.

Medyan değeri 3 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1'e düşmüş, buna karşın uzmanlar arası görüş birliği oluşmamıştır. Mimar grubundan bir katılımcı, "Aksine bir homojenlik değil, kısıl doku ile arkeolojik dokunun yaratacağı heterojen yapı bu alanlara değer kazandırabilir." görüşüyle konuya farklı bir açıdan yaklaşmış ve söz konusu yerleşimler için yeni bir değer tanımı yapmıştır. Şehir planlama grubundan bir katılımcı da, homojenlik niteliğinin bu yerleşimler için olmazsa olmaz bir değer tanımlamadığı görüşünü belirtmiştir.

Geleneksel/Folklorik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin folklorik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ikincil değerler arasındadır. Bu ölçütle ilişkili, 18 numaralı soru ile "GK-AY'de kırsal toplulukların yerleşmiş örf ve adetleri, yaşam biçimleri ve inanışlarıyla biçimlenen geleneksel kırsal mimari miras, bu yerleşimlere folklorik değer kazandırabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 81'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği oluşmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 71,5'sinin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4 olarak korunmuş; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 2'ye yükselmiştir. Bu sonuca göre, ikinci turda uzmanlar arasında oluşan geleneksel kırsal dokuların yerleşime folklorik değer kazandırabileceği görüşü yerini üçüncü turda fikir ayrılığına bırakmıştır.

Teknik Belge Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin teknik belge değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde alt sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 19 numaralı soru ile "GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin oluşumu sürecinde alanda bulunan arkeolojik eserlerin tasarım anlayışı, teknik bilgisi, yapım sistemi ve malzeme özelliklerinden yararlanılması ve çoğu kez arkeolojik parçaların yapı malzemesi (devşirme) olarak kullanılmış olması yerleşimin teknik değeri arttırabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 42,9'u bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 3 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır.

Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye uzmanların % 57,2'sinin katıldıkları veya kesinlikle katıldıkları görülmektedir. Medyan değeri 4'e yükselirken; çeyrekler arası fark (IQR) değeri ise 1 olarak korunmuştur. Üçüncü turda bu önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği oluşmuştur. Mimar grubundan bir katılımcı, bu durumun teknik bilgidan çok doğaçlama bir eylem olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Enderlik Değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin enderlik değeri, uzman görüşlerine göre değerler hiyerarşisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ölçütle ilişkili, 20 numaralı soru ile "Arkeolojik ve kırsal mimari mirası bir arada barındıran yerleşim örneği az olduğundan, GK-AY'ler enderlik değeri taşıyabilirler." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur Delphi anketinde uzmanların % 90,4'ü bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 5 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası güçlü bir görüş birliği oluşmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde, bu önermeye ilişkin istatistiki değerler ve uzmanlar arası uzlaşa aynen korunmuştur. Mimar grubundan bir katılımcı, ulusal kültür mirası envanteri tamamlanmadığı için bu konuda kesin bir yargıya varmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir.

Etno-Arkeolojik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin etno-arkeolojik değer ölçütü, üçüncü turda eklenmiştir. Katılımcıların % 41,2'si söz konusu yerleşimler için bu değeri oldukça önemli, % 29,4'ü önemli, yine % 29,4'ü kısmen önemli olarak değerlendirmiştir. Bu ölçütle ilişkili, 21.a numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik kalıntı ve buluntuların yorumlanmasında geleneksel halk kültürünün verilerinden yararlanılarak yok olmuş bu kültürlerin anlaşılması kolaylaşabilir." önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde uzmanların % 70,6'sı bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 2 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği bulunmamaktadır.

Etno-arkeolojik değerle ilişkili, 21.b numaralı soru ile "GK-AY'de arkeolojik alanın sunumunda etno-arkeolojik verilerin kullanılması (eski tarım, hayvancılık ve arazi kullanımı, mimari ve günlük yaşama ilişkin pratikler ile günümüz pratiklerini karşılaştıran)

yerleşimin turizm potansiyellerini arttırabilir.” önermesine uzmanların katılım düzeyleri sorulmuştur. Üçüncü tur Delphi anketinde uzmanların % 76,4’ü bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmişlerdir. Medyan değeri 4 ve çeyrekler arası farkı (IQR) 1,5 olan önermeye ilişkin uzmanlar arası görüş birliği tek turda oluşmuştur.

4.2.3 Uzman Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Çizelge 4. 10’da, ikinci ve üçüncü tur Delphi anket çalışmaları sonucunda uzlaşma sağlanmış ve sağlanmamış önermeler gösterilmiştir. Uzlaşma olması için belirlenen iki koşuldan birincisi, çeyrekler arası fark (IQR) değerinin ≤ 1 ve medya değerinin ≥ 4 olması; ikincisi çeyrekler arası fark (IQR) değerinin $\leq 1,5$ ve medya değerinin ≥ 4 olması ve katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını işaretleyenlerin frekansının % 70 olmasıdır.

Uzmanlara her iki tur Delphi anketinde de 44 adet önermeye katılım düzeyleri sorulmuştur. İkinci tur verilerine göre, uzmanlar arası görüş birliği bulunan 23; uzlaşma sağlanamayan 21 önerme bulunmaktadır. Üçüncü turda uzlaşma sağlanamayan önerme sayısı 15’e düşmüştür. İkinci turda üzerinde uzlaşma sağlanamayan 9 önermede üçüncü turda görüş birliğine ulaşılmış; ikinci turda uzlaşma olan 3 önermede üçüncü turda görüş ayrılığı yaşanmış; 12 önermede ise her iki turda da uzlaşma sağlanamamıştır. Bu önermelere ilişkin istatistiki veriler Çizelge 4. 10’da özetlenmiştir.

Çizelge 4. 10 2. ve 3. tur Delphi anketi sonuçlarına göre uzman görüşlerinde uzlaş

Ölçüt-Soru No	Med2	IQR2	Fre2 % (4-5)	Uzlaşma	Med3	IQR3	Fre3 % (4-5)	Uzlaşma
Öz-1.a	5	1	90,5	Var	5	1	90,4	Var
Bü-2.a	4	2	66,7	Yok	4	2	71,5	Yok
Bü-2.b	3	0,5	19,1	Yok	3	0,5	9,6	Yok
Ta-3.a	4	1,5	57,1	Yok	3	1	47,6	Yok
Ta-3.b	4	1,5	76,2	Var	4	2	71,4	Yok
Ta-3.c	5	1,5	76,1	Var	5	1	80,9	Var
Es-4.a	3	1	38,1	Yok	3	1	29,1	Yok
Es-4.b	4	1	81	Var	4	1	81	Var
Kat-5.a	4	2	66,7	Yok	4	2	71,5	Yok
Kat-5.b	4	1,5	76,2	Var	4	1	85,7	Var
Kat-5.c	4	2	66,7	Yok	4	1	81	Var
Sü-6.a	4	1	85,8	Var	5	1	85,7	Var
Sü-6.b	3	1	47,6	Yok	4	1	52,4	Var
Sü-6.c	4	1,5	76,2	Var	4	1	80,9	Var
Bi-7.a	4	1,5	57,1	Yok	4	2	61,9	Yok
Bi-7.b	5	1	81,1	Var	5	1	85,7	Var
Be-8.a	4	1	71,4	Var	4	1	66,6	Var
Be-8.b	4	1	61,9	Var	4	1	57,2	Var
Be-8.c	4	2	71,4	Yok	4	1	80,9	Var
Eğ-9	5	1	80,9	Var	5	1	81	Var
Ku-10.a	4	1	52,4	Var	3	1	42,8	Yok
Ku-10.b	4	0,5	80,9	Var	4	1	85,7	Var
Ku-10.c	3	1,5	33,4	Yok	3	1,5	33,4	Yok
Ku-10.d	4	1,5	52,4	Yok	4	1	57,1	Var
Ku-10.e	3	2	28,6	Yok	3	2	33,3	Yok
Ku-10.f	3	2	28,5	Yok	3	2	28,5	Yok
Ku-10.g	4	1	85,8	Var	4	1	90,5	Var
So-11.a	4	2	66,6	Yok	4	1	85,7	Var
So-11.b	4	1	80,9	Var	5	1	81	Var
So-11.c	4	1,5	76,2	Var	4	1,5	76,2	Var
So-11.d	4	1	95,2	Var	5	1	95,2	Var
Ek-12.a	4	1	90,5	Var	4	1	85,7	Var
Ek-12.b	4	1,5	66,7	Yok	4	0,5	76,2	Var
Se-13.a	4	1	57,2	Var	4	1	66,7	Var
Se-13.b	4	1	66,6	Var	4	1	71,4	Var
Anı-14	4	2	71,5	Yok	4	1	85,7	Var
İl-15.a	3	1	42,9	Yok	3	1	28,5	Yok
İl-15.b	4	2	71,5	Yok	4	0	80,9	Var
Mit-16	4	1,5	76,2	Var	4	0,5	76,1	Var
Ho-17.a	3	1	47,6	Yok	3	1	33,3	Yok
Ho-17.b	3	1,5	33,3	Yok	3	1	33,4	Yok
Ge-18	4	1	81	Var	4	2	71,5	Yok
Te-19	3	1	42,9	Yok	4	1	57,2	Var
En-20	5	1	90,4	Var	5	1	90,4	Var

Öz: Özgünlük Bü: Bütünlük Ta: Tarihi Es: Estetik Kat: Katmanlaşma Sü: Süreklilik Bi: Bilimsel Be: Belge Eğ: Eğitim Ku: Kullanım So: Sosyal Ek: Ekonomik Se: Sembolik İl: İlham Mit: Mitolojik Ho: Homojenlik Ge: Geleneksel Te: Teknik En: Enderlik Med: Medyan IQR: Çeyrekler arası fark Fre: Frekans

Tam uzlaşa olan önermeler: İkinci ve üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre, özgünlükle ilişkili 1.a ve enderlik değeriyle ilişkili 10.g önermelerinde oldukça yüksek bir uzlaşa vardır. Her iki önermenin medyan değeri 5, çeyrekler arası fark değeri 1'dir. Uzmanların %90'ından fazlası katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Süreklilik değeriyle ilişkili 6.a, kullanım değeriyle ilişkili 10.g ve sosyal değerle ilişkili 11.d önermelerinde büyük oranda uzlaşa oluşmuştur. Bu önermelerin medyan değeri 4, çeyrekler arası fark değeri 1'dir ve uzmanların %85'inden fazlası bu önermelere katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Delphi anketine katılan uzmanların %90'ından fazlası, özgünlükle ilişkili 1.a önermesinde belirtilen GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının birarada olmasının, çeşitlilik yaratarak alanın özgünlüğünü arttırabileceği görüşündedir. Kültür katmanlarının korunması ve özgünlük arasındaki ilişki uzmanlar tarafından geniş kabul görmüştür. Tam uzlaşının olduğu diğer önerme, enderlik değeriyle ilişkilidir. 20 numaralı önermede arkeolojik ve kırsal mimari mirası bir arada barındıran yerleşim örneği az olması nedeniyle enderlik değeri taşıdıkları ifade edilmiştir. Ankete katılan uzmanlar, arkeolojik miras ve kırsal mimari miras birlikteliğini barındıran yerleşim örneklerine ender olarak rastlandığını düşünmektedir.

Süreklilik değeriyle ilişkili 6.a numaralı önermede, GK-AY'de tarihsel süreçte devamlı iskân görmüş olan arkeolojik alanlar üzerinde gelişen geleneksel kırsal yaşam, bu yerleşimlerin süreklilik değerini arttırabileceği belirtilmiştir. Bu önermede uzmanların görüşlerinin birbirlerine oldukça yaklaştığı görülmektedir. Aynı şekilde, kullanım değeriyle ilişkili 10.g önermesinde belirtilen ziyaretçilerin hem arkeolojik kalıntıları hem de geleneksel kırsal mimariyi aynı anda görme imkânına sahip oldukları yaşayan GK-AY'de turizm amaçlı kullanım potansiyeli arttırabileceği konusunda görüş birliği oluşmuştur. Yine sosyal değerle ilişkili 11.d önermesinde belirtilen yaşayan GK-AY'de yerel halkın arkeolojik kazı çalışmalarında görev alması arkeolojik kalıntılarla orada yaşayanların bağlarını güçlendireceği konusunda uzmanlar arasında büyük oranda uzlaşa varılmıştır.

İkinci turda uzlaşılamayan, üçüncü turda uzlaşılan önermeler: İkinci ve üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre, tarihsel katmanlaşma değeriyle ilişkili 5.c, süreklilik

değeriyle ilişkili 6.b, belge değeriyle ilişkili 8.c, kullanım değeriyle ilişkili 10.d, sosyal değerle ilişkili 11.a, ekonomik değerle ilişkili 12.b, anı değeriyle ilişkili 14, ilham değeriyle ilişkili 15.b, teknik belge değeriyle ilişkili 19 numaralı önermelerde ikinci turda uzmanlar arasında görüş birliği oluşmamış; ancak üçüncü turda uzlaşma sağlanmıştır (Çizelge 4. 11).

Tarihsel Katmanlaşma değeriyle ilişkili 5.c numaralı önerme, GK-AY'de mimari dokunun inşasında devşirme malzeme kullanımının tek yapı ölçeğinde katmanlılık değerini arttırabileceği konu edilmektedir. Söz konusu yerleşimlerde sıklıkla mevcut antik dönem temellerinin, yapı kalıntılarının, öğelerinin ve taşlarının kırsal mimari dokuda kullanılmış olup, tekil yapı bazında katmanlılık pek çok yapıda izlenebilmektedir. Bu önermede üçüncü turda uzmanlar arası görüş birliğine varılmıştır. GK-AY'de kırsal dokuların mimari kimliği haline dönüşebilen bu özelliğin mümkün mertebe korunması ortak görüştür.

Süreklilik değeriyle ilişkili 6.b numaralı önermede, GK-AY'de arkeolojik yapı ya da yapı öğelerini benzer ya da farklı işlevlerde kullanmaya devam etmesinin süreklilik değerini arttıracağı konu edilmiştir. Bir arkeolojik yapı, yapı kalıntısının veya öğesinin güncel işlevlerle kullanılıp kullanılamayacağı, bu yapı veya bileşenlerinin niteliğine göre karar verilebilir. Bu nedenle, her arkeolojik kalıntı kendi özelinde değerlendirilmelidir. Öte yandan yerel halk bazı arkeolojik yapı ya da bileşenlerini uygun işlevlerle kullanırken, diğerlerini uygun olmayan işlevlerle kullanarak tahribata neden olabilmektedir. Bu önermede, ikinci turda uzmanlar arsında fikir birliği oluşmamış, üçüncü turda arkeolojik kaynakların kullanılmaya devam etmesinin süreklilik değerini arttıracağı yönünde uzlaşma sağlanmıştır.

Belge değeriyle ilişkili 8.c numaralı önermede, GK-AY'de arkeolojik ve kırsal mimari miras bir aradalığının korunmasının, yerleşimin belge değerini arttırabileceği ifade edilmiştir. Uzmanlar arasında üçüncü turda bu önerme üzerinde uzlaşma oluşmuştur. Tarihsel süreç içinde alanın gelişiminin fiziksel kanıtı olan kırsal mimari de, en az arkeolojik kaynaklar kadar belge niteliğine sahiptir. Belge değeri, arkeolojik ve kırsal mimari miras bir aradalığına sahip yerleşimlerin, bu nitelikleriyle bir koruma statüsü kazanabilmesi için önemli argümanlardan biri olabilir.

Kullanım değeriyle ilişkili 10.d numaralı önermede, yaşayan GK-AY'de altyapı (su, elektrik, kanalizasyon) gereksinimlerinin karşılanması vb. nedenlerle arkeolojik alanların zarar görebileceği konu edilmektedir. Üçüncü turda bu önermeye dair uzmanlar arasında görüş birliği oluşmuştur. Söz konusu yerleşimlerde yaşamın devam etmesi nedeniyle, alt yapı gereksinimleri en temel gereksinim ve sorunlardan biri haline dönüşmüştür. Çoğu 1. derece arkeolojik sit alanı olan bu yerleşimlerde, arkeolojik kaynakların zarar görme riski yüzünden altyapı çalışmalarının yapılmasına izin verilmemektedir. Öte yandan, altyapı gereksinimlerinin karşılanmaması yerel nüfusu mağdur etmektedir. Arkeolojik kaynaklara zarar vermeden, altyapı gereksinimlerinin karşılanabileceği özel çözümlere ihtiyaç vardır.

İkinci turda uzlaşıp, üçüncü turda uzlaşılamayan önermeler: İkinci ve üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre, tarihi değerle ilişkili 3.b; kullanım değeriyle ilişkili 10.a ve geleneksel değerle ilişkili 18 numaralı önermelerde ikinci turda uzmanlar arasında görüş birliği sağlanmış, ancak üçüncü turda uzlaşmazlık ortaya çıkmıştır (Çizelge 4. 11).

Tarihi değerle ilişkili 3.b numaralı önermede kırsal mimari mirasın sahip olduğu eskilik niteliğine atıf yapılmaktadır. Ankete katılan uzmanlar, kırsal mimari mirasın eskilik niteliğine vurgu yapılması konusunda kararsız bir tutum sergilemişlerdir. Kırsal mimari mirasın, kültür varlığı statüsünde değerlendirilebilmesi için öne sürülecek değerlerden biri olduğu düşünülmemektedir.

Kullanım değeri ile ilişkili 10.a numaralı önermede, terk edilmiş/boşaltılmış GK-AY'in turizm ve bilimsel amaçlı işlevler dışında kullanımı sınırlı olduğundan kullanım değerinin düşük olabileceği konusunda ikinci turda uzlaşan uzmanlar arasında ikinci turda görüş ayrılığı oluşmuştur. Uzmanlar, söz konusu yerleşimlerin mevcut işlevlerle yeterli kullanım sağlandığını düşünmektedir.

Geleneksel değerle ilişkili 18 numaralı önermede, geleneksel kırsal mimari mirasın söz konusu yerleşimlere folklorik değer kazandırabileceği konusunda da ikinci turda oluşan fikir birliği, üçüncü turda bozulmuştur. Uzman görüşlerine göre, geleneksel kırsal mimarinin folklorik değerinin bu yerleşimler özelinde ikinci planda bırakılabileceği sonucu çıkmaktadır. Bu durumda, geleneksel kırsal mimarinin miras varlığı statüsü kazanabilmesi için folklorik değer kapsam dışında bırakılabilir.

Çizelge 4. 11 Delphi anketi sonuçlarına göre uzlaşma olmayan önermeler

Öçüt	No	Uzlaşmanın Olmadığı Önermeler	Med 2	IQR 2	Fre 2 % (4-5)	Uzlaşma	Med 3	IQR 3	Fre 3 % (4-5)	Uzlaşma
Bütünlük	2.a	Yeni bir bütünlük oluşturma	4	2	66,7	Yok	4	2	71,5	Yok
	2.b	Kırsal dokunun, arkeolojik bütünlüğü tahribatı	3	0,5	19,1	Yok	3	0,5	9,6	Yok
Tarihi Değer	3.a	Arkeolojik mirasın daha yüksek tarihi değeri olması	4	1,5	57,1	Yok	3	1	47,6	Yok
	3.b	Kırsal mimarinin eskilik niteliği	4	1,5	76,2	Var	4	2	71,4	Yok
Estetik Değer	4.a	Kırsal dokunun, arkeolojik estetiği zedelemesi	3	1	38,1	Yok	3	1	29,1	Yok
Katmanlaşma	5.a	Kırsal dokunun, katmanlaşmayı çarpıcı hale getirmesi	4	2	66,7	Yok	4	2	71,5	Yok
	5.c	Tek yapı ölçeğinde katmanlılık ve devşirme malzeme	4	2	66,7	Yok	4	1	81	Var
Süreklilik Değeri	6.b	Arkeolojik yapı vb. kullanılmasıyla sürekliliğin artması	3	1	47,6	Yok	4	1	52,4	Var
Bilimsel Değer	7.a	Kırsal dokunun arkeolojik araştırmaları güçleştirmesi	4	1,5	57,1	Yok	4	2	61,9	Yok
Belge Değeri	8.c	Arkeolojik-kırsal birlikteliğinin belge değeri	4	2	71,4	Yok	4	1	80,9	Var
Kullanım Değeri	10.a	Terk edilen yerleşimlerin kullanım değerinin düşüklüğü	4	1	52,4	Var	3	1	42,8	Yok
	10.c	Yaşayan yerleşimlerde bilimsel kullanımların azalması	3	1,5	33,4	Yok	3	1,5	33,4	Yok
	10.d	Altyapı gereksinimleri nedeniyle arkeolojik veri tahribatı	4	1,5	52,4	Yok	4	1	57,1	Var
	10.e	Kırsal yapı sayısının azlığında, yerli halkın taşınması	3	2	28,6	Yok	3	2	33,3	Yok
	10.f	Yerel nüfusun azlığında, halkın taşınması	3	2	28,5	Yok	3	2	28,5	Yok
Sosyal Değer	11.a	Terk edilmiş yerleşimlerin sosyal değeri kaybetmesi	4	2	66,6	Yok	4	1	85,7	Var
Ekonomik Değer	12.b	Yerel üretim biçimlerinin devam etmesi	4	1,5	66,7	Yok	4	0,5	76,1	Var
Anı Değeri	14	Arkeolojik mirasın yerel halkın anılarında yer etmesi	4	2	71,5	Yok	4	1	85,7	Var
İlham Değeri	15.a	Arkeolojik kaynakların ilham değeri kırsala göre fazla	3	1	42,9	Yok	3	1	28,5	Yok
	15.b	Katmanlaşmanın yeni biçimlere ilham kaynağı olması	4	2	71,5	Yok	4	0	80,9	Var
Homojenlik Değeri	17.a	Kırsal dokuların homojenliğinin yerleşime etkisi	3	1	47,6	Yok	3	1	33,3	Yok
	17.b	Birliktelikten yeni bir homojen değer doğması	3	1,5	33,3	Yok	3	1	33,4	Yok
Geleneksel Değer	18	Kırsal dokunun geleneksel niteliğinin yerleşime yansımaları	4	1	81	Var	4	2	71,5	Yok
Teknik Belge Değ.	19	Kırsal dokunun arkeolojik veriden etkilenecek oluşması	3	1	42,9	Yok	4	1	57,2	Var

İkinci ve üçüncü turda uzlaşılamayan önermeler: İkinci ve üçüncü tur Delphi anketi sonuçlarına göre, bütünlükle ilişkili 2.a ve 2.b numaralı önermeler, tarihi değerle ilişkili 3.a numaralı önerme, estetik değerle ilişkili 4.a numaralı önerme, tarihsel katmanlaşma değeriyle ilişkili 5.a numaralı önerme, bilimsel değerle ilişkili 7.a numaralı önerme, kullanım değeriyle ilişkili 10.c, 10.e ve 10.f numaralı önermeler, ilham değeriyle ilişkili 15.a numaralı önerme ile homojenlik değeriyle ilişkili 17.a ve 17.b numaralı önermelerde ikinci ve üçüncü turlarda uzlaşma oluşmamıştır (Çizelge 4. 11).

Bütünlüğe ilişkin 2.a numaralı önermede arkeolojik ve kırsal mimari mirasın bir arada olmasının, yerleşim için "yeni bir bütünlük" oluşturabileceği konu edilmektedir. Her ne kadar iki turda da uzmanlar arası uzlaşma oluşmamış olsa da, uzmanların yaklaşık %70'i bu önermeye katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını belirtmiş olmaları dikkate değerdir. Bu nedenle çalışma kapsamında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin bütünlüğü tartışılmıştır. Bu ölçüte ilişkin 2.b numaralı önermede, GK-AY'de kırsal dokuların korunmasının arkeolojik mirasın bütünlüğüne zarar verebileceği ifade edilmiştir. Uzmanlardan bu önermeye kısmen katılanların oranı ikinci turda %57'den, üçüncü turda % 66,7'ye yükselerek kararsız tutum belirginleşmiştir. Sonuç olarak, her iki turda da uzmanlar arasında görüş birliği oluşmamıştır. Geleneksel kırsal dokuların arkeolojik mirasın bütünlüğünü kesin olarak zedeleyeceği görüşünün oluşmamış olması olumlu olarak değerlendirilebilir.

Tarihi değere ilişkin 3.a numaralı önermede GK-AY'de arkeolojik mirasın eskilik niteliği nedeniyle, kırsal mirasa göre daha yüksek tarihi değere sahip olabileceği konusunda her iki turda da uzmanlar arasında görüş birliği oluşmamıştır. Bu önermede fikir birliği sağlanamamış olmasından, arkeolojik mirasın geleneksel kırsal mimariden sadece daha eski olması nedeniyle daha önemli olmasının gerekmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak, başka herhangi başka nitel verinin yokluğunda, daha erken döneme ait olan arkeolojik mirasın, erken modern/modern döneme ait kırsal mimari mirasa kıyasla sayıca daha az karşımıza çıkması nedeniyle daha önemli olma potansiyeli taşıdığı dikkate alınmalıdır.

Estetik değere ilişkin 4.a numaralı önermede ifade edilen, GK-AY'de arkeolojik kalıntıların sahip olduğu estetik değer, üzerindeki geleneksel kırsal dokular nedeniyle azalabileceği konusunda uzmanlar arasında uzlaşma her iki turda da bulunmamaktadır.

Uzmanların genel eğilimi, bu önermeye kısmen katılma kısmen de katılmama yönündedir. Bu sonuç, kırsal dokuların arkeolojik kaynakların estetik niteliğine etkisinin vaka bazında değerlendirilmesinin uygun olacağını düşündürmektedir.

Tarihsel katmanlaşma değerine ilişkin 5.a numaralı önermede konu edilen GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin varlığının, yerleşimin katmanlaşma niteliğini daha çarpıcı bir hale getirebileceği hususu uzmanlar arasında iki turda da görüş ayrılığı oluşturmuştur. Öte yandan, uzmanların yaklaşık % 70'inin bu önermeye katıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, geleneksel kırsal dokuların da bu yerleşimlerin kültürel katlarının bir bileşeni olması ve katmanlaşma niteliğini vurguluyor olmaları, uzmanlar arasında geniş ölçüde kabul görmektedir.

Bilimsel değere ilişkin, geleneksel kırsal dokuların korunması, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştirebileceğini ifade eden 7.a numaralı önerme iki turda da uzmanlar arasında görüş ayrılığı oluşturmuştur. Genel kanı araştırmaların güçleşebileceği yönündedir. Ancak çok önemli bir arkeolojik veriye ulaşmak söz konusuysa, geleneksel kırsal mimarinin belgelenerek kaldırılması ya da taşınması gündeme gelebilir. Genel ilke kararı ise, bu alanların arkeolojik rezerv alanı olarak gelecek kuşakların bilimsel çalışmalarına kaynak olmak üzere bırakılması olabilir.

Kullanım değerine ilişkin, yaşayan GK-AY'de arkeolojik alanda yaşantının sürdürüyor olması arkeolojik çalışmaları olumsuz etkileyebileceğinden, bilimsel amaçlı kullanımlar azalabileceğini konu alan 10.c önermesinde her iki turda da uzmanlar arasında görüş ayrılığı oluşmuştur. Uzmanlar büyük oranda bu önermeye kısmen katıl(ma)dıklarından kararsız bir tutum öne çıkmıştır. Söz konusu alanlarda yaşamın devam etmesinin olumlu ve olumsuz etkileri vardır; dolayısıyla buralarda yapılacak bilimsel çalışmaların bu ön kabul üzerine kurgulanmalıdır.

Kullanım değerine ilişkin, yaşayan GK-AY'de geleneksel kırsal mimarinin niceliksel olarak az olması durumunda, yerel halkın başka bir alana transfer edilebileceği 10.e numaralı önermesine ilişkin uzmanlar arasında görüş birliği her iki turda da yoktur. Bir grup bu kararın arkeolojik alanın niteliği dikkate alınarak yapılması gerektiği düşüncesindedir. Diğer bir grup, yaşantının tamamen dışarı atılmasını hiçbir şekilde olumlamamıştır. Bir

başka grupta, geleneksel kırsal dokunun korunması ve yerel nüfusun rızasıyla bu pratiğin kabul edilebilir olduğunu savunmuştur.

Kullanım değeriyle ilişkili, nüfusu oldukça azalmış olan yaşayan GK-AY'de yerel halk başka bir yere transfer edilebileceği 10.f numaralı önermesine ilişkin uzmanlar arasında uzlaşma her iki turda da oluşmamıştır. Bu önermeye katılmayanlar, tüm uzmanların yarısından fazladır, yaklaşık üçte birlik bir bölümü de kararsız bir tutum belirlemiştir. Bir başka deyişle, uzmanların önemli bir kısmı nüfus az olsa da bu yerleşimlerde yaşantının sürdürülmesi gerektiği görüşündedir.

İlham değeriyle ilişkili, 15.a önermesinde GK-AY'de arkeolojik kaynakların ilham değeri kırsal mimari mirasa göre daha fazla olabileceği konu edilmiştir. Uzmanlar arasında her iki tur anketinde de bu önermeye dair fikir birliği oluşmamıştır.

Homojenlik değerine ilişkin, 17.a numaralı önermede GK-AY'de kırsal dokuların sahip olduğu homojen niteliğin, bu yerleşimlere homojenlik değeri kazandırabileceği konu edilmiştir. Yine bu değerle ilişkili 17.b numaralı önermede, geleneksel kırsal mimari ve arkeolojik mirasın bir arada olmasından, yeni bir homojen değer doğabileceği söz konusu edilmiştir. Homojenlik değeriyle ilişkili her iki önermeye ilişkin, her iki turda da uzmanlar arası görüş birliği oluşmamıştır.

Değerlendirme Sonucu

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerlerine ilişkin koruma alanı uzmanları arasında ortaklaşmış algıların ve kültürel miras değerleriyle koruma ilişkisine dair uzman görüşlerinin tespit edilmesine yönelik bir çalışma yürütülmüştür. Literatür araştırması sonucunda koruma alanında geniş kabul görmüş miras değerleri üzerinden, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunabilirliği Delphi yöntemi kullanılarak tartışılmıştır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin miras değerleri hiyerarşisinde öncelikli değerlerin tespiti için, ölçütlerin (değerler) uzman algılarındaki önem dereceleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, katılımcı uzmanlar tarafından çok önemli olarak derecelendirilen değerler (ölçütler) bilimsel değer, özgünlük ve enderliktir. Bunun yanında, sırasıyla tarihsel katmanlaşma değeri, belgesel değer, süreklilik değeri, eğitim değeri, tarihi değer, bütünlük, anı değeri ve sosyal değer ölçütleri önemli görülmektedir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleriyle bağlantılandırılan önermelerin değerlendirilmesiyle, bu yerleşimlerin korunmasına dair uzman görüşleri ve genel yaklaşımları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kültürel ve fiziksel katmanlaşmanın yerleşimin özgünlüğünü tanımlaması; bu yerleşimlere görece sayıca az rastlanması nedeniyle taşıdıkları enderlik niteliği ve bu yerleşimler üzerinde devam eden yaşantının mekânsal süreklilik oluşturması, uzmanlar tarafından geniş ölçüde kabul gören önermelerdir. Öte yandan, nüfusu oldukça az olan veya geleneksel kırsal yapıları niceliksel olarak az olan geleneksel kırsal yerleşimlerde yerel nüfusunun başka bir alana taşınması ve geleneksel kırsal dokuların yapılacak arkeolojik çalışmaları güçleştirebileceği önermelerinde uzmanlar arası uzlaşısı oluşmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Sonuç

Bu tez çalışmasında, “arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve yaşantıyı içeren yerleşimlerin” kendilerine özgü miras değerleri tanımlanarak, bu nitelikleriyle bir bütün olarak korunup korunamayacağı tartışılmıştır. Araştırma şu soruların cevaplarını sorgulamıştır: 1. Koruma kuramının gelişimde miras değerleri nasıl evrilmiştir? Uluslararası belge ve ulusal yasal düzenlemelerde arkeolojik ve kırsal mimari mirasa atfedilen değerler hangileridir? 2. Anadolu geleneksel kırsal yerleşimleri hangileridir? Arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin niteliği nasıldır? 3. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü kültürel miras değerleri nelerdir? 4. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerlerinde tahribata neden olan risk ve tehditler nelerdir? Geçmişten günümüze bu sorunları önlemeye yönelik koruma çabaları nasıl şekillenmiştir? 5. Uzmanların, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfettikleri miras değerleri hangileridir? Bu değerlerin önemine ilişkin uzmanların algı ve derecelerinin düzeyi nedir? 6. Kültürel miras değerleri ve koruma ilişkisini irdeleyen önermelere uzmanların katılım düzeyleri nedir? Uzlaşma sağlanan ve uzlaşma sağlanamayan hangi önermelerdir? 7. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin farklı tüm kültür katmanlarıyla bütüncül ve sürdürülebilir korunması ve yaşatılması için hangi genel yaklaşım ve ilkeler tanımlanabilir?

Bu soruların cevaplarına geniş kapsamlı literatür ve arşiv araştırması, alan çalışması ve yüz yüze görüşmeler sonucunda ulaşılmıştır. Delphi yöntemi kullanılarak, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere uzmanlar tarafından atfedilen miras değerleri ve önem

dereceleri belirlenmiş; bu yerleşimlerin korunabilirliğini, miras değerleriyle koruma ilişkisini irdelleyen önermeler üzerinden tartışılmıştır. Delphi çalışması kapsamında, anket sonuçlarının sayısallaştırılarak analiz edilmesi yanında, katılımcılarla yüz yüze derinlemesine görüşmelerin yapılması, konunun etrafıca sorgulanması ve tartışılmasına fırsat tanımıştır.

Bu tez çalışmasının sonuçları, Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri, kültürel miras değerleri bütünü, koruma ve kültürel miras değerleri alt başlıkları altında aşağıda sunulmuştur:

Anadolu Geleneksel Kırsal Arkeolojik Yerleşimleri

Arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin korunabilirliğinin tartışıldığı bu tez çalışmasının çıktılarından ilki, Anadolu’da bu birlikteliğin görüldüğü yerleşimlerin tespitine yöneliktir. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri ilk kez bu çalışma kapsamında toplu bir şekilde bir arada ele alınıp incelenmiştir. Bu bağlamda, Anadolu’nun klasik dönem antik coğrafyasından yirminin üzerinde geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim tespit edilmiş; bunların arasından 14 yerleşim çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Tez çalışmasının 3. bölümünde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin tarihsel süreçte mekânsal gelişimleri incelenmiş; geçmiş dönem uygarlıklarının ürünü olan arkeolojik kalıntılar ile görece daha yakın bir döneme ait olan geleneksel kırsal mimarinin ilişkisi ve bir araya gelişleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, arkeolojik alanlar ile korunması gerekli kırsal dokuların oluşturduğu kültürel ve fiziksel katmanlaşma niteliği ortaya konmuştur. Ulaşılan verilerin değerlendirilmesi sonucunda, Anadolu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimleri için bir sınıflama önerisi geliştirilmiştir. Bu yerleşimler iskân durumuna göre; “yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler” ve “terk edilmiş/boşaltılmış geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler” olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır.

Kültürel Miras Değerleri Bütünü

Bir varlığın koruma nesnesi olarak kabul edilmesi için ona toplum tarafından bazı değerler atfedilmesi gerekmektedir. Bir alan sahip olduğu miras değerleri sebebiyle korumaya değer kabul edilmektedir. UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi Uygulama Rehberi'nin 111.a maddesinde, bir miras alanının etkin yönetilebilmesi için gereken müşterekler arasında "tüm paydaşların onun değeri ve korunması hakkında ortak bir anlayışa sahip olması" bulunmaktadır [89]. Ancak, bu çalışma sonunda incelenen arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve yaşamı bir arada barındıran yerleşimlerin kültürel miras değerlerine ve korunmalarına ilişkin ortaklaşmış bir algının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu yoksunluğun, Türkiye koruma pratiklerinde söz konusu yerleşimlere ilişkin farklı koruma yaklaşımlarının benimsenmesi ve birbiriyle uyumsuz koruma kararlarının üretilmesini beraberinde getirdiği görülmüştür. Buradan hareketle, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kendine özgü kültürel miras değerlerinin tanımlanması ve bu değerler bütünü bağlamında miras kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tartışılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfedilen kültürel miras değerler bütünü, uluslararası ve ulusal düzlemde farklı araştırmacıların ortaya koyduğu ve koruma alanında kabul görmüş değer tanım ve sınıflamaları irdelenerek oluşturulmuştur. Bu bağlamda miras değerleri "içsel" ve "araçsal" değerler olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. İçsel değerler başlığı altında, "özgünlük ve bütünlük" temel ölçütleri yanında "tarihi değer, estetik değer, belgesel değer ve bilimsel değer" gibi koruma kuramının temel miras değerleri bulunmaktadır. Araçsal değerler alt başlığı altında "sosyal değer, eğitim değeri ve kullanım değerleri" tanımlanmıştır. Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere yönelik tanımlanan içsel değerlerden "özgünlük, tarihsel katmanlaşma değeri" ile; "bütünlük, sit değeri" ile; "tarihi değer, eskilik ve enderlik değeri" ile, "estetik değer, tasarım ve rastlantısal nitelikleri" ile ve "bilimsel değer, etno-arkeolojik değer" ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde araçsal değerlerden "sosyal değer, yöresel/yerel kimlik" ile ve "kullanım değeri de mekânsal ve işlevsel süreklilik değeri" ile bağlantılandırılarak açıklanmıştır.

Ayrıca, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerlerine ilişkin koruma alanı uzmanları arasında ortaklaşmış algıların ve bu yerleşimlerin korunmasına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesine yönelik bir çalışma yürütülmüş ve bu çalışmanın yöntem ve sonuçları tezin 4.3 numaralı bölümünde ortaya konmuştur. Bu çalışmanın sonuçlardan ilki, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin miras değerleri hiyerarşisinde öncelikli değerlerin belirlenmesidir. Uzman görüşlerine göre ölçütlerin (değerlerin) önem dereceleri, Delphi yöntemiyle tespit edilmiştir. Delphi çalışmasının sonuçlarına göre uzmanlar tarafından “çok önemli” ve “önemli” olduğu üzerinde fikir birliğine varılan değerlerin, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü nitelikleri olarak tanımlanması anlamlıdır çünkü ulaşılan sonuçlar, katılımcı uzmanlar tarafından geleneksel kırsal yerleşimlere atfedilen kültürel miras değerlerine işaret etmekte ve uzmanların bu yerleşimlerin değerlerine ilişkin ortaklaşan algılarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmaya katılan uzmanlar tarafından çok önemli olarak derecelendirilen değerler (ölçütler) “bilimsel değer”, “özgünlük” ve “enderlik”; önemli olarak derecelendirilen değerler (ölçütler) “tarihsel katmanlaşma değeri, belgesel değer, süreklilik değeri, eğitim değeri, tarihi değer, bütünlük, anı değeri ve sosyal değer”dir.

Sonuç olarak, çalışmanın ikinci bölümünde yapılan literatür taraması sonucunda geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü tanımlanan kültürel miras değerleri ile Delphi anket çalışması sonucunda katılımcı uzmanların söz konusu yerleşimler için “önemli” ve “çok önemli” olarak derecelendirdiği değerlerin büyük oranda örtüştüğü görülmüştür. Öte yandan, bazı farklılıklar da mevcuttur. Uzman görüşlerine göre “önemli” olarak derecelendirilen “anı değeri”ne, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü tanımlanan değerler arasında yer verilmemiştir. Bunun nedeni, anı değerinin söz konusu yerleşimlere atfedilebilecek birincil değerler arasında görülmemesidir. Bunun yanında, anılan yerleşimlere özgü olduğu tartışmaya açılan “estetik değer” ve “kullanım değeri”, uzmanlar tarafından kısmen önemli/kısmen önemsiz olarak derecelendirilmiştir. Kullanım değeriyle ilişkilendirilen süreklilik değeri ise, uzmanlar tarafından “önemli” seviyesinde derecelendirilmiştir.

Bu veriler ışığında, yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü değerler bütünü, kısa ve özlü bir anlatımla aşağıda tanımlanmıştır:

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin en dikkat çekici niteliği, arkeolojik kalıntılar ile korunması gerekli geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu kültürel ve fiziksel katmanlaşmadır. Dahası, bu yerleşimlerin birçoğunda devşirme malzeme kullanımı, geleneksel kırsal mimarinin karakteristiği haline gelmiştir. Böylece bu yerleşmelerin özgünlüğü, tarihsel katmanlaşma niteliğiyle tanımlamaktadır. Öte yandan, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin arkeolojik kaynaklar nedeniyle bilimsel veri sunma potansiyeli oldukça yüksektir. Günümüz geleneksel kırsal mimarisi ile yerel halkın kültür ve yaşantısı, önceki dönem kültürlerinin anlaşılması ve arkeolojik verilerin yorumlanması amacıyla kullanılabilir. Böylece bilimsel değerle ilişkili ve geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere özgü etno-arkeolojik değerden bahsedilebilir. Ayrıca, Anadolu’da arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları barındıran yerleşim örneklerinin görece az sayıda olması, bu yerleşimlere enderlik değeri kazandırmaktadır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik kalıntılar ile iç içe bulunan geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu yeni bir bütünlükten bahsedilebilir. Bunun yanında, arkeolojik kaynakları nedeniyle çoğu yerleşime 1. derece arkeolojik sit statüsü tanımlanmıştır. 1. derece arkeolojik sit koruma-kullanma kısıtları nedeniyle alanda mevcut yapılara herhangi bir müdahale yapılmasına izin verilmemektedir. Bu nedenle, geleneksel kırsal dokular çoğu kez özgün mimari niteliklerini muhafaza ederek günümüze ulaşmıştır. Buna karşın, çoğu geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimde, geleneksel kırsal dokuları korumaya yönelik hukuki zemini oluşmadığından, bu dokular risk ve tehdit altında olup, bu kırılgan nitelikleri onları önemli kılmaktadır. Öte yandan, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik kalıntıların belgesel değeri yanında, bu kalıntıların belgesel niteliğine zarar verdiği düşünülen geleneksel kırsal dokular da yerleşimin tarihsel gelişiminin bir yansıması ve kanıtı olarak belgesel değer taşımaktadır. Bunun dışında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler organik olarak gelişen geleneksel kırsal dokular ile belirli bir tasarım düşüncesinin ve artistik duyarlılığın ürünü olan arkeolojik kalıntıların, peyzaj içinde bütünleşmesinden doğan pitoresk niteliklerden bahsedilebilir.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik kaynaklar yanında geleneksel kırsal mimari de eğitim amaçlı kullanma potansiyeline sahiptir. İlaveten, anılan yerleşimlerde arkeolojik alanın aynı zamanda yaşam alanı olarak kullanılması nedeniyle, yerel halk

arkeolojik kalıntıları kendi kimlik ve aidiyet duygularıyla ilişkilendirmektedir. Bu nedenle, söz konusu yerleşimlerin kayda değer niteliklerinden biri de sahip olduğu sosyal değerdir. Bir diğer dikkat çekici özellik de, geçmişten günümüze sürekli iskân gören geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kullanımdan kaynaklanan mekânsal ve işlevsel sürekliliğidir.

Arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli kırsal dokuları ve yaşantıyı içeren yerleşimlerin, bu nitelikleriyle bir bütün olarak korunmasına yönelik üretilecek kararlarının gerekçelendirilmesinde, yukarıda tanımlanan değerler bütününden argüman olarak yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Koruma ve Kültürel Miras Değerleri İlişkisi

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin her biri kendine özgü ünlükler barındırmaktadır. Öte yandan, bu alanların korunabilmesi için genel bir değerlendirme çerçevesine ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Tez çalışmasının dördüncü bölümü bu amaç doğrultusunda tasarlanmıştır. Bu bölüm, çoklu örnek vaka incelemesi ve Delphi yöntemiyle uzman görüşlerinin belirlenmesi olmak üzere iki ayrı ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar birbirlerini tamamlar bir şekilde, hem detaya hem de ana çerçeveye dair bilgiler içermektedir.

Çoklu örnek vaka incelemesinde, arkeolojik ve geleneksel kırsal mimari miras biraradalığını barındıran Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma miras alanları, kültürel miras değerleri ve koruma çaba ve sorunları bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmada neticesinde, örnek vaka olarak seçilen yerleşimlere yönelik koruma yaklaşım ve pratiklerinde ortaklaşan ve farklılaşan yönler ortaya konmuştur.

Eski Çavdarhisar/Aizanoi, Oğuz/Dara ve Yoran/Didyma arkeolojik alan olarak belirlendikleri 1970'li yıllardan günümüze benzer koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, söz konusu yerleşimlerin geleneksel kırsal dokuları ve içinde devam eden yaşantı, arkeolojik alanların sürekli tahribatının ana kaynağı olarak görülmüştür. Öte yandan, 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları içerisinde yer alan örnek yerleşim alanlarındaki koruma-kullanım kısıtları nedeniyle yerel halk çeşitli problemlerle ve hukuki süreçlerle karşı karşıya kalmıştır.

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik alanlardaki tahribatı engellemek ve 1. derece arkeolojik alanların koruma-kullanım koşulları nedeniyle yaşanan sorunların önüne geçmek adına geleneksel kırsal yerleşimlerin taşınması her üç yerleşim için de zaman zaman gündeme gelmiştir. Son dönemde, bu yaklaşım yerine geleneksel kırsal dokunun korunmasını ve/veya arkeolojik alan üzerindeki yaşantıyı teşvik eden koruma kararlarının üretildiği görülmüştür. İncelenen örnek vakaların her birinde farklı koruma pratikleri söz konusudur. Eski Çavdarhisar/Aizanoi arkeolojik kalıntılar ile birlikte geleneksel kırsal dokunun ve sosyal yapının korunması amacıyla, arkeolojik alan sınırları dâhilindeki geleneksel kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlara 2011 yılında “kentsel arkeolojik sit” statüsü verilmiştir. Yine geleneksel kırsal dokusunun tamamı günümüzde 1. derece arkeolojik sit sınırlarında yer alan Yoran/Didyma’da, mimari nitelikleriyle öne çıkan otuzdan fazla geleneksel yapı tekil ölçekte korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Öte yandan, 1. derece arkeolojik sit alanı olan Oğuz/Dara yerleşiminin farklı bir alana taşınması tartışmalarına günümüzde de devam etmektedir.

Çoklu örnek vaka incelemesi sonucunda, benzer nitelikte miras türlerine ve sorunlarına sahip yerleşimlerin korunmasında farklı yaklaşım ve pratiklerin uygulandığı görülmüştür. Böylece, söz konusu yerleşimlere ilişkin ilgi grupları ve karar vericiler arasında ortaklaşmış bir “değerler sistemi algısı”nın oluşmamış olduğu kanısına varılmıştır.

Dördüncü bölümün ikinci kısmında, farklı disiplinlerden gelen koruma uzmanlarının geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere atfettiği kültürel miras değerleri, bu değerlerin önem dereceleri yanında, bu değerlerin koruma kuram ve pratikleriyle ilişkileri hakkında görüşleri ve görüşler arasındaki uzlaşma düzeyi belirlenmiştir. Bu kapsamda, uzman görüşlerinin toplanması ve bu görüşler arasındaki uzlaşmanın tespit edilmesinde Delphi Yöntemi kullanılmıştır. Delphi anketlerinin analizi sonucunda, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel miras değerleri ve koruma ilişkisine dair uzmanlar arasında uzlaşmanın olduğu ve olmadığı önermeler tespit edilmiştir. Uzlaşmanın olduğu ve olmadığı tespit edilen önermeler ayrı birer önem taşımaktadır. Böylece genel çerçevede geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunmasına ilişkin zorluklar ve daha kolay ilerlenebilecek olan alanlar ortaya konmuştur. Delphi çalışmasında, önermelere ilişkin uzman görüşlerinde uzlaşmanın olması veya olmaması kendi içinde de derecelendirilebilmektedir. Bu bağlamda, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin

kültürel miras değerleriyle bağlantılı önermelerden uzmanlar arasında en fazla uzlaşya ulaşılanlar sırasıyla şunlardır:

- Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının bir arada olması, çeşitlilik yaratarak alanın özgünlüğünü arttırabilir (1.a.)¹;
- Arkeolojik ve kırsal mimari mirası bir arada barındıran yerleşim örneği az olduğundan, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler enderlik değeri taşıyabilir (20.a);
- Tarihsel süreçte farklı toplumlar tarafından devamlı iskân görmüş olan arkeolojik alanlar üzerinde gelişen geleneksel kırsal yaşam, bu yerleşimlerin süreklilik değerini arttırabilir (6.a).

Bu sonuçlara göre, katılımcı uzmanlara göre geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin özgünlüğü, arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının bir arada olmasıyla ilişkilidir. Koruma kuramının temel kavramlarından biri olan özgünlük, bir koruma nesnesinin sahip olması beklenen en önemli niteliğidir ve korumanın amacı, miras varlığının özgünlüğünü muhafaza etmektir. Bu bağlamda, uzmanlar arasında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin özgünlüğünün korunması için, bu yerleşimlerin sahip olduğu arkeolojik ve kırsal mimari miras katmanlarının birlikteliğinin korunması gerektiğine yönelik ortak bir algı oluşmuştur. Bunun yanında, uzmanlar geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim örneğine ender rastlanması nedeniyle korunmaları yönünde görüş birliğine varmıştır. Ayrıca, uzman katılımcılar geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin önem düzeyi üst sıralarda gelen değerlerinden birinin, arkeolojik alanlar üzerinde gelişen geleneksel kırsal yaşamdan kaynaklanan süreklilik değeri olduğu hakkında geniş bir uzlaş sağlamışlardır. Bu uzlaş, uzmanlar arasında geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimler üzerindeki yaşamın devam etmesi yönünde bir görüşün ağırlık kazandığına işaret etmektedir. Sonuçta, uzmanlar arasında uzlaşının en üst düzeyde olduğu bu

---

¹ Önerme numarası

önergelerde konu edilen hususlar, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunmasında izlenecek genel yaklaşım ve ilkelere dair ipuçları sunmaktadır.

Diğer taraftan Delphi anketi sonuçlarına göre uzlaşının olmadığı/uzlaşım düzeyinin en az olduğu aşağıdaki maddeler de geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunması için geliştirilecek politikalarda daha esnek hareket edilmesi gereken noktaları göstermektedir:

- Nüfusu oldukça azalmış olan yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde yerel halk başka bir alana taşınarak alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir (10.f);
- Yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde üst katmanı oluşturan geleneksel kırsal yapının niceliksel olarak az olması durumunda, yerel halk başka bir alana transfer edilerek alanın planlaması bu doğrultuda yapılabilir (10.e);
- Arkeolojik kaynaklar üzerinde/yanında gelişen geleneksel kırsal dokuların korunması, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştirebilir (7.a).

Delphi çalışmasına katılan uzmanlar arasında, nüfusu ya da geleneksel kırsal yapı sayısı az olan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin taşınmasına yönelik kesinleşmiş ortak bir algı oluşmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer bir şekilde, geleneksel kırsal dokuların korunmasının, alt katmanlardaki arkeolojik kalıntıların araştırılmasını güçleştireceği konusunda da kesin bir kanaat oluşmamıştır. Çalışmaya katılan uzmanlar arasında uzlaşım düzeyi minimum düzeyde kalan bu önermeler, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunması konusunda uzmanlar için en tartışmalı hususları göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu yerleşimlerin taşınması ve geleneksel kırsal dokular altında yer alan arkeolojik kalıntıların açığa çıkarılmasına ilişkin alınacak kararlarda, bu durumun dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında çalışmanın en dikkate değer sonucu, arkeoloji ve koruma alanlarının evrimine paralel olarak, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sahip olduğu miras öğelerine ilişkin zaman içinde değişen uzman algı ve görüşlerinin ortaya konmasıdır.

Sıklıkla 18. yüzyıldan itibaren yabancı araştırmacı ve gezginler, arkeolojik kalıntıları görmek ve tespit edebilmek için söz konusu yerleşimleri ziyaret etmeye başlamışlardır. 18. yüzyıl arkeoloji bilimi ve koruma alanının birbirine paralel olarak doğduğu ve geliştiği bir döneme işaret etmektedir. Bu dönemde, koruma alanında kabul gören miras nesneleri, sanatsal objeler ve arkeolojik kalıntılardır. Bu bakış açısıyla, yabancı araştırmacıların ilgisinin arkeolojik buluntu ve kalıntılar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, uzun bir dönem daha böyle devam edecektir. Buna karşın, bu süreç boyunca arkeolojik kalıntılar üzerinde yaşayan halkın arkeolojik kalıntıları tahrip ettiği ve bu kalıntıları kendi yaşam alanlarını oluşturmak için kullanarak zarar verdiği hemen hemen her araştırmacı ve gezgin tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanında, bu dönemde yeni yeni oluşmaya başlayan kırsal yapılar, gezginler ve araştırmacılar tarafından “modern kulübeler” olarak nitelenmiştir. Anıtsal bir nitelik taşımayan ve eskilik niteliğinden yoksun bu yapıların koruma nesnesi olarak değerlendirilmemeleri pek şaşırtıcı değildir. Öte yandan, bazı araştırmacılar hazırladıkları antik kent planlarında kırsal yapıları da belgelemişlerdir.

19. yüzyıl sonundan itibaren –çoğu kez 20. yüzyılda- birçok geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimde bilimsel kazı çalışmalarına yürütülmeye başlanmıştır. Bu dönemde de ilgi, yine arkeolojik kaynaklar üzerindedir. 1960’lı yıllarda koruma nesnesinin kapsamı tekil ölçekteki anıttan, alan ölçeğindeki daha mütevazı yapılara genişlemesiyle birlikte geleneksel kırsal yapıların korunması gündeme gelmiştir. Bunun yanında, 2. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu tahribat yanında inşaat teknolojilerinde meydana gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan kentsel arkeoloji ve kent arkeolojisi kavramı, kenti oluşturan tüm farklı katmanların korunmasının önünü açmıştır. Koruma alanına ilişkin Avrupa kaynaklı bu tartışmaların yansımaları, ulusal düzlemde de kuram ve pratiğe taşınmıştır. Bu gelişmelerin uzantısında, son yıllarda ulusal bağlamda geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sahip olduğu farklı katmanlarının –en üstte bulunan kırsal dokular da dâhil olmak üzere- korunması tartışmalarının gündeme geldiği izlenmektedir.

Bu tartışmaları derinleştirmeyi hedefleyen bu çalışmasının ulaştığı sonuçlardan biri geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin kültürel ve fiziki katmanlaşmasının korunmasına ilişkin ulusal düzlemde yürütülen tartışmaların kuramsal boyutta yeterli olgunluğa erişmemiş olması ve yasal zeminde karşılığının henüz oluşmamış olmasıdır.

Bunun yanında, söz konusu yerleşimlerin sahip olduğu tüm katmanların kültürel miras kapsamında değerlendirilmesi ve korunmalarına ilişkin ilgi grupları ve karar vericiler arasında ortaklaşmış algı ve görüş birliğinin oluşmadığı da saptanan konular arasındadır. Bu bağlamda, konuya ilişkin koruma uzmanları ve koruma alanında rol alan diğer aktörlerin katılımı ile gerçekleştirilen Delphi anket çalışması, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin tekil söylemleri ortak bir düzlemde buluşturmuş ve Delphi Tekniği'nin de avantajlarını kullanarak uzlaşi noktalarını, düzeylerini ve ortaklaşılan algıları belirlemiştir. Buna göre Delphi çalışmasının en önemli çıktısı, çalışmaya katılan uzmanların “geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin -geleneksel kırsal dokularda dâhil olmak üzere- sahip olduğu tüm fiziki ve kültürel katmanlarının, içinde yaşayanlarla birlikte korunması” konusunda görüş birliğine varmış olmalarıdır. Ayrıca, Delphi çalışmasında elde edilen sonuçlar geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin hangi konularda uzmanlar arasında daha geniş uzlaşinin olduğunu göstermesinin yanında, tartışmalı alanları da ortaya çıkarmıştır. Böylece bu alanlar için geliştirilecek ana çerçeve koruma kararlarının üretilmesi ve izlenecek koruma yaklaşımlarının belirlenmesi için farklı bir bakış açısı getirilebilmiştir.

5.2 Öneriler

Tez çalışması süresince ulaşılan tüm sonuçların değerlendirilmesiyle, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunmasına yönelik genel ilke ve yaklaşımlar belirlenmiştir. Bu bağlamda önerilen en genel ilkelerden biri, arkeolojik ve kırsal mimari miras birlikteliğinin korunmasına yönelik kararların üretilmesi süreçlerinde, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin her birinin ayrı, kendi özelinde vakalar olarak ele alınması gerektiğidir. Bunun nedeni, her yerleşimin kendine özgü miras değerleri ve karmaşık olarak nitelendirilebilecek koruma sorunları barındırıyor olmasıdır.

Delphi çalışmasında ulaşılan verileri ışığında, geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin korunmasına yönelik en genel ilkeler bir diğerinin de bu yerleşimlerin arkeolojik kaynakları, geleneksel kırsal dokusu ve mümkün mertebe içinde yaşayanlarla birlikte yerinde korunması olduğu sonucuna varılmıştır. Bu tez kapsamında incelenen örneklerin önemli bir kısmında, arkeolojik alanın tahribatının önüne geçilmek için yerleşim ya taşınmış ya da taşınması gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımda, yerleşimin en üstteki

kültürel katmanı olan geleneksel kırsal dokunun kültürel miras değeri ve sosyal yapı dikkate alınmamaktadır. Öte yandan, güncel koruma yaklaşımlarında hedef, mirasa atfedilen tüm kültürel miras değerlerinin tanımlanması, değerlendirilmesi ve bu değerlerin korunmasını sağlayacak önlemlerin alınmasıdır.

Önerilen bu iki en temel ilke ve yaklaşım dışında, çalışma kapsamında ele alınan örnek vaka incelemesinin ve konuya ilişkin uzman görüşlerinin belirlendiği Delphi çalışmasının sonuçları üzerinden hareketle, yaşayan geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin sürdürülebilir korunmasına ilişkin genel ilke ve yaklaşımlar, bu yerleşimlere özgü tanımlanan kültürel miras değerleriyle bağlantılı olarak aşağıda sunulmaktadır:

Özgünlük ve Tarihsel Katmanlaşma

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin özgünlüğü, tarihsel katmanlaşma niteliğiyle tanımlanmaktadır. Bu yerleşimlerin özgünlüğünün, farklı kültür katmanlarının bir arada bulunmasından kaynaklandığı tüm ilgi grupları tarafından benimsenmelidir. Arkeolojik ve kırsal mimari miras bileşenlerinin mümkün mertebe yerinde (in-situ) korunması sağlanmalı; alanın yorumlanması ve sunumunda tüm kültür katmanlarının okunabilmesine özen gösterilmelidir. Ayrıca, kırsal dokuların inşasında kullanılan arkeolojik parçaların, bu yerleşimlere özgü bir karakteristik olduğu kabul edilmelidir.

Bütünlük ve Sit

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik kalıntılar ile iç içe bulunan geleneksel kırsal dokuların oluşturduğu yeni bir bütünlükten bahsedilebilir. Bu yerleşimlerin tarihi, fiziki ve estetik bütünlüğünün korunmasına ve her bir kültür katmanının birbirine tercih edilmeden bir arada varlığını sürdürmesine olanak sağlayacak bütüncül ve kapsamlı bir metodoloji oluşturulmalıdır. Bunun yanında, arkeolojik alanlar ile geleneksel kırsal dokuların bir bütün olarak korunması için yasal düzenlemelerin yapılması, bu kapsamda alan ölçeğinde bir yasal statü tanımlanması gereklidir. Sürdürülebilir koruma için ilgili tüm tarafların katılımıyla bütüncül ve kapsamlı bir koruma ve yönetim planı geliştirilmeli, karar verici mekanizmalar oluşturulmalı, ilgi grupları ve alt projeler tanımlanmalıdır.

Tarihi Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, geleneksel kırsal dokunun yerleşimin gelişim tarihinin bir parçası olması ve eskilik niteliği göz önüne alınarak, korunması gerekli kültür varlığı niteliği tüm paydaşlar tarafından benimsenmeli ve korunması için hukuki bir statü tanımlanmalıdır.

Estetik Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlere ilişkin karar üretim süreçlerinde, peyzaj ile bütünleşen arkeolojik kalıntı ve geleneksel doku birlikteliğinin, pitoresk nitelikleri dikkate alınmalıdır.

Belgesel Değer

Geleneksel kırsal-arkeolojik yerleşimlerin belgesel değeri, hem arkeolojik hem de kırsal mimari mirasın sunduğu maddi iz ve kanıtlardan kaynaklanmaktadır. Tarihsel katmanlaşmayı oluşturan ve geçmişin yaşayan kanıtları olan tüm bileşenler tespit edilmeli, tanımlanmalı ve belgelenmelidir. Farklı ölçek ve teknikler kullanılarak, ilgili uzmanlık alanlarının sürece dâhil olmasıyla belgeleme yapılmalıdır. Tarihi ve kültürel katmanlaşma ve birikimi yansıtan haritalar oluşturulmalı ve ileriki çalışma, araştırma ve kazılardan elde edilecek veriler doğrultusunda periyodik olarak güncellenmelidir. Arkeolojik ve kırsal mirası içerecek şekilde, farklı dönemleri örtüştüren bir bilgi sistemi oluşturulmalıdır. Ayrıca, geleneksel kırsal dokuların inşasında kullanılan devşirme parçaların, sanat tarihi ve arkeolojik açılarından önemi ve belgesel nitelikleri değerlendirilerek mümkün olduğunca mevcut yerlerinde korunması benimsenmelidir.

Bilimsel Değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik veri potansiyelinin yüksek olduğu alanlar kazı alanı olarak tanımlanmalı; kazı planlarının kazı ekiplerince yapılarak ilgili kurumlarla paylaşılmalı; arkeolojik kazı ve araştırma planlarının periyodik olarak güncellenmeli ve izlenmeli; arkeolojik kazı ve araştırmaların sürekliliği için gerekli finansal destek kaynakları yaratılmalıdır. Ayrıca, kırsal dokuların yoğunlaştığı alanlar, gelecek kuşakların bilimsel çalışmalarına fırsat vermek adına “arkeolojik rezerv alanı” olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal değer

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, mümkün olduğunca sosyal yapının korunması ve mevcut yaşamın devam etmesi için çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda, yerel halkın içinde yaşadıkları farklı katmanlardan oluşan yapılı çevreyi benimseyerek, kimliklerinin bir parçası olarak görmeleri sağlanmalı; böylece gelecek kuşakların bu alanlardaki yaşantıyı sürdürmesi garanti altına alınmalıdır. Bu kapsamda, yerel halkın arkeolojik mirası benimsemeleri ve korumalarına yönelik bilinç ve farkındalık oluşturmak için eğitim programlarının düzenlenmelidir. Bunun dışında, yerel halkın arkeolojik kazı çalışmalarında görev alması ve/veya kazı çalışmalarında elde edilen bulguların yerel halk ile paylaşılmasıyla, arkeolojik kalıntıların yerel nüfus tarafından benimsenmesine fırsat sunabilir. Ayrıca, yerel halktan kimselerin tur rehberi olarak eğitilmesi, hem arkeolojik ve kırsal mirası benimsemeleri ve koruma bilinç düzeyinin yükseltilmesine imkân verirken, hem de ekonomik açıdan yarar sağlayabilir.

Yerel kullanıcıların, ziyaretçi, araştırmacılar ve farklı ilgi grup ve paydaşlar arasındaki ilişkiler, eğitim programları ve atölye çalışmalarının yardımıyla kuvvetlendirilerek arttırılmalıdır. Bu kapsamda, yerel halk ile kazı ekibi arasındaki iletişim ve bağları kuvvetlendirecek faaliyetler gerçekleştirilebilir. Dahası, süregelen kazıların devam etmesi, turistlerin ve yerel halkın ilgi ve bilinç düzeyinin yükselmesine yardımcı olabilir. Yerel halk ve ziyaretçiler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek için, süregelen gelenek ve göreneklerin, festivallerin, ritüellerin, mitlerin, geleneksel yemeklerin, geleneksel sanatlar vb. ziyaretçilere sunulabilir. Bunların dışında, sosyal hayatı canlandıracak festival ve etkinlikler organize edilmelidir.

Eğitim değeri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, arkeolojik kalıntılar ile geleneksel kırsal mimari bir bütün olarak yorumlanmalı ve sunulmalıdır. Arkeolojik kalıntılar, fiziksel, görsel ve anlamsal bir bütünün parçası olduklarının anlaşılmasını sağlayacak biçimde yorumlanmalı ve halka sunulmalıdır.öte yandan, söz konusu yerleşimlerin sunumunda oluşturulacak gezi rotalarına, arkeolojik miras yanında kırsal dokular da dâhil edilmelidir. Yerleşimlerin sunumda, miras alanının algılanma düzeyini arttıracak ve daha anlaşılır hale getirecek yöntem ve pratikler izlenmelidir. Bu doğrultuda, sunumda kullanılacak

bilgilendirme panelleri, yönlendirme işaret ve tabelaları vb. öğelerin benzer nitelikte, benzer renk ve malzeme seçimiyle tasarlanmalı; aynı şekilde rehber kitap, broşür, sesli rehber, mobil uygulama rehberleri vb. tanıtım ve bilgilendirme araçları aynı tasarım çizgisinde geliştirilmelidir. Bunun yanında, miras alanının sunumunda gelişen teknolojiye faydalanmalıdır (web sitesi, multimedya uygulamaları, akıllı cep telefonu uygulamaları ve barkod sistemleri vb.). Ayrıca, belirlenmiş kazı alanlarında yerel halk, ziyaretçiler ve özellikle de çocukların katılabileceği eğitim amaçlı kazı çalışmaları yapılabilir.

Kullanım değeri ve süreklilik

Süreklilik

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde arkeolojik kaynakları ile birlikte geleneksel kırsal dokunun, mümkün mertebe yerel kullanıcılarıyla korunması, yaşantının sürdürülmesi ve canlandırılması hedeflenmelidir. Arkeolojik ve kırsal mimari miras bileşenleri, özgün işlevleriyle veya yeni yüklenecek anlamlarla işler duruma getirilmelidir.

Kullanım-Arkeolojik kalıntılar

Arkeolojik yapı ve yapı kalıntılarının tahribatına neden olacak kullanımlara (hayvan barınağı vb.) izin verilmemelidir. Bunun yanında, arkeolojik yapı ve kalıntıların niteliği ile uyumlu, çağdaş işlevler verilmesi gündeme gelebilir.

Kullanım-Geleneksel kırsal mimari

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, geleneksel kırsal yapıların durumu ve mevcut yaşam koşulları iyileştirilmesi amaçlanmalıdır. Bu bağlamda, koruma pratiklerinde öncelikli alan ve yapılar belirlenmelidir. Bu miras alanlarındaki yaşantının devamlılığı gereği, geleneksel kırsal yapıların esaslı onarımlarının koruma projeleri dâhilinde yapılması yanında, bu yapılarda basit onarıma izin verilmelidir. Öte yandan, harabe haline gelmiş kırsal yapıların ulaşılabilen belgeler doğrultusunda yeniden yapımlarına ya da alandan kaldırılmalarına, alt katmanlarda bulunan arkeolojik verilerin niteliğine göre karar verilebilir. Diğer taraftan, geleneksel kırsal yapılarda, tarihi dokuyla uyumsuz ve izinsiz ekler ayıklanmalıdır. Miras alanında mevcut yeni yapıları, geleneksel dokuyla

uyumlu hale getirecek projelerin geliştirilmelidir. Ayrıca, tarihi dokuyla uyumlu açık alan öğeleri (aydınlatma, oturma, bilgilendirme panosu vb.) kullanılmalıdır.

Kullanım-Yeni yapılaşma ve altyapı hizmetleri

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerin koruma ilkelerinden birisi de alanda yeni yapılaşmaya izin verilmemesi olmalıdır. Ancak, arkeolojik alanların sunumuna yönelik çevre düzenleme projeleri kapsamında yapılacak yapılar, tarihi çevreye uyumlu malzeme ve geri döndürülebilir yapı sistemlerinin kullanılarak inşa edilebilir. Bunun dışında, modern yaşantının gereksinimi olan altyapı hizmetlerinin (su, elektrik, kanalizasyon, yollar) proje aşamasında kültür katmanlarına zarar vermeyecek veya en az zarar verecek biçimde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, özellikle yerleşim içinden geçerek miras varlıklarının birbiriyle kurabilecekleri bağlantıyı zedeleyen taşıt yollarının yayalaştırılması önerilebilir. Öte yandan, yeni yapılaşma için geleneksel kırsal arkeolojik yerleşim alanlarının dışında bir gelişim alanı belirlenerek (mevcut değilse), yeni yapılaşma taleplerinin ve sosyal donatı gereksinimlerinin bu alanda gerçekleştirilmesi uygun olacaktır. Yeni yapıların geleneksel dokuyla ve doğal çevreyle uyumlu olmasına özen gösterilmelidir. Bu kapsamda yapıların yüksekliği, kullanılacak mimari öğeler, malzemeler ve renklerin vb. tanımlandığı bir uygulama rehberinin hazırlanması önerilebilir.

Kullanım-Ekonomik Faaliyetler

Geleneksel kırsal arkeolojik yerleşimlerde, yeni tarımsal alanların açılmaması genel ilkeler arasında yer almalıdır. Buna karşın, mevcut yaşantının sürdürülmesini destekleyecek sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyetlere izin verilmelidir. Dahası, yerel bir gelenek olan hayvan otlatmanın, yerleşimin uygun alanlarında gerçekleştirilecek şekilde düzenlemeler yapılabilir. Turizm amaçlı kullanımlar için farklı konaklama olanakları yaratılabilir. Bu kapsamda, geleneksel dokudaki işlevsiz yapılar bu amaçla kullanılabilir; bunun yanında kamp alanları veya yakın çevredeki otel pansiyon vb. bu amaca hizmet edebilir. Öte yandan, bu alanlarda taş ve maden vb. ocağı açılmamalı; buralardan taş, toprak, kum vb. alınması veya herhangi malzemenin buralara dökülmesine izin verilmemelidir.

Belirlenen genel ilke ve yaklaşımların rehberliğinde, arkeolojik alanlar ile birlikte korunması gerekli geleneksel kırsal dokuları ve yaşantıyı içeren yerleşimlerin, kendilerine özgü miras değerleriyle bir bütün olarak korunması mümkün görülmektedir. Bu miras alanlarında, özgünlüğün bileşeni olan farklı kültür katmanları ve yaşamın devamlılığı karmaşık koruma sorunlarına neden olmakla birlikte, yerleşimlerin tüm miras değerleriyle bütüncül korunması ve sürekliliği için de potansiyeller sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- [1] Bahrani, Z. Çelik, Z. ve Eldem, E., (2011). "Giriş: Arkeoloji ve İmparatorluk", Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914, Editör: Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt, İstanbul, 13-43.
- [2] Eres, Z., (2008). Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- [3] Kayın, E., (2012). "Bir 'Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj'Öğesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdelemeler", Mimarlık Dergisi, 367: 46-49.
- [4] Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 702 Sayılı İlke Kararı: Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14344/702-nolu-ilke-karari-kentsel-arkeolojik-sit-alanlari-ko-.html>, 24 Ağustos 2014.
- [5] Altınöz, G.B., (Tarihsiz). "Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlmek: Kent Arkeolojisi", <http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13>, 26 Mayıs 2012.
- [6] Türk Dil Kurumu, Değer Maddesi, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5846b0ab738662.22498037, 15 Eylül 2016.
- [7] Mason, R., (2002). "Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices", Assessing the Values of Cultural Heritage, Editör: Marta de la Torre, Getty Conservation Institute, Los Angeles, 5-30.
- [8] Zancheti, S.M. ve Jokilehto, J., (1997). "Values and Urban Conservation Planning: Some Reflections on Principles and Definitions", Journal of Architectural Conservation, 3: 37-51.
- [9] Foucault, M., (1994). The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences, Vintage Books, New York.
- [10] Jokilehto, J., (1999). A History of Architectural Conservation, Butterworth Heinemann, Oxford.
- [11] Salvador, M.V., (2005). Contemporary Theory of Conservation, Elsevier, Oxford.

- [12] Avrami, E. Mason, R. ve De la Torre, M., (2000). "Report on Research", Values and Heritage Conservation: Research Report, Editör: Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre, Getty Conservation Institute, Los Angeles, 3-11.
- [13] Erder, C., (2007). Tarihi Çevre Bilinci, ODTU Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- [14] Choay, F., (2001). The Invention of the Historic Monument, Çeviren: Lauren M. O'Connell, Cambridge University Press, Cambridge.
- [15] Kuban, D., (2000). Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, YEM Yayınları, İstanbul.
- [16] Neglia, G.A., (2012). Processes of Formation of Ottoman Damascus, <https://beo.revues.org/930>, 21 Haziran 2016.
- [17] Wikipedia, Arles Amphitheatre, https://en.wikipedia.org/wiki/Arles_Amphitheatre, 25 Haziran 2016.
- [18] Stuart, J. ve Revett, N., (1825). The Antiquities of Athens, Priestley and Weale, London.
- [19] Pouqueville, F.C.H.L., (1835). Grèce, <http://tr.travelogues.gr/item.php?view=37995>, 30 Eylül 2016.
- [20] Ruskin, J., (1889). The Seven Lamps of Architecture, G. Allen & Unwin, Sunnyside, Orpington, Kent.
- [21] Morris, W., (1877). The Manifesto of the SPAB, <https://www.spab.org.uk/what-is-spab-the-manifesto/>, 15 Eylül 2016.
- [22] Binan, C., (1999). Mimari Koruma Alanında Venedik Tüzüğü'nden Günümüze Düşünsel Gelişimin Uluslararası Evrim Süreci, YTU Basım Yayın Merkezi, İstanbul.
- [23] Riegl, A., (2015). Modern Anıt Kültü, Çeviren: Erdem Ceylan, Daimon, İstanbul.
- [24] Belge, B., (2004). "Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama", Planlama, 2004(4): 48-56.
- [25] Brandi, C., (2005). Theory of Restoration, Nardini Editore, Firenze.
- [26] Brandi, C., (1996). "Theory of Restoration, I", Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage, Editör: Nicholas Stanley Price, Mansfield Kirby Talley, Alessandra Melucco Vaccaro, Getty Conservation Institute, Los Angeles, 230-235.
- [27] Jokilehto, J., (2007). "Conservation Concepts", Conservation of Ruins, Editör: John Ashurst, Butterworth Heinemann, Oxford, 3-9.
- [28] The Australia International Council on Monuments and Sites (Australia ICOMOS), (1999). The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Burra.
- [29] Council of Europa (COE), (2005). Council of Europa Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro.

- [30] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) New Zealand, (2010). ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, Revised 2010, Auckland.
- [31] Walker, M. ve Marquis-Kyle, P., (2004). The Illustrated Burra Charter: Good Practice for Heritage Places, Australia ICOMOS, Burwood, Australia.
- [32] Ahunbay, Z., (2011). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, YEM Yayın, İstanbul.
- [33] Feilden, B.M. ve Jokilehto, J., (1993). Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites, ICCROM, Rome.
- [34] Frey, B.S., (1997). "The Evaluation of Cultural Heritage: Some Critical Issues", Economic Perspectives on Cultural Heritage, Editör: Michael Hutter ve Ilde Rizzo, Palgrave Macmillan UK, Houndmills, 31-49.
- [35] Feilden, M.B., (2003). Conservation of Historic Buildings, Architectural Press, Oxford.
- [36] Throsby, D., (2006). "The Value of Cultural Heritage: What Can Economics Tell Us?", The Proceedings of the London Conference: Capturing the Public Value of Heritage, 25-26 January 2006, London, 40-43.
- [37] Hewison, R. ve Holden, J., (2006). "Public Value as a Framework for Analysing the Value of Heritage: The Ideas", The Proceedings of the London Conference: Capturing the Public Value of Heritage, 25-26 January 2006, London, 14-18.
- [38] Impey, E., (2006). "Why do places matter? The new English Heritage Conservation Principles", The Proceedings of the London Conference: Capturing the Public Value of Heritage, 25-26 January 2006, London, 79-84.
- [39] Mattinson, D., (2006). "The Value of Heritage: What Does the Public Think?", The Proceedings of the London Conference: Capturing the Public Value of Heritage, 25-26 January 2006, London, 86-91.
- [40] Accenture, (2006). "Capturing the Public Value of Heritage: Looking Beyond the Numbers", The Proceedings of the London Conference: Capturing the Public Value of Heritage, 25-26 January 2006, London, 19-22.
- [41] English Heritage, (2008). Conservation Principles Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment, London.
- [42] Madran, E. ve Özgönül, N., (2005). Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- [43] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) Türkiye, (2013). Türkiye Mimari Mirasın Koruma Bildirgesi, İstanbul.
- [44] Özdoğan, M., (2014). 50 Soruda Arkeoloji, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- [45] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), (1990). Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, Lausanne.
- [46] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), (1956). Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, New Delhi.

- [47] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), (1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, Venice.
- [48] Council of Europe (COE), (1969). European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, London.
- [49] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), (1972). Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris.
- [50] Council of Europe (COE), (1984). Conclusions of the Colloquy on Archaeology and Planning, Florence.
- [51] Council of Europe (COE), (1989). Recommendation No: R(89)5 on Protection and Enhancement of the Archaeological Heritage in Context of Town and Country Planning Operations, Strasbourg.
- [52] Council of Europe, (1992). European Convention on the Protection of Archaeological Heritage, Valetta.
- [53] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) National Committees of the Americas, (1996). The Declaration of San Antonio, San Antonio, Texas.
- [54] Council of Europe (COE), (2000). European Code of Good Practice: Archaeology and the Urban Project,
- [55] Wilson, V., (2005). "Session 1-APPEAR: A Method for the Integration of Archaeological Sites in Towns", Proceedings of International and Interdisciplinary Symposium: Urban Pasts and Urban Futures: Bringing Urban Archaeology to Life Enhancing Urban Archaeological Remains, 4-5 October 2005, Brussels, 12-16.
- [56] Warnotte, A. Hupet, P. ve Zwetkoff, C., (2005). "Session 1-APPEAR: A Method for the Integration of Archaeological Sites in Towns", Proceedings of International and Interdisciplinary Symposium: Urban Pasts and Urban Futures: Bringing Urban Archaeology to Life Enhancing Urban Archaeological Remains, 4-5 October 2005, Brussels, 19.
- [57] Dincer, İ., (2013). "Arkeolojik ve Kentsel Sit Alanlarında Koruma ve Yönetim Planlaması", Arkeolojik Alan Yönetimi, Editör: Feriştah Alanyalı, Anadolu Üniversitesi Yayınları Eskişehir, 2-31.
- [58] Department for Communities and Local Government, (1990). Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning-PPG 16, London.
- [59] Akın, N., (1993). "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Editör: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 233-239.
- [60] Madran, E., (2002). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950, ODTU Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- [61] Redford, S., (2007). "What Have You Done for Anatolia Today?": Islamic Archaeology in the Early Years of the Turkish Republic", Muqarnas, 24: 243-252.

- [62] Durukan, İ., (2004). Türkiye'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Sonrası Kültür Mirası Korumasının Gelişimi ve Uygulama Sorunları, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- [63] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1710 Sayılı Eski Eserler Kanunu, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc05601710.pdf, 11 Mart 2015.
- [64] Naycı, N., (2010). Integrated Management Policies for Coastal Archaeological Environments of Turkey: Erdemli-Silifke Coastal Region, Mersin, Ph.D Thesis, METU The Graduate School of Natural and Applied Sciences, Ankara.
- [65] T.C. Resmi Gazete, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (2863), 21.7.1983, 1-22.
- [66] Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 658 Sayılı İlke Kararı: Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14329/658-nolu-ilke-karari-arkeolojik-sitler-koruma-ve-kullan-.html>, 13 Mayıs 2015.
- [67] T.C. Resmi Gazete, 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm>, 28 Eylül 2015.
- [68] Council of Europe, (2003). European Rural Heritage Observation Guide-CEMAT, Ljubljana.
- [69] Council of Europe (COE), (1965). Palma Recommendation (Recommendation A): The Criteria and Methods of Cataloging Sites, Ancient Buildings and Historical or Artistic Sites for Purposes of Preservation and Enchantment, Barselona.
- [70] Council of Europe (COE), (1975). The Declaration of Amsterdam, Amsterdam.
- [71] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), (1976). Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, Nairobi.
- [72] Council of Europe (COE), (1977). The Granada Appeal: Rural Architecture in Regional Planning, Symposium No:2 of European Programme of Pilot Projects, Granada.
- [73] Council of Europe (COE), (1979). Recommendation 881 (1979) on Rural Arthitectural Heritage, Strasbourg.
- [74] Council of Europe, (1988). Conclusions of International Colloquy on Tourism and Leisure in Rural Areas, Strasbourg
- [75] Council of Europe, (1989). Recommendation No. R (89) 6 on Protection and Enhancement of The Rural Architectural Heritage, Strasbourg
- [76] Council of Europe, (1994). Recommendation No: R(94) 6 for a Sustainable Development and Use of the Countryside with a Particular Focus on the Safeguarding of Wildlife and Landscapes, Strasbourg.

- [77] Council of Europe (COE), (1995). Recommendation No.R(95) 9 on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies, Strasbourg.
- [78] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), (1999). Charter on the Built Vernacular Heritage, Mexico.
- [79] European Parliament (EP), (2006). European Natural, Architectural and Cultural Heritage in Rural and Island Regions, Strasbourg.
- [80] Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 419 Sayılı İlke Kararı: Kentsel Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14385/419-nolu-ilke-karari-kentsel-sitler-koruma-ve-kullanma-.html>, 17 Ekim 2016.
- [81] Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 720 Sayılı İlke Kararı: Kentsel Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14351/720-nolu-ilke-karari-kentsel-sitler-koruma-ve-kullanma-.html>, 26 Ocak 2015.
- [82] Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14660/korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varliklarinin-ve-sitl-.html>, 27 Mart 2015.
- [83] Calvino, I., (2004). Görünmez Kentler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [84] Lowenthal, D., (2000). "Stewarding the Past in a Perplexing Present", Values and Heritage Conservation, Editör: Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 18-25.
- [85] Bags-Free, Bags Free Tour: Theatre of Marcellus (Teatro di Marcelllo), <http://blog.bags-free.com/tag/teatro-di-marcello/>, 12 Ekim 2016.
- [86] Artnet, Teatro di Marcelllo by Piranesi, <http://www.artnet.com/artists/piranesi/teatro-di-marcello-5-sVMoLUmoiGAYpJvEkAlw2>, 26 Eylül 2015.
- [87] Orvell, M., (1989). The Real Thing: Imitation and Authenticity in American Culture 1880–1940, North Carolina University Press, North Carolina.
- [88] International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), (1994). The Nara Document on Authenticity, Nara, Japan.
- [89] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) World Heritage Center (WHC), (2013). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, Paris.
- [90] Clavir, M., (2002). Preserving What is Valued Museums, Conservation and First Nations, UBC Press, Vancouver.
- [91] Lipe, W.D., (1984). "Value and Meaning in Cultural Resources", Approaches to the Archaeological Heritage, Editör: Henry Cleere, Cambridge University Press, Cambridge, 1-11.

- [92] Frodl, W., (1966). "Anıtlar, Bakım ve Onarımları", Çeviren: Bülent Özer, Akademi Dergisi, 5: 4-14.
- [93] Bond, S. ve Worthing, D., (2008). Managing Built Heritage: The Role of Cultural Significance, Blackwell, Oxford.
- [94] Manieri, E., (2001). "La Restauración Como Recuperación del Sentido", Loggia Arquitectura & Rehabilitación,, 12: 20-25.
- [95] Torre, M.d.I. ve Lean, M.M., (1995). "The Archaeological Heritage in the Mediterranean Region", The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995, Los Angeles, 5-14.
- [96] Köse, O.E., (2013). "Çavdarhisar Yerel Mimarisine Ait Kapılar Üzerine Etnoarkeolojik Bir Gözlem", Aizanoi I, Editör: Elif Özer, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 205-217.
- [97] Yandex Haritalar, Yerleşimlerin Konumu, <https://yandex.com.tr/harita/>, Haziran 2016.
- [98] Bean, G.E., (1999). Eski Çağda Güney Kıyılar, Arion yayınevi, İstanbul.
- [99] Yegül, F.K., (1984). "Reviewed Work: Bauforschungen in Selge by Alois Machatschek, Mario Schwarz, Josef Dorner", Gnomon, 56: 647-653.
- [100] Strabon, (2012). Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul.
- [101] Umar, B., (2008). Pisidia: Bit Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- [102] Ferrero, D.d.B., (1966). Teatri classici in Asia Minori, L'Erma di Bretschneider, Rome.
- [103] Machatschek, A. ve Schwarz, M., (1981). Bauforschungen in Selge: Mit Einem Geodatischen Beitrag Von Josef Dorner, Austrian Academy of Sciences, Wien.
- [104] Nollé, J., (1988). "Forschungen in Selge und Ostpamphylien", Araştırma, 6: 257-259.
- [105] Historic Anotolia, Selge Antik Kent Planı, <http://www.histolia.de/pisidien/selge/selge-pisidien-plan.html>, 9 Haziran 2016.
- [106] Er, Y., (2006). Klasik arkeoloji sözlüğü, Phoenix Yayınevi.
- [107] Texier, C., (2002). Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Çeviren: Ali Suat, Kâzım Yaşar Koprıman, Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- [108] Spratt, T.A.B. Daniell, E. ve Forbes, E., (1847). Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyrtis, Van Voorst, London.
- [109] Lanckoroński, G.K. Niemann, G. ve Petersen, E.A.H., (1892). Städte Pamphyliens und Pisidiens, F. Tempsky, Prag.

- [110] Panoramio, Altinkaya, <http://www.panoramio.com>, 11 Kasım 2014.
- [111] YerelNET, Altinkaya Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=236654>, 9 Haziran 2016.
- [112] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Yerleşimlere İlişkin Nüfus Verileri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 18 Ekim 2016.
- [113] Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- [114] Bean, G.E., (1998). Eskiçağda Menderes' in Ötesi, Arion Yayınevi, İstanbul.
- [115] Tırpan, A.A., (1990). "Alabanda", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 171-189.
- [116] Madran, E., (1981). "19. Yüzyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi", Anadolu (Anatolia), 22: 227-237.
- [117] Aydın Tavukçu, Z., (2015). "Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topoğrafya, Araştırma ve Kazılar", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 35: 223-256.
- [118] Aydın Müzesi, Alabanda, <http://www.aydinarkeolojimuze.gov.tr/>, 16 Haziran 2016.
- [119] Akurgal, E., (2007). Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları, İstanbul.
- [120] Yener, E., (2001). "Alabanda Antik Kenti Kazı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 1999", 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 22-26 Nisan 2000, Denizli, 5-16.
- [121] Yener, E., (2002). "Alabanda Antik Kenti Kazı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları ", 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 25-27 Nisan 2001, Kuşadası, 179-190.
- [122] Fellows, C., (1852). Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in the Province of Lycia, Murray.
- [123] Gertrude Bell Archive, Alabanda Gezi Notları, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=532, 26 Ocak 2015.
- [124] Gertrude Bell Archive, Alabanda Fotoğrafları, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=6&start=120, 26 Ocak 2015.
- [125] Mapio, Alabanda <http://mapio.net/#gsc.tab=0&gsc.q=alabanda&gsc.sort=>, 11 Temmuz 2015.
- [126] Sanatyolu, Alabanda Antik Kenti, <http://sanatyolu.blogspot.com.tr/2009/07/aydn-cine-alabanda.html>, 16 Haziran 2016.
- [127] Claerhout, I. ve Devreker, J., (2008). Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti: Pessinus, Homer Kitabevi, İstanbul.
- [128] Pessinous Excavations Project, History, <http://goo.gl/778MoR>, 11 Ocak 2016.

- [129] Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazı ve Yüzey Araştırmaları Faaliyetleri, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44150/kazi-ve-yuzey-arastirmalari-faaliyetleri.html>, 10 Kasım 2016.
- [130] Lennep, H.J.V., (1870). Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, 2, John Murray, London.
- [131] Humann, K., (1890). Reisen in Kleinasien und Nordsyrien, Dietrich Reimer, Berlin.
- [132] Flickriver, Ballıhisar, http://farm5.static.flickr.com/4069/4602604421_f8d9f81953.jpg, 17 Haziran 2015.
- [133] Ballıhisar Köyü, Geleneksel Kırsal Mimari, <http://ballihisar.webnode.com.tr/mimari/>, 28 Nisan 2015.
- [134] YerelNET, Ballıhisar Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=246435>, 16 Mayıs 2016.
- [135] Ballıhisar Köyü, Genel Bilgiler, <http://ballihisar.webnode.com.tr/mimari/>, 28 Nisan 2015.
- [136] Arkitera Haber, Sit Alanı Ma duru Köy Nihayet Taşınıyor, <http://www.arkitera.com/haber/6756/sit-alani-magduru-koy-nihayet-tasiniyor>, 22 şubat 2015.
- [137] NTV, 23 Eylül 2004 Tarihli "SİT Alanı Olan Köyde Yaşam Fel  Oldu" Başlıklı Haber, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/288157.asp>, 17 Mart 2014.
- [138] Yaşam Projeleri, Antik Köy Ne Olacak?, <http://www.yasamprojeleri.com/antik-koy-ne-olacak.html>, 9 Ocak 2016.
- [139] Haber7, 13.11.2011 Tarihli ve "Evine Tek Bir  ivi  akan Ağır Cezalık" Başlıklı Haber, <http://www.haber7.com/guncel/haber/805079-evine-tek-bir-civi-cakan-agir-cezalik>, 27 şubat 2015.
- [140] Assos Kazısı, Tarihçe, <http://assosarchproject.com/tarihce/tarihce.html>, 19 Mayıs 2016.
- [141] Arslan, N. ve Böhlendorf-Arslan, B., (2014). Assos: Taşın Hayat Verdiği Kent, Homer Kitabevi, İstanbul.
- [142] Clarke, J.T. Bacon, F.H. ve Koldewey, R., (1902). Investigations at Assos: Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered During the Excavations of 1881-1882-1883, Quaritch, London.
- [143] Umar, B., (2002). Troia : Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- [144] Choiseul-Gouffier, G.F.A.d., (1809). Voyage Pittoresque de la Gr ce, J.-J. Blaise, Paris.
- [145] Heidelberger Historische Best nde-Digital, Texier'in Assos Kent Planı, <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/texier1849bd2/0359/image?sid=f8839373269ae2e242a72c3c28f71f18>, 18 Mayıs 2016.

- [146] Fellows, C., (1839). A Journal Written During an Excursion in Asia Minor 1838, Murray, London.
- [147] Çanakkale Valiliği, Behramkale (Assos), <http://www.canakkale.gov.tr/tr/canakkale-fotograflari/ayvacik/behramkale-assos>, 15 Ekim 2015.
- [148] YerelNET, Behram Köyü Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=240996>, 30 Haziran 2015.
- [149] Ausgrabungen in Milet, <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/>, 27 Mayıs 2016.
- [150] Wikipedia, Milet, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Milet>, 26 Mayıs 2016.
- [151] Greaves, A.M., (2002). Miletos: A History, Roudledge, London.
- [152] Türkiye Arkeolojik yerleşmeleri Projesi (TAY Projesi), Milet, [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=9006&html=ages_detail.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=9006&html=ages_detail.html&layout=web), 27 Mayıs 2016.
- [153] Akalın, A.G., (2008). "Erythrai Kazısı", Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına:Türkiye Arkeolojisi, Editör: Fahriye Bayram, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 98-99.
- [154] İlyas Bey Külliyesi, <http://www.miletilyasbey.com/tr/index.html>, 28 Mayıs 2016.
- [155] Chandler, R., (1775). Travels in Asia Minor: or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti, London.
- [156] Wiegand, T., (1906). Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen Seit dem Jahre 1899, Georg Reimer, Berlin.
- [157] Türkantoz, K., (2011). "Menteşeoğlu Döneminde Balat'ın Kent Dokusu ve Yapıların Dağılımı", Balat İlyas Bey Külliyesi, Editör: M. Baha Tanman ve Leyla Kayhan Elbirlik, Mas Matbaacılık, İstanbul, 49-53.
- [158] Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi.
- [159] Gerkan, A.v., (1921). Das Stadion, Vereinigung, Berlin.
- [160] Gerkan, A.v., (1922). Der Nordmarkt und der Hafen an der Löwenbucht, Vereinigung, Berlin.
- [161] Kayın, E., (2012). "Batı Anadolu'nun Çok Katmanlı Köy Dokularına Bir Örnek: Akköy", Mimarlık, 364: 49.
- [162] Atik, N., (1996). "Aizanoi Orta Anadolu'da Bir Çanak Çömlek Merkezi", Arkeoloji ve sanat, 73: 4-13.
- [163] Madra, B., (1997). "Aizanoi Maddesi", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1, Yem Yayınları, İstanbul: 36-37.
- [164] Rheidt, K., (2010). "Vom Siedlungshügel zum Anatolischen Dorf", Aizanoi und Anatolien, Editör: Klaus Rheidt, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 169-187.
- [165] World Heritage Center (WHC), Aizanoi Antique City, <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5724/>, 6 Ekim 2015.

- [166] Uzunçarşılı, İ.H., (1969). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [167] Alman Arkeoloji Enstitüsü, Aizanoi Projesi, <http://old.dainst.org/tr/project/aizanoi?ft=all>, 19 Ağustos 2015.
- [168] Rheidt, K., (2010). Aizanoi und Anatolien, von Zabern, Mainz am Rhein.
- [169] Çavdarhisar Belediye Başkanlığı, (Tarihsiz). Aizanoi Çavdarhisar Rehberi, Dönmez Offset Müze Eserleri Turistik Yayınları, Ankara.
- [170] Arundell, F.V.J., (1834). Discoveries in Asia Minor: Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia, R. Bentley, London.
- [171] de Laborde, L. ve de Laborde, A., (1838). Voyage de l'Asie mineure, Firmin Didot frères, Paris.
- [172] Hamilton, W.J., (1842). Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with Some Account of Their Antiquities and Geology, John Murray, London.
- [173] Texier, C.F. ve Popplewell-Pullan, R., (1865). The Principal Ruins of Asia Minor: Illustrated and Described, Day.
- [174] Le Bas, P., (1888). Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure: 1842-1844, Firmin-Didot et Cie, Paris.
- [175] Rheidt, K., (2010). "Von Attalos Über Augustus Bis Atatürk", Aizanoi und Anatolien, Editör: Klaus Rheidt, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 11-19.
- [176] Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- [177] Blum, S., (2010). "Çavdarhisar - Die Neuzeitliche Bebauung im Ruinengebiet", Aizanoi und Anatolien, Editör: Klaus Rheidt, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 154-167.
- [178] YerelNET, Çavdarhisar Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/belediyeler/belediye.php?belediyeid=127796>, 24 Mayıs 2013.
- [179] Egeplan, (2011). Aizanoi Antik Kenti 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Analitik Etüd Raporu, Ankara.
- [180] IFA Excavations at Aphrodisias, <https://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/academics/aphrodisias/aphrodisias.htm>, 29 Mayıs 2016.
- [181] Erım, K.T., (1986). Aphrodisias: City of Venus Aphrodite, Muller. Blond & white London.
- [182] Güçer, E., (2004). Archaeology and Urban Planning-A Consensus Between Conservation and Development: Aphrodisias and Geyre, Master of Science, İzmir Institute of Technology, İzmir.

- [183] Güler, A., (1964). The Ruins of Aphrodisias, <http://www.magnumphotos.com/C.aspx?VP3=SearchResult&STID=2S5RYDY7TLXD>, 30 Mayıs 2016.
- [184] Dinler, S.S. ve N., İ.A., Aphrodisias, Kazı Nedeniyle Boşaltılan Geyre Köyü ve Kamulaştırılan Köy Evleri, <http://www.aphrodisias.org/aphrodisias-kazisi-nedeniyle-bosaltilan-geyre-koyu-ve-kamulastirilan-koy-evleri>, 29 Mayıs 2016.
- [185] World Heritage Center (WHC), Ancient City of Stratonikeia, <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6041/>, 3 Haziran 2016.
- [186] Stratonikeia, Kazı Çalışmaları, <http://stratonikeia.pau.edu.tr/>, 3 Haziran 2016.
- [187] Kazıl, E., (2005). "Eskihisar (Stratonikeia)", Mimarlık, 324, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=31&RecID=525>, 10 Mayıs 2015.
- [188] Söğüt, B., (2010). "Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 263-286.
- [189] Baş, A., (1991). "Eskihisar'daki Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, 22: 365-382.
- [190] Dağa Kaçım, Stratonikeia ya da Eskihisar, <http://dagakactim.blogspot.com/2014/09/stratonikeia-yada-eskihisar.html>, 6 Haziran 2016).
- [191] Gülmez, F.G., (2012). "Geleneksel Yerleşmelerde Mekansal Süreklilik Üzerine Bir Alan Çalışması: Stratonikeia - Eskihisar Köyü", Tasarım Kuram, 13: 61-81.
- [192] Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Stratonikeia Antik Kenti, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,137902/stratonikeia-antik-kenti-mugla-2015.html>, 29 Haziran 2016.
- [193] Gezmeye Gidiyoruz, Stratonikeia Antik Kenti, <http://gezmeyegidiyoruz.blogspot.com.tr/2015/12/stratonikeia-antik-kenti-mugla.html>, 27 Haziran 2016.
- [194] Umar, B., (2008). Phrygia : Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- [195] Lightfoot, C.v.M., (2007). Amorium: Anadolu'da Bir Bizans Kenti, Homer Kitabevi, İstanbul.
- [196] Lightfoot, C., (1994). Amorium: A Brief Guide to A Late Roman and Byzantine City in Central Anatolia, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [197] Çelikkol, S., (2014). Bizans'ın Karanlık Dönemi Burada Aydınlanacak, <http://goo.gl/PMGtxa>, 14 Aralık 2015.
- [198] YerelNET, Hisarköy Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=234187>, 23 Haziran 2016.
- [199] Emirdağ Kaymakamlığı, Amorium Antik Kenti, <http://www.emirdag.gov.tr/amorium-antik-kenti>, 19 Aralık 2015.

- [200] Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Emirdağ Taşınmaz Kültür Varlıkları, <http://www.korumakurullari.gov.tr/TR,139043/emirdag.html>, 26 Eylül 2016.
- [201] Akalın, A.G., (2010). Erythrai Antik Kenti, <http://www.izmirdergisi.com/icerik/erythrai/55>, 16 Haziran 2016.
- [202] Çil, E. ve Kul, F.N., (2015). "İldırı: Yerleşilemeyen Köy", Mimarlık, 381, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=395&ReclD=3581&1534-D83A_1933715A=564413c0b5b5ab6143e0cfbb50c9622d4c23d255, 28 Haziran 2016.
- [203] Elliott, C.B., (1838). Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey, R. Bentley, London.
- [204] Weber, G., (1901). "Erythrae", Ath. Mitt. (Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts), 26: 103-118.
- [205] Tuna, N., (1992). "Arkeolojik Sit alanlarında Koruma Sorunları: Erythrai Örneği", Ege Mimarlık, 3-4: 38-46.
- [206] Bean, G.E., (1979). Aegean Turkey, Ernest Benn Limited, London.
- [207] Akurgal, E., (1993). Eski Çağda Ege ve İzmir, Net Yayıncılık, İstanbul.
- [208] İzmir'de Sanat, 4. İldırı Kültür ve Sanat Festivali, <http://www.izmirdesanat.org/4-ildiri-kultur-ve-sanat-festivali/>, 19 Haziran 2016.
- [209] YerelNET, İldırı Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=249329>, 19 Haziran 2016.
- [210] Ankara Üniversitesi Mustafa V. Koç Deniz Arkeolojisi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Erythrai Antik Kenti, <http://ankusam.ankara.edu.tr/erythrai/>, 19 Haziran 2016.
- [211] Umar, B., (2002). Karia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İnkılâp Kitabevi.
- [212] Distelrath, A., (2011). Yerleşim ve Yaşam Alanı Olarak Ören yeri: Herakleia (Latmos) İçin Bir Koruma Konsepti, Ege Yayınları, İstanbul.
- [213] Peschlow-Bindokat, A., (2005). Herakleia: Latmos'ta Bir Karia Kenti, Homer Kitabevi, İstanbul.
- [214] Peschlow-Bindokat, A., (1996). Der Latmos-Eine Unbekannte Gebirgslandschaft an der Türkischen Westküste, P. von Zabern, Mainz am Rhein.
- [215] Wulzinger, K., (1941). "Das Rathaus von Herakleia am Latmos", K.W. Editör: Fritz Krischen, Armin von Gerkan, Antike Rathäuser, Mann, Berlin, 22-33.
- [216] Erkmén Senan, Bafa Gölü ve Latmos Herakleia'sı-1, <http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2009/03/bafa-golu-ve-latmos-herakleias.html>, 18 Ağustos 2015.
- [217] YerelNET, Kapıkırı Köyü Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=255953>, 10 Haziran 2016.

- [218] Ahunbay, M., (2005). "Antik Mardin", Taşın Belleği Mardin, Editör: Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 41-74.
- [219] Can, B. ve Erdoğan, N., (2014). "Dara, Bizans-Sasani Sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları", Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, Editör: Mehmet Ali Yılmaz ve Hasan Kasapoğlu, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 347-371.
- [220] Mardin Müzesi, Dara Kazısı, <http://www.mardinmuzesi.gov.tr/mardinmuzesi/detay.asp?id=79&kategori=KAZILAR>, 22 Haziran 2016.
- [221] Sinclair, T.A., (1989). Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey, The Pindar Press, London.
- [222] Gregory, S., (1995). Roman Military Architecture on the Eastern Frontier, AM Hakkert.
- [223] Ahunbay, M., (1991). "Dara-Anastasiopolis 1990 Yılı Çalışmaları", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 197-204.
- [224] Battuta, İ., (2004). İbn Battuta Seyahatnamesi I, Çeviren: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [225] Olivier, G.A., (1801). Voyage dans l'Empire Ottoman l'Egypte et la Perse, Agasse, Paris.
- [226] Kinneir, J.M., (1818). Journey Through Asia Minor, Armenia And Koordistan, In The Years 1813 And 1814, Murray, London.
- [227] Ainsworth, W.F., (1842). Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Parker, London.
- [228] TarihTarih, Mardin, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=4&Fa=2&Id=221331>, 25 Haziran 2016.
- [229] Gertrude Bell Archive, <http://www.gerty.ncl.ac.uk/>, 25 Haziran 2016.
- [230] Panoramio, Dara, <http://static.panoramio.com/>, 25 Haziran 2016.
- [231] Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- [232] YerelNET, Oğuz Köyü Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=255141>, 24 Haziran 2016.
- [233] Arkeoloji Haber, 2013 tarihli ve "Dara'da Kazılar 100 Yıl Sürecek" Başlıklı Haber, <http://arkeolojihaber.net/2013/08/27/darada-kazilar-100-yil-surecek/>, 23 Haziran 2016.
- [234] Can, B. ve Erdoğan, N., (Tarihsiz). Dara: Suyun Hayat Verdiği Kent, <http://ilisuprojesi.com/dosyalar/DARA-SUYUN%20HAYAT%20VERD%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20KENT.pdf>, 30 Aralık 2013.
- [235] Demirkent, İ., (2005). "Ortaçağ'da Mardin", Taşın Belleği Mardin, Editör: Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 75-97.

- [236] Umar, B., (2000). Kilikia : Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- [237] Bent, J.T., (1891). "A Journey in Cilicia Tracheia", The Journal of Hellenic Studies, 12: 206-224.
- [238] Youtube, Olba-Diocaesarea/Uzuncaburç, <https://www.youtube.com/watch?v=p9-cPdPZp0c>, 1 Temmuz 2016.
- [239] Panoramio, Uzuncaburç <http://www.panoramio.com/>, 1 Temmuz 2016.
- [240] YerelNET, Uzuncaburç Nüfus Verileri, <http://www.yerelnet.org.tr/belediyeler/belediye.php?belediyeid=128497>, 2 Temmuz 2016.
- [241] Flickr, Uzuncaburç, www.flickr.com, 2 Temmuz 2016.
- [242] Gezi Notları, Uzuncaburç, <https://yavuzaydin.wordpress.com/2013/09/27/uzuncaburcu/>, 2 Temmuz 2016.
- [243] Encyclopædia Iranica, Didyma, <http://www.iranicaonline.org/articles/didyma>, 12 Haziran 2016.
- [244] Deutsches Archäologisches Institut, Didyma-Das Orakelheiligtum des Apollon, http://www.dainst.org/projekt/-/project-display/48490#LFR_FN_projectdisplay_WAR_daiportlet_view_history, 13 Haziran 2016.
- [245] Furtwängler, A.E., (2008). "Didyma Kazısı", Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına:Türkiye Arkeolojisi, Editör: Fahriye Bayram, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 86-87.
- [246] Chandler, R. Revett, N. ve Pars, W., (1769). Ionian antiquities, T. Spilsbury and W. Haskell, London.
- [247] Dallaway, J., (1797). Constantinople Ancient and Modern: With Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad, T. Cadell, Junr. & W. Davies, London.
- [248] Gell, W., (1821). Antiquities of Ionia (Band 1), Society of Dilettanti, London.
- [249] Newton, S.C.T., (1865). Travels and Discoveries in the Levant, 2, Day and Son, London.
- [250] Haussoullier, B. ve Pontremoli, E., (1904). Didymes, Fouilles de 1895 et 1896, Ernest Leroux Editeur, Paris.
- [251] Bilsel, S.M.C., (1996). From Scientific Framing to Architectural Reconstruction the Creation of an Ideal Image at Didyma, Master of Science in Architectural Studies, Massachusetts Institute of Technology (MIT), Department of Architecture, Massachusetts.
- [252] Aydoğan, Ö., (2011). Didim'in Dünü Yoran, Didim Belediyesi, Didim.
- [253] Didim Belediye Başkanlığı Arşivi.

- [254] FORUM USA, "Antik Kentler Festivali" Aizanoi'den Başladı, <http://www.forumusa.com/antik-kentler-festivali-aizanoiden-basladi/>, 25 Ekim 2016.
- [255] Halk, Aizanoi'de Müzeler Haftası Etkinliği, <http://www.hedefhalk.com/aizanoide-muzeler-haftasi-etkinligi-755675h.htm>, 25 Ekim 2016.
- [256] Egeplan, (2011). Aizanoi 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planının Uygulanmasına Yönelik Model Üretimi: Yönetmelik Plan, Ankara.
- [257] SineMASAL, Mardin 29-30.06.2013, https://www.facebook.com/pg/sinemasalorg/photos/?tab=album&album_id=611791025509131, 19 Ağustos 2016.
- [258] Ekinci, O., (2005). Orada Bir Dara Var Uzakta O Köy Bizim Köyümüzdür... <http://v3.arkitera.com/v1/haberler/2005/01/18/dara.htm>, 7 Temmuz 2016.
- [259] Arkitera, 2014 Tarihli "Mardin'in 10 Bin Yıllık Kenti" Başlıklı Haber, <http://www.arkitera.com/haber/21356/mardin-in-10-bin-yillik-kenti>, 5 Temmuz 2016.
- [260] Tuchelt, K., (1997). "Didyma Maddesi", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1, Yem Yayınları, İstanbul: 455-456.
- [261] Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Latmos Körfezi Canlanıyor, <http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR,64562/latmos-korfezi-canlaniyor.html>, 29 Temmuz 2016.
- [262] Didim Gezini, Kutsal Yol Yürüyüşü, <https://www.didimgezini.com/tr/galeri.php?konumid=0133>, 27 Ekim 2016.
- [263] Özgür Ses, Didim Çiçek Şenliği Başladı, <http://www.didimozgurses.com/web/?p=19143>, 27 Ekim 2016.
- [264] T.C. Resmi Gazete , Didyma Yerleşim Planı, 9 Ocak 1977, 3, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15814.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15814.pdf>, 16 Eylül 2016.
- [265] Arkeolojihaber, 10 Kasım 2009 Tarihli ve "İl Genel Meclisi Üyesi Hasan Yavuz, Apollon Tapınağı Ve Artemis Kutsal Alanı İle İlgili Açıklama Yaptı" Başlıklı Haber, <http://arkeolojihaber.net/2009/11/10/il-genel-meclisi-uyesi-hasan-yavuz-apollon-tapinagi-ve-artemis-kutsal-alani-ile-ilgili-aciklama-yapti/>, 17 Eylül 2015.
- [266] Didim Belediyesi, (2015). Didim Apollon Tapınağı Çevresi Planlama Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu Didim.
- [267] Dalkey, N.C., (1969). An Experimental Study of Group Opinion: The Delphi Method, The Rand Corporation, Santa Monica.
- [268] Turoff, M. ve Hiltz, S.R., (1996). "Computer Based Delphi processes", Gazing into the Oracle: The Delphi Method and Its Application to Social Policy and Public Health, Editör: M. Adler ve E. Ziglio, Kingsley Publishers, London, 56-85.

- [269] Linstone, H.A. ve Turoff, M., (1975). The Delphi Method: Techniques and Applications, Addison-Wesley Publishing Company, London.
- [270] Rowe, G. ve Wright, G., (2001). "Expert Opinions in Forecasting: The Role of the Delphi Technique", Principles of Forecasting, Springer, 125-144.
- [271] Cuhls K., (2004). "Delphi Method", Text Book of Foresight Methodologies Training Module 2, Vienna, 98-117.
- [272] Tosun, U., (2011). TSK'de Sıhhiye Sınıfı Erbaş/Erlerin Seçim Kriterleri ve Eğitimlerinin İncelenerek Yetiştirilmelerine Yönelik bir Model ve Eğitim Programı Geliştirilmesi, GATA Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- [273] Miller, L.E., (2006). "Determining What Could/Should Be: The Delphi Technique and Its Application", Paper presented at 2006 Annual Meeting of the Mid-Western Educational Research Association, Columbus, Ohio.
- [274] Şahin, Ö., (2012). Eski Sanayi Alanları Dönüşümünde Ortaklık Modeli Önerisi: Kartal Örneği, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- [275] Kenis, D. ve Verhaegen, L., (1993). "The MacPolicy Project: Developing a Group Decision Support System Based on the Delphi Method", H.G.S. Editör: P.W.G. Bots, R. Traunmüller, Decision Support in Public Administration, Elsevier, Amsterdam, 159-170.
- [276] Dalkey, N.C., (1972). Studies in the Quality of Life; Delphi and Decision-Making, Lexington Books, Lexington, MA.
- [277] Giannarou, L. ve Zervas, E., (2014). "Using Delphi Technique to Build Consensus in Practice", International Journal of Business Science and Applied Management, 9: 65-82.
- [278] Şahin, A.E., (2009). "Türkiye'de İlköğretim Okulu Müdürlüğünün Bir Meslek Olarak Mevcut Durumu: Bir Delphi Çalışması", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26: 125-136.
- [279] Newbold, P., (2000). İşletme ve İktisat İçin İstatistik, Çeviren: Ümit Şenesen, Literatür Yayınları, İstanbul.
- [280] McEntee, E.F., (1989). "Consensus Analysis: A Basic Approach", International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 20: 407-410.
- [281] Turoff, M., (1970). "The Design of A Policy Delphi", Technological Forecasting and Social Change, 2 (2): 149-171.
- [282] Hasson, F. Keeney, S. ve McKenna, H., (2000). "Research Guidelines for the Delphi Survey Technique", Journal of advanced nursing, 32 (4): 1008-1015.
- [283] Ludwig, B., (1997). "Predicting the Future: Have You Considered Using the Delphi Methodology?", Journal of Extention, 35(5): 1-4, <https://www.joe.org/joe/1997october/tt2.php>, 27 Ekim 2016.
- [284] ŞAHİN, A.E., (2001). "Eğitim Araştırmalarında Delphi Tekniği ve Kullanımı", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20: 215-220.

- [285] Akbulut, Y., (2010). Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamaları: Sık Kullanılan İstatistiksel Analizler ve Açıklamalı SPSS Çözümleri, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- [286] Özdamar, K., (2004). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi I, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- [287] Hackett, S. Masson, H. ve Phillips, S., (2006). "Exploring Consensus in Practice With Youth Who Are Sexually Abusive: Findings From a Delphi Study of Practitioner Views in the United Kingdom and the Republic of Ireland", Child maltreatment, 11(2): 146-156.

ARKEOLOJİK SİTLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN İLKE KARARLARI

T.C.

KÜLTÜR BAKANLIĞI

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU

Toplantı No. ve Tarihi : 60 5.11.1999

Toplantı Yeri

Karar No. ve Tarihi : 658 5.11.1999

ANKARA

İLKE KARARI

ARKEOLOJİK SİTLER, KORUMA VE KULLANMA KOŞULLARI

Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşullarına ilişkin 14.7.1998 gün ve 594 sayılı ilke kararı, uygulamada çıkan sorunlar, mevzuatla çelişen hususlar ve Danıştay 6. Dairesinin 11.11.1997 gün ve 1996 / 3313 esas, 1997 / 4875 sayılı kararı göz önüne alınarak aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

Arkeolojik Sit: İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlardır.

Arkeolojik Sitlerde Koruma ve Kullanma Koşulları: Bu bölümde yapılan derecelendirme arkeolojik sitlerin taşıdıkları önem ve özelliklerinin yanı sıra, alanda uygulanacak koruma ve kullanma koşullarını kapsar.

1) I. Derece Arkeolojik Sit: Korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır.

Bu alanlarda, kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmemesine, imar planlarında aynen korunacak sit alanı olarak belirlenmesine, bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamayacağına, ancak;

- a) Resmi ve özel kuruluşlarca zorunlu durumlarda yapılacak alt yapı uygulamaları için müze müdürlüğünün ve varsa kazı başkanının görüşüyle konunun koruma kurulunda değerlendirilmesine,
- b) Yeni tarımsal alanların açılmamasına, yalnızca sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyetlerin devam edebileceğine, koruma kurullarınca uygun görülmesi halinde seracılığa devam edilebileceğine,
- c) Höyük ve tümölüslerde toprağın sürülmesine dayanan tarımsal faaliyetlerin kesinlikle yasaklanmasına, ağaçlandırmaya gidilmemesine, yalnızca mevcut ağaçlardan ürün alınabileceğine,
- ç) Taş, toprak, kum vb. alınmamasına, kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocakların açılmamasına, toprak, curuf, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzeme dökülmemesine,
- d) Bu alanlar içerisinde yer alan ören yerlerinde gezi yolu düzenlemesi, meydan tanzimi, açık otopark, WC, bilet gişesi, bekçi kulübesi gibi ünitelerin koruma kurulundan izin alınarak yapılabileceğine,
- e) Bu alanlar içerisinde bulunan ve günümüzde halen kullanılan umuma açık mezarlıklarda sadece defin işlemlerinin yapılabileceğine,
- f) Taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulundan izin almak koşuluyla birleştirme (tevhit) ve ayırma (ifraz) yapılabileceğine,

(Ek Bent: 27/04/2016 tarih ve 29696 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 07/04/2016 tarih ve 562 sayılı İlke Kararı) g) Kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde

bozulduğu ya da doğal afet yaşanan yerlerde, yapılmasında zorunluluk bulunan geçici uygulamalara ilişkin, zemine en az müdahale edilecek şekilde hazırlanan ve süresi belirlenen projelerin ilgili koruma bölge kurulunda değerlendirilebileceğine, projesi koruma bölge kurulunca uygun görülen geçici uygulamaların Kültür ve Turizm Bakanlığınca oluşturulacak bilim kurulu denetiminde yapılabileceğine,

2) II. Derece Arkeolojik Sit: Korunması gereken, ancak koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenecek, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır. Bu alanlarda, yeni yapılaşmaya izin verilmemesine, ancak;

a) Günümüzde kullanılmakta olan tescilsiz yapıların basit onarımlarının yürürlükteki ilke kararı doğrultusunda yapılabileceğine,

b) (Değ: 27/04/2016 tarih ve 29696 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 07/04/2016 tarih ve 562 sayılı İlke Kararı)I. derece arkeolojik sit koruma ve kullanma koşullarının a,b,c,ç,d,e,f,g maddelerinin geçerli olduğuna,

3) III. Derece Arkeolojik Sit: Koruma - kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlardır.

Bu alanlarda,

a) Geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesine, Geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesinde;

- Öneri yapı yoğunluğunun, mevcut imar planı ile belirlenmiş yoğunluğu aşmamasına,

- Alana gelecek işlevlerin uyumuna,

- Gerekli alt yapı uygulamalarına,

- Öneri yapı gabarilerine,

- Yapı tekniğine ve malzemesine, Mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesini sağlayacak bir biçimde çözümler getirilmesine,

b) Varsa onaylı çevre düzeni ve nazım plan kararları ile yerleşime açılmış kesimlerinde arkeolojik değerlerin korunmasını gözeterek, koruma amaçlı imar planlarının yapılmasına,

c) Bu ilke kararının alınmasından önce Koruma Amaçlı İmar Planı yapılmış yerlerde planın öngördüğü koşulların geçerli olduğuna.

ç) Bu alanlarda, belediyesince veya valilikçe inşaat izni verilmeden önce, ilgili müze müdürlüğü uzmanları tarafından sondaj kazısı gerçekleştirilerek, sondaj sonuçlarının bu alanlarla ilgili, varsa kazı başkanının görüşleriyle birlikte müze müdürlüğünce koruma kuruluna iletilip kurul kararı alındıktan sonra uygulamaya geçilebileceğine,

d) III. Derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenen arkeolojik sit alanlarında koruma kurullarının, sondaj kazısı yapılacak alanlara ilişkin genel sondaj kararı alabileceğine,

e) Taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulundan izin almak koşuluyla birleştirme (tevhit) ve ayırma (ifraz) yapılabileceğine,

f) Bu alanlarda, taş, toprak, kum vb. alınmamasına, kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocaklarının açılmamasına, toprak, curuf, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzemenin dökülmemesine,

g) Ülke enerji üretimine getireceği katkı ve kamu yararı doğrultusunda bu alanlarda koruma kurulunca uygun görülmesi halinde rüzgar enerji santralleri yapılabileceğine,

h) Sit alanlarındaki su ürünleri üretim ve yetiştirme tesislerine ilişkin yürürlükteki ilke kararının geçerli olduğuna,

4) (26/03/2015 tarih, 416 sayılı Koruma Yüksek Kurulu kararı) Dalışa Yasak Alanlar ile Çakışan Arkeolojik Sitler: 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 35. Maddesi kapsamında dalışa yasak alan ilan edilen yerlerin arkeolojik sitler ile çakışması durumunda, anılan kanun maddesi kapsamında, alanın sit derecesine göre, yukarıda sayılan müdahalelerin ilgili koruma bölge kurulunun izni doğrultusunda yapılabileceğine

14.7.1998 gün ve 594 sayılı ilke kararının iptaline, karar verildi.

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU

Toplantı No. ve Tarihi : 68 15.04.2005

Toplantı Yeri

Karar No. ve Tarihi : 702 15.04.2005

ANKARA

İLKE KARARI

KENTSEL ARKEOLOJİK SİT ALANLARI KORUMA VE KULLANMA KOŞULLARI

3386 ve 5226 sayılı Kanunlarla değişik 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanlarıdır.

a) Bu alanlarda, arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi işlemlerinin esas alınarak sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı öz gerekli bütün ölçeklerdeki planlama çalışmalarının ivedilikle yapılmasına, bu planlar onanmadan, parsel ölçeğinde uygulamaya geçilmesine.

Planlama çalışmaları sırasında:

- Alana gelecek işlevlerin uyumuna,
- Günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı hizmetlerinin proje aşamasında kültür katmanına zarar vermeyecek ve toprak kullanımını minimumda tutacak biçimde ele alınmasına,
- Öneri yapı gabarileri ile yapı tekniği ve malzemesinin geleneksel doku ile uyumuna,
- Mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmesine,

b) Bu alanlarda mevcut yıkıntı temeller üzerine, o temellerin ait olduğu eski yapı, korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyorsa, ayrıca içinde bulunduğu sitin tarihsel kimliğinin yeniden canlandırılmasında önemli bir boşluk yaratıyorsa, yapıya ait eski bilgi, resim, gravür, fotoğraf, anı belgeleri vb. dokümanlarla restitüe edilebileceği ilgili Koruma Bölge Kurulunca kabul edildikten sonra restitüsyon projesi düzenlenerek ve kurulca onaylanarak eski yapının yeniden ihya edilebileceğine,

c) Tek yapı ölçeğindeki korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyan yapı ve yapı kalıntılarının rölöve ve restorasyon projelerinin Koruma Bölge Kurulunca onanması koşulu ile onarılıp kullanılabileceğine, kentsel doku ile bütünlük sağlayan tescilli bulunmayan mevcut yapıların da aynı koşullarda hazırlanacak projelere dayalı olarak onarılabileceğine.

Kurulumuzun 5.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararının 4. maddesinin iptaline, karar verildi.

DELPHİ ANKETİ KATILIMCI LİSTESİ

Çizelge Ek-B. 1 Delphi anketi katılımcıları ve uzmanlık alanları

Uzmanlık Alanı	Katılımcı Adı-Soyadı	Kurum
Mimar (Akademisyen)	Prof.Dr.Demet Binan	MSGSÜ
Mimar (Akademisyen)	Doç.Dr. Yasemin Say Özer	YTU
Mimar (Akademisyen)	Doç. Dr. Zeynep Gül Ünal	YTU
Mimar (Akademisyen)	Doç. Dr. Zühre Sözeri	MSKU
Mimar (Serbest)	Rest. Uzm. Çıngı Salman	Rekare Mimarlık
Arkeolog (Akademisyen)	Prof. Dr. Cemal Pulak	Texas A&M University
Arkeolog (Akademisyen)	Y. Arkeolog Hüseyin Öztürk	College Year in Athens
Arkeolog (Akademisyen)	Yrd. Doç.Dr. Özgür Turak	İÜ
Arkeolog (Akademisyen)	Yrd. Doç.Dr. Müjde Peker	İÜ
Arkeolog (Kültür Bakanlığı)	Ark. Müze Md. Zeynep Kızıltan	İst. Arkeoloji Müzeleri
Arkeolog (Kültür Bakanlığı)	Y. Arkeolog Emre Savaş	Bodrum Müze
Şehir Plancısı (Akademisyen)	Prof. Dr. Zeynep Enlil	YTU
Şehir Plancısı (Akademisyen)	Yrd.Doç.Dr. Dilek Erden Erbey	MSGSÜ
Şehir Plancısı (Kültür Bakanlığı)	Y. Şehir Plancısı Gökhan Bilgihan	İst. Koruma Bölge Kurulu
Şehir Plancısı (Serbest)	Namık Kemal Döleneken	Serbest
Mimarlık Tarihçisi (Akademisyen)	Prof. Dr. Turgut Saner	İTÜ
Sanat Tarihçisi (Yerel Yönetim)	Başak Kamacı	Didim Belediyesi
Sosyolog (Akademisyen)	Prof. Dr. Hatice Kurtuluş	İÜ
Antropolog (Akademisyen)	Öğr. Gör. Mehmet Barış Kuyumlu	Bilkent Üni.
Ekonomist (Akademisyen)	Prof. Dr. Ayşenur Ökten	YTU
Turizm Rehberi	Şebnem Altın	Serbest

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ebru HARMAN ASLAN
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.08.1979 Antalya
Yabancı Dili : İngilizce, İtalyanca
E-posta : ebruharman@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Doktora	Rölöve-Restorasyon	Yıldız Teknik Üniversitesi	2016
Y. Lisans	Restorasyon Programı	Mimar Sinan G.S. Üniversitesi	2010
Lisans	Mimarlık	Mimar Sinan Üniversitesi	2003
Lise	Sayısal	Antalya Anadolu Lisesi	1997

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2012-...	Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Rölöve-Restorasyon ABD.	Araştırma Görevlisi
2011-2012	Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Restorasyon ABD	Araştırma Görevlisi

2009-2011	Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul VII Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	Uzman Yardımcısı
2006-2009	FOM Grup Mimarlık	Restorasyon Dep. Müdürü
2005-2006	Marmaray Projesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yenikapı Araştırma Kazısı	Kazı mimarı
2003-2005	Galata Yapı Taahhüt San. ve Tic. Ltd. şti	şantiye şefi

YAYINLARI

Bildiri

1. Harman Aslan E. ve Aslan, A.S. (2012). “İstanbul Yeşilköy Hava Harp Okulu Askeri Havaalanı Hangar Yapıları”, DOCOMOMO_TR Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları, VIII. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri, 12-14 Ekim 2012, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 32.
2. Omay Polat, E., Harman Aslan, E. ve Can Çetin, B., (2014). “Archaeological and Vernacular Heritage Coexistence in Rural Areas: Didyma Case in Turkey”, International Conference on Vernacular Heritage and Earthen Architecture CIAV2013 | 7th ATP | VerSus, 16-20 October 2013, Portugal, Editör: Mariana Correia, Giberto Carlos & Sandra Rocha, Contributions For Sustainable Development, Taylor&Francis Group, London, UK, 507-512.
3. Omay Polat, E., Harman Aslan, E., Durusoy, E. ve Can, C., (2014). “Conserving 20th Century Architectural Heritage: A Study On Development And Transformation Process Of Talimhane”, SAHC2014-9th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions, 14-17 October 2014, Mexico City, Mexico.
4. Harman Aslan, E. ve Aslan, A.S., (2014). “Conservation of Historic Urban Areas: The Case of Ataköy Settlement”, 18th ICOMOS General Assembly and Scientific Symposium, 9-14 Novembre 2014, Florence, Italy.
5. Aslan, S. ve Harman Aslan, E., (2016). “Sedefadası Kooperatif Konutları”, DOCOMOMO_TR Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları, XII. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri, 16-18 Aralık 2016, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 67.